کشف الباری
عما فی
جلد ۱۹
صحیح البخاری
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ◄ صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث
جامعه فاروقیه کراچئ

کتاب التیمم

خصوصیات

جلد ۱۹

- ◄ داحادیثو تخریج
- ◄ د تعلیقات بخاری تخریج
- ◄ داسماء الرجال مختصر تعارف
- ◄ د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ◄ ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- ◄ دشرحی دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- ◄ د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- ◄ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- ◄ د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ◄ فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰---
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ...... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

⑦ کِتَابُ التَّیَمُّم

د نسخو اختلاف ۲۵
د تیمم لغوی معنی ۲۶
اصطلاحی تعریف ۲۶
د تیمم ثبوت ۲۷
په تیمم کښ د نیت شرط ۲۸
د نیت د اشتراط په باره کښ د امام زفر رحمه الله مسلك ۳۰
د تیمم فرضیت او مشروعیت ۳۲
د غزوه بنی مصطلق په باره کښ ۳۳
د نزول تیمم سبب ۳۵
آیا دا دواړه واقعې په یو سفر کښ راپیښې شوې دی؟ ۳۵
د تعدد سفر د قائلینو دلیل ۳۷
د ابن حبان رحمه الله توهم ۴۰
د تیمم د مشروعیت حکمت ۴۲
په تیمم کښ د زمکې د تخصیص وجه ۴۳
د اودس او غسل د پاره تیمم کښ عدم فرق وجه ۴۳
د عدم فرق یوه بله وجه ۴۴
په تیمم کښ د مخ او د لاسونو د تخصیص وجه ۴۴
د تیمم حکم د قیاس موافق دې ۴۵
د کتاب التیمم د ما قبل سره مناسبت ۴۶
د کتاب التیمم وقول الله تعالی ... محل اعراب ۴۶
د ترجمة الباب مقصد ۴۷
رجال الحدیث ۴۸
عبدالله بن یوسف ۴۸
مالك بن انس ۴۸
عبدالرحمن بن القاسم ۴۸
عن ابیه ۴۹
عائشه صدیقه ۴۹
شرح حدیث ۴۹
قوله: «حَتّٰی إِذَا کُنَّا بِالْبَیْدَاءِ أَوْبِذَاتِ الْجَیْشِ»: ۵۰

شمیره	مضمون	صفحه

قوله: ﴿انقطع عقد لی﴾: ۵۱
قوله: ﴿فأقام رسول الله صلی الله علیه وسلم علی التماسه وأقام الناس معه﴾: ۵۳
قوله: ﴿ولیسوا علی ماء﴾: ۵۴
قوله: ﴿فأتی الناس إلی أبی بکر الصدیق﴾: ۵۴
قوله ﴿فقالوا ألا ترى ما صنعت عائشة أقامت برسول الله صلی الله علیه وسلم والناس ولیسوا علی ماء ولیس معهم ماء﴾: ۵۵
قوله: ﴿فجاء أبوبکر ورسول الله صلی الله علیه وسلم واضع رأسه علی فخذی قد نام﴾: ۵۵
قوله: ﴿فقال حبست رسول الله صلی الله علیه وسلم والناس﴾: ۵۵
قوله: ﴿ولیسوا علی ماء ولیس معهم ماء﴾: ۵۶
قوله: ﴿فقالت عائشة فعاتبنی أبوبکر﴾: ۵۷
قوله: ﴿وقال ما شاء الله أن یقول﴾: ۵۷
قوله: ﴿وجعل یطعننی بیده فی خاصرتی﴾: ۵۸
قوله: ﴿فلا یمنعنی من التحرك إلا مکان رسول الله صلی الله علیه وسلم علی فخذی﴾: ۵۸
قوله: ﴿فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم حین أصبح علی غیر ماء﴾: ۵۹
قوله: ﴿فأنزل الله آیة التیمم﴾: ٦۰
د آیت تیمم نه کوم آیت کریمه مرا دي: ٦۰
یو اشکال ٦۳
قوله: ﴿فتیمموا﴾: ٦٦
قوله: ﴿فقال أسید بن الحضیر﴾: ٦۷
قوله: ﴿ما هی بأول برکتکم یا آل أبی بکر﴾: ۷۳
قوله: ﴿قالت فبعثنا البعیر الذی کنت علیه فأصبنا العقد تحته﴾: ۷۴
رجال الحدیث ۷٦
هشیم ۷٦
سعید بن النضر ۷۸
سیار ۷۹
یزید ۸۰
جابر بن عبد الله رضی الله عنه ۸۱
شرح حدیث ۸۱
قوله: ﴿أعطیت خمسا لم یعطهن أحد قبلی﴾: ۸۲

شمیره	مضمون	صفحه

د خصائص په تعداد کښې تعارض او د هغې جواب ۸۳
قوله: «نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ»: ۸۴
ایا دا خصوصیت د رسول الله ﷺ امت ته هم ملاؤ شوې دې؟ ۸۶
په ذکر شوی خاصیت باندې یو اشکال او د هغې جواب ۸۶
قوله: «وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا»: ۸۷
قوله: «فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ»: ۹۱
قوله: «وَأُحِلَّتْ لِيَ الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي»: ۹۳
قوله: «وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ»: ۹۴
قوله: «وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً»: ۹۸
د عموم بعثت مفهوم د یو بل جهت نه: ۱۰۳

① بَابٌ إِذَا لَمْ يَجِدْ مَاءً وَلَا تُرَابًا

د باب د ماقبل او مابعد سره مناسبت ۱۱۱
د ترجمة الباب مقصد: ۱۱۱
رجال الحدیث ۱۱۴
زکریا بن یحیی ۱۱۴
عبدالله بن نمیر: ۱۱۵
هشام بن عروه ۱۱۶
عن ابیه: ۱۱۶
عن عائشة ۱۱۶
د فاقد الطهورین مسئله: ۱۱۶
اولنې قول ۱۱۸
دویم قول: ۱۱۹
دریم قول: ۱۲۰
څلورم قول ۱۲۰
پنځم قول: ۱۲۱
شپږم قول ۱۲۱
شرح حدیث: ۱۲۲
د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت ۱۲۲

② بَابُ التَّيَمُّمِ فِي الْحَضَرِ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ وَخَافَ فَوْتَ الصَّلَاةِ

د باب د ماقبل سره مناسبت ۱۲۴
د ترجمة الباب مقصد ۱۲۴

شميره	مضمون	صفحه

اولنى اثر ۱۲۳
مسئله تيمم فى الحضر ۱۲۴
دويم اثر ۱۲۶
قوله: الماء: ۱۲۷
قوله: يتيمم: ۱۲۷
په حضر د مرض په وجه باندې د تيمم كولو حكم ۱۲۷
دريم اثر ۱۲۸
قوله: الجرف: ۱۲۸
قوله: فحضرت الصلاة: ۱۲۹
قوله: بمربد النعم: ۱۲۹
دويمه خبره ۱۳۱
تيمم كولو سره دلوستلى شوى مونځ په وخت كښ دننه اوبو ملاويدو باندې داعادې حكم ۱۳۲
رجال الحديث ۱۳۴
يحيى بن بكير ۱۳۴
الليث ۱۳۴
جعفر بن ربيعه ۱۳۴
الاعرج ۱۳۶
عمير ۱۳۷
عبدالله بن يسار ۱۳۷
قوله: «ابى الجهيم بن الحارث بن الصمة الانصارى»: ۱۳۹
اوله خبره ۱۳۹
دويمه خبره ۱۴۰
دريمه خبره ۱۴۲
شرح حديث ۱۴۳
قوله: فلم يرد: ۱۴۴
قوله: حتى اقبل على الجدار: ۱۴۴
قوله: فمسح بوجهه ويديه: ۱۴۴
د ابو جهيم، مهاجرين قنفذ او د رجل مبهم په باره كښ د علامه انور شاه كشميرى رحمه الله
محدثانه تحقيق ۱۴۵
حديث ابى جهيم رضي الله عنه ۱۴۶
حديث عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ۱۴۶

شمیره	مضمون	صفحه
	حدیث د سیدنا مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه	۱۴۸
	د حدیث مهاجر رضی الله عنه تحقیق	۱۴۹
	یو بل اشکال او د هغې جواب	۱۵۰
	بل اشکال او د هغې جواب	۱۵۰
	دریم اشکال او د هغې جواب	۱۵۱
	څلورم اشکال او د هغې جواب	۱۵۱
	د حدیث نه مستنبط شو فوائد	۱۵۲
	د ذکر شوې مسئلې تنقیح	۱۵۲
	د فوت کیدو په اعتبار سره د مونځ قسمونه	۱۵۷
	اول قسم	۱۵۷
	دویم قسم	۱۵۷
	دریم قسم	۱۵۷
	د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت	۱۵۸
	۳ بَابُ الْمُتَيَمِّمُ هَلْ يَنْفُخُ فِيهِمَا	
	د باب د مخکښې باب سره مناسبت	۱۵۸
	د ترجمة الباب مقصد او په ترجمه کښې د لفظ ﴿هل﴾ راوړلو وجه	۱۵۹
	اولنی احتمال	۱۵۹
	دویم احتمال	۱۵۹
	دریم احتمال	۱۵۹
	څلورمه وجه	۱۲۰
	د علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله رائې	۱۲۰
	د شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله رائې	۱۲۰
	د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله رائې	۱۲۱
	رجال الحدیث	۱۶۱
	ادم	۱۲۱
	شعبة	۱۲۲
	الحکم	۱۲۲
	ذر	۱۲۲
	سعید بن عبد الرحمن	۱۲۴
	عبد الرحمن بن ابزی رضی الله عنه	۱۲۵
	عمر بن الخطاب	۱۲۸
	عمار بن یاسر	۱۲۸

شمیره	مضمون	صفحه
	شرح حدیث	۱۶۸
	قوله: انی اجنبت:	۱۶۹
	قوله: فلم اصب مـاء:	۱۶۹
	قوله: اناکنافی سفر:	۱۶۹
	قوله: اناوانت:	۱۶۹
	قوله: فـامـاانت:	۱۶۹
	قوله: فلم تصل:	۱۷۰
	قوله: وامـااناًفتمعکت:	۱۷۱
	په ذکر شوي قصه باندې يو اشکال:	۱۷۱
	قوله: فذکرت ذلك:	۱۷۲
	قوله: فضرب النبی ﷺ بکفیه:	۱۷۲
	قوله: الارض:	۱۷۲
	قوله: ونفخ فیهما:	۱۷۳
	قوله: ثم مسح بهما وجهه وکفیه:	۱۷۴
	د حدیث الباب نه مستنبط څو فوائد:	۱۷۴
	د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت:	۱۷۵

۴ بَاب التَّیَمُّمُ لِلْوَجْهِ وَالْکَفَّیْنِ

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: باب التیمم للوجه والکفین:	۱۷۵
	د ترجمة الباب مقصد:	۱۷۹
	د علامه عینی رحمه الله رائې	۱۷۹
	د شاه ولی الله رحمه الله رائې	۱۷۹
	د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې:	۱۷۹
	د علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله رائې:	۱۸۰
	رجال الحدیث	۱۸۱
	حجاج:	۱۸۱
	شعبة:	۱۸۱
	الحکم:	۱۸۱
	ذر:	۱۸۱
	سعید بن عبد الرحمن بن ابزی:	۱۸۱
	ابیه:	۱۸۱

شمیره	مضمون	صفحه
	عمار	۱۸۱
	النضر	۱۸۲
	شرح حدیث	۱۸۲
	قوله: وضرب شعبة:	۱۸۲
	قوله: ثم ادناهما:	۱۸۲
	قوله: وقال النضر:	۱۸۲
	قوله: قال الحکم:	۱۸۳
	رجال الحدیث	۱۸۴
	سلیمان بن حرب	۱۸۴
	شرح حدیث	۱۸۵
	قوله: فی سریة:	۱۸۵
	قوله: فاجنبنا:	۱۸۵
	قوله: تفل فیهما:	۱۸۵
	قوله: تفل:	۱۸۵
	رجال الحدیث	۱۸۵
	محمد بن کثیر	۱۸۶
	شرح حدیث	۱۸۶
	قوله: تمعکت ای تمرغت:	۱۸۶
	قوله: یکفیك الوجه والکفین:	۱۸۶
	رجال الحدیث	۱۹۰
	مسلم	۱۹۰
	شرح حدیث	۱۹۰
	قوله: فقال له عمار:	۱۹۰
	قوله: وساق الحدیث:	۱۹۰
	رجال الحدیث	۱۹۱
	محمد بن بشار	۱۹۱
	غندر	۱۹۱
	شرح حدیث	۱۹۱
	په احادیث الباب کښې ذکر شوې مسئله کښې د حضرات ائمه کرام ﷭ مسلك	۱۹۲
	په ضربات تیمم کښې د حضرات فقهاء کرام ﷭ اختلاف!	۱۹۲
	اول قول	۱۹۲

شمیره	مضمون	صفحه

		۱۹۲
	دویم قول	۱۹۲
	دریم قول	۱۹۳
	څلورم قول	۱۹۴
	د حنابله دلیل :	۱۹۴
	د جمهور مستدلات :	۱۹۴
	اولني دلیل : د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت :	۱۹۸
	دویم دلیل : د سیدنا اسلع رضی الله عنه روایت :	۱۹۸
	دریم دلیل : د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت :	۲۰۱
	څلورم دلیل : د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما روایت :	۲۰۲
	عثمان بن محمد الانماطی :	۲۰۲
	پنځم دلیل : د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت :	۲۰۹
	شپږم دلیل : د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت :	۲۱۱
	اووم دلیل : د سیده عائشه رضی الله عنها روایت :	۲۱۲
	اتم دلیل د سیدنا ابوامامه رضی الله عنه روایت :	۲۱۳
	نهم دلیل : د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت :	۲۱۳
	لسم دلیل : د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت :	۲۱۷
	په اثبات ضربتین باندې دلیل عقلی :	۲۱۷
	اثار صحابه وتابعین رضی الله عنهم :	۲۱۸
	د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اثر	۲۱۸
	د سیدنا علی رضی الله عنه اثر	۲۱۹
	د امام حسن بصری رحمه الله اثر	۲۱۹
	د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر	۲۱۹
	د امام طاؤس رحمه الله اثر	۲۱۹
	د ابن شهاب زهری رحمه الله اثر	۲۲۰
	د ابراهیم نخعی رحمه الله اثر	۲۲۰
	د فن حدیث متعلق څو اصول	۲۲۲
	د حنابله د دلیل جواب	۲۲۲
	اول جواب	۲۲۳
	دویم جواب	۲۲۳
	د محدث خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله تحقیق	۲۲۵
	په مسح الیدین کښې د حضرات فقهاء کرامو اختلاف	۲۲۵
	اول قول	

شمیره	مضمون	صفحه

دویم قول ۲۲۵
دریم قول ۲۲۵
څلورم قول ۲۲۶
د تیمم الی المناکب والاباط دلیل ۲۲۶
د تیمم الی المناکب جواب ۲۲۷
دویم جواب ۲۲۷
د تیمم الی المناکب بل دلیل ۲۲۸
د دویم دلیل جواب ۲۲۸
د جمهور مستدلات ۲۲۸
اولني حدیث : د سیدنا ابو الجهیم بن الحارث بن الصمة الانصاری رضی الله عنه نه ۲۲۸
وجه د استدلال ۲۲۹
دویم حدیث : د سیدنا عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نه ۲۳۱
دریم حدیث د سیدنا اسلع تمیمی رضی الله عنه ۲۳۴
څلورم حدیث : د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ۲۳۵
پنځم حدیث : د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه ۲۳۷
شپږم حدیث : د عائشي رضی الله عنها نه ۲۳۸
اووم حدیث : د سیدنا جابر بن عبد الله رضی الله عنهما نه ۲۳۹
اتم حدیث د سیدنا ابو امامه رضی الله عنه نه ۲۴۱
نهم دلیل : د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت ۲۴۱
لسم دلیل : د سیدنا عبد الله بن عمر رضی الله عنهما روایت ۲۴۲
د اثار صحابه رضی الله عنهم وتابعین رحمهم الله نه د جمهورو استدلال ۲۴۲
د سالم بن عبد الله رحمه الله اثر ۲۴۳
د امام حسن بصری رحمه الله اثر ۲۴۳
د امام شعبی رحمه الله اثر ۲۴۳
د ابراهیم نخغی رحمه الله اثر ۲۴۳
د امام طاؤس رحمه الله اثر ۲۴۴
د کتاب الله نه د جمهورو استدلال ۲۴۴
د قیاس او دلالة النص نه استدلال ۲۴۵
په ذکر شوی استدلال باندې یو اشکال ۲۴۵
د اشکال جواب ۲۴۵
دویم اشکال ۲۴۵
د دې اشکال اولنې جواب ۲۴۶

شميره	مضمون	صفحه
	دويم جواب	۲۴۶
	د امام طحاوى رحمه الله نظر	۲۴۶
	د حنابله او اصحاب الحديث دليل	۲۴۷
	د حنابله دويم عقلى دليل	۲۴۸
	د جمهورو د طرف نه د دليل عقلى جواب :	۲۴۸
	د علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله جواب	۲۴۹
	د علامه سرخسى رحمه الله جواب	۲۴۹
	د سيدنا عمار بن ياسر رضى الله عنه جوابات :	۲۴۹
	اولنى جواب	۲۴۹
	دويم جواب :	۲۵۰
	دريم جواب	۲۵۰
	څلورم جواب :	۲۵۱
	پنځم جواب	۲۵۱
	په حديث د عمار رضى الله عنه كښې د موجود اضطراب تحقيق او تفصيل	۲۵۲
	اضطراب فى السند :	۲۵۲
	اضطراب فى المتن :	۲۵۴
	د اضطراب فى امتن اولنى جهت :	۲۵۴
	د اضطراب فى المتن دويم جهت :	۲۵۵
	د اضطراب فى المتن دريم جهت :	۲۵۵
	قوله: فمسح بهما وجهه وكفيه:	۲۵۶
	شپږم جواب	۲۵۸
	يوه شبه او د هغې ازاله	۲۶۰
	يوه بله شبهه او د هغې ازاله	۲۶۱
	د ابن حزم ظاهرى رحمه الله په ذكر شوې مسئله كښې په احنافو وغيره باندې رد :	۲۶۴
	اقول	۲۶۵
	د اصحاب ظواهر په باره كښې د اهل علم رائې	۲۶۹
	اوله مسئله	۲۷۰
	دويمه مسئله	۲۷۰
	دريمه مسئله	۲۷۰
	په حديث الباب كښې په ذكر شوې مسئله باندې د شاه ولى الله رحمه الله رائې	۲۷۱
	د شيخ عبد الحق محدث دهلوى رحمه الله تحقيق	۲۷۳
	د احاديثو د ترجمة الباب سره مطابقت	۲۷۴

شمیره	مضمون	صفحه

⑤ ﴿بَاب الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ يَكْفِيهِ مِنْ الْمَاءِ﴾

قوله: يكفيه من الماء: ۲۷۸
قوله: ولوالى عشرسنين: ۲۷۹
د ترجمة الباب مقصد د شاه ولى الله رحمه الله رائي ۲۷۹
د مولانا محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله رائي ۲۷۹
د شيخ الحديث صاحب رائي ۲۸۰
د امام حسن بصرى رحمه الله اثر: ۲۸۱
قوله: يجزئه: ۲۸۱
د تعليق مذكور تخريج: ۲۸۱
په تعليق كښ ذكر شوي اختلافي مسئله ۲۸۳
په يو تيمم سره د ډيرو فرائضو ادا كولو حكم: ۲۸۳
د ائمه ثلاثه جمهورو دلائل ۲۸۴
اول دليل. د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما اثر: ۲۸۴
د ذكر شوى اثر جواب ۲۸۴
د ذكر شوى اثر دويم جواب: ۲۸۵
د ذكر شوى اثر دريم جواب: ۲۸۵
دويم دليل د سيدنا على رضي الله عنه اثر: ۲۸۶
د ذكر شوى اثر جواب ۲۸۶
د ذكر شوى اثر دويم جواب ۲۸۹
دريم دليل د سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما اثر ۲۸۹
د ذكر شوى اثر جواب ۲۸۹
د ذكر شوى اثر دويم جواب: ۲۸۹
تيمم طهارت مطلقه دې يا طهارت ضروريه؟ ۲۹۰
د احنافو مسلك ۲۹۰
د جمهورو مسلك ۲۹۰
د حضرات احناف دلائل ۲۹۰
اول دليل د قران كريم نه ۲۹۰
وجه د استدلال: ۲۹۱
دويم دليل د سيدنا ابو هريره رضي الله عنه روايت ۲۹۱
دريم دليل. د سيدنا ابو ذر غفارى رضي الله عنه روايت: ۲۹۱
څلورم حديث د سيدنا جابر بن عبد الله رضي الله عنه روايت: ۲۹۳
څو اشكالات او د هغې جوابات: ۲۹۳

شميره	مضمون	صفحه
	اولني اشکال او د هغې جواب	۲۹۳
	دويم اشکال او د هغې جواب	۲۹۳
	دريم اشکال او د هغې جواب	۲۹۴
	څلورم اشکال او د هغې جواب	۲۹۴
	پنځم اشکال او د هغې جواب	۲۹۴
	تيمم طهارت ضروريه کيدو باندې د جمهورو دلائل	۲۹۵
	اولني دليل د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه روايت	۲۹۵
	وجه د استدلال	۲۹۵
	د ذکر شوې حديث نه جواب	۲۹۵
	دويم جواب	۲۹۶
	دريم جواب	۲۹۶
	دويم دليل د سيدنا ابوذر رضي الله عنه روايت	۲۹۶
	د مذکوره استدلال جواب	۲۹۷
	دريم دليل عقلی	۲۹۷
	د ذکر شوی دليل جواب	۲۹۸
	د علامه عينی رحمه الله جواب	۲۹۸
	قبل الوقت تيمم کول جائز دی يا نه؟	۲۹۸
	د نفل د پاره کړې شوی تيمم باندې د فرض ادا کولو حکم	۳۰۰
	په ذکر شوې مسئله کښې د ابن تيميه رحمه الله رائې	۳۰۰
	علامه کرمانی رحمه الله او د مذهب شافعيه ترجيح	۳۰۱
	د حافظ ابن حجر رحمه الله يو تسامح	۳۰۱
	دويم اثر، سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه	۳۰۲
	د تعليق مذکور تخريج	۳۰۲
	په تعليق کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت	۳۰۳
	د امام محمد رحمه الله دلائل	۳۰۴
	د سيدنا علی رضي الله عنه اثر	۳۰۴
	د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر	۳۰۴
	د سيدنا جابر رضي الله عنه روايت	۳۰۵
	د جمهورو دلائل	۳۰۵
	دويم دليل د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه روايت	۳۰۵
	د امام محمد رحمه الله د دلائلو جواب	۳۰۶
	په ذکر شوې مسئله کښې د اختلاف سبب او مدار	۳۰۷

شمیره	مضمون	صفحه
	د امام محمد رحمه الله دليل	۳۰۷
	د حضرات شیخین دلائل	۳۰۷
	د قران کريم نه استدلال	۳۰۸
	د سیدنا ابوهريره رضي الله عنه د روايت نه استدلال	۳۰۸
	د سیدنا ابوذر رضي الله عنه روايت	۳۰۸
	د سیدنا جابر رضي الله عنه روايت	۳۰۸
	د اثر مذکور د ترجمة الباب سره مطابقت	۳۰۹
	دريم اثر	۳۰۹
	په تعليق کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت	۳۱۰
	د اثر مذکور د ترجمة الباب سره مطابقت	۳۱۱
	رجال الحديث	۳۱۲
	مسدد	۳۱۲
	يحيى بن سعيد	۳۱۲
	عوف	۳۱۳
	ابو رجاء	۳۱۳
	عمران	۳۱۷
	شرح حديث : حديث ليلة التعريس	۳۲۰
	قوله: كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم:	۳۲۰
	د مذکوره سفر په تعيين کښې اختلاف	۳۲۰
	واقعة ليلة التعريس يوه وه يا متعدد؟	۳۲۲
	د امام نووی رحمه الله رائې	۳۲۳
	د ابوبکر بن العربی رحمه الله رائې	۳۲۳
	د ابن عبد البر رائې او په ټولو رواياتو کښې تطبيق	۳۲۳
	قوله: وَإِنَّا أَسْرَيْنَا:	۳۲۷
	قوله: حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَقَعْنَا وَقْعَةً:	۳۲۷
	قوله: وَلَا وَقْعَةَ أَحْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا:	۳۲۷
	قوله: وَكَانَ أَوَّلَ مَنِ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ:	۳۲۸
	قوله: ثم فلان، ثم فلان:	۳۲۹
	قوله: يُسَمِّيهِمْ أَبُو رَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفٌ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ:	۳۳۰
	قوله: وَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِذَا نَامَ لَمْ يُوقَظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ:	۳۳۳
	په روايت الباب باندې يوه شبهه او د هغې ازاله	۳۳۳

شمیره	مضمون	صفحه

	قوله: لَأَنَّالَانَدْرِی مَا یَحْدُثُ لَهُ فِی نَوْمِهِ:	۳۳٦
	قوله: فَلَمَّا اسْتَیْقَظَ عُمَرُ وَرَأَی مَا أَصَابَ النَّاسَ:	۳۳۷
	قوله: وَكَانَ رَجُلاً جَلِیدًا:	۳۳۸
	قوله: فَكَبَّرَوَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِیرِ فَمَازَالَ یُكَبِّرُوَیَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِیرِ:	۳۳۸
	قوله: حَتَّی اسْتَیْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ:	۳۳۹
	قوله: قَالَ لَاضَیْرَأَوْلَا یَضِیرُ:	۳۳۹
	په ذکر شوې قصې سره په ﴿ ولا ینام قلبی ﴾ باندې اشکال	۳۴۰
	د ذکر شوی اشکال اولنې جواب	۳۴۰
	دویم جواب	۳۴۱
	په ذکر شوې دوارو جوابونو باندې اشکال	۳۴۱
	د ذکر شوی اشکال دریم جواب	۳۴۲
	څلورم جواب	۳۴۲
	پنځم جواب	۳۴۳
	شپږم جواب	۳۴۳
	قوله: ارْتَحِلُوا:	۳۴۴
	د مذکوره مکان نه د روانیدو سبب	۳۴۴
	قوله: فَارْتَحَلَ:	۳۴۷
	قوله: فَسَارَغَیْرَبَعِیدٍ:	۳۴۷
	قوله: ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوَضُوءِ:	۳۴۸
	قوله: فَتَوَضَّأَ:	۳۴۸
	قوله: وَنُودِیَ بِالصَّلَاةِ:	۳۴۹
	قوله: فَصَلَّی بِالنَّاسِ:	۳۴۹
	قوله: فَلَمَّا انْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَبِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ یُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ:	۳۴۹
	قوله: قَالَ أَصَابَتْنِی جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ:	۳۵۰
	قوله: عَلَیْكَ بِالصَّعِیدِ:	۳۵۲
	د لفظ صعید تحقیق	۳۵۳
	په کوم څیز سره تیمم جائز دې	۳۵۴
	د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله مسلك	۳۵۴
	د امام مالك رحمه الله مسلك	۳۵۵
	د امام ابوحنیفه او امام محمد رحمهما الله مسلك	۳۵٦

شميره	مضمون	صفحه
	د زمكې د جنس كيدو او نه كيدو معيار	۳۵۶
	د امام محمد رحمه الله دليل	۳۵۷
	د امام ابوحنيفه رحمه الله دليل	۳۵۷
	د حضرات شافعيه او حنابله دلائل. اولنې دليل، آيت كريمه	۳۵۸
	طريقه د استدلال	۳۵۸
	د ذكر شوى استدلال جواب	۳۵۸
	د ذكر شوى استدلال دويم جواب	۳۵۸
	د حضرات شافعيه وحنابله جواب	۳۵۹
	د احناف او مالكيانو د طرف نه جواب	۳۵۹
	بل دليل، د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت	۳۵۹
	د دليل مذكور جواب	۳۶۰
	د حافظ ابن حجر رحمه الله جواب	۳۶۰
	د محقق عينى رحمه الله جواب	۳۶۱
	د ذكر شوى دليل دويم جواب	۳۶۲
	دريم جواب	۳۶۲
	د مولانا عبد الحئ رحمه الله جواب	۳۶۲
	دريم دليل د سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنهما اثر	۳۶۳
	د احنافو او مالكيانو د طرف نه د ذكر شوى استدلال جواب	۳۶۳
	د ذكر شوى استدلال دويم جواب	۳۶۴
	د استدلال مذكور دريم جواب	۳۶۵
	څلورم جواب	۳۶۵
	څلورم دليل. دليل عقلى	۳۶۵
	د دليل مذكور جواب	۳۶۵
	د دليل مذكور دويم جواب	۳۶۶
	د اشتراط تراب او رمل دليل	۳۶۶
	د ذكر شوى استدلال جواب	۳۶۶
	د ذكر شوى استدلال بل جواب	۳۶۷
	دويم دليل. د سيدنا ابو امامه رضي الله عنه روايت	۳۶۸
	د ذكر شوى دليل جواب	۳۶۸
	دريم دليل	۳۶۸
	د ذكر شوى دليل جواب	۳۶۹
	د حضرات احنافو او مالكيانو دلائل	۳۶۹

شمیره	مضمون	صفحه
	اولنی دلیل، ایت کریمه	۳۶۹
	دویم دلیل، د ابو جهیم الانصاری رضی الله عنه روایت	۳۷۰
	د علامه کرمانی رحمه الله جواب	۳۷۱
	د علامه عینی رحمه الله جواب	۳۷۱
	د احنافو او مالکیان دریم دلیل	۳۷۲
	د سیدنا جابر رضی الله عنه حدیث	۳۷۲
	د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه حدیث	۳۷۲
	د سیدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه حدیث	۳۷۲
	د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه حدیث	۳۷۲
	د سیدنا عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما حدیث	۳۷۳
	د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنهما حدیث	۳۷۳
	قوله: فأنه يكفيك:	۳۷۳
	قوله: فَاشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ من الْعَطَشِ:	۳۷۴
	قوله: فَنَزَلَ، فَدَعَا فُلَانًا-كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُورَجَاءٍ نَسِيَهُ عَوْفٌ:	۳۷۵
	قوله: فَقَالَ: اذْهَبَا فَابْتَغِيَا الْمَاءَ:	۳۷۵
	قوله: فَتَلَقَّيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ-أَوْسَطِيحَتَيْنِ-مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا:	۳۷۶
	قوله: مزادتين:	۳۷۶
	قوله: اوسطيحتين:	۳۷۶
	قوله: قَالَتْ عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسِ هَذِهِ السَّاعَةَ:	۳۷۷
	د ذکر شوی جملې نحوی ترکیب	۳۷۷
	د لفظ "امس" نحوی تحقیق	۳۷۸
	قوله: وَنَفَرُنَا خُلُوفًا:	۳۷۹
	د ذکر شوی جملې نحوی ترکیب	۳۸۰
	د امام جمال الدین ابن مالک رحمه الله تحقیق	۳۸۱
	قوله: الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ:	۳۸۲
	قوله: قَالَا هُوَ الَّذِي تَعْنِينَ:	۳۸۲
	قوله: فَجَاءَا بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم:	۳۸۳
	قوله: فَاسْتَنْزَلُوهَا عَنْ بَعِيرِهَا:	۳۸۳
	قوله: فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ:	۳۸۳
	قوله: وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا وَأَطْلَقَ الْعَزَالِيَ:	۳۸۵

شمیره	مضمون	صفحه

قوله: وَنُودِيَ فِي النَّاسِ اسْقُوا وَاسْتَقُوا: ۳۸۶
قوله: وَكَانَ آخِرَ ذَاكَ أَنْ أَعْطَى الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ: ۳۸۶
قوله: الذى اصابته الجنابة: ۳۸۷
قوله: وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا: ۳۸۷
قوله: وَايْمُ اللهِ لَقَدْ أُقْلِعَ عَنْهَا وَإِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مِلْأَةً مِنْهَا حِينَ ابْتَدَأَ فِيهَا: ۳۸۸
قوله: اقلع: ۳۸۹
قوله: اشد ملاءة: ۳۸۹
قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم اجْمَعُوا لَهَا: ۳۹۱
قوله: فَجَمَعُوا لَهَا مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ: ۳۹۲
قوله: دقيقة وسويقة: ۳۹۲
قوله: حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا: ۳۹۲
قوله: فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ: ۳۹۴
قوله: وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا: ۳۹۴
قوله: قَالَ لَهَا تَعْلَمِينَ مَا رَزِئْنَا مِنْ مَائِكِ شَيْئًا: ۳۹۵
قوله: وَلَكِنَّ اللهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا: ۳۹۶
قوله: قَالُوا مَا حَبَسَكِ يَا فُلَانَةُ: ۳۹۷
قوله: قالت: العجب: ۳۹۷
قوله: عجبت من كذا: ۳۹۸
قوله: اعجبنى هذا الشئ لحسنه: ۳۹۸
قوله: عجبت غيرى تعجيبا: ۳۹۸
قوله: إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ: ۳۹۸
قوله: وَقَالَتْ بِإِصْبَعَيْهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ: ۳۹۹
قوله: يُغِيرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ: ۴۰۰
قوله: وَلَا يُصِيبُونَ الصِّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ: ۴۰۰
قوله: فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا مَا أَرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا: ۴۰۰
د ذکر شوي جملې نحوی تحقیق او د نسخو اختلاف ۴۰۱
قوله: فَدَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ: ۴۰۲
قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ صَبَأَ خَرَجَ مِنْ دِينٍ إِلَى غَيْرِهِ: ۴۰۲

شمیره	مضمون	صفحه

قوله: وَقَـالَ أَبُوالْعَـالِيَةِ: الصَّـابِئِينَ فِرْقَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَـابِ يَقْرَءُونَ الزَّبُور: ۴۰۲
د اثر مذکور تخریج : ۴۰۵
د فرقه صابئین تحقیق ۴۰۵
د علامه انور شاه کشمیری رحمه الله تحقیق : ۴۰۶
د حافظ ابن تیمیه رحمه الله تسامح ۴۰۶
د صابئین متعلق د امام ابوبکر الجصاص رحمه الله رائي ۴۰۷
د حدیث الباب نه مستنبط څو فوائد او احکام او مسائل ۴۱۲
د حدیث مذکور د ترجمة الباب سره مطابقت : ۴۱۲

۶: بَاب إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضَ أَوْ الْمَوْتَ أَوْ خَافَ الْعَطَشَ تَيَمَّمَ

قوله: اوخاف العطش : ۴۱۲
د باب د ماقبل ومابعد سره مناسبت : ۴۱۷
د جنب دپاره د تیمم کولو مسئله : ۴۱۷
د جمهورو دلائل : ۴۱۸
د سیدنا عمر او سیدنا ابن مسعود رضي الله عنهما د انکار جواب : ۴۱۹
اوله مسئله : د جنبی د مرض د ویرې نه د تیمم کولو حکم ۴۲۰
دویمه مسئله : د مرګ د ویرې د وجې نه تیمم کول : ۴۲۳
دریمه مسئله : د تندې د وجې نه د تیمم کولو حکم ۴۲۴
د ترجمة الباب مقصد ۴۲۶
د حافظ ابن حجر رحمه الله رائي ۴۲۶
د مولانا زکریا صاحب رحمه الله رائي : ۴۲۶
سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه ۴۲۶
قوله: فلم یعنف : ۴۲۸
د تعلیق مذکور تخریج ۴۲۹
قوله: مغابن : ۴۳۰
په روایت کښې د ذکر شوې غزوې مختصر ذکر : ۴۳۳
د روایت مذکوره نه مستنبط څو فوائد : ۴۳۳
رجال الحدیث ۴۳۴
بشر بن خالد ۴۳۴
قال حدثنا محمد ۴۳۴
عن شعبة ۴۳۴
سلیمان ۴۳۵
عن ابی وائل : ۴۳۵

شمیره	مضمون	صفحه

قال ابو موسی ۴۳۵
لعبد الله بن مسعود ۴۳۵
شرح حدیث : ۴۳۵
قوله: إذا لم يجد الماء لا يصلي: ۴۳۵
قوله: قال عبدالله: ۴۳۶
قوله: لو رخصت لهم في هذا: ۴۳۶
قوله: كان إذا وجد أحدهم البرد: ۴۳۶
قوله: قال هكذا: ۴۳۶
قوله: يعني تيمم وصلى: ۴۳۶
قوله: قال إني لم أر عمر قنع بقول عمار: ۴۳۷
د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت ۴۳۷
د حدیث دویم طریق : ۴۳۷
رجال الحدیث ۴۳۸
شرح حدیث ۴۳۸
د تیمم للجنب په مسئله کښ د سیدنا ابو موسی اشعری او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما ترمینځه مناظره ۴۳۸
د ابو موسی اشعری رضی الله عنه استدلال ۴۳۸
د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جواب ۴۳۹
د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه دویم استدلال : ۴۳۹
ځو اهم تنبیهات ۴۴۰
د صحابه کرام رضی الله عنهم د مذاهب په نقل کولو کښ د غلطئ واقع کیدل : ۴۴۱
قوله: يا أبا عبد الرحمن : ۴۴۲
قوله: إذا أجنب فلم يجد ماء كيف يصنع: ۴۴۲
قوله: كان يكفيك: ۴۴۲
قوله: ألم تر عمر لم يقنع بذلك: ۴۴۲
قوله: فدعنا من قول عمار: ۴۴۳
قوله: فما درى عبد الله ما يقول: ۴۴۳
قوله: لأوشك: ۴۴۳
قوله: إذا برد على أحدهم الماء: ۴۴۳
قوله: فقلت لشقيق فإنما كره عبد الله لهذا؟: ۴۴۴
د حدیث الباب نه مستنبط ځو مسائل ۴۴۴

شمیره	مضمون	صفحه

۷ باب التَّیَمُّمُ ضَرْبَةٌ

	د ترجمة الباب مقصد	۴۴۶
	د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائي	۴۴۶
	رجال الحدیث	۴۴۶
	په حدیث کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت	۴۴۷
	دویم قول	۴۴۷
	دریم قول	۴۴۷
	څلورم قول	۴۴۷
	د حنابله دلیل	۴۴۸
	د جمهور مستدلات	۴۴۸
	د ضربتین اثبات د دلیل عقلی نه	۴۴۹
	اثار صحابه وتابعین رضي الله عنهم	۴۴۹
	د سیدنا علی رضي الله عنه اثر	۴۴۹
	د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر	۴۴۹
	د امام طاؤس رحمه الله اثر	۴۵۰
	د ابن شهاب زهری رحمه الله اثر	۴۵۰
	د سالم بن عبد الله رحمه الله اثر	۴۵۰
	د امام حسن بصری رحمه الله اثر	۴۵۰
	د ابراهیم نخغی رحمه الله اثر	۴۵۰
	د جمهورو د طرف نه حنابله ته جواب	۴۵۰
	شرح حدیث	۴۵۲
	قوله: فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ:	۴۵۳
	قوله: قُلْتُ وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَا قَالَ نَعَمْ:	۴۵۴
	قوله: كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ:	۴۵۴
	د ذکر شوې جملې ترکیب	۴۵۴
	قوله: فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا:	۴۵۵
	مسئله د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې د اجتهاد جواز او عدم جواز	۴۵۵
	د ابن حزم ظاهری رحمه الله د قیاس په بطلان باندې استدلال	۴۵۵
	د جمهور د طرف نه ابن حزم رحمه الله ته جواب	۴۵۵
	دویم جواب	۴۵۵
	قوله: فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الأَرْضِ:	۴۵۶

شميره	مضمون	صفحه

قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ، أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ: ۴۵۶
قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ: ۴۵۷
په حديث الباب کښې ذکر شوي کيفيت تيمم باندې څو اشکالات ۴۵۷
اول اشکال ۴۵۷
دويم اشکال ۴۵۷
دريم اشکال ۴۵۷
څلورم اشکال ۴۵۸
پنځم اشکال ۴۵۸
د علامه کرماني رحمه الله د طرف نه د ذکر شوې اشکالاتو جوابات ۴۵۸
د اول او دويم اشکال جواب: ۴۵۸
د دريم اشکال جواب ۴۵۸
د څلورم اشکال جواب ۴۵۸
د پنځم اشکال جواب ۴۵۸
د شيخ الاسلام زکريا انصاري رحمه الله جواب ۴۵۹
د علامه عيني رحمه الله تحقيق ۴۵۹
قوله: أَفَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِقَوْلِ عَمَّارٍ: ۴۶۰
په قصه مذکوره کښې په ترتيب استدلال باندې اشکال او د هغې توجيه: ۴۶۱
قوله: وزاد يعلى: ۴۶۴
د تعليق مذکور تخريج ۴۶۴
قوله: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ: ۴۶۴
قوله: بعثني انا وانت: ۴۶۵
قوله: ومسح وجهه وكفيه واحدة: ۴۶۵
حديث الباب نه مستنبط څو فوائد ۴۶۶
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت ۴۶۷
باب ۴۶۸
اختلاف نسخ ۴۶۸
د ترجمة الباب مقصد ۴۶۸
د شاه ولي الله رحمه الله رائې ۴۶۸
د عام شارحينو رائې ۴۶۸
د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې ۴۶۸
رجال الحديث ۴۶۹
شرح حديث ۴۶۹

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: یأفلان:	۴۶۶
	قوله: مامنعك:	۴۶۷
	قوله: ان تصلی مع القوم:	۴۶۷
	قوله: اصابتنی جنابة ولا ماء:	۴۶۷
	قوله: ولا ماء:	۴۶۷
	د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۶۷
	د احنافو په نزد د تیمم طریقه:	۴۶۸
	د تیمم ارکان:	۴۶۹
	د تیمم شرطونه:	۴۶۹
	د تیمم سنت:	۴۶۹
	د استیعاب مسئله:	۴۷۰
	خاتمة الکتاب:	۴۷۱
	براعت اختتام:	۴۷۱

فهرس اسماء من ترجم لهم علی حروف الهجاء

اسم	صفحه	اسم	صفحه
اسید بن حضیر رضی الله عنه	٦٦	ذر بن عبدالله، ابوعمر الهمدانی	١٦١
هشیم بن بشیر، ابومعاویه الواسطی	٧٥	سعید بن عبدالرحمن بن ابزی الخزاعی	١٦٣
سعید بن النضر، ابوعثمان البغدادی	٧٨	عبدالرحمن بن ابزی الخزاعی	١٦٤
سیار بن ابی سیار، ابوالحکم الواسطی	٧٨	عمران بن ملحان العطاردی البصری ابورجاء	٣١٣
یزید بن صهیب الفقیر، ابوعثمان	٧٩	عمران بن حصین بن عبید الخزاعی	٣١٥
زکریا بن یحیی الطائی، ابوالسکین	١١١	رفیع بن مهران البصری الریاحی	٤٠١
عبدالله بن نمیر، ابوهشام الهمدانی	١١٤	عمرو بن العاص رضی الله عنه	٤٢٣
جعفر بن ربیعة بن شرحبیل الأزدی	١٣٤	یعلی بن عبید الطنافسی، ابویوسف	٤٦٠
عمیر بن عبدالله الهلالی، ابوعبدالله	١٣٧	ابورجاء (او گوری: عمران بن ملحان)	٣١٣
عبدالله بن یسار المدنی الهلالی	١٣٧	ابوالعالیة (او گوری: رفیع بن مهران)	٤٠١
عبدالله بن الحارث بن الصمة الانصاری رضی الله عنه	١٣٩		

﴿ بسم الله الرحمن الرحيم ﴾

۷: کِتَابُ التَّیَمُّم

د نسخو اختلاف : د کریمه په نسخه کښ ﴿بسم الله﴾ په کتاب التیمم باندې مقدم ده، او د ابوذر په نسخه کښ ﴿ بسم الله ﴾ موخر ده.[۱]
بیا د بسم الله د مقدم کیدو وجه خو ظاهره ده لکه چه په حدیث کښ دی. [۲] او د موخر کیدو وجه دا ذکر کړې شوې ده چه دا کتابونه (کتاب الطهارة، کتاب الغسل مثلاً) د سورتونو په شان دی! (لکه سورة بقره، سورة یوسف وغیره) او هلته بسم الله د سورتونو د نومونو نه روستو او د آیتونو نه مخکښ ذکر کولې شی، هم دغه شان دلته هم دکتاب نه روستو اود احادیثونه مخکښ بسم الله ذکرکړې شوې ده.[۳]

---

[۱]) عمدة القاري ج۳ ص ٤، وفتح الباري ج ۱ ص ٥٦٠
[۲]) ونصه على ما ذكره السيوطى رحمه الله : ﴿ كل امر ذى بال لا يبدا فيه ببسم الله الرحمن الرحيم اقطع ﴾ (عبدالقادر الرهاوى فى الاربعين عن ابى هريرة رضى الله عنه) (جمع الجوامع، قسم الاقوال، حرف الكاف، رقم ١٥٧٦١و ج ٥ ص ٣٧٤، دار الكتب العلمية.
وفي فيض القدير للمناوى : ﴿ لا يبدا فيه ببسم الله الرحمن الرحيم اقطع ﴾ اى : ناقص غير معتد به شرعا، وسبق ان المراد بالحمد ما هو اعم من لفظه، وانه ليس القصد خصوص لفظه، فلا تنافى بين روايتى الحمد والبسملة. (حرف الكاف، ج ٥ ص ١٧، ١٨)
وذكر الامام النووى رحمه الله فى الاذكار :
وفى رواية : ﴿ كل امر ذى بال لا يبدا فيه ببسم الله الرحمن الرحيم فهو اقطع ﴾
روينا هذه الالفاظ كلها فى كتاب الاربعين للحافظ عبدالقادر الرهاوى، وهو حديث حسن، وقد روى موصولا كما ذكرنا، وروى مرسلا، ورواية الموصول جيدة الاسناد، واذا روى الحديث موصولا ومرسلا، فالحكم للاتصال عند جمهور العلماء، لانها زيادة ثقة، وهى مقبولة عند الجماهير. (كتاب حمد الله تعالى ص ٩٤، دار الكتب العلمية)
وقال محمد بن علان الشافعي المكى فى شرحه : قال السخاوى هذا حديث غريب اخرجه الخطيب هكذا فى كتابه الجامع لاخلاق الراوى والسامع ومن طريقه اخرجه الرهاوى فى خطبة الاربعين له.
وقال الحافظ : فى سنده ضعف وسقط بعض رواته! .... (قوله وقد روى موصولا الخ) ..... وصحح جهبذ العلل والحيل ابو الحسن الدارقطنى من طرق هذا الحديث هذه الرواية المرسلة، وهو موافق لما نقله الخطيب عن اكثر اصحاب الحديث من تقديم الارسال على الوصل فيما اذا اختلف الثقات فى وصل او ارسال الحديث، بان رواه بعضهم موصولا وبعضهم مرسلا.
وقيل الحكم للاكثر، وقيل للاحفظ (الفتوحات الربانية على الاذكار النووية: ج۳ ص ۲۹۱، ۲۹۰، المكتبة الاسلامية)
[۳]) عمدة القارى ج ٤ ص ۳، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٧٤

د تیمم لغوی معنی ﴿التیمم﴾ د باب تفعل نه مصدر دې، د دې ماده ﴿أم﴾ ده، د دې معنی په لغت کښې د قصد کولو راځي. ([1]) د الله پاك ارشاد دې: ﴿ولا امین البیت الحرام﴾ ([2])
یعنی (بې حرمتی مه کوئ) د هغه خلقو کوم چه د بیت الحرام په قصد سره روان وی.
شاعر وائی: وما ادری اذا یممت ارضا — ارید الخیر ایهما یلینی
الخیر الذی انا ابتغیه — ام الشر الذی هو یبتغینی ([3])
ترجمه: چه کله زه د یو ځائې قصد اوکړم د نیکئ په ارادې سره نو ماته معلومه نه ده چه د دوه نه به کوم یو څیز ماته رارسیږی؟ ایا هغه خیر به ماته رارسیږی د کوم چه زه طالب یم، یا هغه شر کوم چه زما په لټون کښې دې. د ﴿حج﴾ معنی هم قصد ده، خو په هغې کښې د محترم لحاظ او د هغې قید دې یعنی د یو محترم څیز قصد کول، (او تیمم عام دې) لکه د الله پاك ارشاد دې ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ﴾ ...وفی قوله تعالی: ﴿وَلَآ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ﴾ ... لکه د یو انسان یو بابرکت او محترم ځائې ته قصد کول. یقال: حج الینا فلان... ای قدم... وحججت فلانا... ای قصدته.... یعنی فلانې سړې مونږ ته راغلو.... او ما د فلانی قصد او اراده اوکړه. ([4])
اصطلاحی تعریف: د تیمم په شرعی تعریف کښې د فقهاء کرام او شارحینو الفاظو کښې لږ شان اختلاف دې، خو د هغې ټولو مفهوم او خلاصه یوه ده چه ﴿القصد الی الصعید الطاهر للتطهر﴾ ([5])
یعنی په پاکه خاوره (یا په یو داسې څیز سره کومه چه د خاورې په حکم کښې وی، لکه پهټکړی، لوټه وغیره) سره بدن لره د نجاست نه د پاکولو نوم تیمم دې.
په شرعی تعریف کښې د لغوی معنی هم لحاظ ساتلې شوې دې. ([6])
او د تیمم فضیلت د دې امت خاصیت دې. د دې نه مخکښې هیڅ امت ته نه دې ملاؤ شوې. ([7])

---

[1]) تاج العروس، مادة امم، ج ۸ ص ۱۸۹
[2]) المائدة: ۲
[3]) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۰۹
[4]) لسان العرب، فصل الحاء من حرف الجيم، ج ۲ ص ۲۲۶، معجم الصحاح، مادة حجج، ص ۲۱۱، ۲۱۲،
[5]) فتح القدير والعناية ج ۱ ص ۱۲۵، وانظر ایضا: بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۰۹، البناية ج ۱ ص ۵۱۰، الدر المختار ج ۱ ص ۱۶۸
[6]) المبسوط ج ۱ ص ۲٤۲، البناية ج ۱ ص ۵۱۰، الكفاية ج ۱ ص ٤۱، العناية ج ۱ ص ۱۲۵
[7]) عمدة القاری ج ٤ ص ۳، بذل المجهود ج ۲ ص ٤۵۶، قال فی السعاية: ذکر اصحاب السير ان التيمم من خصائص هذه الامة، ولم یکن فی امة من الامم السابقة، ویدل علیه قوله صلی الله علیه وسلم: جعلت لی الارض مسجدا وطهورا ..... اخرجه اصحاب الصحاح وغیرهم. ج ۱ ص ٤۸۶

په خصوصیت باندې ملا علی قاری رحمه الله اجماع ذکر کړې ده (۱) او هم دا خبره د نص نه هم ثابته ده، په صحیحین کښې د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل.

《 اعطیت خمسا لم یعطهن احد قبلی .. نصرت بالرعب مسیرة شهر، وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا الخ 》
یعنی ماته پنځه څیزونه داسې ملاؤ شوې دی کوم چه زما نه مخکښې انبیاء علیهم السلام ته نه وو ملاؤ شوی. (د هغوی نه یو خو دا دی چه) ماته د یوې میاشتې د فاصلې په مقدار په دشمن باندې رعب راکړې شوې دې، او بل دا چه ټوله زمکه زما دپاره د مونځ ځائې او پاکونکې جوړه کړې شوې ده (۲)

د تیمم ثبوت د تیمم ثبوت او جواز د قران، سنت او اجماع امت نه ثابت دې، د الله پاك ارشاد دې چه : 《 وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ 》 الاية (۳).

د تیمم هم دا حکم په سورة مائده کښې هم دې. 《 وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ 》 (۴)
یعنی که تاسو بیمار یئ، یا د سفر په حالت کښې یئ، یا په تاسو کښې چا قضاء حاجت کړې دې، یا په تاسو کښې چه زنانو سره نزدیکت کړې دې، بیا تاسو ته اوبه ملاؤ نه شی نو په پاکه خاوره باندې تیمم اوکړئ، یعنی په هغه زمکې سره خپل مخ او لاسونو باندې اومږئ

په بخاری او مسلم کښې د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما نه روایت دې چه : 《 وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا الخ 》(۵)
په ترمذی، ابوداؤدو او نسائی کښې د سیدنا ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل 《 ان الصعید الطیب طهور المسلم، وان لم یجد الماء عشر سنین 》(۶)
یعنی زمکه زمونږ دپاره پاکونکې جوړه کړې شوې ده. که چاته اوبه ملاؤ نه شی نو په پاکه

---

(۱) اوګورئ: مرقاة المفاتیح، کتاب الطهارة، باب التیمم، الفصل الاول ج ۲ ص ۲۲۵، مکتبه حبیبیه
(۲) اخرجه البخاری، واللفظ له فی کتاب التیمم، رقم الحدیث ۳۳۵، ومسلم فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، حدیث ۵۲۱
(۳) النساء : ۴۳
(۴) المائدة : ۶
(۵) اخرجه البخاری، واللفظ له فی کتاب التیمم، رقم الحدیث ۳۳۵، ومسلم فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، حدیث ۵۲۱
(۶) اخرجه الترمذی، واللفظ له فی کتاب الطهارة، باب التیمم للجنب اذا لم یجد الماء حدیث : ۱۲۴، وابوداود فی کتاب الطهارة، باب الجنب یتیمم، حدیث ۳۳۲، ۳۳۳، والنسائی فی کتاب الطهارة، باب الصلوات بتیمم واحد، حدیث نمبر ۳۲۳

خاوره باندې دې تیمم اوکړی. او هم په دې باندې د امت اجماع ده. (۱)

په تیمم کښې د نیت شرط چونکه د دې لفظ تیمم حقیقت (معنی لغوی) کښې قصد داخل دې هم په دې وجه باندې امام ابوحنیفه رحمه الله او نور ائمه په تیمم کښې نیت لره شرط گنړی. (۲) په خلاف د اودس او غسل. چه ﴿وضوء﴾ د ﴿وضاءت﴾ نه اخستلې شوې دې چه د هغې معنی د صفایئ ده او د غسل معنی د وینځلو ده او دا بغیر د نیت نه هم حاصلیږی. (۳) او اصل دا ده چه په تعریفات شرعیه کښې د لغوی معنی هم لحاظ اوساتلې شی. (۴) لهذا تیمم بغیر د نیت نه صحیح نه دې

بل دلیل په تیمم کښې د نیت د فرضیت دا دې چه د اوبو ذات د طهارت دپاره وضع کړې شوې دې (جوړې کړې شوې دی)، په خلاف د خاورو، چه په هغې سره خو د طهارت په ځائې نور هم تلویث راځی، لهذا په خاورې سره د طهارت د حصول دپاره به نیت شرط وی، او! که داجر او ثواب د حصول اراده وی نو د اوبو نه د طهارت د حصول نیت به کوی، خو د اودس صحت په دې باندې موقوف نه دې. (۵)

دریم دلیل کوم چه صاحب هدایه ذکر کړې دې هغه دا چه ﴿اوجعل طهورا فی حالة مخصوصة والماء طهور بنفسه﴾ (۶) چه د هغې تقریر دا دې چه خاوره په دوه شرطونو سره طهور (پاکونکې) مقرر کړې شوې ده. یو دا چه اوبه نه وی، دویم دا چه دا تیمم د مانځه دپاره وی، ځکه چه په آیت کریمه کښې د ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا﴾ بنا په ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾ باندې ده، چه په هغې سره د خاورې په دوه شرطونو سره مطهر کیدل ثابتیږی، ځکه چه د ﴿فَاغْسِلُوا﴾ نه مراد ﴿فاغسلوا للصلاة﴾ دې. لهذا د ﴿فَتَيَمَّمُوا﴾ نه مراد هم ﴿فتيمموا للصلاة﴾ دې، اوس دغه شان د اول شرط د نیشت والی (یعنی د اوبو په موجودګئ کښې) د وجې نه تیمم هم صحیح نه دې (۷)

---

(۱) انظر: بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۰۸، وعمدة القاری ج ٤ ص ۳

(۲) دا خبره ابن رسلان داسې ذکر کړې ده ﴿لوجود معنی القصد فی التیمم اتفق الفهاء الامصار علی وجوب النیة فیه الا ما حکی عن الاوزاعی﴾ یعنی په تیمم کښې د قصد د معنی لحاظ ساتلو د وجې نه د ټولو فقهاء کرامو په تیمم کښې د نیت په فرض کیدو باندې اتفاق دې، سوا د امام اوزاعی رحمه الله نه. (اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲)

(۳) انظر: بدائع الصنائع ج ۱ ص ۲۳۱، البنایة ج ۱ ص ۵۳۸، الهدایة ج ۱ ص ۹۰، السعایة ج ۱ ص ۵۲۷، مرقاة المفاتیح ج ۲ ص ۲۲۵، الکفایة ج ۱ ص ٤٤، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲

(۴) فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۳، السعایة ج ۱ ص ۵۲۷

(۵) الهدایة ج ۱ ص ۹۰، مرقاة المفاتیح ج ۲ ص ۲۲۵، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲

(۶) الهدایة ج ۱ ص ۹۰

(۷) العنایة ج ۱ ص ۱۳٤، ۱۳۵، الکفایة ج ۱ ص ٤٤

او اوبه مطلقا مطهرجوړ کړې شوې دی. دالله پاك ارشاد دی ﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴾[1]
يعني مونږ د اسمان نه پاکونکې اوبه نازلې کړې دی. او د اوبو طهور کیدو لره د هیڅ شرط سره نه دې مقید کړې شوې، لهذا اوبه به بغیر د نیت نه هم طهور وی.
د دې تعبیر داسې هم کیدلې شی چه تیمم طهارت حکمیه دې حقیقیه نه دې، چه د حاجت په وخت ورته طهارت ونیلې شوې دې او د حاجت علم په نیت سره کیږی، لهذا په تیمم کښې نیت شرط دې په خلاف د اودس، ځکه چه هغه طهارت حقیقیه دې، چه د هغه د طهارت کیدو دپاره د حاجت کیدل ضروری نه دی، لهذا نتیجة هلته د نیت هم ضرورت نشته. [2]
په دې دریم دلیل باندې اشکال دا دی چه څنګه الله پاك اوبه على الاطلاق طهور ګرځولې دې هم دغه شان ئې د اوبو په عدم موجودګئ کښې خاوره هم على الاطلاق طهور ګرځولې دې لکه چه په صحیحین کښې تیر شوې دی چه : ﴿ وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا الخ ﴾[3] لهذا چه کله د اوبو د استعمال دپاره نیت ضروری نه دې او د هغې نه بغیر د نیت نه طهارت حاصلیدلې شی، نو په اوبو کښې هم نیت غیر ضروری کیدل پکار دی ځکه چه هغه هم د اوبو په غیر موجودګئ کښې مطهر جوړ کړې شوې دې. [4]
دویم اشکال دا راځی چه څنګه د آیت کریمه نه د خاورې د طهور کیدو دپاره د صلاة نیت او اراده شرط معلومیږی هم دغه شان ترې داودس دپاره هم دا شرط معلومیږی، ځکه چه د ﴿فَاغْسِلُوا﴾ حکم هم﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ﴾ سره مرتبط دې، لهذا هلته هم نیت شرط کیدل پکار دی[5]
د دې دواړو یو جواب خو دا دې چه اوبه د خپل ذات او طبیعت په اعتبار سره خپله طهور دی، لهذا که هلته څوك نیت کوی یا نه کوی، چه کله د مطهر استعمال وی نو هغه به د طهارت کار ورکوی، څنګه چه د طهارت عینیه (ظاهره) د لرې کولو دپاره د اوبو استعمال اوکړې شی، لهذا اوس که د ازاله نجاست او حصول طهارت نیت اوکړې شی، نو بیا به هم نجاست زائل او طهارت حاصلیږی او که دا نیت اونکړې شی نو بیا به هم طهارت حاصلیږی، ځکه چه اوبه د خپل ذات په اعتبار سره مطهر دی. هم دغه شان نجاست حکمیه (حدث) کښې هم که نیت اوکړې شی، نو بیا به هم طهارت حاصل وی، او که نیت اونکړې شی نو بیا به هم د مطهر په استعمال سره طهارت پخپله حاصل وی. [6]

---

[1]) الفرقان ص ٤٨
[2]) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٣١
[3]) اخرجه البخاری، واللفظ له، فی کتاب التیمم، رقم الحدیث ٣٣٥، ومسلم فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، حدیث ٥٢١
[4]) السعایة ج ١ ص ٥٢٧
[5]) العنایة ج ١ ص ١٣٥، البنایة ج ١ ص ٥٣٩
[6]) العنایة ج ١ ص ١٣٥، البنایة ج ١ ص ٥٣٩

هم د دې جواب طرف ته صاحب هدايه په ﴿ والماء طهور بنفسه ﴾ سره اشاره كړې ده
او دويم جواب كوم چه صاحب الكفايه كړې دى د هغې تقرير دا دې چه اودس كول بذات خود مقصود نه دى، بلكه په اودس سره مقصود طهارت او پاكي حاصلول دى. او دا طهارت او پاكى چه څنګه په هغه اودس سره حاصليږى په كوم كښې چه نيت وى. هم دغه شان په هغه اودس سره هم حاصليږى چه په كوم كښې د طهارت نيت نه وى، په دې وجه د اودس نه چه كوم طهارت حاصليږى هغه د اوبو په ذاتى صفت او طبيعت سره حاصليږى (چه د اوبو صفت او طبيعت پاكول دى) او د نيت په كيدو او نه كيدو سره د اوبو په دې صفت او طبيعت باندې هيڅ اثر نه راځى، لهذا دا به په دواړو صورتونو كښې د طهارت فائده وركوى. برابره خبره ده كه نيت اوكړې شى يا نه. لكه چه د ستر عورت او تطهير ثياب حكم دې چه دا د الله پاك د طرف نه مامور به دى د اولنى حكم په ﴿ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ ﴾ (۱) كښې او د دويم حكم په ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرۡ﴾ (۲) كښې دې، خو د دې باوجود په دې كښې د نيت شرط نشته. ځكه چه مقصود په نيت او بغير د نيت دواړو نه حاصليږى، لهذا كه څوك خپل ستر پټ كړى او هم دغه شان د كپړې نه نجاست لرې كړى نو هغه ته به په مامور به باندې عمل كونكې وئيلې شى. برابره خبره ده كه هغه د ستر د پټولو او د جامې د صفا كولو نيت كوى يا نه كوى.
پاتې شوه خاوره نو هغه د خپل طبيعت او ذات په اعتبار سره طهور نه دې (ځكه چه هغه خو ملوث ده لكه چه ذكر كړې شوې دى) هغه ته خو خلاف القياس شرعا طهور وئيلې شوې دې، لهذا دا به هم د دې شرط سره مقيد كيدو باندې طهور وى د كوم شرط سره چه نص هغې ته طهور وئيلې دې يعنى د نيت او د ارادې شرط (۳)

د نيت د اشتراط په باره كښې د امام زفر رحمه الله مسلك دا خو د جمهور فقهاء كرامو مسلك دې، دې په خلاف كښې امام زفر رحمه الله په اصل مسلك باندې چليدو سره په تيمم كښې د اشتراط نيت قائل نه دې **كما صرح به صاحب الهداية والعلامة الكاسانى فى البدائع وغيرهما.** (۴) ابن رسلان د امام اوزاعى رحمه الله اختلاف نقل كړې دې (۵) او ابن رشد په **بداية المجتهد** كښې د امام زفر او اوزاعى سره د حسن بن حى رحمه الله اختلاف هم ذكر كړې دې. (۶)
د دې حضراتو دليل دا دې چه تيمم د اودس نائب دې (او دا نيابت د طاهر دې، ځكه چه د

---

(۱) الاعراف : ۳۱

(۲) المدثر : ۴

(۳) الكفاية ج ۱ ص ۴۴

(۴) الهداية ج ۱ ص ۹۰. بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۳۱. السعاية ج ۱ ص ۵۲۶

(۵) اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲

(۶) بداية المجتهد ج ۲ ص ۲۳

نائب راوړل هم په هغه صورت کښې جائز وی چه کله اصل د یو لاحق عذر د وجې نه معدوم او ممتنع شی او دلته هم دغه شان ده چه دتیمم جواز د اوبو د معدوم کیدو په صورت کښې دې، او ضابطه دا ده چه نائب د اصل مخالفت د هغه په وصف کښې نه کوی. او هغه وصف صحت دې، پس چه هر کله د اودس صحت په نیت باندې موقوف نه دې نو د تیمم صحت هم په نیت باندې موقوف نه دې، که تیمم بغیر د نیت نه صحیح نه وی نو په دې سره د نائب د خپل اصل وصف (صحت) کښې د هغه مخالف کیدل لازمیږی او هغه جائز نه دی، ځکه چه په دې مخالفت سره به هغه (نائب) د نیابت نه اوځی. (۱)

د دې یو جواب خو علامه عبدالحی لکنهوی رحمه الله د علامه عینی رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دې چه د نائب په بعض اوصاف کښې د خپل اصل مخالفت کول هیڅ قبیح نه دی، ځکه چه په اودس کښې خو د درې اندامونو د وینځلو او په څلورم باندې د مسح کولو حکم دې. او په تیمم کښې حکم صرف په دوه اندامونو (مخ او لاسونو) پورې متعلق دې، چه دلته نائب د خپل اصل مخالفت اوکړو (او هغه ستاسو په نزد هم مسلم دې) نو که د څه خاص دلیل په بنیاد (کوم چه مونږ ذکر کړې دې) د نیت په باب کښې هم دا مخالفت راشی (چه اصل په اودس کښې نیت شرط نه وی او په نائب یعنی تیمم کښې شرط وی) نو په دې کښې هیڅ نقصان نشته. (۲)

او صاحب کفایه د دې جواب دا کړې دې چه کله د اصل او نائب په احوال مختلف کیدو سره نائب د اصل مخالفت کوی، لکه چه قصاص دې چه هغه اصل دې او دیت د هغه نائب دې، نو قصاص خو د وارثانو دپاره د شروع نه ثابت دې، او د دیت په صورت کښې مال اول د مورث دپاره ثابتیږی، بیا به وارثانو ته ملاویږی. هم دا وجه ده چه دې (د دیت) مال سره د مړی (مورث) قرضونه (که په هغه باندې وی هله) ادا کړې شی او د هغه د وصایا تنفیذ کولې شی (که هغه څه جائز وصیت کړې وی) او هغه مال به د ټولو وارثانو ترمینځه د هغوی د حصو مطابق تقسیم کولې شی او د دې افتراق وجه د (قصاص او دیت، اصل او نائب) احوال مختالف کیدل دی، ځکه چه د قصاص مشروعیت د انتقام اخستلو دپاره دې او انتقام اخستل دی د مورث د ژوند ختمیدو نه پس. او ظاهره ده چه د دې انتقام نه پس د مورث هیڅ حاجت نه شی پوره کیدې، لهذا قصاص ابتداء د وارثانو دپاره د حق په طور ثابتیږی.

او چه کله هم دا قصاص د مال طرف ته منتقل شی نو اوس ئې حالت بدل شو چه په هغه کښې د مورث د حوائج او ضروریاتو د پوره کیدو صلاحیت راغلو، لهذا اول به دا د مورث دپاره ثابتیږی، ځکه چه سبب وجوب د هغه په حق کښې دې چه دا مال د هغه د وینې په بدل کښې واجب کیږی، بیا به دا د وارثانو دپاره ثابت وی.

او زمونږ په مسئله کښې هم د نائب حالت د اصل د حالت نه مختلف دې، ځکه چه اصل خو د خپل ذاتی صفت او طبیعت په وجه باندې مطهر دې، هم په دې وجه باندې هغه د نجاست

---

(۱) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۳۱، السعایة ج ۱ ص ۵۲۶، العنایة ج ۱ ص ۱۳۴، البنایة ج ۱ ص ۵۳۸

(۲) السعایة ج ۱ ص ۵۲۶

حقيقيه او حكميه دواړو په زائل کيدو کښې خپل عمل کوی، او حال دا چه نائب داسې نه دې، بلکه هغه خو ملوث دې او هغه د اصل (اوبو) عمل هغه وخت کوی چه کله ورسره نيت هم شامل شي، لهذا د نيت په وخت به هغه د اوبو نائب وی او په نيت سره به مطهر وی. نه د هغې نه بغير. (١)

د تيمم فرضيت او مشروعيت: ابن سعد، (٢) ابن حبان، (٣) ابن عبدالبر، (٤) او نور اهل سير او محدثينو ليکلي دی چه د تيمم مشروعيت په غزا د بنو مصطلق کښې شوې دې، کوم ته چه غزوه مريسيع هم ونيلې شی. (٥)

د دې غزوه د وقوع په کال کښې درې اقوال دی: ۴ هجری، ۵ هجری او ۶ هجری

امام ابن کثير (٦)، ابن خلدون (٧)، حافظ ذهبی (٨)، امام طبری (٩)، ابن هشام (١٠) او ابن الاثير جزری (١١) ﷺ د دې غزا کال شپږم کال د هجرت ليکلې دې د امام مغازی محمد بن اسحاق، ابن حزم ظاهری او خليفه بن خياط هم دا رائې ده (١٢)

علامه ابو الفرج حلبی ليکلي دی **﴿وقيل سنة ست، وان عليه اكثر المحدثين﴾** (١٣) چه اکثر محدثينو د شپږم کال قول اخستلې دې

امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښې د موسی بن عقبه په حوالې سره د دې د وقوع کال ۴ هجری ليکلي دې. (١٤)

---

[1]) الكفاية فی اخر فتح القدير ج ١ ص ٤٤

[2]) الطبقات الكبری لابن سعد ج ٢ ص ٦٥، دار صادر

[3]) كتاب الثقات لابن حبان ج ١ ص ٩٨، دار الكتب العلمية

[4]) التمهيد ج ١ ص ٤٦٥، والاستذكار ج ١ ص ٣٤٦

[5]) صحيح البخاری، كتاب المغازی، باب غزوة بنی المصطلق من خزاعة، وهی غزوة المريسيع، السيرة النبوية لابن هشام ج ٣ ص ٢٨٩، تاريخ الاسلام للذهبی ج ١ ص ١٨٩، السيرة الحلبية ج ٢ ص ٣٧٧. البداية والنهاية ج ٤ ص ١٦٩

[6]) البداية والنهاية ج ٤ ص ١٦٩

[7]) تاريخ ابن خلدون ج ٢ ص ٤٣١

[8]) تاريخ الاسلام للذهبی ج ١ ص ١٨٩

[9]) تاريخ الطبری ج ٢ ص ١٠٩

[10]) السيرة النبوية لابن هشام ج ٣ ص ٢٨٩

[11]) الكامل فی التاريخ لابن الاثير الجزری ج ٢ ص ١٧٣

[12]) صحيح البخاری، كتاب المغازی، باب غزوة بنی المصطلق من خزاعة، وهی غزوة المريسيع، فتح الباری ج ٧ ص ٦٣٦، ارشاد الساری ج ٩ ص ١٧١

[13]) السيرة الحلبية ج ٢ ص ٣٧٨

[14])صحيح البخاری، كتاب المغازی، باب غزوة بنی المصطلق من خزاعة، ونصه: وقال موسی بن عقبة: سنة اربع

خو حافظ صاحب رحمه الله د هغه تعقب کولو سره دې ته د قلم سبقت وئیلې دې. ځکه چه امام بیهقی رحمه الله په دلائل النبوة [1] کښې د امام حاکم ابو سعید نیشاپوری او نورو اصحاب مغازی نه د موسی بن عقبه قول ۵ هجری نقل کړې دې چه د هغې الفاظ داسې دی: ﴿ثم قاتل رسول الله ﷺ بنی المصطلق وبنی لحیان فی شعبان سنة خمس﴾ [2] بیا په شعبان ۵ هجری کښې رسول الله ﷺ د بنی مصطلق او بنی لحیان سره قتال اوکړو.

ابن حبان [3] او ابن سعد [4] وغیره ۵ هجری کښې دا ذکر کړې ده، د ابن شهاب، عروه، قتاده او واقدی وغیره هم دا رائې ده. [5] او هم دا مشهوره هم ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله دا د حاکم په حوالې سره راجح لیکلې ده او بیا د دې په تائید کښې فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په حدیث د افک کښې د سعد بن معاذ او سعد بن عباده رضی الله عنهما د اصحاب افک په باره کښې تنازعه ذکر کړې ده او د افک واقعه په غزوه د مریسیع کښې پیښه شوې وه او د سیدنا سعد بن معاذ رضی الله عنه وفات د غزوه بنی قریظه په زمانه کښې شوې وو، کوم چه د صحیح قول مطابق په پنځم کال د هجرت باندې واقع شوې وو، اوس که غزوه مریسیع شپږم کال اومنلې شی نو په هغې کښې د سیدنا سعد بن معاذ رضی الله عنه شرکت نه صحیح کیږی، لهذا د غزوه مریسیع په ۵ هجری کښې واقع کیدل راجح دی. او د دې تصحیح به داسې وی چه په شعبان ۵ هجری کښې غزوه مریسیع اوشوه، چه په هغې کښې سیدنا سعد بن معاذ رضی الله عنه موجود وو بیا د هغې نه روستو په غزوه خندق کښې هغه زخمی شو او په ۵ هجری په بنو قریظه د غزوه په زمانه کښې وفات شو. [6]

د غزوه بنی مصطلق په باره کښې: دلته به مونږ د اهل سیر په حوالې سره غزوه د بنی مصطلق په اختصار سره ذکر کوو. چه په هغې سره به د وړاندې راتلونکو بعض ابحاثو په فهم کښې مدد ملاویږی.

بنو مصطلق د بنو خزاعه یو څانګه ده او مریسیع د هغوی په ابادئ کښې د واقع یوې چینې نوم دې. چرته چه دا غزوه شوې وه [7]

چه کله رسول الله ﷺ ته دا خبر ورکړې شو چه د قبیله بنو مصطلق (کوم چه د قبیله بنو مدلج حلیف وو) سردار حارث بن ابی ضرار د مسلمانانو خلاف د جنګ دپاره لښکر تیاروی نو

---

[1] دلائل النبوة للبیهقی ج ٤ ص ٤٥
[2] فتح الباری ج ٧ ص ٥٣٧، دلائل النبوة للبیهقی ج ٤ ص ٤٥
[3] کتاب الثقات لابن حبان ج ١ ص ٩٨،
[4] الطبقات الکبری لابن سعد ج ٢ ص ٦٣
[5] تاریخ الاسلام للذهبی ج ١ ص ١٨٩، دلائل النبوة للبیهقی ج ٤ ص ٤٤، ٤٥
[6] فتح الباری ج ٧ ص ٥٣٧
[7] طبقات ابن سعد ج ٢ ص ٦٣، السیرة الحلبیة ج ٢ ص ٣٧٧

رسول اللهﷺ د خبر د تصديق دپاره سيدنا بريده بن الحصيب (بالتصغير) اسلمی رضي الله عنه اوليږلو. هغه د حارث بن ابی ضرار سره ملاؤ شو او واپس راتلو سره ئې اوئيل چه هغوی تيارې کوی، نو رسول اللهﷺ هم د جنګ تيارې اوکړو، پس سيدنا ابوذر غفاری رضي الله عنه ئې په مدينه منوره کښې خپل نائب مقرر کړو او د لښکر سره روان شو. (١) د لښکر سره ديرش کسان په اسونو سوارۀ وو چه په هغې کښې لس مهاجرين او شل انصار وو، د ازواج مطهرات نه ورسرۀ سيده عائشه او سيده ام سلمه رضي الله عنهما هم ملګرې وې.

د ابن سعد (٢)، واقدی (٣) او حلبی (٤) وغيره د بيان مطابق دا د دويم شعبان ٥ هجری د ګل د ورځې واقعه ده، د قديد او ساحل طرف ته د واقع مريسيع نوم چينې په خوا کښې رسول اللهﷺ خپله خيمه اولګوله، د قتال تيارې اوشو، صفونه جوړ شو، د مهاجرينو جهنډا رسول اللهﷺ سيدنا ابوبکر صديق رضي الله عنه او د انصارو جهنډا ئې سيدنا سعد بن معاذ رضي الله عنه ته ورکړه. (٥)

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه کله په هغوی باندې حمله اوکړې شوه نو هغوی غافل وو. خپلو څاروو ته په اوبو ورکولو کښې مصروف وو، د دې حملې طاقت ئې او نه لرلو، پس په هغوی کښې لس کسان اووژلې شو، باقی ټول قيد کړې شو چه کومې دوه سوه کورنۍ وې، دوه زره اوښان او پنځه زره بيزې وې هغه ورته په مال غنيمت کښې ملاؤ شوې، د بنو مصطلق د سردار حارث بن ابی ضرار لور سيده جويريه بنت الحارث رضي الله عنها (چه روستو ام المومنين جوړه شوه) هم قيد شوه او په غنيمت کښې د سيدنا ثابت بن قيس بن شماس رضي الله عنه په حصه کښې راغله، هغه د هغې نه د بدل کتابت په طور د نهه سوه اوقيه سرو زرو مطالبه اوکړه، دا د رسول اللهﷺ په خدمت کښې حاضره شوه، اسلام ئې قبول کړو او عرض ئې اوکړو چه زه د سردار لور يم، د بدل کتابت په ادا کولو کښې ستاسو نه د مدد اخستلو دپاره راغلې يم، پس رسول اللهﷺ د هغې د طرف نه بدل کتابت ادا کړو او هغه ئې په خپل زوجيت کښې واخستله.

ابن اسحاق رحمه الله فرمائی چه په دې غزوه کښې د صحابه کرام رضي الله عنهم نه صرف يو سړې هشام بن صبابه شهيد شو، کوم چه يو انصاری صحابی په غلطۍ سره دشمن ګڼړلو باندې شهيد کړو. (٦)

---

(١) فخرج اليهم واستخلف اباذر الغفاری، وقيل نميلة بن عبدالله الليثی ... تاريخ ابن خلدون ج ٢ ص ٤٣١
واستخلف صلى الله عليه وسلم على المدينة زيد بن حارثة رضى الله تعالى عنهما وقيل ابا ذر الغفارى رضى الله عنه وقيل نميلة تصغير نملة بن عبد الله الليثى رضى الله تعالى عنه وخرج معه صلى الله عليه وسلم من نسائه عائشة وأم سلمة رضى الله تعالى عنهما السيرة الحلبية ج ٢ ص ٣٧٨

(٢) طبقات ابن سعد ج ٢ ص ٦٣

(٣) البداية والنهاية ج ٤ ص ١٦٩

(٤) السيرة الحلبية ج ٢ ص ٣٧٨

(٥) ودفع صلى الله عليه وسلم راية المهاجرين إلى أبى بكر رضى الله تعالى عنه وقيل لعمار بن ياسر وراية الأنصار إلى سعد بن عبادة رضى الله تعالى عنه. السيرة الحلبية ج ٢ ص ٣٧٨، البداية والنهاية ج ٤ ص ١٦٩

(٦) د تفصيل دپاره اوګورئ: طبقات ابن سعد ج ٢ ص ٦٣ تا ٦٥، كتاب الثقات [بقيه برصفحه آئنده...

د نزول تیمم سبب امام بخاری رحمه الله د دې باب په اولنی حدیث کښې د سیده عائشه رضی الله عنها په حوالې سره د تیمم د فرضیت واقعه لیکلې ده چه په دې غزوه (مریسیع) کښې د سیده عائشه رضی الله عنها امیل ورك شو، نو رسول الله ﷺ او حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم د هغې د لټون دپاره ایسار شو په دې کښې د مانځه وخت شو، نزدې اوبه هم نه وې نو الله پاك د تیمم حکم نازل اوفرمائیلو (۱)

خو په غزوه مریسیع کښې د امیل د ورکیدلو او د افك واقعه پیښه شوه، چه د هغې خلاصه دا ده چه سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ به کله د سفر اراده کوله نو د خپلو بیبیانو ترمینځه به ئې خسنړې اچولو، پس په یوه غزوه کښې خسنړې زما په برخه راوتلو. مونږ د غزوه دپاره اوتلو، دا د نزول حجاب نه روستو واقعه ده، چه کله مونږ د غزوه نه فارغ شو نو په واپسئ کښې مو مدینې منورې ته نزدې پړاؤ اوکړو، د شپې په آخره کښې د روانیدو اعلان اوشو. نو زه اعلان اوریدلو سره د قضاء حاجت دپاره لاړم. په واپسئ باندې زما امیل ورك شو. زه د امیل د لټولو دپاره واپس لاړم. ناوخته شو او قافله لاړه، نو زه په خپل زوړ منزل باندې ناسته پاتې شوم په دې خیال چه هغوی ما بیا نه مومی نو د تلاش کولو دپاره به هم دلته راشی، په دې کښې په ما باندې د خوب غلبه اوشوه نو زه اوده شوم، صفوان بن معطل سلمی رضی الله عنه چه په لښکر پسې شاته راروان وو، هغه د سحر په وخت کښې زما ځائې ته راورسیدو، هغه یو اوده انسان اولیدو، نزدې راغلو او زه ئې اوپیژندمو ځکه چه د نزول حجاب نه مخکښې هغه زه لیدلې اوم، د هغه په استرجاع (انا لله وانا الیه راجعون وئیلو) سره زه بیداره شوم او خپل مخ مې پټ کړو او په اوښ باندې سوریدو سره مدینې منورې ته اورسیدم، نو تهمت لګونکو تهمت اولګولو. (۲)

ایا دا دواړه واقعې په یو سفر کښې راپیښې شوې دی؟ اوس مسئله دا ده چه دا دواړه واقعې په

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته: لابن حبان ج ۱ ص ۱۰۶. البدایة والنهایة ج ٤ ص ۱۶۹. صحیح البخاری، کتاب المغازی باب غزوة بنی المصطلق ... تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱٤۱ تا ۱۵۳. دلائل النبوة للبیهقی ج ٤ ص ٤٤ تا ۵۱. تاریخ الطبری ج ۲ ص ۱۰۹ تا ۱۱۵. تاریخ ابن خلدون ج ۲ ص ٤۳۱. السیرة النبویة لابن هشام ج ۳ ص ۲۸۹ تا ۲۹۱. السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۷۷ تا ۳۸٤. الکامل فی باب غزوة المریسیع، وهی غزوة بنی المصطلق ج ۶ ص ۱٤۲. دار الفکر.

(۱) اوګورئ: صحیح البخاری. کتاب التیمم. حدیث نمبر ۳۳٤

(۲) د تفصیل دپاره اوګورئ صحیح البخاری. کتاب المغازی. باب حدیث الافک. حدیث ۳۹۱۰. کشف الباری. کتاب المغازی. باب حدیث الافک ص ۳۳۲ تا ۳۵۱.

کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۱۰۷، ۱۰۸. البدایة والنهایة ج ٤ ص ۱۷۳، ۱۷۸. تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱٤۶ تا ۱۵۳. تاریخ الطبری ۱۹ ۱۱۰. ۱۱۱ السیرة النبویة لابن هشام ج ۳ ص ۲۹۷ تا ۳۰۷. التاریخ لابن الاثیر الجزری ص۱۷۳. ۱۷۵. مجمع الزوائد الهیثمی کتاب المغازی والسیر. السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۹۵ تا ٤۰۵. المعجم الکبیر للطبرانی. قصة افک وما انزل الله من براءتها. ج ۲۳. ص ۵۰ تا ۱۶٤

یو سفر کښې پیښې شوې دی یا په جدا جدا سفر کښې؟ نو ابن سعدرحمه الله په طبقات کښې تصریح کړې ده چه دا دواړه واقعې په یو سفر (یعنی غزوه بنی مصطلق، کوم ته چه غزوه مریسیع هم وئیلې شی) کښې پیښې شوې دی، پس هغه فرمائی.

﴿ وَفِي هٰذِهِ الْغَزَاةِ سَقَطَ عِقْدٌ لِعَائِشَةَ فَاحْتَبَسُوا عَلَى طَلَبِهِ ، فَنَزَلَتْ آيَةُ التَّيَمُّمِ ، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ : مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ . وَفِي هٰذِهِ الْغَزَاةِ كَانَ حَدِيثُ عَائِشَةَ وَقَوْلُ أَهْلِ الْإِفْكِ فِيهَا . قَالَ وَأَنْزَلَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بَرَاءَتَهَا ﴾ (١)

یعنی په دې غزوه (مریسیع) کښې د سیده عائشه رضی الله عنها امیل ورك شو. نو صحابه کرام رضی الله عنهم د هغې د لټون دپاره ایسار شو، (په دې کښې د مانځه وخت دې او اوبه هم نزدې نه وې) نو د تیمم حکم نازل شو، نو سیدنا اسید بن الحضیر رضی الله عنه اوفرمائیل : اې ال ابی بکر! دا ستاسو څه اولنې برکت نه دې (بلکه د دې نه مخکښې هم ستاسو په وجه باندې په مسلمانانو باندې برکت راغلې دې) او هم په دې غزوه کښې د عائشې رضی الله عنها سره د افك واقعه هم راپیښه شوه، نو الله پاك د هغې براءت په قران کریم کښې نازل اوفرمائیلو.

د امام بخاری رحمه الله هم دا رائې ده، ځکه چه دلته هغه دا سفر ذکر کړې دې او په دې کښې ئې د تیمم د حکم نازلیدل بیان کړې دی او مونږ مخکښې د اهل سیر په حوالې سره بیان کړه چه د تیمم حکم په غزوه مریسیع کښې نازل شوې دې. او بیا وړاندې په کتاب المغازی، باب الافك کښې امام بخاری رحمه الله هم دا سفر (غزوه مریسیع) ذکر کړې دې او په دې کښې ئې د افك د واقعې پیښیدو ذکر کړې دې او هلته ئې دا تصریح هم کړې ده چه غزوه بنی مصطلق او غزوه مریسیع یو څیز دې، چه د هغې نه واضح طور دا معلومیږی چه د امام بخاری رحمه الله په نزد هم دا دواړه واقعې په یو سفر کښې راپیښې شوې دی.

حافظ ابن حجررحمه الله هم په فتح الباری کښې دې طرف ته رجحان ښکاره کړې دې، هغه فرمائی که د دې سفر نه مراد غزوه بنی مصطلق وی (لکه چه ابن عبدالبر، ابن سعد او ابن حبان رحمهم الله په دې باندې جزم کړې دې) نو بیا به دا هم منو چه هم په دې سفر کښې امیل دوه کرته ورك شوې وو. ځکه چه دا دواړه واقعې (نزول تیمم او واقعه افك) جدا جدا دی، او دا ممکنه ده اګر چه مستبعد ده، لکه چه بعض مشانخو دې ته مستبعد وئیلې دی او دلیل ئې دا ورکړې دې چه مریسیع د قدید او ساحل ترمینځه د مکې طرف ته واقع دې او دا د نزول تیمم قصه د خیبر د طرفونو ده، دلیل په دې باندې د عائشې رضی الله عنها دا قول دې چه : کله چه مونږ بیداء یا ذات الجیش ته راورسیدو او دا دواړه (بیدا او ذات الجیش) خو د خیبر طرف ته واقع دی لکه چه امام نووی رحمه الله په جزم سره ذکر کړې دی

بیا حافظ صاحب د بعض مشانخ د استبعاد په دې دلیل کښې د امام نووی رحمه الله د قول تردید کولو سره او د دواړو واقعاتو په یو سفر کښې پیښیدو ته راجح وئیلو سره فرمائی چه امام

---

(١) الطبقات لابن سعد : ج ٢ ص ٦٥

نووي رحمه الله چه په کومه خبره باندې د جزم اظهار کړې دې هغه د هغه خبرې مخالف دې په کومه باندې چه ابن التين رحمه الله د جزم اظهار کړې دې. هغه (ابن التين رحمه الله) فرمائی چه بیداء د ذوالخليفه سره د مکې په لاره کښې مدينې ته نزدې دې او ذات الجيش د ذوالخليفه نه شاته واقع دې، او ابو عبيد بکرى په خپل معجم کښې وئيلې دى چه بيدا د ذوالحليفه په نسبت مکې ته زيات نزدې دې. بيا هغه د عائشې رضي الله عنها دا حديث ذکر کړې دې ..... اوفرمائى: بيداء هغه لوړ ځائې دې کوم چه د مکې په لاره کښې ذوالحليفه ته مخامخ دې. او دا ئې هم وئيلې دى چه ذات الجيش د مدينې منورې نه د يو بريد (۱) په فاصله باندې دې، د هغه او د موضع عقيق ترمينځه د اووۀ ميلو فاصله ده او عقيق خو د مکې په لاره کښې راځى نه د خيبر، لهذا په کومه خبره چه ابن التين جزم کړې دې هم هغه صحيح ده. او د دې تائيد د مسند حميدى د هغه روايت نه هم کيږى کوم چه د ﴿ سفيان عن هشام بن عروة عن ابيه ﴾ په طريق سره روايت دې چه په هغې کښې دى ﴿ ان القلادة سقطت ليلة الابواء ﴾ اميل د ابواء په شپه ورك شوې وو، (يعنى د شپې اضافت د ابواء مقام طرف ته اوکړې شو)، او ابواء د مکې او مدينې ترمينځه واقع دې، (نه د خيبر طرف ته) او هم په دې حديث کښې د ﴿ على بن مسهر ﴾ په طريق کښې دا الفاظ دى: ﴿ وكان ذلك المكان يقال له الصلصل ﴾ د دې ځائې نوم صلصل دې. او ابوعبيد فرمائى چه دا (صلصل) ذوالحليفه ته نزدې يو غر دې.

بهرحال د دې روايات او شواهد د مجموعې نه د ابن التين رحمه الله خبره صحيح ثابتيږى.(۲) هم دا بحث زرقانى رحمه الله هم د موطاء په شرح کښې کړې دې. (۳)

د تعدد سفر د قائلينو دليل او کوم حضرات چه د تعدد سفر قائل دى، هغوى په معجم کبير کښې د سيده عائشه رضي الله عنها د دې روايت نه استدلال کوى کوم چه د ﴿ يحيى بن عباد بن عبدالله بن الزبير عن ابيه ﴾ په طريق سره روايت شوې دې. (۴) ونصه:

﴿ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا كَانَ مِنْ أَمْرِ عِقْدِي مَا كَانَ قَالَ أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا، فَخَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ أُخْرَى، فَسَقَطَ أَيْضًا عِقْدِي، حَتَّى حَبَسَ الْتِمَاسُهُ النَّاسَ، وَاطَّلَعَ الْفَجْرُ، فَلَقِيتُ مِنْ أَبِي بَكْرٍ مَا شَاءَ اللهُ، وَقَالَ لِي: يَا بُنَيَّةُ فِي كُلِّ سَفَرٍ تَكُونِينَ عَنَاءً وَبَلَاءً وَلَيْسَ مَعَ النَّاسِ مَاءٌ، فَأَنْزَلَ اللهُ الرُّخْصَةَ

---

(۱) د دوه منزلو ترمينځه فاصلې ته وئيلې شى. يا د شپږو ميلو (دوه فرسخ) فاصلې ته وئيلې شى اوګورئ: لسان العرب، مادة: برد ج ۱ ص ۳۶۷

(۲) فتح البارى ج ۲ ص ۵۷۰، عمدة القارى ج ۴ ص ۶، امانى الاحبار ج ۲ ص ۱۲۰

(۳) شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۰۹

(۴) فتح البارى ج ۲ ص ۵۷۰، عمدة القارى ج ۴ ص ۶، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۴، شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۰۸، امانى الاحبار ج ۲ ص ۱۲۰

بِالتَّيَمُّمِ، فَقَالَ أَبُوبَكْرٍ: أَمَا وَاللهِ يَا بُنَيَّةُ إِنَّكِ لِمَا عَلِمْتُ مُبَارَكَةٌ ﴾ (۱)

يعنى چه كله زما د اميل د وركيدو واقعه پيښه شوه نو اهل افك چه څه وئيل هغه ئې اوئيل، نو زه د رسول اللهﷺ سره يوې بلې غزوه ته لاړم نو په هغې كښې هم زما اميل ورك شو، تردې چه صحابه كرامؓ د اميل د لټون دپاره ايسار شو، د سحر وخت شو او زما خپل والد محترم سيدنا ابوبكر صديقؓ اورتلم، هغه ماته اووې چه اې لورې! په هر سفر كښې ته د مشقت او امتحان سبب جوړيږې او د حضرات صحابه كرامؓ سره اوبه هم نه وې، نو الله پاك د تيمم رخصت نازل اوفرمائيلو. نو (زما والد محترم) ابوبكر صديقؓ اوفرمائيل : اې لورې! قسم په الله ته ډيره مباركه ئې

ددې حديث په سند كښې يو راوى محمد بن حميد الرازى دې (۲) كوم چه مختلف فيه راوى دې (۳)

---

۱) المعجم الكبير قصة الافک ومانزل الله من براءتها حديث:۱۵۹، ۱۲۱/۲۳، ۱۲۲، دار احياء التراث العربي.

۲) سند داسې دې : حدثنا القاسم بن عباد الخطابى، ثنا محمد بن حميد الرازى، ثنا سلمة بن الفضل. الخ

۳) قال الحافظ فى تهذيب التهذيب فى ترجمته ما ملخصه: محمد بن حميد بن حيان التميمى الحافظ أبو عبد الله الرازى، روى عن يعقوب بن عبدالله القمى ... وابن المبارک... وسلمة ابن الفضل ... وأبى داود الطيالسى ... وجماعة. وعنه : أبو داود والترمذى وابن ماجة وأحمد بن حنبل ويحيى بن معين.... قال أبو زرعة الرازى من فاته ابن حميد يحتاج أن ينزل فى عشرة آلاف حديث... وقال أبو قريش محمد بن جمعة كنت فى مجلس الصاغانى فحدث عن ابن حميد فقلت تحدث عن ابن حميد فقال وما لى لا أحدث عنه وقد حدث عنه أحمد ويحيى... وقال ابن أبى خيثمة سئل ابن معين فقال ثقة لا بأس به رازى كيس وقال على بن الحسين بن الجنيد عن ابن معين ثقة وهذه الاحاديث التى يحدث بها ليس هو من قبله إنما هو من قبل الشيوخ الذين يحدث عنهم وقال أبو العباس بن سعيد سمعت جعفر بن أبى عثمان الطيالسى يقول ابن حميد ثقة كتب عنه يحيى وروى عنه من يقول فيه هو أكبر منهم... وقال يعقوب بن شيبة محمد بن حميد كثير المناكير وقال البخارى فى حديثه نظر وقال النسائى ليس بثقة وقال الجوزجانى ردئ المذهب غير ثقة. وقال اسحاق بن منصور الكوسج قرأ علينا محمد بن حميد كتاب المغازى عن سلمة فقضى إنى صرت إلى على بن مهران فرأيته يقرأ كتاب المغازى عن سلمة فقلت له قرأ علينا محمد بن حميد قال فتعجب على وقال سمعه محمد بن حميد منى وقال صالح بن محمد الاسدى كان كلما بلغه عن سفيان يحيله على مهران وما بلغه عن منصور يحيله على عمرو بن أبى قيس ثم قال كل شئ كان يحدثنا ابن حميد كنا نتهمه فيه وقال فى موضع آخر كانت أحاديثه تزيد وما رأيت أحدا أجرأ على الله منه كان يأخذ أحاديث الناس فيقلب بعضه على بعض وقال أيضا ما رأيت أحدا أحذق بالكذب من رجلين سليمان الشاذكونى ومحمد بن حميد. وقال أبو القاسم ابن أخى أبى زرعة سألت أبا زرعة عن محمد ابن حميد فأومى بإصبعه إلى فمه فقلت له كان يكذب فقال برأسه نعم فقلت له كأن قد شاخ لعله كان يعمل عليه ويدلس عليه فقال لا يا بنى كان يتعمد.

وقال أبو نعيم بن عدى سمعت أبا حاتم الرازى فى منزله وعنده ابن خراش وجماعة من مشائخ اهل الرى وحفاظهم فذكروا ابن حميد فأجمعوا على أنه ضعيف فى الحديث جدا وأنه بحدث بما لم يسمعه وأنه يأخذ أحاديث أهل البصرة والكوفة فيحدث بها عن الرازيين. وقال أبو العباس بن سعيد سمعت داود بن يحيى يقول حدثنا عنه أبوحاتم قديما ثم تركه بآخره. قال وسمعت ابن خراش يقول [بقيه برصفحه آئنده...

علامه عینی رحمه الله دې روایت ته حسن ونیلي دی فرمائی: ﴿قلت اسناده جید حسن﴾ [1]
بهرحال: که دا روایت د سند په لحاظ سره قابل احتجاج وی نو په دې کښې د دې خبرې صراحت او وضاحت دې چه نزول تیمم او د افك واقعه دواړه په جدا جدا سفر کښې پیښ شوې دی، او دا چه د افك واقعه مخکښې پیښه شوې ده او د نزول تیمم واقعه روستو.
محمد بن حبیب اخباری هم ونیلي دی چه دا دواړه واقعات په جدا جدا سفر کښې پیښ شوي دی، یو کرته د امیل د ورکیدو واقعه په غزوه د ذات الرقاع کښې او دویم کرت په غزوه د بنو مصطلق کښې پیښه شوې ده. [2]
خو د اهل مغازی وسیر په دې خبره کښې اختلاف دې چه په غزوه ذات الرقاع او غزوه بنی مصطلق کښې کومه واقعه مخکښې پیښه شوې ده؟
عام طورسره خو اهل سیر غزوه د ذات الرقاع اول په ۴ هجری او غزوه بنی مصطلق روستو په ۵ هجر کښې ذکر کړې ده، لکه چه حلبی [3] ابن سعد [4] ابن حبان [5] ابن هشام [6] ابن خلدون [7] طبری [8] حافظ ذهبی [9] او ابن کثیر رحمهم الله [10] وغیره ذکر کړې دی.
خو د امام بخاری رحمه الله رائې دا ده چه غزوه ذات الرقاع روستو، د غزوه خیبر نه روستو واقع شوې ده او د دې دلیل هغوی دا پیش کړې دې چه سیدنا ابوهریره او سیدنا ابو موسی

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته. ثنا ابن حمید وکان والله یکذب.
وقال النسائی فیما سأله عنه حمزة الکنانی محمد بن حمید لیس بشئ قال فقلت له البتة؟ قال نعم.... وقال فی موضع آخر محمد بن حمید کذاب وکذا قال ابن وارة وقال الخلیلی کان حافظا عالما بهذا الشأن رضیه أحمد ویحیی وقال البخاری فیه نظر... وقال ابن حبان ینفرد عن الثقات بالمقلوبات وقال أبو علی النیسابوری قلت لابن خزیمة لو حدث الاستاذ عن محمد بن حمید فإن أحمد قد أحسن الثناء علیه فقال إنه لم یعرفه ولو عرفه کما عرفناه ما أثنی علیه اصلا. تهذیب التهذیب، حرف المیم، الترجمة: ۱۸۰، ج ۹ ص ۱۲۷ تا ۱۳۱ کذا فی تهذیب الکمال ج ۲۵ ص ۹۷ تا ۱۰۸، والجرح والتعدیل، باب محمد ج ۷ ص ۳۱۱، ۳۱۲. والمغنی فی الضعفاء رقم الترجمة ۵۴۵۲، ج ۲ ص ۲۸۹. وکتاب المجروحین لابن حبان، الترجمة ۱۰۰۵، ج ۲ ص ۳۲۱

[1]) عمدة القاری ج ٤ ص ٦٠
[2]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۳، امانی الاحبار ج ۲ ص ۱۲۰
[3]) السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۶۶ تا ۳۸۱
[4]) طبقات ابن سعد ج ۲ ص ۶۱ تا ٦٤
[5]) کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۶ تا ۹۸
[6]) السیرة النبویة لابن هشام، غزوه ذات الرقاع ج ۳ ص ۲۰۳، وغزوه بنی مصطلق ج ۳ ص ۲۸۹
[7]) تاریخ ابن خلدون ج ۲ ص ٤۲٦ تا ۵۳۲
[8]) تاریخ الطبری ج ۲ ص ۸۵ تا ۱۵۳
[9]) تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱۳٤ تا ۱۵۳
[10]) البدایة والنهایة، غزوة ذات الرقاع ج ٤ ص ۹۱، وغزوة بنی المصطلق ج ٤ ص ۱٦۹

اشعری رضی الله عنهما په دې غزوه کښې شریك شوې دی (۱) د ابوموسی اشعری رضی الله عنه شرکت خو خپله امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی، باب غزوة ذات الرقاع کښې په څلورم حدیث کښې ذکر کړې دې (۲) او هم د دې باب په اخره کښې ئې د ابوهریره رضی الله عنه شرکت هم تعلیقا ذکر کړې دې، کوم چه امام ابوداؤد (۳) امام طحاوی (۴) او ابن حبان (۵) موصلا ذکر کړې دې. (۶) او ورسره امام بخاری رحمه الله دا هم صراحت کړې دې چه سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه د خیبر د فتح کیدو نه روستو او ابوهریره رضی الله عنه په ایام خیبر کښې اسلام قبول کړې دې، لهذا د هغه حضراتو شرکت په غزوه ذات الرقاع کښې هله صحیح کیدې شی چه کله د غزوه ذات الرقاع وقوع د غزوه خیبر نه روستو اومنلې شی.

د دې نه علاوه چه کوم حضرات د د امیل د ورکیدو واقعه دوه جدا جدا واقعه ګڼړی د هغوی د دې قول تائید د حدیث الباب په اخر کښې د سیدنا اسید بن حضیر رضی الله عنه د دې جملې نه هم کیږی چه ﴿ ماهی باول برکتکم یا ال ابی بکر ﴾ یعنې اې آل ابی بکر! دا ستاسو اولنې برکت نه دې، چه د هغې نه معلومیږی چه د تیمم د حکم نازلیدو نه مخکښې هم د عائشې رضی الله عنها په قصه کښې په مسلمانانو باندې برکت راغلې وو، او هغه برکت د عائشې رضی الله عنها براءت وو. چه د هغې نه معلومیږی چه حدیث افك او نزول تیمم په دوه جدا جدا سفرونو کښې د امیل په ورکیدو باندې مرتب شوې دی (۷)

د ابن حبان رحمه الله توهم . دا خبره خو تیره شوه چه د دواړو کرتو امیل ورکیدو واقعه په یو سفر کښې پیښه شوې ده، یا په دوه جدا جدا سفرونو کښې، پس په دې کښې دواړه اقوال دی او هر قائل سره په خپل قول باندې دلیل او څه شواهد دی، خو امام ابو حاتم ابن حبان بستی رحمه الله دواړه واقعات په بیل بیل سفر کښې خو ذکر کړې دی خو هغه ته یو وهم پیدا شو!

هغه دا چه د امیل د ورکیدو واقعه ئې شعبان ۵ هجری او بیا ۶ هجری ذکر کړې ده او لیکلې ئې دی چه په ۵ هجری کښې غزوه مریسیع پیښه شوه، چه په هغې کښې دامیل په ورکیدو

---

(۱) پس امام بخاری رحمه الله د کتاب المغازی، باب غزوة ذات الرقاع په شروع کښې فرمائی : وهی غزوة محارب خصفة من بنی ثعلبة بن غطفان، فنزل نخلا. وهی بعد خیبر. لان ابا موسی جاء بعد خیبر ... او د دې باب په اخری حدیث کښې فرمائی .وقال ابوهریرة : صلیت مع النبی صلی الله علیه وسلم فی غزوة نجد صلاة الخوف. وانما جاء ابوهریرة الی النبی صلی الله علیه وسلم ایام خیبر.

(۲) ونصه : عن أبی موسی - رضی الله عنه - قال خرجنا مع النبی - صلی الله علیه وسلم - فی غزاة ونحن ستة نفر.... الخ (کتاب المغازی، باب غزوة ذات الرقاع، حدیث ۴۱۲۸)

(۳) ابوداؤد. کتاب الصلاة. باب من قال : یکبرون جمیعا وان کانوا مستدبری القبلة رقم ۱۲۴۲

(۴) شرح معانی الاثار. کتاب الصلاة. باب صلاة الخوف کیف هی؟ رقم ۱۷۲۹

(۵) صحیح ابن حبان. کتاب الصلاة. باب صلاة الخوف رقم : ۲۸۷۸

(۶) فتح الباری ج ۷ ص ۵۳۵. ارشاد الساری ج ۹ ص ۱۷۱

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۳. عمدة القاری ج ۴ ص ۸

باندې د تیمم حکم نازل شو او بیا په ۶ هجری کښې غزوه بنی مصطلق پیښه شوه چه په هغې کښې د امیل په ورکیدو باندې واقعه افك مرتب شوه (۱)

خو دا صحیح نه ده، ځکه چه غزوه مریسیع او غزوه بنی مصطلق د یو غزا دوه نومونه دی ،لکه چه مخکښې په وضاحت سره ذکر کړې شوې دی، بنو مصطلق د قبیلې نوم دې او مریسیع د چینې نوم دې، د هغه چینې په خوا کښې بنو مصطلق آباد وو او هغه چینې سره نژدې دا غزوه راپیښه شوه، د دې تصریح خو تقریبا ټولو اهل سیر ومغازی کړې ده (۲) بلکه ابن حبان په غزوه د بنو المصطلق کښې خپله ذکر کړې دی چه مریسیع د بنو مصطلق د چینې نوم دې،

﴿ونصه : حتى لقيهم على ماء من مياههم يقال له : المريسيع من ناحية قديد الى الساحل﴾(۳)

او د دې نه زیاته د تعجب خبره دا ده چه ابن حبان رحمه الله په دې دواړو غزواتو کښې د سیده جویریه بنت الحارث رضی الله عنها ملاویدل او د رسول الله ﷺ په زوجیت کښې شاملیدل ذکر کړې دی. (۴) حال دا چه کله هغه په ۵ هجری کښې ملاؤ شوې وه نو په ۶ هجری کښې ئې د ملاویدو څه سوال پیدا کیږی؟ هغه خو د ملاویدو نه پس د رسول الله ﷺ په ازواج کښې داخله شوې وه. او دا هم نه شی وئیلې کیدې چه هغه تختیدلې وه، د هغې نه روستو دوباره ملاؤ شوه. حقیقت

---

(۱) پس هغه ۵ هجری د لاندې لیکی : ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة المريسيع فی شعبان... فی هذه الغزوة سقط عقد عائشة فأقام رسول الله صلى الله عليه و سلم بالناس على التماسه وليسوا على ماء وليس معهم ماء فنزلت آية التيمم الخ ... او وړاندې د ۶ هجری د لاندې لیکی : ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة بنی المصطلق .... فمشت عائشة لحاجتها حتى جاوزت الجيش... فهلک فيها من هلک وكان الذى كبره عبدالله بن أبى بن سلول. (کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، ۱۰۶، ۱۰۷)

(۲) پس ابن سعد رحمه الله په خپل تاریخ کښې لیکی إن بلمصطلق من خزاعة وهم من حلفاء بنی مدلج وكانوا ينزلون على بئر لهم يقال لها المريسيع. الطبقات لابن سعد : ج ۲ ص ۶۳

ابن هشام لیکی : حتى لقيهم على ماء لهم، يقال له : المريسيع. (السيرة النبوية ج ۳ ص ۲۹۰) انظر كذلك تاريخ الاسلام للذهبى ج ۱ ص ۱۴۲، السيرة الحلبية ج ۲ ص ۳۷۷، الكامل فى التاريخ، ج ۲ ص ۱۷۳، البداية والنهاية ج ٤ ص ۱۶۹، تاريخ الطبرى ج ۲ ص ۱۰۹، دلائل النبوة للبيهقى ج ٤ ص ٤۶، تاريخ ابن خلدون ج ۲ ص ٤۳۱

(۳) كتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۱۰۶

(۴) پس هغه د ۵ هجری د لاندې لیکی : ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة المريسيع فى شعبان... وكان فيمن سبى جويرة بنت الحارث بن أبى ضرار تزوجها رسول الله صلى الله عليه و سلم وجعل صداقها أربعين أسيرا من قومها. او وړاندې په ۶ هجری کښې ذکر کوی. ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة بنى المصطلق .... وقعت جويرية بنت الحارث فى سهم لثابت بن قيس بن الشماس... فأتت رسول الله صلى الله عليه و سلم تستعينه فى كتابتها... قال وهل لک خير من ذلک قالت وما هو يارسول الله قال أقضى كتابتک وأتزوجک قالت نعم يا رسول الله قال فعلت وخرج الخبر إلى الناس أن رسول الله صلى الله عليه و سلم تزوج جويرية بنت الحارث. (کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، ۱۰۶)

دا دې چه دا د ابن حبان رحمه الله د اوهام نه دی. او د ابن حبان رحمه الله په اتباع کښې هم دا وهم او مغالطه صاحب د مجمع بحار الانوار علامه محمد طاهر پتنی رحمه الله ته هم شوې ده. (۱)

د تیمم د مشروعیت حکمت: شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله په "حجة الله البالغة" کښې د تیمم د مشروعیت حکمت بیانولو سره لیکی:

《 لما كان من سنة الله فى شرائعه أن يسهل عليهم كل ما لا يستطيعونه، وكان أحق أنواع التيسير أن يسقط ما فيه حرج إلى بدل لتطمئن نفوسهم، ولا تختلف الخواطر عليهم بإهمال ما التزموه غاية الالتزام مرة واحدة، ولا يألفوا تركه، أسقط الوضوء والغسل فى المرض والسفر إلى التيمم. ولما كان ذلك كذلك نزل القضاء فى الملأ الأعلى بإقامة التيمم مقام الوضوء والغسل، وحصل له وجود تشبيهى أنه طهارة من الطهارات، وهذا القضاء أحد الأمور العظام التى تميزت بها الملة المصطفوية من سائر الملل، وهو قوله صلى الله عليه وسلم: جعلت تربتها لنا طهوراً إذا لم نجد الماء 》(۲)

یعنی په احکام شرعیه کښې د الله پاک سنت دا دې چه کوم د بنده په استطاعت کښې نه وی په هغې کښې تخفیف او اسانی اوکړې شی. (پس په قران کریم کښې دی: الله پاك هر انسان لره په هغه کار باندې مکلف کوی کوم چه د هغه په وس او طاقت کښې وی) بیا د اسانئ په بهترین صورتونو کښې د ټولو نه غوره صورت دا دې چه د کوم څیز په کولو کښې حرج لازم شی هغې لره ساقط کولو سره د هغې بدل تجویز کړې شی، ځکه چه که بغیر د بدل نه هغه بالکلیه ساقط کړې شی نو بیا به یو.خو د هغوی زړونه نه مطمئن کیږی. او د کوم څیز چه هغه غایت درجه التزام او اهتمام کولو هغې لره د بالکلیه ترك کولو د وجې نه به مختلف وسوسې د هغوی په زړونو کښې راځی. او دویم چه د کوم څیز هغوی التزام کولو (یعنی اودس او غسل وغیره) چرته د هغې په ترك باندې عادت نه شی، چه بیا په عام حالاتو کښې هم د هغې هغه اهمیت باقی پاتې نه شی، پس د دې حکمت د وجې نه د الله پاك په دربار کښې د اودس او غسل په ځائې د تیمم حکم اوکړې شو او هغه (تیمم) ته یو حکم تشبیهی حاصل شو، چه دا هم د ټولو طهارتونو نه یو طهارت دې او (د تیمم) دا فیصله او قضاء د هغه امور عظیمه نه یوه ده د کوم په ذریعه چه د رسول الله ﷺ امت ته په نورو امتونو باندې فوقیت حاصل دې، رسول الله ﷺ فرمائی: د اوبو نه ملاویدو په وخت د زمکې خاوره زمونږ دپاره پاکونکې مقرر کړې شوې ده.

---

۱) پس هغه د ۵ هجری د لاندې لیکی: وفيها غزاة المريسيع فى ثانى شعبان، فاقتتلوا، وقتل عشرة، واسر الباقون، وكان فيهم جويرية بنت الحارث فاعتقها وتزوجها. او د دې نه روستو د غزوه بنی مصطلق متعلق په ۶ هجری کښې لیکی: ثم غزا فى شعبان بنى المصطلق فهزموا، فاغتنم ابناءهم ونساءهم واموالهم، واصاب جويرية بنت الحارث ثابت بن قيس بن شماس فتزوجها رسول الله ﷺ. (مجمع بحار الانوار ج ۵ ص ۲۶۳، ۲۶۵، دائرة المعارف العثمانية).

۲) حجة الله البالغة، باب التيمم ج ۱ ص ۵۰۱، زمزم پبلیشرز

خلاصه داده چه که د عذر په حالت کښې هم د اودس اودغسل حکم برقرار اوساتلې شي نو حرج به لازم شوې وې. (کوم چه په احکام شرعيه کښې د الله پاك د مقرر شوې سنت خلاف دې) او که دا حکم بالکليه (بغير د څه بدل تجويز کولو نه) ساقط کړې شوې وې، نو بيا به انسان د ترك طهارت عادي شوې وې او په عام حالاتو کښې به هم ددې طهارت هغه اهميت باقي نه وې پاتې شوې، په دې وجه شريعت د عذر په حالت کښې د اودس او غسل په ځائې د تيمم حکم اوکړو.

په تيمم کښې د زمکې د تخصيص وجه : د دې نه روستو د زمکې د تخصيص وجه بيانولو سره فرمائي ﴿إنما خص الأرض لأنها لا تكاد تفقد، فهى أحق ما يرفع به الحرج، ولأنها طهور فى بعض الأشياء كالخف والسيف بدلا عن الغسل بالماء، ولأن فيه تذللا بمنزلة تعفير الوجه فى التراب، وهو يناسب طلب العفو﴾ [1] يعني د زمکې سره تخصيص په ظاهره کښې په درې وجو باندې دې!

① يو خو په دې جه چه زمکه هر ځائې کښې موجود ده، کله هم نه مفقود کيږي، پس هم داسې څيز د حرج لرې کولو دپاره زيات مناسب دې.

② دويم دا چه د بعض نورو څيزونو د تطهير هم په دې کښې دخل دې، لکه د څرمنې موزې او توره که ناپاکه شي او اوبه نه وي نو د اوبو په ځائې هغه په خاورو باندې پاکيدلې شي، چه کله هلته هغه مطهر اومنلې شوه نو دلته هم دا مناسبه ده.

③ دريم دا چه په دې کښې کسر نفسي او عاجزي ده، ځکه چه په دې کښې مخ په خاورو باندې ککړ کولې شي، کوم چه په عاجزئ باندې دلالت کوي، (او عاجزي د الله رب العزت خوښه ده) او هغه د طلب عفو سره زيات مناسب دې، په دې وجه تيمم د زمکې سره خاص کړې شو.

د اودس او غسل دپاره تيمم کښې عدم فرق وجه : د دې نه روستو د اودس او غسل دپاره د يو شان تيمم کولو وجه بيان فرمائي :

﴿وإنما لم يفرق بين بدل الغسل والوضوء - ولم يشرع التمرغ - لأن من حق ما لا يعقل معناه بادئ الرأى أن يجعل كالمؤثر بالخاصية دون المقدار، فإنه هو الذى اطمأنت نفوسهم به فى هذا الباب، ولأن التمرغ فيه بعض الحرج، فلا يصلح رافعاً للحرج بالكلية﴾ [2]

يعني په ظاهره د اودس او د غسل دپاره د تيمم ترمينځه فرق دا کيدې شي چه څنګه په غسل کښې په پوره بدن باندې اوبه اړولې شي هم دغه شان دې د غسل په تيمم کښې هم پوره بدن په خاورو باندې ککړ کړې شي ، خو شريعت د دې حکم ورنکړو او د دواړو تيمم ئې په يو طريقه باندې تجويز کړو. ځکه چه سطحي طور (په ظاهري نظر کښې) کوم څيز چه خلاف معقول معلوم شي د هغه حکم دا دې چه د هغه خاصيت مؤثر اومنلې شي نه مقدار لره. ځکه چه هم دا څيز د زړونو د اطمينان سبب دې. (مثلا په سورة فاتحه کښې د هرې بيمارئ نه شفاء ده تردې

---

[1] حجة الله البالغة، باب التيمم ج ۱ ص ۵۰۱، زمزم پبليشرز

[2] پورته حواله

چه د زهرو نه هم شفاء ده. اوس كه زمونږ نه د دې وجه اوتپوسلې شي نو مونږ به وايو چه دا د سورة فاتحه خاصيت دې نو په دې سره به د سائل زړه مطمئن شي. او ظاهره ده چه داسې نه ده چه د د يوې ورې بيمارۍ نه د شفاء دپاره د فاتحه لږ مقدار د شفاء سبب بيان كړې شي او د هغې نه د لوئې بيمارۍ نه د شفاء دپاره زيات مقدار د شفاء سبب اومنلې شي. ځكه چه دا يو امر غيرمعقول دې، په دې كښې د فاتحې مقدار لره هرګز دخل نشته، بلكه د هغې خاصيت لره دخل دې چه په هغې كښې لږ مقدار او زيات مقدار دواړه برابر دي. دغه شان دلته هم د تيمم او د خاورې خاصيت دې د طهارت فائده وركول. پس په دې مقدار كښې د فرق هيڅ وجه نشته. چه هر كله د دې خاصيت تطهير دې نو په دې كښې لږ مقدار او زيات مقدار دواړه برابر دي.
او دويمه وجه دا ده چه د غسل په تيمم كښې پوره بدن لره په خاورو باندې ككړ كولو سره يو قسم حرج دې، پس هغه د بالكليه حرج د رفع كولو دپاره څنګه مناسب كيدې شي؟

د عدم فرق يوه بله وجه حافظ ابن القيم رحمه الله په **اعلام الموقعين** كښې د دې يوه بله وجه بيان كړې ده چه هر كله د بې اودسه انسان دپاره په تيمم كښې د سر او خپو مسح ساقط شوه نو د جنبي سړي نه به د پوره بدن مسح كول په طريق اولى ساقطه وى، ځكه چه په دې كښې مشقت، حرج او تنګسيا ده كوم چه د تيمم د رخصت منافى ده، او په داسې صورت كښې چه جنبي پوره بدن په خاورو ككړ كړې نو د يو اشرف المخلوقات (انسان) د څناورو سره مشابهت لازميږي (چه هغه هم ځان په خاورو كښې رغړولو سره په خاورو ككړ كوى) لهذا څه چه شريعت بيان كړې دي. (چه يو د هغې نه د اودس او غسل په تيمم كښې فرق نه كيدل دي) په حسن، حكمت او عدل كښې د هغې نه بهترين صورت نشته. (¹)

په تيمم كښې د مخ او د لاسونو د تخصيص وجه حافظ ابن القيم رحمه الله چه په **اعلام الموقعين** كښې د دې كومه وجه بيان كړې ده د هغې حاصل دا دې چه!
د تيمم د دوه اندامونو سره خاص كيدل د دوه وجو نه د قياس او حكمت عين مطابق دي!
① يو خو دا چه د خاورو په سر باندې اچول د عامو خلقو په عادتونو كښې يو ناخوښه فعل دې، چه داسې خو د مصيبتونو او تكليفونو په وخت كولې شي (ځكه چه په تيمم كښې په سر باندې د خاورو د مږلو حكم نه دې كړې شوې) او په خپو باندې د خاورو د پورې كولو حكم په دې وجه نه دې كړې شوې چه خپې خو اكثر وخت خپله په خاور ككړې وى، په دې وجه په دې باندې هم د خاورو د مږلو ضرورت نشته
او مخ لره په خاورو باندې ككړ كولو (او په هغه باندې مسح كولو) كښې د الله پاك تعظيم او د هغه په مخكښې د عاجزۍ او بې وسۍ اظهار دې، كوم چه د الله پاك په نزد د محبوب ترين عبادانو نه دې او د بنده په حق كښې ډير زيات مفيد دې، هم دا وجه ده چه د سجده كونكى دپاره خپل مخ لره د خاورې نه نه بچ كول مستحب او خوښ كړې شوې دى، لكه چه بعض صحابه كرامو رضي الله عنهم. چا چه د سجدې دوران خپل مخ د خاورې نه د بچ كولو دپاره مخامخ څه

---

¹) اعلام الموقعين ج ٢ ص ١٨ دار الجبل.

ځیز کیخودلو، وې وئیل چه خپل مخ په خاورو باندې ککړ کړئ، او دا علت چونکه د خپو په مسح کښې نه شي موندلې، په دې وجه د دې حکم اونکړې شو

② دویمه وجه دا ده چه د تیمم حکم د اعضاء مغسوله (لاس او مخ) دپاره دې او اعضاء ممسوحه (سر او خپې چه په سر باندې خو هسې هم مسح کولې شیاو په خپو باندې مسح د موزو اچولو په حالت کښې کولې شي) سره دا حکم ساقط دې، لهذا چه کله د اعضاء مغسوله د حکم په ذریعه تخفیف اوکړې شو، نو په اعضاء ممسوحه کښ په تخفیف صرف په ساقطولو سره حاصلیږي. (چه هغه بالکلیه ساقط کړې شي) ځکه چه که هلته هم په خاورې سره د مسح کولو حکم اوکړې شي نو په هغې کښې په تخفیف نه وي، بس د یو قسم مسح نه په بل قسم مسح ته انتقال لازم شي، (یعنې اول په اوبو سره د مسح حکم وو او اوس په خاورې سره) په دې وجه د سر او خپو د مسح حکم شریعت نه دې ورکړې (۱)

او حضرت شاه صاحب رحمه الله د دې وجه بیانوي چه: ﴿ وانما لم یؤمر بمسح الرجل بالتراب، لان الرجل محل الاوساخ، وانما یؤمر بما لیس حاصلا، لیحصل به التنبه ﴾(۲)

چه په تیمم کښې په خپو باندې د مسح حکم په دې وجه ورنکړې شو چه خپې خو خپله د خیرې (گردوغبار) ځائې دې (چه هلته عموما دوړې وغیره وي) او حکم خو د داسې ځیز ورکولې شي کوم چه د مخکښې نه نۀ وي حاصل شوې، چه د هغې په حصول سره تنبیه حاصله شي، چونکه دا معنی په خپو باندې مسح کولو سره نه حاصلیږي، په دې وجه په خپو باندې د مسح کولو حکم اونکړې شو

د تیمم حکم د قیاس موافق دې حافظ ابن قیم رحمه الله د تیمم خلاف قیاس کیدو باندې یو اشکال او د هغې جواب ورکولو سره اوفرمائیل چه: دا وئیلې کیدې شي چه د تیمم حکم خلاف قیاس دې، ځکه چه خاوره خو خیرنونکې ده، نه خیرې لرې کوي او نه بدن پاکوي. لکه چه جامې نه پاکوي، نو په دې سره د طهارت حکم څنګه اوکړې شو؟

د دې جواب دا دې چه الله پاك هر ژوندې ځیز د خاورې او اوبو نه پیدا کړې دې. هم دا دوه ځیزونه زمونږ د انسانانو هم اصل دی، نو هر کله چه الله پاك هم دا دوه ځیزونه زمونږ د ظاهري تربیت او زمونږ د خوراك سبب مقرر کړې دي نو زمونږ د باطني طهارت او عبادت دپاره ئې هم هغه وضع کړې دې الغرض: خاوره د ټولو خلقو د پیدائش دپاره اصل دې او په اوبو کښې د هر یو ځیز ژوند دې، نو ګویا په دې عالم کښې چه څه هم الله پاك رب العزت جوړ کړې دی د هغوی اصل هم دا دوه ځیزونه دی. او اصالة د ګندګئ او خیرو د لرې کولو دپاره عموما اوبه استعمالولې شي. اوس د عذر او مرض په حالت کښې هم دا مناسب ده چه د اوبو په ځائې (چه د ټولو ژوندو ځیزونو دپاره یو اصل دې) خاوره استعمال کړې شي (کوم چه د اوبو سره د ټولو ژوندو ځیزونو دویم اصل دې)، اګرچه هغه ظاهرا د تلویث سبب وي. ځکه چه زمونږ د ظاهري

---

(۱) اعلام الموقعین ج ۲ ص ۱۸. دار الجبل

(۲) حجة الله البالغة. باب التیمم ج ۱ ص ۵۰۲. زمزم پبلیشرز

تربيت. تقويت او خوراك سبب هم دا دوه څيزونه دی نو د باطنی او روحانی پاکوالی وغيره دپاره هم دا دوه څيزونه مناسب دی.(١)

د كتاب التيمم د ما قبل سره مناسبت: د كتاب التيمم د ماقبل سره مناسبت دا دې چه په ماقبل (كتاب الوضوء، كتاب الغسل او كتاب الحيض كښې) د اوبو نه د طهارت د حاصولولو احكامات ذكر كړې شو او دلته (په كتاب التيمم كښې) به د خاورې نه د طهارت احكام ذكر كيږی او خاوره (د طهارت په باب كښې) د اوبو نائبه ده، لهذا د اصل د ذكر كولو نه پس د هغه د نائب او خلف ذكر اوشو. (٢)

﴿ وقول الله تعالى: فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ﴾ (المائدة: ٦)

د الله پاك فرمان چه: بيا تاسو ته اوبه ملاؤ نه شی نو په پاکې زمكې سره تيمم اوكړئ، يعنی په خپلو مخونو او لاسونو باندې لاس راكاږئ د هغه زمكې نه.

د كتاب التيمم وقول الله تعالى ..... محل اعراب: ﴿ كتاب التيمم ﴾ په محل د رفع كښې خبر دې د مبتداء محذوف دپاره، تقدير به داسې وی: ﴿ هذا كتاب التيمم ﴾ او اضافت دلته د ﴿ فی ﴾ په معنی كښې دې. **فالمعنی: هذا كتاب فی بيان احكام التيمم**... دا كتاب د تيمم د احكاماتو د بيان په باره كښې دې. (٣)

﴿ قول الله تعالى ﴾ هم دغه شان په بعض نسخو كښې بغير د واؤ نه راغلې دې، او د اصيلی او د ابن عساكر په روايت كښې ﴿ وقول الله تعالى ﴾ د واؤ عاطفه د زيادت سره دې. په اول صورت كښې ﴿ قول الله تعالى ﴾ مبتدا، او ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا ﴾ به د دې خبر وی. **والمعنی** ﴿ قول الله فی شان التيمم هذه الاية ﴾ د تيمم په باره كښې د الله پاك فرمان دا آيت كريمه دې.

په دويم صورت كښې به د ﴿ قول الله تعالى ﴾ عطف په ﴿ كتاب التيمم ﴾ باندې وی او تقدير به داسې وی چه ﴿ كتاب فی بيان احكام التيمم وفی بيان قوله تعالى الخ ﴾ دا كتاب د تيمم د احكاماتو او د الله پاك د دې فرمان په بيان كښې دې.(٤)

د امام بخاری رحمه الله عادت دې چه اصل مسئله د قران كريم نه ثابتوی، دلته ئې هم دغه شان كړې دی. خو د آيت كريمه د نقل كولو په سلسله كښې دوه نسخې دی، د اصيلی په نسخه كښې ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا ﴾ الاية ... دې او د ابوذر په نسخه كښې ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

---

١) اعلام الموقعين ج ٢ ص ١٧. ١٨. دار الجبل

٢) عمدة القاری ج ٤ ص ٣

٣) ويجوز نصب الكتاب بعامل مقدر. تقديره: خذ او هاك كتاب التيمم ... (عمدة القاری ج ٤ ص ٣)

٤) انظر: فتح الباری ج ١ ص ٥٦٠. عمدة القاری ج ٤ ص ٣. شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢٠٩. ارشاد الساری ج ١ ص ٥٧٤. تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٥

﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ﴾ پورې دې، د ﴿منه﴾ زيادت نشته، او د كريمه او شبوى په نسخه كښې ﴿منه﴾ هم دې (۱)

زمونږ په هندى نسخو كښې دا ډيره ګرانه وى چه د آيت كريمه په سلسله كښې دواړه نسخې جمع كړى، پس دلته ئې هم دغه شان كړې دى، په دې وجه د ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا﴾ نه روستو الاية دې. او د هغې نه روستو ﴿صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِّنْهُ﴾ دې. والله اعلم

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مراد په ذكر شوى آيت كريمه سره څه دې؟ نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې آيت كريمه سره د تيمم تعين مراد دې، يعنى په حديث الباب كښې چه كوم د عائشې رضى الله عنها په قول كښې ﴿فنزلت اية التيمم﴾ راغلې دې او د آيت هيڅ تعيين نه دې راغلې (چه آيت نساء مراد دې يا آيت مائده چه د تيمم ذكر خو په دواړو ځايونو كښې دې) امام بخارى رحمه الله د سورة مائده آيت ذكر كولو سره بيان كړه چه د آيت تيمم نه مراد آيت مائده دې.(۲)

شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله فرمائى چه د حافظ صاحب په رائې باندې به يو اشكال خو دا وى چه د باب د دويم حديث مناسبت به د باب سره پاتې نه شى (چه په هغې كښې خو د تيمم د آيت هيڅ ذكر نشته) او دويم اشكال دا دې چه امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسير كښې هم دا حديث د آيت نساء د لاندې هم ذكر كړې دې، بيا دا خبره چه د امام بخارى رحمه الله مراد د آيت مائده تعيين دې، ګرانه ده.

خو دا وئيلې كيدې شى چه په حديث الباب سره د ﴿صعيد طيب﴾ تفسير كول مقصود دى، كوم چه په آيت كريمه كښې دې، خو په دې باندې به هم اشكال دا وى چه د دې دپاره خو وړاندې مستقل باب ﴿باب الصعيد الطيب﴾ په نوم سره رازوان دې.

بيا شيخ الحديث صاحب خپله رائې ذكر كړې ده چه د دې ټولو نه غوره خبره دا ده چه د امام بخارى رحمه الله مقصد مبدا حكم لره بيانول دى. لكه چه د هغه عادت دې چه د هر كتاب په شروع كښې د حكم د مبداء طرف ته اشاره كوى، پس دلته ئې هم د تيمم د ابتداء طرف ته اشاره اوكړه چه د تيمم ابتداء هغه وخت اوشوه چه كله دا آيت كريمه نازل شو. (۳)

۳۲۷: ﴿حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ (۴) خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

(۱) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۴، ۵۷۵ ... د دې ﴿منه﴾ په زيادت سره دا تعيين اوشى چه دلته د سورة مائده آيت مراد دې نه د سورة النساء. ځكه چه د ﴿منه﴾ زيادت په سورة مائده كښې دې په سورة النساء كښې نشته. دا بحث وړاندې په تفصيل سره را روان دې

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۹

(۳) الابواب والتراجم ص ۶۷. الكنز المتوارى ج ۳ ص ۳۱۴، ۳۱۵.

(۴) الحديث اطرافه فى هذا الكتاب (التيمم) باب: اذا لم يجد ماء ولا ترابا، رقم ۳۲۶. [بقيه برصفحه آئنده...

فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْتِمَاسِهِ وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسِ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسَ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَخِذِي فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَتَيَمَّمُوا فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَأَصَبْنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ﴾ [۳۲۹، ۳۴۶۹، ۳۵۶۷، ۴۳۰۷، ۴۳۳۱، ۴۳۳۲، ۴۸۶۹، ۴۹۵۲، ۵۵۴۳، ۶۴۵۲، ۶۴۵۳]

رجال الحديث

عبدالله بن یوسف : دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی دې، د هغه حالات په کتاب بدء الوحی کښې د دویم حدیث د لاندې شوي دی. (١)

مالک بن انس : دا امام دار الهجرة ابوعبدالله مالک بن انس بن مالک ابن ابی عامر اصبحی مدنی رحمه الله دې، د هغوی حالات د کتاب بدء الوحی په دویم حدیث کښې تیر شوي دی. (٢)

عبدالرحمن بن القاسم : دا عبدالرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق رضي الله عنهم دې، د هغه احوال په کتاب الغسل، باب : هل يدخل الجنب يده في الاناء قبل ان يغسلها اذا لم يكن على يده قذر غير الجنابة؟ د لاندې تیر شوي دی.

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته وفی فضائل اصحاب النبی ﷺ باب قول النبی ﷺ لو كنت متخذا خليلا رقم ٣٦٧٢، وباب فضل عائشة رقم ٣٧٧٣، وفی كتاب التفسير باب ﴿وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ﴾ رقم ٤٥٨٣. وباب ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ رقم : ٤٦٠٧، ٤٦٠٨. وفی كتاب النكاح. باب استعارة الثياب للعروس وغيرها رقم ٥١٤٦، وباب قول الرجل لصاحبه : هل اعرستم الليلة. وطعن الرجل ابنته فی الخاصرة عند العتاب. رقم ٥٢٥٠، وفی كتاب اللباس باب استعارة القلائد. رقم ٥٨٨٢. وفی كتاب الحدود. باب من ادب اهله او غيره دون السلطان. رقم ٦٨٤٤، ٦٨٤٥ واخرجه مسلم فی صحيحه فی كتاب الحيض باب التيمم رقم (٨١٧) والنسائی فی سننه فی كتاب الطهارة باب بدء التيمم رقم (٣١١) وباب فيمن لم يجد الماء ولا الصعيد رقم (٣٩٤) وابوداؤد فی سننه فی كتاب الطهارة باب التيمم رقم (٣١٧) وابن ماجه فی سننه فی كتاب الطهارة . ابواب التيمم باب ما جاء فی السبب رقم (٥٦٨)

١) اوګورئ: کشف الباری ج ١ ص ٢٨٩، ٢٩٠

٢) اوګورئ: کشف الباری ج ١ ص ٢٩٠، ج ٢ ص ٨٠

عن ابيه : دا قاسم بن محمد بن ابی بکر دي، د سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه نمسي دي او د عائشي رضی الله عنها ورارهٔ دي، د هغه احوال په کتاب الغسل، باب من بداء بالحلاب او الطيب عند الغسل د لاندې اوګورئ.

عائشه صدیقه : د ام المومنين سيده عائشه رضی الله عنها حالات په بدء الوحی کښې د دویم حدیث د لاندې تیر شوې دی. [1]

شرح حدیث: **قوله**: قَالَت خَرَجنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ فِي بَعضِ أَسفَارِهِ : سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه مونږ په یو سفر (غزوه د بنی مصطلق) کښې د رسول الله ﷺ سره اووتلو.

حافظ ابن عبد البر رحمه الله په التمهيد کښې ضعف سره ذکر کړې دی چه دا د غزوه بنو مصطلق سفر وو. [2] او هم دا خبره هغه په الاستذکار کښې په جزم سره ذکر کړې ده. [3] ابن سعد [4] او ابن حبان [5] هم د هغه نه مخکښې هم دا ذکر کړې دی، هم په دې غزوه د (بنی مصطلق) کښې د امیل په ورکیدو باندې د افك واقعه هم پیښه شوې وه، اوس که هم په دې غزوه کښې د امیل د ورکیدو په قصه باندې د تیمم آیت کریمه نازل شوې وی نو دا به هم منلې شی چه هم په دې یوه غزوه کښې دوه کرته امیل ورك شوې دې، خو ما بیان کړې ده چه دا اګر چه ممکنه ده خو مستبعد ده، د دې تفصیل تیر شوې دې. [6]

د حدیث د دې ټکړې نه معلومیږی چه په غزوات وغیره کښې د زنانو ځان سره بوتلل جائز دی، چه کله د څه فتنې ویره نه وی. [7] که د یو سړی بیبیانې ډیرې وی نو د هغه دپاره جائز ده چه هغه ځان سره هره یوه سفر کښې شریکه کړی، خو د هغوی په مینځ کښې خسنړې اچول د احنافو

---

[1] کشف الباری ج ۱ ص ۲۹۱، ۲۹۲

[2] التمهيد، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم ج ۱ ص ۴۶۵، ونصه فیه : والسفر المذکور فی هذا الحدیث یقال انه کان غزاة بنی المصطلق. والله اعلم

[3] الاستذکار، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۳۴۶، ونصه فیه : والسفر المذکور فیه کان فی غزوة المریسیع الی بنی المصطلق بن خزاعة فی سنة ست من الهجرة.

[4] الطبقات الکبری لابن سعد : ج ۲ ص ۶۵

[5] کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، انظر کذلک فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۰، عمدة القاری ج ٤ ص ۵، فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۰۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۸، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۷، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۳

[6] شاته ئې د : ایا دا دواړه واقعې په یو سفر کښې پیښې شوې وې .... د عنوان د لاندې اوګورئ.

[7] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۰، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۲۶، شرح النووی علی صحیح الامام مسلم ج ٤ ص ۲۸۰، التمهید ج ۱ ص ٤۶٤

په نزد مستحب دی، پس د چا چه خسرې راوځی نو هغه دې ځان سره یوسی، او د امام شافعی، امام احمد او په یو قول باندې د امام مالک رحمه الله په نزد خسرې اچول واجب دی. (۱)

قوله: حَتّٰٓى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ : چه کله مونږ مقام بیداء یا ذات الجیش ته راورسیدو!

امام نووی رحمه الله فرمائی **(والبیداء وذات الجیش موضعان بین المدینة وخیبر)** (۲) چه بیداء او ذات الجیش د مدینې او خیبر ترمینځه د دوه ځایونو نومونه دی، خو علامه زرقانی د ابو عبید بکری رحمه الله په حوالې سره او حافظ ابن حجر رحمه الله د ابو عبید او ابن التین رحمهما الله په حوالې سره د امام نووی رحمه الله د قول تردید کولو سره فرمائیلې دی چه:

بیدا ذوالحلیفه سره، د مکې د لارې نه مدینې ته نزدې دې، او ذات الجیش د ذوالحلیفه نه شاته واقع دې. (۳) او هم دا خبره صحیح ده ... **کمامرتفصیلا** (۴)

شیخ الحدیث رحمه الله په اوجزالمسالک کښې د امام نووی رحمه الله د قول دا توجیه کړې ده چه ممکنه ده چه د هغوی په نزد دا قصه په غزوه ذات الرقاع کښې پیښه شوې وی. (۵) کوم چه د خیبر طرف ته دې، په دې وجه هغه اوفرمائیل چه دا دواړه مقامات د مدینې او خیبر ترمینځه دی. (۶) دلته **(بالبیداء او بذات الجیش)** په شک سره ذکر کړې شوې دې، دا شک د عائشې رضی الله عنها د طرف نه

---

(۱) رد المختار مع الدر المختار، کتاب النکاح، باب القسم ج ۲ ص ۴۳۵، فتح القدیر والعنایة ج ۳ ص ۳۰۲، ۳۰۳، الهدایة ج ۳ ص ۱۱۷، ۱۱۸، مکتبة البشری، البحر الرائق ج ۳ ص ۳۸۳، دار الکتب العلمیة، بدائع الصنائع، کتاب النکاح، فصل فی وجوب العدل بین النساء ج ۳ ص ۶۱۱، دار الکتب العلمیة، البنایة ج ۵ ص ۲۵۳، المبسوط ج ۵ ص ۲۰۶، تبیین الحقائق ج ۲ ص ۶۲۸، اعلاء السنن ج ۱۱ ص ۱۱۸، النهر الفائق ج ۲ ص ۲۹۵، ۲۹۶، کتاب الام للشافعی، کتاب النفقات، قسم النساء اذا حضر السفر ج ۵ ص ۱۱۱، دار المعرفة، حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر ج ۳ ص ۲۰۹، المغنی ج ۷ ص ۲۳۸، الموسوعة الفقهیة ج ۳۳ ص ۱۴۰، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۰

(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم ج ٤ ص ۲۸۱

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۰، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵٤، ۵۵۵، فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۳

(۴) شاته ئې د ایا دا دواړه واقعې په یو سفر کښې پیښې شوې وې ... د عنوان د لاندې اوګورئ.

(۵) لکه چه مونږ مخکښې د قائلین تعدد سفر په دلائلو کښې د محمد حبیب احباری په حوالې سره ذکر کړې دی چه یو کرت د امیل د ورکیدو واقعه په غزوه ذات الرقاع کښې پیښه شوې وه او دویم کرت په غزوه د بنو مصطلق کښې.

(۶) اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵

دي. (١) په کتاب التفسیر، سورة المائده کښې د عمرو بن الحارث په روایت کښې بغیر د شك نه صرف د ﴿بیداء﴾ ذکر دې. (٢) د ابوداؤد او نسائی په روایت کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضي الله عنهما په روایت کښې ﴿اولات الجیش﴾ بغیر د شك نه دې. (٣) حافظ ابن عبدالبر رحمه الله په خپل سند سره د ﴿هشام بن عروة، عن ابیه عن عائشة﴾ په طریق سره نقل کړې دی په هغې کښې دی وکان ذلك المکان یقال له الصلصل﴾ او په یو بل سند سره ﴿سفیان بن عیینة، عن هشام بن عروة، عن ابیه عن عائشة﴾ په طریق سره ئې نقل کړې دی ﴿انها سقطت قلادتها لیلة الابواء﴾ چه په هغې کښې د موضع ابواء ذکر دې. او بیا فرمائی چه د ناقلین روایت په اختلاف سره په مضمون باندې هیڅ اثر نه پریوځی، ځکه چه مقصود د آیت تیمم د نزول سبب ذکر دې او په دې کښې د چا اختلاف هم نشته. (٤)
خو دلته دا اشکال کیدې شی چه دا ټول د منازل او ابادو نومون دی چرته چه اوبه وغیره وی، نو بیا دا څنګه اوئیلې شو چه ﴿ولیسوا علی ماء﴾ هلته اوبه نه وې؟
د دې جواب دا دې چه دا عین د هغه مقاماتو ذکر نه دې چرته چه هغوی پړاؤ اچولې وو، بلکه هغوی هغه مقاماتو ته نزدې چرته په لاره کښې پړاؤ اچولې وو. او چونکه د پړاؤ اچولو ځائې هغه مقاماتو ته نزدې وو او دومره نزدې هم نه وو چه د هغه ځائې نه ئې د اوبو په حاصلولو باندې قدرت لرلو، په دې وجه چا د یو مقام ذکر اوکړو او چا د بل مقام، او چا دوه مقامات په شك سره ذکر کړل. (٥) والله اعلم

قوله: انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي : نو زما امیل مات شو!

عقد: د عین په کسرې سره اود قاف په سکون سره دې، اهل لغت د دې معنی کړې ده: الخیط ینظم فیه الخرز ...(٦) هغه تار چه په هغې کښې غمی پیللې شوې وی، دې ته قلاده هم وئیلې شی.

---

(١) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١٠، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٧٥، تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٦، شرح الزرقانی ج ١ ص ١٠٩، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٤، ٥٥٥، عمدة القاری ج ٤ ص ٥، وقیل: الشک من احد الرواة عن عائشة، کما فی ارشاد الساری و اوجز المسالک وفتح الملهم.

(٢) ونصه: سقطت قلادة لی بالبیداء ... صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب قوله: ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ رقم ٤٦٠٨

(٣) ونصه: ان رسول الله صلی الله علیه وسلم عرس بالاولات الجیش معه عائشة ... ابوداؤد کتاب الطهارة باب التیمم رقم ٣٢٠، والنسائی رقم ٣١٥.

(٤) التمهید، کتاب الطهارة، باب فی التیمم ج ١ ص ٤٦٥، ٤٦٦

(٥) الکنز المتواری ج ٣ ص ٣١٤

(٦) لسان العرب ج ٩ ص ٣٠٩، معجم الصحاح ص ٧٢٤، القاموس المحیط ص ٢٧٢، المعجم الوسیط ص ٦١٤، وقال الحافظ فی بیان معناه: بکسر المهملة کل ما یعقد ویعلق فی العنق.....[بقیه برصفحه آئنده...

انقطع: نه مراد صرف دا نه ده چه هغه هار پرانستلې شو، بلکه دا معنی ده چه هغه ورك شو، لکه چه په وړاندې باب کښې دی **﴿ فهلکت ﴾**(١) يعنی هغه اميل هلاك شو، ورك شو، ځکه چه د رسول الله ﷺ او د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم د اميل په لټون کښې ايساريدل صرف د اميل د پرانستلې کيدو او غورځيدو د وجې نه نۀ وو، لهذا معنی به دا وی چه هغه هار پرانستلو سره اغورځيدو؛ او عائشې رضی الله عنها ته د هغې علم اونشو، روستو چه ورته اميل راياد شو نو اوس ورته هغه ځائې ياد نه وو چرته چه اميل پريوتلې وو، په دې وجه قافله د هغې په لټون کښې اودريده.(٢) په ابوداؤد کښې د سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنهما په روايت کښې دی: **﴿ فانقطع عقد لها من جزع ظفار ﴾**(٣) هغه اميل د ظفار ښهر د کاڼړو نه جوړ شوې وو.

﴿ جزع ﴾ د جيم په فتحې سره او د زاء په سکون سره د **﴿ جزعة ﴾** جمع ده. يمنی غمی، قيمتی کاڼړو ته وئيلې شی، چه په هغې کښې سپين والې او تور والې وی، په هغې سره د سترګو ښکلا ته تشبيه ورکولې شی.(٤)

﴿ ظفار ﴾ د ظاء په فتحې سره د **﴿ قطام ﴾** په وزن باندې مبنی دې په کسرې سره، د يمن يو ښهر کوم چه د قبيله حِمْيَر مسکن وو، په بعض روايت کښې دا لفظ **﴿ اظفار ﴾** هم مروی دې، خو صحيح ظفار دې.(٥) د دې تفصيل د کتاب الحيض، باب الطيب للمراة عند غسلها من المحيض د لاندې تير شوې دې. ابن بطال رحمه الله ليکلې دی چه د دې اميل قيمت دولس درهم وو.(٦)

﴿ لی ﴾ دلته د اميل نسبت عائشې رضی الله عنها د خان طرف ته کړې دې، په وړاندې باب کښې دی چه **﴿ انها استعارت من اسماء قلادة ﴾**(٧) چه هغې دا اميل د خپلې خور سيده اسما رضی الله عنها نه عارية

بقيه حاشيه ازصفحه گذشته: ويسمى قلادة .... (فتح البارى ج ١ ص ١٦١، كذا فى شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٠، وشرح النووى ج ٤ ص ٢٨١، وشرح الزرقانى ج ١ ص ١٠٩)

(١) باب: اذا لم يجد ماء ولا ترابا ... رقم ٣٣٦

(٢) المنتقى ج ١ ص ٤٢٣

(٣) ابوداؤد كتاب الطهارة باب التيمم رقم ٣٢٠، كذا فى مسلم، كتاب التوبة، باب حديث الافك، رقم ٧٠٢٠، والنسائى، باب التيمم فى السفر، رقم ٣١٥

(٤) لسان العرب ج٢ ص ٢٧٥، معجم الصحاح ص١٧١، النهاية لابن الاثير ج١ ص٢٦٣، القاموس المحيط ص-٦٣٨

(٥) النهاية ج ٢ ص ١٤١، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٦٦

(٦) شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٦١، كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٥٦١، الكوثر الجارى ج ٢ ص ٧، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٥، عمدة القارى ج ٤ ص ١١، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٥

(٧) باب اذا لم يجد ماء ولا ترابا رقم ٣٣٦

اخستلي وو. او په حقیقت کښې هم دغه شان وه، په دې وجه په وړاندې باب کښې د دې تصریح راغله، او دلته ئې د ځان طرف ته نسبت د خپل تصرف او استعمال کیدو د وجې نه اوکړو، لهذا په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته. (۱)

د حدیث د دې ټکړې نه ځو فوائد مستفاد شو، یو د هغې نه دا د چه د چا یو څیز (هم دغه شان کالی) عاریة اخستل جائز دی. او هغه د عاریت والا څیز د مالك په اجازت سره (هم دغه شان کالی) په سفر کښې ځان سره اوړل جائز دی. او دغه شان د زنانو دپاره کالی استعمالول، هم دغه شان د خپل خاوند دپاره د ډول او سنګار په طور امیل اچول جائز دی. (۲)

قوله: فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْتِمَاسِهِ وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ : نو رسول اللهﷺ د هغه امیل په لټون کښې ایسار شو او ورسره صحابه کرامؓ هم ایسار شو.

مطلب دا دې چه رسول اللهﷺ ایسار وو چه تیارهٔ ختمه شي او امیل لټول اسان شي، یا دا مطلب دې چه څوك د امیل د لټون دپاره لیږلي شوي وو د هغه په انتظار کښې ایسار شو. (۳)

د دې نه معلومه شوه چه امام لره د مسلمانانو د حقونو د تحفظ اهتمام کول پکار دی، هم په دې وجه رسول اللهﷺ د امیل په تلاش کښې ایسار شو. او دا چه مال د ضائع کیدو نه بچ کول پکار دی، که چرته ورك شي نو هغه دې تلاش کړې شي، اګر چه د هغې قیمت کم وی، لکه چه مونږ ذکر کړې دی چه د دې امیل قیمت صرف دولس درهم وو. (۴)

وجه د دې ښکاره ده چه مال د الله پاك نعمت دې، او د نعمت قدر دا دې چه ترڅو کیدې شی هغه د ضائع کیدلو نه بچ کړی.

او دا هم معلومه شوه چه د مال د حفاظت په غرض یو ځائې کښې دومره ایساریدل چه د هغه د وجې نه د اوبو د نه ملاویدو خطره وی اوپه تیمم سره د مونځ کولو ضرورت راشی، جائز دې. (۵)

قوله: وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ : او نزدې چرته هم اوبه نه وې.

په اکثر نسخو کښې د دې جملې نه روستو دی «ولیس معهم ماء» لکه چه وړاندې هم راروان

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶٤. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۶. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵. ۵۷۶ عمدة القاری ج ٤ ص ۹. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵. شرح النووی ج ٤ ص ۲۸۱. وشرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۹

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۵. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۷. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵. ۵۵۶. شرح النووی ج ٤ ص ۲۸۱.

(۳) المنتقی ج ۱ ص ٤۲۳. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۶

(۴) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۰. ۱۱. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۱. شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. شرح النووی ج ٤ ص ۲۸۱. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۷

(۵) المنتقی ج ۱ ص ٤۲۳. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱

دی. (۱) د ابوذر په روايت کښې دا جمله نشته. (۲)

بعض حضراتو د دې نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه په داسې ځائې کښې قيام کول چرته اوبه نه وی او د سفر دپاره داسې لاره اختيارول چه په هغې باندې اوبه نه وی جائز ده. (۳)

خو دا خبره صحيح نه معلوميږی ځکه چه مدينه منوره د هغوی د قيام ځائې ته نزدې وه او هغه مدينې منورې ته داخليدونکې وو. (۴)

بيا د دې خبرې هم احتمال دې چه رسول اللهﷺ ته د اوبو د نه کيدو علم نه وی، او دا هم چه د رسول اللهﷺ د الله پاك په ذات باندې اعتماد وی، چه که د اوبو ضرورت شو نو الله پاك به د باران په ذريعه يا په لاسونو سره اوبه جاری کولو باندې دا ضرورت پوره کړی، لهٰذا په دې سره په ذکر شوې خبره باندې استدلال بعيد دې. (۵)

قوله: فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ : نو خلق سيدنا ابوبكر صديقؓ ته (د شكايت دپاره) راغلل.

دې نه معلومه شوه چه د يوې زنانه شكايت د هغې د خاوند په موجودگئ کښې هم د هغې پلار ته کيدلې شی. (۶) په ظاهره کښې سيدنا ابوبكر صديقؓ ته په دې وجه ورغلل چه رسول اللهﷺ ارام فرمائيلو، رسول اللهﷺ ته ورتلل په آرام کښې خلل جوړيدې شو. (۷)

علامه عينیؒ يوه وجه دا ليکلې ده چه رسول اللهﷺ ته شكايت اورل په طبيعت باندې د بوجهـ کيدو سبب جوړيدې شو، په دې وجه هغوی سيدنا ابوبكر صديقؓ ته لاړل. (۸)

قوله: فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسِ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ : او وې وئيل : آيا تاسو نه گورئ چه

---

(۱) د موطاء، مسلم او نسائی په روايت کښې دا جمله موجود ده، انظر الموطاء باب فی التيمم رقم ۱۱۸، مسلم رقم ۸۱۶، نسائی رقم ۳۱۱

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱، دار السلام، الرياض، ارشاد الساری ج ۱ ص ۴۷۶، دار الكتب العلمية، عمدة القاری ج ٤ ص ۶، دار الكتب العلمية.

(۳) المنتقی ج ۱ ص ٤۲۳، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، شرح النووی علی صحيح الامام مسلم ج ٤ ص ۲۸۱

(۴) لكه چه په كتاب التفسير کښې د عمرو بن الحارث په روايت کښې دی : ﴿ ونحن داخلون المدينة ﴾ او مونږ مدينې منورې ته داخليدونکی وو. سورة المائدة باب قوله تعالی : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا... رقم ۴۶۰۸

(۵) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۹، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۹

(۶) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۹، شرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۱۱، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القاری ج ٤ ص ۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸

(۸) عمدة القاری ج ٤ ص ۹

عائشې رضي الله عنها څه اوکړل؟ رسول الله ﷺ او ټول خلق ئې ایسار کړي دي او نزدې اوبه هم نشته؛ او نه هغوی سره اوبه شته.

د دې نه معلومه شوه چه د فعل نسبت د هغه چا طرف ته کول جائز دی کوم چه د هغه فعل سبب وی، اګر چه هغه خپله د هغې مرتکب نه وی، لکه چه هغوی اوئیل : ﴿ ماصنعت عائشة؟ اقامت... الخ ﴾[1]

قوله: فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ : نو زما والد محترم، ابوبکر صدیق رضي الله عنه تشریف راوړلو او رسول الله ﷺ خپل سر مبارك زما په پتون باندې کېخودلې آرام فرمائیلو.

د دې نه معلومیږی چه پلار د خاوند په موجودګۍ کښې د لور خواته ورتلې شی، په دې شرط چه خاوند راضی وی او د خلوت او مباشرت وخت نه وی. [2] او دا هم معلومه شوه چه د خپلې بیبی په پتون باندې سر کیخودل جائز دی [3]

قوله: فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسَ : نو وې فرمائیل : تا رسول الله ﷺ او ټول خلق ایسار کړې دی.

په کتاب التفسیر کښې د عمرو بن الحارث په روایت کښې دی : ﴿حبست الناس فی قلادة ﴾[4] تا د یو امیل دپاره خلق ایسار کړې دی

قوله: وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ : او نزدې اوبه هم نشته او نه هغوی سره اوبه شته.

ابن عبدالبر رحمه الله لیکلې دی چه د اوبو د وجې نه دومره فکر مند کیدل او دې خبرې ته دومره اهمیت ورکول د دې خبرې دلیل دې چه اودس د دې آیت کریمه د نزول نه مخکښې په هغوی باندې فرض وو او هغه به د تیمم د آیت د نزول نه مخکښې په اودس سره مونځ کولو.

مطلب دا دې چه دلته چه څنګه د آیت تیمم ذکر دې د دې په شروع کښې د اودس ذکر دې، بیا د غسل جنابت، بیا د تیمم، خو د دې آیت کریمه د نزول نه مخکښې د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم د اوبو د نیشت والی د وجې نه دومره فکر مند کیدل د دې خبرې بین دلیل دې چه اودس د دې آیت کریمه د نزول نه مخکښې په هغوی باندې فرض وو او دا چه حضرات صحابه

---

[1] فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۹، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤٦۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷

[2] فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۹، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤٦۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۱

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱

[4] کتاب التفسیر، سورة المائدة باب قوله تعالی : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... رقم ٤٦۰۸. کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القاری ج ٤ ص ۶، ۷

کرامﷺ د دې نه مخکښې کله هم بغیر د اودس نه مونځ نه دې کړې. او دا خبره هم مسلم ده چه غسل جنابت هم دا ودس نه روستو فرض شوې دې.
پاتې شوه دا خبره چه هر کله اودس د مخکښې نه فرض وو نو د دې آیت کریمه په شروع کښې د اودس ذکر ولې رانغلو؟ نو د دې جواب دا دې چه دا ذکر په دې وجه اوشو چه کوم څیز د مخکښې نه فرض دې اوس هغه منصوص هم شی، هم دا وجه ده چه دې آیت کریمه ته ایة التیمم اوئیلې شو نه آیة الوضوء ... ځکه چه هغه وخت چه کوم نوې حکم صحابه کرامﷺ ته ملاؤ شو هغه د تیمم وو نه د اودس. (۱)
حافظ صاحب او بعض شارحینو دلته یو بل احتمال هم ذکر کړې دې او هغه دا چه ممکنه ده چه په دې موقع باندې د آیت کریمه صرف هم هغه حصه نازله شوې وی په کوم کښې چه د تیمم ذکر دې او د آیت کریمه ابتدائی حصه (په کوم کښې چه د اودس ذکر دې) هغه مخکښې نازل شوې وی، پس په دې صورت کښې چه د اودس کوم علم حضرات صحابه کرامﷺ ته حاصل شوې وی هغه به د شروع نه د نص په ذریعه وی، نه دا چه اول هغوی عمل اوکړو او روستو د دې حکم تنصیص اوشو. او په دې صورت کښې په دې باندې د ﴿ ایة التیمم ﴾ اطلاق د ﴿ تسمیة الکل باسم البعض ﴾ د قبیل نه وی.
خو حافظ صاحب خپله د دې احتمال تضعیف کړې دې او د ابن عبدالبرﷺ د خبرې طرف ته ئې خپل رجحان ښکاره کړې دې، ځکه چه د عمرو بن الحارث د روایت نه د دې تائید کیږی. (۲)
هم دغه شان د عمرو بن الحارث په روایت کښې دی : ﴿ وحضرت الصبح، فالتمس الماء فلم یوجد ﴾ چه د هغې نه معلومیږی چه د طهارت دپاره د اوبو طلب او تلاش د وخت د داخلیدو نه روستو واجب کیږی. (۳)

قوله: فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُوبَكْرٍ : نو عائشېﷺ اوفرمائیل چه ابوبکرﷺ په ما باندې غصه اوکړه!
د دې جملې نه او د وړاندې جملې نه معلومه شوه چه پلار د خپل اولاد تادیب په قول، فعل او

---

(۱) التمهید ج ۱ ص ٤٧٤
(۲) کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ٢٦٢، عمدة القاری ج ٤ ص ٩، ١٠، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١١، وشرح ابن بطال ج ۱ ص ٤٦٢
ځکه چه د عمرو بن الحارث په روایت کښې دا الفاظ دی: فالتمس الماء، فلم یوجد، فنزلت : ﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوةِ... ﴾ کتاب التفسیر، باب قوله تعالی : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا... رقم ٤٦٠٨.
د دې تصریح نه پس د دې احتمال هیڅ حیثیت نه پاتې کیږی چه د آیت کریمه ابتدائی حصه (چه په کومې کښې د اودس ذکر دې)، دا به اول نازله شوې وی او دویمه حصه (چه په کومې کښې د تیمم ذکر دې)، هغه روستو نازله شوه. والله اعلم وعلمه اتم واحکم
(۳) فتح الباری ج ۱ ص ٥٦٢، عمدة القاری ج ٤ ص ٩، شرح الزرقانی ج ۱ ص ١١٠

ضرب وغيره هرې طريقې سره كولې شي او دا چه پلار د خپلې لور تاديب هم كولې شي، اګر چه هغه لويه وي، وادهٔ شوې وي او په خپل كور كښې وي. (۱)

او دلته عائشې رضي الله عنها ﴿ فعاتبني ابوبكر ﴾ اووې او ﴿ فعاتبني ابي ﴾ نې او نه وئيل ځكه چه د ابوت معامله د شفقت او نرمۍ متقاضي وي او دلته چه په قول او فعل سره كوم عتاب او تاديب واقع شوې دې هغه په ظاهره كښې د دې مغاير دې، په دې وجه ئې هغه په منزله د پردى ګڼړلو سره ﴿ ابوبكر ﴾ اووې او ﴿ ابي ﴾ ئې او نه وئيل. (۲)

قوله: وَقَالَ مَاشَاءَاللَّهُ أَنْ يَقُولَ: اوځه چه الله پاك ته منظوره ماته ئې بدې ردې اوئيلې.

د معجم كبير طبراني په روايت كښې مونږ په تفصيل سره ذكر كړې دى، په هغې كښې دى چه ابوبكر صديق رضي الله عنه سيده عائشه رضي الله عنها ته اووې: ﴿ يابنية! في كل سفر تكونين عناء وبلاء ﴾ (۳) يه لورې! ته په هر سفر كښې د مشقت او مصيبت سبب جوړيږې!

او په ابوداؤد كښې د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنهما په روايتٌ كښې داسې الفاظ دى: ﴿ فتغيظ عليها ابوبكر وقال: حبست الناس وليس معهم ماء ﴾ (۴) ابوبكر صديق رضي الله عنه هغې ته غصه شو او وې وئيل چه تا خلق ايسار كړې دى، او هغوى سره اوبه هم نشته.

قوله: وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي: او په خپل لاس سره ئې زه په تشى كښې وهلم!

﴿ يعطن ﴾ د عين په ضمې سره (د باب نصر نه) د طعن حسى دپاره استعماليږى، لكه په لاس او نيزې وغيره سره وهل. او ﴿ يطعَن ﴾ د عين په فتحې سره د (باب فتح نه) د طعن معنوى دپاره استعماليږى، لكه په ژبې وغيره سره چاته بدې ردې وئيل، غالبه هم دا ده ګينې ﴿ يطعُن ﴾ د عين په ضمې سره په دواړو (طعن حسى او معنوى) كښې، هم دغه شان ﴿ يطعَن ﴾ د عين په فتحې سره هم په دواړو كښې منقول دې. (۵)

---

(۱) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القارى ج ٤ ص ۹، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۷، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۶، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷، شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۰، شرح النووى ج ٤ ص ۲۸۱، الكوثر الجارى ج ۲ ص ۷

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القارى ج ٤ ص ۷، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۶، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷، شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۰، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۶.

(۳) المعجم الكبير قصة الافک وما انزل الله من براءتها حديث: ۱۵۹، ۲۳/۱۲۱، ۱۲۲، كذا فى فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القارى ج ٤ ص ۶، شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۰

(۴) ابوداؤد، كتاب الطهارة و باب التيمم، رقم ۳۲۰)

(۵) صاحب د لسان العرب او القاموس المحيط د طعن حسى دپاره د ضمې او فتحې دواړو استعمال نقل كړې دې. او العجم الوسيط كښې د طعن حسى او معنوى دواړو[بقيه برصفحه آئنده...

د عائشي ﷞ مراد دا دي چه سیدنا ابوبکر صدیق ﷜ داسې په زجروتوبیخ، او د غیظ او غضب په اظهار کښې د مبالغې دپاره اوکړل. یا ئې په دې وجه اوکړل چه ماته حرکت راکول د رسول الله ﷺ د بیدارۍ سبب جوړ شي، ځکه چه هغه ته د وخت د تیریدو د وجې نه د مونځ د قضاء کیدو ویره وه. (۱)

قوله: فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَخِذِي : د رسول الله ﷺ سر مبارک زما په پتون پروت وو، صرف هم په دې وجه باندې ما حرکت اونکړو.

﴿مکان﴾ مصدر میمی دې په معنی د ﴿کون﴾ ... ای کون راسه علی فخذی ... مطلب دا دې چه د ابوبکر صدیق ﷜ د د سخت رټلو سپیسلو، او ما لره په تشو کښې د وهلو باوجود چه په هغې سره ماته تکلیف رسیدو او زما حرکت کول ضروری وو، خو د رسول الله ﷺ سر مبارک زما په پتون باندې د کیدو د وجې نه او د رسول الله ﷺ په اکرام او تعظیم کښې او د دې ویرې نه چه زما د پتون په حرکت سره به د رسول الله ﷺ په آرام کښې خلل راشي، ما حرکت اونکړو. (۲)

د دې نه معلومه شوه چه که چا ته داسې تکلیف رسیږی چه د هغې په نتیجه کښې حرکت او اضطراب پیدا شي، یا په هغې سره د چا په آرام کښې خلل واقع شي، یا د تلاوت کونکی، یا مونځ کونکی یا په علم او ذکر کښې د مشغول سړی په معمولاتو کښې خلل واقع شي، نو د هغه دپاره صبر کول او نورو لره د پریشانۍ نه بچ کول د اجر باعث او مستحب عمل دې. (۳) یا دا اوئیلې شي چه د څه مصلحت د وجې نه مشقت برداشت کول مستحب او غوره عمل دې. (۴)

قوله: فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ : نو رسول الله ﷺ سحر پاسیدو او اوبه نه وې

﴿اصبح﴾ په معنی د ﴿دخل فی وقت الصباح﴾ دې، کوم چه تامه دې دې ته د خبر ضرورت نه وی

﴿علی غیرماء﴾ دا جار مجرور متعلق دې د ﴿کائنا﴾ اسم فاعل پورې، کوم چه د خپل فاعل سره

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته دپاره په فتحې سره نقل کړې دي، او په معجم الصحاح کښې د دواړو دپاره په ضمې سره منقول دې. انظر : لسان العرب ج ۸ ص ۱۶۷، القاموس المحیط ص ۱۰۹۳، المعجم الوسیط ص ۵۵۸، معجم الصحاح ص ۶۴۱، وانظر کذلک : فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القاری ج ۴ ص ۵، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰، شرح النووی ج ۴ ص ۲۸۱، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۶.

(۱) الکوثر الجاری ج ۲ ص ۶، ۷، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰، المنتقی ج ۱ ص ۴۲۴

(۲) شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰، المنتقی ج ۱ ص ۴۲۴

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القاری ج ۴ ص ۹، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸

(۴) عمدة القاری ج ۴ ص ۹

يو ځائې کيدو باندې د ﴿ اصبح ﴾ د ضمير فاعل نه حال دې. (١) نو معنى دا شوه چه رسول الله ﷺ پاسيدو چه کله د سحر په وخت کښې داسې حال کښې داخل شو چه اوبه نه وې. (٢)

دحاشيه نسخه ده: ﴿ فنام حتى اصبح على غير ماء ﴾ چه رسول الله ﷺ اوده شو، تردې چه د سحر په وخت په داسې حال کښې داخل شو چه اوبه نه وې. يعنى د ﴿ قام ﴾ په ځائې ﴿ نام ﴾ دې، هم دغه شان امام بخارى رحمه الله وړاندې د صديق اكبر رضي الله عنه په فضائلو کښې د ﴿ قتيبة بن سعيد عن مالك ﴾ په طريق سره هم نقل کړې دى. (٣) او د مسلم (٤) او موطاء (٥) په روايت کښې هم دا الفاظ دى.

په دواړو تقديرونو باندې دا معنى نزدې نزدې ده، ځکه چه دواړه په دې خبره باندې دلالت کوى چه د رسول الله ﷺ د خوب نه بيداريدل د سحر په وخت کښې وو.

بعض حضراتو دا وئيلې دى چه ﴿ حتى اصبح ﴾ دا د خوب دپاره غايت او انتهاء نه ده (چه خوب ئې د سحر د وخته پورې وو) بلکه دا د اوبو د نيشت والى دپاره غايت دې. (چه اوبه ملاؤ نه شوې تردې چه سحر شو) او د دې خبرې دليل دا ورکوى چه ﴿ حتى اصبح ﴾ئې مقيد کړې دې په روستو ﴿ على غير ماء ﴾ سره. (ځکه چه حال د ذوالحال دپاره مقيد وى) چه د هغې نه متبادر هم دا ده چه دا د اوبو د نيشت والى دپاره غايت دې نه د خوب دپاره. (٦)

او په کتاب التفسير کښې د عمرو بن الحارث د روايت الفاظ دا دى چه ﴿ ثم ان النبى ﷺ استيقظ وحضرت الصبح ﴾(٧) که دلته واؤ حاليه اومنلې شى نو دا مطلب به وى چه رسول الله ﷺ

---

(١) په ﴿ على غير ماء ﴾ کښې د ﴿ قام ﴾ او ﴿ اصبح ﴾ دواړو تنازع واقع شوې ده. كذا فى شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١١، وعمدة القارى ج ٤ ص ٧، وارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٦، وتحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦. يعنى په دواړو کښې ئې هر يو خپل متعلق جوړول غواړى، لهذا ذکر شوې ترکيب د نحوى بصريانو د مذهب مطابق دې، ځکه چه د هغوى په نزد به عمل عامل ثانى ته ورکولې شى او هم دا د نحويانو په نزد راجح او مؤيد بالقران دې. كما هو مبسوط فى كتب النحو. فليراجع.

(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١١، عمدة القارى ج ٤ ص ٧، الكوثر الجارى ج ٢ ص ٧، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٦

(٣) كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا رقم ٣٦٧٢

(٤) مسلم رقم ٨١٤

(٥) الموطاء : رقم ١١٨

(٦) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٧، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٨

(٧) باب قوله تعالى : فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... رقم ٤٦٠٨

دار شو په داسې حال کښې چه سحر شوې وو. (١) چه د هغې نه دا معلومیږی چه ﴿حتى اصبح﴾ غایت او انتهاء ده د نوم دپاره.

بهر حال! د دې نه بعض حضراتو په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه د رسول الله ﷺ دپاره سفر کښې د تهجد ترك کولو رخصت وو، خو دا په دې تقدیر باندې ده چه دا ثابته شی چه په رسول الله ﷺ باندې د تهجد مونځ فرض وو (٢)

کیدې شی چه په رسول الله ﷺ باندې د تهجد مونځ فرض نه وو پاتې شوې، لکه چه د امت په حق کښې منسوخ شوې وو، او ډیره ممکنه ده چه رسول الله ﷺ ئې روستو قضاء راوړې وی.

قوله: فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ: نو الله پاك د تیمم آیت کریمه نازل کړو!

د آیت تیمم نه کوم ایت کریمه مرا دې: دا بحث انتهائي اهم، لږ سخت او حل طلب دې چه دلته په دې حدیث کښې چه عائشه رضي الله عنها فرمائی چه د تیمم آیت نازل شو، نو د دې نه مراد کوم یو آیت دې؟ شارحینو هم دا بحث په اهمیت سره ذکر کړې دې، ځکه چه په قران کریم کښې په دوه ځایونو کښې د تیمم ذکر راغلې دې، بلکه په دواړو ځایونو کښې د آیت هغه حصه کومه د تیمم په مضمون باندې مشتمل ده من او عن یو شان ده، صرف دومره فرق دې چه په یو ځائې کښې لفظ د ﴿منه﴾ دې او بل ځائې کښې نشته، خو د دواړو آیتونو د شروع او اخری حصې مضمون مختلف دې، پس په سورة النساء کښې هم د تیمم حکم موجود دې او پوره آیت کریمه داسې دې!

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾ [النساء: ٤٣] (٣)

او په سورة المائده کښې هم دا مضمون موجود دې، هغه آیت کریمه داسې دې!

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ

---

(١) شرح الزرقانی ج ١ ص ١١٠. فتح الباری ج ١ ص ٥٦٢. فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨

(٢) فتح الباری ج ١ ص ٥٦٢. عمدة القاری ج ٤ ص ٩. شرح الزرقانی ج ١ ص ١١٠. فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨. اوجز المسالك ج ١ ص ٥٥٨

(٣) ترجمه: اې ایمان والو! مانځه ته د نشې په حالت کښې مه نزدې کیږئ، ترڅو چه تاسو په خپله وینا باندې پوهه نه شئ. او نه د جنابت په حالت کښې مګر په لاره باندې تیریدونکی، تردې چه غسل اوکړئ. اوکه تاسو بیمار یئ یا په سفر کښې یئ او یا په تاسو کښې څوك د بیت الخلاء نه راغلې وی او یا مو زنانو سره نزدیکت کړې وی او اوبه بیا نه مومئ نو په پاکې خاورې سره تیمم اوکړئ، او په هغې سره خپل مخونه او لاسونه مسح کړئ. یقینا الله پاك معاف کونکې بخښنه کونکې دې.

لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ [المائدة : ۶] (١)

د اصل بحث نه مخکښ خان پوهه کړئ چه د سورة النساء آیت کریمه اول نازل شوې دې او د سورة المائده آیت روستو، ځکه چه د سورة النساء آیت کریمه حتمي طو د تحریم خمر نه مخکښ آیت دې، لکه چه د آیت کریمه په شروع حصه کښ ﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى ﴾ د دې د پس منظر او د سبب نزول نه معلومیږی (چه دا آیت کریمه د تحریم خمر نه مخکښ دې) کوم امام ترمذی رحمه الله په خپل سنن کښ د سیدنا علی رضی الله عنه په روایت سره نقل کړې دې، او د هغې تصحیح ئې کړې ده. ونصه :

﴿ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ صَنَعَ لَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ طَعَامًا فَدَعَانَا وَسَقَانَا مِنَ الْخَمْرِ فَأَخَذَتِ الْخَمْرُ مِنَّا وَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَقَدَّمُونِي فَقَرَأْتُ (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَنَحْنُ نَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ. قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ ﴾ قال ابوعيسى : هذا حديث حسن صحيح غريب. (٢)

سیدنا علی رضی الله عنه فرمائی چه سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه مونږ ته د خوراك دعوت راكړو، خوراك ئې تیار کړو او په مونږ ئې شراب اوڅکل، په شرابو سره نشه شو، په دې کښ د ماښځه وخت شو، نو ما په ماښځه کښ د سورة الکافرون داسې تلاوت اوکړو : ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ۞ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۞ .... ونحن نعبد ما تعبدون﴾ نو الله پاك دا آیت کریمه نازل کړو : ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾

د ابو داؤد او مستدرك حاکم په روایت کښ دا تصریح ده چه دا واقعه د تحریم خمر نه مخکښ ده او د مابنام په ماښځه کښ پیښه شوې وه. ونصه :

﴿ عن علی بن ابی طالب رضی الله عنه : أن رجلاً من الأنصار دعاه وعبدَ الرحمن بن عوف، فسقاهما قبل أن تُحرَّمَ الخمرُ، فأمَّهم علىٌّ فى المغرب .... الخ ﴾ (٣)

---

(١) ترجمه : اې ایمان والو! چه کله تاسو مونځ ته پاسیږئ نو خپل مخونه وینځئ، او لاسونه هم د څنګلو سره، او په سرونو باندې مسح اوکړئ، او خپې سره د ګیټو وینځئ، او که تاسو جنابت کښ یئ نو ټول بدن پاك کړئ. او که تاسو بیمار یئ یا په سفر کښ یئ او یا په تاسو کښ څوك د بیت الخلاء نه راغلې وی او یا مو زنانو سره نزدیکت کړې وی او اوبه بیا نه مومئ نو په پاکې خاورې سره تیمم اوکړئ. او خپل مخونه او لاسونه مسح کړئ د دې زمکې نه، الله پاك نه غواړی چه په تاسو باندې څه تنګسیا راولی. بلکه الله پاك غواړی چه تاسو پاك کړی او په تاسو باندې خپل نعمت پوره کړی، چه تاسو ئې شکر اوکړئ.

(٢) جامع الترمذی، ابواب تفسیر القران عن رسول الله صلی الله علیه وسلم، باب ومن سورة النساء، رقم: ٣٠٢٦

(٣) ابوداؤد کتاب الاشربة. باب تحریم الخمر، رقم ٣٦٧١، کذا اخرجه الحاکم فی مستدرکه فی کتاب الاشربة رقم : ٧٢٢٠/٢١، وصححه ووافقه الذهبی علی ذلک فی تلخیصه : ج ٤ ص ١٥٨

ددې رواياتونه معلومه شوه چه دسورة النساء ذكرشوې آيت كريمه د تحريم خمرنه مخكښ دې او د تحريم خمر واقعه د غزوه احد نه پس د بنو نضير د محاصرې په موقع باندې پيښه شوې وه، حافظ ابن كثير رحمه الله د ۴ هجرى په واقعاتو كښې د غزوه بنى النضير د لاندې ليكلې دى چه : ﴿قال ابن اسحاق : فسار حتى نزل بهم فحاصرهم ست ليال، ونزل تحريم الخمر حينئذ﴾ ([1])

ابن اسحاق فرمائى چه رسول الله ﷺ روان شو او د بنو نضير په خوا كښې ئې پړاؤ واچولو او د شپږو شپو پورې ئې هغوى محاصره كړې وو، هم دې دوران كښې د شرابو د حرمت حكم نازل شو او حافظ ذهبى رحمه الله هم د ۴ هجرى په واقعاتو كښې د غزوه بنى النضير د لاندې ليكلې دى چه : ﴿قال ابن اسحاق : كانت غزوة بنى النضير فى ربيع الاول سنة اربع، وحاصرهم النبى ﷺ ست ليال، ونزل تحريم الخمر﴾ ([2])

ابن اسحاق فرمائى چه غزوه بنى النضير په ربيع الاول ۴ هجرى كښې پيښه شوې وه رسول الله ﷺ تر شپږو شپو پورې هغوى محاصره كړې وو او د شرابو د حرمت حكم راغلو.

او غزوه احد په ۳ هجرى كښې پيښه شوې ده، د دې تصريح خو اكثر مؤرخينو كړې ده. ([3]) او دلته غزوه مريسيع چه پكښې د تيمم د آيت نزول ذكر شوې دې د دې باره كښې هم په شروع كښې ذكر كړې دى چه دا سفر د ۵ يا ۶ هجرى دې. لهذا د پورته تفصيل نه دا خبره واضحه شوه چه د سورة النساء آيت د سورة المائده د آيت كريمه نه مخكښې نازل شوې دې.

اوس د اصل بحث طرف ته راځو چه دلته د عائشې رضى الله عنها د دې قول ﴿فانزل الله اية التيمم﴾ نه كوم آيت كريمه مراد دې؟ علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه د دې نه مراد د سورة النساء آيت دې او وجه ئې دا ذكر كړې ده چه د سورة المائدة ايت كريمه ته خو اية الوضوء وئيلې شى او د سورة النساء په آيت كريمه كښې د اودس ذكر نشته. (او د تيمم ذكر په دواړو كښې دې) لهذا آيت د تيمم نه مراد به د سورة النساء ايت وى.

علامه ابن بطال رحمه الله دلته د تردد اظهار كړې دې چه كيدې شى چه د سورة النساء آيت مراد وى او كيدې شى چه د سورة مائده آيت مراد وى. امام ابو الحسن واحدى رحمه الله په اسباب النزول كښې دا حديث د سورة النساء د لاندې ذكر كړې دې. ([4]) هم دغه شان امام بغوى رحمه الله هم دا حديث د آيت نساء د لاندې ذكر كړې دې او بيا ئې د آيت مائده د لاندې نه دې ذكر كړې. ([5])

---

[1]) البداية والنهاية ج ٤ ص ٨٢

[2]) تاريخ الاسلام للذهبى : ج ١ ص ١٣٤

[3]) انظر : البداية والنهاية ج ٤ ص ١١، تاريخ الاسلام للذهبى : ج ١ ص ٩٣، الكامل لابن الاثير الجزرى ج ٢ ص ٤٤، تاريخ ابن خلدون ج ٢ ص ٤٢١

[4]) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٧، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٦٢، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠، فيض البارى ج ١ ص ٥١١، اوجز المسالك ج ١ ص ٥٥٨

[5]) امانى الاحبار ج ٢ ص ١٢٢

حافظ ابن کثیر رحمه الله د دې نه مراد آیت النساء اخستلې دې او د آیت النساء د لاندې ئې دا حدیث په څلورو طرقو سره ذکر کړې دې. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلې دی چه: ﴿وخفی علی الجمیع ما ظهر للبخاری من أن المراد بها آیة المائدة بغیر تردد لروایة عمرو بن الحارث إذ صرح فیها بقوله فنزلت یا أیها الذین آمنوا إذا قمتم إلی الصلاة الآیة﴾ (۲)

چه کومه خبره په ټولو باندې پټه پاتې شوه هغه د امام بخاری رحمه الله مخې ته بغیر د تردد نه ښکاره شوه چه د دې آیت کریمه نه د سیده عائشه رضی الله عنها مراد آیت المائده دې، ځکه چه د عمرو بن الحارث په روایت کښې دا تصریح ده چه فنزلت: ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ﴾ او ظاهره ده چه د دې آیت دا ابتدائی حصه د سورة المائده په آیت کښې ده، د سورة النساء په آیت کښې نشته

یو اشکال: دلته یو ډیر لوئې اشکال دې کوم چه قاضی ابوبکر بن العربی مالکی رحمه الله په خپل احکام القران کښې ذکر کړې دې، هغه فرمائی:

﴿وهی معضلة ما وجدت لدائها من دواء عند احد، هما آیتان فیهما ذکر التیمم، احداهما فی النساء، والاخری فی المائدة، فلا نعلم ایة ایة عنت عائشة رضی الله تعالی عنها﴾ (۳)

دا ډیره پیچیده او ګرانه بیماری ده چه د هغې دوائی ماته چاسره هم ملاؤ نه شوه. ځکه چه دوه آیتونه دی چه په هغې کښې د تیمم ذکر دې، یو په سورة النساء کښې او یو په سورة المائده کښې، مونږ ته نه ده معلومه چه عائشې رضی الله عنها کوم آیت کریمه مراد کړې دې؟

وړاندې قاضی صاحب لیکی چه زما خو په امام بخاری رحمه الله باندې تعجب دې چه هغه په کتاب التفسیر کښې د سورة النساء په ذکر شوی آیت کریمه باندې باب تړلو سره دا حدیث هلته ذکر کړو. بیا ئې د سورة المائده په ذکر شوی آیت کریمه باندې باب تړلو سره هم دا حدیث عائشه رضی الله عنها هلته هم ذکر کړو، یعنی د دواړو آیتونو د لاندې ئې دا حدیث ذکر کړو

د ابن العربی رحمه الله د دې اشکال وضاحت دا دې چه هر کله د سورة النساء آیت کریمه د دې واقعې نه مخکښې نازل شوې وو او په دې کښې د تیمم هم ذکر دې، ګویا د تیمم حکم او طریقه د سورة النساء د آیت کریمه په ذریعه هغوی ته د مخکښې نه معلومه شوې وه، نو اوس په دې واقعه کښې د اوبو په نه ملاویدو باندې د صحابه کرام رضی الله عنهم دومره حیران، پریشان او فکر مند کیدلو څه مطلب دې؟ چه بعض خو صرف د لاس د ټلو پورې مسح کولو سره تیمم اوکړو او بعض د اوږو پورې او بعض په پوره بدن باندې مسح اوکړه، لکه چه د طحاوی په روایت کښې دی ﴿ولم یقدروا علی ماء فمنهم من تیمم الی الکف، ومنهم من تیمم الی المنکب، وبعضهم علی جلده﴾ (۴)

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج ۲ ص ۲۹۰، ۲۹۱

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۳

(۳) احکام القران لابن العربی. سورة النساء آیت: ۴۳، ج ۱ ص ۵۶۱، ۵۶۲، دار الکتب العلمیة

(۴) شرح معانی الاثار. باب صفة التیمم کیف هی ج ۱ ص ۵۸، المکتبة الحقانیة

او بعضو بغیر د اودس نه مونځ اوکړو لکه چه د ابوداؤد په روایت کښې دی:

﴿....فحضرت الصلاة، فصلوا بغير وضوء، فاتوا النبى ﷺ، فذكروا ذلك، فانزلت اية التيمم﴾ (۱)

هم دغه شان چه سیدنا اسید بن حضیر رضی الله عنه د تیمم د آیت کریمه په نازلیدو باندې چه د کومې خوشحالئ اظهار اوکړو، د هغې څه مطلب دې؟

بیا ابن العربی رحمه الله خپله د دې جواب طرف ته اشاره کړې ده او هغه دا چه کیدې شی چه د آیت النساء صدر ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا﴾ پورې خو د سیدنا علی رضی الله عنه په قصه کښې نازل شوې دې او د هغې نه روستو حصه چه په هغې کښې د تیمم حکم او طریقه ذکر ده هغه د دې واقعه مریسیع نه روستو نازله شوې وی، بیا هغه د آیت کریمه د ابتداء سره ملحق کړې شوې وی.

بیا ابن العربی رحمه الله فرمائی چه دلته مراد آیت مائده دې او دلیل د دې خبرې دا دې چه چه د مدینې منورې ټولو مفسرینو هم دا تفسیر کړې دې او قصه د دې شهادت ورکوی، مفسرین مدینه فرمائی چه ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ﴾ معنی ده ﴿ اذا قمتم من النوم﴾ او قصه هم دغه شان راپیښه شوې وه چه کله خلق د اوده کیدو نه پس بیدار شوې وو او هغه وخت د اوبو ضرورت پیښ شوې وو. (۲)

مطلب دا شو چه په دې واقعه کښې د سورة المائده آیت التیمم نازل شوې دې، او د دې نه مخکښې د تیمم حکم معلوم نه وو، په دې وجه صحابه کرام پریشانه شو، او په سورة النساء کښې چه کوم د تیمم حکم دې، هغه د دې واقعې نه روستو نازل شوې دې.

پاتې شوه دا خبره چه کله په آیت مائده کښې د تیمم حکم راغلو نو بیا په آیت النساء کښې د هغې د تکرار څه وجه ده؟ نو د دې جواب بعض داسې کړې دې چه په آیت النساء کښې اصل د مریض د تیمم حکم بیانول دی او د مسافر د تیمم حکم هلته تبعا دې او په آیت مائده کښې د دې برعکس حکم دې. (۳)

خو دا جواب چه د آیت مائده صدر اول نازل شوې دې او د تیمم والا حصه د هغې نه روستو نازله شوې ده او بیا د هغې سره ملحق کړې شوه، دا ډیره ګرانه ده، ځکه چه د آیت کریمه په دې تقطیع او تجزیه باندې هیڅ معتبر او صریح نقل نه ملاویږی. او بغیر د څه نقل نه د آیت کریمه تقطیع کول بغیر د دلیل نه دی او دا خبره صحیح نه ده، بلکه حافظ ابن کثیر رحمه الله په خپل تفسیر کښې د حضرت سیدنا اسلع بن شریك رضی الله عنه نه یو روایت نقل کړې دې کوم چه د دې خلاف دې!

---

۱) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التیمم، رقم ۳۱۷، كذا فى رواية مسلم ولفظه : فادركتهم الصلاة فصلوا بغير وضوء، کتاب الحیض، باب التیمم، رقم ۸۱۵، ج ٤ ص ۲۸۲

۲) احکام القران، سورة النساء ٤۳، ج ۱ ص ۵٦۲، دار الکتب العلمیة

۳) فضل البارى ج ۲ ص ۵۰۷

حضرت سيدنا اسلع فرمائى چه زه د رسول اللهﷺ د كيجاوې د مضبوطولو په خدمت باندې مامور اوم، په يوه يخه شپه كښې ماته جنابت اورسيدو او رسول اللهﷺ د كوچ كولو اراده اوفرمائيله، اوس د جنابت په حالت كښې د كيجاوې برابرول زما طبيعت نه برداشت كول، او په يخو اوبو باندې ماته سخت مرض يا مرګ ويره وه، په دې وجه ما په يو انصارى باندې دا كار اوكړو، بيا ما په ګرم كانړى باندې اوبه ګرمې كړې او په هغې باندې مې غسل اوكړواو د رسول اللهﷺ او صحابه كرام رضي الله عنهم سره ملاؤ شوم، نو رسول اللهﷺ اوفرمائيل : اې اسلع! څه خبره ده نن ستا (مضبوطه كړې) كيجاوه لړه بدله شان لګيږى؟ (انصارى صحابى دا د اسلع رضي الله عنه په شان مضبوطه كړې نه وه) نو ما اووې! يا رسول اللهﷺ! دا ما نه ده مضبوطه كړې بلكه يو انصارى مضبوطه كړې ده. نو رسول اللهﷺ د دې وجه اوتپوسله! ما عرض اوكړو زه جنب شوې اوم او (شپه يخه وه، په يخو اوبو باندې غسل كولو كښې) ماته د يخنۍ ويره وه، په دې وجه ما په انصارى باندې كيجاوه مضبوطه كړه او كانړې ګرمولو سره مې په هغې اوبه ګرمې كړې او په هغې سره مې غسل اوكړو، نو الله پاك دا آيت كريمه نازل كړو ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ﴾ الى قوله ﴿اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُوْرًا﴾ (١)

د دې روايت نه معلوميږى چه آيت النساء چه كله نازل شو نو پوره آيت كريمه يو كرت باندې نازل شوې وو، چه په هغې سره د ايت كريمه د تقطيع والاجواب صحيح نه معلوميږى.

امام طبرانى رحمه الله په المعجم الكبير كښې د ذكر شوى روايت تخريج كړې دې. (٢) حافظ هيثمى رحمه الله په مجمع الزوائد كښې دا روايت نقل كړې دې او فرمائى : ﴿ وفيه الهيثم بن زريق، قال بعضهم، لايتابع على حديثه ﴾ (٣)

بهرحال! دا روايت كه قابل احتجاج وى يا نه وى، كم از كم دومره خبره خو ضرور ده چه د آيت النساء په تقطيع او تجزيه باندې هيڅ نقل صريح نشته او بغير د څه نقل نه د تقطيع قول صحيح نه دې. والله اعلم

قوله: فَتَيَمَّمُوا : نو خلقو تيمم اوكړو.

په دې صيغه كښې دا هم احتمال دې چه دا د ماضى صيغه وى او په دې سره حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم د فعل خبر وركولې شى، مطلب به دا وى چه د آيت التيمم د نزول نه روستو خلقو تيمم اوكړو. او دا هم احتمال دې چه دا د امر صيغه وى او په دې سره په آيت تيمم كښې ﴿ فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا ﴾ حكايت كول مقصود وى نو بيا به دا په سابقه جمله ﴿ فانزل الله اية التيمم ﴾ كښې د

---

(١) تفسير ابن كثير، سورة النساء : ٤٣، ج ٢ ص ٢٩٢

(٢) المعجم الكبير للطبرانى، مسند الاسلع رقم ٨٧٧ ج ١ ص ٢٩٩، دار احياء التراث العربى

(٣) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، كتاب الطهارة، باب فى التيمم، ج ١ ص ٢٦٢، دار الفكر

﴿اية التيمم﴾ بيان شي. يا به تري بدل واقع شي، مطلب به دا وي چه : الله پاك د تيمم آيت كريمه ﴿ فَتَيَمَّمُوا.... الخ﴾ نازل اوفرمائيلو. (١)

د آيت التيمم نه حضرات فقهاء كرام په تيمم كښې د نيت په وجوب باندې استدلال كړې دې او وجه د استدلال ئې دا ده چه د ﴿ فَتَيَمَّمُوا﴾ معنى ده ﴿ اقصدوا﴾ اراده اوكړئ ! او ظاهره ده چه د ارادې تحقق د نيت نه بغير نشته، او هم دا د ټولو فقهاء كرامو مسلك دې سوا د امام اوزاعى او امام زفر رحمهما الله نه. (٢) وقد ذكرنا ذلك مفصلا.

قوله: فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ : اسيد: د همزه په ضمه او د سين په فتحې سره د فعيل په وزن باندې د ﴿ اسد﴾ تصغير دې. (٣)

حضير: هم د حاء په ضمې سره او د ضاء په فتحې سره د فعيل په وزن باندې اسم مصغر دې. (٤)

په بعض نسخو كښې ﴿ الحضير﴾ په الف لام سره دې، دا د ﴿ الحارث﴾ په شان د هغه اسمونو نه دې چه د الف لام داخلول پرې جائز دى. (٥)

دا جليل القدر صحابى دې، د سيرت او رجال په عام كتابونو كښې د هغه سلسله نسب داسې ده : ﴿ اسيد بن الحضير بن سماك بن عتيك بن امرى القيس بن زيد بن عبد الاشهل الانصارى الاشهلى﴾ (٦)

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٣. عمدة القارى ج ٤ ص ٧. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٣. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٦. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦. شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠. اوجز المسالك ج ١ ص ٥٥٩.

(٢) فتح البارى ج١ ص٥٦٣. عمدة القارى ج ٤ ص ١٠. شرح الزرقانى ج١ ص١١٠. فتح الملهم. ج ٣ ص ١١٩

(٣) الاكمال لابن ماكولا ج ١ ص ٦٧. بيروت لبنان. تقريب التهذيب ص ١١٢. توضيح المشتبه حرف الالف ج١ ص٧٣. دارالكتب العلمية. خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجى ص٣٨.مكتب المطبوعات الاسلامية.

(٤) الاكمال لابن ماكولا ج ١ ص ٦٧. بيروت لبنان. تقريب التهذيب ص ١١٢. توضيح المشتبه للحافظ شمس الدين: ج ١ ص ٧٣.

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٧. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١١

(٦) الاصابة فى تميز الصحابة حرف الالف رقم الترجمة ١٨٥. ج ١ ص ٢٣٤. دار الكتب العلمية. كذا بتغيير يسير فى اكمال تهذيب الكمال لمغلطائى. حرف الالف. من اسمه اسيد بالضم. رقم الترجمة : ٥٥٣. ج ٢ ص ٢٢٧. الفاروق الحديثة للطباعة والنشر. و سير اعلام النبلاء للحافظ الذهبى رقم الترجمة ٨٤. ج ١ ص ٣٤٠. موسسة الرسالة. وتهذيب الكمال للحافظ المزى. حرف الالف. من اسمه اسيد. رقم الترجمة ٥١٧. ج ٣ ص ٢٤٦. بتحقيق الدكتور بشار عواد معروف. موسسة الرسالة. وتهذيب التهذيب حرف الالف. من اسمه اسيد بالضم رقم الترجمة ٦٣٣. ج ١ ص ٣٤٧. دار صادر بيروت. ومعرفة الصحابة لابى نعيم الاصبهانى. باب الالف من اسمه اسيد. رقم الترجمة ١١٦. ج ١ ص ٢٤٥. دار الكتب العلمية. والطبقات الكبرى. لابن سعد. طبقات البدريين من الانصار. ج ٣ ص ٦٠٣. دار صادر بيروت والمستدرک للحاكمو كتاب معرفة الصحابة. ذكر اسيد بن حضير الانصارى رضى الله تعالى عنه. رقم الحديثو ٥٢٥٦. ج ٣ ص ٣٢٥. دار الكتب العلمية.

ابن الاثير جزري رحمه الله په اسد الغابة کښې د عبدالاشهل نه روستو ﴿ بن جشم بن الحارث بن الخزرج بن عمرو بن مالك بن الاوس الانصارى الاوسى ﴾ پوره نسب بيان کړې دې. (١)

ابن عساکر په تاريخ دمشق کښې ليکلې دی چه د هغه سلسله نسب تر ﴿ يشجب بن يعرب الانصارى الاوسى النقيب ﴾ نه رسيږى. (٢)

د هغه کنيت ابو يحيى دې، ويقال : ابوحضير، ويقال : ابوعتيك، ويقال : ابوعيسى، ويقال : ابوعتيق، ويقال : ابوعمرو ..... (٣)

د هغه د مور نوم ﴿ ام اسيد بنت النعمان بن امرئ القيس بن زيد بن عبدالاشهل ﴾ دې، ﴿ ام اسيد بن السكن بن كرز بن زعوراء بن عبدالاشهل ﴾ (٤)

د بيعت عقبه ثانيه په موقع باندې په دولس سردارانو کښې يو اسيد بن حضير رضي الله عنه هم وو. (٥) د هغه پلار د جاهليت په زمانه کښې د قبيله اوس سردار وو او د جنګ بعاث (٦) په موقع باندې قتل کړې شوې وو، د دې نه روستو سيدنا اسيد بن حضير رضي الله عنه د جاهليت په زمانه کښې د خپل پلار په ځائې سردار وو، په کتابت، لامبو وهلو او غشى ويشتلو کښې ماهر وو، او په دغه زمانه کښې د کتابت رواج په عربو کښې ډير کم وو او په چا کښې به چه دا درې واړه اوصاف موجود وو هغه ته به په جاهليت کښې کامل وئيلې شو، د اسلام قبلولو نه پس هم په پوهه او

---

(١) اسدالغابة فى معرفة الصحابة، باب الهمزة والسين وما يثلثهما، رقم الترجمة ١٧٠، ج١ ص ١٢٩، دار الفكر

(٢) تهذيب تاريخ دمشق، باب الهمزة مع السين، ذكر من اسمه اسيد، ج ٣ ص ٥٣، ار المسيرة، بيروت

(٣) تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٦، اسد الغابة ج ١ ص ١٢٩

(٤) اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠، معرفة الصحابة ج ١ ص ٢٤٥، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٣، ٦٠٤

(٥) سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٣٤١، الاصابة ج ١ ص ٢٣٤، تهذيب التهذيب ج ١ ص ٣٤٧، تاريخ الاسلام للذهبى ج ٢ ص ٧٥، تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٦، المستدرک للحاكم ج ٣ ص ٣٢٥، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٤، ٦٠٥، تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٧، البداية والنهاية ج ٧ ص ٩٩

(٦) ﴿ بعاث ﴾ د باء په ضمې سره د مدينې په اطرافو کښې د يو ځائې نوم دې، چرته چه به د جاهليت په زمانه کښې د قبيله اوس او خزرج ترمينځه جنګونه کيدل، ذکر شوې جنګ بعاث د اوس او خزرج ترمينځه د ټولو نه اخرى جنګ وو، چه پکښې د اوس سردار حضير او د خزرج سردار عمر بن النعمان البياضى وو او دواړه په دې جنګ کښې اووژلې شو. دا د هجرت نه شپږ کاله مخکښې واقعه ده. رسول الله ﷺ ته نبوت ورکړې شوې وو او په مکه مکرمه کښې ئې د اسلام دعوت شروع کړې وو. شپږ کاله پس رسول الله ﷺ مدينې منورې ته هجرت اوفرمائيلو. انظر : معجم البلدان للامام ياقوت الحموى ج ١ ص ٤٥١، دار احياء التراث العربى، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٤٠٦، تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٥، تعليقات شيعب الارنوؤط على سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٣٤١، تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٧

اهل رائې خلقو کښې د هغه شمار کیدلو. (۱)
سیدنا اسید او سیدنا سعد بن معاذ رضی الله عنهما د سیدنا مصعب بن عمیر رضی الله عنه په لاس باندې اسلام قبول کړو. (۲)
د اسلام د قبلولو نه پس رسول الله ﷺ د هغه او د سیدنا زید بن حارثه رضی الله عنه ترمینځه مواخات قائم کړو. (۳)
د اسید رضی الله عنه اواز ډیر ښکلې وو، سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی: «کان اسید من احسن الناس صوتا بالقرآن» (۴) چه سیدنا اسید رضی الله عنه قران لره د ټولو نه په ښکلی آواز باندې لوستونکې وو.
امام بخاری رحمه الله په کتاب فضائل القرآن کښې د سیدنا اسید رضی الله عنه نه نقل کړې دی چه یو کرت هغه د شپې سورة البقره لوستلو د هغه اس کوم چه هغه سره نزدې تړلې شوې وو هغه ناڅاپه په توپوتو شو، بیا چه کله هغه خاموش شو نو اس هم په قلاره شو، درې کرته هم دغه شان اوشو، پس هغوی تلاوت بند کړو او د هغه ځوئې یحیی کوم چه هغه اس سره نزدې پروت وو هغه ئې د هغه ځائې نه لرې کړو چه چرته دا اس هغه ته څه تکلیف او نه رسوی، بیا ئې د اسمان طرف ته سره اوچت کړو او څه ئې اولیدل، چه سحر شو نو اسید رضی الله عنه دا ټوله قصه رسول الله ﷺ ته بیان کړه، چه د هغې په اوریدو سره رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې ابن حضیر! تا به تلاوت کولې، تا به تلاوت کولې! سیدنا اسید رضی الله عنه د ماشوم د ویرې تذکره اوکړه او عذر ئې بیان کړو او بیا ئې اووې چه ما د اسمان طرف ته سر اوچت کړو نو څه ګورم چه د وریځ په شان یو څیز دې چه په هغې کښې ډیوې شان بلیږی، زه د هغې د لیدو دپاره بهر راوتلم، خو هغه بیا ماته په نظر رانغلې، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: تاته علم شته هغه څه وو؟ سیدنا اسید رضی الله عنه عرض

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۴، المستدرک للحاکم ج ۳ ص ۳۲۵، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۲ ص ۷۵، تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۵، تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۴۷، ۲۴۸

(۲) سیدنا مصعب بن عمیر رضی الله عنه په هغه اویا کسانو کښې د ټولو نه مخکښې مدینې منورې ته تشریف راوړلو کوم چه په بیعت عقبه ثانیه کښې شریك وو او هلته هغه د رسول الله ﷺ په حکم باندې خلقو ته د اسلام دعوت ورکول شروع کړل، هغوی ته به ئې قران ښودلو او دینی تعلیم به ئې ورکولو، هم په دې زمانه کښې د عقبه ثانیه په موقع باندې سیدنا اسید رضی الله عنه د هغه په لاس باندې اسلام قبول کړو. أنظر: الطبقات الکبری لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۴، الاصابة ج ۱ ص ۲۳۴، ۷۵، تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۴۸، ۲۴۹، تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۵... ابن عساکر په تاریخ دمشق کښې د هغه د اسلام قبلولو واقعه ډیره په تفصیل سره ذکر کړې ده. تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۵ تا ۵۷

(۳) البدایة والنهایة، سنة عشرین من الهجرة، ج ۷ ص ۹۹، دار الکتب العلمیة، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۵، الاصابة ج ۱ ص ۲۳۴، ۷۵، تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۴۹، تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۷، المستدرک للحاکم ج ۳ ص ۳۲۵، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۲ ص ۷۵، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰

(۴) سیر اعلام النبلاء ج ۱ ص ۳۴۱، تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۸، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۲ ص ۷۵، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰

اوکړو نه جي! رسول اللهﷺ اوفرمائیل : هغه ملائك وو کوم چه ستا د آواز اوریدلو دپاره نژدې راغلې وو، که تا لوستلې نو هم دغه شان به صبا شوې وې او خلقو به فرشتې لیدلې وې او فرشتې به د خلقو د سترګو نه نه وې پټې شوې. (١)

سیده عائشهؓ د هغه په باره کښې نقل کړې دی چه هغه به فرمائیل : درې وختونه داسې دی یعنی د قرآن اوریدلو او لوستلو وخت، د رسول اللهﷺ د خطبې د اوریدلو په وخت او په یوه جنازه کښې د حاضرئ په وخت چه کوم کیفیت زما وی که هم هغه کیفیت زما برقرار پاتې شی نو ماته به په خپل جنتی کیدو کښې هیڅ قسم شك نه وی، کله هم داسې نه ده شوې چه زه یوې جنازې ته حاضر شوې یم او زما په زړه کښې سوا د دې خبرې نه بل څه فکر پاتې شوې وی چه د دې مړی سره به څه کولې شی او د هغه انجام په څه وی؟ (٢)

امام ترمذیؒ د سیدنا ابوهریرهؓ په یو اوږد حدیث کښې نقل کړې دی چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل : «نعم الرجل اسید بن حضیر» (٣)

په طبیعت کښې ئې مزاح او ظرافت وو، یو کرت د رسول اللهﷺ په مجلس کښې ناست وو، او خلقو سره ئې خبرې کولې او هغوی ئې خندول چه رسول اللهﷺ هغه په خیټه کښې په همسا باندې اووهلو، نو هغه (په مزاح کښې) اووې چه ماته قصاص (بدله) راکړه، نو رسول اللهﷺ اوفرمائیل : بدله واخله! نو هغه عرض اوکړو چه (داسې بدله څنګه اخستلې کیدې شی او حال دا چه) تاسو قمیص اغوستلې دې او (زه مو په داسې حال کښې اووهلم چه) په ما باندې قمیص نه وو، نو رسول اللهﷺ خپل قمیص اوچت کړو، نو هغه رسول اللهﷺ په خپل غیږ کښې واخستلو او د رسول اللهﷺ اړخونه ئې ښکل کړل، او وې وئیل چه : هم دا زما مقصود او زما خواهش وو. (٤)

---

(١) صحیح البخاري، کتاب فضائل القرآن، باب نزول السکینة والملائکة عند قراءة القران رقم : ٥٠١٨ دا واقعه امام عبدالرزاق خپل سند سره به المصحف کښې او امام طبرانی په المعجم الکبیر کښې دحضرت ابوسلمه رضی الله عنه نه اختصار سره نقل کړې ده اوپه دې کښې د بچی په ځائې د حاملې ښځې ذکر دې، انظر: مصنف عبدالرزاق، کتاب الصلوة، باب حسن الصوت، رقم: (٤١٩٣). ١٢ ٣٢١، دارالکتب العلمیة.

(٢) اخرجه الحاکم فی المستدرک عن عائشة رضی الله تعالی عنها برقم ٥٢٦٠. وصححه ووافقه الذهبی فی التلخیص، واخرجه ابونعیم بسنده عن عائشة رضی الله تعالی عنها، برقم ٨٨٧ فی معرفة الصحابة ج١ ص٢٤٨

(٣) اخرجه الترمذی فی باب مناقب معاذ بن جبل وزید بن ثابت وابی بن کعب وابی عبیدة بن الجراح رضی الله تعالی عنهم، من کتاب المناقب رقم ٣٧٩٥. وقال هذا حدیث حسن، انما نعرفه من حدیث سهیل، واخرجه الحاکم برقم ٥٢٦٣. وقال : هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه، ووافقه الذهبی فی ذلک وقال فی سیر الاعلام : اسناده جید ج ١ ص ٢٤١، مؤسسة الرسالة، وذکره ابن عساکر فی تاریخ دمشق بلفظ الترمذی ج ٣ ص ٥٧

(٤) اخرجه ابوداؤد فی باب فی قبلة الجسد، من کتاب الادب برقم ٥٢٢٤. والحاکم فی المستدرک برقم ٥٢٦٢. وصححه، ووافقه الذهبی فی التلخیص، کذا فی سیر اعلام النبلاء : ج ١ ص ٣٤٢

امام حاکم رحمه الله په مستدرك کښې د سیده عائشه رضی الله عنها نه نقل کړی دی چه په بنی عبدالاشهل کښې درې کسان داسې وو چه د هغوی نه افضل څوك هم نه وو، یو سعد بن معاذ، دویم اسید بن حضیر، دریم عباد بن بشر رضی الله عنهم. [۱]

سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه به د هغه ډیر اکرام کولو او په انصارو کښې به ئې څوك هم په هغه باندې نه مقدم کول. [۲]

د هغه په بدری کیدو کښې اختلاف دې. [۳] بعض وائی چه هغه بدری دې. [۴] محمد بن سعد رحمه الله په خپل طبقات کښې هغه په طبقات البدریین من الانصار د لاندې ذکر کړې دې، خو ورسره ئې دا تصریح هم کړې ده چه هغه په بدر کښې شرکت نه دې کړې. [۵] او صحیح هم دا ده چه دې بدری نه وو. [۶]

خپله به ئې خپل عذر بیانولو چه کله رسول الله ﷺ د غزوه بدر نه واپس راغلو نو سیدنا اسید رضی الله عنه اوفرمائیل: ټول تعریفونه هغه الله پاك لره دی چا چه تاسو ته فتح درکړه او ستاسو سترګې ئې یخې کړې، قسم په الله یا رسول الله! زما د بدر نه روستو پاتې کیدل په دې وجه نه وو چه تاسو به د خپلو دشمنانو سره هلته جنګ کوئ، بلکه زما خو دا خیال وو چه تاسو صرف

---

[۱]) المستدرک، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب عباد بن بشر بن وقش الاشهلی رضی الله تعالی عنه، رقم ۵۰۱۶، ج ۳ ص ۲۵۵، دار الکتب العلمیة، قال الحاکم : هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه ووافقه الذهبی فی التلخیص . وذکره الحافظ فی الاصابة عن ابن اسحاق، وصرح فیه بالتحدیث، الاصابة ج ۱ ص ۲۳۵، حرف الالف رقم (۸۵) اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰.

[۲]) الاصابة ج ۱ ص ۲۳۵، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰

[۳]) تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۴۶، قال ابن الاثیر الجزری : واختلف فی شهوده بدرا، فقال ابن اسحاق وابن الکلبی لم یشهدها... وقال غیرهما : شهدها وشهد احدا وما بعدها من المشاهد. اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰، والاصابة ج ۱ ص ۲۳۴

[۴]) وقال خلیفة بن خیاط : انه کان بدریا ... تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۴، وقال ابو نعیم فی ترجمته : عقبی بدری ... معرفة الصحابة ج ۱ ص ۲۴۵

[۵]) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۳-۶۰۷

[۶]) قال العلامة مغلطائی : وفی قول المزی اختلف فی شهوده بدرا، نظر، لان الذی قال : انه شهدها وهم ورد قوله، فصا کلا قول. والصحیح الذی ذکره جماعة من الائمة انه لم یشهدها. قاله ابن عساکر وغیره. اکمال تهذیب الکمال ج ۲ ص ۲۲۷.

وصرح ایضا بعدم شهوده بدرا الحاکم فی المستدرک ج ۳ ص ۳۲۵، ۳۲۶، والحافظ الذهبی فی تاریخ الاسلام ج ۲ ص ۷۵، وابن سعد فی الطبقات الکبری ج ۳ ص ۶۰۵، وابن عساکر فی تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۴، ۵۷، وابن کثیر فی البدایة والنهایة ج ۷ ص ۹۹، وابن حجر فی التهذیب ج ۱ ص ۳۴۸، والذهبی فی سیر اعلام النبلاء ج ۱ ص ۳۴۳.

په قافلې پسې شاته روان يې، كه ماته علم وې چه تاسو د جنګ دپاره ځئ نو زه به هرګز شاته نه وې پاتې شوې، رسول الله ﷺ چه دا واوريدل نو وې فرمائيل : تا رشتيا اوئيل.(۱)

محمد بن سعد رحمه الله په الطبقات الكبرى كښې دا واقعه په وضاحت سره ذكر كړې ده. (۲)

خو په احد كښې شريك شوې وو او په هغې كښې اووه ځايه زخمى شوې وو، هم دغه شان په خندق او ټولو غزواتو كښې د رسول الله ﷺ شريك شوې وو. (۳)

په صحيحين او بعض نورو كتابونو كښې د هغه روايات دى. (۴) د هغه ټول روايات اتلس دى، چه د هغې نه يو متفق عليه دې. (۵) هغه د رسول الله ﷺ نه روايت كوى، او د هغه نه په روايت كونكو كښې سيدنا انس بن مالك، كعب بن مالك، ابو سعيد خدرى، عائشه رضي الله عنهم، عبدالرحمن بن ابى ليلى، د هغه والد ابو ليلى الانصارى، ابن شفيع الطبيب، محمد بن ابراهيم بن الحارث التيمى او حصين بن عبدالرحمن الاشهلى رحمهم الله شامل دى. اخره كښې ذكر شوې دوه كسانو د هغه زمانه نه ده بيا موندلې. (۶)

ابو عبيد القاسم بن سلام، محمد بن عبدالله بن نمير، عمرو بن على، يحيى بن بكير، بغوى، ابن السكن، واقدى او جمهور علماء سير ذكر كړې دى چه د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه په دور خلافت كښې په شعبان ۲۰ هجرى كښې په مدينې منوره كښې وفات شو، سيدنا عمر رضي الله عنه د هغه جنازې ته اوږه وركړه او په جنت البقيع كښې ئې د هغه جنازه ادا كړه او هم هلته دفن شو.(۷)

رضى الله عنه وارضاه

---

۱) تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵٤. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۵، وقال الذهبى : وندم على تخلفه عن بدر، وقال : ظننت انها العير. ولو ظننت انه غزو ما تخلفت ... سير اعلام النبلاء ج ۱ ص ۳٤۳. تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳٤۸، المستدرک ج ۳ ص ۳۲۵، ۳۲۶

۲) اوګورئ : الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۵، كذا فى تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۷

۳) المستدرک ج ۳ ص ۳۲۶. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۵، الاصابة ج ۱ ص ۲۳٤. اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰، سير اعلام النبلاء ج ۱ ص ۲۳٤.

۴) الاصابة ج ۱ ص ۲۳٤

۵) خلاصة تهذيب تهذيب الكمال للخزرجى ص ۳۸

۶) تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲٤۶، ۲٤۷، تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۳، تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳٤۷، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۲ ص ۷۵

۷) المستدرک ج ۳ ص ۳۲۵، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۶، الاصابة ج ۱ ص ۲۳۵، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۱، سير اعلام النبلاء ج ۱ ص ج ۱ ص ۳٤۳، البداية والنهاية ج ۷ ص ۹۹، تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۵۲، ۲۵۳، تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۵، تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳٤۶، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۲ ص ۷۵، اكمال تهذيب الكمال ج ۲ ص ۲۲۶، الكاشف فى معرفة من له رواية فى الكتب الستة، حرف الالف، رقم الترجمة ۳٤۳، بتحقيق الشيخ محمد عوامه، ص ۲۵۲، دار القبلة للثقافة الاسلامية ...

[بقيه برصفحه آئنده...

امام بخاری رحمه الله په کتاب مناقب الانصار کښې د هغه منقبت کښې باب منقبة اسيد بن حضير وعباد بن بشر رضي الله عنهما قائم کړې دې.

قوله: مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ: اې د ابوبکر رضي الله عنه د کور خلقو! دا ستاسو ړومبۍ برکت نه دې!

﴿ آل ابی بکر ﴾ نه مراد خپله سيدنا ابوبکر صديق، د هغه اهل او تابعدار دی. (¹) په بعض نسخو کښې ﴿ اول ﴾ د پاء جاره نه بغير راغلې دې او هغه نصب او رفع دواړو طريقو سره لوستلې شوې دې، نصب په دې تقديرچه ﴿ ما ﴾ مشبه بليس عامله وی.او رفع په په تقدير د اهمال وی.(²)

بهرحال! د دې نه معلوميږی چه بل څه برکت د مخکښې نه ښکاره شوې وو، ما د هغې طرف ته په شروع کښې اشاره کړې وه چه په ظاهره کښې د دې نه د افک د خلاصئ طرف ته اشاره ده (او د افک واقعه د دې قصې نه مخکښې پيښه شوې وه) (³) ځکه چه مسلمانان د منافقانو د لعن طعن مورد جوړ شوې وو، مخالفينو قسم قسم طعن او تشنيع کولو، الله پاك د عائشې رضي الله عنها براءت نازل کړو نو مومنان هم د غم نه خلاص شو.

خو دلته يو اشکال دا کيدې شی چه د قصه سابقه نه د افك قصه ولې مراد کړې شی؟ د دې څه وجه ده، د افك نه علاوه بله څه قصه هم مراد کيدې شی؟

د دې جواب دا دې چه د افك قصه هغه قصه ده کومه چه د مسلمانانو دپاره د برکت جوړيدو حوالې سره مشهوره شوه او بله يوه داسې واقعه نشته کومه چه د دې حوالې سره مشهوره شوې

....بقيه ازگذشته| مؤسسة علوم القران، تقريب التهذيب، بتحقيق الشيخ محمد عوامة، رقم الترجمة ۵۱۷ ص ۱۱۲، دار الرشيد، سوريا، حلب، خلاصة تهذيب تهذيب الکمال، ص ۳۸.

ولم نجد فيه خلافا الا ما حکی عن المدائنی انه قال : انه توفی سنة احدی وعشرين، کما فی الاصابة ج ۱ ص ۲۳۵، وتهذيب التهذيب ج ۱ ص ۲٤۸.

وقال ابن عساکر : وحکی المدائنی انه توفی سنة احدی وعشرين، وتبعه علی ذلک خليفة بن خياط. تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۹

¹) شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۱، فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۰، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۹

²) تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، اعمال د اهل حجاز (هم دغه شان د اهل تهامه او اهل نجد) مذهب دې، هم په دې وجه دې ته ما نافيه حجازيه ونيلې شی او اهمال د بنو تميم مذهب دې. هداية النحو ص ٤۷، قديمی، جامع الدروس العربية ج ۲ ص ۲۱۰، قديمی. کذا فی کتب النحو المبسوطة.

³) المنتقی ج ۱ ص ٤۲٤، ٤۲۵، فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۲، ۵۷۳، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۶، فيض الباری ج ۱ ص ۵۱٤، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۰

وی، په دې وجه په ظاهره کښې هم هغه مراد ده. ([1])
دا جمله د عائشې رضي الله عنها، ابوبکر صديق رضي الله عنه او د هغوی د کورنۍ په فضيلت اود هغوی بار بار د برکت سبب جوړيدو باندې دلالت کوی.([2])

د دې نه پس ځان پوهه کړئ چه دلته د سيدنا اسيد رضي الله عنه الفاظ ﴿ ماهي باول برکتکم يا ال ابي بکر ﴾ ذکر کړې شوې دی او په کتاب التفسير کښې د عمرو بن الحارث په روايت کښې دا الفاظ دی:

﴿ لقد بارك الله للناس فيكم يا ال ابي بكر، ما انتم الا بركة لهم ﴾([3]) اې آل ابی بکر! ستاسو په وجه باندې الله پاك خلقو ته برکات ورکړل، تاسو خو د خلقو دپاره د برکت سبب يئ! په وړاندې باب کښې د هشام بن عروه رحمه الله په روايت کښې دی : ﴿ فوالله ! ما نزل بك امر تكرهينه الا جعل الله ذلك لك وللمسلمين فيه خيرا ﴾([4]) قسم په الله پاك! چه کله هم تاته څه داسې خبره پيښه شوې ده چه په هغې سره تاته تکليف رسيدلې وی نو الله پاك پکښې ستا دپاره او د مسلمانانو دپاره خير پيدا کړې دې. په کتاب فضائل الصحابة او کتاب النكاح کښې هم په دې طريق سره دا الفاظ دی : ﴿ فوالله ! ما نزل بك امر قط الا جعل الله لك منه مخرجا وجعل للمسلمين فيه بركة ﴾([5]) چه کله هم په تا باندې څه مصيبت راغی نو الله پاك ستا دپاره د هغې نه د خلاصی لار اوباسی او د مسلمانانو دپاره هغه د برکت ذريعه جوړه کړی.
مفهوم او مقصد د دې ټولو الفاظو يو دې چه د عائشې رضي الله عنها او د هغې د کورنۍ د فضيلت ذکر پکښې دې. ([6])

قوله: قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَأَصَبْنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ: عائشه رضي الله عنها فرمائی : چه کله مونږ هغه اوښ پاسولو په کوم باندې چه زه سوره اوم نو اميل د هغې د لاندې پروت وو. د دې نه دا معلومه شوه چه کوم حضرات اول د تلاش کولو دپاره تلې وو هغوی ته اميل نه وو ملاؤ شوې. ([7])

---

[1]) فيض الباری ج ١ ص ٥١٤

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ١١، فتح الباری ج ١ ص ٥٧٢، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٩

[3]) صحيح البخاری، کتاب تفسير القران، سورة المائدة باب قوله تعالى : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... رقم ٤٦٠٨

[4]) باب اذا لم يجد ماء ولا ترابا رقم ٣٣٦

[5]) کتاب فضائل الصحابة، باب فضل عائشة رقم ٣٧٧٣، کتاب النكاح، باب استعارة الثياب للعروس وغيرها رقم ٥١٤٦، كذا فی مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم، رقم ٨١٥

[6]) عمدة القاری ج ٤ ص ٥، فتح الباری ج ١ ص ٥٧٢، ٥٧٣

[7]) فتح الباری ج ١ ص ٥٧٣، عمدة القاری ج ٤ ص ٦، شرح الزرقانی ج ١ ص ١١١، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٦٠، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٩

بيا په دې هم خان پوهه کړئ چه دلته په روايت کښې دی ﴿ فاصبنا العقد تحته ﴾ د وړاندې باب په روايت کښې دی ﴿ فبعث رسول الله ﷺ رجلا فوجدها ﴾(١) باب فضل عائشة رضى الله تعالى عنها، او د مسلم په روايت کښې دی چه : ﴿ فارسل رسول الله ﷺ ناسا من اصحابه فى طلبها ﴾(٢) د ابوداؤد په روايت کښې دی : ﴿ بعث رسول الله ﷺ اسيد بن حضير واناسا معه فى طلب قلادة اضلتها عائشة ﴾(٣) او د دې رواياتو تعارض بالکل ښکاره دې.

چه د هغې جواب دا دې، يا داسې اوايئ چه د رفع تعارض دپاره د جمع بين الروايات په سلسله کښې به دا وئيلې شى چه کوم خلق ئې د اميل د لټون دپاره ليږلې وو د هغوی امير سيدنا اسيد بن حضير رضي الله عنه وو، هم په دې وجه په بعض رواياتو کښې د هغه د نوم تصريح کړې شوې ده، (لکه چه د ابوداؤد په روايت کښې دی) او چرته چه مبهم (غير معين) سړی طرف ته د فعل اسناد شوې دې يعنى ﴿ فبعث رسول الله ﷺ رجلا فوجدها ﴾ لکه چه د وړاندې باب په روايت کښې دی هلته هم سيدنا اسيد رضي الله عنه مراد دې. او اوس به دا وئيلې شى چه هغه جماعت کوم چه د اميل د لټون دپاره تلې وو هغوی ته هغه وخت اميل ملاؤ نه شو، چه کله هغوی واپس راغلل او د تيمم آيت نازل شو او هغوی د روانيدو اراده اوکړه او اوبښ ئې پاسولو نو اوس اسيد بن حضير رضي الله عنه ته دوباره ملاؤ شو.

اوس صرف دا خبره پاتې شوه چه د وړاندې باب په روايت کښې خو دی چه ﴿ فبعث رسول الله ﷺ رجلا فوجدها ﴾ چه د هغې نه متبادر دا معلوميږی چه هغه اميل هغه سړی ته ملاؤ شو کوم چه د هغې په لټون کښې تلې وو او هم هلته ورته ملاؤ شو، نه په واپسئ کښې، پس د دې حل دا دې چه د ﴿ رجلا ﴾ نه مراد سيدنا اسيد رضي الله عنه دې (کما ذکرنا) او د ﴿ فوجدها ﴾ مطلب دا دې چه د هر قسم تفتيش او لټون نه پس چه کله واپس راغلو نو د اوبښ د لاندې ئې هغه اميل بيا موندلو. کذا فى الفتح وغيره.(٤)

٣٢٨: ﴿ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ ح وحَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ قَالَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ قَالَ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ هُوَ ابْنُ صُهَيْبٍ الْفَقِيرُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ

---

(١) باب اذا لم يجد ماء ولا ترابا رقم ٣٣٦

(٢) صحيح البخارى باب فضل عائشة رقم ٣٧٧٣، كتاب النكاح، باب استعارة الثياب للعروس وغيرها رقم ٥١٤٦، كذا فى مسلم، كتاب الحيض رقم ٨١٥

(٣) ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ٣١٧

(٤) فتح البارى ج ١ ص ٥٧٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٦، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١١، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٦٠، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٦

اللهِ(1) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ وَأُحِلَّتْ لِي الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً » [٤٢٧، ٢٩٥٤]

رجال الحديث

① **محمد بن سنان** : دا محمد بن سنان عوقى باهلى بصرى رحمه الله دي، د هغه تذكره په كتاب العلم كښې د اولنى حديث د لاندې راغلې ده. (2)

② **هشيم** : دا ابو معاويه هيشيم (بضم الهاء وفتح الشين مصغرا) (3) بن بشير (بوزن عظيم) (4) بن قاسم بن دينار سلمى واسطى دې. (5)

هغه د خپل والد محترم قاسم بن بشير، امام زهرى، عمرو بن دينار، ايوب سختيانى، سليمان تيمى، سليمان اعمش، حميد الطويل، عبدالعزيز بن صهيب، ابو اسحاق الشيبانى، عطاء بن السائب، حجاج بن ارطاة، خالد الخذاء، داؤد بن ابى هند، حمزه بن دينار، شعبه بن الحجاج، عبدالملك بن عمير، ليث بن سعد او يحيى بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره نه روايت حديث كوى.

د هغه نه په روايت كونكو كښې امام احمد بن حنبل، سفيان ثورى، امام شعبه (كوم چه د هغه د شيوخ نه دې) عبدالله بن مبارك، ابوبكر بن ابى شيبه، عبدالرحمن بن مهدى، عثمان بن ابى شيبه، على بن المدينى، قتيبه بن سعيد، ابو عبيد قاسم بن سلام، امام مالك بن انس، هناد بن السرى، محمد بن سنان عوقى، محمد بن سلام بيكندى، وكيع بن الجراح، مسدد بن مسرهد، وهب بن بقيه، يحيى بن معين او يحيى بن يحيى نيشاپورى رحمهم الله وغيره شامل دى. (6)

---

(1) الحديث اطرافه فى كتاب الصلاة، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم جعلت لى الارض مسجدا وطهورا. رقم ٤٣٨. وفى كتاب فرض الخمس، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم احلت لكم الغنائم رقم : ٣١٢٢. واخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ١١٦٣، والنسائى فى سننه، فى كتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد الطيب رقم ٤٣٢

(2) اوګورئ: كشف البارى ج ٣ ص ٥٣، ٥٤

(3) المغنى ص ٢٩٠، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦، الكوثر الجارى ج ٢ ص ٨

(4) تقريب التهذيب رقم ٧٣١٢

(5) تهذيب الكمال ج ٣٠ ص ٢٧٢، رقم ٦٥٩٥، تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٥٩، سير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٨٧، تقريب التهذيب رقم ٧٣١٢

(6) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ٣٠ ص ٢٧٢ تا ٢٧٧، وسير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٨٧ تا ٢٨٩، تهذيب التهذيب ج ١ ص ٥٩، ٦٠

په ۱۰۵ هجرى كښى پيدا شوى دى. [1]

امام عجلى رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة يعد من الحفاظ وكان يدلس﴾ [2]

يزيد بن هارون رحمه الله فرمائى: ﴿ما رايت احدا احفظ من هشيم الا سفيان ان شاء الله﴾ [3]

عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى: ﴿كان هشيم احفظ للحديث من سفيان الثورى﴾ [4]

امام خليلى رحمه الله فرمائى : ﴿حافظ متقن﴾ [5]

عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى : ﴿حفظ هشيم عندى اثبت من حفظ ابى عوانة﴾ [6]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى : ﴿لا يسئل عن هشيم فى صلاحه وصدقه وامانته﴾ [7]
ابن ابى حاتم رحمه الله فرمائى چه ما د خپل والد محترم نه د هشيم متعلق تپوس اوكړو نو هغه اوفرمائيل : ﴿ثقة وهو احفظ من ابى عوانة﴾ [8]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : ﴿امام ثقة مدلس﴾ [9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة ثبت، كثير التدليس والارسال الخفى﴾ [10]

يحيى بن يحيى رحمه الله فرمائى : ﴿ما رايت فى الشيوخ احفظ من هشيم﴾ [11]

ابن سعد رحمه الله فرمائى : ﴿كان ثقة، كثير الحديث، ثبتا، يدلس كثيرا﴾ [12]
ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښى ذكر كړى دى. [13]

---

[1]) طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۱۳
[2]) سير اعلام النبلاء ج ۸ ص ۲۹۰
[3]) تذكرة الحفاظ للذهبى، الطبقة السادسة : ج ۱ ص ۲٤۹، رقم ۲۳۵
[4]) سير اعلام النبلاء ج ۸ ص ۲۹۰
[5]) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ٦۲، ٦۳
[6]) سير اعلام النبلاء ج ۸ ص ۲۹۲، تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۲۸۲
[7]) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ٦۲
[8]) تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۲۸۳، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ٦۱
[9]) الكاشف ج ۲ ص ۳۳۸، رقم ۵۹۷۹
[10]) تقريب التهذيب ص ۵۷٤، رقم ۷۳۱۲
[11]) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ٦۱
[12]) طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۱۳
[13]) كتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۵۸۷، دار الفكر

په شعبان ۱۸۳ هجرى كښې په بغداد كښې د هغوى وفات اوشو. (۱)
هشيم بن بشير واسطى رحمه الله د حديث د ائمو نه دې د چا په توثيق چه د ټولو ائمه كرامو اتفاق دې، خو دې په تدليس كښې مشهور وو، امام عبدالرزاق د عبدالله بن مبارك رحمه الله نه نقل كړې دې هغه فرمائى چه ما هشيم ته اووې چه تاسو د كثير الحديث كيدو باوجود تدليس ولې كوئ؟ نو هغه اوفرمائيل چه امام اعمش رحمه الله د لوئې خلقو نه وو او هغه به هم تدليس كولو. (۲)
امام حاكم رحمه الله د هغوى د تدليس په باره كښې دا نقل كړى دى چه د هغوى شاګردانو يو كرت په دې خبره باندې اتفاق اوكړو چه هغوى به د هشيم هغه روايت نه اخلى كوم چه هغه تدليسا بيانوى، پس هشيم ته د دې خبرې علم اوشو نو هغه د هر حديث د بيانولو په وخت د تحديث تصريح اوكړه او وې وئيل «حدثنا حصين ومغيرة» چه كله د درس نه فارغ شو نو د شاګردانو نه ئې تپوس اوكړو چه ما نن يو روايت تدليسا بيان كړې دې؟ نو هغوى جواب وركړو نه! نو په دې باندې هشيم اووې چه كوم احاديث ما بيان كړى دى په هغې كښې ما يو حرف هم د مغير نه نۀ دې اوريدلې، بلكه د «حدثنا حصين ومغيرة» نه زما مراد دا وو چه «حدثني حصين وهو مسموع لى واما مغيرة فغير مسموع لى» (۳)
خاص طور سره د امام زهرى رحمه الله نه چه د هغه كوم روايات دى هغه د محدثينو په نزد د كمې درجې دى.
بهرحال! د محدثينو او حفاظ يو جماعت د دې خبرې تصريح كړې ده چه امام بخارى رحمه الله د هشيم نه صرف هم هغه روايات اخستلې دى په كوم كښې چه هغه د تحديث تصريح كړې ده، حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه ما په بخارى كښې د هشيم د رواياتو تتبع اوكړه نو هم دغه شان مې بيا موندل، (يعنى بخارى د هغه صرف هغه روايات اخستلې دى، په كوم كښې چه هغه د تحديث تصريح كړې ده)، پاتې شوه خبره د هغه د رواياتو كوم چه هغه د امام بخارى رحمه الله نه نقل كړى دى، پس د صحيحينو نه په هغې كښې يو روايت هم نشته. (۴)
دلته هم هشيم د سيار نه د سماع تصريح كړې ده، او بيا هغه د يزيد الفقير نه او هغه د سيدنا جابر بن عبدالله رضى الله عنهما نه د سماع تصريح كړې ده، لهذا د دې سند په متصل كيدو كښې هيڅ كلام نشته. (۵)

---

۱) طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۱۳، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۶۲، تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۲۸۸، تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۴۹، الكاشف ج ۲ ص ۳۳۸، رقم ۵۹۷۹، تقريب التهذيب ص ۵۷۴، رقم ۷۳۱۲، خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجى ص ۴۱۴
۲) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۶۲
۳) پورته حواله
۴) هدى السارى، الفصل التاسع ص ۶۲۶، دار الكتب العلمية
۵) فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۲

سعید بن النضر: دا سعید بن النضر (په فتحې د نو او سکون د ضاد سره) (۱) ابو عثمان بغدادی رحمه الله دې.
هغه د اسماعیل بن عیاش، عثمان بن عبدالرحمن وقاصی، هشیم بن بشیر، ابو البختری او وهب بن وهب قاضی رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې امام بخاری او فضل بن احمد بن سهل املی رحمهما الله وغیره داخل دی. (۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة﴾(۳)
ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغه ذکر کړې دې. (۴)
په ۲۳۴ هجری کښې وفات شوې دې. (۵) رحمه الله رحمة واسعة

سیار: دا سیار (بفتح الشین المهملة وتشدید الیاء وبالراء) (۶) ابن ابی سیار ابو الحکم (بفتح الکاف) (۷) عنزی (بفتح النون) (۸) واسطی رحمه الله دې. (۹)
هغه د ثابت بنانی، زر بن حبیش، ابو وائل شقیق بن سلمه اسدی، شهر بن خوشب، عامر شعبی، عبدالرحمن بن ابی لیلیٰ، یزید الفقیر او ابو برده بن ابو موسی اشعری رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې اسماعیل بن ابی خالد، حسن بن حکم، سفیان ثوری، سلیمان التیمی، شعبه بن حجاج، عباد بن کثیر ثقفی او هشیم بن بشیر رحمهم الله وغیره شامل دی. (۱۰)

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱. تحفة الباری ج ص ۲۶۶. دا لفظ چه چرته هم په الف لام سره وی هلته به په ضاد سره ﴿ النضر ﴾ وی او چرته هم بغیر د الف لام نه بغیر راځی هلته به صاد سره (نصر) وی. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۸. تهذیب الکمال ۱۳\ ۸۸. تهذیب التهذیب ٤\۹۹. تقریب التهذیب ص۲٤۱. رقم (۲٤۰۶) خلاصة الخزرجی ص ۱٤۳. الجرح والتعدیل ج ٤ ص ۶۸. رقم (۲۹۳/۵٤۱۲)
۲) تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۸۸
۳) تقریب التهذیب ص ۲٤۱. رقم ۲٤۰۶
٤) کتاب الثقات ج ۵ ص ۱۸۶. رقم ۱۳۵۳. دار الکتب العلمیة
۵) تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۸۸. تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۹۲. الکاشف ج ۱ ص ٤٤۵. رقم ۱۹۶۷. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱. تقریب التهذیب ص ۲٤۱. رقم ۲٤۰۶
۶) فتح الباری ج ۲ ص ۵۷٤. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. الکوثر الجاری ۲ ص ۸
۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱
۸) خلاصة الخزرجی ص ۱۶۰
۹) تهذیب الکمال ج۱۲ ص۳۱۳. تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۲۹۱. اکمال مغلطائی ج ۶ ص ۱۸۶. رقم۲۳۲۲
۱۰) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۳۱٤

د هغه شمار په کبار تبع تابعین کښې کیږی، د بعض صحابه کرام رضی الله عنهم زمانه هغوی موندلې ده، خو لقاء ئې د چا سره هم نه ده شوې، ټولو محدثینو د هغه په توثیق باندې اتفاق کړې دې، اصحاب د صحاح سته او نور محدثین کرام د هغه نه روایات اخستلې دی. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة»(۲)

امام یحیی بن معین او امام نسائی رحمهما الله فرمائی: «ثقة»(۳)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی: «صدوق، ثقة، ثبت فی کل المشائخ»(۴)
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۵) په ۱۲۲ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۶) رحمه الله رحمة واسعة

یزید: دا ابو عثمان یزید بن صهیب (مصغرا مخففا) (۷) کوفی الفقیر رحمه الله دې. (۸)

فقیر ... د باب سمع نه «فقر-فقرا» د فعیل په وزن باندې صفت مشبه دې، دا هغه سړی ته وئیلې شی چه د هغه د ملا په هډوکی کښې د بیمارئ یا کمزورئ د وجې نه درد وی. او د باب کرم نه (فقر-فقرا) د غریب په معنی کښې استعمالیږی. (۹)
دلته فقیر په اوله معنی کښې مستعمل دې، دا د مالدار یا غنی مقابل نه دې، هغه ته فقیر په دې وجه وئیلې شی چه د هغه د ملا په هډوکی کښې به د درد شکایت وو. (۱۰)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۴، عمدة القاری ج ٤ ص ۸
(۲) تقریب التهذیب ص ۲۶۲
(۳) تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۳۱۵، تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۲۹۲
(۴) پورته حواله جات
(۵) کتاب الثقات لابن حبان ج ۶ ص ٤۲۱، دار الفکر
(۶) خلاصة الخزرجی ص ۱۶۱، تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۳۱۵، تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۲۹۲، تقریب التهذیب ص ۲۶۲، رقم: ۲۷۱۸، الکاشف ج ۱ ص ٤۷۵، رقم ۲۲۱۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱، سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۳۹۲
(۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۸
(۸) خلاصة الخزرجی ص ٤۳۲، تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۳۳۸، تهذیب الکمال ج ۳۲، ص ۱۶۳، ۱۶٤، طبقات ابن سعد ج ۶ ص ۳۰۵، تقریب التهذیب ص ۶۰۲، رقم ۷۷۳۳
(۹) فَقِر فَقَرا: الشتکی فقر ظهره من مرض او کسر. فهو فقیر وفقر ومفقور ... فَقُر فقارة ... ضد استغنی .. افتقرَ. فقر. والیه احتاج فهو فقیر. ج: فقراء ... (المنجد فی اللغة ص ۵۹۰، تهران)
انظر ایضا تاج العروس (فصل الفاء من باب الراء ج ۳ ص ٤۷۳، ولسان العرب ج ۵ ص ۶۲، ایران، ومعجم الصحاح ص ۸۱۸، والقاموس المحیط ص ٤۱۲، دار الفکر
(۱۰) خلاصة الخزرجی ص ٤۳۲، تقریب التهذیب ص ۶۰۲، رقم: ۷۷۳۲، ...[بقیه برصفحه آئنده...

هغه د سيدنا جابر بن عبدالله، عبدالله بن عمر بن الخطاب او ابو سعيد خدرى رضي الله عنهم وغيره نه روايت حديث كوى، د هغه نه په روايت كونكو كښې اشعث بن سوار، مسعر بن كدام، حكم بن عتيبه، سلمان اعمش، امام ابوحنيفه، سيار بن ابى سيار، قيس بن سليم، محمد بن ابى ايوب او منصور بن دينار رحمهم الله وغيره شامل دى. (۱)

امام نسائى، يحيى بن معين او ابو زرعه رحمهم الله فرمائى: ﴿ثقة﴾(۲)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى: ﴿صدوق﴾(۳)

ابن خراش رحمه الله فرمائى: ﴿جليل، صدوق، عزيز الحديث﴾(۴)

امام ابو زرعه رحمه الله په يو بل ځائې كښې فرمائى: ﴿يكتب حديثه﴾(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: ﴿ثقة﴾(۶)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: ﴿ثقة﴾ (۷)

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (۸)

جابر بن عبدالله رضي الله عنه: دا مشهور صحابى دې، د هغه احوال په **كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين، من القبل والدبر**.... كښې اوګورئ.

شرح حديث: امام بخارى رحمه الله دا حديث په دوه سندونو سره ذكر كړې دې، د اول سند الفاظ په ۶۲ صفحه باندې په كتاب الصلاة كښې راروان دى. (۹) او دلته ئې د دويم سند الفاظ ذكر

....بقيه ازګذشته] فتح البارى ۱۱/۵۶۵، ارشاد السارى ۱۱/۵۷۷، تحفة البارى ۱۱/۲۶۶ الكاشف ج ۲ ص ۳۸۴، رقم ۶۳۲۱، عمدة القارى ج ٤ ص ۱۱، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۵، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۷، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۶، التوشيخ على الجامع الصحيح للسيوطى ج ۱ ص ۲۸۲، دار الكتب العلمية. التوضيح لشرح الجامع الصحيح ج ۵ ص ۱۶۲، وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامية. قطر

(۱) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶٤، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸

(۲) تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۵، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸

(۳) الجرح والتعديل ج ۹ ص ۳۳۷، تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۵

(۴) تهذيب الكمال: ج ۳۲ ص ۱۶۵

(۵) تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۵، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸

(۶) تقريب التهذيب ص ۶۰۲، رقم ۷۷۳۳

(۷) الكاشف ج ۲ ص ۳۸٤، رقم ۶۳۲۱

(۸) كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۳۵

(۹) باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: جعلت لى الارض مسجد وطهورا ..... رقم ٤۳۸

كړې دی، هم دا د امام بخاری رحمه الله اکثر او غالبې عادت دې، بعض وخت داسې هم شوې دی چه د اول سند الفاظ ئې بل ځائې کښې ذکر کړې هم نه وی.

حافظ صاحب رحمه الله د ذکر شوی سند نکات بیانولو سره لیکی چه د امام بخاری رحمه الله دواړه استاذانو هغه ته دا حدیث د هشیم نه بیان کړې دې، د دې باوجود امام بخاری رحمه الله د حدیث په بیان کښې دواړه شیوخ جمع نه کړل چه ﴿حدثنا محمد بن سنان وسعيد بن النضر﴾ ئې وئیلې وې، ځکه چه هغه دا حدیث د دواړو استاذانو نه په جدا جدا مجلس کښې اوریدلې دی.

او په ظاهره کښې د محمد بن سنان نه په حدیث اوریدلو کښې د امام بخاری رحمه الله سره نور هم ډیر حضرات شریك وو، په دې وجه ئې ﴿حدثنا﴾ د جمع په صیغې سره ذکر کړو. او د سعید بن النضر نه ئې دا روایت ځانله اوریدلې دې، په دې وجه ئې په ﴿حدثني﴾ د مفرد صیغې سره ذکر کړو، بیا وړاندې د هغه اولنې استاذ په ظاهره کښې د امام هشیم رحمه الله نه هم د هغه په الفاظو کښې اوریدلې دې (چه هشیم خپله بیانونکې وو) هم په دې وجه ئې د ﴿حدثنا﴾ تحدیث لفظ استعمال کړو، او دویم استاذ سعید بن النضر هغه حدیث د هشیم مخکښې خپله لوستلې دې یا ئې بل څوك په لوستلو باندې اوریدلې دې (یعنی هشیم خپله نه دې بیان کړې) هم په دې وجه ئې د ﴿اخبرنا﴾ صیغه استعمال کړه، (حدثنا) ئې او نه وئیل. بهرحال! دا ټولې خبرې د اصطلاح د رعایت کولو د وجې نه دی.

بیا د متن الفاظ د امام سعید بن النضر (یعنی د دویم سند) دی او د امام بخاری رحمه الله د صنیع د استقراء او تتبع نه معلومیږی چه کله هغه د حدیث د یو نه زیات سندونه بیانوی نو الفاظ د آخری سند وی. والله اعلم(1)

قوله: أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: ماته پنځه څیزونه داسې راکړې شوې دی کوم چه زما نه مخکښې یو نبی ته هم نه دی ورکړې شوی.

دکتاب الصلاة په روایت کښې د ﴿من الانبياء﴾ اضافه ده. (2) او په مسند احمد کښې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې د دې نه روستو د ﴿ولا اقوله فخرا﴾ اضافه ده. (3) یعنی دا خبره د فخر د وجې نه نهٔ کوم، بلکه د تحدیث بالنعمة په طورئې کوم. لقوله تعالى: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾(4)

---

1) فتح البارى ج ۱ ص ٥٧٤

2) صحيح البخارى. كتاب الصلاة، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم جعلت لى الارض مسجدا وطهورا. رقم ٤٣٨

3) مسند احمد. احاديث عبدالله بن عباس رضى الله عنهما، رقم ٢٢٥٦، ج ١ ص ٦٦١، عالم الكتب.
امام احمد رحمه الله د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دا حدیث په یو بل ځائې کښې روایت کړې دې، په هغې کښې د ﴿ولا اقولهن فخرا﴾ الفاظ دی. اوګورئ: رقم ٢٧٤٣

4) شرح المواهب اللدنية ج ٧ ص ١٠٦، ١٠٧

په مسند احمد کښې د ﴿ عمرو بن شعیب، عن ابیه، عن جده ﴾ په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ دا خبره د غزوه تبوك په موقع باندې ارشاد فرمائیلې وه. (۱)
دې ځیزونو ته خصائص وئیلې شی، د رسول الله ﷺ د خصائص په سلسله کښې ډیر روایتونه راغلې دی، په بعض کښې د درې او په بعض کښې د شپږو ذکر دې، په بعض کښې د دې نه علاوه عددونه راغلې دی (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې د خصائص متعلق مختلف روایات جمع کولو سره د هغې نه اولس خصائص اخذ کړې دی، او وئیلې ئې دی چه که نوره تتبع اوکړې شی نو خصائص د دې نه هم زیات کیدې شی، بیا ئې لیکلې دی چه ابو سعید نیشاپوری رحمه الله په خپل کتاب شرف المصطفی ﷺ کښې شپیتهٔ خصائص جمع کړې دی. (۳)
د خصائص په تعداد کښې تعارض او د هغې جواب: اوس په دې مختلف روایات کښې چه د خصائص د تعداد متعلق کوم ظاهری طور تعارض موندلې شی د دې یو جواب خو دا دې چه

---

۱) ونصه : عن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ان رسول الله صلی الله علیه و سلم عام غزوة تبوک قام من اللیل یصلي ... حتى إذا صلى وانصرف إليهم فقال لهم لقد أعطيت الليلة خمسا ما أعطيهن أحد قبلي.... مسند الامام احمد. ممسندات عبدالله بن عمرو بن العاص. رقم ۷۰۶۸، ج ۲ ص ۷۱۸، عالم الكتب.
۲) پس په مسند بزار کښې د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې د دوه خصلتونو ذکر دې : فضلت على الأنبياء بخصلتين كان شيطاني كافرا فأعانني الله عليه حتى أسلم ونسيت الخصلة الأخرى. البحر الزخار. المعروف بمسند البزار. ممسندات ابی هريرة رضی الله تعالى عنه : رقم ۷۸۲۶
په مسلم کښې د سیدنا حذیفه بن الیمان رضی الله عنه په روایت کښې د درې خصائص ذکر دې : ونصه : ﴿فضلنا على الناس بثلاث جعلت صفوفنا كصفوف الملائكة وجعلت لنا الأرض كلها مسجدا وجعلت تربتها لنا طهورا إذا لم نجد الماء». وذكر خصلة أخرى ﴾.مسلم. كتاب المساجد مواضع الصلاة. رقم ۱۱۶۵
په مسند احمد کښې د سیدنا علی رضی الله عنه په روایت کښې د څلورو خصلتونو ذکر دې : ونصه : ﴿ أعطيت أربعا لم يعطهن أحد من أنبياء الله أعطيت مفاتيح الأرض وسميت أحمد وجعل التراب لی طهورا وجعلت أمتي خير الأمم ﴾ (ممسند احمد. ممسندات علی بن ابی طالب رضی الله تعالى عنه ، رقم ۱۳۶۲.
او د پنځه خصائصو روایت د بخاری نه علاوه په صحیح مسلم، صحيح ابن حبان، سنن نسائی، مسند احمد، مسند بزار، مسند حمیدی، مسند ابی عوانه، مصنف ابن ابی شیبه، شعب الایمان للبیهقی، سنن کبری للبیهقی، معجم اوسط، معجم کبیر للطبرانی او سنن دارمی وغیره کښې د مختلف صحابه کرام رضی الله عنهم نه د الفاظ د لږ فرق سره روایت شوې دی.
او په مسلم کښې د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې د شپږو خصلتونو ذکر دې : ونصه : ﴿ فضلت على الأنبياء بست أعطيت جوامع الكلم ونصرت بالرعب وأحلت لي الغنائم وجعلت لي الأرض طهورا ومسجدا وأرسلت إلى الخلق كافة وختم بي النبيون ﴾ مسلم. كتاب المساجد ومواضع الصلاة. رقم ۱۱۶۷
۳) فتح الباری ۱ ص ۵۶۹، كذا فی عمدة القاری ج ٤ ص ۱۲، ۱۳، والمواهب اللدنية مع شرح العلامة الزرقانی. الفصل الثانی فيما خصه الله تعالى به من المعجزات وشرفه به على سائر الانبياء من الكرامات والايات البينات : ج ۷ ص ۱۰۷ – ۱۱۰، عباس احمد الباز

د يو عدد په ذكر كولو سره د هغه د زائد نفى نه لازميږى، پس كه په يو روايت كښې دريږ، پنځه يا شپږ خصائص ذكر دى. نو د دې مطلب دا نه دې چه خصائص هم په دغه عدد كښې منحصر دى، بلكه د دې نه زيات هم كيدې شى، لهذا كه چا سره شل يا ديرش ديناروونه وى او هغه اوائى چه ما سره پنځلس ديناروونه دى نو د دې نه د زياتو پنځو يا پنځلسو نفى نه لازميږى، لهذا هغه په دويم كرت دا ونيلې شى چه ما سره شل (يا ديرش) ديناروونه دى. (۱)

دا جواب خو د هغه حضراتو د طرف نه دې كوم چه د عدد مفهوم لره اعتبار نه وركوى او كوم چه اعتبار كوى هغوى فرمائى چه رسول اللهﷺ ته چه د كومو څيزونه علم كيدلو هغه ئې بيانول، يا چه د كومو څيزونو د ذكر كولو موقع ورته ملاويده هغه ئې ذكر كړل (۲)

علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله د رسول اللهﷺ په خصائص باندې **كفاية اللبيب فى خصائص الحبيب**ﷺ په نوم باندې يو مستقل كتاب ليكلې دې كوم چه د خصائص كبرى په نوم سره په علماء كرامو كښې مشهور دې او په دوه جلدونو كښې د حيدر آباد نه چهاپ شوې دې او اوس په بلاد عربيه كښې د هغې فوټو اخستلو سره چهاپ كړې شوې دې. علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله خو د خپل علم مطابق په هغې كښې هيڅ خصوصيت نه دې پريخودلې او د علامه دا كتاب په دې موضوع باندې د ټولو نه جامع كتاب دې، روستنو بعض علماء كرامو د هغې نه بعض څيزونه مختصر كولو سره چهاپ كړې دى. (۳)

په شرح مواهب كښې هم په دې موضوع باندې ډير غوره تفصيل دې.

قوله: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ : (يو دا چه) ما سره د يوې مياشتې د فاصلې په مقدار رعب باندې زما مدد كړې شوې دې.

د رعب نه مراد دا دې چه الله پاك د رسول اللهﷺ د دشمنانو (كفار او مشركينو) په زړونو كښې مدد كينوى، لكه چه د په سورة آل عمران كښې د الله پاك ارشاد دې ﴿سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ﴾ (۴)

---

۱) عمدة القارى ج ٤ ص ١٣

۲) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٦. عمدة القارى ج ٤ ص ١٣. شرح المواهب اللدنية ج ٧ ص ١١٠. فتح الملهم ج ٤ ص ٣٤٣. حاشية السيوطى على النسائى، كتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد. ج ١ ص ٧٣. قديمى

۳) علامه سيوطى رحمه الله د نسائى په حاشيه كښې د دې خپل تاليف په باره كښې خپله ليكى : وقد دعانى ذلك ... الى تتبعها. فوجدت ذلك شيئا كثيرا فى الاحاديث. والاثار. وكتب التفسير وشروح الحديث والفقه والأصول والتصوف فأفردتها فى مؤلف سميته أنموذج اللبيب فى خصائص الحبيب وقسمتها قسمين ما خص به عن الأنبياء وما خص به عن الأمة وزادت عدة القسمين على ألف خصيصة . وسار المؤلف المذكور إلى أقاصى المغارب والمشارق واستفاده كل عالم وفاضل . وسرق منه كل مدع وسارق. (حاشية السيوطى على النسائى ج ١ ص ٧٣. قديمى)

۴) آل عمران ص ١٥١

او څنګه چه د بدر په قصه کښې د الله پاك فرمان دې، ﴿ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ۚ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ﴾ (۱)

او هم دغه شان په مسند احمد کښې د سیدنا ابو امامه الباهلی رضی الله عنه په روایت کښې د دې نه روستو ﴿ يقذف في قلوب اعدائي ﴾ (کوم رعب چه زما د دشمنانو په زړونو کښې اچولې کیږي) اضافه ده. (۲)

دلته په روایت کښې د ﴿ مسيرة شهر ﴾ ذکر دې، د سیدا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما په یو روایت کښې د ﴿ مسيرة شهر او شهرين ﴾ په شك سره راغلې دې. (۳) او د ابن عباس رضی الله عنهما په یو بل روایت کښې په جزم سره ﴿ مسيرة شهرين ﴾ راغلې دې. (٤) او د السائب بن یزید رضی الله عنه په روایت کښې ﴿ شهرا امامي وشهرا خلفي ﴾ الفاظ راغلې دی. (۵) علامه زرقانی رحمه الله د طبرانی په اخری ذکر شوې روایتونو کښې تطبیق بیانولو سره فرمائیلې دی چه د السائب بن یزید رضی الله عنه روایت د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د روایت بیان دې. (٦) یعنی د ﴿ مسيرة شهرين ﴾ نه مراد ﴿ شهرا امامي وشهرا خلفي ﴾ دې.

بهرحال! د مفهوم عدد غیر معتبر کیدل مونږ شاته ذکر کړې دی، خو دلته د ﴿ مسيرة شهر ﴾ حوالې سره درې خبرې ذکر کول پکار دی!

① یوه خو دا چه د ﴿ مسيرة شهر ﴾ نه په ظاهره کښې متبادر دا ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم خصوصیت د یوې میاشتې په مقدار باندې په دشمن رعب پریوتل دی، چه د هغې نه د مفهوم مخالف په طور دا فهم کیدې شی چه د یوې میاشتې او د هغې نه د زیات مسافت پورې رعب خو د رسول الله صلی الله علیه وسلم خصوصیت دې، خو د دې نه د کمې مودې په فاصله باندې د دشمن مرعوب کیدل دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره خاص نه دی، بلکه ممکنه ده چه دا وصف بل چاته هم حاصل وی، خو په مسند احمد کښې د عمرو بن شعیب د روایت الفاظ دی: ﴿ ونصرت على العدو

---

(۱) الانفال: ۱۲، فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۲، دار الکتب العلمیة

(۲) مسند احمد، مسندات ابی امامة الباهلی رضی الله عنه رقم: ۲۲٤۸۸

(۳) ونصه: ونصرت بالرعب حتی ان العدو لیخافونی من مسیرة شهر او شهرین. المعجم الکبیر. مسندات عبدالله بن عباس رضی الله تعالی عنهما، رقم ۱۱۰٤۷، ج ۱۱ ص ۵۱، دار احیاء التراث العربی

(٤) ونصه: نصر رسول الله صلی الله علیه وسلم بالرعب مسیرة شهرین علی عدوه... المعجم الکبیر، مسندات عبدالله بن عباس رضی الله تعالی عنهما، رقم ۱۱۰۵٦، ج ۱۱ ص ۵٤

(۵) ونصه: نصرت بالرعب شهرا امامی وشهرا خلفی... المعجم الکبیر، مسندات السائب بن یزید رضی الله تعالی عنه. رقم ٦٦٧٤، ج ۷ ص ۱۵۵

(٦) شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰٦، ۲۲۷

بالرعب، ولوكان بيني وبينهم مسيرة شهرلملئ منه رعبا ﴾(۱) چه د دشمن په زړه کښې رعب اچولو سره زما مدد کړې شوې دې، که زما او د دشمن ترمينځه د يوې مياشتې فاصله هم وي نو بيا به هم هغه مرعوب شي، د کلام د دې صنيع نه متبادر هم دا ده چه دا خصوصيت رسول اللهﷺ ته مطلقا حاصل دې، برابره خبره ده که د رسول اللهﷺ او د دشمن ترمينځه د يوې مياشتې فاصله وي يا د هغې نه کمه يا زياته. (۲)

دويمه خبره دا ده چه هر کله دا خصوصيت رسول اللهﷺ ته مطلقا حاصل دې، نو بيا د يوې مياشتې د تعيين څۀ معنى ده؟

د دې جواب د حديث شارحينو دا کړې دې چه د يوې مياشتې د مسافت په تعيين کښې نکته دا ده چه رسول اللهﷺ د مقام مدينې او د هغوى نه چاپيره واقع د دشمنانو ملکونه (شام، عراق، يمن او مصر وغيره) ترمينځه په هيڅ جهت کښې هم د يوې مياشتې نه زيات مسافت هغه وخت نه وو، په دې وجه د يوې مياشتې تنصيص اوکړې شو. (۳)

دريمه خبره دا ده چه دا خصوصيت رسول اللهﷺ ته على الاطلاق حاصل وو، که رسول اللهﷺ به د لښکر سره وو، يا به بغير د لښکر نه يوآخې هم وو. (٤)

ايا دا خصوصيت د رسول اللهﷺ امت ته هم ملاؤ شوې دې؟ : حافظ صاحب فرمائى چه د دې احتمال خو دې چه دا خصوصيت د رسول اللهﷺ نه روستو د هغه امت ته هم ملاؤ شوې وى. (۵) علامه زرقانى رحمه الله په شرح مواهب کښې د حافظ د دې احتمال وجه او دليل دا بيان کړې دې چه د مسند احمد په روايت کښې دى : ﴿والرعب يسعى بين يدى امتى شهرا﴾(۶) چه رعب زما د امت سره د يوې مياشتې په مقدار وړاندې وړاندې روان وى، بيا فرمائى چه : زياته مشهوره دا ده چه امت محمديه ته د دې نه حظ وافر ورکړې شوې دې، خو ابن جماعه د يو روايت په حوالې سره وئيلې دى چه هغوى (امت محمديه) دې باره کښې د رسول اللهﷺ په شان دى. (۷)

---

(۱) مسند احمد، مسندات عبدالله بن عمرو بن العاص رضى الله عنه، رقم ۷۰۶۸.

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۵۷۶. شرح المواهب ج ۲ ص ۲۲۸، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤

(۳) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۷. شرح المواهب ج ۷، ص ۱۰۵، ۱۰۶، ۲۲۸، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤، عمدة القارى ج ٤ ص ۹

دويم جواب دا دې چه د ﴿ مسيرة شهر ﴾ ذکر د مبالغې للتکثير دپاره دې، د تحديد دپاره نه دې (حاشية الشيخ محمد المحدث التهانوى على النسائى، کتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد. ج۱ ص ۷۵، قديمى.

(٤) فتح البارى ج ۱ ص ۵۷۶. شرح المواهب ج ۷، ص ۱۰۶، ۲۲۸، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤.

(۵) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۷

(۶) مسند احمد، حديث حذيفه بن اليمان رضى الله تعالى عنه، عن النبىﷺ. رقم ۲۳۷۲۵

(۷) شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۸

په ذکر شوی خاصیت باندې یو اشکال او د هغې جواب: دلته یو اشکال دا کیدې شی چه د بعض جابر او ظالم حکمران او بادشاهت نه هم خلق د یوې میاشتې په مقدار ویریږی، هم دغه شان په بلقیس باندې هم د یوې میاشتې په مقدار باندې د سیدنا سلیمان علیه السلام ویره او رعب وو، بیا دا د رسول الله ﷺ خاصیت څنګه شو؟
د دې جواب دا دې چه د دې رعب نه مراد هغه رعب دې کوم چه د اسباب ظاهریه او الات عادیه نه بغیر وی او ذکر شوې ویره د اسباب ظاهریه د لاندې ده، او د رسول الله ﷺ رعب د اسباب ظاهریه نه بغیر وو، بلکه هلته خو ظاهری شان او شوکت د نه کیدو برابر وو او د رسول الله ﷺ حالت خو دا وو چه څو څو ورځې به ئې په لوږه کښې تیرولې، په کور کښې به ئې درې ورځې متواتر نغرې نه بلیدو، په خیټه باندې به ئې کاڼې تړلو ته خبره اورسیده، په دې فقر او غریبۍ کښې د دشمن په زړه کښې د یوې میاشتې په فاصله باندې د ویرې او رعب پیدا کیدل صرف د رسول الله ﷺ خاصیت دې. (١)

قوله: **وَجُعِلَتْ لِیَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا:** (دویم دا چه) ټوله زمکه زما دپاره د مانځه ځائې او پاکونکې جوړه کړې شوې ده.
د ﴿**جعلت**﴾ صیغې نه معلومیږی چه په زمکه کښې د پاکولو شان د اصل په اعتبار سره نه دې، بلکه د رسول الله ﷺ او د رسول الله ﷺ د امت د خصوصیت په اعتبار سره دې چه د اوبو د نه ملاویدو په صورت کښې په تیمم سره مونځ کولې شی، د حدیث الباب د هم دې جملې نه ترجمه ثابتیږی. (٢)

﴿**مسجدا**﴾ د جیم په کسرې سره د دې معنی ﴿**موضع السجود**﴾ د سجدې ځائې دې، مطلب به دا وی چه سجده کول د زمکې د هیڅ متعین حصې سره خاص نه دی، بلکه په هر ځائې کښې کیدې شی، سوا د هغه ځایونو نه کوم چه مستثنی دی. (٣) لکه حمام، مقبره او نجس ځائې وغیره. (٤)

---

(١) حاشیة السندی علی النسائی، کتاب الغسل والتیمم، باب التیمم بالصعید، ج ١ ص ٧٤، قدیمی
(٢) فضل الباری ج ٢ ص ٥٠٨، اداره علوم شرعیه
(٣) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤
(٤) مرقاة المفاتیح، کتاب الفضائل والشمائل، باب فضائل سید المرسلین، الفصل الاول، رقم الحدیث ٥٧٤٧، ج ١٠ ص ٤٢٦، دار الکتب العلمیه، شرح الطیبی ج ١٠ ص ٣٤٢، ادارة القران والعلوم الاسلامیة، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٧٨، فتح الباری لابن رجب ج ١ ص ٣١٣
د ابوداؤد، ترمذی، ابن ماجه په روایت کښې دا مضمون دې: ان النبی صلی الله علیه وسلم قال: الأرض کلها مسجد إلا الحمام والمقبرة، رواه ابوداؤد فی کتاب الصلاة، باب فی المواضع التی لا تجوز فیها الصلاة، رقم ٤٩٢، والترمذی فی ابواب الصلاة، باب ما جاء ان الارض کلها مسجد الا المقبرة والحمام، رقم ٣١٧، وابن ماجة فی کتاب الصلاة، باب المواضع التی تکره فیها الصلاة، رقم ٧٤٥

یا د دې نه مراد مسجد معهود دې او په زمکه باندې د مسجد اطلاق د مجاز تشبیه د قبیل نه دې، معنی دا ده چه هر کلې پوره زمکه باندې مونځ لوستل جائز شو نو زمکه د مسجد په شان شوه (چه هلته هم مونځ جائز شو)، هم په دې وجه باندې په هغې باندې د مسجد اطلاق کړې شوې دې. (۱)

علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د تیرو امتونو دپاره په وختونو کښې توسیع وه او په خایونو کښې ئې تنگی او تحدد وو (یعنی د عبادت دپاره ئې د معبد تخصیص وو. خو په وختونو کښې نه) او زمونږ دپاره د هغې برعکس په وختونو کښې تحدید او په خایونو کښې توسیع او گنجائش دې، پس په کتب سابقه کښې چه زمونږ کوم اوصاف بیان کړې شوې دی د هغې نه دا هم دی چه د اخری امت خلق به د عبادتونو د وخت دپاره د نمر د احوالو تجسس کوی. لهذا زمونږ د مونځونو وختونه د نمر د راختلو، غروب کیدلو او زوال په احوالو باندې تقسیم کړې شوې دی.

او مزید فرمائی چه د دارمی په روایت کښې دی : ﴿ ویصلون ولو فی الکناسة ﴾ (چه هغوی به مونځونه کوی اگر که د خزلې په ځائې کښې وی) دا د اشتراط طهارت منافی نه دې، ځکه چه دا د مبالغې په طور وئیلې شوې دی او مطلب دا دې چه هغه خلق به د مونځونو د وختونو دومره رعایت کوی چه چرته هم د مانځه وخت وی په وخت کښې دننه د لوستلو به ضرور اهتمام کوی، اگر چه هغه ځائې موزون نه وی، (لکه چه نن صبا مونږ په سفر کښې په غیر موزون ځائې باندې کپړه خورولو سره مونځ ادا کوو) او هم دا مطلب دې د رسول الله ﷺ د ارشاد چه ﴿ صلوا فی مرابض الغنم ﴾ د دې مطلب دا نه دې چه د ماکول اللحم څاروو پچې او سوټه پاکه ده. په هغې باندې مونځ اوکړئ، لکه چه بعض دا خیال کوی. (۲)

﴿ طهورا ﴾ په فتحې د طاء سره په معنی د ﴿ المطهر ﴾ د دې نه مراد طاهر نه دې. ځکه چه که د دې نه طاهر مراد کړې شی نو یو خو د دې نه خصوصیت کیدل نه ثابتیږی، او د ذکر شوی حدیث مقصد خصوصیت ذکر کول دی او بله دا چه د سیدنا انس رضی الله عنه په روایت کښې دی ﴿ وجعلت لی کل ارض طیبة مسجدا وطهورا ﴾ او د ﴿ طیبة ﴾ معنی طاهره ده، اوس که د ﴿ طهورا ﴾ معنی هم طاهرا شی نو په دې سره به تحصیل د حاصل لازم شی. (۳)

شاه صاحب کشمیری رحمه الله فرمائی چه مالکیانو د لفظ ﴿ طهورا ﴾ نه استدلال کړې دې چه اوبه کله هم نه مستعمل کیږی. ځکه چه الله پاك اوبو ته ﴿ طهورا ﴾ وئیلې دی، په خپل قول ﴿ وانزلنا

---

(۱) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸. فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۷. عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰٤، ۲۳۰

(۲) فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۵

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۷. شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

من السماء ماء طهورا ﴾(الفرقان: ٤٨) او طهور هم هغه دی چه بار بار پاکول کولې شی. اوس که دا اوئیلې شی چه یو کرت پاکولو سره په دویم او دریم کرت پاکول نه شی کولې (اګرچه خپله پاکی هم وی) نوبیا به ورته طهور وئیل صحیح نه وی.
بیا فرمائی چه د دې یو جواب خو محقق ابن الهمام رحمه الله په فتح القدیر کښې ورکړې دې، هغه دې هلته اوکتلې شی او زما جواب دا دې چه په علم صرف کښې د صیغ مبالغې اوزان څلور دی او په دې کښې چه کوم د تکرار د معنې دپاره وضع دې هغه وزن د ﴿ فعال ﴾ دې لکه ﴿ ضراب ﴾ چه د دې وضع د هغه سړی دپاره شوې ده کوم چه پرلپسې بار بار وهل کوی، او د ﴿ فعول ﴾ وضع د طاقت دپاره شوې ده، لهذا د ﴿ طهور ﴾ معنی به دا وی چه کوم څیز په پاکولو کښې قوی وی، نه دا چه بار بار پاکونکې، لکه چه مالکیانو خیال کړې دې. والله تعالی اعلم(١)
صاحب مبسوط علامه سرخسی رحمه الله د دې جملې نه د انسان په شرافت او کرامت باندې استدلال کړې دې، د استدلال وجه ئې دا ده چه انسان د اوبو او خاورې نه پیدا کړې شوې دې او دا خبره (د دې حدیث نه) ثابته شوې ده چه اوبه او خاوره دواړه طهور دی، چه د هغې نه د انسان کرامت ثابتیږی. (چه د هغه وجود د طهور څیز نه دې) (٢)
ددې نه پس تاسو په دې باندې خان پوهه کړئ چه د دې جملې ﴿ وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾ په مطلب کښې اختلاف دې، ابن التین رحمه الله معنی دا بیان کړې ده چه د رسول الله ﷺ دپاره زمکه مسجد جوړ کړې شوې وو او طهور هم، او د امم سابقه دپاره صرف مسجد وو نه طهور، لکه چه سیدنا عیسی علیه السلام به سفر کولو او چرته چه به د مانځه وخت راغلو نو مونځ به ئې ادا کړو.
او بعض علماء کرام فرمائی چه مخکښې امتونو ته صرف په هغه ځایونو کښې د مونځ کولو اجازت وو د کوم چه طهارت یقینی وو، په خلاف د امت محمدیه چه د هغوی دپاره په هر ځائې کښې مونځ جائز دې، سوا د هغه ځائې نه چه د هغه نجس کیدل یقینی وی.
او علامه خطابی رحمه الله د دې مطلب دا بیان کړې دې چه د دې امت دپاره د زمکې په هره حصه باندې مونځ کول جائز دی، په خلاف د امم سابقه چه د هغوی دپاره صرف په خپلو عبادت خانو کښې د مونځ د ادا کولو اجازت وو او د دې اخری قول تائید د عمرو بن شعیب د روایت د دې الفاظو نه هم کیږی. ﴿ وکان من قبلی یعظمون ذلك، انما کانوا یصلون فی کنائسهم وبیعهم ﴾(٣) او هم دغه شان په مسند بزار کښې د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د دې الفاظو نه هم چه:

---

١) فیض الباری ج ١ ص ٥١٥، ٥١٦

٢) ونصه فی المبسوط: وفیه اظهار کرامة الادمی، فانه مخلوق من التراب وبالماء، فخصا بکونهما طهورا لهذا. المبسوط، کتاب الصلاة، باب التیمم، ج ١ ص ٢٤٦، دار الکتب العلمیة، بیروت لبنان. کذا فی فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٣، والتوضیح ج ٥ ص ١٦٣، وفتح الباری ج ١ ص ٥٦٩، ٥٧٠

٣) مسند احمد، رقم الحدیث ٧٠٦٨.

﴿ ولم يكن من الانبياء احد يصلى حتى يبلغ محرابه ﴾ كذا فى الفتح وغيره.([1])

د حديث د دې ټکړې ﴿ وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾ نه امام مالك او امام ابوحنيفه رحمهما الله استدلال کړې دې چه د زمکې د ټولو څيزونو نه تيمم جائز دې، او د امام احمد او امام شافعي رحمهما الله مذهب دا دې چه صرف په خاورې سره تيمم جائز دې، د هغوى استدلال په صحيح مسلم کښې د سيدنا حذيفه رضي الله عنه د روايت نه دې چه د هغې الفاظ داسې دى : ﴿ وجعلت لنا الارض كلها مسجدا، وجعلت تربتها لنا طهورا، اذا لم نجد الماء ﴾([2])

او وجه د استدلال دا ده چه د بخارى روايت عام او د مسلم خاص دې نو عام به په خاص باندې محمول کولې شى، يا دې داسې اوئيلې شى چه دمسلم روايت د بخارى د روايت دپاره مخصص دې، لهذا تيمم په صرف په خاورې سره جائز وى.([3])

د استدلال يو تقرير داسې کړې شوې دې چه اول ټولې زمکې ته مسجد وئيلې شوې دې، بيا د زمکې خاورې لره خاص کولې سره هغې ته طهور وئيلې شوې دې، دا د دې خبرې واضح دليل دې چه طهوريت د زمکې د خاورې سره خاص دې چه که هغه د زمکې دپاره عام وې نو د دې صنيع ضرورت به نه وو.([4])

بعض حضراتو د دې دا جواب کړې دې چه لفظ ﴿ تربة ﴾ هغه ځائې ته وئيلې شى چرته چه خاوره او د هغې د جنس نور څيزونه وى.([5])

حافظ صاحب د دې جواب دا ورکړې دې چه د ابن خزيمه په ذکر کړې حديث کښې د لفظ ﴿تراب﴾ تصريح ده.([6]) هم دغه شان امام احمد او بيهقى په حسن سند سره د سيدنا على رضي الله عنه روايت ذکر کړې دې، د هغې الفاظ داسې دى : ﴿ وجعل التراب لى طهورا ﴾ چه په هغې کښې د خاورې د تخصيص ذکر دې. ورسره ئې دا هم فرمائيلې دى چه د دې تقويت د دې خبرې نه کيږى چه د حديث مقصد اظهار تشريف وتخصيص دې، که تيمم د خاورې نه علاوه په نورو

---

[1]) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٧، عمدة القارى ج ٤ ص ١٤، شرح المواهب ج ٧ ص ٢٣٠، ٢٣١، فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٣، ٣٤٤

[2]) مسلم، كتاب المساجد مواضع الصلاة، رقم الحديث ١١٤٨

[3]) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٨، عمدة القارى ج ٤ ص ١٦، فتح البارى ج ١ ص ٥٦٨، شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٤، ١٠٥، شرح النووى على مسلم ج ٥ ص ٧، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٣

[4]) فتح البارى لابن رجب : ج ١ ص ٣١٣، ٣١٤

[5]) ارشاد السارى ج١ ص٥٧٨، عمدة القارى ج ٤ ص١٦، فتح البارى ج١ ص٥٦٨، شرح المواهب ج٧ ص ١٠٥

[6]) رواه ابن خزيمه فى صحيحه عن حذيفة بن اليمان رضى الله عنه ... ونصه : جعلت لنا الارض كلها مسجدا، وجعل ترابها لنا طهورا ... جماع ابواب التيمم، باب ذكر الدليل على ان ما وقع عليه اسم التراب فالتيمم به جائز عند الاعواز من الماء.... رقم ٢٦٤، ج ١ ص ١٦٦، المكتب الاسلامى

ځیزونو باندې هم جائز وي نو د خاورې په ذکر باندې به اقتصار نه کیدلو. [۱]
محقق عینی رحمه الله د دواړو دلیلونو جواب دا ورکړې دې چه هر چه د مسلم د روایت تعلق دې
پس د دې په الفاظ ذکر کولو کښې ابو مالك تفرد اختیار کړې دې [۲] او امام قرطبی رحمه الله
فرمائی چه د مسلم روایت لره د بخاری د ذکر شوې روایت دپاره مخصص کول صحیح نه دی،
ځکه چه د تخصیص مطلب دا وی چه د یو عام حکم نه یو داسې ځیز لره خارج کول کوم ته چه
عموم شامل وی، او د مسلم روایت خو هیڅ ځیز نه دې خارج کړې بلکه هغه خو د یو فرد تعین
کړې دې کوم ته چه اولنې اسم هم شامل وو. (یعنی د بخاری په روایت کښې ﴿ ارض ﴾ ته طهور
وئیلې شوې دې او د مسلم په روایت کښې ﴿ تراب ﴾ ته، او ظاهره ده چه ارض تراب ته شامل وو
او حکم د دواړو یو دې. د تخصیص مطلب به دا وې چه تراب د ارض د حکم نه خارج
اوګنړلې شي، یعنی هغه طهور نه وی، حال دا چه داسې نه ده، حاصل دا چه د مخصص دپاره
شرط دې چه هغه د عام حکم منافی وی او دلته د دواړو حکم یو شان دې. او دا هم داسې ده
لکه چه د الله پاك ارشاد دې ﴿ فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ (الرحمن : ۶۸) او په دې فرمان کښې چه
﴿ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ ﴾ (البقرة : ۹۸) چه دلته د لفظ اول (فاکهة او ملائکة)
په مشمولاتو کښې د بعض تعیین اوکړې شو تشریفا. (او ظاهره ده چه کهجور او انار په فاکهه
کښې شامل دی، هم دغه شان جبرائیل او میکائیل علیهما السلام هم په ملائکو کښې شامل دی) هم دغه
شان د مسلم په روایت کښې هم د خاورې ذکر د فرد واحد تعیین د تشریف د قبیل نه دې.
او هم دا جواب د ابن خزیمه، مسند احمد او بیهقی د هغه روایاتو هم دې، چرته چه لفظ د
تراب راغلې دې، یعنی هلته د فرد واحد تعیین کړې شوې دې تشریفا.

د دې دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه په دې احادیثو کښې د ﴿ تراب ﴾ تعیین په دې وجه
کړې شوې دې چه د ﴿ تراب ﴾ موندلې کیدل زیات اغلب دی، په دې وجه نه چه تیمم د تراب
سره خاص دې، او په غیر تراب سره جائز نه دې.

او دریم جواب دا دې چه د تیمم د جواز مستدل لفظ د ﴿ صعید ﴾ دې، ﴿ فی قوله تعالیٰ : فَتَيَمَّمُوا
صَعِيدًا ﴾ (النساء : ۴۳، المائدة : ۶) نه لفظ ﴿ تراب ﴾ او صعید د زمکې دپاسه حصې ته وئیلې شی که
هغه خاوره وی، یا داسې کمرچه په هغه باندې خاوره نه وی، یا بل څه ځیز. [۳]

قوله: فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ : نو زما په امت کښې چه کوم
سړی باندې د مانځه وخت راشی نو هغه دې مونځ اوکړی.

---

[۱] فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸

[۲] دا ابو مالک اشجعی د مسلم د ذکر شوی روایت یو راوی دې سند داسې دې : حدثنا ابوبکر بن ابی شیبة، قال حدثنا محمد بن فضیل، عن ابی مالک الاشجعی، عن ربعی، عن حذیفه رقم ۱۱۴۸

[۳] عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶، شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

﴿فا﴾ په ﴿فایما﴾ کښې سببیه ده، لفظ ﴿ای﴾ مبتدا مرفوع دې چه متضمن دې معنی د شرط لره، ﴿ما﴾ زائده دې دپاره د توکید او تعمیم، ﴿رجل﴾ مجرور دې د مضاف الیه کیدو په وجه باندې ﴿من امتی﴾ متعلق دې د ﴿کائن﴾ مقدر سره، او دا صفت اولی دې، د ﴿رجل﴾ دپاره، ﴿ادرکته الصلاة﴾ دا په محل د جر کښې صفت ثانیه دې د ﴿رجل﴾ دپاره. ﴿فلیصل﴾ کښې فاء جزائیه ده او جمله ﴿یصل﴾ خبر متضمن ده معنی د جزاء لره. (١)

د ﴿فلیصل﴾ مطلب دا دې چه ﴿فلیتیمم ولیصل﴾ او دا تقدیر په دې وجه راوباسلې شو چه د دې نه مخکښې چه د زمکې کوم دوه صفات بیان کړې شوې دی (چه هغه مسجد او طهور دی) د هغې سره مناسبت پیدا شی، اوس به مطلب د اوی چه زمکه زما دپاره مسجد او پاکونکې جوړه کړې شوې ده. لهذا زما د امت په کوم سړی باندې چه چرته هم د مانځه وخت راشی اواوبه نه وی نو هغه دې تیمم اوکړی اوهم هلته دې مونځ اوکړی. (٢)

په بیهقی کښې د ابوامامه رضی الله عنه په روایت کښې هم دا مفهوم دې چه ﴿فایما رجل من امتی اتی الصلاة لم یجد ماء وجد الارض طهورا ومسجدا﴾ او د مسند احمد په روایت کښې دی ﴿فعنده طهوره ومسجده﴾ او په مسند احمد کښې د عمرو بن شعیب په روایت کښې دی ﴿فاینما ادرکتنی الصلاة تمسحت وصلیت﴾ (٣)

د حدیث په ذکر شوې جمله کښې د دې خبرې هم دلیل دې چه مقیم که اوبه بیا نه مومی او د مونځ د وخت فوت کیدو ویره وی نو د هغه دپاره تیمم کول جائز دی. (٤)

او د دې خبرې هم چه د تیمم دپاره صرف خاوره شرط نه ده، لکه چه مخکښې ذکر کړې شو خکه چه دلته په دې روایت کښې دی چه زما په یو امتی باندې چه چرته هم د مانځه وخت راشی هغه دې هلته مونځ اوکړی، اوس چرته په داسې ځائې کښې هم د مانځه وخت راشی چه هلته خاوره نه وی. (٥)

حضرت شاه صاحب رحمه الله د ﴿ایما رجل من امتی ادرکته الصلاة الخ﴾ د لاندې فرمائی چه د احنافو

---

(١) تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٧، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١٢، التوشیح ج ١ ص ٢٨٣، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، فتح الباری ج ١ ص ٥٦٧، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٧٨، فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٤، التوضیح ج ٥ ص ١٦٣

(٢) شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٥، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٧٨، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١٢، ٢١٣، تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٧، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٦٢

(٣) فتح الباری ج١ص ٥٦٧، ٥٦٨، التوشیح ج١ ص ٢٨٣، ارشاد الساری ج١ ص٢٧٨، شرح المواهب ج٧ ص ١٠٥

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص١٥، شرح الکرمانی ج ٣ ص٢١٣، التوضیح ج٥ ص١٦٥، شرح ابن بطال ج١ ص٤٦٢

(٥) عمدة القاری ج ٤ ص ١٥، شرح الکرمانی ج ٣ ص ١٢٣ ...

په نزد دا د ﴿ افراد الخاص بحکم العام ﴾ د قبیل نه دې، لهذا دا به د تخصیص فائده نه ورکوی، او د دې حاصل دا دې چه که مسجد نزدې وی نو هم په هغې کښې مونځ کول او د مونځ اهتمام کول مطلوب دی او که نزدې نه وی، لکه چه د سفر په حالت کښې وی، نو بیا د وخت اهتمام کول پکار دی، (چه په وخت کښې دننه اولوستلې شی) ([1])

قوله: وَأُحِلَّتْ لِيَ الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي : او (دریم دا چه) زما دپاره د غنیمت مال حلال کړې شوې دې، زما نه مخکښې دا د چا دپاره هم حلال نه وو.

د کشمهینی په نسخه کښې د ﴿ الغنائم ﴾ په ځائې د ﴿ المغانم ﴾ لفظ دې او هم دا د مسلم په روایت کښې هم دې. ([2]) غنائم جمع ده د غنیمت، او دا هغه مال ته وئیلې شی کوم چه د کفارو نه جنګ کولو سره حاصل کړې شی. ([3]) او مغانم جمع ده مغنم ده، جوهری رحمه الله فرمائی چه د غنیمت او مغنم یوه معنی ده. ([4])

امام خطابی رحمه الله د دې مفهوم دا بیان کړې دې چه سابقه امتونه دوه قسم تیر شوې دی، بعض ته خو د جهاد اجازت نه وو، لهذا د هغوی دپاره د غنیمت تصور نشته، او بعض ته د جهاد اجازت ملاؤ شو خو چه کله به هغوی په غنیمت کښې مال حاصل کړو نو د هغوی دپاره د هغه مال نه د استفادې اجازت نه وو، غنیمتونه به یو ځائې ته راوړلو سره کیخودلې شو، د آسمان نه به یو اور راغلو او هغه به ئې اوسیزل. ([5]) الله پاك په دې امت باندې رحم اوفرمائیلو او د هغه په ضعف باندې نظر کولو سره ئې د هغه دپاره غنیمتونه حلال او مباح کړل.

د ذکر شوې جملې یو مفهوم دا هم بیان کړې شوې دې چه رسول الله ﷺ ته دا خصوصیت حاصل وو چه هغه به په مال غنیمت کښې چه څنګه به ئې خوښه وه تصرف ئې کولې شو خو شراح حدیث دې مفهوم ته ضعیف او اولنی ته اصوب وئیلې دې چه د امم سابقه دپاره غنیمتونه اصلا حلال او مباح نه وو. ([6])

ددې نه روستو تاسو په دې ځان پوهه کړئ چه د ټولو نه اولنې غنیمت په غزوه بدر کښې حاصل شو او د هغې په باره کښې دا آیت کریمه هم نازل شو ﴿ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا ﴾ (الانفال : ۶۹)

---

[1]) فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۶

[2]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۸، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۳، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۷، شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، تحفة الباری ج ۱ ۲۶۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۳

[4]) مختار الصحاح، مادة غنم، ص ۷۸۶، دار المعرفة، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۳، تحفة الباری ج ۱ ۲۶۷

[5]) فتح الباری ج ۱ ٤٦٨، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، تحفة الباری ج ۱ ۲۶۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۳، شرح المواهب ج ۷، ص ۱۰٤، ٤۲۳، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳

[6]) فتح الباری ج ۱ ٤٦٨، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، ١٥، شرح المواهب ج ۷، ص ۱۰٤، ٤۲۳

لکه چه په صحیح کښې د ابن عباس رضي الله عنهما حدیث کښې دی، ابن اسحاق فرمائی چه د ټولو نه اول غنیمت په سریه د عبدالله بن جحش رضي الله عنه کښې حاصل شوې ووا و دا سریه د غزوه بدر نه دوه میاشتې مخکښې وه. حافظ صاحب په دواړو اقوالو کښې تطبیق داسې بیان کړې دې چه د ټولو نه اول غنیمت خو د بدر نه مخکښې پیښې شوې سریه کښې حاصل شوې وو، خو رسول الله ﷺ د هغې تقسیم مؤخر کړو او چه کله د بدر نه واپس شو نو د بدر د غنیمتونو سره ئې هغه هم تقسیم کړل، نو حاصل دا شو چه د مطلق حصول په اعتبار سره د سریه عبدالله بن جحش رضي الله عنه غنیمت د ټولو نه مخکښې دې، خو د تقسیم په اعتبار سره د بدر غنیمت ته هم اولنې وئیل صحیح دی. ([1]) وړاندې به امام بخاری رحمه الله په کتاب فرض الخمس کښې هغه روایات ذکر کوی چه په هغې کښې د دې خبرې ذکر دې چه د امم سابقه دپاره د غنیمتونو حکم دا وو چه هغه به اور سیزل او الله پاك هغه زمونږ دپاره حلال کړل، زمونږ ضعف او عجز ته کتلو سره. ([2])

قوله: وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ: او (څلورم دا چه) ماته شفاعت راکړې شوې دې.

رسول الله ﷺ به د خپل امت دپاره شفاعت کوی، دا خبره متعین ده. او د احادیثو په ذخیره کښې د رسول الله ﷺ دپاره د مختلف شفاعتونو ذکر ملاویږی او دا چه د نورو انبیاء علیهم السلام او مومنانو دپاره هم د بعض شفاعتونو ذکر ملاویږی. اوس دلته خو مطلق شفاعت نه شی مراد کیدې (کوم چه نور انبیاء کرام علیهم السلام ته هم حاصل دې) ځکه چه دلته خو د رسول الله ﷺ د خصائص بیان دې، لهذا یقینا دلته شفاعت مطلقه (یعنی هغه شفاعت کوم چه د رسول الله ﷺ سره خاص وو) مراد دې. اوس د دې شفاعت تعیین او د هغې تفسیر کښې د شارحینو مختلف اقوال ذکر کړې شوې دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام تقی الدین ابن دقیق العید رحمه الله په حوالې سره ذکر کړې دی چه په ﴿الشفاعة﴾ کښې الف لام د عهد دپاره دی او معهود هغه شفاعت عظمی مراد دې چه د هغې په ذریعه به په میدان محشر کښې د موقف د سختئ او مصیبت نه نجات ملاویږی. چه کله خلق به میدان محشر کښې راجمع شی، خوله به بې حسابه اوځی، هغه وخت به خلق پریشانه وی، حضرات انبیاء علیهم السلام به د یو بل طرف ته خلق متوجه کوی، په اخر کښې به سید الانبیاء ﷺ شفاعت کوی، اخر به د حساب کتاب سلسله شروع کړې شی. ([3])

هم په دې باندې امام نووی رحمه الله د جزم اظهار کړې دې ([4])

---

[1]) شرح المواهب ج ۷ ص ۴۲۳

[2]) باب قول النبی ﷺ احلت لکم الغنائم ..... رقم الحدیث ۳۱۲۴، وفیه : فجاءت النار فاکلتها ثم احل الله لنا الغنائم. رای ضعفنا وعجزنا فاحلها لنا.

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۸

[4]) شرح النووی علی صحیح الامام مسلم، کتاب الایمان، باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدین من النار. رقم الحدیث ۶۵۶، ج ۳ ص ۳۵

او اکثر شارحینو دا خبره ذکر کړې ده. (۱) بعض حضرات فرمائی چه د دې شفاعت نه مراد دا دې چه رسول الله ﷺ کومه دعا کوی هغه رد کولې نه شی. (۲)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه د دې نه مراد هغه شفاعت دې کوم چه به د هغه خلقو دپاره کولې شی چه د هغوی په زړونو کښې د ذرې برابر ایمان وی، په دې وجه د رسول الله ﷺ نه علاوه چه د نورو انبیاء علیهم السلام کوم شفاعت وی هغه به د هغه خلقو دپاره وی چه د چا په زړونو کښې د دې نه زیات ایمان وی. (۳)

د قاضی عیاض رحمه الله نه یو قول دا هم نقل دې چه د دې نه مراد هغه شفاعت دې کوم چه رسول الله ﷺ د خپل امت دپاره ذخیره کړې دې او هغه به په اخرت کښې کوی، لکه چه د ابن عباس رضی الله عنهما په حدیث کښې دی: ﴿ واعطیت الشفاعة فاخرتها لامتی، فهی لمن لا یشرك بالله شیئا ﴾ او د عمرو بن شعیب په روایت کښې دی ﴿ فهی لکم ولمن شهد ان لا اله الا الله ﴾ (٤)

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه ظاهره دا ده چه د دې شفاعت نه مراد هغه خلق د جهنم نه راویستل دی چه د هغوی سره صرف توحید دې، نیك عمل ئې یو هم نشته. او د دې شفاعت ذکر په کتاب التوحید د سیدنا انس رضی الله عنه په روایت کښې په دې الفاظو سره راغلې دې!

﴿ ثم ارجع الی ربی فی الرابعة، فاقول: یا رب ائذن لی فیمن قال: لا اله الا الله فیقول وعزتی وجلالی لاخرجن منها من قال لا اله الا الله ﴾ (۵)

امام بیهقی رحمه الله فرمائی چه د دې شفاعت نه مراد دا دې چه رسول الله ﷺ به د اهل صغائر او اهل کبائر دواړو دپاره شفاعت کوی، اود رسول الله ﷺ نه علاوه نور انبیاء علیهم السلام به شفاعت صرف د اهل صغائر دپاره کوی. (٦)

---

(۱) اوګورئ: ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، شرح النووی ج ۵ ص ۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۳، مرقاة المفاتیح ج ۱۰ ص ٤۲٦، شرح المواهب ج۷ ص۲۸۳، ۳۲۲، فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۱٦، التوضیح ج۵ ص۱٦۷، عمدة القاری ج ٤ ص۱۵، فتح الملهم ج۳ ص ۳٤٤، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۳، تحفة الباری ج۱ ص۲٦۷، نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض، القسم الاول فی تعظیم العلی الاعلی لقدر النبی ﷺ، الباب الثالث فیما ورد من صحیح الاخبار، فصل فی تفضیله بالشفاعة والمقام المحمود، ج ۳ ص ۱۹۳، دار الکتب العلمیة

(۲) فتح الباری ج ۱ ۵٦۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۵، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤

(۳) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، ۵۷۹ شرح النووی ج ۵ ص ۷، فتح الباری ج ۱ ۵٦۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۵، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤، الشفاء للقاضی عیاض ج ۱ ص ۱٤۰، نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۱۳

(٤) نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۰، ۲۰۱، فتح الباری ج ۱ ۵٦۸، شرح النووی ج ۵ ص ۷، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤، الشفاء للقاضی عیاض ج ۱ ص ۱٤۱

(۵) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۹، دار الکتب العلمیة بیروت، فتح الباری ج ۱ ۵٦۸، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۳، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤، دار القلم، دمشق

(٦) فتح الباری ج ۱ ۵٦۸، ارشاد الساری ج ۱ ۵۷۹، فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۱٦

خو په دې باندې اشكال دا دې چه صغائر خو د طاعتونو په ذريعه معاف كيږى. ﴿ قال الله تعالى: إِنَّ الْحَسَنٰتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّاٰتِ ﴾(۱) صغائر چه كله باقى پاتې نه شى نو د هغې دپاره به د شفاعت څه ضرورت وى؟ او كه څوك دا اوائى چه كيدې شى چه بعض داسې خلق وى چه طاعات ئې بالكل وى نه نو په دې باندې دا اشكال دې چه داسې خلق خو د اصرار على الصغائر د وجې نه د كبائرو مرتكب شو؟

د دې جواب دا كيدې شى چه يو داسې سړى وى چه هغه ډېر ګناهونه كړې وى. جواز د جنس صغائر وى او په هغې كښې تكرار نه وى بيا موندلې شوې او دا هم كيدې شى چه داسې صورت راپيښ شوې وى چه صغائر ئې نه وى معاف شوې. مثلا يو سړى د سحر نه پس د ځلور يا لسو صغائرو ارتكاب اوكړو او د ماسپخين د مانځه نه مخكښې مړ شو، خو دا يو شاذ شان صورت دې. والله اعلم

علامه نووى رحمه الله د شفاعت پنځه اقسام ذكر كړې دى!

يو شفاعت د قيامت د سختئ نه د نجات دپاره او د تعجيل حساب دپاره.

دويم شفاعت د يو قوم دپاره بغير د حساب كتاب نه جنت ته د اخليدو دپاره.

دريم شفاعت د هغه خلقو دپاره دې كوم چه د حساب كتاب نه پس د عذاب مستحق شو، د هغوى په حق كښې به شفاعت كولې شى چه هغه جهنم ته داخل نه كړې شى.

څلورم شفاعت به جهنم ته د داخل كړې شوو نافرمانو د راويستلو دپاره وى.

پنځم شفاعت به د اهل جنت دپاره په جنت كښې د رفع درجات دپاره وى.

اوامام نووى رحمه الله، فرمائى چه په دې كښې اولنى دوه قسمونه د رسول الله ﷺ سره خاص دى (۲)

حافظ ابن رجب حنبلى رحمه الله د شفاعت شپږ قسمونه ذكر كړې دى كوم چه د رسول الله ﷺ سره خاص دى، د هغې نه پنځه خو مخكښې (په څه نه څه طريقه) ذكر شو. او شپږم د هغه خلقو په عذاب كښې د تخفيف دپاره دې كوم چه په هميشه په جهنم كښې اوسيږى، لكه چه د رسول الله ﷺ د تره ابو طالب په باره كښې د رسول الله ﷺ شفاعت قبول كړې شو. (۳)

ابن الملقن په خپله شرح كښې فرمائى د شفاعت اووه اقسام دى كوم چه ما په خپل كتاب غاية السؤل فى خصائص الرسول ﷺ كښې ذكر كړ دى.

د هغې نه پنځه خو هم هغه دى كوم چه علامه نووى رحمه الله ذكر كړې دى او شپږم هغه كوم چه حافظ ابن رجب حنبلى رحمه الله ذكر كړو او اووم شفاعت د هغه خلقو دپاره دې چه د هغوى وفات

---

(۱) هود : ۱۱٤

(۲) شرح النووى ج۳ ص۳۵، شرح المواهب ج۱۲ ص۳٤۱، تحفة البارى ج۱ ص۲۶۷، شرح الكرمانى ج۳ ص۲۱۳

(۳) فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۶

په مدینه منوره کښې اوشی. په دې باندې هغوی د ترمذی هغه روایت ذکر کړې دې کوم چه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه په هغې کښې دی:

﴿ فمن استطاع ان یموت بالمدینة فلیمت، فانی اشفع لمن مات بها ﴾(۱)

بهرحال: د شفاعت حوالې سره دا مختلف اقوال وو، د دې نه زیات مشهور هم هغه دی کوم چه مخکښې ذکر شو. بله دا چه د جهنم نه چه د نافرمانو دپاره کوم سفارش کیږی هغه د اهل سنت والجماعت په نزد دې، او بعض معتزله او خوارج د دې نه انکار کوی، د هغوی استدلال د دې آیتونو نه دې ﴿ فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴾(۲) او ﴿ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴾(۳) اهل سنت والجماعت دا جواب ورکوی چه دا آیتونه د کفارو په باره کښې دی، د اهل ایمان په باره کښې نه دی. (۴)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه د اهل سنت والجماعت مذهب هم دا دې چه د شفاعت اعتقاد ساتل عقلا جائز او سمعا واجب دی، ځکه چه د دې باره کښې آیت کریمه بالکل صریح دې، د الله پاك ارشاد دې ﴿ يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴾(۵) او ﴿ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ ﴾(٦) هم دغه شان ﴿ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴾(۷) د مقام محمود نه مراد د اکثر مفسرینو په نزد شفاعت دې. او د ګناهګارو مومنانو د شفاعت په باره کښې چه کوم احادیث راغلې دی هغه د تواتر حد ته رسیدلې دی.

د هغې نه روستو ئې په تفصیل سره هغه احادیث ذکر کړې دی او فرمائی چه د دې روایاتو کوم تاویل چه معتزله او خوارج کوی چه د دې نه مراد رفع درجات دې دا تاویل بالکل باطل دې. خپله د احادیثو الفاظ د دې تاویل په بطلان باندې بالکل واضح دی. د دې نه علاوه د اهل سنت سلف وخلف په دې باندې اجماع هم ده. (۸)

---

۱) التوضیح وحاشیته ج ۵ ص ۱٦۷

۲) المدثر : ۴۸

۳) المومن : ۱۸

۴) قال الشهاب الخفاجی فی شرح الشفاء : وهذه الشفاعة ثابتة باحادیث کثیرة بلغ مجموع طرقها التواتر، ولا یعتد بمن انکرها من الخوارج والمعتزلة تمسکا بقوله تعالی : ما لظالمین من حمیم ولا شفیع یطاع. (غافر : ۱۸) ولان المراد بالظالمین الکفرة. فان الشرک ظلم عظیم . نسیم الریاض ج ۳ ص ۳۰۰

۵) طه : ۱۰۹

٦) الانبیاء : ۲۸

۷) الاسراء : ۷۹

۸) الشفاء بتعریف حقوق المصطفی صلی الله علیه وسلم للقاضی عیاض. القسم الاول فی تعظیم العلی الاعلی لقدر النبی المصطفی صلی الله علیه وسلم الباب الثالث فیما ورد من صحیح الاخبار ومشهورها بعظیم قدره عند ربه ومنزلته وما خصه به فی الدارین من کرامته صلی الله علیه وسلم. فصل فی تفضیله بالشفاعة والمقام المحمود. ج ۱ ص ۱۳۸ - ۱۴۲. نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۱ – ۲۱۲ شرح المواهب ۱۱۲ ۳۲۳. ۳۲۴. شرح النووی ۳۵۱۳

قوله: وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً : او (پنخوم دا چه) هر پيغمبر به خاص د خپل قوم طرف ته ليږلې کيدو او زه عام د ټولو خلقو طرف ته راليږلې شوې يم.

﴿ النبى ﴾ کښې الف لام د استغراق جنس دپاره دې او په دې کښې عموم او شمول د جمع په نسبت زيات دې، په علم المعانى کښې دا بحث ذکر شوې دې چه د مفرد استغراق د جمع د استغراق په نسبت زيات اعمل او اشمل دې، ځکه چه په مفرد کښې جنسيت د هغه په توحد کښې برقرار وى، په دې وجه د دې نه هيڅ يو فرد هم نه خارج کيږيو او په کومه جمع کښې چه جنسيت وى (او په دې معنى کښې جمعيت هم برقرار وى) نو د هغې نه يو (که د جمع اقل مقدار (دوه) وى يا دوه فرده (که د جمع مقدار درې وى) خارج کيدې شى. (۱)

اوس به مطلب دا وى چه بغير د استثناء هر پيغمبر خاص د خپل قوم طرف ته ليږلې کيدو، او زه بالعموم د ټولو خلقو طرف ته راليږلې شوې يم. د دې تائيد د مسلم د روايت نه هم کيږى چه د هغې الفاظ داسې دى: ﴿ وكان كل نبى يبعث الى قومه خاصة ﴾(۲) لفظ ﴿ كل ﴾ د استغراق دپاره دې.

په دې باندې دا اشکال وارديږى چه د سيدنا نوح عليه السلام بعثت هم عام وو، ځکه چه د طوفان نه پس صرف هم هغه خلق بچ شو چا چه د نوح عليه السلام سره ايمان راوړې وو، او حال دا چه نوح عليه السلام د ټولو طرف ته ليږلې شوې وو، لهذا په دې کښې د رسول الله ﷺ خاصيت نشته؟

د دې جواب دا دې چه د سيدنا نوح عليه السلام په بعثت کښې چه کوم عموم وو، هغه اصلا نه دې، بلکه عارضى وو. مطلب دا چه د اتفاقى حادثې په نتيجه کښې د هغوى په بعثت کښې عموم راغلو، (کوم چه مخکښې نه وو) چه ټول خلق هلاك شو او صرف هم د هغه متبعين پاتې شو، په

---

(۱) ذكره الطيبى فى شرح المشكاة، كتاب الفضائل والشمائل، باب فضائل سيد المرسلين ﷺ رقم الحديث ۵۷۴۷، ج ۱۰ ص ۳۴۳، ادارة القران والعلوم الاسلامية. كذا فى مرقاة المفاتيح ج ۱۰ ص ۴۲۶

وذكر العلامة التفتازانى فى مختصر المعانى ما نصه: (واستغراق المفرد) سواء كان بحرف التعريف أو غيره (اشمل) من استغراق المثنى والمجموع بمعنى انه يتناول كل واحد من الافراد والمثنى يتناول كل اثنين والجمع يتناول كل جماعة (بدليل صحة لا رجال فى الدار إذا كان فيها رجل أو رجلان دون (لا رجل) فانه لا يصح إذاكان فيها رجل أورجلان. (الفن الاول فى علم المعانى، احوال المسنداليه، تعريفه باللام، ص۸۳، قديمى) كذا فى: مفتاح العلوم للسكاكى، الفن الثالث فى تفصيل اعتبارات المسند، متى يكون المسند اسما معرفا؟ ص ۳۱۸، دار الكتب العلمية. والايضاح فى علوم البلاغة، للامام العلامة الخطيب القزوينى، علم المعانى، القول فى احوال المسنداليه، تعريف المسند اليه، ص۵۵، المكتبة العصرية، والاطول شرح تلخيص مفتاح العلوم، للعلامة ابراهيم بن محمدبن عربشاه عصام الدين الحنفى، المتوفى ۹۴۳ هـ الفن الاول علم المعانى، احوال المسنداليه، تعريفه باللام، ج۱ص ۳۲۲، دار الكتب العلمية. والمطول شرح تلخيص المفتاح، للعلامة التفتازانى، الفن الاول، علم المعانى، احوال المسند اليه، تعريفه باللام، ص ۷۸، المكتبة الحبيبية، كانسى رود، كويته.

(۲) مسلم، رقم الحديث: ۱۱۴۷

دي وجه هغه د ټولو نبی شو، او زمونږ د رسول الله ﷺ بعثت کښې عموم د اصل په اعتبار سره دې، پس په دې سره د رسول الله ﷺ اختصاص ثابتيږی.(۱)

باقی اهل موقف کوم چه سیدنا نوح عليه السلام ته دا وائی چه ﴿ انت اول رسول الی اهل الارض ﴾ لکه چه په حدیث د شفاعت کښې راغلې نو ظاهره ده چه په هغې کښې د سیدنا نوح عليه السلام د اولیت ذکر دې، نه د عموم. (۲) لهذا د دې نه به په عموم باندې استدلال کول صحیح نه وی. او که د دې نه په عموم باندې صحیح اوګنړلې شی نو بیا هم د هغوی تخصیص د هغه متعدد آیتونو نه ثابتیږی چه په هغې کښې دا تنصیص دې چه د سیدنا نوح عليه السلام بعثت د هغه د قوم طرف ته وو، هغه د هغوی نه علاوه د بل چا طرف ته نه وو لیږلې شوې. (۳)

﴿قال الله تعالی: وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦ فَقَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ﴾(۴)

بعض حضراتو د سیدنا نوح عليه السلام د بعثت په عموم باندې د دې خبرې نه استدلال کړې دې چه هغه د ټولې زمکې د خلقو دپاره بددعا کړې وه، نو هغوی ټول په ټول هلاک شو سوا د هغه خلوق نه کوم چه په کشتئ کښې سوارۀ شوې وو، نو که سیدنا نوح عليه السلام د زمکې د ټولو خلقو

---

۱) فتح الباری ج ۱ ۵۶۶، عمدة القاری ج ٤ ۱۳، شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲٤، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳، شرح السیوطی علی النسائی، کتاب الغسل والتیمم، باب التیمم بالصعید، ج ۱ ص ٤٤، قدیمی، شرح السندی علی النسائی ج ۱ ص ۷٤، نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۷، ۲۰۸

۲) دلته په د ﴿ اول رسول الی اهل الارض ﴾ د الفاظو نه دا اشکال ذهنونو ته راځی چه د سیدنا نوح عليه السلام نه مخکښې، سیدنا ادم، سیدنا ادریس او سیدنا شیث عليهم السلام مبعوث شوې وو. نو سیدنا نوح عليه السلام ته ﴿ اول رسول الی اهل الارض ﴾ څنګه اوئیلې شو؟ حافظ صاحب او نورو شارحینو دې مسئلې سره تعرض نه دې کړې. علامه شهاب الدین خفاجی رحمه الله په شرح الشفاء کښې په دې باندې بحث کړې دې. چه د هغې حاصل دا دې چه د ټولو نه اولنې رسول او نبی خو سیدنا ادم عليه السلام وو. خو د هغه بعثت صرف د هغه د خامنو دپاره وو او د هغوی په ژوند باندې د کفر طاقت او د هغې آثار نه وو ښکاره شوی. او سیدنا ادریس عليه السلام ته نبوت هم د هغه په زمانه کښې ملاؤ شوې وو. او سیدنا شیث عليه السلام د هغه وصی وو. تردې چه الله پاك سیدنا نوح عليه السلام مبعوث کړو، نو خلقو د کفر اظهار اوکړو او د هغوی د دعوت مخالفت ئې اوکړو. تردې چه د هغوی د هلاکت نوبت راغلو. لهذا سیدنا نوح عليه السلام هغه اولنې رسول دې کوم چه عام خلقو ته د دعوت ورکولو او هغوی سره د مجادله او معاقبه کولو دپاره مبعوث شوې دې. او د هغه نه مخکښې چه کوم انبیاء او رسل عليهم السلام مبعوث شوې دی هغوی د عام دعوت او مجادله دپاره نه وو راغلی. لهذا په دې معنی او مفهوم کښې سیدنا نوح عليه السلام ﴿ اول رسول الی اهل الارض ﴾ دې. (نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸)

۳) فتح الباری ج۱ ۵۶۶، عمدة القاری ج ٤ ص۱۳، شرح المواهب ج۷ ص ۲۲۵، نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸

۴) الاعراف: ۵۹.. وقال تعالی: ﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦٓ إِنِّي لَكُمۡ نَذِيرٞ مُّبِينٌ ﴾ (هود: ۲۵). وقال تعالی: ﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦ فَقَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ ﴾ (المومنون: ۲۳) وقال تعالی: ﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمۡ أَلۡفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمۡسِينَ عَامٗا ﴾ (العنکبوت: ۱٤) وقال تعالی: ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦٓ أَنۡ أَنذِرۡ قَوۡمَكَ مِن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴾ (نوح: ۱)

طرف ته مبعوث شوې نه وو نو هغوی ټول به د هغه په بددعا باندې نه هلاکیدل. ځکه چه د الله پاك ارشاد دې ﴿وَمَاكُنَّامُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبۡعَثَ رَسُولًا۝﴾(١)

د دې یو جواب خو حافظ صاحب رحمه الله دا ورکړې دې چه کیدې شی چه هغه وخت د قوم نوح علیه السلام نه سوا په دنیا کښې بل څوك نه اوسیدل. لهٰذا د هغوی بعثت به خاص وی چه هغه صرف د هغه د قوم طرف ته دې، اګر چه صورة عام وی چه د هغه د قوم نه علاوه بل څوك موجود نه وو. (٢)

علامه سیوطی رحمه الله دا جواب خوښ کړې دې نو هغه فرمائی : ﴿هذا عند احسن الاجوبة﴾ او د دې وجه بیانولو سره فرمائی چه د دې وضاحت د دوه خبرو نه کیږی : یو خو دا چه د سیدنا نوح علیه السلام زمانه سیدنا ادم علیه السلام ته نزدې وه. دویم دا چه د سیدنا نوح علیه السلام د بعثت موده ډیره اوږده وه. ظاهره ده چه په نهه نیم سوه کاله کښې د انسان خاندان دومره خور شی چه هغه زمکه ډکه کړی. (٣) لهٰذا دا هیڅ بعیده نه ده چه د سیدنا نوح علیه السلام د بعثت په وخت په دنیا کښې صرف هم د هغه قوم وی.

خو محقق عینی رحمه الله په دې باندې اشکال کړې دې چه که داسې وی چه هغه وخت صرف د نوح علیه السلام قوم په دنیا کښې آباد وو، نو د سیدنا نوح علیه السلام بعثت خو بیا هم عام شو د هغه د قوم طرف ته؟ او بیا فرمائی چه ما سره د دې نه غوره جواب دې او هغه دا چه د طوفان عذاب عام نه وو، بلکه صرف په هغه قوم باندې راغلې وو په کوم کښې چه سیدنا نوح علیه السلام موجود وو، لهٰذا د عموم سوال نه پیدا کیږی. (٤).

دویم جواب دا دې چه که د سیدنا نوح علیه السلام په زمانه کښې نور خلق او قومونه هم وو نو کیدې شی چه د هغوی په زمانه کښې نور انبیاء کرام هم مبعوث شوې وی او سیدنا نوح علیه السلام ته د هغې علم شوې وی، نو په دې وجه باندې هغه د ټولو نافرمانو دپاره بد دعا کړې وی، برابره خبره ده که هغه د قوم نه وی یا د نورو د قومونو نه، او د هغوی بددعا قبوله کړې شوې وی، نو په دې تقدیر باندې به بعثت عام نه وی. دا جواب خو ښه دې، خو چرته دا نه دی نقل شوی چه د سیدنا نوح علیه السلام په زمانه کښې بل یو نبی هم مبعوث شوې وی. (٥)

---

(١) الاسراء : ١٥

(٢) فتح الباری ج ١ ص ٥۶۶. عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح المواهب ج ٧ ص ٢٢۶. فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٣. التوشیح : ج ١ ص ٢٨٤. فیض الباری ج ١ ص ٥١۶. حاشیة السیوطی علی النسائی ج ١ ص ٧٤. نسیم الریاض ج ٣ ص ٢٠٨

(٣) التوشیح : ج ١ ص ٢٨٤

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤

(٥) فتح الباری ج ١ ص ٥۶۶. عمدة القاری ج ٤ ص ١٣، شرح المواهب ج ٧ ص ٢٢٥، ٢٢۶. فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٣. التوشیح : ج ١ ص ٢٨٤. نسیم الریاض ج ٣ ص ٢٠٨

دریم جواب دا دې چه کیدې شی چه د نوح علیه السلام بعثت د خاص قوم طرف ته وی او د هغه قوم د هغه د اصول او فروع مکلف وی، خو دعوت توحید عام وی، یعنی سیدنا نوح علیه السلام ته الله پاك د دعوت یوه اوږده زمانه ورکړې وی، په دې کښې د هغوی دعوت ښکاره دې ټولې دنیا ته به رسیدلې وی او د توحید هر سړې مکلف دې، نو ډیره ممکنه ده چه د دنیا خلقو توحید نه وی تسلیم کړې، هم په دې وجه هغوی ټول د عذاب مستحق شوې وی.

د دې وضاحت دا دې لکه چه ابن دقیق العید وئیلې دی چه داسې کیدې شی چه دعوت توحید په بعض انبیاء کرام علیهم السلام کښې مشترك وی، اگر چه د دین په فروع کښې ئې تفاوت وی، هم په دې وجه باندې بعض انبیاء علیهم السلام د خپل قوم نه علاوه د نورو خلقو سره په شرك باندې قتال اوکړو، که توحید د هغوی دپاره هم لازم او عام نه وې نو دې انبیاء علیهم السلام به هغوی سره (د شرك د وجې نه) قتال نه کولې، لهذا هیڅ بعیده نه ده چه د سیدنا نوح علیه السلام دعوت توحید د نورو خلقو دپاره هم لازم او عام وو، پس چه کله د هغوی دعوت خور شو او ټولې دنیا ته اورسیدو او خلق په شرك کښې گرفتار پاتې شو او توحید ئې قبول نه کړو نو هغوی د عذاب مستحق شو، هم د دې توجیه طرف ته ابن عطیه رحمه الله د سورة هود په تفسیر کښې خپل میلان ظاهر کړې دې. ([1])

علامه عینی رحمه الله په دې جواب باندې هم نظر کړې دې، خو د دې وضاحت ئې نه دې کړې او لیکلې ئې دی چه : ﴿ فیه نظرلایخفی ﴾([2])

حافظ صاحب د دې خصوصیت یوه معنی دا بیان کړې ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم شریعت په تر قیامته پورې باقی وی، او د سیدنا نوح علیه السلام یا د بل یو پیغمبر د شریعت په باره کښې دا احتمال وو چه د هغه په زمانه کښې یا د هغه نه روستو به یو نبی رالیږلې شی کوم چه به د هغه بعض شریعت منسوخ کړو، هم دا مطلب دې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د بعثت عام کیدو او د نورو انبیاء علیهم السلام د بعثت خاص کیدو. ([3])

هم دې ته نزدې یو جواب مولانا بدر عالم میرتهی رحمه الله د فیض الباری په حاشیه الهدر الساری کښې لږ په وضاحت سره کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه عموم بعثت په دوه قسمه دې: یو د عرض زمان په اعتبار سره، دویم د طول زمان په اعتبار سره؛ د عرض زمان په اعتبار سره د عموم بعثت مطلب دا دې چه هغه بعثت د هم هغه زمانې د خلقو دپاره عام دې. او د طول زمان په اعتبار سره د عموم بعثت مطلب دا دې چه هغه بعثت د روستو راتلونکو قیامته پورې ټولو خلقو دپاره عام دې، چه کوم لا پیدا شوې هم نه دی، اوس د رسول الله صلی الله علیه وسلم بعثت

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۶. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳، ۱٤. شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳. التوشیح : ج ۱ ص ۲۸٤. حاشیة السیوطی علی النسائی ج ۱ ص ۷٤. نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸. شرح السندی علی النسائی ج ۱ ص ۷٤

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳. نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸. شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۶

عام وو د عرض زمان او طول زمان دواړو اعتبار سره، او د سیدنا نوح یا سیدنا ابراهیم ﷺ دپاره هم که د بعثت عموم تسلیم کړې شي نو هغه صرف د عرض زمان په اعتبار سره دې، نه د طول زمان په اعتبار سره. یعنی هغه به صرف د هغوی د زمانې د خلقو دپاره عام وی، او د رسول الله ﷺ بعثت د هغوی د زمانې دپاره هم عام او د قیامته پورې پیدا کیدونکی هر انسان دپاره عام دې. او فرمائی چه ما شارحین اولیدل چه هغوی صرف د عرض زمان په اعتبار سره د نوح علیه السلام د بعث له خاص ثابتولو کوشش کړې دې چه د هغې نه دا معلومیږی چه که د رسول الله ﷺ نه علاوه د یو بل نبی د بعثت عموم اومنلې شي نو دا د رسول الله ﷺ د بعثت د عموم منافی دې. حال دا چه داسې نه ده، بلکه د رسول الله ﷺ عموم بعثت په هر حال کښې ثابت دې، ځکه چه هغه طولا او عرضا دې. او که د یو بل نبی بعثت عام وی نو هغه به صرف عرضا وی نه طولا. (۱)

علامه انور شاه کشمیری رحمه الله د عموم بعثت د معنی وضاحت کولو سره یو غوره تحقیق پیش کړې دې، بیا ئې د سیدنا ابراهیم او سیدنا نوح ﷺ د عموم بعثت اشکال ذکر فرمائیلې دې چه علماء کرامو د دې مختلف جوابات کړې دی، حافظ په فتح الباری او علامه سیوطی د نسائی په حاشیه کښې د دې جوابات کړې دی، خو هغوی هیڅ مضبوط جواب نه دې کړې.

بیا ئې خپل تحقیق او جواب ذکر کړې دې چه یو دی د توحید دعوت ورکولو پس په دې کښې د ټولو انبیاء ﷺ بعث عام دې لکه چه ابن دقیق العید د دې تصریح کړې ده، یعنی دعوت توحید هر نبی خپل قوم ته هم او نورو هغه قومونه ته هم ورکولې شي د کومو طرف ته چه هغه نه دې مبعوث شوې. او دویم څیز دې خاص د خپل شریعت دعوت ورکول، پس په دې کښې عموم زمونږ د نبی ﷺ خاصیت دې، په دې معنی چه په رسول الله ﷺ باندې دا واجب وه چه هغه د زمکې ټولو خلقو ته د خپل شریعت دعوت ورکړی. لقوله تعالی: ﴿يَاأَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ﴾(۲) او دا دعوت د خلفاء راشدین رضی الله عنهم په ذریعه پوره شوې دې، او د نورو انبیاء ﷺ د خپل شریعت طرف ته دعوت ورکول عام نه دی. بلکه هغه د هغوی د قومونو پورې مقصود او محدود وو، یعنی هغوی صرف د دې خبرې مکلف وو چه خپل قوم ته د خپل شریعت طرف ته دعوت ورکړی، او نور قومونه د خپل شریعت طرف ته رابللو کښې هغوی ته اختیار وو، دا په هغوی باندې لازم یا فرض نه وه، پس په دې سره د رسول الله ﷺ د بعثت عام کیدو مطلب بالکل واضح شو. (۳)

علامه داؤدی رحمه الله د ﴿لم یعطهن احد﴾ معنی دا بیان کړې ده چه د رسول الله ﷺ نه مخکښې دا ټول په ټول څیزونه چاته هم نه دی ورکړې شوی، یعنی دا ممکنه ده چه د هغې نه بعض څیزونه

---

(۱) البدر الساری الی فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۶
(۲) المائدة: ۶۷
(۳) فیض الباری، کتاب العلم، باب تعلیم الرجل امته واهله، رقم الحدیث ۹۷، ج ۱ ص ۲۸۰. ۲۸۱

بعض انبياء ﷺ ته ملاؤ شوي وي، پس هغه فرمائي چه عموم بعثت خو سيدنا نوح علیه السلام ته هم حاصل وو، خو باقي څلورو څيزونو کښ يو هم بلي نبي ته نه دي ورکړې شوي.

حافظ صاحب فرمائي چه دا د علامه داؤدي رحمه الله زبردست تسامح دې، کيدې شي چه هغوي د حديث شروع ته کتلي وي خو د حديث اخر ته ئي نه دي کتلي چه د حديث په اخر کښ رسول الله ﷺ د دې خبرې هم تصريح فرمائيلي ده چه ﴿ وكان النبى يبعث الى قومه خاصة ﴾ [1]

زمونږ شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله هم په خپل تفسير عزيزي کښ هم دا ليکلي دي چه د سيدنا نوح علیه السلام بعثت هم عام وو، پس د هغه نه هم دا تسامح شوې ده او دا د حديث د اخرى جملې خلاف ده، مګر دا چه اونيلې شي چه ﴿ بعثت الى الناس عامة ﴾ معنى دا ده چه د رسول الله ﷺ بعثت د خپلې زمانه نه تر د قيامته پورې د راتلونکو ټولو انسانانو دپاره عام دې او سيدنا نوح علیه السلام صرف د هغه خلقو نبي وو کوم چه هغه وخت موجوده وو، خو دا جواب په هغه وخت مکمل کيږي چه کله دا اونيلې شي چه د سيدنا نوح علیه السلام د بعثت په وخت صرف د هغه قوم موجود وو. ځکه چه د حديث الفاظ دي : ﴿ كان النبى يبعث الى قومه خاصة ﴾

بهرحال: د شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله رائې دا ده څنګه د رسول الله ﷺ بعثت عام وو هم دغه شان د سيدنا نوح علیه السلام بعثت هم عام وو، فرق دا دې چه د سيدنا نوح علیه السلام بعثت د هغه د زمانې سره خاص وو او د رسول الله ﷺ بعثت د هغه د زمانې سره مختص نه وو، شاه صاحب فرمائي هم دا دې د رسول الله ﷺ د بعثت د عام کيدو او د سيدنا نوح علیه السلام د بعثت خاص کيدو مطلب. والله اعلم

دلته د حديث الفاظ دي ﴿ وبعثت الى الناس عامة ﴾ او د مسلم په روايت کښ دي ﴿ وبعثت الى كل احمر واسود ﴾ [2] بيا د احمر او اسود په تشريح کښ يو قول دا دې چه د احمر نه مراد عجم وغيره دي او د اسود نه مراد عرب وغيره دي. او يو قول دا دې چه د اسود نه مراد سوډاني عرب دي اود احمر نه مراد نور عرب دي. بعض وائي چه د احمر نه مراد انسان او د اسود نه مراد جنات دي. بهر حال: دا ټول احتمالات صحيح دي، ځکه چه رسول الله ﷺ ټولو خلقو ته مبعوث شوې دې او د دې تائيد په مسلم کښ د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه د روايت نه کيږي چه د هغې الفاظ دي ﴿ وارسلت الى الخلق كافة ﴾ [3] دا روايت په دې مفهوم کښ د ټولو نه زيات صريح دې. [4]

د عموم بعثت مفهوم د يو بل جهت نه د دې ځائې پورې خو بحث د رسول الله ﷺ د مطلقا عموم بعثت وو چه د رسول الله ﷺ بعثت د قيامته پورې دې، هم دا بحث دلته د حديث

[1] فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۶، ۵۶۷

[2] مسلم رقم الحديث ۱۱۴۷

[3] مسلم رقم الحديث : ۱۱۵۰

[4] شرح النووی ج ۵ ص ۸، فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۳۴۳، ارشاد الساری ج ۱ ۵۷۹

شارحينو هم ذكر كړي دي. دلته يو بل بحث دي او هغه دا چه عموم بعثت د كومو خلقو دپاره وو؟ په نورو الفاظو : آيا رسول اللهﷺ د قيامته پورې صرف د ټولو انسانانو دپاره مبعوث شوي دي او كه بعثت ئې د جناتو او ملائكو دپاره هم دي؟ دا بحث د حديث شارحينو دلته نه دي چيړلي. علامه قسطلانى رحمه الله په المواهب اللدنية بالمنح المحمدية كښې په دې باندې تحقيق كړي دي او علامه زرقانى رحمه الله د هغې په شرح كښې په دې باندې تفصيل سره خبره كړې ده چه د هغې حاصل دا دي چه :

د رسول اللهﷺ بعثت د قيامته پورې د راتلونكو انسانانو دپاره خو عام دي؛ دا خبره متفق عليه او مسلم ده، هم دغه شان د رسول اللهﷺ بعثت د ټولو جناتو دپاره هم دي. دا مسئله هم اتفاقى ده او په دې باندې اجماع ده.

د اجماع نه علاوه د دې ثبوت د كتاب او سنت نه هم دي. الله پاك فرمائى : ﴿تَبٰرَكَ الَّذِیْ نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰی عَبْدِهٖ لِیَكُوْنَ لِلْعٰلَمِیْنَ نَذِیْرَا ۙ﴾ (١) په دې باندې د ټولو مفسرينو اجماع ده چه په ﴿الْعٰلَمِیْنَ ۙ﴾ كښې جنات هم داخل دى. (٢) ځكه چه ﴿ الْعٰلَمِیْنَ ۙ﴾ يا خو اسم جمع دې د ذوى العقول دپاره، چه هغه انسانان، جنات او ملائك دى. (٣) يا دا جمع ده د عالم، كومه چه اسم اله غير مطرد ده، (په دې وجه په علم تصريف كښې دا نه ده ذكر كړې شوې) مشتق دې د علم

---

(١) الفرقان : ١

(٢) انظر ذلک تحت الاية المذكورة فى : روح المعانى ج ٩ ص ٤٢٢، دار الكتب العلمية، والتفسير الكبير ج ٢٤ ص ٤٠، دار الكتب العلمية، وتفسير الكشاف ج ٣ ص ٢٥٦، دار الكتب العلمية، والجامع لاحكام القران للقرطبى، ج ١٣ ص ۶، احياء التراث العربى، وتفسير البيضاوى ج ٧ ص ١٠٠، دار الكتب العلمية، وحاشية الشهاب على تفسير البيضاوى ج ٧ ص ١٠٠، دار الكتب العلمية، وتفسير الجلالين ص ٣٥٩، مؤسسة الريان، وتفسير الحازن ج ٣ ص ٣٠٨، وحيدى كتب خانه، وحاشية الصاوى على تفسير الجلالين ج ٤ ص ١٤٢٣، مكتبه رحمانيه، وتفسير الطبرى ج ١٨ ص ١٣۶، دار المعرفة، وتفسير النيسابورى على هامش الطبرى ج ١٨ ص ١٢٤، دارالمعرفة، وزاد المسير لابن الجوزى ج ٣ ص ٣١١، وحيدى كتب خانه، وتفسير السمرقندى، للفقيه ابى الليث السمرقندى ج ٢ ص ٤٥٣، دار الكتب العلميةو والكشف والبيان، تفسير الثعلبى ج ٤ ص ٤٠٤، دار الكتب العلمية، وتفسير ابى السعود ج ٤ ص ٤٩١، دار الكتب العلمية، وفتح القدير للشوكانى ج ٤ ص ٧٥، دار الكتب العلمية، وعمدة الحفاظ فى تفسير اشرف الالفاظ، للشيخ احمد بن يوسف الحلبى ج ٣ ص ١١٥، دار الكتب العلمية، وتفسير المدارک للنسفى ج ٢ ص ٥٢٤، دار ابن كثير، دمشق

(٣) ﴿ العالمين ﴾ لره اسم مجمع ګڼړلو والا دليل دا دي چه كه دا د عالم جمع اومنلې شى نو په داسې صورت كښې د مفرد اعم او د جمع اخص كيدل لازميږي، ځكه چه د عالم اطلاق په ماسوى الله هر موجود باندې كيږي كه هغه د ذوى العقول نه وي يا غير ذوى العقول نه وي، او د عالمين اطلاق صرف په ذوى العقول باندې كيږي او د دې نظير لفظ د اعراب دې چه امام سيبويه فرمائى چه ځوك دا د عرب جمع ګڼړي نو هغه غلط كوى. ځكه چه د لفظ عرب اطلاق په كلى وال او د ښهر په اوسيدونكو دواړو باندې كيږي. او لفظ د اعراب د كلى والو سره خاص دي، انظر (عمدة الحفاظ ج ٣ ص ١١٤) وشرح المواهب ج ٧ ص ٢٤٠)

نه، لکه خاتم چه مشتق دې د ختم نه، د دې معنی ده د علم اله، بیا تغلیبا د دې استعمال په هغه څیزونو پاندې شروع شو په کومو سره چه الله پاك پیژندلې شی او هغه ماسوی الله ټول جواهر او اعراض دی. ([1])

بهرحال! په دواړو صورتونو کښې دا لفظ جناتو ته هم شامل دې، لهذا جن هم د دې مدلول دې، اوس به جن د دې نه په څه خاص دلیل باندې خارج کولې شی او په دې هیڅ دلیل نشته.

هم دغه شان په سورة احقاف کښې الله پاك د جناتو قصه ذکر کړې ده، چه په هغې کښې هغوی داسې فرمائی: ﴿يٰقَوْمَنَآ اَجِيْبُوْا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوْا بِهٖ﴾ ([2]) د بعض جناتو بعض ته دا حکم ورکول چه د الله پاك او د هغه د رسول او داعی دعوت قبول کړي او په هغه باندې ایمان راوړئ، دا د دې خبرې دلیل دې چه رسول الله ﷺ د جناتو دپاره هم داعی وو او دا چه د رسول الله ﷺ بعثت د جناتو دپاره هم وو. ([3])

دا دلائل خو د کتاب الله نه وو، د ډیرو احادیث مبارکه نه هم دا مضمون ثابت دې، په هغې کښې د ټولو نه صریح ترین روایت په مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه دې چه په هغې کښې دی: ﴿ وارسلت الى الخلق كافة ﴾ ([4]) چه زه د ټول مخلوق طرف ته مبعوث کړې شوې یم، لفظ د

---

[1]) قال البيضاوى : والعالم اسم لما يعلم به كالخاتم والقالب غلب فيما يعلم به الصانع تعالى وهو كل ما سواه من الجواهر والأعراض فإنها لإمكانها وافتقارها إلى مؤثر واجب لذاته تدل على وجوده وإنما جمعه ليشمل ما تحته من الأجناس المختلفة وغلب العقلاء منهم فجمعه بالياء والنون كسائر أوصافهم وقيل اسم وضع لذوى العلم من الملائكة والثقلين وتناوله لغيرهم على سبيل الاستتباع. (تفسير البيضاوى، سورة الفاتحه ج ۱ ص ۱۳۹، ۱٤٤، دار الكتب العلمية) كذا فى شرح المواهب ج ۷ ص ۲٤۰)

[2]) پوره قصه داسې ده : ﴿ وَاِذْ صَرَفْنَآ اِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُوْنَ الْقُرْاٰنَ ۚ فَلَمَّا حَضَرُوْهُ قَالُوْٓا اَنْصِتُوْا ۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُّنْذِرِيْنَ۝ قَالُوْا يٰقَوْمَنَآ اِنَّا سَمِعْنَا كِتٰبًا اُنْزِلَ مِنْۢ بَعْدِ مُوْسٰى مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيْٓ اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرِيْقٍ مُّسْتَقِيْمٍ۝ يٰقَوْمَنَآ اَجِيْبُوْا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوْا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوْبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِّنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ۝ وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهٗ مِنْ دُوْنِهٖٓ اَوْلِيَآءُ ۭ اُولٰۗىِٕكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ۝ (الاحقاف : ۲۹ تا ۳۲)

[3]) شعب الايمان للبيهقى، باب فى حب النبى ﷺ، فصل فى براءة نبينا ﷺ فى النبوة ج ۲ ص ۱۷٦، ۱۷۷، كذا فى شرح المواهب ج ۷ ص ۲٤۰

هم دغه شان په سورة الانعام کښې دی : ﴿ وَاُوْحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهٖ وَمَنْۢ بَلَغَ ۭ﴾ (الانعام : ۱۹) چه زه د دې قران کریم په ذریعه تاسو (مخاطبین) او هغه خلقو ته ویره ورکړم چاته چه دا قران اورسیږی. او ظاهره خبره ده چه جناتو ته هم قران کریم رسیدلې دې لکه چه په شاته آیتونو کښې ذکر شوې دی.

هم دغه شان په سورة الرحمن کښې دی ﴿ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلٰنِ۝ ﴾ (الرحمن : ۳۱) او د ثقلان نه مراد انسانان او جنات دی. (شرح المواهب ج ۷ ص ۲٤۰)

[4]) اخرجه مسلم، ونصه : ﴿ فُضِّلْتُ عَلَى الأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا وَأُرْسِلْتُ إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً وَخُتِمَ بِيَ النَّبِيُّونَ ﴾ رقم الحديث : ۱۱٦۵۰ (وفى كشف البارى ههنا : بلفظ فضلت على الناس ولم اجده)

﴿الخلق﴾ انسانانو او جناتو دواړو ته شامل دي، لهذا دا صرف په انسان باندې محمول كول او جنات د دې نه خارج منل، تخصيص بلا دليل دې، په دې وجه جائز نه دې، پس د سورة الفرقان په آيت كريمه كښې د ﴿الْعٰلَمِيْنَ﴾ او په دې حديث كښې د ﴿الخلق﴾ دواړو نه استدلال يو شان دې چه دواړه الفاظ عام ديو انسانانو او جناتو دواړو ته شامل دى. (١)

خو د امام ضحاك رحمه الله نه منقول دى چه د جناتو رسول د جناتو نه وى، د هغه استدلال د آيت كريمه ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ (٢) نه دې، چه الله پاك انسانانو او پيريانو دواړو ته خطاب كولو سره فرمائى چه ستاسو نه تاسو ته رسول راغلې وو، چه د هغې مطلب دا دې چه د انسانانو رسول د انسانانو نه او د جناتو رسول د جناتو نه وو. (٣)

د دې جواب علامه قسطلانى رحمه الله دا وركړې دې چه امام ضحاك او نورو مفسيرينو كښې چا هم دا نه دى وئيلى چه زمونږ په ملت او شريعت كښې هم د جناتو رسول د جناتو نه دې، بلكه د هغه قول د امم سابقه په بازه كښې دا وو او په دې باندې د سوال الفاظ په وضاحت سره دلالت كوى چه ﴿عن الضحاك: أنه سئل عن الجن هل كان فيهم نبى قبل أن يبعث النبىّ صلى الله عليه وسلم قال: ألم تسمع إلى قول الله: يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ چه د هغې نه صفا معلوميږى چه د هغوى دا قول د امم سابقه په باره كښې دې. پاتې شوه خبره زمونږ د شريعت، پس رسول الله ﷺ د انسانانو او جناتو د ټولو رسول دې.

د دې نه علاوه چا هم د امام ضحاك رحمه الله نه دا نه دى نقل كړى چه هغه د دې خبرې على الاطلاق قائل وو چه د جناتو رسول هم د هغوى نه وى (يعنى په مخكښې امتونو كښې هم او زمونږ په شريعت كښې هم) لهذا د هغه طرف ته داسې نسبت كول مناسب نه دى كوم چه د اجماع مخالف وى، او د جمهور علماء كرامو مسلك خو دا دې چه انبياء عليهم السلام صرف په انسانانو كښې راغلې وو، د جناتو نه يو نبى هم نه دې راغلې، نه په دې شريعت كښې او نه د دې نه په مخكښې شريعتونو كښې. (٤)

---

(١) شرح المواهب ج ٧ ص ٢٤١

(٢) الانعام: ١٣٠

(٣) عن الضحاک: أنه سئل عن الجن هل كان فيهم نبى قبل أن يبعث النبىّ صلى الله عليه وسلم قال: ألم تسمع إلى قول الله {يا معشر الجن والإنس ألم يأتكم رسل منكم} يعنى بذلك أن رسلا من الإنس ورسلا من الجن. وقال ايضا: أرسل الله رسلا من الجن كما أرسل من الإنس. (تفسير الضحاک، جمع وتحقيق: الدكتور محمد يشكرى احمد، سورة الانعام آية ١٣٠، ج ١ ص ٣٥٢، ٣٥٣، دار السلام، انظر كذلک تحت الاية المذكورة، تفسير الكبير ج ١٣ ص ١٦٠، وروح المعانى ج ٨ ص ٣٧٨، وتفسير البيضاوى وحاشية الشهاب عليه ج ٤ ص ٢٠٥، وتفسير السمرقندى ج ١ ص ٥١٤، والكشف والبيان ج ٢ ص ٥٧٧، وتفسير القرطبى ج ٧ ص ٨٦، دار الفكر، وزاد المسير ج ٣ ص ٩٣، وتفسير الطبرى ج ٨ ص ٢٧، دار المعرفة.

(٤) المواهب اللدنية ج ٧ ص ٢٤٤

پاتې شوه خبره د آيت كريمه ﴿ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ ﴾ نو په دې كښې نداء او توبيخ چونكه د دواړو دپاره دې په دې وجه ئې ﴿ مِّنكُمْ ﴾ اووې، ګينې مراد صرف انسانان دى، د دې مثال په سورة رحمن كښې د الله پاك فرمان دې ﴿ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴾ [1] حال دا چه دا د مالګينو اوبو نه راوځى د خوږو نه نه راوځى. [2]

او كه دا اومنلې شى چه د جناتو نه هم رسل وى نو بيا جواب دا دې چه ﴿ رسل ﴾ عام دې كوم چه رسل الله، او رسل رسل الله ... دواړو ته شامل دې او جنات د قسم ثانى نه دى، نه د قسم اول نه، لكه چه په سورة احقاف كښې دى : ﴿ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴾ (الاية ٢٩) [3] او د دې نه علاوه نور هم جوابات كړې شوې دى. [4]

تردې ځائې پورې خو د انسانانو او جناتو دپاره د رسول الله ﷺ د عموم بعثت خبره وه كومه چه اتفاقى او اجماعى مسئله ده، خو د ملائكو طرف ته هم رسول الله ﷺ رااليږلې شوې دې يا نه؟ په دې كښې دوه اقوال دى، يو دا چه د انسانانو او پيريانو په شان رسول الله ﷺ ملائكو ته هم مبعوث شوې دې. دويم دا چه د رسول الله ﷺ بعثت صرف د انسانانو او پيريانو دپاره دې د ملائكو دپاره نه دې. علامه تقى الدين سبكى، علامه بارزى، ابن حزم اندلسى او علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله اول قول راجح كړې دې، د هغوى استدلال د سورة الفرقان د هم هغه آيت كريمه او په مسلم كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د هغه روايت نه دې كوم چه مخكښې ذكر شوې دې او وجه د استدلال ئې هم هغه ده چه په آيت كريمه كښې لفظ ﴿ الْعَالَمِينَ ﴾ او په حديث كښې لفظ د ﴿ الخلق ﴾ عام دې كوم چه انسانانو، جناتو او ملائكو ټولو ته شامل دې، لهذا د

---

[1]) الرحمن : ٢٢

[2]) المواهب اللدنية وشرحه ج ٧ ص ٢٤٤، الكشف والبيان ج ٢ ص ٥٧٧، وتفسير القرطبى ج ٧ ص ٨٦، وتفسير البيضاوى وحاشية الشهاب عليه ج ٤ ص ٢٠٥، روح المعانى ج ٨ ص ٣٧٨، تفسير الطبرى ج ٨ ص ٢٧، زاد المسير ج ٣ ص ٩٦.

[3]) المواهب اللدنية وشرحه ج ٧ ص ٢٤٤، الكشف والبيان ج ٢ ص ٥٧٧، تفسير السمرقندى ج ١ ص ٥١٤، تفسير البيضاوى وحاشية الشهاب عليه ج ٤ ص ٢٠٥، التفسير الكبير ج ١٣ ص ١٦٠، روح المعانى ج ٨ ص ٣٧٨، فتح القدير ج ٢ ص ٢٠٦، تفسير القرطبى ج ٧ ص ٧٦، زاد المسير ج ٣ ص ٩٥، ٩٦

[4]) يو جواب دا هم وركړې شوې دې چه ﴿ رسل منكم ﴾ مطلب دا دې ﴿ منكم فى الخلق والتكليف والمخاطبة ﴾ مطلب دا دې چه هغه رسل ستاسو د جنس نه دى، يعنى څنګه چه تاسو پيدا كړې شوئ او مكلف كړې شوئ او مخاطب كړې شوئ هم دغه شان هغوى هم. تفسير القرطبى ج ٧ ص ٨٥، وفتح القدير ج ٢ ص ٢٠٦

او يو جواب دا كړې شوې دې چه ﴿ منكم ﴾ كښې كلام په حذف د مضاف سره دې يعنى ﴿ من احدكم ﴾ (التفسير الكبير ج ١٣ ص ١٦٠و وحاشية الشهاب على البيضاوى ج ٤ ص ٢٠٥

رسول اللهﷺ بعثت د ټولو دپاره دې. (۱)

جمهور علماء کرامو دويم قول اختيار کړې دې، د هغوی په نزد د سورة الفرقان آيت او د مسلم روايت عام مخصوص بالانس والجن دې او قرينه په دې باندې دا ده چه په آيت کريمه کښې د رسول اللهﷺ صفت ﴿نذير﴾ بيان کړې شوې دې چه ﴿لِيَكُونَ لِلْعٰلَمِيْنَ نَذِيْرًا﴾ او د ملائکو په حق کښې د انذار تحقق نه شی کيدې، ځکه چه انذار د معاصی نه وی او ملائك معصوم وی.

قال الله تعالى: ﴿عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ﴾ (۲)

اول فريق د دې جواب دا ورکوی چه د دې خبرې احتمال دې چه رسول اللهﷺ د ليلة الاسراء وغيره په موقع باندې ملائکو ته انذار فرمائيلې وی، چه هر کله دا احتمال شته نو آيت کريمه لره د غير ملائکة سره خاص کول به صحيح نه وی، ځکه چه د تخصيص العام دپاره د دليل ضرورت وی او دلته دليل نشته، او ظاهر د آيت کريمه هغوی ته شامل دې. لهذا دا د استدلال دپاره کافی ده او هر احتمال دليل لره رد يا کمزورې کولې نه شی بلکه د هغه دپاره مستند الی دليل کيدل ضروری دی.

د دې نه علاوه عصمت عدم انذار لره مستلزم نه دې، يا داسې اوايئ چه عصمت د انذار منافی نه دې، بلکه د عصمت سره هم انذار ممکن دې، هم په دې وجه الله پاك د ملائکو په باره کښې فرمائی: ﴿وَمَنْ يَّقُلْ مِنْهُمْ اِنِّيْٓ اِلٰهٌ مِّنْ دُوْنِهٖ فَذٰلِكَ نَجْزِيْهِ جَهَنَّمَ﴾ (۳) علامه سيوطی رحمه الله فرمائی چه د ملائکو په انذار باندې ماته په قران کريم کښې د دې نه علاوه هيڅ آيت کريمه نه دې ملاؤ شوې. لهذا انذار د ملائکو په حق کښې هم ثابت دې. (۴)

د جمهورو نه قاضی ابو عبدالله حسين بن حسين حليمی او امام بيهقی رحمه الله په شعب الايمان کښې د دې تصريح کړې ده چه د رسول اللهﷺ بعثت د ملائکو طرف ته نه وو، هم دغه شان تفسير نسفی او امام رازی په تفسير کبير (۵) کښې د سورة الفرقان د ذکر شوې ايت کريمه د لاندې په دې خبره باندې اجماع نقل کړې ده چه د رسول اللهﷺ بعثت د ملائکو طرف ته نه وو، د دې قول حکايت علامه جلال الدين محلی رحمه الله کړې دې. (۶)

علامه قسطلانی رحمه الله په المواهب اللدنية کښې د علامه کمال الدين بن ابی شريف مقدسی رحمه الله په حوالې سره د دې جواب کړې دې چه هر چه د حليمی او د بيهقی د کلام خبره ده پس امام بيهقی رحمه الله په شعب الايمان کښې د حليمی کلام نقل کړې دې او د نقل کولو نه پس فرمائی:

---

(۱) شرح المواهب ج ۷ ص ۲۴۵، ۲۴۶

(۲) التحريم: ۶

(۳) الانبياء: ۲۹

(۴) المواهب اللدنية وشرحه: ج ۷ ص ۲۴۶، ۲۴۷

(۵) التفسير الكبير ج ۲۴ ص ۴۰

(۶) المواهب اللدنية ج ۷ ص ۲۴۸

﴿هذا معنى كلام الحليمى﴾ د دې صنيع نه معلوميږي چه امام بيهقى رحمه الله دا كلام د هغه طرف ته منسوب كولو سره خپله ذمه برى كوى. او كه په خپله برى الذمه كيدو باندې دا كلام دلالت هم اونكړى نو كم از كم دومره خبره خو يقينى ده چه امام بيهقى رحمه الله خپله د دې كلام د مختار كيدو تصريح نه ده كړې.

پاتې شوه خبره د قاضى حليمى رحمه الله نو هغه اګر چه د اهل سنت نه دې، خو د تفضيل ملائكه على الانبياء په مسئله كښې هغوى د معتزله د مسلك موافقت كړې دې، لهذا هم په دې وجه باندې هغوى دا اوئيل چه د رسول الله ﷺ بعثت د ملائكو طرف ته نه دې شوې. (چه مفضول د افضل دپاره رسول څنګه كيدې شى؟)

او هر چه د تفسير نسفى او تفسير كبير په حوالې سره د عدم ارسال الى الملائكة په نقل باندې د اجماع خبره ده نو د هغې جواب دا دې چه د نسفى عبارت داسې دې!

﴿ ثم انهم قالوا هذه الآية تدل على أحكام : أولها ان قوله "لِيَكُونَ لِلْعٰلَمِيْنَ نَذِيْرًا" ويتناول جميع المكلفين من الجن والإنس والملائكة لكنا أجمعنا أنه عليه السلام لم يكن رسولا إلى الملائكة فوجب أن يكون رسولا إلى الجن والإنس جميعا ﴾ ([1])

په دې عبارت كښې د ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ د الفاظو نه معلوميږي چه په دې مسئلې باندې اجماع امت نشته، ګينې نو د ﴿ اجمعت الامة ﴾ وغيره الفاظ به وې بلكه داسې الفاظ ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ وغيره د اجماع خصمين متناظين ترمينځه استعماليږي.

هم دغه شان د تفسير رازى په بعض نسخو كښې ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ په ځائې ﴿ لكنا بيننا ﴾ لهذا د اجماع خبره صحيح نه ده. او كه ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ واخستلې شى لكه چه په نورو نسخو كښې دى نو مونږ ذكر كړل چه داسې عبارتونه د اجماع امت دپاره نه بلكه د ﴿ اجماع خصمين متناظرين ﴾ دپاره استعماليږي.

د دې نه علاوه كه هغه د دې خبرې تصريح هم كړې وې چه ﴿ اجمعت الامة ﴾ نو بيا به هم دا خبره قابل قبول نه وه، ځكه چه امام تقى الدين سبكى رحمه الله د ﴿ ليكون للعالمين نذيرا ﴾ په تفسير كښې فرمائى چه ﴿ قال المفسرون كلهم فى تفسيرها : للجن والانس، وقال بعضهم : وللملائكة ﴾ چه ټولو مفسرينو د دې آيت كريمه په تفسير كښې وئيلې دى چه رسول الله ﷺ د انسانانو او پيريانو دپاره نذير دې، او بعض مفسرين وائى چه (د انسانانو او پيريانو دپاره هم) او د جناتو دپاره هم چه هر كله د بعض دا قول دې چه رسول الله ﷺ د ملائكو طرف ته هم مبعوث شوې دې نو په عدم ارسال الى الملائكة باندې د اجماع دعوى باطله شوه.

---

[1]) المواهب اللدنية ج ۷ ص ۲۴۸، ۲۴۹

دلته بعض خلقو ته د امام سبکی رحمه الله د مذکوره عبارت په فهم کښې مغالطه پریوتلې ده او هغوی وئیلې دی چه ﴿وقال بعضهم﴾ دا منافی دې د ﴿کلهم﴾، ځکه چه د عبارت په شروع کښې دې، چه هر کله ئې داسې اووې چه ټولو مفسرینو داسې وئیلې دی نو بیا د هغې نه روستو د ﴿وقال بعضهم﴾ څه مطلب دې؟

او حال دا چه د دې مطلب واضح دې او هغه دا چه په دې خبره باندې خو ټول مفسرین متفق دی چه د رسول الله ﷺ بعثت د انسانانواو جناتو دواړو دپاره دې، خو د ملائکو په باره کښې اختلاف پیدا شو، نو په هغې کښې بعض وایی چه د ملائکو طرف ته هم رسول الله ﷺ مبعوث شوې دې.

بهر حال! د نسفی او رازی په داسې نقل کړې اجماع باندې اعتماد کول چه په هغې کښې دا دوه حضرات متفرد وی، دا د اهل علم په نزد مضبوط حجت او دلیل نه دې، لکه حضرات ائمه حفاظ امت، لکه ابن المنذر نیشاپوری، حافظ ابن عبدالبر، او د هغوی دپاسه ائمه اربعه، امام ابوحنیفه، امام مالك، امام شافعي، امام احمد، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، لیث، ابن راهویه، ابن جریر، داؤد ظاهری او امام اوزاعی رحمهم الله، د دې حضراتو د کلام نه چه کومه اجماع نقل کړې شی نو د اهل علم په نزد د هغې شهرت دومره وی چه په هغې باندې د تفصیلی کلام ضرورت نه وی، لهذا په دې اجماع باندې څنګه اعتماد کیدلې شی چه د هغې په نقل کولو کښې دوه داسې کسان متفرد وی کوم چه د ذکر شوې جلیل القدر ائمه مرتبې ته نه شی رسیدلې. (۱)

خلاصه دا چه د رسول الله ﷺ بعثت د ټولو انسانانو او جناتو دپاره اتفاقی دې، خو په بعثت الی الملائکة کښې اختلاف دې، بعض محققین (امام سبکی، بارزی، ابن حزم او سیوطی رحمهم الله) د بعثت الی الملائکة هم قائل دی او جمهور علماء د دې قائل نه دی.

په اخره کښې علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه: ﴿واللائق بهذه المسئلة التوقف عن الخوض فیها علی وجه یتضمن دعوی القطع فی شئ من الجانبین﴾ (۲)

چه په دې مسئله کښې د داسې بحث کولو نه حتی الامکان ځان ساتل پکار دی کوم چه په دواړو طرفونو کښې یو طرف ته هم د قطعیت په دعوی باندې مشتمل وی. والله اعلم

★★★★★★★

(۱) المواهب اللدنیة وشرحه: ج ۷ ص ۲۴۸ - ۲۵۱

(۲) المواهب اللدنیة: ج ۷ ص ۲۵۱

① باب إذا لم يجد ماءً ولا ترابا

يعنى په دې باب كښې به د هغه چا حكم ذكر كولې شى، چه د اودس د كولو دپاره نه اوبه بيا مومى او نه د تيمم دپاره خاوره بيا مومى.

د ﴿اذا﴾ جواب محذوف دې چه د هغې تقدير دې: ﴿هل يصلى بلا وضوء ولا تيمم ام لا؟﴾
په دې مسئله كښې د حضرات ائمه مختلف اقوال دى، كوم چه به وړاندې ذكر كولې شى.[1]

د باب د ماقبل او مابعد سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دې باب لره د كتاب التيمم نه روستو ذكر كولو او په باقى ابواب باندې د مقدم كولو وجه او مناسبت دا دې چه اول امام بخارى رحمه الله د كتاب التيمم په ذريعه د اوبو د نه ملاويدو په صورت كښې د تيمم د مشروع كيدو ذكر اوكړو. بيا ئې د هغې نه روستو په ذكر شوى باب كښې د هغه سړى حكم ذكر كړو كوم چه اوبه او خاوره دواړه بيا نه مومى.

دا مناسبت په دې تقدير باندې دې چه كله دا باب هم په دې ځائې باندې وى يعنى د كتاب التيمم نه پس او د باب التيمم فى الحضر اذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلاة نه مخكښې وى. او په بعض نسخو كښې د كتاب التيمم نه روستو باب التيمم فى الحضر... دې، بيا د هغې نه روستو باب اذا لم يجد ماء ولا ترابا، دې، نو په دې صورت كښې به په دواړو بابونو كښې مناسبت دا وى چه امام بخارى رحمه الله اول په كتاب التيمم كښې په سفر كښې د تيمم حكم ذكر كړو، بيا ئې د هغې نه روستو په باب التيمم فى الحضر..... الخ كښې په حضر كښې د تيمم د حكم ذكر اوكړو، بيا د هغې نه روستو په ذكر شوى باب، كښې ئې د هغه چا حكم ذكر كړو كوم چه په اوبو او خاوره دواړو باندې قادر نه وى. او هم دا به د ترتيب مطابق هم وى.

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په شارحينوكښې چا هم د دې نكتې طرف ته توجه نه ده وركړې.[2]

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد په دې باب راوړلو سره د فاقد الطهورين حكم بيانول دى، او په دې كښې د امام بخارى رحمه الله ميلان د امام محمد رحمه الله د مسلك طرف ته دې چه په داسې صورت كښې دې مونځ بغير د طهارت نه ادا كړى او روستو د هغې قضاء نشته، هم دا مسئله امام بخارى رحمه الله د حديث د ظاهر نه ثابته كړې ده، ځكه چه هغه صحابه كرام رضى الله عنهم بغير د طهارت نه مونځ كړې وو، او روستو چه ئې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د دې تذكره اوكړه نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته د اعادې حكم اونكړو.[3]

---

[1] عمدة القارى ج ٤ ص ١٦، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٧

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ١٦

[3] الابواب والتراجم ص ٦٧، الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣١٦، ٣١٧

۳۲۹ : ﴿حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (۱) أَنَّهَا اسْتَعَارَتْ مِنْ أَسْمَاءَ قِلَادَةً فَهَلَكَتْ فَبَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا فَوَجَدَهَا فَأَدْرَكَتْهُمُ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَصَلَّوْا فَشَكَوْا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْزَلَ اللهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ لِعَائِشَةَ جَزَاكِ اللهُ خَيْرًا فَوَاللهِ مَا نَزَلَ بِكِ أَمْرٌ تَكْرَهِينَهُ إِلَّا جَعَلَ اللهُ ذَلِكِ لَكِ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْرًا﴾ [ر : ۳۲۷]

رجال الحدیث

زکریا بن یحیی : دغه شان په تولو روایاتو کښې د هغه نوم صرف د ولدیت سره لیکلې شوې دې، نیکه، نسب یا د بل داسې څیز سره نه دې ذکر شوې په کوم سره چه هغه مشهور وی. او حال دا دې چه د امام بخاری رحمه الله په استاذانو کښې د زکریا بن یحیی په نوم باندې دوه کسان دی، یو زکریا بن یحیی بن صالح لؤلؤی بلخی چه په ۲۳۰ هجری کښې په بغداد کښې وفات شوې دې، او د قتیبه بن سعید د قبر په خوا کښې دفن دې.

او دویم زکریا بن یحیی بن عمر الطائی الکوفی ابو السکین (بضم السین المهملة وفتح الکاف) دې. د هغه وفات په ۲۵۱ هجری کښې په بغداد کښې شوې دې. او دا دواړه د عبدالله بن نمیر نه روایت کوی، لهذا دلته د دواړو احتمال دې، هر یو کیدې شی، بهرحال! چه کوم یو هم وی د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق دې.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د هغوی ترمینځه په حدیث او د هغه په صحت باندې اثرانداز نه ده (ځکه چه دواړه د امام بخاری رحمه الله د شرط موافق دی) (۲)

د غسانی اوامام ابو النصر کلاباذی میلان د اولنی (یعنی زکریا بن یحیی بن صالح بلخی) طرف ته دې، غسانی فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د زکریا بلخی نه په تیمم وغیره کښې روایت کړې دې او د زکریا ابن السکین نه په عیدین کښې، کلاباذی فرمائی چه زکریا بلخی د عبدالله بن نمیر نه په تیمم کښې روایت کړی. (۳)

امام ابن عدی رحمه الله فرمائی چه دا زکریا بن یحیی بن زکریا بن ابی زائده دې، او هم د دې طرف ته د امام دارقطنی رحمه الله میلان دې، ځکه چه دا کوفی دې، او د هغه شیخ هم کوفی دې. (۴)

بهرحال! که دا زکریا بن یحیی بن صالح بن سلیمان بلخی وی نو د هغه حالات په **کتاب الوضوء، باب خروج النساء الی البراز** د لاندې تیر شوې دی. او که دا زکریا الطائی وی نو د هغه ترجمه دا ده!

---

(۱) الحدیث اخرجه البخاری فی بدء کتاب التیمم ایضا، وقد مر تخریجه هناک

(۲) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۴

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷، ۱۸، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱٤، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۵، فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۹، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۶

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص۱۸، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۶، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۵، فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۱

زکریا بن یحیی بن عمر بن حصین بن حمید بن منهب بن حارثه بن خریم بن اوس بن حارثه بن لام الطائی، ابو السکین الکوفی. (۱)

هغه د خپل والد محترم یحیی بن عمر الطائی، اسماعیل بن داؤد، جعفر بن محمد کوفی، شعیب بن ابراهیم تیمی، عبدالله بن صالح یمانی، عبدالله بن نمیر، عبدالرحمن بن محمد محاربی، ابوبکر بن عیاش او هیثم بن عدی رحمهم الله وغیره روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، ابراهیم بن جعفر بن الولید، حسن بن صباح البزار، عبدالله بن محمد بن الفضل الاسدی، عبدالله بن محمد بن ناجیه او محمد بن حسن بن عجلان الاصبهانی رحمهم الله وغیره دی. (۲)

امام دارقطنی رحمه الله په هغه باندې کلام فرمائیلې دې کله وائی «متروک» او کله وائی «لیس بالقوی، یحدث باحادیث لیست بمضیئة» (۳) او امام حاکم فرمائی: «یحدث باحادیث خطاء» (۴)

خو نور ائمه د هغه توثیق کوی، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «صدوق، له اوهام، لینه بسببها الدارقطنی» (۵) خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی: «کان ثقة» (۶)

حافظ ذهبی رحمه الله په تاریخ الاسلام کښې فرمائی: «وثقه الخطیب وغیره» (۷)

او په میزان الاعتدال کښې فرمائی: «وقال ابن حبان والخطیب ثقة» (۸)

صاحب خلاصه فرمائی: «وثقه الخطیب» (۹) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «ثقة» (۱۰)
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۱۱)

---

(۱) تهذیب الکمال ج ۹ ص ۳۸۳، ۳۸۴، تاریخ بغداد ج ۸ ص ۴۵۸، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۷، اکمال تهذیب الکمال لمغلطائی ج ۵ ص ۷۳

(۲) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۹ ص ۳۸۴، ۳۸۵ تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۷.

(۳) تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۸، المغنی فی الضعفاء ج ۱ ص ۳۶۹، میزان الاعتدال ج ۲ ص ۷۹، اکمال تهذیب الکمال ج ۵ ص ۷۳

(۴) تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۸

(۵) تقریب التهذیب ص ۲۱۶، رقم الترجمة ۲۰۳۴

(۶) تاریخ بغداد: ج ۸ ص ۴۵۸

(۷) تاریخ الاسلام ج ۶ ص ۶۳۶

(۸) میزان الاعتدال، حرف الزای، من اسمه زکریا، رقم الترجمة ۲۸۹۵، ج ۲ ص ۷۹

(۹) خلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی ص ۱۲۲

(۱۰) الکاشف رقم الترجمة ۱۶۵۲، ج ۱ ص ۴۰۶

(۱۱) کتاب الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۲۵۴

هر چه د امام دارقطني رحمه الله وغيره د کلام او جرح تعلق دې، نو هغه دومره سخت نه دې چه د هغې د وجې نه د هغوی روايات قابل احتجاج نه وی، بلکه د دې کلام وجه د هغه اوهام دی.
لکه چه حافظ صاحب په التقريب کښې فرمائی : صدوق له اوهام، لينه بسببها الدارقطني (۱) چه د هغه څه اوهام وو، چه د هغې په وجه باندې امام دارقطني رحمه الله ضعيف کړې دې.
امام بخاري رحمه الله چونکه د حديث په صحت کښې د حد نه زيات د تحری (کوشش) نه کار اخلی، په دې وجه اميد هم دا دې چه د هغه روايات کوم چه په صحيح بخاری کښې دی هغه د صحيح په درجه کښې دی کيدې شی چه هم دا وجه وی چه امام بخاري رحمه الله د هغه نه زيات روايات اخستلې هم نه دی، پس علامه علاء الدين مغلطائي رحمه الله فرمائی چه امام بخاري رحمه الله د هغه نه صرف څلور روايات ذکر کړې دی. (۲)
او حافظ صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله د هغه نه صرف يو حديث بيان کړې دې په عيدين کښې. چه په هغې کښې زکريا بن يحيى المحاربي عن محمد بن سوقه الخ نه روايت کوی، او په هغې کښې امام بخاري رحمه الله تصريح کړې ده چه : ﴿حدثنا زکريا بن يحيى ابو السکين﴾
او د زکريا بن يحيى نه امام بخاري رحمه الله درې روايات نور هم اخستلې دی، خو هلته هغه د هغه د کنيت يا نسبت وغيره بيان نه دې کړې، چه د هغې نه دوه روايات زکريا بن يحيى د عبدالله بن نمير نه، او يو د ابو اسامه نه نقل کوی.
حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه په اخر الذکر درې وارو ځايونو کښې د امام بخاري رحمه الله استاذ زکريا بلخي دې، زکريا ابو السکين نه دې. (۳)
د حافظ صاحب د دې جزم او تحقيق نه د علامه مغلطائی د کلام هم وضاحت اوشو، چه هغوی چه د کومو څلورو رواياتو تذکره کړې ده، هغه د زکريا بن يحيى د رواياتو ده، او په هغې کښې د دې خبرې تصريح نشته چه هغه هم دا زکريا (ابو السکين) دې، يا زکريا بلخي دې، او حافظ صاحب رحمه الله د دې وضاحت هم اوفرمائيلو.
پس تنقيح دا شوه چه امام بخاري رحمه الله په خپل صحيح کښې د هغه نه صرف يو روايت اخستلې دې، چه د هغه باره کښې به د امام بخاري رحمه الله تحری ته کتلو سره هم دا وئيلې شی چه هغه چه کوم روايت د هغه نه اخستلې دې هغه يقينا صحيح دې.
په ۲۵۱ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۴)

---

(۱) تقريب التهذيب ص ۲۱۶، رقم الترجمة ۲۰۳۴
(۲) اکمال تهذيب الکمال لمغلطائی ج ۵ ص ۷۳
(۳) هدی الساری ص ۵۷۲
(۴) تقريب التهذيب ص ۲۱۶، الکاشف ج ۱ ص ۴۰۶، تاريخ الاسلام ج ۶ ص ۶۳۶، تاريخ بغداد ج ۸ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۳۳۷، تهذيب الکمال ج ۹ ص ۳۵۸، کتاب الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۲۵۴، اکمال تهذيب الکمال ج ۵ ص ۷۳، خلاصة تذهيب تهذيب الکمال للخزرجی ص ۱۲۲

عبدالله بن نمير دا ابو هشام عبدالله بن نمير بن عبدالله بن ابى حيه بن سرح بن سلمه بن سعد بن الحكم بن سلمان بن مالك همدانى خارفى كوفى دې. [1]
هغه روايت كوى د اشعث بن سوار، حجاج بن ارطاة، زكريا بن ابى زائده، سفيان ثورى، سليمان اعمش، علاء بن صالح، قيس بن الربيع، مسعربن كدام، موسى جهنى، هشام بن عروه، يحيى بن سعيد الانصارى، يزيد بن ابى زياد او ابراهيم بن الفضل مخزومى رحمهم الله وغيره نه
او د هغه نه په روايت كونكو كښې د هغه ځوئې محمد بن عبدالله بن نمير، امام احمد بن حنبل، اسحاق بن منصور، زكريا بن يحيى بلخى، سفيان بن وكيع بن الجراح، ابوبكر عبدالله بن محمد بن ابى شيبه. عثمان بن محمد بن ابى شيبه، على بن حرب طائى، على بن المدينى، محمد بن ابان بلخى، محمد بن بشر عبدى، محمد بن سلام بيكندى، محمد بن علاء همدانى، محمد بن المثنى، هناد بن السرى، يحيى بن معين، يحيى بن موسى بلخى، او يحيى بن يحيى نيشاپورى رحمهم الله وغيره دى.

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى ﴿كان مستقيم الامر﴾[2] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: ﴿حجة﴾[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: ﴿ثقة، صاحب حديث، من اهل السنة، من كبار التاسعة﴾[4]
صاحب خلاصه فرمائى ﴿وثقه ابن معين﴾[5] حافظ ذهبى په تذكرة الحفاظ كښې فرمائى: ﴿وثقه يحيى بن معين، وكان من كبار اصحاب الحديث﴾[6]
امام دارقطنى رحمه الله د هغه او ابو اسامه رحمه الله په باره كښې فرمائى: ﴿كلاهما ثقة﴾[7]
امام دارمى رحمه الله فرمائى چه ما د يحيى بن معين رحمه الله نه تپوس اوكړو چه د اعمش په شاګردانو كښې ستاسو په نزد ابن ادريس زيات خوښ دې كه ابن نمير؟ نو هغه اوفرمائيل. ﴿كلاهما ثقة﴾[8] امام عجلى رحمه الله فرمائى: ﴿ثقة، صالح الحديث، صاحب سنة﴾[9]

---

[1]) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٦ ص ٢٩٤ دشيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ١١٦ ٢٢٦. ٢٢٨
[2]) الجرح والتعديل ج ٥ ص ٢٣١. تهذيب الكمال ج ١٦ص ٢٢٨. تهذيب التهذيب ج ٦ ص ٥٧. ٥٨
[3]) الكاشف ج ١ ص ٦٠٤
[4]) تقريب التهذيب، رقم الترجمة ٣٦٦٨، ص ٣٢٧
[5]) خلاصة تذهيب تهذيب الكمال ص ٢١٧. كذا فى سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٢٤٤
[6]) تذكرة الحفاظ للذهبى، الطبقة السادسة، رقم الترجمة ٣١١، ج ١ ص ٣٢٧. دار احياء التراث العربى
[7]) العلل الواردة فى الاحاديث النبوية للامام الدارقطنى رقم السؤال: ٦١٠، ج ٤ ص ٣٣٨. دار طيبة
[8]) تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٢٢٨. تهذيب التهذيب ج ٦ص ٥٧
[9]) الجرح والتعديل ج ٥ ص ٢٣١. تهذيب التهذيب ج ٦ ص ٥٨

ابن سعد رحمه الله فرمائی ﴿کان ثقة، کثیر الحدیث، صدوقا﴾ [۱]
ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغه ذکر کړې دې. [۲]
۱۱۵ هجری کښې هغه پیدا شوې دې. [۳] د عبدالله مامون په دور خلافت کښې په کوفه کښې په ربیع الاول ۱۹۹ هجری کښې د هغه وفات شوې دې. [۴] څلور اتیا کاله عمر ئې وو. [۵]
د جنازې مونځ پرې د هغه دوست محمد بن بشر عبدی رحمه الله اوکړو. [۶]

هشام بن عروه : دا هشام بن عروه بن الزبیر بن العوام مشهور تابعی دې، د هغه تذکره په بدء الوحی کښې تیره شوې ده. [۷]

عن ابیه : دا د مدینې منورې د فقهاء سبعه نه یو جلیل القدر تابعی عروه بن الزبیر بن العوام رحمه الله دې، د هغه حالات هم په بدء الوحی کښې تیر شوې دی. [۸]

عن عائشة : دا ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی الله عنها ده، د هغې حالات په تفصیل سره په بدء الوحی کښې تیر شوې دی. [۹]

د فاقد الطهورین مسئله : دا معرکة الاراء مشهوره اختلافی مسئله ده، کومه چه په اهل علم کښې د فاقد الطهورین په نوم سره معروف ده، چونکه دا مسئله منصوص نه ده، بلکه اجتهادی ده، په دې وجه په دې کښې سخت اختلاف دې، د هر امام رائې جدا جدا ده.
صورت د دې مسئلې دا دې چه یو سړې په داسې ځائې کښې قید دې چرته چه اوبه او خاوره دواړه نشته، یا په یو نجس ځائې کښې دې چرته چه د هغه دپاره د پاکې خاورې راویستل ناممکن دی، یا صرف اوبه دی او هغه سخت تږې دې، او اوبه هم ډیر په کم مقدار کښې دی.

---

[۱] الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۴
[۲] کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۰، ۶۱
[۳] تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۲۲۹، تهذیب التهذیب ج ۶ ص ۵۸
[۴] کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۱، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۴، تذکرة الحفاظ للذهبی ۳۲۷/۱، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۲۴۴، تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۲۲۸، ۲۲۹، تهذیب التهذیب ج ۶ ص ۵۸، تقریب التهذیب ص ۳۲۷، الکاشف ج ۱ ص ۶۰۴، البدایة والنهایة ج ۱ ص ۲۵۹، الکامل فی التاریخ لابن الاثیر ج ۵ ص ۴۲۰، تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۲۰۰، خلاصة تذهیب تهذیب الکمال ص ۲۱۷، کتاب التاریخ الکبیر للامام البخاری ج ۵ ص ۲۱۶
[۵] تقریب التهذیب ص ۳۲۷، تذکرة الحفاظ للذهبی : ج ۱ ص ۳۲۷
[۶] کتاب الثقات ج ۷ ص ۶۱، کتاب التاریخ الکبیر للامام البخاری ج ۵ ص ۲۱۶
[۷] اوګورئ : کشف الباری، کتاب بدء الوحی الحدیث الثانی ص ۲۶۱
[۸] پورته حواله
[۹] پورته حواله

كومې چه هغه د څکلو دپاره په مشکله استعمالولې شی، یا صرف خاوره ده خو هغه لونده ده او د هغې د اوچولو دپاره د اور وغیره انتظام نشته، یا په سولې خیژولې شوې دې چه د هغې د وجې نه ئې په استعمال طهورین باندې قدرت نشته، یا په کشتۍ باندې سور دې او اوبو ته رسیدل ئې ممکن نه دی، یا د څه مرض (مثلا په بدن کښې ئې ډیر زخمونه دی چه د هغې د وجې نه د اوبو او د خاورې د بدن سره لګیدل مضر دی) د هغې په وجه باندې د اودس او تیمم نه عاجز دې، یا یو دشمن د اودس او تیمم نه منع کړې دې، یا ئې د هغه لاسونه تړلې دی، یا په اونې دپاسه دې او لاندې ترې درنده وغیره دې، یا مقطوع الیدین دې او څوک هغه له اودس کونکې او تیمم کونکې نشته. ([1])

خلاصه دا چه که په هر څه صورت کښې د هغه دپاره اودس او تیمم دواړه ممکن نه وی او د مونځ وخت وی نو داسې انسان به څه کوی؟

په دې مسئله کښې د شوافع او مالکیانو څلور څلور اقوال دې. ([2]) د احنافو او د حنابله دوه دوه، په بعض بعض کښې اشتراک دې او په بعض بعض کښې اختلاف دې، د ټولو مجموعه شپږ اقوال دی.

---

[1]) عارضة الاحوذى. ابواب الطهارة. باب ما جاء لا تقبل صلاة بغير طهور. ج ۱ ص ۱۲. عباس احمد الباز. بذل المجهود ج ۱ ص ۳۶۲. ج ۲ ص ۴۵۸. ۴۵۹. فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷. الاستذكار ج ۱ ص ۳۴۸. التمهيد ج ۱ ص ۴۷۰. ۴۷۱. كتاب الام ج ۱ ص ۲۰۰. ۲۰۱. المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۷۸. فتح العزيز شرح الوجيز بهامش المجموع ج ۲ ص ۳۵۴. حاشية الدسوقى ج ۱ ص ۳۶۶. ۳۶۷. البحر الرائق ج ۱ ص ۲۸۶. الدر المختار مع رد المختار ج ۱ ص ۱۸۵. بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۲۶. الموسوعة الفقهية ج ۳۲ ص ۱۹۲. الفقه الاسلامى وادلته ج ۱ ص ۶۰۶. ۶۰۷

[2]) قال النووى ناقلا اقوال الشافعى : أما المعذور كمن لم يجد ماء ولا ترابا ففيه أربعة أقوال للشافعى رحمه الله تعالى وهى مذاهب للعلماء قال بكل واحد منها قائلون أصحها عند أصحابنا : يجب عليه أن يصلى على حاله . ويجب أن يعيد إذا تمكن من الطهارة . والثانى : يحرم عليه أن يصلى ويجب القضاء . والثالث يستحب أن يصلى ويجب القضاء . والرابع : يجب أن يصلى ولا يجب القضاء . وهذا القول اختيار المزنى وهو أقوى الأقوال دليلا. (شرح النووى ج ۳ ص ۹۸. ۹۹)

كذا فى : المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۷۸. وفتح العزيز ج ۲ ص ۳۵۴. ۳۵۵. وروضة الطالبين ج ۱ ص ۱۲۱. ومغنى المحتاج ج ۱ ص ۱۰۵

وقال العلامة الدسوقى فى نقل اقوال المالكية : قوله : وتسقط صلاة وقضاؤها الخ ... وما ذكره المصنف قول مالك وقال أصبغ يقضى ولا يؤدى.... وقال أشهب يجب الأداء فقط.... وقال ابن القاسم يجب الأداء والقضاء احتياطا... وقال القابسى محل سقوطها أداء وقضاء إذا كان لا يمكنه الإيماء للتيمم كالمحبوس بمكان مبنى بالآجر ومفروش به فإن أمكنه الإيماء كالمربوط ومن فوق شجرة وتحته سبع مثلا فإنه يومئ للتيمم إلى الأرض بوجهه ويديه ويؤديها ولا قضاء عليه. (حاشية الدسوقى ج ۱ ص ۲۶۶. ۲۶۷) كذا فى عارضة الاحوذى ج ۱ ص ۱۲

وفى تقريرات العلامة محمد بن احمد عليش فى هامش الدسوقى (ج ۱ ص ۲۶۷) ...[بقيه برصفحه آئنده...

اولني قول فاقد الطهورين به هم په دې حالت كښې (بغير د طهارت نه) مونځ ادا كوى او روستو چه ورته كله په طهارت قدرت حاصل شى نو د هغې قضاء به راوړى.
دا د امام شافعى رحمه الله راجح قول دې، اكثر شوافع دا قول جزما نقل كړې دې او باقى حضراتو د دې تصحيح كړې ده او هم دا په كتب جديده كښې منصوص دې. [1]
هم دا د امام احمد رحمه الله يو روايت دې. [2]
په مالكيانو كښې ابن القاسم رحمه الله هم دا قول اختيار كړې دې. [3]
د دې قول دليل دا دې چه فى الحال د ادا حكم يو خو وخت د حرمت د وجې نه وركړې شوې دې او دويم د رسول الله ﷺ د دې فرمان د وجې نه چه ﴿ واذا امرتكم بشئ فاتوا منه ما استطعتم ﴾ [4] او استطاعت كښې هم دا ده چه هم په دې حال كښې مونځ ادا كړى، او دا هم داسې ده لكه چه څوک د ستر عورت نه عاجز وى چه د هغې د وجې نه به هغه مونځ نه پريږدى.
او روستو د قضاء وجوب په دې وجه دې چه دا عذر نادر الوقوع دې، لهذا دې لره به اعتبار

...بقيه ازگذشته! نظم جمع فيه هذه الاقوال الاربعة. ونصه :

و من لم يجد ماء و لا متيمما :: فاربعة الاقوال يحكين مذهبا
يصلى ويقضى عكس ما قال مالک :: و اصبح يقضى و الاداء لاشهبا
و للقابسى ذو الربط يؤمى لارضه :: بوجه و ايد للتيمم مطلبا

[1] شرح النووى ج ۳ ص ۹۸، ۹۹، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۷۸، فتح العزيز ج ۲ ص ۳۵۴، ۳۵۵، الحاوى لابى الحسن على بن محمد الماوردى، مسئلة صلاة من كان فى حش : ج ۱ ص ۲۷۵، دار الكتب العلمية، السراج الوهاج على متن المنهاج للعلامة محمد الزهرى الغمراوى ج ۱ ص ۳۰، دار المعرفة، منهاج الطالبين وعمدة المفتيين للامام النووى ج ۱ ص ۷، دار المعرفة، نهاية المحتاج الى شرح المنهاج، لشمس الدين محمد بن ابى العباس الرملى، فصل فى بيان اركان التيمم وكيفيته ج ۱ ص ۳۱۷، دار المعرفة، روضة الطالبين للنووى، فصل لا يجوز التيمم لفريضة قبل وقتها، ج ۱ ص ۱۲۱، المكتب الاسلامى مغنى المحتاج الى معرفة معانى الفاظ المنهاج للخطيب الشربينى، فصل فى بيان اركان التيمم ج ۱ ص ۱۰۵، دار الفكر
[2] المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، الانصاف فى معرفة الراجح من الخلاف، لابن الحسن علاء الدين على بن سليمان المرداوى الدمشقى الصالحى، باب فرض الوضوء وصفته: ج ۱ ص ۱۲۵، وباب التيمم ج ۱ ص ۲۰۵، دار المعرفة، الشرح الكبير لابن قدامة ج ۱ ص ۳۵۳، دار الكتاب العربى، المبدع شرح المقنع، لابى اسحاق برهان الدين ابراهيم بن محمد المقدسى، المتوفى ۸۸۴ هـ باب التيمم ج ۱ ص ۱۷۴، دار عالم الكتب
[3] حاشية الدسوقى ج۱ص۲۲۶، ۲۲۷، التمهيد ج۱ ص ۴۷۰،الاستذكار ج۱ ص۳۴۸، عارضة الاحوذى ج ۱ ص ۱۲
[4] اخرجه البخارى، عن ابى هريرة رضى الله عنه، فى كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الاقتداء بسنن رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم الحديث : ۷۲۸۸، وممسلم فى كتاب الفضائل،باب توقيره ﷺ وترک اكثار سؤاله عمالا ضرورة اليه، او لا يتعلق به تكليف ما لا يقع، ونحو ذلک رقم الحديث ۱۳۳۷. والنسائى فى سننه فى كتاب مناسک الحج، باب وجوب الحج رقم ۲۶۲۰

نه وى او دعذر دزائل کيدو او په طهارت باندې د قدرت حاصليدونه روستو به اعاده لازم وى.([1])

دويم قول: د امام مالک رحمه الله دې چه نه پرې ادا واجب ده او نه قضاء.

او د دې قول دليل دا دې چه ذکر شوې سړې د طهارت نه حقيقة عاجز دې، لهذا د هغه نه مونځ ساقط دې، لکه چه د حائضه ښځې نه مونځ ساقط کيږى. ([2])

دا قول معن بن عيسى د امام مالک رحمه الله نه نقل کړې دې او هم دا قول په مالکيانو کښې ابن خواز منداز اختيار کړې دې او فرمائى: ﴿ورواه المدنيون عن مالك، وهو الصحيح من مذهبه﴾([3])

خو علامه موفق الدين ابن قدامه ليکلې دى چه حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى: ﴿هذه رواية منكرة عن مالك﴾([4])

ابن عبدالبر د امام مالک رحمه الله طرف ته د دې قول نسبت او دې ته د هغوى صحيح مذهب منلو باندې انتهائى د تعجب اظهار کولو سره فرمائى چه!

ماته معلومه نه ده چه دې قول ته ئې د امام مالک رحمه الله صحيح مذهب څنګه اوئيلو! حال دا چه دا د جمهور سلف، عام فقهاء او د مالکيانو د کثير جماعت خلاف دې. ([5])

بيا فرمائى: زما خيال دې چه د دې قول د نسبت کولو په وخت به د هغوى مخې ته د امام مالک رحمه الله د ذکر کړى هغه حديث ظاهر وى چه په هغې کښې دى: ﴿وليسوا على ماء وليس معهم ماء، فنام رسول الله ﷺ حتى اصبح﴾([6])

خو په دې حديث کښې د هغوى دپاره په دې قول باندې هيڅ حجت او دليل نشته. ځکه چه په دې کښې د دې خبرې هيڅ ذکر نشته چه هغوى مونځ نه دې کړې، بلکه د هشام بن عروه په حديث (حديث باب) کښې دى چه: ﴿انهم صلوا بغير طهور﴾([7])

بيا فرمائى: ﴿واما قول ابن خواز منداد فى سقوط الصلاة ... فقول ضعيف، مهجور، شاذ، مرغوب عنه﴾([8])

---

[1]) المجموع ج ۲ ص ۲۸۰، فتح العزيز ج ۲ ص ۳۵۵

[2]) المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۱، مواهب الجليل لشرح مختصر خليل، لشمس الدين ابى عبدالله محمد بن محمد الطرابلسى الخطاب : ج ۱ ص ۵۳۰، دار عالم الكتب، التاج والاكليل المختصر خليل، فصل فى مسح الجرح او الجبيرة او العصابه ج ۱ ص ۳۶۰، دار الفكر

[3]) الاستذكار ج ۱ ص ۳۴۸، التمهيد ج ۱ ص ۴۷۱، التاج والاكليل ج ۱ ص ۳۶۰، دار الفكر

[4]) المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷

[5]) التاج والاكليل ج ۱ ص ۳۶۰

[6]) الموطاء للامام مالک رحمه الله، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم الحديث : ۸۹

[7]) التمهيد ج ۱ ص ۴۷۱، الاستذكار ج ۱ ص ۳۴۸

[8]) الاستذكار ج ۱ ص ۳۴۹

د دې نه روستو ابن عبدالبر د مالكيانو دوه اقوال ذكر كړي دي، يو د امام ابوحنيفه رحمه الله د قول مطابق دې (چه د هغې بيان وړاندې راروان دې) او دويم هغه چه تير شو. يعنى ادا او قضاء دواړه دي. (۱)

دريم قول دا دې چه ادا واجب ده او قضاء پرې نشته، دا د امام احمد رحمه الله صحيح مذهب، هم دغه شان د اسحاق بن راهويه او ابن منذر رحمهما الله مسلك دې. (۲)

په شوافع كښې د امام مزنى (۳) او په مالكيانو كښې د سحنون مالكى، ابن نافع او اشهب بن عبدالعزيز هم دا اختيار كړې دې. (۴)

د دې قول نقلى حديث الباب دې چه حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم بغير د طهارت نه مونځ اوكړو. بيا ئې رسول الله ﷺ ته د دې تذكره اوكړه، نو رسول الله ﷺ ورته د اعادې حكم اونكړو، چه د هغې نه معلوميږى چه ادا واجب ده قضاء نه ده واجب. (۵)

او دليل عقلى دا دې چه طهارت د مانځه دپاره يو شرط دې، لهذا څنګه چه نور شرطونه، مثلاً ستر عورت، استقبال قبله او قيام وغيره د عجز په صورت كښې ساقط كيږى، هم دغه شان به دا شرط هم ساقط شى. (۶)

څلورم قول دا دې چه ادا واجب نه ده، روستو په طهارت باندې د قدرت د حاصليدو نه پس پرې قضاء واجب ده.

دا د امام ابوحنيفه رحمه الله مسلك دې. (۷) د امام محمد رحمه الله يو روايت، د سفيان ثورى او امام اوزاعى رحمهما الله مسلك دې. (۸) او هم دا د امام شافعى رحمه الله يوه رائې ده. (۹)

---

(۱) المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، التمهيد ج ۱ ص ۴۷۱، الاستذكار ج ۱ ص ۳۴۹

(۲) المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، فتح البارى ج ۱ص ۵۷۰، الاقناع فى فقه الامام احمد لشرف الدين موسى بن احمد الحجاوى ج ۱ ص ۵۴، دار المعرفة، الانصاف ج ۱ ص ۱۲۵، ۲۰۵، الشرح الكبير لابن قدامة ج ۱ ص ۳۵۳، دار الكتاب العربى، المبدع شرح المقنع للمقدسى ج ۱ ص ۱۷۳، كشاف القناع عن متن الاقناع، للمنصور بن يونس البهوتى ج ۱ ص۳۰۷، دار الفكر

(۳) المجموع شرح المهذب ۲ ص ۲۸۰، شرح النووى ج ۳ ص ۹۹

(۴) حاشية الدسوقى ج ۱ ص ۲۶۶، شرح ابن بطال المالكى ج ۱ ص ۴۶۳

(۵) فتح البارى ج ۱ ۵۷۰، المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۱

(۶) المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۱

(۷) البحر الرائق ج ۱ ص ۲۸۶، الموسوعة الفقهية ج ۳۲، ۱۹۳، بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۲۶، الدر المختار مع رد المختار ج ۱ ص ۱۸۵

(۸) فتح البارى ج ۱ ص ۵۷۰، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۰، المغنى ج ۱ ص ۱۵۷، فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷، بذل المجهود ج ۱ ص ۳۶۲

(۹) المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۷۸، شرح النووى ج ۳ ص ۹۹، فتح العزيز ج ۲ ص ۳۵۵

د دې قول دليل د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت ﴿ لا تقبل صلاة بغير طهور ﴾[1] او د سيدنا علي رضي الله عنه روايت ﴿ مفتاح الصلاة الطهور ﴾[2] وغيره دي.[3]

پنځم قول : دا دې چه ادا ئې مستحب ده او قضاء ئې واجب ده، دا د امام شافعي رحمه الله يو قول دې.[4] د دې دليل تير شوې دې چه د ادا حکم د وخت د حرمت د وجې نه دې او د قضاء حکم په دې وجه چه دا عذر نادر الوقوع دې.[5]

شپږم قول : دا دې چه تشبه بالمصلين دې اوكړى او روستو دې قضاء راوړى، دا د امام ابو يوسف رحمه الله مذهب دې او د امام محمد رحمه الله يو روايت دې.[6]

د تشبه بالمصلين مطلب دا دې چه د مونځ ګزارو په شان صورت جوړ كړى، قراءت به نه كوى، برابره خبره ده كه حدث اصغر ورته لاحق شوې وى يا حدث اكبر، د ركوع او سجود په باره كښې يو قول دا دې چه كه ځائې اوچ شى نو ركوع او سجود به كوى، ګينې په اشارې سره به مونځ كوى، خو صحيح دا ده چه په اشارې سره به مونځ كوى، كه ځائې اوچ وى او كه تر وى، او نيت به هم نه كوى. ځكه چه دا تشبه بالصلاة ده، حقيقة صلاة نه دې.[7]

د دې قول دليل دا دې چه اګر چه حقيقة د ادا نه عاجز دې خو د تشبه نه خو عاجز نه دې، لهذا هغه ته به د تشبه حكم وركولې شى. كما فى باب الصوم.[8]

او په شريعت كښې د دې تشبه دوه مثالونه دى. يو دا چه كه حائضه يا نفساء د رمضان د روژې دوران پاكه شى، هم دغه شان مسافر روژه اوخورى او بيا مقيم شى، يا نابالغ ماشوم د

---

[1]) اخرجه مسلم فى كتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة، رقم الحديث ٥٣٥، والترمذى فى ابواب الطهارة، باب ما جاء لا تقبل صلاة بغير طهور، رقم الحديث ١

[2]) رواه ابوداؤد فى كتاب الطهارة، باب فرض الوضوء، رقم الحديث ص ٦١، والترمذى فى ابواب الطهارة، باب ما جاء ان مفتاح الصلاة الطهور رقم الحديث ٣

[3]) المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨١

[4]) شرح النووى ج ٣ ص ٩٩، المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٧٨، فتح العزيز ج ٢ ص ٣٥٤، التوضيح لابن ملقن الشافعى ج ٤ ص ٢٢

[5]) المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨٠، فتح العزيز ج ٢ ص ٣٥٥

[6]) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦، ٣٢٧ البحر الرائق ج ١ ص ٢٨٦، الدر المختار مع رد المختار ج ١ ص ١٨٥، الموسوعة الفقهية ج ٣٢ ص ١٩٣، الفقه الاسلامى وادلته ج ١ ص ٦٠٧، معارف السنن ج ١ ص ٣٢، بذل المجهود ج ١ ص ٣٦٢، فتح الملهم ج ٢ ص ٢٧٧

[7]) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦، البحر الرائق ج ١ ص ٢٨٦، الموسوعة الفقهية ج ٣٢ ص ١٩٣، فيض البارى ج ١ ص ٥١٦، الفقه الاسلامى وادلته ج ١ ص ٦٠٧، الدر المختار مع رد المختار ج ١ ص ١٨٥

[8]) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦

ماسپحین نه روستو بالغ شي، یا کافر اسلام قبول کړي نو اوس به دا حضرات تشبه بالصائمین کوی، د رمضان په احترام کښې (۱)

او دویم دا چه که د چا حج فاسد شي نو اوس په هغه تشبه بالحجاج کولو سره د حج مناسك ادا کوی او روستو به ئې قضاء راوړی، لهذا چه کله په روژه او حج کښې د تشبه حکم بالاجماع ثابت دې نو د مانځه په باب کښې هم دا حکم کیدل پکار دی. اذلاقائل بالفرق.(۲)

علامه تمرتاشي رحمه الله فرمائی ﴿ وبه یفتی، والیه صح رجوعه ﴾ (۳) چه د حضرات صاحبین قول د احنافو په نزد مفتی به دې او د امام صاحب رحمه الله د هغه طرف ته رجوع هم ثابت ده. لهذا اوس ائمه احناف په دې مسئله کښې متحد دی.

د دې نه روستو تاسو ځان په دې پوهه کړئ چه په دې اقوال کښې د مُدرسین په نزد څلور اقوال مشهور دی: ① امام احمد رحمه الله فرمائی صرف ادا واجب ده.

② امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی صرف قضاء واجب ده.

③ امام شافعي رحمه الله فرمائی ادا او قضاء دواړه واجب دی

④ امام مالك رحمه الله فرمائی نه ئې ادا واجب ده او نه قضاء.

د دې مدرسې سابقه ناظم مولانا شاه محمد اسعد الله صاحب رحمه الله د دې مذاهب اربعه د یادولو دپاره یو شعر وئیلې وو او په هغه شعر کښې ئې د اصحاب مذاهب نومونه او د هغوی مذاهب په ترتیب سره د لف نشر مرتب په طور ذکر کړې وو، فرمائی

مالك و شافعی بهی، احمد بهی اور هم

لا لا، نعم نعم، نعم لا، ولا نعم

په دې شعر کښې د حرف اول تعلق د ادا سره دې او د حرف ثانی د قضاء سره دې. اوس د ﴿لا لا﴾ معنی شوه ﴿ لا ادا ولا قضاء ﴾ او د ﴿ نعم نعم ﴾ مطلب دې ﴿ علیه الاداء والقضاء ﴾ او د ﴿ نعم لا ﴾ مطلب دې ﴿ علیه الاداء لا القضاء ﴾ او د ﴿ لا نعم ﴾ مطب دې ﴿ لا اداعلیه، وعلیه القضاء ﴾

شرح حدیث : دا حدیث دلته مختصر دې. د کتاب التیمم په شروع کښې امام بخاری رحمه الله مفصلا ذکر کړې دې او هم هلته د دې ټول تفصیلات مونږ ذکر کړې دی.

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت : ترجمة الباب د حدیث د دې الفاظ : ﴿ فَأَدْرَكَتْهُمُ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَصَلَّوْا ﴾ نه ثابتیږی، ﴿ یعنی فصلوا بغیر طهارة ﴾

---

(۱) فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷، معارف السنن ج ۱ ص ۳۲، فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۶

(۲) معارف السنن ج ۱ ص ۳۲، فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۶، ۵۱۷

(۳) تنویر الابصار والدر المختار مع رد المختار ج ۱ ص ۱۸۵، الموسوعة الفقیهة ج ۳۲ ص ۱۹۳، معارف السنن ج ۱ ص ۳۲، فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷، فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۶

خو په دې باندې اشکال دا دې چه ترجمه خو د فاقد الماء والتراب متعلق ده او صحابه کرام رضی الله عنهم صرف فاقد الماء وو، فاقد الماء والتراب نه وو، هغوی خو میدان کښې کوز شوې وو؟
د دې جواب دا دې چه تر دې وختـه پورې د تیمم وخت نه وو نازل شوې او د خاورې مطهر کیدل معلوم نه وو، لهذا د خاورې کیدل او نه کیدل برابر وو، ګویا د هغوی په حق کښې خاوره هم مفقود وه.
حاصل دا چه امام بخاری رحمه الله د دې خبرې لحاظ اوساتلو چه د تیمم د مشروعیت فقدان په منزله د فقدان تراب دې، ځکه چه څنګه د فقدان تراب په صورت کښې په استعمال تراب باندې قدرت نه وی، هم دغه شان د تیمم د مشروعیت نه کیدو په صورت کښې هم په طهارت باندې استعمال تراب باندې قدرت نه وو، ځکه چه تر اوسه پورې د طهارت حکم نه وو راغلې. (۱)
په دې باندې علامه عینی رحمه الله دا اشکال کړې دې چه د طحاوی د روایت نه معلومیږی چه هغه تیمم کړې وو بیا ئې د تیمم هغه روایت مفصلا ذکر کړې دې چه په هغې کښې دی: ﴿ولم یقدروا علی ماء فمنهم من تیمم الی الکف، ومنهم من تیمم الی المنکب، وبعضهم علی جلده، فبلغ ذلك رسول الله ﷺ، فانزلت اية التیمم﴾(۲) په دې کښې د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم د تیمم کولو تصریح ده، لهذا ترجمه ثابته نه شوه
علامه عینی رحمه الله د دې جواب دا ورکړې دې چه دا مختلف فیه تیمم په منزله د عدم تیمم دې، ځکه چه تر اوسه پورې د تیمم په باره کښې نص نه وو نازل شوې او د هغې تائید د معجم کبیر د روایت نه کیږی چه په هغې کښې دی ﴿عن عائشة رضی الله عنها: انها استعارت قلادة من اسماء، فسقطت من عنقها ... فابتغوها فوجدوا، فحضرت الصلاة، فصلوا بغیر طهور﴾(۳)
په دې حدیث کښې بغیر د طهور لفظ اوبو او خاورې دواړو ته شامل دې، دا په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم تیمم هغوی د اختلاف صفت سره کړې وو، هغه کالمعدوم وو.
که د آیت کریمه د نزول نه مخکښې کړې شوې تیمم معتبر وې نو د سیدنا عمار رضی الله عنه (کوم چه په هغه صحابه کرام رضی الله عنهم کښې یو وو چا چه هغه مختلف فیه تیمم کړې وو) به د تیمم د کولو نه پس د رسول الله ﷺ نه د تیمم د صفت په باره کښې تپوس نه کولو. (۴) والله اعلم

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۰، التوشیح ج ۱ ص ۲۸٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۹
۲) شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب صفة التیمم کیف هی ج ۱ص ۸۵، حقانیه
۳) المعجم الکبیر للطبرانی، ما اسندت عائشة بنت ابی بکر الصدیق رضی الله عنهما، رقم الحدیث ۱۳۱، ج ۲۳ ص ۵۰، دار احیاء التراث العربی
٤) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷

۲ باب التيمم فى الحضر إذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلاة

﴿وبه قال عطاء وقال الحسن فى المريض عنده الماء ولا يجد من يناوله يتيمم وأقبل ابن عمر من أرضه بالجرف فحضرت العصر بمربد النعم فصلى ثم دخل المدينة والشمس مرتفعة فلم يعد﴾

دا باب په حضر كښې د تيمم كولو په بيان كښې دې، چه كله اوبو ملاؤ نه شى او د مونځ د قضاء كيدو ويره وى. د ﴿ اذا ﴾ جواب محذوف دې چه په هغې باندې ماقبل دلالت كوى. يعنى ﴿ يتيمم ﴾ (۱) ﴿ فتقديره : اذا لم يجد الماء وخاف فوت وقت الصلاة، يتيمم ﴾ (۲)

د باب د ماقبل سره مناسبت : په مخكښې باب كښې په سفر كښې د اوبه نه موندونكى حكم بيان شو او په دې باب كښې په حضر كښې د اوبه نه موندونكى حكم بيان دې. (۳)

د ترجمة الباب مقصد : د تيمم آيت چونكه په سفر كښې نازل شوې وو په دې وجه دا شبه كيدې شوه چه د كيدې شى د تيميم دا حكم د سفر سره خاص وى، د دې وهم د دفع كولو دپاره امام بخارى رحمه الله ذكر شوې ترجمه قائم اوفرمائيله او دا ئې بيان كړه چه په حضر كښې هم تيمم كول جائز دى او د سفر قيد اتفاقى دې او ورسره ئې د تيمم فى الحضر په مسئله كښې د تيمم فى الحضر په مسئله كښې د ائمه كرامو د اختلاف طرف ته هم اشاره اوكړه. (٤)

وړاندې امام بخارى رحمه الله درې آثار ذكر كړې دى او په هغې كښې د درې مسائلو ذكر دې.

اولنې اثر ﴿ وبه قال عطاء ﴾ او عطاء بن ابى رباح رحمه الله د دې قائل دې.

يعنى د حضر په وخت كښې چه كوم سړې اوبه بيا نۀ مومى او د مونځ د وخت تيريدلو ويره وى نو هغه دپاره تيمم كولو سره مونځ كول پكار دى. (۵)

امام بخارى رحمه الله د عطاء بن ابى رباح رحمه الله چه كوم قول تعليقا نقل كړې دې، هغه امام عبدالرزاق او ابن ابى شيبه رحمهما الله په خپل مصنف كښې موصلا نقل كړې دې. ونصه :

﴿عن معمر، عن ابن جريج، عن عطاء، قال : اذا كنت فى الحضر وحضرت الصلاة، وليس عندك ماء فانتظر الماء، فان خشيت فوت الصلاة فتيمم وصل ﴾ (٦)

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۰، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹

(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹

(٤) الكنز المتوارى ج ۳ ص ۳۱۹، الابواب والتراجم ص ٦۷

(۵) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹، فتح البارى ج ۱ ص ۵۷۱، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۰، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱٦، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸

(٦) مصنف ابن ابى شيبة، كتاب الطهارة، رقم الحديث ۱۷۱۳، مصنف عبدالرزاق، كتاب الطهارة باب الرجل لا يكون معه ماء، الى متى ينتظر؟ رقم الحديث ۹۳۰، ج ۱ ص ۲٤۳، تغليق التعليق، كتاب التيمم ج ۲ ص ۱۸۳، المكتبة الاثرية.

يعنى چه كله تاسو د حضر په حالت كښې يئ او د مانځه وخت شي او تاسو سره (د اودس دپاره) اوبه نه وى نو د اوبو (د ملاويدو) انتظار كوئ او كه (د اوبو د نه ملاويدو په صورت كښې) د مونځ قضاء كيدو ويره وى نو تيمم اوكړئ او مونځ اوكړئ.

مسئله تيمم فى الحضر په سفر كښې تيمم كول خو متفق عليه دى، خو د تيمم فى الحضر په مسئله كښې د ائمه كرامو ترمينځه لږ شان اختلاف دې. ائمه ثلاثه، امام مالك [١] امام شافعى [٢] امام احمد بن حنبل [٣] امام اوزاعى او سفيان ثورى رحمهم الله [٤] فرمائى چه په حضر كښې هم تيمم كول جائز دى. د احنافو د بعض متون نه معلوميږى چه د اوبو نه ملاويدو چونكه نادر دى په دې وجه دې لره اعتبار نشته، لهذا په حضر كښې تيمم كول صحيح نه دى. [٥] بعض شارحينو د امام ابو يوسف او امام زفر رحمهما الله هم دا مذهب نقل كړې دې. [٦] او د امام ابوحنيفه رحمه الله هم يو روايت دا ذكر كړې دې. [٧] د دې قول يوه وجه دا بيان كړې شوې ده چه په آيت تيمم كښې سفر لره د جواز تيمم دپاره شرط مقرر كړې شوې دې، لهذا په حضر كښې به د شرط د فقدان د وجې نه تيمم صحيح نه وى، او دويمه وجه په حضر كښې د اوبو نه ملاويدل نادر وى. خو د احنافو مختار مذهب هم دا دې چه په حضر كښې هم تيمم جائز دې، صاحب د در

---

[١] قال فى المدونة الكبرى : قلت ايتيمم من فى الحضر اذا لم يجد الماء فى قول مالك؟ قال نعم. (١/٤٤) وفى شرح الزرقانى على الموطاء : والى جوازه فى الحضر ذهب مالك واصحابه. (١/١١٣) كذا فى الاستذكار لابن عبدالبر ج ١ ص ٢٥٩. والمنتقى للباجى المالكى ج ١ ص ٤٣٠.

[٢] قال الشيخ محمد الزهرى العمراوى فى السراج الوهاج على متن المنهاج : (فان تيقن المسافر) وكذا المقيم (فقده) اى الماء حوله (تيمم بلا طلب) ص ٢٦ دار الكتب العلمية.

وفى بداية المجتهد لابن رشد القرطبى الاندلسى : واما الحاضر الصحيح الذى يعدم الماء فذهب مالك والشافعى الى جواز التيمم له ... (٢/١٩)

[٣] قال العلامة المحقق علاء الدين ابو الحسن المرداوى فى الانصاف ما نصه : ظاهر قوله : (الثانى : العجز عن استعمال الماء لعدمه) ان العدم سواء كان حضرا او سفرا، وسواء كان العادم مطلقا او محبوسا. وهو صحيح، وهو مذهب، وعليه جماهير الاصحاب، وقطع به كثير منهم. (١/٢٦٤) كذا فى المغنى ج ١ ص ١٤٨.

[٤] وفى المغنى لابن قدامة : فان عدم الماء فى الحضر بان انقطع الماء عنهم، او حبس فى مصر فعليه التيمم والصلاة، وهذا قول مالك والثورى والاوزاعى والشافعى.... (١/١٤٨)، كذا فى اوجز المسالك ج ١ ص ٥٦٩.

[٥] قال العلامة العينى رحمه الله فى شرحه : وقال الامام التمرتاشى : من عدم الماء فى المصر لا يجوز له التيمم، لانه نادر. عمدة القارى ج ٤ ص ١٣ كذا فى اوجزالمسالك ١١/٥٧٠. والبحرالرائق ١١/٢٤٤_

[٦] قال العلامة الزرقانى فى شرح الموطاء : وقال ابويوسف وزفر : لا يجوز التيمم فى الحضر بحال. ولو خرج الوقت حتى يجد الماء ج ١ ص ١١٣. كذا فى الاستذكار ج ١ ص ٣٥٩. اواجز المسالك ج ١ ص ٥٦٩

[٧] قال ابن قدامة فى المغنى : وقال ابو حنيفة فى رواية عنه : لا يصلى لان الله تعالى شرط السفر لجواز التيمم، فلا يجوز لغيره. (١/١٤٨) وفى بداية المجتهد : فقال ابوحنيفة : لا يجوز التيمم للحاضر الصحيح، وان عدم الماء .... (٢/١٩) كذا فى المنتقى ج ١ ص ٤٣٠، واوجز المسالك ج ١ ص ٥٦٩

مختار(۱) علامه شامی (۲) محقق ابن الهمام (۳) ابن نجیم حنفی (۴) وغیره هم دا قول اختیار کړې دې. ځکه چه په حضر کښې د اوبو نه ملاویدل اګر چه بعض وخت نادر او مستبعد وی خو که د تیمم د جواز شرط بیا موندلې شی (یعنی اوبه ملاؤ نه شی) نو تیمم کول به جائز وی. (۵)
علامه ابن نجیم حنفی په دواړو خبرو کښې محاکمه کولو سره دا موقف اختیار کړې دې چه دا نزاع حقیقی نه ده، بلکه د ښارونو د حالات، عرف او زمانې په اعتبار سره ده. (۶)
بیا د دې نه پس په دې خان پوهه کړئ چه د تیمم فی الحضر د جواز دپاره عدم وجدان ماء متفق علیه شرط دې، یعنی انسان د اوبو په استعمال باندې قادر نه وی، که اوبه ورته ملاویږی یا نه ملاویږی، خو د اوبو استعمال د مرض په وجه باندې د هغه دپاره مضر وی، یا د اوبو اخستلو دپاره بوقه یا رسۍ وغیره نه وی، نو په دې صورتونو کښې تیمم کول جائز دی،
امام بخاری رحمه الله د دې سره دوېم شرط هم ذکر کړو، ﴿وخاف فوت الصلاة﴾ چه په حضر کښې د تیمم اجازت هغه وخت دې چه کله د مونځ د قضاء کیدو ویره وی. دا شرط ماته د ائمه په کلام کښې نه دې معلوم شوې بلکه د ائمه اربعه اصحاب په تیمم فی الحضر کښې هیڅ اختلاف او تفصیل نه دې ذکر کړې او! د تیمم فی السفر په مسئله کښې ئې اختلاف ذکر کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه:
امام ابو حنیفه رحمه الله فرمائی چه که مسافر ته د اخری مستحب وخته پورې د اوبو د ملاویدو په باره کښې ظن غالب وی او د اوبو د ځائې پورې یو میل یا د هغې نه زیاته فاصله وی نو مونځ لره مؤخر کول مستحب دی، او که د اوبو د نه ملاویدو په باره کښې ظن غالب وی نو د مونځ مقدم کول مستحب دی. (۷) هم دا د امام زهری، حسن بصری او ابن سیرین رحمهم الله رائې ده. (۸)
امام مالک رحمه الله فرمائی چه که ظن غالب دا وی چه په وخت کښې دننه به ورته اوبه ملاؤ شی نو په اول وخت کښې تیمم کولو سره مونځ کول افضل دی او مستحب دی، (چه د اول وخت فضیلت ورته حاصل شی که د اوبو فضیلت نه شی حاصلولې)، او که ظن غالب د اوبو د

---

۱) الدر المختار ج ۲ ص ۷۸
۲) رد المختار ج ۲ ص ۷۸
۳) فتح القدیر ج ۱ ص ۱۲۶
۴) البحر الرائق ج ۱ ص ۲۴۳
۵) قال المحقق ابن الهمام : وذكر في الاسرار. لو عدم الماء في الامصار جاز فيها ايضا. لان الشرط عدمه، فاينما تحقق بعدوجودالمقتضى جاز.ج ۱ ص ۱۲۶.كذا في ردالمختار ج۲ ص۷۸، والبحر الرائق ج ۱ ص۲۴۳
۶) قال ابن نجيم : ...... وكذا ذكر التمرتاشي بناء على كونه نادرا، والحق الاولو لما ذكرنا والمنع بناء على عادة الامصار فليس خلاف حقيقيا. (۱/۲۴۴)
۷) الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۱۳۰، البحر الرائق ج ۱ ص ۲۷۰، ۲۷۱، بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۲، الفتاوى الهندية ج ۱ ص ۳۰
۸) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۲

ملایدو وی نو مونځ لره د اوبو د ملاویدو پورې موخر کول افضل دی. ‹ځکه چه په اوبو سره د طهارت د حاصلولو فضیلت په اول وخت کښې د مونځ د ادا کولو د فضیلت نه زیات دې› او که هغه ته شك او تردد وی ‹او یو طرف ته ئې ظن غالب نه وی› نو په درمیانه وخت کښې دې مونځ اوکړی. او د درمیانه وخت نه مراد د اول وخت اخری حصه ده ‹ځکه چه که اوبو ملاؤ شوې نو دا د اوبو فضیلت به هم حاصل شی او که ملاؤ نه شوې نو کم از کم د اول وخت فضیلت خو به حاصل شی، ګینې دواړه فضیلتونه به فوت شی› (۱)

بعض حضراتو دا اجمالا داسې بیان کړې ده چه ترڅو پورې ظن غالب د اوبو د ملاویدو وی او نااميدی نه وی نو مونځ لره مؤخر کول مستحب دی، او که د اوبو د ملاویدو امید نه وی نو تقدیم او تعجیل مستحب دې. (۲) نتیجه او مقصد د دواړو تقریبا یو دې.

په حنابله کښې ابو الخطاب هم دا قول اختیار کړې دې. (۳)

امام شافعی رحمه الله فرمائی چه که د اخری وخته پورې د اوبو د ملاویدو یقین وی نو تاخیر افضل دې او که یقین نه وی ‹اګر چه ظن غالب هم وی› نو تعجیل او تقدیم افضل دې. (۴)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چه تاخیر د تیمم بهر حال افضل دې. (۵)

بهرحال! چه کله دا حضرات په سفر کښې د مانځه د فوت کیدو شرط نه لګوی، نو ظاهره ده چه په حضر کښې به هم د هغوی دا رائې وی. مګر دا چه اوئیلې شی چه په سفر کښې د اوبو ملاویدل بعض وخت مستبعد وی، اوس که په سفر کښې څوك د مونځ د فوت کیدو ویره نه شرط کوی نو د هغې نه دا نه لازمیږی چه په حضر کښې دې هم هغه شرط نه شی. والله اعلم

دویم اثر ﴿وقال الحسن في المريض عنده الماء ولا يجد من يناوله : يتيمم﴾

حسن بصری رحمه الله (۶) د هغه مریض متعلق چه د هغه سره اوبه وی، ‹خو خپله ئې په استعمال

---

(۱) المنتقی ج ۱ ص ۴۳۳، الموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۶۹، ۲۷۰

(۲) المدونة الكبرى ج ۱ ص ۴۲، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳

(۳) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳، الموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۶۹

(۴) المنهاج، باب التيمم ص ۲۶، ۲۷، الموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۷۰، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳

(۵) ځکه چه سیدنا علی رضی الله عنه یو جنبی ته د اخر وخته پورې د انتظار کولو دپاره اوئیل. بیا که هغه ته اوبو ملاؤ شی نو غسل کولو سره دې مونځ اوکړی ګینې تیمم دې اوکړی. دویمه وجه دا ده چه د قضاء حاجت د وجې نه مونځ موخر کول پکار دی چه په مونځ کښې خشوع وخضوع او اطمینان وی، هم دغه شان د ادراك جماعت دپاره هم تاخیر مستحب دې. نو لهذا د طهارت مشروطه د حصول دپاره به د مونځ موخر کول په طریقه اولی مستحب وی. (المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳، والموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۷۰)

(۶) عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۱۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸

قادر نه وی، او داسې څوك هم نه مومی کوم چه هغه ته اوبه ورکړی، دا وئیلې دی چه هغه دې چه دې تیمم اوکړی

قوله: المـاء: دلته معرفه استعمال شوې دې په الف لام سره، په بعض نسخو کښې ﴿ماء﴾ دې یعنی بغیر د الف لام نه. (۱)

قوله: یتیمم: د مضارع په صیغې سره دې. په بعض نسخو کښې ﴿تیمم﴾ د ماضی په صیغې سره استعمال شوې دې. (۲) معنی د دواړو یوه ده.

دا دویم اثر دې چه په هغې کښې په حضر کښې د مریض د تیمم کولو حکم بیانولې شی کوم چه په خپله هم د مرض د وجې نه د اوبو په استعمال باندې قادر نه وی او بل ئې څوك مددګار هم نه وی. امام بخاری رحمه الله دا دلته تعلیقا ذکر کړې دې. او اسماعیل بن اسحاق القاضی په خپل احکام القران کښې دا په صحیح طریق سره موصولا نقل کړې دې. ونصه:

﴿حدثنا علی بن عبدالله، ثنا معاذ، ثنا اشعث، عن الحسن فی المریض تحضره الصلاة، ولیس عنده ماء، ولا یقدر علی القیام الی الماء، ولیس عنده من یناوله، یتیمم﴾(۳)

په حضر د مرض په وجه باندې د تیمم کولو حکم: داسې مریض چه د هغه سره اوبه دی خو هغه ئې په استعمال باندې خپله قادر نه دې، چه د اوبو د استعمالولو یا حرکت وغیره د وجې نه ئې د مرض د زیاتیدو ویره ده او بل څوك سړې ئې هم د اودس کولو دپاره نشته، نو د امام مالك (۴) او امام احمد رحمه الله (۵) په نزد د هغه دپاره تیمم کول جائز دی.

امام شافعی رحمه الله فرمائی که د نفس یا اندام ضائع کیدو یا د زخم په تاخیر سره د رغیدو ویره وی نو تیمم کولې شی، برابره خبره ده که بل څوك اودس کونکې وی یا نه وی، صرف د مرض د سختیدو ویره کافی نه ده. (۶)

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳

۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳، تحفة الباری ج ۱ص ۲۶۸

۳) تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۳

۴) قال الدردیر فی الشرح الکبیر: کما یجب التیمم لعدم مناول او) لعدم (آله) مباحة کدلو وحبل اذا خاف خروج الوقت، لانه بمنزلة عادم الماء. (۱/۲٤۷)

۵) وذکر ابن قدامة فی المغنی: ومن کان مریضا لا یقدر علی الحرکة، ولو یجد من یناوله الماء فهو کالعادم ج ۱ ص ۱۵۱.

وذکر المرداوی فی الانصاف: لو عجز المریض عن الرکة وعمن یوضیه فحکمه حکم العادم. (۱/۲۶۵)

۶) وقال شیخ الاسلام زکریا الانصاری رحمه الله: واما مذهب الشافعی فلا یتیمم للمرض الا اذا خاف من الماء محذورا، سوا وجد من یناوله الماء اولا ﴾ تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، کذا فی ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، وشرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶

په احنافو کښې دامام محمد رحمه الله نه يو روايت دې چه داسې سړې تيمم نه شي کولې مګر دا چه مقطوع اليدين وى. (1) او ظاهر او مختار مذهب دا دې چه داسې سړې تيمم کولې شى، ځکه چه هغه ته قدرت بالغير حاصل دې کوم چه د احنافو په نزد معتبر نه دې. (2) او! که د اودس د کولو دپاره ئې خادم وغيره وى، يا دومره مال وى چه څوك په مزدورئ باندې واخلى او اودس پرې اوکړى، نو اوس به تيمم نه کوى. (3)

دريم اثر ﴿ وَأَقْبَلَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ أَرْضِهِ بِالْجُرُفِ فَحَضَرَتِ الْعَصْرُ بِمَرْبَدِ النَّعَمِ فَصَلَّى ثُمَّ دَخَلَ الْمَدِينَةَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ فَلَمْ يُعِدْ ﴾

او سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د خپلې زمکې نه کومه چه په جرف (مقام) کښې وه راروان وو، نو د اوښانو په غوجل کښې پرې د مازيګر وخت شو، نو هغه تيمم کولو سره مونځ اوکړو. بيا مدينې ته داسې وخت کښې داخل شو چه لانمر اوچت وو او مونځ ئې دوباره اونکړو

قوله: الجرف: دا په بضم الجيم والراء او بضم الجيم وسكون الراء دواړو طريقو سره لوستلې شي. (4) او په لغت کښې وئيلې شي ﴿ ما تجرفته السيول واكلته من الارض ﴾ ته. (5) يعنى د زمکې او د نهر هغه لاندې حصه کومه چه سيلاب او اوبو ځان سر اوړلې وى د دې جمع اجراف، جروف او جرفه (بكسر الجيم وفتح الراء) ده. (6) د دې نه مراد مدينې منورې ته نزدې يو مقام دې کوم چه د بعض په نزد د مدينې منورې نه د يو ميل په فاصله باندې دې. (7) او اكثر شارحينو د ابن اسحاق په حوالې سره نقل کړې دى چه دا د مدينې نه د شام په طرف د يو فرسخ (درې ميله) فاصله باندې دې. (8) دا هغه مقام دې چرته چه به د غزوات په موقع باندې د يو منزل طرف ته

---

(1) المبسوط للسرخسي ج ۱ ص ۲۵۳

(2) فيض البارى ج ۱ ص ۵۲۱

(3) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۲۰، البحر الرائق ج ۱ ص ۲٤۵، الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۸۰-۸۱

(4) لسان العرب ج ۲ ص ۲۵٤، عمدة القارى ج ٤ ص ١٤، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸، شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۲

(5) لسان العرب ج ۲ ص ۲٤۵، كذا فى النهاية ج ۱ ص ۲۵۷، عمدة القارى ج ٤ ص ١٤، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۶

(6) لسان العرب ج ۲ ص ۲٤۵، عمدة القارى ج ٤ ص ١٤

(7) قال العينى : وزعم الزبير ان الجرفة على ميل من المدينة . (٤/١٤)

(8) والمراد به هنا موضع بقرب المدينة على ثلاثة اميال. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸، كذا فى شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۲، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القارى ج ٤ ص ١٤، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤۱، شرح شيخ الاسلام بهامش تيسير القارى. الجزء الثانى ج ۱ ص ۳٤۲

د مخکښې کیدو نه مخکښې اسلامی لښکر پړاؤ اچولو. (۱)

قوله: فحضرت الصلاة: دا د صلاة العصر په تاویل کښې دې، په دې وجه د فعل مؤنث راوړل صحیح دی. (۲)

قوله: بمربد النعم: ... ﴿نعم﴾ بفتح النون والعین: څریدونکو حیواناتو ته وئیلې شی. زیات تر د دې اطلاق په اوښانو باندې کیږی. (۳)

﴿مربد﴾ بعض حضراتو دا د میم په فتحې سره نقل کړې دې. (۴) خو سفاقسی او جمهور حضراتو د میم په کسرې او د را په سکون او د باء په فتحې سره نقل کړې دې (۵) دا د ﴿ربد بالمکان﴾ نه دې چه کله پکښې اقامت اختیار کړې شی. او ﴿ربدة﴾ په معنی د ﴿حبسه﴾ هم راځی. (۶) نو د ﴿مربد النعم﴾ مطلب به وی هغه ځائې چرته چه اوښان وغیره تړلې شی. (۷) یعنی د اوښانو غوجل.

او هم د دې نه ﴿مربد المدینة﴾ او ﴿مربد البصرة﴾ وئیلې شی. (۸) دا د مدینې منورې نه د یو یا دوه میلو په فاصله باندې دې. (۹) د دې نه معلومه شوه چه سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د حاضر فی البلد دپاره د تیمم قائل وو، ځکه چه دا سفر قصیر دې کوم چه د حضر په حکم کښې دې او کوم حضرات چه تیمم لره د سفر سره مقید کوی هغوی د سفر نه شرعی سفر مراد اخلی چه په هغې کښې مونځ قصر کیږی، لهذا په دې سره د امام بخاری رحمه الله ترجمه ثابته شوه کومه چه د جواز التیمم للحاضر په باره کښې ده. (۱۰)

---

۱) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤١

۲) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱

۳) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤

٤) ارشادالساری ج۱ ص۵۸۱، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، فتح الباری ج۱ ص٤٤١، تحفة الباری ج۱ ص۲۶۸

۵) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤١، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶، النهایة ج ۱ ص ۶۲٤

۶) النهایة ج ۱ ص ۶۲٤، الصحاح ص ۳۸۵

۷) النهایة ج ۱ ص ۶۲٤، الصحاح ص ۳۸۵، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶

۸) النهایة ج ۱ ص ۶۲٤، الصحاح ص ۳۸۵، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶،

۹) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤١، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱. تیسیر القاری، جزء الثانی ج ۱ ص ۱۳۰

۱۰) فتح الباری ج۱ ص٤٤١، تحفة الباری ج۱ ص۲۶۸، ارشاد الساری ج۱ ص۵۸۱، عمدة القاری ج٤ ص ١٤

دا تعلیق موقوفا امام مالک رحمه الله په موطاء کښې نقل کړې دې : ونصه : ﴿عن نافع انه اقبل هو وعبدالله بن عمر من الجرف، حتى اذا كان بالمربد نزل عبدالله فتيمم صعيدا طيبا، فمسح بوجهه ويديه الى المرفقين ثم صلى﴾ (۱) هم دغه شان امام بیهقی رحمه الله په السنن الکبری (۲) او امام دارقطنی رحمه الله په خپل سنن (۳) کښې نقل کړې دې. (۴)

په دې اثر کښې دوه خبرې د غور قابلې دی

یوه دا چه په دې اثر کښې (لکه چه مونږ د موطاء حوالې سره نقل کړې دی) د ابن عمر رضی الله عنهما د تیمم کولو ذکر دې، ﴿فتيمم﴾ او هم د دې نه د امام بخاری رحمه الله ترجمه ثابتیږی، خو دلته امام بخاری رحمه الله په تعلیق کښې د تیمم کولو بالکل ذکر هم نه دې کړې، چه د هغې نه بغیر ترجمه نه ثابتیږی، د دې څه وجه ده؟

نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د تیمم ذکر حذف کولو په وجه باندې زه پوهه نه شوم. (۵)

---

۱) الموطاء للامام مالک، کتاب الطهارة، باب العمل فی التیمم، رقم الحدیثو ۹۰، ج ۱ ص ۵۶، دار احیاء التراث العربی. کذا فی تغلیق التعلیق، ج ۲ ص ۱۸۴

۲) السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب السفر الذی یجوز فیه التیمم، ج ۱ ص ۳۲۴، کذا فی تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۴

۳) سنن الدارقطنی، کتاب الطهارة، باب فی بیان الموضع الذی یجوز فیه التیممو وقدره من البلد وطلب الماء، رقم الحدیث ۴، ج ۱ ص ۱۸۶، کذا فی تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۴

۴) دا حدیث مرفوعا هم امام دارقطنی رحمه الله په خپل سنن کښې په کتاب الطهارة، باب فی بیان الموضع الذی یجوز التیم فیه، وقدره من البلد وطلب الماء رقم الحدیث ۱، ج ۱ ص ۱۸۵، ۱۸۶. دار نشر الکتب الاسلامیة. او امام حاکم په مستدرک کښې نقل کړې دې ونصه : عن ابن عمر قال : رایت النبی صلی الله علیه وسلم تیمم بموضع یقال له : مربد الغنم، وهو یری بیوت المدینة! (کتاب الطهارة ج ۱ ص ۲۸۸. دار الکتب العلمیة) د روایت تصحیح کولو سره امام حاکم رحمه الله فرمائی: هذا حدیث صحیح تفرد به عمرو بن محمد بن ابن رزین. وهو صدوق، ولم یخرجاه، وقد اوقفه یحیی بن سعید الانصاری وغیره عن نافع عن ابن عمر ۱\۲۸۸.
حافظ ذهبی رحمه الله په تلخیص کښې فرمائی : تفرد به عمرو، وهو صدوق. وقفه یحیی بن سعید الانصاری وغیره. ۱/۲۲۸

خو حافظ ابن حجر رحمه الله په مرفوع طریق باندې اعتماد نه دې کړې فرمائی : ﴿ قلت : ورفعه لهذا الحدیث من جملة ما اخطاء فیه ﴾... تغلیق التعلیق ۲/۱۸۵

امام دارقطنی رحمه الله هم موقوف طریق ته صواب وئیلې دی، هغه فرمائی : الصواب ما رواه غیره عن عبد الله موقوفا. وکذا رواه ایوب ویحیی بن سعید الانصاری، وابن اسحاق وابن عجلان موقوفا. وذکره البخاری فی صحیحه تعلیقا. واما عمرو بن محمد بن ابی رزین فهو صدوق ربما اخطاء. (التعلیق المغنی علی سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۶)

۵) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۱

علامه عینی رحمه الله د حافظ صاحب قول نقل کولو نه پس رد کولو سره د دې جملې د حذف کولو وجه دا بیان کړې ده چه دا ناسخ (د کاتب) نه پاتې شو او بیا هم دغه شان استمرارا نقل کیدو، د دې حذف د دې نه علاوه بله هیڅ توجیه نشته. (۱) هم دا خبره علامه قسطلانی رحمه الله هم نقل کړې ده. (۲)

شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د تیمم ذکر عمدا حذف کړې دې د تشحیذ اذهان په غرض سره او دا د امام بخاری رحمه الله عادت دې، په بخاری کښې ځائې په ځائې داسې شوې دی چه هغه د تشحیذ اذهان دپاره داسې کوی. (۳)

دویمه خبره: امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د **جواز التیمم للحاضر** دپاره دویم شرط دا بیان کړې وو ﴿**وخاف فوت الصلاة**﴾ چه که هغه ته اوبه نه ملاویږی او د مونځ د فوت کیدو ئې ویره وی نو دهغه دپاره تیمم جائز دې، چه دهغې مطلب دا دې چه که دمونځ فوت کیدو ویره ئې نه وی، نو په دې صورت کښې د هغه دپاره تیمم کول جائز نه دی. خو امام بخاری رحمه الله چه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما کوم اثر نقل کړې دې، په دې کښې صراحت دې چه هغه چه کله مونځ اوکړو او بیا واپس مدینې منورې ته اورسیدو نو تر هغه وخته پورې نمر اوچت وو، یعنی د مازیگر وخت باقی وو، چه دهغې مطلب داشوچه هغوی د مونځ د فوت کیدو د ویرې نه بغیر هم تیمم اوکړو. د دې اشکال حاصل دا دې چه د ابن عمر رضی الله عنهما دا اثر د ترجمة الباب موافق نه دې، ځکه چه په ترجمة الباب کښې د ﴿**وخاف فوت الصلاة**﴾ قید دې او دا اثر د هغې خلاف دې.

شارحینو د دې اشکال مختلف جوابات ورکړې دی!

علامه عینی رحمه الله یو جواب دا ذکر کړې دې چه سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د مستحب وخت د فوت کیدو د ویرې نه تیمم اوکړو، اوس به د ﴿**والشمس مرتفعة**﴾ مطلب دا وی چه ﴿**مرتفعة عن الافق والصفرة دخلتها**﴾ چه نمر د افق نه لږ شان اوچت وو او په هغې کښې زیړ والې راغلې وو. (۴)

خو دا جواب په ظاهره کښې صحیح نه معلومیږی، ځکه چه په ترجمة الباب کښې د مستحب وخت د فوت کیدو په ویره سره د جواز تیمم ذکر نشته، بلکه مطلق د وخت فوت کیدو په ویرې سره د دې ذکر دې، پس دا د ترجمة الباب سره مطابقت نه ساتی.

دویمه توجیه ئې دا بیان کړه چه سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما د وخت داخلیدو سره د جواز تیمم قائل وو، چه د وخت د داخلیدو نه پس که اوبه ملاؤ نه شی نو تیمم کولو سره مونځ کول جائز دی. (۵) خوظاهره ده چه په دې توجیه سره هم په ترجمة الباب او اثر مذکورکښې مطابقت نه پیدا کیږی.

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳

(۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ٥٨١

(۳) الابواب والتراجم ص ٦٧، ٦٨، والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۱۹، ۳۲۰

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤

(۵) پورته حواله

یوه بله توجیه کومه چه حافظ صاحب رحمه الله هم ذکر کړې ده او علامه قسطلانی او شیخ الاسلام زکریا الانصاری رحمهما الله هم ذکر کړې ده، هغه دا چه د ابن عمر رضی الله عنهما دا عادت وو چه هغه به د هر مانځه دپاره استحبابا اودس کولو، اګر چه په اودس کښې به وو، پس دلته هم هغه تیمم عن حدث نه دې کړې. بلکه هغه په اودس کښې وو او د خپل عادت مطابق ئې استحبابا اودس کول اوغوښتل، خو اوبه ورته ملاؤ نه شوې نو تیمم کولو سره ئې مونځ اوکړو. چه د هغې د اعادې ظاهره ده روستو هیڅ ضرورت نشته، چه هغه خو د اول نه په اودس کښې وو. (۱)

خو په دې صورت کښې هم ظاهره ده چه د ترجمة الباب سره د دې اثر مطابقت نه پیدا کیږی. حافظ صاحب یو بل جواب کړې دې، کوم چه علامه عینی او نورو شارحینو هم نقل کړې دې هغه دا چه کوم وخت سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما تیمم کولو هغه وخت د هغه پوره یقین نه وو چه هغه به په وخت کښې دننه مدینې منورې ته داخل شی، بلکه د هغه ګمان دا وو چه هغه به په وخت کښې دننه او نه رسیدلې شی، په دې وجه هغه تیمم اوکړو، خو اتفاقا هغه داسې وخت له اورسیدو چه د مانځه وخت باقی وو، نو هغه د مانځه اعاده اونکړه. ځکه چه د جواز تیمم دپاره شرط صرف دا دې چه که هغه وخت تیمم کولو سره مونځ اونکړی نو ښهر ته د رسیدو پورې د وخت د وتلو ویره وی، دا خوف او ګمان اګر چه روستو د څه وجې نه غلط ثابت شی، لهذا د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په واقعه کښې چونکه هغه ته د وخت د فوت کیدو ویره وهو په دې وجه د هغه دپاره تیمم کول جائز شو. (۲)

په دې جواب سره د ذکر شوی اثر د ترجمة الباب سره مناسبت پیدا کیږی. والله اعلم

تیمم کولو سره د لوستلی شوی مونځ په وخت کښې دننه اوبو ملاویدو باندې د اعادې حکم : د دې اثر په اخره کښې ﴿ فلم یعد ﴾ دې چه سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما چه کله تیمم کولو سره مونځ اوکړو او بیا مدینې منورې ته اورسیدو نو لانمر اوچت وو، یعنی د مازیګر وخت باقی وو، خو هغه په تیمم سره لوستلې کیدونکې هغه مونځ باندې اکتفاء اوکړه اودمونځ اعاده ئې اونکړه.
پس په دې مسئلې کښې د حضرات فقهاء کرامو اختلاف دې!

د احنافو (۳) اومالکیانو مذهب هم دا د ې کوم چه په اثر کښې مذکور دې، یعنی که د اوبو د نه ملاویدو دوجې نه یوسړی تیمم اوکړو اوبیا ورته په وخت کښې دننه اوبه ملاؤ شوې. نو د هغه

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۲، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸

(۲) پورته حواله جات

(۳) قال الملا خسرو الحنفی : فلو صلی بالتیمم فی اول الوقت ثم وجد الماء والوقت باقی لا یعیدها. (درر الاحکام فی شرح غرر الاحکام. کتاب الطهارة. باب التیمم ج ۱ ص ۳۱، میر محمد کتب خانه)
وقال شیخ ابراهیم الحلبی فی غنیة المستملی فی شرح منیة المصلی ما نصه : ولو صلی ثم وجد الماء فی الوقت لا یعید) لما قدم انه ادی الصلاة بالقدرة الموجودة له وقت انعقاد سببهاو فسقطت عنه اصلا. لاتیانه بما کلف به. کمن کفر بالصوم لفقره ثم ایسر وامثال ذلک. (فصل فی التیمم، ص ۸۱، سهیل اکیدمی). کذا فی الموسوعة الفقهیة ج ١٤ ص ۲۵۶

په ذمه باندې په تیمم سره د لوستلې شوې مونځ اعاده نشته. ([1])
هم دا د امام احمد بن حنبل رحمه الله مشهور او راجح مذهب دې. ([2])
د امام احمد رحمه الله دویمه رائې دا ده چه اعاده به کوی، هم دا د امام شافعی رحمه الله مسلك دې. ([3])
د امام شافعی رحمه الله دلیل دا دې چه دا عذر چونکه نادر دې په دې وجه د نورو قوی عذرونو (مرض او سفر وغیره) په شان به پرې د عدم وجوب اعاده حکم نه وی، لهذا اعاده به ضرروی وی. لکه چه حائضه د روژو اعاده کوی.
د جمهور حضراتو دلیل دا دې چه د مونځ د سبب موندلې کیدو په وخت چه کوم قدرت هغه ته حاصل وو د هغه قدرت سره هغه مونځ اوکړو، یعنی مامور به ئې ادا کړو، لهذا د هغه ذمه ساقط شوه، اوس په باندې اعاده نشته.
دویم دلیل ئې دا دې چه هغه سړی په تیمم مشروع سرد په مشروع طریقه باندې مونځ کړې دې، لهذا هغه هم د مسافر او مریض په شان شو، چه هغوی هم په تیمم مشروع سره په مشروع طریقه باندې مونځ کوی. نو څنګه چه په هغه باندې اعاده نشته دغه شان په دهٔ باندې هم اعاده نشته.
دریم دلیل دا دې چه د مسافر او مریض دپاره د تیمم اجازت په دې وجه دې چه هغه ئې په وخت کښې دننه ادا کړې شی، هم د دې سبب په وجه باندې د حاضر فی البلد دپاره هم تیمم جائز شو. چه هغه سره اوبه نه وې، نو څنګه چه دلته د جواز تیمم په سلسله کښې حاضر فی

---

[1]) وذکر فی المدونة، فلیتمم ولیصل (فقلت) لابن القاسم افیعید الصلاة بعد ذلک اذا توضاء فی قول مالک؟ قال لا . قلت فان کان هذا الرجل في حضر، اتراه فی قول مالک بهذه المنزلة فی التیمم؟ قال نعم. (باب فی التیمم ج ١ ص ٤٤)
وفی الشرح الکبیر للدردیر : ولا یعید الحاضر الصحیح ما صلاه بالتیمم، باب احکام الطهارة. فصل فی التیمم، ج ١ ص ٢٤٣، ٢٤٤
وقال العلامة الزرقانی في شرح الموطاء : وعلی التیمم ففی الإعادة روایتان المشهور لا إعادة قیاسا علی المسافر والمریض بجامع أنه شرع لهما لإدراک الوقت فیلحق بهما الحاضر إذا لم یجد الماء فی عدم الإعادة کما ألحق بهما فی التیمم والروایة الثانیة وجوب الإعادة وقال بها ابن عبد الحکم وابن حبیب والشافعی لندور ذلک. ج ١ ص ١١٣، کذا فی الموسوعة الفقیة ج ١٤ ص ٢٥٦
[2]) ذکر ابن قدامة فی المغنی : فعلی هذا إذا تیمم فی الحضر ، وصلی ، ثم قدر علی الماء ، فهل یعید ؟ علی روایتین :إحداهما یعید،وهو مذهب الشافعی : لأن هذا عذر نادر ، فلا یسقط به القضاء ، کالحیض فی الصوم، والثانیة لا یعید، وهو مذهب مالک : لأنه أتی بما أمر به ، فخرج من عهدته : ولأنه صلی بالتیمم المشروع علی الوجه المشروع ، فأشبه المریض والمسافر ، مع أن عموم الخبر یدل علیه. باب التیمم، رقم المسالة، ٣٣١، ج ١ ص ١٤٩، کذا فی الانصاف للمرداوی، (باب التیمم، ج ١ ص ٣٠٣، والموسوعة الفقهیة ج ١٤ ص ٢٥٦)
[3]) قال النووی فی الجموع : مذاهب العلماء فیمن عدم الماء فی الحضر، قد ذکرنا مذهبنا المشهور انه یصلی بالتیمم وعلیه الاعادة ... وعن مالک والثوری والاوزاعی والمزنی والطحاوی، یصلی بالتیمم ولا یعید. وهو روایة عن احمد. (باب التیمم، ج ٢ ص ٣٠٥) وفتح الباری ج ١ ص ٤٤٢

البلد ته د مسافر او مريض حكم وركړې شو او د هغه سره ملحق كړې شو ، هم دغه شان روستو د عدم وجوب اعاده په سلسله كښې به هم هغه ته د مريض او مسافر حكم ووركولو سره هغوى سره ملحق كولې شى او دا به وئيلې شى چه څنګه په هغوى باندې د اعادې وجوب نشته. هم دغه شان په حاضر فى البلد باندې هم وجوب اعاده نشته. والله اعلم

۳۳۰ : حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ عَنْ الْأَعْرَجِ قَالَ سَمِعْتُ عُمَيْرًا مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ (١) قَالَ أَقْبَلْتُ أَنَا وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَسَارٍ مَوْلَى مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أَبِي جُهَيْمِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّةِ الْأَنْصَارِيِّ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ الْأَنْصَارِيُّ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ

رجال الحديث

يحيى بن بكير : دا ابو زكريا يحيى بن عبدالله بن بكير القرشى المخزومى المصرى رحمه الله دې د هغه حالات په بدء الوحى كښې د دريم حديث د لاندې تير شوې دى. (٢)

الليث : دا امام ابو الحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى رحمه الله دې. د هغه تذكره هم په بدء الوحى كښې د دريم حديث د لاندې تيره شوې ده. (٣)

جعفر بن ربيعه : دا ابو شرحبيل جعفر بن ربيعه بن شرحبيل (٤) بن حسنه القرشى الكندى المصرى الازدى الحسنى رحمه الله دې. (٥)

---

(١) الحديث، اخرجه مسلم فى كتاب الحيض، باب التيمم، رقم الحديث ٨٢٣، و ٨٢٤، والترمذى فى جامعه، فى كتاب الطهارة، باب فى كراهة ردالسلام غير متوضئ، رقم ٩٠، وفى كتاب الاستئذان والاداب، باب ما جاء فى كراهية السلام على من يبول رقم ٢٧٢٠، وابوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة، باب ايراد السلام على من يبول رقم ١٦، وباب التيمم فى الحضر رقم ٣٣٠، ٣٣١، والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب السلام على من يبول رقم ٣٧، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الطهارة وسننها، باب الرجل يسلم عليه وهو يبول رقم ٣٥٣

(٢) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٣، ٣٢٤

(٣) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٤، ٣٢٥

(٤) هم دغه شان ټول اصحاب تراجم ذكر كړې دې. يعنې شرحبيل. د هغه نيكه دې، او محمد بن سعد رحمه الله په خپل طبقات كښې د هغه نسب داسې بيان كړې دې : جعفر بن ربيعه بن عبدالله بن شرحبيل ... دغه شان به ئې نيكه عبدالله وى او شرحبيل به ئې غر نيكهٔ وى. (الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٥١٤)

(٥) موسوعة رجال الكتبة التسعة ج ١ ص ٢٤٢، ٢٤٣، كتاب الثقات لابن حبان رقم الترجمة ٥٧٥، ج ٣ ص ٢٥١، تهذيب الكمال ج ٥ ص ٢٩، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٥١٤، تهذيب التهذيب ج ٢ ص ٩٠، الجرح والتعديل ج ٢ ص ٤٠٨

د بنو زهره بن کلاب حلیف وو. (۱) د سیدنا عبدالله بن الحارث بن جزء الزبیدی صحابی رضی الله عنه زیارت ئې کړې دې. (۲)
د هغه والد محترم سیدنا ربیعه رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم زمانه موندلې ده او په زیارت سره ئې هم مشرف شوې دې. (۳) په مصر کښې پیدا شوې دې، او هم هلته مقیم وو. (۴)
هغه روایت کوی د عبدالرحمن بن هرمز الاعرج، عراك بن مالك، ابو سلمه بن عبدالرحمن (۵)، عبدالله بن الاشج، بکر بن سواده، یعقوب بن عبدالله بن الاشج، ربیعه بن سیف المعافری، ربیعه بن یزید الدمشقی، عبدالله بن عامر الحصیبی، عقبه بن مسلم التجیبی، عکرمه مولی ابن عباس، محمد بن مسلم بن شهاب الزهری (۶) او ابو الخیر مرثد الیزنی وغیره نه.
او د هغه نه په روایت کونکو کښې حیوه بن شریح، سعید بن ابی ایوب، عمرو بن الحارث، لیث بن سعد، یحیی بن ایوب، یزید بن ابی صهیب، نافع بن یزید، عبدالله بن لهیعه او ابن مرزوق التجیبی رحمهم الله وغیره دی. (۷)
ابن وضاح رحمه الله فرمائی چه ما د احمد بن سعد نه د جعفر بن ربیعه رحمه الله په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائیل: «کان من خیار اهل مصر» (۸)
عبدالله بن احمد رحمه الله فرمائی چه ما د خپل والد محترم احمد بن حنبل رحمه الله نه د جعفر بن ربیعه په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائیل: «کان شیخا من اصحاب الحدیث، ثقة» (۹)

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۵۱٤، سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹
(۲) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۰، سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۳ ص ۶۵۹، تهذیب الکمال ج ۵ ص ۲۹
(۳) سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۳ ص ۶۵۹
(٤) سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹، اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱۳
(۵) حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه علاؤ الدین مغلطائی رحمه الله د امام طحاوی رحمه الله په حوالې سره د ابو سلمه نه د هغه د سماع تردید کړې دې. ونصه: وقال الطحاوی: لا نعلم له سماعا من ابی سلمة بن عبدالرحمن سماعا. اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱۵، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۰
(۶) اجری د امام ابوداؤد رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دی چه جعفر بن ربیعه د امام زهری رحمه الله نه سماع نه ده کړې. وفی کتاب الاجری، سمع اباداؤد یقول: جعفر بن ربیعه لم یسمع من الزهری. (اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱٤) کذا فی تهذیب ابن حجر ج ۲ ص ۹۰
(۷) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۰، تهذیب الکمال ج ۵ ص ۳۰
(۸) اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱٤
(۹) الجرح والتعدیل ج ۲ ص ٤۰۸، هم دغه شان په الجرح والتعدیل کښې دی: یعنی «کان شیخا» او په تهذیب الکمال کښې اضافت سره «کان شیخنا» الفاظ دی. (تهذیب الکمال ج ۵ ص ۳۰)

د امام ابو زرعه رحمه الله نه چه د جعفر بن ربیعه په باره کښې تپوس اوشو نو وې فرمائیل: ﴿ مصری صدوق ﴾[1] امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿ ثقة ﴾[2] ابن شاهین هغه په ثقات کښې ذکر کړې دې. [3]
محمد بن سعد رحمه الله په الطبقات الکبری کښې فرمائی: ﴿ کان ثقة ﴾[4]
ابن صالح رحمه الله فرمائی: ﴿ ثقة ﴾[5] امام احمد رحمه الله فرمائی: ﴿ ثقة، ثقة ﴾[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله په تقریب التهذیب کښې فرمائی: ﴿ ثقة ﴾[7]
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. [8]
په مصر کښې په ١٣٢هجری، ١٣٣هجری، ١٣٤هجری، ١٣٥هجری، یا ١٣٦ هجری کښې وفات شوې دې. [9] په سن وفات کښې راجح قول د (١٣٦هجری) والا دې. [10]

الاعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز الاعرج المدنی القرشی رحمه الله دې. د هغه تذکره د کتاب الایمان، په باب حب الرسول ﷺ من الایمان د لاندې راغلې ده. [11]

---

[1]) الجرح والتعدیل ج ٢ ص ٤٠٨.
[2]) تهذیب التهذیب ج ٢ ص ٩٠، تهذیب الکمال ج ٥ ص ٣١
[3]) اکمال تهذیب الکمال ج ٣ ص ٢١٤
[4]) الطبقات الکبری لابن سعد ج ٧ ص ٥١٤
[5]) اکمال تهذیب الکمال ج ٣ ص ٢١٤
[6]) پورته حواله
[7]) تقریب التهذیب رقم الترجمة ٩٤٠، ج ١ ص ١٦١
[8]) کتاب الثقات لابن حبان ج ٣ ص ٢٥١
[9]) قال محمد بن سعد فی طبقاته: ومات جعفر بمصر سنة اثنتین وثلاثین ومائة ... (٧/٥١٤). وذکر ابن حبان فی ثقاته: مات بعد سنة ثلاث وثلاثین ومائة دخول المسودة مصر. (٣/٢٥١) وقال الذهبی فی تاریخه: توفی سنة اربع. وقیل سنة ثلاث وثلاثین ومائة بمصر: ٣/٦٥٩، ٦٦٠.
وقال العلامة مغلطائی: وذکر ابو عبید القاسم بن سلام انه توفی سنة خمس وثلاثین. وکذا قاله عبد الباقی بن قانع. اکمال تهذیب الکمال ج ٣ ص ٢١٤
وعبارة الامام البخاری رحمه الله فی تاریخه الکبیر هکذا: مات سنة ست وثلاثین او نحوها. رقم الترجمة ٢١٥٥. ج ٢ ص ١٩٠
[10]) رجحه الحافظ الذهبی فی سیر اعلام النبلاء ونصه: وقال ابن سعد: مات سنة اثنتین وثلاثین ومائة. وقیل توفی سنة ست وثلاثین، وهو الاصح، وقیل توفی سنة اربع وثلاثین ومائة. قاله شباب: ١٦/١٤٩، واختاره الحافظ ابن حجر فی تهذیب التهذیب ج ٢ ص ٩٠. وکذا فی تقریب التهذیب ج ١ ص ١٦١. وکذا اختاره الحافظ الذهبی فی الکاشف ج ١ ص ١٣٨.
[11]) اوګورئ: کشف البارى ج ١ ص ١٣٨ کتاب الایمان ١١١٢

عمير : دا عمير بن عبدالله الهلالى المدنى رحمه الله دې. ابو عبدالله ئې كنيت دې. (۱)
دا ام الفضل بنت الحارث بن حزن الهلاليه ازاد كړې غلام وو، په دې نسبت سره د هغه لقب مولى ام الفضل دې. (۲) هغه ته مولى ابن عباس رضي الله عنهما هم وئيلې شى. (۳)
هغه د ام الفضل بنت الحارث، د هغې د دواړو ځامنو سيدنا عبدالله بن عباس، الفضل بن عباس، د ابو جهيم بن الحارث بن الصمه الانصارى، اسامه بن زيد او عبدالله بن ياسر مولى ميمونه رضي الله عنهم نه روايت كوى.
د هغه نه په روايت كونكو كښې عبدالرحمن بن هرمز الاعرج، اسماعيل بن رجاء الزبيدى، سالم ابو النضر او عبدالرحمن بن مهران مولى بنى هاشم دى. (۴)
محمد بن اسحاق رحمه الله فرمائى : ﴿كان ثقة﴾(۵) امام نسائى رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾(۶)
حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب كښې فرمائى : ﴿ثقة من الثالثة﴾(۷)
ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (۸)
امام بخارى، امام مسلم، ابوداؤد او نسائى رحمهم الله د هغه نه دوه احاديث نقل كړى دى. (۹)
۱۰۴ هجرى كښې په مدينه منوره كښې هغه وفات شو. (۱۰) رحمه الله رحمة واسعة
عبدالله بن يسار : دا مشهور تابعى عبدالله بن يسار المدنى الهلالى رحمه الله دې. (۱۱)

---

۱) كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۵۱، تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۱، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۴۸، موسوعة رجال الكتب التسعة ج ۳ ص ۱۸۷.
۲) كتاب الثقات ج ۵ ص ۲۵۲، تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۱، الطبقات الكبرى ج ۵ ص ۲۸۶
۳) موسوعة رجال الكتب التسعة ج ۳ ص ۱۸۷، كتاب الثقات ج ۵ ص ۲۵۱، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۵، هم دا دواړه لقبونه ئې زيات مشهور دى. او ابن ابى حاتم په الجرح والتعديل كښې مولى عبيدالله بن عباس هم ذكر كړې دې. (۶/۴۹۹)
۴) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۱، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۴۸، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۳ ص ۳۲۴
۵) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۲، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۴۸، الجرح والتعديل ج ۶ ص ۵۰۰
۶) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۲
۷) تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۵
۸) كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۵۱
۹) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۲
۱۰) اوګورئ : الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۵ ص ۲۸۶، كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۵۲، الكاشف للذهبى ج ۲ ص ۳۳۹، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۵، تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۸۲، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۳ ص ۳۲۴، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۴۸، موسوعة رجال الكتب التسعة ج ۳ ص ۱۸۷.
۱۱) عمدة القارى ج ۴ ص ۱۴

د سليمان بن يسار، عطاء بن يسار او عبدالملك بن يسار رور دي. (۱)
دا ټول رونړه د ام المومنين سيده ميمونه بنت الحارث الهلاليه رضي الله عنها آزاد کړي غلام وو. (۲)
ابن حبان هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړي دي. (۳)

امام بخارى رحمه الله په خپل التاريخ الكبير كښې او محمد بن سعد رحمه الله په خپل طبقات كښې انتهائى په اختصار سره د هغوى تذكره كړې ده. (۴) د هغوى تفصيلى احوال ماته په تراجم، طبقات او رجال په كتابونو كښې ملاؤ نه شو. (۵)

---

۱) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۵ ص ۱۷۳ تا ۱۷۵، تهذيب الكمال ج ۲۰ ص ۱۲۵، كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۳

۲) پورته حواله جات

۳) كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۳

۴) اوګورئ: التاريخ الكبير ج ۵ ص ۲۳۳، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۵ ص ۱۷۵

۵) د تراجم او رجال په كتب متداوله: تهذيب التهذيب، تهذيب الكمال، تقريب التهذيب، الكاشف، سيرا علام النبلاء، اكمال فى تهذيب الكمال لعلاء الدين مغلطائى، خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجي، موسوعة رجال الكتب التسعة، لسان الميزان، ميزان الاعتدال، الجرح والتعديل، او تذكره الحفاظ كښې مونږ ته د هغه تذكره ملاؤ نه شوه.

امام بخارى رحمه الله په التاريخ الكبير كښې صرف دومره ليكلي دي: عبدالله بن يسار مولى ميمونة اخو سليمان بن يسار المدنى وعبد الملك وعطاء. (۵/۲۳۳)

محمد بن سعد په خپل طبقات كښې صرف دومره ذكر كولو باندې اكتفاء كړې ده چه: مولى ميمونة بنت الحارث الهلالية زوج النبى صلى الله عليه وسلم، وقد روى عنها ايضا، وكان قليل الحديث. (۵/۱۷۵)

او ابن حبان رحمه الله په كتاب الثقات كښې فرمائى: عبدالله بن يسار مولى ميمونة، اخو سليمان، وعبدالملك، وعطاء، بنو يسار، يروى عن رجل من اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، عداده فى اهل المدينة، روى عنه اهلها. وليس هو بصاحب سليمان بن صرد وخالد بن عرفطة. (۵/۵۳)

مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله په بذل المجهود كښې فرمائى: ﴿لم اجد ترجمته فيما عندى من كتب اسماء الرجال﴾ (۲/۵۰۸) شايد د دې وجه دا ده چه دې په رجال اسناد كښې نه دې بلكه په اعلام او شخصيات كښې دې او عام طور سره په كتب اسماء الرجال كښې د رجال اسناد احوال ذكر كولو اهتمام كولې شى. هم دا وجه ده چه په كتب رجال كښې په دې نوم د درې راويانو تذكره ملاويږى، يو عبدالله بن يسار الجهنى الكوفى. كوم چه د حذيفه او على رضي الله عنهما نه روايت كوى او د هغه نه امام اعمش او امام جابر جعفى وغيره روايت كوى. دويم عبد الله بن يسار الاعرج المكى مولى ابن عمر دې. سهل بن سعد او سالم وغيره نه روايت كوى. دريم عبد الله بن يسار ابو همام كوفى دې. سيدنا على. عمرو بن حريث رضي الله عنهما وغيره نه. او د هغه نه يعلى بن عطاء العامرى وغيره روايت كوى. خو په دې مقام باندې عبد الله بن يسار مولى ميمونه تذكره نه ملاويږى. اوګورئ: تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۸۴، ۸۵، الكاشف ج ۲ ص ۱۳۹، وغيره

د مسلم شريف په روايت كښې دا لفظ عبدالرحمن بن يسار راغلي دي. (۱) حافظ صاحب رحمه الله او د هغه په اتباع كښې نورو بعض حضراتو د دې تعقب كړې دې او فرمائي چه دا غلط دې او صحيح عبدالله بن يسار دې. (۲) د دې تائيد د دې خبرې نه هم كيږي چه په موالي ميمونه رضي الله عنها او د يسار په څلور خامنو كښې چه كوم څلور رونړه دي په هغوى كښې عبدالله بن يسار دې، عبدالرحمن بن يسار پكښې څوك هم نشته. والله اعلم

قوله: ابى الجهيم بن الحارث بن الصمة الانصارى: دلته څو خبرې قابل تنقيح دى!

اوله خبره: ابو جهيم په كتاب كښې درې كرته راغلي دې، يو دا مقام دې، دويم په ابواب سترة المصلى كښې،(۳) دريم په كتاب اللباس كښې. (۴) چرته چه د رسول الله ﷺ ارشاد «ايتونى بانبجانية ابى جهم» ذكر دې. د محققينو رائې ده چه په كتاب اللباس كښې «ابوجهم» مكبرا دې او په كتاب التيمم او ابواب سترة المصلى كښې ابو جهيم مصغرا دې، خكه چه هم په دې روايت كښې په مسلم كښې دى «دخلنا على ابى جهم» په لفظ مكبر سره، امام نووى، حافظ ابن حجر او علامه عينى رحمهم الله په دې باندې رد كړې دې، امام نووى رحمه الله فرمائى:

«وَأَمَّا (أَبُو الْجَهْمِ) فَبِفَتْحِ الْجِيمِ وَبَعْدَهَا هَاء سَاكِنَة هَكَذَا هُوَ فِي مُسْلِم، وَهُوَ غَلَط، وَصَوَابه مَا وَقَعَ فِي صَحِيح الْبُخَارِيّ وَغَيْره (أَبُو الْجُهَيْم) بِضَمِّ الْجِيم وَفَتْح الْهَاء وَزِيَادَة يَاء، هَذَا هُوَ الْمَشْهُور فِي كُتُب الْأَسْمَاء، وَكَذَا ذَكَرَهُ مُسْلِم فِي كِتَابه فِي أَسْمَاء الرِّجَال، وَالْبُخَارِيّ فِي تَارِيخه، وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيّ وَغَيْرهمْ .... وَاعْلَمْ أَنَّ أَبَا الْجُهَيْم هَذَا هُوَ الْمَشْهُور أَيْضًا فِي حَدِيث الْمُرُور بَيْن يَدَيْ الْمُصَلِّي، وَاسْمه عَبْد اللَّه بْن الْحَارِث بْن الصِّمَّة الْأَنْصَارِيّ الْبُخَارِيّ، وَهُوَ غَيْر أَبِي الْجَهْم الْمَذْكُور فِي حَدِيث الْخَمِيصَة وَالْأَنْبِجَانِيَّة، ذَلِكَ بِفَتْحِ الْجِيم بِغَيْرِ يَاء، وَاسْمه عَامِر بْن حُذَيْفَة بْن غَانِم الْقُرَشِيّ الْعَدَوِيّ مِنْ بَنِي عَدِيّ بْن كَعْب» (۵)

يعنى د مسلم په روايت كښې په حديث د تيمم كښې چه كوم ابو جهيم راغلي دې دا غلط دې او صحيح هم هغه دې څنګه چه په بخاري وغيره كښې راغلي دې، يعنى ابوالجهيم په تصغير سره، په كتب اسماء الرجال كښې هم دغه شان مشهوره ده، هم دغه شان امام مسلم رحمه الله په خپل

---

(۱) مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم رقم ۸۲۳

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٢، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲٤، بذل المجهود ج ۲ ص ۵۰۸، امانى الاحبار ج ۲ ص ۲۶، عمدة القارى ج ٤ ص ۱۵

(۳) باب اثم المار بين يدى المصلى، رقم الحديث ۵۱۰

(٤) باب الاكسية والخمائص، رقم الحديث: ۵۸۱۷

(۵) شرح النووى على مسلم ج ۳ ص ۲۸۶، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٢، عمدة القارى ج ٤ ص ۱٤، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵

اسماء الرجال کښې ذکر کړې دی او هم دا امام بخاری رحمه الله په خپل تاریخ کښې او امام ابوداؤد او نسائی رحمهما الله وغیره اختیار کړې دې.

بله دا چه په حدیث ﴿ المرور بین یدی المصلی ﴾ کښې چه کوم ابوالجهیم راغلې دې، مشهور او صحیح هم دا ده چه هغه هم دا ابو الجهیم دې، د هغه نوم عبدالله بن الحارث بن الصمه الانصاری رضی الله عنه دې، دا د دې ابو الجهم (مکبرا) نه علاوه بل څوک سړې دې چه د هغه ذکر په حدیث الانبجانیه کښې راغلې دې، د هغه نوم خو عامر بن حذیفه بن غانم القرشی العدوی دې، کوم چه د بنی عدی بن کعب سره تعلق لری.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی : ﴿ وفی الصحابة شخص آخر یقال له أبو الجهم وهو صاحب الانبجانیه وهو غیر هذا لأنه قرشی وهذا أنصاری ﴾ [1]

یعنی په صحابه کرام رضی الله عنهم کښې یو بل سړې دې چاته چه ابو الجهم (مکبرا) وئیلې شی هغه صاحب الانبجانیه دې (چه د هغه ذکر په کتاب اللباس کښې دې) هغه د دۀ نه علاوه بل څوک دې، ځکه چه هغه (ابو الجهم مکبرا) قریشی دې او دا (ابو الجهیم مصغرا) انصاری دې

د دې تصریحاتو نه دا معلومه شوه چه د کوم صحابی ذکر په کتاب اللباس کښې دې هغه ابو الجهم مکبرا دې او په کتاب التیمم او حدیث المرور کښې چه د چا ذکر دې هغه ابو الجهیم مصغرا دې

دویمه خبره : د دې نه روستو په دې خبره کښې اختلاف دې چه دا دواړه ابو الجهیم چه په کتاب التیمم او ابواب سترة المصلی کښې ذکر دی، دا دواړه یو دی یا جدا جدا دی؟

بعض حضراتو دواړه جدا جدا حساب کړې دی، پس ابن الاثیر رحمه الله په اسد الغابة [2] کښې هم دا قول اختیار کړې دې، ځکه چه هغه د ابو الجهیم ترجمه قائمولو سره فرمائیلې دی : **ابوالجهیم بن الحارث بن الصمه الانصاری** ... او فرمائی چه د هغه والد محترم په کبار صحابه کرامو کښې وو. بیا ئې د دې ترجمې د لاندې هم دا حدیث ذکر کړې دې بیا ئې یوه بله ترجمه د : **ابوجهیم عبدالله بن جهیم الانصاری** په نوم سره ذک رکړې دې او د هغې د لاندې ئې **حدیث المرور بین یدی المصلی** ذکر کړې دې او بیا فرمائی چه ابن منذر او ابو نعیم دا دواړه یو منلې دی، او ابو عمرو (ابن عبدالبر) دواړه جدا جدا ملې دی او زما خیال دې چه د ابن عبدالبر خبره صحیح ده (یعنی دواړه جدا جدا دی، ([3]

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۲

[2]) اسد الغابة ج ۴ ص ۴۰۸

[3]) اوجز المسالک ج ۴ ص ۲۶۴، ۲۶۵

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ابن عبد البر رحمه الله فرمائیلي دی چه راوی حدیث التیمم غیر راوی حدیث المرور[1] چه د حدیث التیمم او حدیث المرور دواړو راویان جدا جدا دی.
خو د محققینو رائي دا ده چه دا دواړه یو دی او هم دا خبره راجح ده.
پس حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابة او فتح الباری کښې هم دا قول اختیار کړې دې ځکه چه په الاصابة کښې هغه د ابوالجهیم بن الحارث بن الصمة ترجمه قائم کړې ده او د هغې د لاندې ئې حدیث التیمم علی الجدار او حدیث المرور دواړه ذکر کړې دی. [2] معلومه شوه چه دا ابو جهیم دواړه یو سړې دې.
او په فتح الباری کښې د حدیث المرور د لاندې لیکی چه : ابی جهیم ای ابن الحارث بن الصمة الانصاری الصحابی الذی تقدم حدیث فی باب التیمم فی الحضر.[3] د دې نه معلومیږی چه دا دواړه یو دی.
د علامه عینی رحمه الله د کلام نه هم دا ظاهریږی چه دا دواړه یو دی، پس هغه فرمائی :
﴿ ابو جهیم بضم الجیم وفتح الهاء وسکون الیاء اخر الحروف هو عبد الله بن الحارث بن الصمة بکسر الصاد المهملة وتشدید المیم، الصحابی الخزرجی، وللبخاری حدیثان عنه ﴾[4] .
چه امام بخاری رحمه الله د هغه نه دوه احادیث نقل کړې دی، اوس مونږ د دریم حدیث متعلق خو ذکر کړل چه هلته ابوجهم مکبر دې، ددې نه علاوه دوه احادیث هم دا پاتې شوو یو حدیث التیمم علی الجدار او بل حدیث المرور، چه د هغې نه ثابته شوه چه دا دواړه د علامه عینی رحمه الله په نزد یو دی.
هم دغه شان په حدیث المرور کښې چه چرته ابو الجهیم راغلې دې، هلته هغه فرمائی ﴿ ابو جهیم بالتصغیر مر فی باب التیمم فی الحضر ﴾[5] د دې نه معلومیږی چه دا دواړه د هغه په نزد یو سړې دې.
هم دغه شان ابن القیسرانی رحمه الله هم په الجمع بین رجال الصحیحین کښې هم دا قول اختیار کړې دې چه دا دواړه یو دی، ځکه چه د هغه ترجمه قائم کولو سره هغه فرمائی : ﴿ روی عنه بسر بن سعید وعمیر مولی ابن عباس فی الصلاة والتیمم ﴾ د دې نه پس ئې ﴿ حدیث التیمم علی الجدار ﴾ او ﴿ حدیث المرور ﴾ ذکر کړې دې، بیا فرمائی ﴿ لیس له غیرهما فی الکتابین ﴾[6] ثابته شوه چه دا دواړه یو راوی دې.

---

[1]) اوجز المسالک ج ٤ ص ٢٦٥
[2]) الاصابة فی تمییز الصحابة ج ٤ ص ٤٠
[3]) فتح الباری ج ١ ص ٥٨٤
[4]) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤
[5]) عمدة القاری ج ٤ ص ٤٢٨. ٤٢٩
[6]) اجز المسالک ج ٣ ص ٢٦٤

د صاحب رجال جامع الاصول ميلان هم دې طرف ته دې، ځکه چه هغه ليکي:

《لابي جهيم هذا في كتابنا حديثان: احدهما في المار بين يدي المصلي، والثاني في السلام على من يبول》(١)

د امام نووي رحمه الله تحقيق هم دا دې، پس هغه فرمائي: 《واعلم أن أبا الجهم هذا غير أبي الجهيم، بضم الجيم وفتح الهاء وزيادة ياء، راوي حديث التيمم بالجدار، وحديث المرور بين يدي المصلي، وحديثاه في الصحيحين؛ لأنه أنصاري نجاري، اسمه عبد الله بن الحارث بن الصمة، بكسر الصاد المهملة، وهو صحابي أيضًا》(٢) يعنى ابو الجهم د هغه ابو الجهيم نه علاوه بل سړې دې کوم چه د حديث التيمم على الجدار او حديث المرور بين يدي المصلي راوي دې، ځکه چه هغه (ابو الجهيم) خو انصاري نجاري دې او هغه هم صحابي دې

بهرحال؛ د بعض حضراتو لکه ابن الاثير او ابن عبدالبر وغيره رائې دا ده چه دا جدا جدا کسان دی،او دجمهورو محققينو رائې داده چه دا دواړه يو سړې دې،اوهم دا خبره راجحه ده. والله اعلم

دريمه خبره بيا د هغوی د نوم په تعيين کښې هم د اصحاب رجال اختلاف دې، بعض وائي چه د هغه نوم عبدالله بن الحارث دې (٣) بعض وائي چه د هغه نوم الحارث دې (٤) د دې قول مطابق په ابن الحارث کښې لفظ د ابن زائد منلې شوې دې. (٥) خو امام ابو حاتم رحمه الله دا خبره رد کولو سره فرمائي چه دا ابن الحارث دې، يعنى الحارث د هغه والد دې، خپله نه دې (٦) جمهور او اکثرو حضراتو هم دا قول اختيار کړې دې چه دا عبدالله بن الحارث دې (٧)

---

(١) پورته حواله

(٢) تهذيب الاسماء واللغات ج ٢ ص ٢٠٦

(٣) تهذيب التهذيب ج ١٢ ص ٦١، تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩، معرفة الصحابة لابي نعيم الاصبهاني ج ٤ ص ٤٤٦، تهذيب الاسماء واللغات ج ٢ ص ٢٠٦، الاصابة ج ٤ ص ٣٦، تقريب التهذيب ج ٢ ص ٣٧٨

(٤) الجرح والتعديل ج ٩ ص ٤١٥، الاصابة ج ٤ ص ٣٦، تقريب التهذيب ج ٢ ص ٣٧٨، تهذيب التهذيب ج ١٢ ص ٦١

(٥) فتح الباري ج ١ ص ٤٤٢، عمدة القاري ج ٤ ص ١٤

(٦) الجرح والتعديل ج ٩ ص ٤١٥

(٧) فقال النووي رحمه الله في شرحه : واسم ابي الجهيم عبدالله. كما سماه مسلم في كتاب الكنى. كذا سماه ايضا غيره. ج ٣ ص ٢٨١

وذكر في تهذيب الاسماء : اسمه عبدالله بن الحارث بن الصمة بكسر الصاد المهملة وهو صحابي ايضا. ج ٢ ص ٢٠٦. كذا في معرفة الصحابة ج ٤ ص ٤٤٦. وفي تهذيب التهذيب : وصحح ابو حاتم كون الحارث اسم ابيه. لا اسمه. ج ١٢ ص ٦١. كذا في عمدة القاري ج ٤ ص ١٤. وفتح الباري ج ١ ص ٤٤٢

هم دغه شان د هغه نسب دي ابو الجهيم بن الحارث بن الصمة بن عمرو بن عتيك بن عمرو بن مبذول.[١] دا مشهور صحابي دي.[٢] د سيدنا ابی بن کعب رضی الله عنه خورئي دي.[٣] د سيدنا امير معاويه رضی الله عنه د دور خلافت پورې ژوندي پاتې شوي دي.[٤]

شرح حديث ابن الصمة: دا د صاد په کسرې او ميم مشدد سره دي.[٥]

﴿ بئرجمل ﴾: دا د جيم او ميم دواړو په فتحې سره دي، مديني منورې ته نزدې د يو څائې نوم دي.دا﴿ بئرالجمل ﴾معرف باللام هم استعماليږي.د نسائی په روايت کښې هم دغه شان دی.[٦]

﴿ فلقيه رجل ﴾ دا رجل ابو جهيم خپله دي، او امام شافعي رحمه الله په خپل روايت کښې د دې تصريح کړې ده. ونصه:

﴿ عن ابراهيم بن محمد، عن ابي الحويرث، عن الاعرج، عن ابي جهيم بن الصمة قال، مررت على النبي صلی الله علیه وسلم وهو يبول، فسلمت عليه فلم يرد علي، حتى قام الى جدار فحته بعصا كانت معه، ثم وضع يده على الجدار فمسح وجهه وذراعيه، ثم رد علي ﴾[٧]

ابو جهيم رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم قضاء حاجت فرمائيلو. په دې حال کښې زه پرې ورتير شم، نو ما رسول الله صلی الله علیه وسلم ته سلام اوکړو، هغه جواب رانکړو، تردې چه د يو ديوال طرف ته اودريدلو. هغه ئې په خپله همسا سره، کومه چه ورسره وه، هغه راوکنستلو، بيا ئې خپل لاس په ديوال باندې کيخودلو، بيا ئې په خپل مخ او دواړو لاسونو باندې رابنکلو، بيا ئې ماته د سلام جواب راکړو

---

[١] الاصابة ج ٤ ص ٣٦، تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩، تهذيب التهذيب ج ١٢ ص ٦١
ويقال: هو ابو جهيم بن الحارث بن الصمة بن حارثة بن الحارث بن زيد مناة بن حبيب بن عبد حارثة بن مالک بن غضب بن جشم بن الخزرج الانصاری. تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩

[٢] تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩، تقريب التهذيب ج ٢ ص ٢٧٨، الجرح والتعديل ج ٩ ص ٤١٥، تهذيب الاسماء واللغات ج ٢ ص ٢٠٦، الكاشف ج ٣ ص ٣٠٧

[٣] تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩، تقريب التهذيب ج ٢ ص ٢٧٨، تهذيب التهذيب ج ١٢ ص ٦١، الاصابة ج ٤ ص ٣٦

[٤] تقريب التهذيب ج ٢ ص ٣٧٨

[٥] عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢١٧، فتح الباری ج ١ ص ٤٤٢، امانی الاحبار ج ٢ ص ٢٦، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٨٢، تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٩

[٦] عمدة القاری ج ٤ ص ١٥، فتح الباری ج ١ ص ٤٤٢، شرح النووی ج ٣ ص ٢٨٦، شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢١٧، امانی الاحبار ج ٢ ص ٢٧

[٧] مسند الامام الشافعی ج ١ ص ٤٥، عمدة القاری ج ٤ ص ١٥

د دې نه معلومه شوه چه دا سړې خپله ابو جهیم رضی الله عنه د دې حدیث راوی دې، ټولو شارحینو هم دا خبره اختیار کړې ده. [1]

قوله: فلم یرد: دال له په درې واړو حرکاتو ضمه، فتحه او کسره سره لوستل جائز دی، په کسرې سره خو به په دې وجه لوستلې شی چه هم هغه اصل دې : لان الساکن اذا حرك حرك بالكسر ...او په فتحې سره به په دې وجه لوستلې شی چه هغه اخف الحرکات دې او په ضمې سره به د راء د حرکت په اتباع کښې لوستلې شی. [2]

قوله: حتی اقبل علی الجدار: دلته ﴿ الجدار ﴾ کښې الف لام د عهد خارجی دپاره دې، مطلب دا دې ﴿ الجدار الذی هناك ﴾ کوم دیوال چه هلته وو. [3]

د ابن اسحاق عن الاعرج په طریق سره د دارقطنی رحمه الله په روایت کښې دا الفاظ دی ﴿ حتی وضع یده علی الجدار ﴾ [4]

محقق عینی رحمه الله دلته د طبرانی، ابوداؤد، بزار، حاکم، طحاوي، نسائی، ابن ماجه، بیهقی او ابن حبان رحمهم الله وغیره په حوالې سره په مختلف طرق باندې د دې حدیث مختلف الفاظ نقل کړې دی، چه د هغې مفهوم دا جوړیږی چه کله ابو جهیم سلام اوکړو نو رسول الله ﷺ په قضاء حاجت کښې د مشغول کیدو د وجې نه فی الوقت جواب ورنکړو، بیا ئې زر تیمم کولو سره جواب ورکړو او هغه ئې راطلب کړو او وې فرمائیل چه ما داسې په دې وجه اوکړل چه چرته داسې اونه شی چه ته لاړ شې او بیا وائې چه ما سلام اوکړو، خو رسول الله ﷺ جواب رانکړو، لهذا چه کله ته ما په داسې حالت کښې وینې نو سلام مه کوه، که داسې دې اوکړل نو زه به جواب نه درکوم.

په بعض روایاتو کښې د تیمم په ځائې د اودس ذکر هم دې، چه د هغې په اخره کښې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ما داسې په دې وجه اوکړل چه د الله پاك نوم اخستل بغیر د طهارت نه زما خوښ نه وو. [5]

قوله: فمسح بوجهه ویدیه: په سنن دار قطنی کښې د ﴿ ابی صالح عن اللیث ﴾ په طریق سره چه

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٢، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، امانی الاحبار ج ۲ ص ۲۶، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۲، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ١٥، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۷، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۲، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، امانی الاحبار ج ۲ ص ۲۶، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۲

[4]) سنن الدارقطنی، باب التیمم، رقم ۵، ج ۱ ص ۱۷۷، کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٢

[5]) عمدة القاری ج ٤ ص ١٥

كوم روايت دې په هغې كښې دا الفاظ دى ﴿فمسح بوجهه وذراعيه﴾[1] يعنى د ﴿يديه﴾ په ځائې د ﴿ذراعيه﴾ الفاظ دى.

دلته يو اشكال دې هغه دا چه رسول اللهﷺ د مالك د اجازت نه بغير ديوال د مسح دپاره څنګه استعمال کړو؟ د حديث شارحينو د دې دوه جوابونه کړى دى:

اولنى جواب دا دې چه دا ديوال مباح وو. يعنى د دې استعمال د هر چا دپاهر جائز وو. د چا خاص سړى په ملكيت كښې نه وو. په دې وجه د اجازت د حصول ضرورت نه وو.[2]

دويم جواب دا دې چه دا مباح خو نه وو. خو د كوم سړى چه مملوك وو هغه رسول اللهﷺ پيژندلو او رسول اللهﷺ ته د دې خبرې علم وو چه د هغه مالك به دا نه ناخوښه كوى. او عرفا او مرؤة دغه شان د يو څيز استعمال غلط نه دې، بيا دا خو د عام خلقو حال دې. نو رسول اللهﷺ خو زيات د دې خبرې حقدار دې چه هغه ته دغه شان د استعمال اجازت وى[3] والله اعلم

د ابو جهيم، مهاجرين قنفذ او د رجل مبهم په باره كښې د علامه انور شاه كشميرى رحمه الله محدثانه تحقيق: علامه انورشاه كشميرى رحمه الله دلته د حديث مذكور تول طرق جمع كولو سره په هغې باندې محققانه تبصره کړې ده، پس هغه فرمائى چه د حديث الباب الفاظ په لږ اختلاف سره په درې واقعاتو كښې راغلې دى، لهذا اول به د هغې وضاحت اوکړې شى چه معلومه شى چه دا قصه يوه ده يا متعدد دى؟ او د اختلاف الفاظ په صورت كښې راجح او صحيح دى؟

پس په دې سلسله كښې په درې رواياتو كښې د درې واقعاتو ذكر ملاويږى، يو روايت د ابو جهيم دې. دويم د عبدالله بن عمر او دريم د مهاجرين قنفذ رضى الله عنه دې.[4]

---

[1] سنن الدارقطنى. باب التيمم رقم الحديث ج ٣ ج ١ ص ١٧٦. كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢

[2] شرح النووى ج ٣ ص ٢٧٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢. عمدة القارى ج ٤ ص ١٥. امانى الاحبار ج ٢ ص ٢٧. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٧

[3] فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢. عمدة القارى ج ٤ ص ١٥. امانى الاحبار ج ٢ ص ٢٧. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٧

[4] مولانا بدر عالم ميرتهى رحمه الله د فيض البارى په حاشيه "البدر السارى" كښې په دې مقام باندې د مذكوره قصې په تحقيق كښې پنځه روايات ذكر کړې دى. او د هغې مختلف طرق جمع كولو سره سره ئې د هغه موجود الفاظو د فرق وضاحت هم کړې دې. كوم چه د حضرت شاه صاحب د ذكر شوى تحقيق په فهم كښې ممد او معاون دې. پس هغه فرمائى:

ولا ينكشف الغطاء عن وجه المقصود ما دامت الفاظها، وقد جمعتها مع بيان الفروق بينها، وما هو هذا:

الاولى: [ما عند ابن ماجه عن الْمهاجر بْن قُنْفُذ. قَالَ: اَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى الله عَلَيْه وسَلَّمَ وَهوَ يَتَوَضَّأُ. فَسَلَّمْتُ عليه. فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلاَمَ.. فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ وُضُوئه. قَالَ: إِنَّه لَمْ يَمْنَعْنِى مِنْ اَنْ اَرُدَّ عَلَيْكَ. إِلاَّ اَنِّى كُنْتُ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ. وهكذا عند الطحاوى بلفظ: وهو يتوضاء. مع بعض تغيير فى لفظ التعليل. وعنده من طريق اخر عنه: اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّه عَلَيْه وَسَلَّمَ كَانَ يَبولُ. اَوْ قَالَ: مَرَرْتُ بِه وَقَدْ بَالَ، .....[بقيه برصفحه آئنده...

حديث ابی جهیم رضی اللہ عنہ حدیث د ابو جهیم رضی اللہ عنہ خو هم دا دې کوم چه په دې باب کښې ذکر شوې دې، چه د هغې مضمون دا دې چه رسول الله ﷺ د بیر جمل د طرف نه تشریف راوړلو، یو سړي رسول الله ﷺ ته سلام اوکړو، رسول الله ﷺ د تیمم کولو نه پس هغه ته جواب ورکړو.
د دې روایت مطابق د هغه سړي سلام کول د بولو په حالت کښې نه وو، بلکه د هغې نه روستو وو چه رسول الله ﷺ د تیمم کولو نه پس هغه ته جواب ورکړو. او هغه وخت (د سلام کولو په وخت) ئې د جواب نه ورکولو علت بیان اوفرمائیلو.

حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما د سیدنا عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما په روایت کښې دی چه ﴿ **مررجل علی النبی ﷺ وهو یبول، فسلم علیه فلم یرد علیه** ﴾ چه د هغې مضمون دا دې چه هغه سړي د بولو په حالت کښې په رسول الله ﷺ باندې سلام کړې وو او رسول الله ﷺ هغه ته جواب ورنکړو
او د طحاوي او ابوداؤد په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ تیمم کولو سره جواب ورکړو، په دې کښې د علت ذکر هم دې (یعنی رسول الله ﷺ هغه وخت د سلام د جواب نه ورکولو علت

.....بقیه ازګذشته] فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ ، حَتّٰى فَرَغَ مِنْ وُضُوئِهِ ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ. وعند ابی داؤد: وهو يبول. بدل وهو يتوضاء.
والثانية : ما عند ابن ماجة عن ابن عمر رضی الله تعالى عنهما : عَنِ ابْنِ عُمَرَ ، قَالَ : مَرَّ رَجُلٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ . فَسَلَّمَ عَلَيْهِ . فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ. وهكذا عند الترمذی ومسلم بدون ذکر التعلیل. وعند الطحاوی عنه : أَنَّ رَجُلًا سَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتّٰى أَتٰى حَائِطًا فَتَيَمَّمَ. وعنده ایضا انه قال : مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ . وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ . فَسَلَّمَ عَلَيْهِ . فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ حَتّٰى كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السِّكَّةِ . فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ . فَتَيَمَّمَ لِوَجْهِهِ، ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَتَيَمَّمَ لِذِرَاعَيْهِ ، قَالَ: ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ وَقَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ لَسْتُ بِطَاهِرٍ. وَفِيهِ التعليل ايضا. واخرج ابوداود نحوه يعني مع بيان التعليل. ثم علله. قلت: والذی یظهر من کلامه انه عللهٗ لحال ذکر الذراعین لالحال التعلیل. والله تعالى اعلم
والثالثة : ما اخرجه البخاری ومسلم. ولفظ مسلم : فقال ابو الجهيم (والصحيح مصغرا كما في البخاری) : أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَيْهِ حَتّٰى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ. وهكذا عند الطحاوی وابی داؤد بدون ذکر التعلیل.
والرابعة : ما عند ابن ماجة عن ابی هريرة : قَالَ : مَرَّ رَجُلٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ . فَسَلَّمَ عَلَيْهِ . فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ . فَلَمَّا فَرَغَ . ضَرَبَ بِكَفَّيْهِ الْأَرْضَ . فَتَيَمَّمَ . ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ.
والخامسة : ما عنده عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ : أَنَّ رَجُلًا مَرَّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ . فَسَلَّمَ عَلَيْهِ. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِذَا رَأَيْتَنِي عَلَى مِثْلِ هٰذِهِ الْحَالَةِ . فَلَا تُسَلِّمْ عَلَيَّ . فَإِنَّكَ إِنْ فَعَلْتَ ذٰلِكَ لَمْ أَرُدَّ عَلَيْكَ. ولم اجد هاتين غير عند ابن ماجة. ولا سمعت فيها شيئا من شيخي. والذی لا اشک فيه. والله تعالى اعلم. انها قصة مهاجر رضی الله تعالى عنه. او ما ذكره ابن عمر رضی الله تعالى عنهما. واذن تحصل من مجموع الروايات ثلاث قصص مع مغايرات بينها.(البدرالساری بهامش فيض الباری ج ١ ص ٥١٧، ٥١٨)

بيان اوفرمائيلو، بله دا چه د ابن عمر ﷠ په ذكر شوي روايت كښې په دې خبره كښې هم اختلاف دې چه سلام د بول په حالت كښې وو يا د قضاء حاجت نه روستو، پس د مسلم. ترمذى او طحاوى په يو طريق كښې د سلام بحالت بول ذكر دې، او د طحاوى په يو بل طريق كښې او د ابوداؤد په روايت كښې د قضاء حاجت نه روستو د سلام كولو ذكر دې.

حديث د سيدنا مهاجر بن قنفذ ﷛ د سيدنا مهاجر بن قنفذ ﷛ د روايت په مضمون كښې هم اختلاف دې، پس د ابن ماجه په روايت كښې دى چه هغه د اودس په حالت كښې سلام اوكړو، رسول الله ﷺ هغه وخت جواب ورنكړو، بيا چه كله د اودس نه فارغ شو د سلام جواب ئې ورته وركړو او ورسره ئې اول كرت د جواب نه وركولو علت هم بيان اوفرمائيلو هم دا مضمون د طحاوى په يو طريق كښې هم دې.

او د طحاوى په يو بل طريق او ابوداؤد كښې دى چه هغه د بولو په حالت كښې سلام اوكړو.

د ذكر شوى روايت حاصل دا شو چه په حديث ابى جهيم ﷛ كښې سلام كونكي ابو جهيم ﷛ دې، او په حديث د ابن عمر ﷠ كښې رجل مبهم دې او په حديث د مهاجر بن قنفذ ﷛ كښې مهاجر بن قنفذ ﷛ دې

حضرت شاه صاحب فرمائى چه په ظاهره دې دريواړو رواياتو كښې د دريې كسانو واقعات ذكر شوي دى، خو په حقيقيت كښې د دې تعلق صرف د دوه كسانو سره دې، يو ابو جهيم او بل مهاجر ﷠ پاتې شو د عبدالله بن عمر ﷠ په روايت كښې ذكر رجل مبهم پس د هغه نه مراد هم ابو جهيم دې

لهذا زه د دې خبرې تحقيق كوم چه د سيدنا ابوجهيم ﷛ قصه او د عبدالله بن عمر ﷠ قصه يوه ده او د ابن عمر ﷠ په قصه كښې د ﴿رجل مبهم﴾ نه مراد ابو جهيم دې او په رسول الله ﷺ باندې د بول په حالت كښې سلام پيش كړې شو، ځكه چه په دارقطنى (۱) او كنز العمال كښې چه كوم د عبدالله بن عمر ﷠ روايت دې په هغې كښې دى چه دا قصه د بير جمل د مقام ده او د بير جمل په مقام باندې پيښيدونكې قصه هم هغه ده كومه چه د ابو جهيم په روايت كښې ده، لهذا د دې نه دا خبره ثابته شوه چه قصه د ابو جهيم او قصه ابن عمر ﷠ يوه ده.

اوس هر چه د مضمون د اختلاف خبره ده، يعنى د ابو جهيم ﷛ ذكر كړې قصه كښې دى چه رسول الله ﷺ د بير جمل د طرف نه تشريف راوړلو چه د يو سړى سره ئې ملاقات اوشو، هغه سلام اوكړو الخ. او د ابن عمر ﷠ په ذكر كړې قصه كښې دى چه هغه سړى د بولو په حالت كښې سلام اوكړو، نو د دې د جواب او تطبيق صورت دا دې چه په حديث د ابو جهيم كښې په قصه بيانولو كښې تقديم او تاخير واقع شوې دې، چه د رسول الله ﷺ د بير جمل د طرف نه راتلل په

---

(۱) ونصه عند الدارقطنى قال : .... أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم مِنَ الْغَائِطِ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ عِنْدَ بِئْرِ جَمَلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْحَائِطِ . ثُمَّ مَسَحَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ . ثُمَّ رَدَّ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى الرَّجُلِ السَّلَامَ. (سنن الدراقطنى. كتاب الطهارة. باب التيمم رقم ۸. ج ۱ ص ۱۷۷)

رسول الله ﷺ باندې د سلام پيش كيدلو او د قضاء حاجت نه د فارغ كيدو نه پس دى. اوس به د قصې مفهوم دا وى چه رسول الله ﷺ قضاء حاجت فرمائيلو چه هم په دې وخت كښې ورته هغه سړې ملاؤ شو. هغه سلام اوكړو. خو رسول الله ﷺ ورته جواب ورنكړو. تردې چه كله رسول الله ﷺ د قضاء حاجت نه فارغ كيدو سره بير جمل طرف تشريف راوړلو نو تيمم كولو سره ئې هغه ته د سلام جواب وركړو
دغه شان د دې دليل د ابوداؤد او ترمذى روايت هم دې چه په هغې كښې د بولو په حالت كښې د سلام كولو تصريح ده او هغه قصه هم د ابوجهيم رضی الله عنه ده
حضرت شاه صاحب فرمائى چه دا يوه قصه شوه او بله قصه زما پهنزد د مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه ده. چه په هغې كښې د بولو په حالت كښې يا د اودس په حالت كښې د سلام كولو اختلاف دې.
د حديث مهاجر رضی الله عنه تحقيق حديث مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه كښې د ابن ماجه په روايت كښې دى: ﴿ **انه سلم عليه وهويتوضاء** ﴾ هم دغه شان د طحاوى په يو طريق كښې دى، چه د هغې نه معلوميږى چه سلام د اودس په حالت كښې پيش كړې شوې وو. د كوم نه چه امام طحاوى رحمه الله د ذكر دپاره د طهارت په اشتراط باندې استدلال كړې دې. چه د سلام جواب وركول هم ذكر دې او رسول الله ﷺ د اودس په حالت كښې د سلام جواب ورنكړو. بلكه د اودس د پوره كولو نه روستو ئې هغه ته جواب وركړو لهذا امام طحاوى رحمه الله د دې نه په عدم وجوب تسميه قبل الوضوء باندې استدلال كړې دې چه د اودس نه مخكښې تسميه واجب نه ده ځكه چه تسميه ذكر دې. ابن نجيم په دې باندې دا اشكال كړې دې چه بيا خو د تسميه د استحباب نفى هم راغله. حال دا چه په حنفى مذهب كښې تسميه قبل الوضوء خو مستحب ده
شاه صاحب فرمائى چه د ابن نجيم دا اشكال په امام طحاوى رحمه الله باندې نه واريږى. ځكه چه هغه د دې نسخ منلې ده چه اول د ذكر دپاره طهارت واجب وو د يوې زمانې پورې. بيا هغه منسوخ شو او په **باب ذكر الجنب والحائض، والذى ليس على وضوء وقراتهم القران** كښې ئې د **عبدالله بن علقمه بن الفغواء عن ابيه** نه نقل كړې دى هغه فرمائى **كان رسول الله ﷺ اذا اهراق الماء انما نكلمه فلا يكلمنا، ونسلم عليه فلا يرد علينا، حتى نزلت: ﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ ﴾**(۱)
يعنى كله چه به رسول الله ﷺ د اودس دپاره اوبه بهيولې، نو كه مونږ به خبرې كولې نو مونږ سره به ئې خبرې نه كولې او كه سلام به مو كولو نود هغې جواب به ئې نه راكولو. تردې چه د اودس آيت كريمه نازل شو. بهرحال! د دې روايت نه معلوميږى چه وجوب ئې منسوخ شوې دې او چه كله وجوب منسوخ شى نو استحباب باقى پاتې كيدې شى، لهذا د ابن نجيم اشكال صحيح نه دې.
د حديث مهاجر رضی الله عنه بل روايت د ابو داؤد او طحاوى په يو بل طريق كښې دې چه په هغې كښې دى ﴿ **انه سلم عليه وهويبول** ﴾ چه د هغې نه معلوميږى چه سلام د بول په حالت كښې كړې شوې

---

۱) شرح معانى الاثار ج ۱ ص ۷۱

دي. او د دي نه دا ثابتيږي چه په داسي حالت کښي دي د سلام جواب ورنکړې شي. لکه چه د ابو جهيم او د رجل مبهم والا رويت نه ثابتيږي

يو بل اشكال او د هغې جواب : اوس دلته دا اشكال پاتې كيږي چه د كوم روايت نه چه دا معلوميږي چه رسول الله ﷺ تيمم كولو سره د سلام جواب ورکړو، نو د اوبو په موجودګئ کښي ئې تيمم ځنګه اوکړو؟

نو د دې جواب دا دې چه هغه ځيزونه د كوم دپاره چه طهارت شرط نه دې، د هغې دپاره د اوبو كيدو باوجود هم تيمم صحيح دې. لكه چه د صاحب البحر ابن نجيم حنفي رحمه الله تحقيق دې. اګر چه علامه شامي رحمه الله دا رد كړې دې. خو زما په نزد صحيح هم هغه خبره ده كومه چه علامه ابن نجيم رحمه الله اختيار كړې ده، ځکه چه د ابن نجيم رحمه الله درجه د شامي نه ډيره اوچته ده.

بل اشكال او د هغې جواب : بل اشكال دا دې چه د حديث مهاجر رضي الله عنه نه دا هم معلوميږي چه بغير د طهارت نه د ذكر الله شرعا اجازت نشته. او بل طرف ته د حديث عائشه رضي الله عنها نه معلوميږي چه رسول الله ﷺ به په هر حالت كښي د الله پاك ذكر فرمائيلو، هم په دې وجه باندې د ټولو په نزد بغير د اودس نه د ذكر الله اجازت دې.

د دې جواب دا دې چه اول خو په حديث د مهاجر كښي سخت اضطراب دې. چه د هغې دپاره دې نصب الرايه اوكتلې شي. بله دا چه دا په بخاري او مسلم كښي د حديث ابن عباس رضي الله عنهما هم معارض دې د كوم نه چه بغير د اودس نه د ذكر الله او قراءت قران اجازت معلوميږي. لهذا صحيح هم دا ده چه بغير د طهارت نه د ذكر الله اجازت دې.

هم دغه شان په مسند بزار كښي په صحيح سند سره د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حديث نقل كړې شوې دې، په كوم كښي چه دي چه يو سړې په رسول الله ﷺ باندې د بول كولو په حالت كښي ورتير شو. رسول الله ﷺ ته ئې هم په دې حالت كښي سلام اوكړو، نو رسول الله ﷺ ورته د سلام جواب وركړو او بيا ئې هغه راوغوښتلو او وې فرمائيل چه :

﴿ انى رددت عليك خشية ان تقول : سلمت ولم يجبنى، فلا تسلم علىّ، فانك ان تفعل لا ارد عليك ﴾ چه ما په دې خيال ستا د سلام جواب دركړو چه بيا به ته وائې چه ما رسول الله ﷺ ته سلام اوكړو او ماته ئې جواب رانكړو. خود بيا دپاره كه ما په داسې حالت كښي وينې نو سلام مه كوه، كه داسې كوې نو زه به جواب نه دركوم

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائي چه كه د ټولو رواياتو محور يوه قصه وي لكه چه ما د تحقيق نه واضحه كړه، يعنى سلام په داسې حالت كښي شوې وي چه رسول الله ﷺ په بولو كښي مشغول وو. نو اوس به بغير د طهارت نه د ذكر الله د كراهت نه مراد عين د متيازو كولو حالت وي. يعنى ﴿ الا انى كرهت ان اذكر الله الا على طهر ﴾ مطلب به دا نه وي چه بغير د طهارت نه ما د الله پاك ذكر ناخوښه اوګنړلو. بلكه د طهر نه مراد به حالت بول وي. يعنى ما په حالت بول كښي د الله پاك ذكر كول ناخوښه كړل په دې سره به اشكال رفع شي يعنى بغير د طهارت نه د الله پاك ذكر جائز دې، او د كومو روايتونو نه چه ممانعت معلوميږي د هغې نه مراد حالت بول دې چه په دې حالت كښي د الله پاك ذكر ناخوښه كړې شوې دې.

دریم اشکال او د هغې جواب: اوس دلته اشکال دا راځي چه په ذکر شوې تطبيق او جواب سره د رسول الله ﷺ د قول خو توجيه راغلى، خو د رسول الله ﷺ د فعل توجيه نه راځي چه رسول الله ﷺ د بول نه فارغ کیدو سره هم سمدستي جواب ورنکړو، بلکه (د بعض رواياتو مطابق) د تيمم او (د بعض مطابق) د اودس کولو نه پس جواب ورکړو، که بغير د طهارت نه ذکر الله جائز وي نو رسول الله ﷺ تيمم يا اودس کولو سره ولې جواب ورکړو، د دې نه مخکښې ئې ولې فورا جواب ورنکړو؟

د دې جواب دا دې چه د کوم کراهت ذکر رسول الله ﷺ کړې دې د هغې نه مراد کراهت فقهي يا شرعي نه وو، بلکه کراهت طبعي وو.

کوم خلق چه د صفا او نفيس طبيعت مالکان وي داسې خبرې د هغوى په طبيعت باندې بدې لګيږى، چه که په څه خبرې سره ئې په طبيعت کښې لږ هم انقباض پيدا شي نو هغه د هغې نه روحاني طور اذيت محسوس کوي، بيا د رسول الله ﷺ طبيعت مبارکه خو د طهارت، نظافت او نفاست په اعلى مرتبو باندې فائز وو، پس د رسول الله ﷺ د خپل طبيعت موافق دا ناخوښه کول خو عام شان خبره وه.

بله دا چه د قضاء حاجت نه فراغت نه فورا پس او لږ ساعت پس په وخت کښې هم فرق دې، ځکه چه په طبيعت کښې چه کوم انقباض د قضاء حاجت په حالت کښې وي هغه د قضاء حاجت نه د فراغت نه فورا پس هم وي او په طبيعت کښې انشراح نه وي، بيا چه کله وخت تير شي او د هغه حالت تصور د ذهن نه ختم شي نو هغه د انقباض کيفيت هم ختم شي او په طبيعت کښې بيا د انشراح او انبساط راتلل شروع شي.

په دې وجه رسول الله ﷺ په اودس يا تيمم کښې چه کوم وخت تير کړې دې هغه اګر چه د رسول الله ﷺ عادت مبارکه يعنى هميشه د با طهارت اوسيدو د معمول د وجې نه وو، خو د دې طهارت په معمول کښې چه کوم وخت تير شوې وو په هغې کښې هغه انقباضي کيفيت هم ختم شو کوم چه د قضاء حاجت د وخت نه وو، پس اوس چه کله انقباض ختم شو، نو د طبعي کراهت د زائل کيدو نه پس رسول الله ﷺ جواب ورکړو.

د دې حاصل دا شو چه د رسول الله ﷺ هغه وخت جواب ورکول ناخوښه ګنړل کراهت شرعي نه وو، بلکه کراهت طبعي وو، په دې سره د رسول الله ﷺ د فعل توجيه هم اوشوه.

څلورم اشکال او د هغې جواب: حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائي چه ماته دلته يو اشکال بل دې او هغه دا چه د ترمذي په روايت کښې دى چه رسول الله ﷺ به په هر حال کښې د الله پاك ذکر کولو، چه د هغې مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ ته يو وخت هم د ذکر الله ممانعت نه وو، او په نورو رواياتو کښې دى چه د رسول الله ﷺ دپاره به د قراءت قران کريم نه هيڅ امر مانع نه وو سوا د جنابت نه، بيا دلته د سلام د جواب نه ورکولو څه وجه ده؟

د دې يو جواب خو هم هغه دې کوم چه امام طحاوي رحمه الله ورکړې دې، يعنى د نسخ، چه اول د اذکار دپاره طهارت واجب وو بيا منسوخ شو.

دويم جواب دا دې چه د استنجاء نه مخکښې او روستو کراهت کښې فرق اوکړې شي، يعنى د استنجاء نه مخکښې خو د سلام جواب ورنکړې شي، خو د بول نه د فراغت نه پس جواب

ورکړې شي، پس علامه ګنګوهي رحمه الله د قضاء حاجت نه د فراغت په وخت کښې د سلام د جواب ورکولو په جواز باندې فتوی ورکوله، کومه چه د فقه مطابق ده. او مولانا مظهر شاه صاحب به د دې نه منع فرمائیله او دا ممانعت د کراهت طبعي په طور وو، کوم چه د حدیث مخالف نه دې، لهذا که په دې دقیق امورو باندې غور لوکړې شي نو معلومه به شي چه فقهي مسئله هم دا ده، او د احادیثو ترمینځه هم څه تعارض نشته، هر حکم په خپله خپله مرتبه کښې صحیح دې. (۱)

د حدیث نه مستنبط څو فوائد: ① بعض حضراتو په حضر کښې د تیمم په جواز باندې د دې حدیث نه استدلال کړې دې. او هم د دې خبرې د ثابتولو دپاره امام بخاري رحمه الله دا باب ترلې دې. بعض حضرات فرمائي چه د دې نه د تیمم فی الحضر ثبوت خو معلومیږی، خو د دې خبرې دلیل په دې کښې نشته چه رسول الله ﷺ دا تیمم د رفع حدث دپاره کړې وو. ځکه چه رسول الله ﷺ خو داسې ځکه کړې وو چه رسول الله ﷺ د غیر طهارت په حالت کښې د الله پاک نوم اخستل نه خوښول. (۲)

② زمونږ بعض احنافو په دې حدیث کښې د وارد الفاظو ﴿حتی اقبل علی الجدار﴾ نه په کاڼړي باندې د تیمم کولو په جواز باندې استدلال کړې دې، ځکه چه د مدینې منورې دیوالونه د تورو تړو،ګټو، نه جوړ شوې وو. (۳) هم دا د احنافو مسلك دې، امام شافعي رحمه الله چونکه د جواز تیمم دپاره خاوره شرط ګڼړی، په دې وجه علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي: ﴿وفی تیمم النبی - صلی الله علیه وسلم - بالجدار رد علی أبی یوسف، والشافعی فی قولهما: إن التراب شرط فی صحة التیمم، لأنه - صلی الله علیه وسلم - تیمم بالجدار، ومعلوم أنه لم یعلق بیده منه تراب إذ لا تراب علی الجدار﴾ (۴)

چه د رسول الله ﷺ په دیوال باندې تیمم کولو سره د امام شافعي او امام ابویوسف رحمه الله د مذهب، چه د تیمم دپاره خاوره شرط ده، تردید کیږی، ځکه چه رسول الله ﷺ په خاوره باندې لاس وهلو سره تیمم اوکړو او دا خبره معلومه ده چه د رسول الله ﷺ په لاس باندې خاوره او نه لګیدهو ځکه چه په دیوال باندې خاوره نه وه.

علامه کرماني رحمه الله د دې جواب کولو سره فرمائي: ﴿اقول: لیس فیه رد علی الشافعی، اذ لیس معلوما انه لم یعلق به تراب، وما ذاك الا تحکم بارد، اذ الجدار قد یکون علیه التراب وقد لا یکون، بل الغالب

---

(۱) انظر: فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۷ تا ۵۲۱. وانوار الباری ج ۱۰ ص ۵۰۱ تا ۵۰۳

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٦. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۷

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٦. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵، شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷

(۴) شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۷٦. فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۳. عمدة القاری ج ٤ ص ۱٦

وجود الغبار على الجدار، مع انه ثبت انه صلى الله عليه وسلم حت الجدار بالعصاء ثم تيمم، فيجب حمل المطلق على المقيد﴾ (١)

يعني په دې روايت سره د امام شافعي رحمه الله په مذهب باندې (چه د صحت تيمم دپاره خاوره شرط ده) رد كول صحيح نه دی. ځكه چه دا خبره يقيني ده چه د رسول الله ﷺ په لاس باندې خاوره نه وه لګيدلې، دا دعوی بې دليله ده. ځكه چه په ديوال باندې خو كله خاوره وی او كله نه وی. بلكه غالبه هم دا ده چه په ديوال باندې غبار وی.

دويمه وجه دا ده چه دا هم د روايت نه ثابته ده چه رسول الله ﷺ په خپلې همسا سره ديوال اوګرولو بيا ئې تيمم كړې وو. او ظاهره ده چه د ګرولو په صورت كښې د خاورو لګيدل بالكل يقيني دی. لهذا دا مطلق روايت به (چه پكښې صرف دا دی چه رسول الله ﷺ په ديوال باندې تيمم اوكړو او د ديوال د ګرولو ذكر پكښې نشته) په هغه مقيد روايت باندې (چه پكښې د ديوال د ګرولو ذكر دې) محمول كولې شی او وئيلې به شی چه هلته هم دا مراد دې، چه ديوال ګرولو سره ئې په خاوره باندې تيمم اوكړو.

علامه عيني رحمه الله د علامه كرماني رحمه الله دا دوه جوابات ذكر كولو سره فرمائی چه هر چه د مخكښې خبرې تعلق دې چه د رسول الله ﷺ لاس په خاوره باندې نه لګيدل يقيني نه دی، بلكه غالبه هم دا ده چه په ديوال باندې غبار وی. پس دا خبره غلطه ده، ځكه چه ديوال چه كله د كاڼې وی نو هغه د خاورې تحمل نه لری، ځكه چه خاوره پرې نه ايساريږی. بالخصوص د مدينې ديوالونه چه هغه خو د تورو تږو نه جوړ شوې ووز

او هر چه د دويم جواب تعلق دې چه په هغې كښې په همسا سره د ګرولو ذكر دې، نو هغه جواب هم صحيح نه دې. ځكه چه هغه روايت امام شافعي رحمه الله د ابراهيم بن محمد په طريق سره نقل كړې دې او هغه روايت ضعيف دې. كه ته جواب اوكړې چه امام بغوی رحمه الله د هغه روايت تحسين كړې دې نو د هغې جواب دا دې چه د بغوی تحسين خپله صحيح نه دې، ځكه چه په هغه روايت كښې د امام شافعي رحمه الله شيخ ابراهيم بن محمد او د هغه شيخ الشيخ ابو الحويرث دواړه ضعيف دی، په هغې سره احتجاج او استدلال صحيح نه دې. هم دا د امام مالك او نورو رائې ده.

دويم جواب دا دې چه دا روايت منقطع هم دې، ځكه چه په دې روايت كښې د اعرج او ابو جهيم ترمينځه د عمير واسطه ده، لكه چه دلته په بخاری كښې هم ده او په نورو كتابونو كښې هم ده او امام بيهقي رحمه الله هم د دې تصريح كړې ده، او د امام شافعي رحمه الله په ذكر كړې سند كښې دا واسطه نشته. او په دې كښې يو دريم سقم هم دې هغه دې د ﴿حك الجدار﴾ زيادت، چه د ابراهيم بن محمد نه علاوه دا زيادت چا هم نه دې نقل كړې، حال دا چه دا حديث يو جماعت نقل كړې دې او او د چا په نقل كړې شوې حديث كښې هم دا زيادت نشته، او دا زيادت به هم

---

١) شرح الكرماني ج ٣ ص ٢١٨، عمدة القاری ج ٤ ص ١٦، فتح الباری ج ١ ص ٤٤٣، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٨٢، تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٩

هغه وخت مقبول وو چه کله هغه د ثقة د طرف نه وه، او حال دا چه دلته خو زیادت نقل کونکې هم ضعیف دې

په اخره کښې علامه عینی رحمه الله فرمائی چه که علامه کرمانی زمونږ په دې خبره باندې خبر شوې وې نو هغه په کله هم دا جواب نه وې کړې.

③ امام طحاوی رحمه الله د دې حدیث نه په یوه مسئله بلکه یوه قاعده کلیه باندې استدلال کړې دې. چه د هغې صرف احناف قائل دی. جمهور نه دی. هغه دا چه هر هغه عبادت کوم چه فائت لاالی خلف وی. یعنی د فوت کیدو نه روستو ئې قضاء نه وی. لکه صلاة الجنازة او صلاة العیدین نو که د اودس د کولو د وجې نه د ناوخته کیدو په صورت کښې د هغه د فوت کیدو ویره وی نو د هغه دپاره تیمم کول جائز دی. (۱) امام طحاوی رحمه الله د ذکر شوی حدیث نقل کولو نه پس فرمائی:

﴿فَبِهٰذِهِ الْآثَارِ رَخَّصْنَا لِلَّذِی يُسَلَّمُ عَلَيْهِ وَهُوَ غَيْرُ طَاهِرٍ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيَرُدَّ السَّلَامَ، لِيَكُونَ ذٰلِكَ جَوَابًا لِلسَّلَامِ. وَهٰذَا كَمَا رَخَّصَ قَوْمٌ فِي التَّيَمُّمِ لِلْجِنَازَةِ وَلِلْعِيدَيْنِ، إِذَا خِيفَ فَوْتُ ذٰلِكَ إِذَا تُشُوغِلَ بِطَلَبِ الْمَاءِ لِوُضُوءِ الصَّلَاةِ﴾ (۲)

د احنافو سره د دې حدیث نه علاوه د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اثر هم دې. چه په هغې کښې هغه د هغه سړی په باره کښې فرمائی کوم چه د غیر طهارت په حالت کښې وی او ناڅاپه جنازه راشی (او هغه سره دومره وخت نه وی چه هغه اودس کولو سره په جنازه کښې شرکت اوکړې شی) چه هغه تیمم کولو سره د جنازې مونځ اوکړی. (۳)

---

(۱) شرح معانی الاثار ج ۱ ص ۱۱۱، عمدة القاري ج ٤ ص ١٦، شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷

(۲) شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب ذکر الجنب والحائض والذی لیس علی وضوء وقراتهم القران، رقم الحدیث: ۵۲۳ – ۵۲٦، ج ۱ ص ۱۱۰، ۱۱۱، دار الکتب العلمیة

(۳) شرح معانی الاثار، رقم ۵۲۷، ج ۱ ص ۱۱۱

دا اثر امام طحاوی رحمه الله په نهه (۹) طرقو سره نقل کړې دې، د هغې نه علاوه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اثر هم دې چه یو کرت د هغوی مخې ته جنازه راوړلې شوه او د هغه اودس نه وو نو هغه تیمم اوکړو او د جنازې مونځ ئې ادا کړو، دا روایت امام بیهقی رحمه الله په معرفة السنن والاثار کښې نقل کړې دې ونصه

عن نافع عن ابن عمر انه اتی بجنازة، وهو علی غیر وضوء، فتیمم ثم صلی علیها. کتاب الطهارة. باب التیمم فی المضی الی الجنازة والعیدین رقم ۳۵۰، ج ۱ ص ۳۰۳، دار الکتب العلمیة.

د دې نه علاوه امام ابن ابی شیبه رحمه الله هم په المصنف کښې د تابعینو څه آثار نقل کړې دی چه که د اودس کولو د وجې نه د جنازې یا د اخترونو د مونځ فوت کیدو ویره وی نو تیمم کولو سره مونځ کول پکار دی. مونږ لاندې هغه آثار نقل کوو:

د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اثر: ﴿حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَيُّوبَ الْمَوْصِلِيُّ، عَنْ مُغِيرَةَ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: إِذَا خِفْتَ أَنْ تَفُوتَكَ الْجِنَازَةُ وَأَنْتَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ﴾ (کتاب الجنائز. باب فی الرجل یخاف ان تفوته الصلاة علی الجنازة، وهو غیر متوضی، رقم ۱۱۵۸٦، ج ۷ ص ۲۷۳) ..[بقیه برصفحه آئنده...

د شوافع او نورو ائمه كرام رحمهم الله په نزد چونكه دا مسئله نشته، يعني د هغوی په نزد په داسې صورت كښې تيميم كولو سره د جنازې مونځ او اخترونه لوستل صحيح نه دی، په دې وجه امام نووی رحمه الله په دې حديث كښې د رسول الله ﷺ د تيمم كولو توجيه دا بيان كړې ده چه دا تيمم د عدم وجدان ماء د وجې نه وو.

پس هغه فرمائی: ﴿هذا الحديث محمول على أنه صلى الله عليه و سلم كان عادما للماء حال التيمم فإن التيمم مع وجود الماء لا يجوز للقادر على استعماله ولا فرق بين أن يضيق وقت الصلاة وبين أن يتسع ولا فرق أيضا بين صلاة الجنازة والعيد وغيرهما﴾ (١)

يعني د دې حديث محمل دا دې چه رسول الله ﷺ سره د تيمم كولو په وخت اوبه نه وې، ځكه چه د اوبو په موجودګئ كښې د هغې په استعمال باندې د قادر سړی دپاره تيمم كول بهر حال جائز نه دې. او په دې حكم كښې نه خو د وخت د تنګسيا او فراخ والی په اعتبار سره څه فرق دې او نه د مونځ، جنازه او اخترونو يا بل يو مونځ په اعتبار سره، يعني حكم د ټولو يو دې.

خو ظاهره ده چه د امام نووی رحمه الله دا توجيه قوی نه ده، ځكه چه دا واقعه د مدينې منورې يعنی آبادئ ده او په عام احوال كښې هلته د اوبو نه كيدل يو مستبعد خبره ده.

بهرحال! د دې حديث نه د احنافو د مسلك تائيد كيږی، د ائمه ثلاثه مذهب د دې خلاف دې،

.....بقيه ازگذشته] د عكرمه رحمه الله اثر: ﴿حَدَّثَنَا سفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِى الزَّعْرَاءِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: إِذَا فَجَأَتْكَ الْجنَازَةُ وَأَنْتَ عَلَى غَيْرِ وضُوءٍ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ عَلَيْهَا﴾ (رقم: ١١٥٨٧)

د ابراهيم نخغی رحمه الله اثار: ﴿١١٥٨٨- حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيد، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ. قَالَ: إِذَا فَجَأَتْكَ الْجنَازَةُ وَلَسْت عَلَى وضُوءٍ، فَإِنْ كَانَ عِنْدَكَ مَاءٌ فَتَوَضَّأْ وَصَلِّ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَكَ مَاءٌ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ.﴾ ﴿١١٥٨٩- حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سفْيَانَ، عَنْ حَمَّادٍ وَمَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: يَتَيَمَّمُ إِذَا خَشِىَ الْفَوْتَ﴾ ﴿١١٥٩١- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَكَمِ وحَمَّاد، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: إِذَا خَافَ أَنْ تَفُوتَهُ الصَّلاَةُ عَلَى الْجنَازَةِ تَيَمَّمَ﴾ ﴿٥٩١٨: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَامِرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: يَتَيَمَّمُ لِلْعِيدَيْنِ وَالْجنَازَةِ﴾ (ج ٤ ص ٢٥٢)

د عطاء رحمه الله اثر: ﴿١١٥٩٠- حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: إِذَا خِفْتَ أَنْ تَفُوتَكَ الْجنَازَةُ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ﴾

د امام شعبی رحمه الله اثر: ﴿١١٥٩٢- حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِىِّ، قَالَ: يَتَيَمَّمُ إِذَا خَشِىَ الْفَوْتَ﴾

د امام حكم رحمه الله اثر: ﴿١١٥٩٣- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِى غَنِيَّةَ عن أبيه، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: إِذَا خِفْتَ أَنْ تَفُوتَكَ الصَّلاَةُ وَأَنْتَ عَلَى غَيْرِ وضُوءٍ فَتَيَمَّمْ﴾

د عبدالرحمن بن القاسم رحمه الله اثر: ﴿٥٩١٩- حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ نَجِيحٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ: فِى الرَّجُلِ يُحْدِثُ فِى الْعِيدِ وَيَخَافُ الْفَوْتَ، قَالَ: يَتَيَمَّمُ وَيُصَلِّى إِذَا خَافَ﴾ (كتاب الصلاة، باب يحدث يوم العيد)

(١) شرح النووی ج ٣ ص ٢٨٧. كذا فی شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢١٧

لهذا دا حديث د هغوى خلاف حجت دې. (١) والله اعلم

د ذکر شوې مسئلې تنقيح : د دې نه پس په دې خان پوهه کړئ چه صاحب کنز وغيره دا مسئله بغير د شرائط نه په اطلاق سره ذکر کړې ده، يعنی د جنازې يا اخترونو د مونځ د فوت کيدو که ويره وی نو د هغې دپاره تيمم کول جائز دی، دا جواز هغوی د هيڅ شرط سره هم نه دې مقيد کړې (٢)

صاحب هدايه علامه مرغينانی رحمه الله دا په څلورو شرطونو سره مقيد کړې دې:

اول شرط دا دې چه جنازه حاضره وی. دويم دا چه تيمم کونکې صحيح وی، مريض نه وی، دريم دا چه تيمم کونکې په ښهر کښې وی او څلورم او اخری شرط دا چه تيمم کونکې د مړی ولی نه وی. (٣)

که دا شرطونه نه وی نو بيا تيمم کولو سره جنازه وغيره نه شی کولې.

خو ابن نجيم حنفی رحمه الله فرمائی چه جواز تيمم لره په دې شرطونو سره د مقيد کولو هيڅ ضرورت نشته، ځکه چه هر چه د مسافر او مريض تعلق دې نو د هغوی دپاره خو د تيمم رخصت علی الاطلاق دې، يعنی هلته د تيمم د جواز دپاره د خوف فوت صلاة وغيره شرط نشته، نو ظاهره ده چه بيا به خبره د صحيح او مقيم وی، لهذا صحت او اقامت لره د شرط کولو هيڅ فائده نشته، او هر چه د جنازې د حاضريدو خبره ده نو د دې شرط هم ضرورت نشته، ځکه چه د جنازې دحاضريدو نه مخکښې خو د فوت کيدو ويره نه وی، ځکه چه وجوب صلاة خو به د حضور جنازه نه روستو وی او د وجوب صلاة نه خلاف صلاة نه متصور کيږی، لهذا دې لره هم د شرط په طور د ذکر کولو هيڅ معنی نشته. پاتې شوه خبره د ولی نو هغه ته خو د فوت صلاة ويره نشته، ځکه چه که په اودس کښې د مشغوليدو د وجې نه د هغه نه جنازه فوت هم شی نو هغه ته د اعادې حق حاصل دې، هم دا وجه ده چه د ولی دپاره په داسې حالت کښې تيمم کول جائز نه دی. نو ظاهره ده چه د فوت صلاة خوف به غير ولی ته وی لهذا اوس غير ولی کيدل د شرط په طور ذکر کولو هيڅ معنی نشته. (٤)

او د خوف فوت صلاة نه مراد دا دې چه د څلورو واړو تکبيراتو د فوت کيدو ويره وی، که هغه ته په بعض تکبيراتو کښې د شامليدو اميد وی نو اوس به د هغه دپاره تيمم کول جائز نه

---

(١) عمدة القاری ج ٤ ص ١٦

(٢) ونصه:وخوف فوت صلاة جنازة اوعيد...(كنز الدقائق،كتاب الصلاة،باب التيمم، ص١٨، اسلام كتب خانه)

(٣) ونصه : ويتيمم الصحيح فى المصر إذا حضرت جنازة والولى غيره فخاف إن اشتغل بالطهارة أن تفوته الصلاة لأنها لا تقضى فيتحقق العجز وكذا من حضر العبد فخاف إن اشتغل بالطهارة أن يفوته العيد يتيمم لأنها لا تعاد.

وقوله والولى غيره إشارة إلى أنه لا يجوز للولى وهو رواية الحسن عن أبى حنيفة رحمه الله تعالى هو الصحيح لأن للولى حق الإعادة فلا فوات فى حقه. (الهداية، كتاب الطهارة،باب التيمم، ج١ ص ٩٥، مكتبة البشرى)

(٤) البحر الرائق ج ١ ص ٢٧٤، كذا فى امانى الاحبار ج ٢ ص ٣٠

وى، يعنى د بعض تكبيراتو د فوت كيدو ويره په جواز تيمم كښې معتبر نه ده. ځكه چه فوت شوى تكبيرات هغه ځانله ادا كولې شى. (١)

د فوت كيدو په اعتبار سره د مونځ قسمونه: د دې نه روستو بيا په دې ځان پوهه كړئ چه د فوت كيدو او نه فوت كيدو په اعتبار سره د مونځ درې قسمونه دى.

اول قسم: هغه مونځونه چه د هغې د فوت كيدو د سره ويره او هيڅ احتمال نه وى. په دې وجه چه د هغې دپاره څه اوقات اصلاً مخصوص نه وى، لكه نوافل وغيره.

دويم قسم: هغه مونځونه دى چه د هغې د فوت كيدو ويره خو ده (ځكه چه د هغې اوقات متعين او مقرر دى) خو د فوت كيدو نه پس د اصل يا بدل په صورت كښې د هغې قضاء ممكن ده، لكه د جمعې مونځ (چه د فوت كيدو نه پس د هغه د بدل يعنى د ماسپښين په صورت كښې د هغې قضاء كيدې شى) او فرائض وغيره (چه د فوت كيدونه روستو د هغه د اصل په صورت كښې قضاء ممكن ده).

دريم قسم: هغه مونځونه چه د هغه د فوت كيدو ويره وى او د فوت كيدو نه پس د هغې د قضاء څه صورت ممكن نه وى، لكه د جنازې مونځ او اخترونه، نو د اول او دويم قسم مونځونو د فوت كيدو د د ويرې نه تيمم كول جائز نه دى، د دريم قسم دپاره تيمم كول جائز دى. (٢)

④ د دې حديث نه دا مسئله هم مستنبط كيږى چه د فرائضو په شان د نوافلو دپاره هم تيمم كول جائز دى. (٣) هم دا د ټولو ائمه كرامو مسلك دې، صرف په شوافع كښې څو حضرات د دې خلاف دى. او محققين شوافع خپله د دې ترديد كوى.

ابن ملقن شافعى رحمه الله فرمائى: ﴿ وابعد من خصه من اصحابنا بالفرض، وهو واه ﴾ (٤)

يعنى زمونږ په اصحاب كښې چه چا تيمم د فرائض سره خاص كړې دې، هغوى (د حق نه) ډيره بعيده خبره كړې ده او دا خبره انتهائى كمزورې ده.

امام نووى رحمه الله فرمائى ﴿ وفيه دليل على جواز التيمم للنوافل والفضائل كسجود التلاوة والشكر ومس المصحف ونحوها كما يجوز للفرائض وهذا مذهب العلماء كافة الا وجها شاذا منكرا لبعض أصحابنا أنه لايجوز التيمم الا للفريضة وليس هذا الوجه بشىء ﴾ (٥) يعنى چا چه د دې سره اختلاف كړې دې د هغوى رائې شاذ او منكره ده او د هغې هيڅ اعتبار نشته.

---

(١) البحر الرائق ج ١ ص ٢٧٤. كذا فى امانى الاحبار ج ٢ ص ٣٠. الدر المختار مع رد المحتار ج ٢ ص ١٠٨. بدائع الصنائع. كتاب الطهارة. فصل فى شرائط ركن التيمم. ج ١ ص ٥١

(٢) البحر الرائق ج ١ ص ٢٧٥. امانى الاحبار ج ٢ ص ٣٠

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٧

(٤) التوضيح ج ٥ ص ١٨٠

(٥) شرح النووى ج ٥ ص ٢٨٧

⑤ د دې حديث نه دا هم معلومه شوه چه په تيمم كښې به د مخ او دواړو لاسونو مسح كولې شي، لكه چه د ﴿ فمسح بوجهه ويديه ﴾ نه معلوميږي، او هم دا د احنافو موقف دې.

خو په دې باندې اشكال دا دې چه دلته حديث كښې خو ﴿ يديه ﴾ مطلق راغلې دې، چه د هغې اطلاق په كفين باندې هم، مرفقين باندې هم او د مرفقين نه په پورته حصه باندې هم كيږي، نو بيا د دې نه صرف (د اودس د حده پورې) لاسونه څنګه مراد كيدلې شي؟

علامه عينى رحمه الله د دې جواب دا كړې دې چه د دې تفسير د سنن الدارقطنى د روايت نه كيږي چه په هغې كښې ﴿ فمسح بوجهه وذراعيه ﴾ (۱) راغلې دې، چه د هغې نه معلوميږي چه د ﴿يدين﴾ نه مراد ﴿ ذراعين ﴾ دې، بهرحال! په دې مسئله كښې د حضرات فقهاء كرامو اختلاف دې. د دې بيان به انشاء الله وړاندې راشى. (۲)

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت : د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه رسول الله ﷺ په حضر كښې تيمم اوفرمائيلو د سلام د جواب وركولو دپاره، چه چرته وخت ئې فوت نه شى، حال دا چه رسول الله ﷺ د تيمم كولو نه بغير هم د سلام جواب وركولې شو. خكه چه د سلام د جواب وركولو دپاره طهارت شرط نه دې، د دې نه معلومه شوه چه كه په حضر كښې د مونځ د قضاء كيدو ويره وى نو د هغه دپاره تيمم كول جائز دى. بلكه د دې جواز خو په طريق اولى دې، خكه چه مونځ بغير د اودس او تيمم نه صحيح نه دې، او د سلام جواب بغير د اودس او تيمم نه هم وركړې كيدې شى. (۳) والله اعلم بالصواب

③ بَابُ الْمُتَيَمِّمُ هَلْ يَنْفُخُ فِيهِمَا

دا باب په دې باره كښې دې چه ايا تيمم كونكې په خپلو دواړو لاسونو كښې (د دوړې كمولو دپاره) پوكې كولې شي

بعض نسخو كښې دا باب په دې الفاظو سره دې ﴿هل ينفخ فى يديه بعد ما يضرب بهما الصعيد للتيمم﴾ (۴) يعنى چه كله د تيمم دپاره دواړه لاسونه په خاوره باندې اووهى نو ايا (د خاورو نه صفا كولو دپاره به) په هغې كښې پوكې وهى؟

د باب د مخكښې باب سره مناسبت : د دې باب د مخكښې باب سره مناسبت بالكل ښكاره دې چه په باب سابق كښې د تيمم بعض احكام ذكر شوې دى او پوكې وهل هم د تيمم په جمله

---

(۱) سنن الدارقطنى. باب التيمم. رقم الحديث : ۳

(۲) عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶

(۳) عمدة القارى ج ۴ ص ۱۴. لامع الدرارى ج ۲ ص ۳۰۰. فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۳

(۴) شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۸. عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶. فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۳. الكنز المتوارى ج ۳ ص ۳۲۱

احكاماتو كښې دى. (١)
د ترجمة الباب مقصد او په ترجمه كښې د لفظ ﴿ هل ﴾ راوړلو وجه : وړاندې په روايت كښې راغلى چه رسول الله ﷺ په خاورې باندې د لاس وهلو نه پس نفخ اوفرمائيله، نو بيا په ترجمه كښې د لفظ ﴿ هل ﴾راوړلو څه مطلب دې؟
د دې اشكال شارحينو مختلف جوابونه كړې دى، چه په هغې سره د ترجمة الباب مقصد هم واضح كيږى.
حافظ ابن حجر او علامه عينى فرمائى چه د رسول الله ﷺ په نفخ كولو كښې چونكه مختلف احتمالات وو، په دې وجه د هغې طرف ته د اشاره كولو دپاره ئې په ترجمه كښې لفظ د ﴿ هل ﴾ راوړو او دا د امام بخارى رحمه الله د اوصول موضوعه نه ده چه چرته احتمالات وى، هلته ترجمه په لفظ د ﴿ هل ﴾سره مقيد كوى، پس دلته هم د رسول الله ﷺ په پوكى وهلو كښې مختلف احتمالات دى.
اولنې احتمال : دا دې چه په خاورو باندې د لاس وهلو په وخت د رسول الله ﷺ په لاس باندې څه خيز لګيدلې وى، چه د هغې نه رسول الله ﷺ ته دا ويره وى چه دا چرته مخ ته نقصان ورنكړى
دويم احتمال : دا دې چه خاوره به زياته لګيدلې وى او په هغې سره به د تلويث الوجه امكان وى، كوم چه به رسول الله ﷺ ناخوښه كړې وى، نو په دې وجه ئې پكښې پوكې اووهلو چه خاوره كمه شى او په مخ باندې د هغې آثار زيات نه شى.
دريم احتمال : دا دې چه رسول الله ﷺ د بيان تشريح دپاره داسې كړې وى، يعنى د دې بيانولو دپاره چه په تيمم كښې لاس په خاورو باندې د وهلو نه پس پوكې وركول هم امر مشروع دې (٢)
علامه عينى رحمه الله دا دريم احتمال راجح كړې دې او فرمائى چه ﴿ وهوالظاهر ﴾ هم دا احتمال ظاهر دې. هم د دې نه امام ابوحنيفه رحمه الله په دې خبره باندې استدلال كړې دې چه د تيمم كونكى په لاس باندې د خاورې لګيدل د تيميم د صحت دپاره شرط نه دى. (٣) يعنى په خاوره باندې لاس وهل كافى دى. په خاورو ككړ كيدل او هم هغه په خاورو ككړ لاس په مخ وغيره باندې مږل ضرورى نه دى. ځكه چه كه دا ضرورى وه نو رسول الله ﷺ به پوكې وركولو سره هغه خاوره نه لرې كوله.
بيا علامه عينى رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله ذكر كړى اول او دويم احتمال لره رد كولو سره

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ١٧
(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٣. عمدة القارى ج ٤ ص ١٦، ١٧
(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ١٧

فرمائی: ﴿ فعلی هذا الاحتمالات المذکورة التی ذهب الیها بعضهم غیر سدیدة ﴾[۱] یعنی چه هر کله نفخ فرمائیل د بیان تشریع دپاره دی او هم دا خبره ظاهره هم ده، نو باقی احتمالات کوم چه بعض حضراتو (مراد ابن حجر رحمه الله دې) ذکر کړې دی هغه صحیح نه دی.

څلورمه وجه: علامه عینی رحمه الله یوه څلورمه وجه دا بیان کړې ده او هغه دا چه په ترجمه کښې د ﴿هل﴾ راوړلو هیڅ موقع نشته، لهذا د امام بخاری رحمه الله په لفظ د ﴿هل﴾ سره ترجمه قائم کول صحیح نه دی. [۲]

د علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله رائې: علامه رشید احمد رحمه الله د ترجمة الباب مقصد دا بیانوی چه تیمم چونکه د اودس نائب دې او په اودس کښې استیعاب شرط دې چه اوبه هر اندام ته پوره طریقې سره اورسیږی، نو د دې وهم د دفع کولو دپاره امام بخاری رحمه الله دا باب اوتړلو چه په اودس کښې اگر چه استیعاب شرط دې او تیمم د اودس نائب هم دې. خو په تیمم کښې استیعاب شرط نه دې. او د دې باب د لاندې ئې چه کوم حدیث راوړې دې د هغه په مقصد باندې دلالت کول بالکل ظاهر دی. ځکه چه که استیعاب تراب شرط وې نو رسول الله ﷺ به په لاسو کښې پوکې نه وهلې، چه په پوکی وهلوسره خو خاوره کمیږی او ظاهره ده چه دا به د استیعاب خلاف وې. [۳]

د دې رائې تائید په ابوداؤد کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه د حدیث د دې الفاظو نه هم کیږی چه ﴿ ولم یقبضوا من التراب شیئا ﴾[۴] چه حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم خپل لاس په خاوره باندې اووهلو او د هغوی په لاسونو پورې خاوره او نه لگیده. [۵]

د شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله رائې: شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله فرمائی چه د ترجمة الباب مقصد دا بیانول دی چه که د اندامونو سره خاوره اولگی، نو پوکې ورکولو سره د هغې الوځول (کمول) مستحب دی. **تحرزا عن المثلة**.[۶]

گویا شاه ولی الله رحمه الله د حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله په ذکر کړې شوې درې احتمالاتو کښې د دویم احتمال طرف ته اشاره کړې ده، یعنی نفخ به په دې صورت کښې وی چه کله خاوره زیاته اولگی او د تلویث ویره وی. [۷]

---

[۱]) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷. کذا فی الابواب والتراجم ص ۶۸. والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۱. ۳۲۲
[۲]) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷. کذا فی الابواب والتراجم ص ۶۸. والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۲
[۳]) لامع الدراری ج ۲ ص ۳۰۲. ۳۰۳. کذا فی الابواب والتراجم ص ۶۸. والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۲
[۴]) کتاب الطهارة. باب التیمم. رقم الحدیث ۳۱۹. ۳۲۰
[۵]) الابواب والتراجم ص ۶۸. والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۲
[۶]) شرح تراجم ابواب صحیح البخاری للامام الدهلوی. بهامش تیسیر القاری ج ۱ ص ۱۳۱
[۷]) لامع الدراری ج ۲ ص ۳۰۲. ۳۰۳. کذا فی الابواب والتراجم ص ۶۸. والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۳

د حضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې : د شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله رائې دا ده چه په حقيقت كښې د رسول الله ﷺ مقصد خپله تيمم كول نه وو، بلكه د تيمم طريقه سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه ته ښودل مقصود وو. اوس چه هر كله رسول الله ﷺ په خاوره باندې لاس رابنكلو او پوكې ئې وركړو نو په دې نفخ كښې دوه احتمالات دى، يو احتمال خو دا دې چه دا پوكې وركول خپله د تيمم په طريقه كښې شامل دې، او د تيمم حصه ده، ګويا رسول الله ﷺ دا بيانوى چه كله تيمم اوكړئ نو دغه شان په خاوره باندې لاس وهئ او بيا په لاسونو كښې پوكې اوكړئ. اودويم احتمال دا دې چه دا پوكې وهل د تيمم په طريقه كښې شامل اود تيمم حصه نه ده. بلكه رسول الله ﷺ په دې وجه پوكې اوكړو چونكه مقصد د تيمم طريقه بيانول وو. نه خپله تيمم كول، نو بغير دځه وجې نه ولې خپل مخ په خاورو ككړ كړې شي، نو په دې وجه ورته رسول الله ﷺ پوكې وركړو. او په دې وجه امام بخارى رحمه الله د دې ترديد طرف ته په لفظ د ﴿هل﴾ سره اشاره اوكړه. چه ايا كله د تيمم قصد كولې شي نو هغه وخت په هم نفخ كولې شي يا نه؟ حضرت شيخ الحديث رحمه الله دا توجيه د امام بخارى رحمه الله د شان سره لائقه او لطيف منلې ده. (۱)

۳۳۱ : حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا الْحَكَمُ عَنْ ذَرٍّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ (۲)، قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أُصِبِ الْمَاءَ فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِكَفَّيْهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ. [۳۳۲ - ۳۳۶، وانظر : ۳۳۸]

رجال الحديث

ادم دا ابو الحسن ادم بن ابى اياس عبدالرحمن عسقلانى رحمه الله دې. د هغه احوال په كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده كښې تير شوې دى. (۳)

---

(۱) لامع الدرارى ج ۲ ص ۳۰۳. الابواب والتراجم ص ۶۸. والكنز المتوارى ج ۳ ص ۳۲۳

(۲) الحديث اطرافه فى هذا الكتاب (التيمم) فى باب التيمم للوجه والكفين رقم ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳. وفى باب : اذا خاف الجنب على نفسه المرض او الموت او خاف العطش تيمم. رقم : ۳۴۵، ۳۴۶. وفى باب : التيمم ضربة، رقم ۳۴۷. واخرجه مسلم فى كتاب الحيض. باب التيمم. رقم ۸۲۱، ۸۲۲. واخرجه ابوداؤد فى سننه. فى كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ۳۲۲. واخرجه النسائى فى سننه. فى كتاب الطهارة، باب التيمم فى الحضر. رقم ۳۱۳. وباب نوع اخر من التيمم والنفخ فى اليدين. رقم ۳۱۷. وباب نوع اخر من التيمم. رقم ۳۱۸. وباب نوع اخر من التيممو رقم ۳۱۹. وباب نوع اخر. رقم ۳۲۰. وابن ماجه فى سننه. فى كتاب الطهارة وسننها. ابواب التيمم. باب ما جاء فى التيمم ضربة واحدة. رقم ۵۶۹

(۳) اوګورئ : كشف البارى. بدء الوحى. كتاب الايمان ج ۱ ص ۶۷۸

شعبة : دا امير المومنين شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى بصرى واسطى رحمه الله دي. د هغه تذكره هم په ذكر شوي باب كښې تيره شوې ده. (١)

الحكم : دا الحكم بن عتبه الكندى الكوفى رحمه الله دي، د هغه تذكره په كتاب العلم، باب السمر في العلم كښې تيره شوې ده. (٢)

ذر : دا ابو عمر ذر بن عبدالله بن زراره الهمدانى المرهبى (بضم الميم وسكون الراء) الكوفى دي. (٣)
هغه د سعيد بن جبير، سعيد بن عبدالرحمن بن ابزى، عبدالله بن شداد بن الهاد، مسيب بن نجبه، وائل بن مهانة او يسح الحضرمى رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.
د هغه نه په روايت كونكو كښې سليمان الاعمش، حبيب بن ابى ثابت، حصين بن عبدالرحمن السملى، الحكم بن عتبه، سلمه بن كهيل، عطاء بن السائب، طلحه بن مصرف او منصور بن المعتمر وغيره دى. (٤)
دا د هغه قاريانو په جماعت كښې دې چا چه د عبدالرحمن بن محمد بن الاشعث سره يو ځائې په ٨٠ هجرى كښې د حجاج بن يوسف خلاف خروج كړې وو. (٥) د كوفې په عابدينو كښې شمار كيدلو، قصص او مواعظ به ئې ډير په بليغ انداز كښې بيانول. (٦) امام ابوداؤد او بعض نورو محدثينو د هغه طرف ته د ارجاء نسبت كړې دې. (٧)
هم د دې ارجاء د وجې نه ابراهيم نخغى او سعيد بن جبير رحمهما الله هغه ترك كړې وو. (٨)
مغيره فرمائى چه ذر بن عبدالله ابراهيم نخغى ته سلام اوكړو نو هغه ورته د ارجاء د وجې نه جواب ورنكړو، هم دغه شان واقعه د سعيد بن جبير سره هم پيښه شوې وه. (٩)
دلته په دې باندې خبره ځان پوهه كول ضرورى دى چه ارجاء دا علت جارحه نه دې، يعنى

---

[١] پورته حواله
[٢] اوګورئ: كشف البارى، كتاب العلم ج ٤ ص ٤١٤، ٤١٥
[٣] تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١١، الجرح والتعديل ج ٣ ص ٤١٨، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، اكمال تهذيب الكمال لمغلطائى ج ٤ ص ٢٩١، تقريب التهذيب ج ١ ص ٢٨٧
[٤] د شيوخ او تلامذه دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١١، ٥١٢، وتهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، والجرح والتعديل ج ٣ ص ٤١٨
[٥] الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٦ ص ٢٩٣، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨
[٦] كتاب الثقات لابن حبان ج٣ ص٣٤٦، الطبقات الكبرى لابن سعد ج٦ ص٢٩٣، تهذيب التهذيب ج٣ ص٢١٨
[٧] الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٦ ص ٢٩٣، تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، اكمال مغلطائى ج ٤ ص ١٩٢، تقريب التهذيب ج ١ ص ٢٨٧، ذربن عبدالله بن زرارة بن معاوية بن عميرة بن منبه بن غالب بن وقش بن قاسم بن مرهبه (الطبقات الكبرى لابن سعد ٦/ ٢٩٣)
[٨] تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، هدى السارى ص ٥٧١
[٩] تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، ميزان الاعتدال ج ٢ ص ٣٢

صرف د ارجاء د وجې نه د يو راوى روايات ناقابل احتجاج يا غير معتبر كيږى نه. [1] هم دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله په خپله مقدمه كښې ذكر كړې دى چه د امام بخارى رحمه الله د يو راوى نه روايت تخريج كول د هغه راوى د عدالت، صحت ضبط او عدم غفلت متقاضى دې، په دې باندې مستزاد د جمهور ائمه كرام د امام بخارى او امام مسلم رحمهما الله كتابونو ته صحيحين ونيل دى، او حال دا چه دا شان د هغوى د كتابونو نه علاوه د حديث بل يو كتاب ته هم نه دې حاصل، نو ګويا د جمهور ائمه كرامو په دې دوه كتابونو كښې د ذكر شوې راويانو په عدالت باندې اجماع ده د كومو رواياتو تخريج چه امام بخارى رحمه الله په اصول كښې كړې دې. يعنى په متابعات، استشهادات او تعليقات كښې نه، بلكه مسندا ئې د هغه نه روايت ذكر كړې وى. [2] د دې نه علاوه ډيرو ائمه كرامو د هغه توثيق او تعديل كړې دې. پس امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: ﴿ مابحديث باس ﴾ [3]

امام ساجى رحمه الله فرمائى: ﴿ صدوق فى الحديث ﴾ [4]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى: ﴿ صدوق ﴾ [5]

امام بخارى رحمه الله فرمائى: ﴿ صدوق فى الحديث ﴾ [6]

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى: ﴿ ثقة ﴾ [7]

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى: ﴿ ثقة ﴾ [8]

امام نسائى رحمه الله فرمائى: ﴿ ثقة ﴾ [9]

---

[1]) قال الدكتور بشار: الارجاء ليست علة جارحة ... (تعليقات تهذيب الكمال للدكتور بشار عواد معروف: ج ٨ ص ٥١٣)

[2]) الهدى السارى، الفصل التاسع فى سياق اسماء من طعن فيه من رجال هذا الكتاب مرتبا لهم على حروف المعجم، والجواب عن الاعتراضات موضعا موضعا، وتمييز من اخرج له منهم فى الاصول او فى التابعات والاستشهدات مفصلا لذلک جميعه: ص ٥٤٨

[3]) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، اكمال مغلطائى ج ٤ ص ٢٩١، الجرح والتعديل ج ٣ ص ٤١٨

[4]) تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، اكمال مغلطائى ج ٤ ص ٢٩١

[5]) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، وتهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، الجرح والتعديل ج ٣ ص ٤١٨

[6]) الضعفاء الصغير رقم الترجمة ص ١١٣

[7]) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، ميزان الاعتدال ج ٢ ص ٣٢، الجرح والتعديل ج ٣ ص ٤١٨

[8]) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨

[9]) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٥١٢، تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢١٨، ميزان الاعتدال ج ٢ ص ٣٢

حافظ ذهبی رحمه الله په الکاشف کښې فرمائی: ﴿موثق﴾[1]

ابن نمیر رحمه الله هم د هغه توثیق کړې دې.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة عابد﴾[3]

حافظ ذهبی رحمه الله په میزان الاعتدال کښې فرمائی: ﴿تابعی ثقة﴾[4]

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[5] په ۱۰۰ هجری کښې وفات شوې دې.[6]

سعید بن عبدالرحمن: دا سعید بن عبدالرحمن بن ابزی الخزاعی رحمه الله (د خزاعه ازاد کړې شوې غلام) الکوفی دې.[7]

هغه د خپل پلار عبدالرحمن بن ابزی، ابن عباس او واثله بن الاسقع رضی الله عنهم نه روایت کوی او د هغه نه جعفر بن ابی المغیره، حبیب بن ابی ثابت (خو صحیح دا ده چه حبیب بن ابی ثابت د هغه نه براه راست روایت نه کوی بلکه د دواړو ترمینځه د ذر بن عبدالله واسطه ده)، الحکم بن عتیبه، ذر بن عبدالله الهمدانی، سلمه بن کهیل، طلحه بن مصرف، عزره بن عبدالرحمن، عطاء بن السائب او قتاده بن دعامه وغیره روایت کوی.[8]

ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائی چه امام ابو زرعه رحمه الله اوفرمائیل چه د هغه روایت د سیدنا عثمان رضی الله عنه نه مرسل دې.[9]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی: ﴿هو حسن الحدیث﴾[10]

ابن شاهین رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة﴾[11]

---

[1]) الکاشف ج ۱ ص ۲۵۲

[2]) تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸، هدی الساری ص ۵۷۱

[3]) تقریب التهذیب ج ۱ ص ۲۸۷

[4]) میزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۲

[5]) کتاب الثقات ج ۳ ص ۳۴۶

[6]) تقریب التهذیب ج ۱ ص ۲۸۷

[7]) التاریخ الکبیر ج ۳ ص ۴۹۴، اکمال مغلطائی ج ۵ ص ۳۱۸، تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۵۴، تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۵۲۴، الکاشف ج ۱ ص ۳۱۹

[8]) تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۵۲۴، تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۵۴، سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۴۸۱، الجرح والتعدیل ج ۴ ص ۳۸، ۳۹

[9]) اکمال مغلطائی ج ۵ ص ۳۱۸، تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۵۴.

[10]) پورته حواله جات

[11]) کتاب الثقات لابن شاهین رقم الترجمة ۴۳۸

امام نسائى رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾[2]

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. [3]

عبدالرحمن بن ابزى رضي الله عنه : دا عبدالرحمن بن ابزى **(بفتح الهمزة واسكان الموحدة وفتح الزاى مقصورا)** [4] الخزاعى د نافع بن عبدالحارث ازاد كړې شوې غلام دې. [5] اول په مكه كښې اوسيدو، بيا كوفې ته منتقل شو او د هغه ځائې والى هم پاتې شوې دې. [6] په مكه كښې د اقامت د زمانې واقعه ده، چه كله نافع بن عبدالحارث كوم چه د عمر رضي الله عنه په زمانه كښې د مكې مكرمې والى وو، سيدنا عمر رضي الله عنه سره د ملاويدو دپاره عسفان ته لاړو، نو هغه د نافع نه تپوس اوكړو چه په اهل مكه باندې دې څوك د خپل ځان په ځائې والى مقرر كړې دې، نو نافع عرض اوكړو چه ابن ابزى لره، عمر رضي الله عنه تپوس اوكړو چه دا ابن ابزى څوك دې؟ نو هغه عرض اوكړو چه زمونږ د غلامانو نه يو غلام! نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل : ايا تا يو غلام په هغوى باندې مقرر كړې دې؟ نو نافع اوفرمائيل : ﴿انه قارئ لكتاب الله وانه عالم بالفرائض﴾ چه هغه د قران كريم قارى او د فرائضو عالم دې، نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چه بيشكه ستاسو پيغمبر فرمائيلې وو : ﴿ان الله يرفع بهذا الكتاب اقواما، ويضع به اخرين﴾ چه الله پاك په دې قران باندې د عمل كولو په وجه ډير (پست) قومونه اوچتوى او (د دې نه په اعراض كولو باندې) نور (ډير) قومونو ته زوال وركوى. دا واقعه په صحيح مسلم بعض نورو كتابونو كښې ذكر شوې ده. [7]

---

[1] تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٥٤، تهذيب الكمال ج ١٠ ص ٥٢٤.

[2] تقريب التهذيب ج ١ ص ٣٥٨

[3] كتاب الثقات لابن حبان ج ٣ ص ٣٨٢

[4] تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣، عمدة القارى ج ٤ ص ١٧، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣، تقريب التهذيب ج ١ ص ٥٥٩، ٥٦٠

[5] تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٢، تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠١، سير الاعلام ج ٣ ص ٢٠١، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٤١٧، خلاصة تذهيب تهذيب الكمال ص ٢٢٣

[6] تهذيب التهذيب ج٦ ص١٣٢،تهذيب الكمال ج١٦ ص٥٠١، سير الاعلام ج٣ ص٢٠١،الاصابة ج٢ ص٣٨٩

[7] مسلم،كتاب فضائل القران وما يتعلق به،باب فضل من يقوم بالقران ويعلمه، فضل من تعلم حكمة من فقه وغيره،فعمل بها وعلمها، رقم الحديث ١٨٦٧، وكذا اخرجه احمد فى مسنده، ج ١ ص ٣٥، والدارمى فى سننه فى كتاب فضائل القران، باب ان الله يرفع بهذا الكتاب اقواما ويضع اخرين، رقم ٣٣٦٨، وابن ماجه فى سننه فى المقدمةو باب فضل من تعلم القران وعلمه. رقم ٢١٨، وكذا ذكره النووى فى تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣، ٢٩٤، والمزى فى تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠١، والحافظ فى التهذيب ج ٦ ص ١٣٢، ١٣٣

د هغه په صحابیت کښې اختلاف دې. (١) پس ابوبکر بن ابی داؤد رحمه الله فرمائی : ﴿ تابعی ﴾(٢) هم دغه شان فرمائی چه : ﴿ لم یحدث عبدالرحمن بن ابی لیلی عن رجل من التابعین الا عن ابن ابزی ﴾(٣) چه عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله په تابعین کښې د چا نه هم روایت نه دې اخستلې سوا د عبدالرحمن بن ابزی نه، هم دغه شان ابن حبان هغه د ثقات التابعین د لاندې ذکر کړې دې. (٤) د دې برعکس امام بخاری، ترمذی، ابو حاتم، خلیفه بن خیاط، دارقطنی، بقی بن مخلد او نور جمهور محدثین او ثقه مورخین هغه ته صحابی وئیلې دې او دې ته ئې راجح وئیلې دی. پس امام بخاری رحمه الله په التاریخ الکبیر کښې فرمائی : ﴿ له صحبة ﴾(٥)

امام ابو حاتم بستې رحمه الله فرمائی : ﴿ ادرك النبی ﷺ وصلی خلفه ﴾(٦) چه هغه د رسول الله ﷺ زمانه بیا موندلې ده او د رسول الله ﷺ په اقتداء کښې ئې د مونځ کولو شرف حاصل کړې دې.

حافظ مزی او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ ذکره غیر واحد فی الصحابة ﴾(٧) ډیرو حضراتو هغه په صحابه کرام رضی الله عنهم کښې شمار کړې دې.

امام نووی رحمه الله په جزم سره فرمائی : ﴿ عبدالرحمن بن ابزی الصحابی رضی الله عنه ﴾(٨)

حافظ ذهبی رحمه الله په سیر اعلام النبلاء کښې فرمائی : ﴿ له صحبة، ورواية، وفقه وعلم ﴾(٩)

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذیب التهذیب کښې فرمائی : ﴿ وممن جزم بان له صحبة، خلیفة بن خیاط، والترمذی، ویعقوب بن سفیان، وابو عروبة والدارقطنی والبرقی وبقی بن مخلد وغیرهم ﴾(١٠)

---

١) قال الحافظ الذهبی فی الکاشف : مختلف فی صحبته ... ج ٢ ص ١٥٠. کذا ذکر المزی فی تهذیب الکمال ج ١٦ ص ٥٠١، والحافظ فی التهذیب ج ٦ ص ١٣٢

٢) خلاصة الخزرجی ص ٢٢٣

٣) تهذیب التهذیب ج ٦ ص ١٣٢، تهذیب الکمال ج ١٦ ص ٥٠١، الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩

٤) کتاب الثقات لابن حبان ج ٩ ص ٩٨

٥) التاریخ الکبیر ج ٥ ص ٢٤٥، کذا فی تهذیب الکمال ج ١٦ ص ٥٠٢، تهذیب التهذیب ج ٦ ص ١٣٣، وخلاصة الخزرجی ص ٢٢٣.

٦) تهذیب الکمال ج ١٦ ص ٥٠٢، تهذیب التهذیب ج ٦ ص ١٣٣، الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩، الجرح والتعدیل ج ٥ ص ٢٥٩

٧) تهذیب الکمال ج ١٦ ص ٥٠٢، تهذیب التهذیب ج ٦ ص ١٣٣

٨) تهذیب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣، ج ٣ ص ٢٠١

٩) ج ٣ ص ٢٠١

١٠) ج ٦ ص ١٣٣

چه په جزم او تحقيق سره د هغه د صحبت قائلين خليفه بن خياط، امام ترمذى، يعقوب بن سفيان، ابو عروبه، دارقطنى، برقى او بقى بن مجلد رحمهم الله وغيره دى.
محمد بن سعد رحمه الله د عبدالرحمن بن ابزى پورې په خپل حسن سند سره روايت کړې دې چه: ﴿انه صلى مع رسول الله ﷺ فكان اذا خفض لايكبر، قال يعنى اذا سجد﴾([1])
حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى ﴿وادرك النبى ﷺ وصلى خلفه﴾([2]) چه هغه د رسول الله ﷺ زمانه موندلې ده او د هغه په اقتداء کښې ئې مونځ کړې دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله د بخارى په حوالې سره ذکر کړې دى چه ابن ابى المجالد د عبدالرحمن بن ابزى او ابن ابى اوفى نه د سلف په باره کښې تپوس اوکړو نو هغوى اوفرمائيل: ﴿كنا نصيب الغنائم مع النبى ﷺ﴾([3]) چه مونږ به د رسول الله ﷺ په معيت کښې غنيمتونه حاصلول.
امام نووى او نورو حضراتو ذکر کړې دى چه هغه د رسول الله ﷺ نه دولس احاديث روايت کړې دى. ([4]) حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب کښې فرمائى: ﴿صحابى صغير﴾([5])
د دې دلائلو نه معلومه شوه چه عبدالرحمن بن ابزى رضى الله عنه صحابى دې. هم دا د جمهور محدثين او ثقه مؤرخين موقف دې، هم دا خبره راجح ده او د دې په خلاف کښې د بعض حضراتو رائې چا چه ئې د صحبت نه انکار کړې دې، هغه د جمهور د رائې په مقابله کښ قابل اعتبار او وزنى نه ده، پس حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابة کښې د جمهور رائې او اختلاف ذکر کولو نه پس دا فيصله کړې ده چه: ﴿لكن العمدة على قول الجمهور﴾([6]) چه د جمهورو قول قابل اعتماد دې.
هغه د رسول الله ﷺ، ابى بن كعب، عبدالله بن خباب بن الارت، عبدالله بن عباس، على بن ابى طالب، عمار بن ياسر. ابو بكر صديق، او عمر بن الخطاب رضى الله عنهم نه روايت کوى.
او د هغه نه د هغه دوه خامن عبدالله بن عبدالرحمن، سعيد بن عبدالرحمن، زراره، عامر شعبى، عبدالله بن القاسم، عبدالرحمن بن ابى ليلى، علقمه بن مرثد، ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبيعى، ابو مالك غزوان الغفارى او عبدالله بن ابى المجالد وغيره روايت کوى. ([7])
د هغه اکثر روايات د عمر بن الخطاب او ابى بن كعب رضى الله عنهما نه دى. ([8]) ابن الاثير او نورو

---

[1]) الطبقات الكبرى ج ٥ ص ٤٦٢، كذا فى الاصابة ج ٢ ص ٣٨٨، ٣٨٩

[2]) الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٤١٨

[3]) الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩، تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٣

[4]) تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣، خلاصة الخزرجى ص ٢٢٣

[5]) تقريب التهذيب ج ١ ص ٥٦٠ الاصابة ٣٨٩\٢.

[6]) الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩، تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠٢، تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٣، سير الاعلام ج ٣ ص ٢٠٢

[7]) الاصابة ج ٢ ص ٨٩.

[8]) تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣

حضراتو ذکر کړې دی چه سیدنا علی رضی الله عنه هغه لره د خراسان والی مقرر کړې وو (۱)
د صحاح ستة ائمه د هغه روایات اخستلې دی. (۲) د ۷۰ هجری نه لږه موده پس پورې ژوندې وو. (۳) رضی الله تعالی عنه وارضاه

عمر بن الخطاب: دا ثانی الخلفاء الراشدین امیر المومنین سیدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه دې، د هغه ذکر د بدء الوحی د اولنی حدیث د لاندې راغلې دې. (۴)

عمار بن یاسر: دا مشهور صحابی ابو الیقظان عمار بن یاسر بن مالك بن کنانه عنسی رضی الله عنه دې. د هغه تذکره په کتاب الایمان، باب افشاء السلام من الاسلام کښې تیره شوې ده. (۵)

شرح حدیث: ﴿ جاء رجل ﴾ حافظ صاحب فرمائی چه ماته معلومه نه شوه چه د دې سړی نوم څه دې؟ (۶) خو د طبرانی په روایت کښې دی چه ﴿ انه من اهل البادیة ﴾ (۷) چه هغه سړې یو باندېچې وو. وړاندې د سلیمان بن حرب په روایت کښې راځی چه سیدنا عبدالرحمن بن ابزی رضی الله عنه په دې موقع باندې د عمر بن الخطاب رضی الله عنه سره موجود وو. (۸)

قوله: انی اجنبت: په فتحې د همزه سره د باب افعال نه دې، په معنی د ﴿ صرت جنبا ﴾ زه جنبی شوم، په بعض نسخو کښې ﴿ جنبت ﴾ په ضم د جیم او کسرې د نون سره روایت کړې شوې دې.(۹)

قوله: فلم اصب ماء: دا بضم الهمزة وکسر الصاد، اصابه (باب افعال) نه د واحد متکلم صیغه ده، په معنی د ﴿ لم اجد ﴾ چه ما اوبه او نه موندلې. (۱۰)

---

(۱) الکامل فی التاریخ ج ۳ ص ۲۴۳، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۲ ص ۴۱۷، ۴۱۸. تهذیب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۲۹۳، تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۵۰۳، تهذیب التهذیب ج ۶ ص ۱۳۳ سیر الاعلام ج ۳ ص ۲۰۲، الکاشف ج ۲ ص ۱۵۰. تقریب التهذیب ج ۱ ص ۵۶۰

(۲) تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۵۰۳

(۳) قال الذهبی فی سیر اعلام النبلا : قلت عاش الی سنة نیف وسبعین فیما یظهر لی. (۳/۲۰۲)

(۴) اوګورئ : کشف الباری، بدء الوحی والایمان ج ۱ ص ۲۳۹

(۵) اوګورئ : کشف الباری، کتاب الایمان ج ۲ ص ۱۸۵، ۱۸۶

(۶) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۳

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۳، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۱۳، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳، کذا ذکره عبدالرزاق فی مصنفه، ج ۱ ص ۲۳۸، برقم ۹۱۵

(۸) انظر رقم ۳۴۰، کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۳، وعمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

(۹) عمدة القاری ج ٤ ص۱۸، تحفة الباری ج۱ ص۲۶۹، الکوثر الجاری ج۲ ص۱۳، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸

(۱۰) عمدة القاری ج ٤ ص۱۸، تحفة الباری ج۱ ص۲۶۹، ارشاد الساری ج۱ ص۵۸۳، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸

همزه استفهاميه او ما د نفي دپاره ده. (١) يعني تاته ياد نه دي، دلته استفهام په خپله اصل معنى كښې دې، څکه چه سيدنا عمر رضي الله عنه نه هغه قصه هيره شوې وه. (٢)

قوله: انا كنا في سفر: فعل ناقص د خپل اسم او خبر سره يو ځائې كيدو باندې د ﴿ان﴾ خبر دې، او هغه د مصدر په تاويل سره په محل د نصب كښې د ﴿تذكر﴾ د فعل دپاره مفعول به دې.(٣) په بعضو نسخو كښې د ﴿اناكنا﴾ په ځائې ﴿اذاكنا﴾ دې هغه په هم په محل د نصب كښې د ﴿تذكر﴾ دپاره مفعول به جوړيږي. (٤) دلته د بخارى په روايت كښې ﴿في سفر﴾ راغلې دې او د مسلم په روايت كښې ﴿في سرية﴾ راغلې دې، يعني مونږ په څه جهادى سفر باندې وو. (٥)

قوله: انا وانت: دا په ﴿كنا﴾ كښې د ضمير جمع تفسير دې. (٦)

قوله: فاما انت: دا د هغه واقعې تفصيل دې كومه چه د سيدنا عمر او سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنهما ترمينځه پيښه شوې وه، دلته د دې نه مخكښې ﴿فاجنبنا﴾ دې، يعني مونږ په سفر كښې وو او مونږ ته جنابت رسيدلې وو، اوبه ملاؤ نه شوې، نو تاسو خو مونځ اونكړو او ما ... الخ د دې تقدير ﴿فاجنبنا﴾ نه بغير د ذكر كړې شوى تفصيل تفريع په هغې باندې د استقامت معنى په اعتبار سره نه صحيح كيږي. امام بخارى رحمه الله چونكه دا روايت دلته مختصرا ذكر كړې دې، په دې وجه په دې كښې د ﴿فاجنبنا﴾ الفاظ نشته، خو د مسلم په روايت كښې د ﴿فاجنبنا﴾ الفاظ دى. (٧) هم دغه شان امام بخارى رحمه الله په وړاندې باب كښې د سليمان بن حرب په طريق سره هم دا روايت ذكر كړې دې، هلته هغه د ﴿فاجنبنا﴾ الفاظ ذكر كړې دې. (٨)

دې سائل ته سيدنا عمر رضي الله عنه څه جواب وركړې وو، امام بخارى رحمه الله هغه دلته نه دې ذكر كړې، هم دغه شان په وړاندې باب كښې هم امام بخارى رحمه الله دا روايت د امام شعبه د شپږو

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٨

(٢) الكوثر الجارى ج ٢ ص ١٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣

(٤) تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩

(٥) مسلم، كتاب الحيض، رقم ٨٢١، كذا فى عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٨

(٧) مسلم، كتاب الحيض، رقم ٨٢١

(٨) صحيح البخارى، باب التيمم للوجه والكفين رقم ٣٤٠، كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤

شاګردانو نه نقل کړې دي، هلته هم د اختصار نه کار اخستلو سره د سیدنا عمر رضی الله عنه جواب هغوی نه دې ذکر کړې، خو امام مسلم رحمه الله هم دا روایت د یحیی عن سعید عن شعبه (۱) او امام نسائی د حجاج بن محمد عن شعبة (۲) په طریق سره دا روایت نقل کړې دې او په هغې کښې هغوی د سیدنا عمر رضی الله عنه جواب نقل کړې دې، چه کله راتلونکی سړی تپوس اوکړو چه زه جنب شوې یم او اوبه راته ملاؤ نه شوې (نو زه څه اوکړم؟) نو عمر رضی الله عنه اوفرمائیل: ﴿لا تصل﴾ (۳) چه په داسې حالت کښې مونځ مه کوه:

د سیدنا عمر رضی الله عنه نه هم دا مذهب مشهور دې چه جنبی ته که اوبه ملاؤ نه شی نو هغه دې هغه وخت مونځ نه کوی، عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم په دې رائې کښې د هغه سره موافقت لرى، په دې مسئله کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او د ابو موسی اشعری رضی الله عنه ترمینځه مناظره هم شوې وه، کومه چه امام بخاری رحمه الله خپله وړاندې په ﴿باب التیمم ضربة﴾ کښې ذکر کوی، د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دې رائې نه رجوع کول هم ذکر کړې شوې دی. (۴)

قوله: فلم تصل: دلته دا اشکال دې چه سیدنا عمر رضی الله عنه مونځ ولې ترک کړو؟

د دې یو جواب خو بعض شارحینو دا کړې دې چه هغه تیمم کولو سره مونځ اوکړو، ځکه چه د هغه دا امید وو چه د مونځ د وخت تیریدو نه مخکښې به هغه اوبو ته اورسیږی، پس هغه به غسل کولو سره مونځ اوکړی. (۵)

دویم جواب ئې دا ورکړې دې چه ممکنه ده چه سیدنا عمر رضی الله عنه ایت تیمم د حدث اصغر سره خاص ګڼړی او هغه په خپل اجتهاد سره دې نتیجې ته رسیدلې وی چه د جنبی سړی دپاره تیمم کول جائز نه دی، په دې وجه هغه تیمم کولو سره مونځ اوکړو، بلکه د اوبو ملاویدو په انتظار کښې وو. (۶)

قوله: واما انا فتمعکت: ﴿تمعکت﴾ او ﴿تمرغت﴾ د دواړو معنی ده ﴿تقلبت فی التراب﴾ یعنی په

---

(۱) مسلم، کتاب الحیض، رقم ۸۲۱

(۲) النسائی، کتاب الطهارة، باب نوع اخر رقم ۳۲۰

(۳) مسلم، کتاب الحیض، رقم ۸۲۱، النسائی، کتاب الطهارة، رقم ۳۲۰

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٣

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص۱۹، تحفة الباری ج۱ ص۲۶۹، ارشاد الساری ج۱ ص۵۸۳، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸

(۶) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۸، ۲۱۹

خاورو کښې اولوغړیدم. (۱)
د سیدنا عمار بن یاسر رضي الله عنه دا فعل د صحت قیاس دلیل دې، یعنی هغه د خپل اجتهاد نه کار واخستلو او قیاس ئې استعمال کړو، په داسې طریقه چه کله تیمم د اودس بدل وی نو هغه د اودس په شان وی، لهذا چه کله تیمم د غسل بدل وی (یعنی د غسل په حاجت سره تیمم کولې شی) نو د دې طریقه به هم د غسل والا وی او چونکه په غسل کښې د پوره بدن وینځل ضروری دی په دې وجه په تیمم کښې د دې صورت د حاصلولو دپاره هغوی پوره بدن په خاورو پاندې ککړ کړو. (۲)
د دې حدیث نه دا هم مستفاد شوه چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم په د رسول الله ﷺ په زمانه کښې د ضرورت په وجه د اجتهاد نه کار اخستلو، یعنی چه کله به ورته یوه مسئله ناڅاپه پیښه شوه او د هغې د حل دپاره به د رسول الله ﷺ تعلیمات د هغوی مخې ته نه وو، نو د هغې دپاره به ئې د خپل اجتهاد نه کار اخستلو. (۳)
او دا هم ترې معلومه شوه چه که اجتهاد کونکې خپل ټول کوششونه صرف کړی نو په هغه باندې هیڅ ملامته نشته، اگر چه د هغه اجتهاد نتیجة صحیح نه وی. (۴) او دا چه که هغه په خپل اجتهاد باندې عمل اوکړی (او هغه خطاء وی) نو په هغه باندې اعاده نشته. (۵)
په ذکر شوې قصه باندې یو اشکال: حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله په دې قصه باندې یو اشکال پیش کړې دې چه د هغې حاصل دا دې چه د دې قصې نه مخکښې یا خو آیت التیمم نازل شوې وو یا نه، که نازل شوې وو نو بیا خو په هغې کښې د تیمم طریقه خپله موجود ده چه ﴿فَامۡسَحُوۡا بِوُجُوۡهِكُمۡ وَاَيۡدِيۡكُمۡ﴾ نو بیا عمار بن یاسر رضي الله عنه دا طریقه پریخودلو سره تمرغ ولې اوکړو؟ او که ایت تیمم نه وو نازل شوې نو عمار بن یاسر رضي الله عنه ته د کوم ځائې نه معلومه شوه چه تراب مطهر دې چه هغه تمرغ اوکړه؟
اولنې جواب: بعض شارحینو دا جواب کړې دې چه ممکنه ده چه آیت تیمم ﴿فَتَيَمَّمُوۡا صَعِيۡدًا طَيِّبًا﴾ پورې مخکښې نازل شوې وی او د هغې صورت یعنی ﴿فَامۡسَحُوۡا بِوُجُوۡهِكُمۡ وَاَيۡدِيۡكُمۡ﴾ روستو نازل شوې وی، په دې سره دا اشکال رفع کیږی چه د هغې وضاحت دا دې چه آیت تیمم ﴿وَاِنۡ كُنۡتُمۡ مَّرۡضٰۤى اَوۡ عَلٰى سَفَرٍ اَوۡ جَآءَ اَحَدٌ مِّنۡكُمۡ مِّنَ الۡغَآئِطِ اَوۡ لٰمَسۡتُمُ النِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُوۡا مَآءً فَتَيَمَّمُوۡا صَعِيۡدًا طَيِّبًا﴾ پورې خو د دې واقعې نه مخکښې نازل شو، چه د هغې نه معلومیږی چه تراب مطهر دې، خو د دې

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۸
(۲) پورته حواله جات
(۳) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۰
(۴) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤
(۵) پورته حواله

صورت لا نازل شوې نه وو، هم په دې وجه سیدنا عمار رضی الله عنه د قیاس نه کار اخستلو سره تمرغ اوکړو، بیا د دې واقعې نه روستو د آیت کریمه باقی حصه ﴿ فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ﴾ نازله شوه، چه په هغې کښې د تیمم طریقه هم بیان کړې شوه. (۱)

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله د دې دا جواب کړې دې چه په د آیت تیمم کښې د ﴿أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ په تفسیر کښې اختلاف دې چه د ملامسه نه څه مراد دې؟ بعض حضرات یعنی شوافع حضرات د دې نه لمس بالید مراد اخلی او دا د حدث اصغر صورت دې. او نور حضرات احناف وغیره د دې نه جماع مراد اخلی او دا د حدث اکبر صورت دې، که د ملامسه نه جماع مراد کړې شی نو د آیت تیمم نه د جنب مسئله معلومیږی که لمس بالید مراد کړې شی نو د دې نه د جنب د تیمم مسئله نه معلومیږی، بلکه د حدث اصغر حکم معلومیږی، نو ممکنه ده چه سیدنا عمار رضی الله عنه د ملامسه نه لمس بالید مراد اخستلې وی، لکه چه په آیت کریمه کښې صرف په لاس او مخ باندې د تیمم حکم کول په دې باندې دلالت کوی، ځکه چه په جنابت کښې خو غسل واجب کیږی، بیا خو په ټول بدن باندې خاورې لګول پکار دی، په دې وجه هغه دا آیت کریمه د حدث اصغر سره خاص ګڼړلو باندې د جنابت تیمم په غسل باندې قیاس کولو سره په ټول بدن تیمم اوکړو. (۲)

قوله: فذكرت ذلك: دا د ابوذر، اصیلی او ابن عساکر رحمهم الله روایت دې، د نورو په روایت کښې لفظ ﴿ ذلك ﴾ نشته، هلته داسې دی ﴿ فذكرته ﴾ (۳)

قوله: فضرب النبي ﷺ بكفيه: د ابوذر په روایت کښې ﴿ فضرب بكفيه ﴾ راغلې دې یعنی هلته لفظ د ﴿ النبي ﷺ ﴾ ساقط دې. (۴)

قوله: الارض: د اصیلی په نسخه کښې د ﴿ فى الارض ﴾ الفاظ دی. (۵)

قوله: ونفخ فيهما: په باب کښې د حجاج په روایت کښې دی ﴿ ثم ادناهما من فيه ﴾ (۶) چه بیا ئې خپل دواړه لاسونه خپلې خولې مبارکې ته نزدې کړل. دا هم د نفخ نه کنایه ده او په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه دا نفخ خفیف وه. (۷)

---

(۱) تقریر بخاری شریف ج ۲ ص ۱۱۰

(۲) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱۰. ۱۱۱

(۳) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹

(۴) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۰

(۵) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳

(۶) باب التیمم للوجه والکفین. رقم الحدیث ۳۳۹

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤

د دې نه وړاندې د سلیمان بن حرب په روایت کښې دی ﴿ وتفل فیهما ﴾[1] یعنی رسول الله ﷺ په دواړو لاسونو کښې اوتهوکل، ﴿ تفل ﴾ دا ﴿ بزق ﴾ په معنی کښې د تهوکلو مشابه دې، خو په دې کښې تهوکل خفیف وی، اهل لغت لیکلي دی چه د ﴿ بزق ﴾ معنی ده تهوکل او د دې نه معتاد تهوکل مراد دی، بیا د بزق نه پس ﴿ تفل ﴾ وی کوم چه د بزق نه کم وی، د هغې نه پس ﴿ نفث ﴾ دې، د هغې نه روستو ﴿ نفخ ﴾ دې. [2] چونکه په تفل او نفخ کښې زیات فرق نشته، په دې وجه راوی دلته ﴿ نفخ ﴾ او ﴿ تفل ﴾ ذکر کړو.

د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت کوم چه امام بخاری رحمه الله دلته ذکر کړې دې هم دغه شان په وړاندې باب کښې هم، د دې ټولو طرقو د سیاق نه معلومیږی چه رسول الله ﷺ چه عمار رضی الله عنه ته کوم تعلیم ورکړې وو هغه فعلی وو، یعنی رسول الله ﷺ خپله تیمم کولو سره عملاً او فعلاً پوهه کړو چه د تیمم کولو طریقه داسې ده. او امام مسلم رحمه الله د یحیی بن سعید عن شعبه په طریق سره هم دا روایت ذکر کړې دې د هغې د الفاظو نه دا معلومیږی چه دا تعلیم فعلی نه بلکه قولی وو، پس په هغې کښې دی چه سول الله ﷺ سیدنا عمار رضی الله عنه ته اوفرمائیل: ﴿ انما کان یکفیك ان تضرب بیدیك الارض، ثم تنفخ ثم تمسح بهما وجهك وکفیك ﴾[3] یعنی ستا دپاره خو دا کافی وه چه تا خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې وهلې وې بیا دې په هغې کښې پهوکې کړې وې، بیا دې په هغې سره د خپل مخ او لاسونو مسح کړې وې. د دې نه معلومه شوه چه دا تعلیم قولی وو [4] د دې دواړو روایاتو ترمینځه په ظاهره کښې تعارض دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دا فرق بیان کړې دې خو د دې تعارض ئې هیڅ جواب نه دې کړې. زما په خیال دا ممکنه ده چه دا تعلیم قولی هم وی او فعلی هم، یعنی رسول الله ﷺ قولاً هم عمار بن یاسر رضی الله عنه ته د تیمم

---

[1]) باب التیمم للوجه والکفین. رقم الحدیث ٣٤٠

[2]) قال العلامة ابن منظور فی لسان العرب، ﴿ تفل، ینفل، وینفل تفلا ... بصق ... ومنه تفل الراقی، والتفل والتفال : البصاق والزبد ونحوهما، والتفل بالفم لا یکون الا ومعه شئ من الریق، فاذا کان نفخا بلا ریق فهو النفث ... النفل شبیه بالبزق وهو اقل منه، اوله البزق ثم التفل ثم النفث ثم النفخ. وفی الحدیث : فتفل فیه ... هو من ذلک. (٢/ ٣٨، ٣٩) وذکر ابن الاثیر الجزری رحمه الله : ﴿ فتفل فیه ﴾ التفل : نفخ معه ادنی بزاق، وهو اکثر من النفث. (١/١٩١)

وذکر ایضا : نفث فیه : ان روح القدس نفث فی روعی، یعنی جبریل علیه السلام ای اوحی والقی، من النفث بالفم، وهو شبیه بالنفخ، وهو اقل من التفل، لان التفل لا یکون الا ومعه شئ من الریق. (٢/٧٧٠)

وذکر الجوهری فی الصحاح : التفل : شبیه بالبزق، وهو اقل منه، اوله البزاق، ثم التفل، ثم النفث، ثم النفخ، وقد تفل یتفل ویتفُل ... ومنه تفل الراقی ... (ص : ١٢٧)

[3]) مسلم، کتَاب الحیض، رقم ٨٢١

[4]) [illegible] ص ٤٤٤

طریقه ښودلې وی او هم د دې خپل قول د توضیح او تفهیم دپاره ئې ورته عملا هم ښودلې وی، دغه شان په دواړو کښې تطبیق پیدا کیږی او ظاهری تعارض دفع کیږی. والله اعلم

قوله: ثم مسح بهما وجهه وكفيه: بیا ئې په هغې سره د خپل مخ او دواړو ورغوو (تلو) مسح اوکړه. د دې نه د تیمم صفت معلوم شو او هغه دا چه په تیمم کښې یو ضرب دې د مخ او دواړو لاسونو (ورغوو) دپاره. یعنی ضرب یو دې اود لاسونو مسح صرف د ورغوو پورې ده. هم دا د عطاء بن ابی رباح، عامر شعبی یو قول او د امام اوزاعی رحمهم الله په دوه قولونو کښې مشهور قول دې، هم دا د امام احمد، اسحاق بن راهویه او طبری رحمهم الله رائې ده. او د امام ابوحنیفه، امام مالك او امام شافعی او لیث بن سعد رحمهم الله رائې دا ده چه په تیمم کښې دوه ضربونه دی، یو د مخ دپاره او دویم د دواړو لاسونو دپاره د څنګلو پورې. (۱)

جمهور حضرات د حدیث الباب جواب دا ورکوی چه دلته د رسول الله ﷺ مقصود صرف تعلیم وو، د پوره تعلیم اصل صورت بیانول مقصود نه وو، لهذا د دې نه استدلال صحیح نه دې. (۲) دا مسئله به وړاندې په تفصیل سره راشی انشاء الله.

د حدیث الباب نه مستنبط څو فوائد: ① د دې حدیث نه معلومه شوه چه سیدنا عمر رضی الله عنه د جنبی دپاره د تیمم قائل نه وو. (۳) **وقد ذکرناوسیاتی ایضا.**

② دا حدیث د قیاس د مشروع کیدو دلیل دې. (۴)

③ د دې حدیث نه امام ابوحنیفه رحمه الله په داسې کاڼړی یا کمر وغیره باندې د تیمم په جواز استدلال کړې دې چه په پرې غبار وغیره نه وی، ځکه چه که د غبار کیدل ضروری وې نو رسول الله ﷺ به پوکې نه ورکولې. (۵) ④ د دې حدیث نه د نفخ سنیت یا استحباب معلوم شو. (۶)

⑤ د رسول الله ﷺ د نفخ فرمائیلو نه د تخفیف تراب عند التیمم په استحباب باندې هم استدلال کړې شوې دې. (۷)

⑥ دا هم معلومه شوه چه په تیمم کښې تکرار مستحب نه دې، ځکه چه عدم تکرار د تخفیف تقاضه کوی، او دلته نفخ شوې ده کومه چه تخفیف لره مستلزم ده. (۸)

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، شرح الکرمانی ج ۳ ض ۲۱۹

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹

(۴) عمدة القاری ج ٤ص۱۹، فتح الباری ج ۱ص ٤٤٤،شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸،تحفة الباری ج۱ص۲۶۹

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹

(۶) پورته حواله

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤

(۸) پورته حواله

⑦ په دې خبره باندې هم استدلال کړې شوې دې چه که څوك په اودس کښې د سر د مسح کولو په ځائې هغه وینځې نو د هغه اودس به اوشي، څنګه چه سیدنا عمار رضی الله عنه تمرغ اوکړو او د هغه دپاره کافي شو. (۱) ⑧ دا حکم هم د دې حدیث نه معلوم شو چه څنګه د مخ او دواړو لاسونو مسح کول په حدث اصغر کښې د اودس د ټولو اندامونو مکمل بدل دې، هم دغه شان د جنابت په حالت کښې هم صرف د مخ او لاسونو مسح د پوره بدن بدل دې. (۲)

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت : ﴿ قوله صلی الله علیه وسلم : ونفخ فیها ﴾ د دې نه ترجمه ثابته شوه. (۳)

④ بَابُ التَّیَمُّمُ لِلْوَجْهِ وَالْکَفَّیْنِ

قوله : باب التیمم للوجه والکفین : یعنی دا باب دې د دې خبرې په بیان کښې چه په تیمم کښې د مخ او دواړو تلو دپاره یو ضرب دې. د دې باب د ټولو احادیثو مطلب هم هغه دې کوم چه په مخکښې باب کښې د ذکر شوې حدیث دې. خو (د سند په اعتبار سره) فرق دا دې چه هلته امام بخاری رحمه الله ﴿ آدم عن شعبة ﴾ په طریق سره مرفوعا ذکر کړې دې او دلته ئې د خپلو نورو شپږو مشائخو نه او هغه ټولو د شعبه نه روایت کړې دې. په هغې کښې درې روایات خو موقوف دی او درې مرفوع دی. (٤)

علامه عیني رحمه الله او نورو حضراتو ذکر کړې دی چه ﴿ باب ﴾ دا منون دې، د مبتدا محذوف دپاره خبر دې، تقدیر داسې دې : ﴿ هذا باب ﴾ (۵) بیا ﴿ التیمم للوجه والکفین ﴾ مبتدا ده، یعنی ﴿ التیمم ﴾ مصدر مبتدا دې، ﴿ للوجه ﴾ د دې سره متعلق دې او ﴿ والکفین ﴾ معطوف دې په ﴿ للوجه ﴾ باندې. (٦) د دې خبر محذوف دې، حافظ ابن حجر رحمه الله د دې تقدیر ﴿ هو الواجب المجزئ ﴾ (۷) بیان کړې دې. یعنی د مخ او دواړو لاسونو تیمم کول واجب او کافي دی.
چونکه امام بخاری رحمه الله هم دا ثابتول غواړی چه تیمم د کفین پورې واجب دې، په دې وجه حافظ صاحب تقدیر دغه شان بیان کړو.
د دې نه پس حافظ صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله د جزم په صیغې سره د دې باب عنوان تړلې دې، حال دا چه په دې مسئله کښې (چه تیمم د لاسونو کوم ځائې پورې کول پکار

---

۱) پورته حواله
۲) شرح الکرماني ج ۳ ص ۲۱۹، تحفة الباري ج ۱ ص ۲۷۰، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۸٤
۳) عمدة القاري ج ٤ ص ۱۷
٤) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۰
۵) پورته حواله او ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۸٤
٦) پورته حواله جات
۷) فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٤

دى) د ائمه كرام ترمينځه اختلافات ډير مشهور دى، وجه د دې (جزم) دا ده چه د هغه دليل ډير مضبوط دې، ځکه چه د صفت تيمم د بيان په سلسله کښې چه څومره احاديث راغلي دى، په هغې کښې سوا د حديث ابى جهيم (کوم چه په باب التيمم فى الحضر اذا لم يجد ماء وخاف فوت الصلاة) کښې تير شوې دې او حديث عمار نه يو هم صحيح نه دې، د هغه دوه احاديثو نه علاوه چه کوم احاديث دى هغه يا خو ضعيف دى يا د هغې په مرفوع او موقوف کيدو کښې اختلاف دې او راجح ئې موقوف کيدل دى. اوس صرف حديث د ابى جهيم او حديث د عمار باقى پاتې شو، په دې کښې په حديث د ابى جهيم کښې د يدين ذکر دې مجملا، يعنى په هغې کښې دا قيد يا تصريح نشته چه د يدين مسح کوم ځائې پورې اوکړى؟ اوس صرف حديث د عمار رضي الله عنه پاتې شو نو په صحيحين کښې روايت شوې حديث عمار کښې د مسح کفين ذکر دې او په سنن کښې چه چرته دا حديث روايت شوې دې هلته د مسح مرفقين ذکر دې، په يو روايت کښې دا هم دى چه د نصف ذراع نيم لاس پورې دې مسح اوکړى او په يو روايت کښې د ترخونو پورې د مسح ذکر دې. پس کوم چه د مرفقين او نصف ذراع والا روايات دى په هغې کښې کلام دې (هغه د صحت درجې ته نه دى رسيدلى) پاتې شوه مسح الى الابط والا روايت پس امام شافعى رحمه الله وغيره حضرات د هغې په باره کښې فرمائى چه دا مسح په يا د رسول الله ﷺ په حکم سره وى يا به نه وى! که د رسول الله ﷺ په حکم سره ده نو بيا د هغې نه روستو چه د رسول الله ﷺ کوم تيمم هم په صحت سره ثابت دې هغه به د دې تيمم الى الاباط دپاره ناسخ وى. او که تيمم الى الاباط د رسول الله ﷺ په حکم سره نه وى نو ظاهره ده چه هغه تيمم کوم چه د رسول الله ﷺ په حکم سره وى هم هغه به معتبر وى (او په حديث الباب کښې چه د تيمم کومه طريقه ذکر ده چه د څنګل پورې دې مسح اوکړې شى دا د رسول الله ﷺ په حکم سره دې)

د دې نه علاوه د په وجه او کفين باندې د اقتصار حوالې سره په صحيحين کښې د سيدنا عمار رضي الله عنه د روايت د قوى کيدو يو دليل دا هم دې چه سيدنا عمار رضي الله عنه به د رسول الله ﷺ د وفات نه پس هم فتوى هم په دې باندې ورکوله چه په تيمم کښې صرف د کفين مسح ضرورى ده. او ظاهره ده چه د حديث راوى د نورو په نسبت د هغه حديث په مراد باندې ښه پوهيږى، بالخصوص چه کله هغه صحابى مجتهد هم وى (١)

دا خو د حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړې تقدير وو، يعنى هوالواجب المجزئ چه هغه د مبتدا مذکور دپاره خبر محذوف منلې دې او د هغې د وجې نه ئې تفصيل بيان کړو. او علامه عينى رحمه الله (ضربة واحدة) خبر محذوف منلې دې او د هغې نه روستو به جوازا محذوف وى يا وجوبا. يعنى من حيث الجواز او من حيث الوجوب، يعنى په تيمم کښې يو ضرب دې او دا يو ضرب يا خو جوازا دې، (يعنى دوه هم کيدې شى) يا وجوبا، چه هم دا يو ضرب دې دويم جائز نه دې، لکه چه د امام احمد رحمه الله مسلک دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې تقدير باندې د امام بخارى رحمه الله

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤، ٤٤٥

مقصد دا بيانول دى چه تيمم يو ضرب دې كه جوازا وى يا وجوبا وى. (١) ددې نه روستو علامه عينى رحمه الله د حافظ صاحب رائې رد كولو سره فرمائيلې دى چه بعض حضرات (حافظ صاحب رحمه الله) چه كوم ﴿ هو الواجب المجزئ ﴾ لره خبر محذوف بيان كړې دې دا صحيح نه دې، ځكه چه د ترجمې د الفاظو نه د وجوب قيد نه معلوميږى، ځكه چه د ترجمې په الفاظو كښې خو عموم دې كوم چه جواز او وجوب دواړو ته شامل دې. د دې نه روستو فرمائى چه حافظ ابن حجر رحمه الله چه دا فرمائيلې دى چه ﴿ لم يصح منها سوى حديث ابى جهيم وعمار ﴾ (٢) چه د ابو جهيم او عمار رضى الله عنهما د حديث نه علاوه په دې باب كښې هيڅ حديث صحيح نه دې، دا خبره صحيح نه ده، ځكه چه د سيدنا جابر رضى الله عنه نه هم مرفوعا حديث روايت دې، چه په هغې كښې دى : ﴿ ان التيمم ضربة للوجه وضربة للذراعين الى المرفقين ﴾ امام حاكم رحمه الله د دې تخريج كړې دې. (٣) او د دې د سند تصحيح ئې كړې ده، حافظ ذهبى رحمه الله د دې موافقت كولوسره فرمائى چه ﴿ اسناده صحيح ﴾ لهذا د دې د صحت د انكار قول قابل التفات نه دې.

په دې باندې دا اشكال دې چه د سيدنا جابر رضى الله عنه هم دا روايت موقوفا هم روايت دې، علامه عينى رحمه الله د دې جواب كړې دې چه د رفع صورت زيات قوى او اثبت دې، ځكه چه دا مرفوعا او مسندا په دوه طريقو سره ذكر كړې شوې دې. (٤)

د دې نه روستو علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د حافظ صاحب دا وينا چه : اما حديث ابى جهيم فورد بذكر اليدين مجملا (٥) چه په حديث د ابى جهيم كښې د يدين ذكر مجمل دې، دا خبره هم صحيح نه ده، ځكه چه د اجمال تعريف په دې نه صادقيږى، لهذا دا مجمل نه دې بلكه مطلق

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٠

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤

(٣) اقول : وما اخرجه اللامام حاكم فى مستدركه فى كتاب الطهارة برقم : ٦٣٨، لفظه : عن جابر عن النبى صلى الله عليه وسلم قال : التيمم ضربتان : ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين. ج ١ ص ٢٨٨، فلعل العلامة عينى رحمه الله نقله بمعناه، فتنبه.

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٠، چونكه حافظ ابن حجر رحمه الله په غير حديث ابى جهيم او حديث عمار كښې عدم رفع ته ترجيح وركړې وه، په دې وجه علامه عينى رحمه الله دلته رفع ته ترجيح وركړې ده او د كومو دوه طرق خبره چه شروع ده، هغه امام حاكم رحمه الله په مستدرك كښې ذكر كړې دى. اول طريق : ابرهيم بن اسحاق، عن ابى نعيم، عن عزرة بن ثابت دې. او دويم طريق ابراهيم بن اسحاق، عن عثمان بن محمد الانماطى عن حرمى بن عمارة، عن عزرة بن ثابت دې. يعنى په اول طريق كښې د ابراهيم بن اسحاق او عزره بن ثابت ترمينځه يوه واسطه ده. د ابونعيم! او په بل طريق كښې ابراهيم بن اسحاق او د عزره بن ثابت ترمينځه دوه واسطې دى. يو د عثمان بن محمد الانماطى او دويمه د حرمى بن عماره. (المستدرک على الصحيحين، كتاب الطهارة رقم : ٦٣٧، ٦٣٨، ج ١ ص ٢٨٨)

(٥) فتح البارى ج ١ ص ٢٢٢.

دي كوم چه كفين ته هم شامل دي او مرفقين ته هم او د هغې نه زيات ته هم، خو دا اطلاق مضر نه دې، ځكه چه د دارقطني په روايت كښې د دې تخصيص او تفسير راغلې دې، چه په هغې كښې دى ﴿فمسح بوجهه وذراعيه﴾ [1] (او ذراع د مرفقين پورې حصې ته وائى)
علامه عينى رحمه الله په دې باندې دا اشكال ذكر كړې دې چه ممكنه ده چه څوك داسې اوائى چه د حافظ صاحب مراد اجمال اصطلاحى نه وى، بلكه اجمال لغوى وى، يعنى په دې كښې د يدين وضاحت نشته. علامه عينى رحمه الله جواب كوى چه بيا هم څه باك نشته، كه مراد اجمال لغوى وى يعنى د يدين وضاحت نه وى، نو بيا هم د دارقطنى په روايت كښې د دې وضاحت اوشو. [2]

بهرحال! علامه عينى رحمه الله ﴿ضربة واحدة﴾ محذوف بيان كړې دې، چه د هغې مطلب به دا وى چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيانول غواړى چه په تيمم كښې يو ضرب وى او حافظ صاحب ﴿هو الواجب المجزئ﴾ ته خبر محذوف وئيلې دې، چه د هغې مطلب به دا وى چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيانول غواړى چه د لاسونو مسح به د كفين پورې وى، په ظاهره كښې د حافظ صاحب خبره زياته صحيح معلوميږى ځكه چه د ﴿التيمم ضربة واحدة﴾ د دې خبرې د بيان دپاره امام بخارى رحمه الله وړاندې منستقل باب تړلې دې چه د هغې عنوان هم دا دې ﴿باب التيمم ضربة﴾ كه د علامه عينى رحمه الله خبره واخستلې شى نو بيا به په دې كښې اشكال دا وى چه وړاندې چه كوم د ﴿باب التيمم ضربة﴾ راروان دې د هغې به څه مطلب وى؟ علامه قسطلانى رحمه الله د دې اشكال طرف ته اشاره كړې ده. [3]

د ترجمة الباب مقصد: دحافظ ابن حجر رحمه الله په رائې د ذكر شوى كلام نه معلومه شوه چه د حافظ صاحب رحمه الله رائې دا ده چه امام بخارى رحمه الله دا باب د لاسونو د مسح مقدار بيانولو دپاره ذكر كړې دې چه د لاسونو مسح به د كفين پورې وى.

د علامه عينى رحمه الله رائې: د مخكښې كلام نه د علامه عينى رحمه الله رائې هم معلومه شوه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيانول غواړى چه په تيمم كښې به يو ضرب وى، لكه چه د امام احمد رائې ده او هم دې طرف ته د امام بخارى رحمه الله ميلان دې.

د شاه ولى الله رحمه الله رائې: د شاه ولې الله رحمه الله د كلام نه معلوميږى چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب سره دا بيانول دى چه په تيمم كښې به د لاسونو مسح د كفين پورې وى، لكه چه د

---

[1] سنن الدارقطني. باب التيمم رقم ۳

[2] ونصه : فان قلت : هذا القائل لم يرد الاجمال الصطلاحى، بل اراد الاجمال اللغوى. قلت : ان كان كذلك فحديث الدارقطني اوضحه وكشفه كما ذكرنا. (۴/۲۰)

[3] حيث قال : وقد عقد المؤلف رحمه الله للضربة الواحدة بابا ياتى ان شاء الله تعالى. فليتامل مع قول العينى. ضربة واحدة ... (ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۴)

حافظ صاحب رائې ده، شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله مذهب په دې مسئله کښې د اصحاب ظواهر او بعض مجتهدینو د مذهب په شان دې کوم چه دا وائی چه تیمم صرف د مخ او دواړو تلو پورې دې د مرفقین پورې لازم او ضروری نه دې، او د جمهورو مذهب د دې برعکس دې، یعنی د لاسونو مسح د مرفقین پورې ده، باقی په روایت کښې چه کوم د ﴿ انما یکفیه الخ ﴾ وغیره حصر الفاظ راغلې دی نو جمهور وائی چه دا حصر حقیقی نه دې، چه د هغې دا مطلب واخستلې شی چه د لاسونو مسح په کفین کښې منحصر ده، بلکه دا حصر اضافی دې یعنی د تمرغ په مقابله کښې دا ذکر کړې شوې دې، چه مقصود پرې د تمرغ نفی ده، نه د ضربة واحدة او مسح الی الکفین اثبات. او دلیل د دې خبرې دا دې چه په بل صحیح مرفوع حدیث کښې راغلې دی چه رسول الله ﷺ په تیمم کښې دوه ضربونه اختیار کړې دی، یو د مخ دپاره او بل د دواړو لاسونو دپاره تر د څنګلو پورې. (١)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې : دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا باب د دوه مسئلو د بیان دپاره ذکر کړې دې، یو دا چه په تیمم کښې یو ضرب دې او دویم دا چه د لاسونو مسح تر د ورغوو پورې ده. پس هغه فرمائی : ﴿ اعلم ان الائمة اختلفوا فی التیمم فی الموضعین الخ ﴾ چه د حضرات ائمه کرام په مسئله د تیمم کښې دوه ځایونو کښې اختلاف دې.

یو په عدد د ضربات کښې چه په تیمم کښې څومره ضربات دی؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد په تیمم کښې یو ضرب دې د مخ او دواړو لاسونو دپاره، د امام بخاری رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې، هم په دې وجه هغه په دوه بابونو کښې دا مسئله هم دغه شان جزما بیان کړه اول باب او ترجمه هم دا ده او دویمه ترجمه په اخره کښې راروانه ده چه د هغې عنوان دې ﴿ باب التیمم ضربة ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د امام بخاری رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې چه په تیمم کښې به صرف یو ضرب وی. او امام ابوحنیفه امام شافعی رحمهما الله فرمائی چه په تیمم کښې دوه ضربونه دی، د امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې یو روایت خو دا دې چه په تیمم کښې صرف یو ضرب واجب دې. کماذهب الیه احمد! او بل روایت ئې دا دې چه دوه ضربونه ضروری دی، لکه چه د احنافو او شوافعو مسلك دې او بل روایت دا دې چه اول ضرب فرض، او دویم سنت دې، هم دا روایت د هغه د مذهب په فروع کښې راجح دې.

دویم اختلاف په مقدار الیدین کښې دې چه د لاسونو مسح د کوم ځائې پورې ضروری ده؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد صرف د کفین پورې مسح کول واجب دی، هم دا د امام شافعی رحمه الله قول قدیم دې او د امام بخاری رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې، او د شوافعو او احنافو په نزد مسح د مرفقین پورې ضروری ده او د امام مالك رحمه الله نه ذکر شوی دواړه قسم اقوال منقول دی. (٢)

---

(١) شرح تراجم ابواب البخاری بذیل صحیح البخاری ص ٢٠. کذا فی الابواب والتراجم ص ٦٨. والکنز المتواری ج٣ ص ٣٢٥

(٢) الابواب والتراجم ص ٦٨. کذا فی لامع الدراری ج٣ ص ٣٠٣، ٣٠٤

حافظ صاحب رائې ده، شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله مذهب په دې مسئله کښې د اصحاب ظواهر او بعض مجتهدینو د مذهب په شان دې کوم چه دا وائی چه تیمم صرف د مخ او دواړو تلو پورې دې د مرفقین پورې لازم او ضروری نه دې، او د جمهورو مذهب د دې برعکس دې، یعنی د لاسونو مسح د مرفقین پورې ده، باقی په روایت کښې چه کوم د ﴿ انما یکفیه الخ﴾ وغیره حصر الفاظ راغلې دی نو جمهور وائی چه دا حصر حقیقی نه دې، چه د هغې دا مطلب واخستلې شی چه د لاسونو مسح په کفین کښې منحصر ده، بلکه دا حصر اضافی دې یعنی د تمرغ په مقابله کښې دا ذکر کړې شوې دې، چه مقصود پرې د تمرغ نفی ده، نه د ضربة واحدة او مسح الی الکفین اثبات. او دلیل د دې خبرې دا دې چه په بل صحیح مرفوع حدیث کښې راغلې دی چه رسول الله ﷺ په تیمم کښې دوه ضربونه اختیار کړې دی، یو د مخ دپاره او بل د دواړو لاسونو دپاره تر د څنګلو پورې. (١)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې : دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا باب د دوه مسئلو د بیان دپاره ذکر کړې دې، یو دا چه په تیمم کښې یو ضرب دې او دویم دا چه د لاسونو مسح تر د ورغوو پورې ده. پس هغه فرمائی : ﴿ اعلم ان الائمة اختلفوا فی التیمم فی الموضعین الخ ﴾ چه د حضرات ائمه کرام په مسئله د تیمم کښې دوه ځایونو کښې اختلاف دې.

یو په عدد د ضربات کښې چه په تیمم کښې څومره ضربات دی؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد په تیمم کښې یو ضرب دې د مخ او دواړو لاسونو دپاره، د امام بخاری رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې، هم په دې وجه هغه په دوه بابونو کښې دا مسئله هم دغه شان جزما بیان کړه اول باب او ترجمه هم دا ده او دویمه ترجمه په اخره کښې راروانه ده چه د هغې عنوان دې ﴿ باب التیمم ضربة ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د امام بخاری رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې چه په تیمم کښې به صرف یو ضرب وی. او امام ابوحنیفه امام شافعی رحمهما الله فرمائی چه په تیمم کښې دوه ضربونه دی، د امام مالک رحمه الله په دې مسئله کښې یو روایت خو دا دې چه په تیمم کښې صرف یو ضرب واجب دې. **کما ذهب الیه احمد!** او بل روایت ئې دا دې چه دوه ضربونه ضروری دی، لکه چه د احنافو او شوافعو مسلك دې او بل روایت دا دې چه اول ضرب فرض، او دویم سنت دې، هم دا روایت د هغه د مذهب په فروع کښې راجح دې.

دویم اختلاف په مقدار الیدین کښې دې چه د لاسونو مسح د کوم ځائې پورې ضروری ده؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد صرف د کفین پورې مسح کول واجب دی، هم دا د امام شافعی رحمه الله قول قدیم دې او د امام بخاری رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې، او د شوافعو او احنافو په نزد مسح د مرفقین پورې ضروری ده او د امام مالک رحمه الله نه ذکر شوی دواړه قسم اقوال منقول دی. (٢)

---

١) شرح تراجم ابواب البخاری بذیل صحیح البخاری ص ٢٠، کذا فی الابواب والتراجم ص ٦٨، والکنز المتواری ج٣ ص ٣٢٥

٢) الابواب والتراجم ص ٦٨، کذا فی لامع الدراری ج٣ ص ٣٠٣، ٣٠٤

د علامه رشید احمد ګنګوهي رحمه الله رائې : امام بخاري رحمه الله دا باب قائم کړې دې او په دې کښې ئې د شپږو مشائخو نه د سیدنا عمار رضی الله عنه حدیث روایت کړې دې چا چه د امام شعبه رحمه الله نه روایت کړې دې، چونکه په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې ډیر اضطراب دې، لکه چه د کتب حدیث بالخصوص د ابوداؤد وغیره نه معلومیږي (۱) په دې وجه امام بخاري رحمه الله دا مختلف سندونه ذکر کولو سره د دې اضطراب د لرې کولو کوشش کړې دې، نو په اکثار د طرقو سره ئې دې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه **روایة الوجه والکفین** د دویم روایت نه راجح دې، ځکه چه د هغه روایت کونکي زیات دي.

نو ګویا د علامه رشید احمد ګنګوهي رحمه الله په نزد د امام بخاري رحمه الله دې باب لره د ذکر کولو مقصد په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې ﴿ **روایة الوجه والکفین** ﴾ لره په مختلف طرق باندې ذکر کولو سره دا ثابتول وي چه ﴿ **روایة الوجه والکفین** ﴾ د نورو روایاتو نه راجح دې. (۲)

۳۳۶/۳۳۲: ﴿ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ عَنْ ذَرٍّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ (۳) قَالَ عَمَّارٌ بِهَذَا وَضَرَبَ شُعْبَةُ بِيَدَيْهِ الْأَرْضَ ثُمَّ أَدْنَاهُمَا مِنْ فِيهِ ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ ﴾

﴿ وَقَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ ذَرًّا يَقُولُ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى قَالَ الْحَكَمُ وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ عَمَّارٌ ﴾

....

---

۱) امام ابوداؤد رحمه الله ذکر شوې حدیث عمار رضی الله عنه په اتهٔ طرق سره ذکر کړې دې او په روایاتو کښې د الفاظو اختلاف او اسانیدو کښې فرق ئې واضح کړې دې. (ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التیمم رقم ۳۲۱، ۳۲۸)

هم دغه شان امام طحاوي رحمه الله هم په شرح معاني الاثار کښې مختلف اسانید او الفاظ سره دا اضطراب ذکر کړې دې، (کتاب الطهارة، باب صفة التیمم کیف هي، ص ۸٤ تا ۸۷)

علامه عیني رحمه الله په عمدة القاري کښې ذکر ما فیه من الروایات واختلاف الالفاظ د عنوان د لاندې تقریبا دیرش مختلف الفاظو سره ددې حدیث اضطراب ذکر کړې دې.(عمدة القاري ج ٤ ص۱۷، ۱۸)

۲) لامع الدراري ج ۲ ص ۳۰٤، ۳۰۵

۳) الحدیث، قد تقدم تخریجه في الباب السابق، باب التیمم هل ینفخ فیهما. رقم (۳۳۸)

ده ذکر شوې. (۱)

قوله: وضرب شعبة: او شعبه خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل.
دا د حجاج بن منهال رحمه الله مقوله ده. (۲) یعنی حجاج دا فرمائی چه زمونږ شیخ امام شعبه رحمه الله په خپل سند سره د سیدنا عمار رضی الله عنه دا روایت نقل کړې دې، بیا ئې عملاً د هغې د بیانولو دپاره خپل لاسونه په زمکه باندې اووهل او تیمم کولو سره ئې بیان کړه چه په روایت کښې ذکر شوې تیمم داسې شو

قوله: ثم ادناهما: بیا ئې خپل لاسونه خپلې خولې ته نزدې کړل.
دا کنایه ده د نفخ (پوکی) کولو نه، په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چه دا نفخ (پوکې) خفیف (معمولی) وو. (۳)

وړاندې د سیلمان بن حرب په روایت کښې دی چه ﴿تفل فیهما﴾ باقی د تفل، بزق. نفخ او نفث معانی او د مراتب او فرق مخکښې ذکر شو. (۴) هم دغه شان د باقی حدیث تشریح هم مخکښې په تفصیل سره ذکر شوه

قوله: وقال النضر: دا د امام بخاری رحمه الله کلام دې، یعنی تعلیق دې موصول روایت نه دې، ځکه چه نضر بن شمیل د امام بخاری رحمه الله شیخ نه دې، بلکه د هغه د شیوخ شیخ دې. (۵)
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د نضر بن شمیل وفات په عراق کښې په ۲۰۳ هجری کښې شوې دې، هغه وخت امام بخاری رحمه الله په بخارا کښې وو او د هغه عمر نهه کاله وو. (۶)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٥. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ۲۲ ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۵

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۹، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۱

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱

(۵) الکوثر الجاری ج ۲ ص ۱۵

(۶) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۰
علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله دا کلام داسې نقل کړې دې!
﴿ وقال الکرمانی قال النضر من کلام البخاری والظاهر أنه علق عن النضر لأنه مات بسنة ثلاث ومائتین بالعراق وکان البخاری حینئذ ابن سبع سنین ببخاری ﴾ (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱)
او حال دا چه د علامه کرمانی رحمه الله په کلام کښې ﴿ سبع سنین ﴾ نه دي بلکه ﴿ تسع سنین ﴾ دې، لکه چه د حضرت شیخ زید مجده په تقریر کښې د علامه کرمانی رحمه الله دا عبارت دې!
﴿ والظاهر أنه علق عن النضر لأنه مات سنة ثلاث ومائتین بالعراق وکان البخاری حینئذ ابن تسع سنین ببخاری ﴾ (شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۰)
مونږ سره موجود د عمدة القاری په دوه نسخو (دار الکتب العلمیة ج ٤ ص ۳۳) او (ادارة الطباعة المنیریة ج ٤ ص ۲۱) کښې دا لفظ ﴿ سبع سنین ﴾ مذکور دې، ممکنه ده چه دا به د کتابت غلطی وی. والله اعلم

قوله: قال الحکم: حکم فرمائی چه ما دا حدیث براه راست د خپل شیخ الشیخ سعید بن عبدالرحمن نه هم اوریدلې دې.
د دې صورت به دا وی چه حکم اول دا روایت د خپل شیخ ذر په واسطې سره د سعید بن عبدالرحمن نه اوریدلې دې، بیا ئې د خپل شیخ الشیخ سعید بن عبدالرحمن سره ملاؤ شو او د هغه نه ئې هم دا روایت براه راست واخستلو، خو د خپل شیخ ذر نه د هغه سماع چونکه اتقن ده، په دې وجه په اکثر روایات د دې (ذر د) واسطې د اثبات سره وارد شوې دی. (۱)
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په ﴿ قال الحکم ﴾ کښې خو یو احتمال دا دې چه دا هم د امام بخاری رحمه الله د طرف نه تعلیق وی او دویم احتمال دا دې چه چه دا به په تعلیق کښې ذکر د امام شعبه رحمه الله کلام وی، نو بیا به مسند وی. (۲)
علامه عینی رحمه الله یو دریم احتمال هم ذکر کړې دې او هغه دا چه دا به د نضر بن شمیل کلام وی، بیا دې دریم احتمال ته هغه ظاهر وئیلې دې. (۳)
د دې تعلیق د ذکر کولو مقصد دا دې چه حکم د ذر نه خپله دا روایت اوریدلې دې، ځکه چه دلته د سماع تصریح ده چه ﴿ عن الحکم قال سمعت ذرا ﴾ او په مخکښې روایت کښې کوم چه موصول دې په هغې کښې د سماع تصریح نشته بلکه عنعنه ده، یعنی اخبرنی الحکم عن ذر ...او د سماع او عنعنه فرق مشهور او ظاهر دې. (۴)
امام بخاری رحمه الله چه د نضر بن شمیل رحمه الله کوم قول دلته تعلیقا ذکر کړې دې هغه امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې د اسحاق بن منصور په طریق سره موصولا ذکر کړې دې. ونصه:
﴿ وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ ذَرًّا عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى قَالَ قَالَ الْحَكَمُ وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَجُلاً أَتَى عُمَرَ فَقَالَ .. ﴾ (۵)
حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه د دې نه علاوه ابو نعیم اصبهانی رحمه الله هم په المستخرج کښې د اسحاق بن راهویه عن النضر په طریق سره دا موصولا ذکر کړې دې، (۶) هم دا خبره علامه عینی رحمه الله هم نقل کړې ده. (۷)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٥. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ۲۲ ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۵
(۲) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۰
(۳) ونصه: قلت یحتمل ان یکون من کلام النضر وهو الظاهر. (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲)
(٤) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۹، ۲۲۰
(۵) مسلم، کتاب الحیض، باب التیمم، رقم ۸۲۲، وانظر کذلک: تعلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۶
(٦) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٥
(۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱

حافظ صاحب رحمه الله په تغلیق التعلیق کښې د اسحاق بن راهویه عن النضر سند ذکر کړې دې. (۱) خو ماته په المستخرج کښې په دې طریق سره دا روایت ملاؤ نه شو، بلکه هلته د شعبه د نقل کونکو درې راویانو ذکر دې، یو سلیمان بن حرب، دویم محمد بن جعفر او دریم ابن ابی عدی. (۲) په دې کښې نضر بن شمیل نشته. والله اعلم

۳۳۳ ﴿ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ شَهِدَ عُمَرَ وَقَالَ لَهُ عَمَّارٌ: كُنَّا فِي سَرِيَّةٍ فَأَجْنَبْنَا وَقَالَ تَفَلَ فِيهِمَا ﴾

رجال الحدیث

سلیمان بن حرب: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی بصری رحمه الله دې. د هغه تذکره په کتاب الایمان، باب من کره ان یعود فی الکفر، کما یکره ان یلقی فی النار من الایمان! کښې تیره شوې ده.(۳) د دې حدیث باقی ټول راویان په مخکښې باب کښې ذکر شوې دی. (۴)

شرح حدیث: دا د دې باب دریم روایت دې، چه پکښې د امام بخاری رحمه الله شیخ سلیمان بن حرب دې، او د دې روایت نه معلومه شوه چه سیدنا عمر رضی الله عنه ته هم جنابت رسیدلې وو، (لکه چه د سیدنا عمار رضی الله عنه د قول ﴿ فاجنبنا ﴾ نه معلومیږی) ځکه چه د سیدنا عمر رضی الله عنه اجتهاد د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه د اجتهاد مخالف وو. (۵)

قوله: فی سریة: بتخفیف الراء مکسوة وتشدید الیاء مفتحة! د دې ماده س، ر، ی ده، جمع ئې سرایا ده د دشمن طرف ته لیږلې شوې هغه وړې دستې ته وئیلې شی کومه چه په څلور سوه کسانو باندې مشتمل وی. دا د ﴿ الشئ السری ﴾ نه ماخوذ دې کوم چه غوره او نفیس څیز ته

---

(۱) ونصه: قَالَ السراج فی الْمسند فیمَا قَرَأت عَلَى فَاطِمَة بنت محَمَّد المقدسیة أنبأکم أَبُو نصر ابْن الشِّیرَازِیّ عَن مَحْمُود بن إِبْرَاهِیم [بن مَنْدَه] أَن مَسْعُود بن الْحَسَن [الثَّقَفِیّ] أخبرهم أَنا أَبُو عَمْرو بن مَنْدَه عَن أَبی الْحُسَیْن الْخفاف عَنهُ ثَنَا إِسْحَاق بن إِبْرَاهِیم [بن رَاهَوَیْه] أَنا النَّضر بن شُمَیْل ووهب بن جریر قَالَا ثَنَا شُعْبَة عَن الحکم عَن ذَر عَن ابْن عَبدالرَّحْمَن بن أَبْزَى عَن أَبِیه أَن رجلا سَأَلَ عمر عَن الْجنب لَا یجد المَاء ۲/ ۱۸۶

(۲) ونصه: أخبرنا عبد الله بن جعفر ثنا یونس ثنا أبو داود وحدثنا حبیب ثنا یوسف القاضی ثنا سلیمان بن حرب ح وحدثنا محمد بن أحمد بن الحسن ثنا عبد الله بن أحمد بن حنبل حدثنی أبی ثنا محمد بن جعفر ح وحدثنا حبیب بن الحسن ثنا یوسف بن یعقوب ثنا محمد بن أبی بکر ثنا ابن أبی عدی قالوا ثنا شعبة عن الحکم عن ذر عن ابن عبد الرحمن بن أبزی عن أبیه أن رجلا أتی عمر فقال إنی أجنبت فلم أجد الماء ..... الخ (المستخرج علی صحیح مسلم لابی نعیم الاصبهانی، باب التیمم رقم ۸۱۲ ج ۱ ص ۴۰۴، دار الکتب العلمیة)

(۳) اوګورئ: کشف الباری، کتاب الایمان ج ۲ ص ۱۰۵

(۴) اوګورئ: باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸

(۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۲۲

ونیلې شی، او سریه ته هم په دې مناسبت سره سریه ونیلې شی چه دا د لښکر په خیار او تجربه کار ماهر افرادو باندې مشتمل وی. د دې په وجه تسمیه کښې دا هم ونیلې شوې دی چه چونکه دا خفیه او سری طور د دشمن په علاقه کښې داخلیږی، په دې وجه ورته سریه ونیلې شی. د دې قول مطابق به د دې ماخذ اشتقاق «سر» وی، خو ظاهره ده چه دا وجه صحیح نه ده، ځکه چه د «سر» حروف اصلی س، ر، ر، دی، یعنی لام کلمه ئې راء ده، او د سریه اصلی حروف س، ر، ي، دی او لام کلمه ئې یاء ده. (۱)

قوله: فأجنبنا: علامه عینی رحمه الله د دې معنی کړې ده «صرنا جنبا» یعنی مونږ جنبی شو، بیا فرمائی چه د «جنب» اطلاق په مفرد، تثنیه، جمع، مذکر اومؤنث ټولو باندې یو شان کیږی.(۲)

قوله: تفل فیهما: ای فی الیدین... یعنی په خپلو دواړو لاسونو کښې ئې اوتهوکل.

قوله: تفل: د باب ضرب او نصر دواړو نه استعمالیږی، «تُفل» او «تُفال» لاړو ته ونیلې شی، دا بزاق (تهوکلو) سره مشابه دې، یعنی تفل هغه پوکی ته وائی چه په هغې کښې لړې شان لاړې ګډې وی، هم د دې نه «تفل الراق» د دم کونکی پهوکې دی. خو تفل د بزاق نه کم وی، نفث د هغې نه کم او نفخ د ټولو نه ادنی وی. د باقی حدیث شرح مخکښې ذکر شوې ده.

۳۳۴ : «حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى قَالَ قَالَ عَمَّارٌ لِعُمَرَ تَمَعَّكْتُ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَكْفِيكَ الْوَجْهَ وَالْكَفَّيْنِ»

رجال الحدیث

محمد بن کثیر: دا ابو عبدالله محمد بن کثیر عبدی بصری رحمه الله دې د هغه تذکره په کتاب العلم، باب الغضب فی الموعظة والتعلیم اذا رای مایکره کښې تیره شوې ده. (۳)

د دې حدیث د باقی ټولو راویانو تذکره په مخکښې باب کښې شوې ده. (٤)

شرح حدیث: دا د دې باب شلورم حدیث دې کوم چه امام بخاری رحمه الله د محمد بن کثیر رحمه الله نه روایت کړې دې!

قوله: تمعکت ای تمرغت: زه اولوغړیدم. (۵) وقد مرمستوفی.

---

(۱) النهایة ج ۱ ص ۷۷۳، وکذا فی عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

(۳) اوګورئ: کشف الباری، کتاب العلم ج ۳ ص ۵۳۶ - ۵۳۸

(٤) اوګورئ: کتاب التیمم، باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

قوله: يكفيك الوجه والكفين : د اصيلي وغيره په روايت کښې ﴿ والكفان ﴾ راغلي دي، په رفع سره، د دې وجه خو ظاهره ده چه د دې عطف په ﴿ الوجه ﴾ باندې دې، کوم چه د ﴿ يكفى ﴾ فاعل کيدو د وجې نه مرفوع دې. [1] او د ابوذر او کريمه په روايت کښې ﴿ الكفين ﴾ راغلې دې يعنی د نصب په حالت کښې او حال دا چه ﴿ الوجه ﴾ مرفوع دې، د دې روايت توجيه به دا وی چه ﴿ الوجه ﴾ خو به د فاعليت په وجه باندې د مخکښې په شان مرفوع وی، او ﴿ الكفين ﴾ به د مفعول معه کيدو د وجې منصوب وی او واؤ به په معنی د ﴿ مع ﴾ وی، نو تقدير به داسې وی: ﴿ يكفيك الوجه مع الكفين ﴾ [2]

د ابوذر او کريمه دا روايت حافظ ابن حجر رحمه الله د ﴿ الوجه والكفين ﴾ دواړو په نصب سره هم بيان کړې دې! او د دواړو د منصوب کيدو وجه مفعوليت دې، يعنی د فعل مقدر دپاره به مفعول جوړيږی او هغه فعل مقدر به يا خو ﴿ اعنی ﴾ وی يا ﴿ تمسح ﴾ نو په اول صورت کښې به تقدير داسې وی: **يكفيك اعنى الوجه والكفين**... او په دويم صورت کښې به تقدير داسې وی: ﴿ يكفيك ان تمسح الوجه والكفين ﴾ [3]

علامه عينی رحمه الله د حافظ صاحب رحمه الله په دې دوه توجيهاتو باندې رد کړې دې او فرمائی چه په اول صورت کښې به ‹يعنی: **يكفيك اعنى الوجه والكفين**› فعل ‹**يكفيك**› بغير د فاعل نه پاتې شی او په دويم صورت ‹**يكفيك ان تمسح الوجه والكفين**› کښې فاعل راغلې دې، لهذا د دې تقدير ضرورت نشته. [4]

خو زما خيال دې چه د دې ترديد ضرورت نشته، ځکه چه د نحوی ترکيب اعتبار سره په دې کښې په ظاهره هيڅ د اشکال خبره نشته، که په اول صورت کښې د فعل فاعل نشته نو وړاندې د هغې وضاحت راځی، يعنی چه کله ئې ﴿ يكفيك ﴾ اوفرمائيل، چه ستا دپاره کافی دی، اوس سوال دا دې چه څه کافی دی؟ نو ‹**اعنى الوجه والكفين**› سره د دې وضاحت اوشو چه مخ او دواړه لاسونه ‹يعنی د هغې مسح کول› کافی دی. کوم چه اگر چه د ﴿ اعنى ﴾ دپاره مفعول جوړيږی خو معنی فاعل دی. او که په دويم صورت کښې د علامه عينی رحمه الله مراد د فاعل نه ﴿ ان تمسح ﴾ دې نو په دې کښې هيڅ قباحت نشته، ځکه چه اصل اشکال هم دا دې چه ﴿ **يكفيك الوجه والكفين** ﴾ چه

---

[1] عمدة القاری ج ٤ ص ٢٢، فتح الباری ج ١ ص ٤٤٥، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٨٦
[2] عمدة القاری ج ٤ ص ٢٢، فتح الباری ج ١ ص ٤٤٥، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٨٦
[3] فتح الباری ج ١ ص ٤٤٥
[4] عمدة القاری ج ٤ ص ٢٢

کله دواړه منصوب وی نو فاعل به څوك وی؟ نو حافظ صاحب په دې تقدير سره د فاعل طرف ته اشاره اوکړه او که د علامه عینی د فاعل نه مراد بل څه څيز دې نو هغه دلته نشته، بلکه فاعل ﴿ ان تمسح ﴾ دې، یعنی ﴿ تمسح الوجه والکفین ﴾ دا جمله د ان ناصبه د وجې نه د مصدر په تاویل کښې کيدو سره د ﴿ یکفیك ﴾ دپاره فاعل دې، پس تقدير به داسې وی : ﴿ یکفیك مسح الوجه والکفین ﴾ والله اعلم.

په دریم روایت کښې دا دی چه الوجه او الکفین دواړه مجرور اولوستلې شی.

امام جمال الدین محمد بن عبدالله صاحب الفیه فی النحو! کوم چه د امام ابن مالك په نوم سره مشهور دی هغه د دې روايت (یعنی د دواړو د مجرور کیدو) دوه توجیهات بیان کړې دی.

اول توجیه دا ده چه دا دواړه د مضاف اليه کیدو د وجې نه مجرور دی او مضاف مقدر دې، اصل وو : ﴿ یکفیك مسح الوجه والکفین ﴾ نو مضاف حذف کړې شو او مضاف اليه مجرور په خپل حالت باندې باقی پریخودلې شو.

دویمه توجیه دا ده چه په ﴿ یکفیك ﴾ کښې دویم کاف ضمیر منصوب متصل نه وی، بلکه حرف جر زائد وی لکه په آیت کریمه ﴿ لیس کمثله شئ ﴾ کښې کاف حرف جر زائد دې. (۱) په دې تقدير باندې به د کاف مابعد مجرور لفظا او مرفوع محلا بنا بر فاعلیت وی، مطلب به دا وی چه ﴿ یکفی الوجه والکفان ﴾ ځکه چه حرف جر کله زائد وی یا شبیه بالزائد وی نو هغه د فعل یا شبه فعل سره نه متعلق کیږی. د نحو په کتابونو کښې به تاسو دا بحث لوستلې وی. (۲)

زما خیال دې چه په دې کښې نحو اعتبار سره ډیر تکلف او څه ضعف هم دې! په اوله توجیه

---

۱) شواهد التوضیح والتصحیح لمشکلات الجامع الصحیح. البحث السادس والستون فی جواز افراد المضاف المثنی وفی توجیه قوله ﷺ : یکفیک الوجه والکفین. (ص : ۱۳۰، ۱۳۱، مطبعة. الانوار الاحمدیة. اله اباد)

۲) قال الشیخ مصطفی الغلائینی : حرفِ الجرِّ علی ثلاثة أقسام: أصليٌّ وزائد وشبیه بالزائد ... والزائد ما یستغنی عنه إعراباً، ولا یحتاج إلی متعلّق. ولا یستغنی عنه معنًی، لأنه إنما جيءَ به لتوکید مضمون الکلام، نحو "ما جاءَنا من أحدٍ" ونحو "لیسَ سعیدٌ بمسافر". والشَّبیه بالزائد ما لا یمکن الاستغناء عنه لفظاً ولا معنًی، غیرَ أنه لا یحتاج إلی متعلّق. (جامع الدروس العرَّبیة ج ۳ ص ۱۵۱)

وفی عدة السالک الی تحقیق اوضح المسالک : والقسم الثانی حرف الجر الزائد، هو ما لیس له معنی خاص، وانما یؤتی به لمجرد التوکید، ولیس له متعلق لا مذکور ولا محذوف.

والقسم الثالث : حرف الجر الشبیه بالزائد، وهو ماله معنی خاص کالحرف الاصلی، ولیس له متعلق کالزائد، فقد اخذ شبها من الحرف الاصلی واخذ شبها من الحرف الزائد. (۳/۷، المکتبة العصریة)

وقال ابن عصفور الاشبیلی : وحروف الجر لا بد لها مما تتعلق به ظاهرا او مضمرا، الا حروف الجر الزوائد نحو : بحسبک زید! وامثاله (شرح جمل الزجاجی، باب حروف الخفض، ما تتعلق به حروف الجر ج ۱ ص ٤۹۹، دار الکتب العلمیة)

كښې خو دا خبره ده چه عموما كله مضاف حذف كولې شي نو مضاف اليه په خپل اعراب باندې باقي نه شي پريخودلې، بلكه د مضاف اعراب ورته ملاويږي كما في قوله تعالى: ﴿ وَاسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتِيْ كُنَّا فِيْهَا وَالْعِيْرَ الَّتِيْٓ اَقْبَلْنَا فِيْهَا ﴾ (١) په دې كښې په ﴿ اهل القرية ﴾ او ﴿ اهل العير ﴾ دواړو ځايونو كښې مضاف حذف كړې شوې دې او د هغه نصب مضاف اليه ته وركړې شوې دې. (٢)

او د دويمې توجيه تضعيف د رسم كتابت نه كيږي، مطلب دا دې چه كه په دې ﴿ يكفيك ﴾ كښې دويم كاف حرف جر زائد وې، نو په كتابت كښې هغه فعل (يكفي) نه جدا او د روستو كلمې سره به متصل وې، يعنى ﴿ يكفي كالوجه ﴾ دلته په روايت كښې چه هغه په كوم حالت كښې دې په دې كښې د هغه ضمير منصوب متصل كيدل متبادر، ظاهر او واضح دى. (٣)

امام ابن مالك د دې دويمې توجيه په صورت كښې (چه پكښې كاف ته حرف جر زائد منلې شوې دې او مابعد لره مجرور لفظا مرفوع محلا) يو تركيبى احتمال بل بيان كړې دې او هغه دا چه ﴿ الكفان ﴾ دې مرفوع اولوستلې شى او د هغې عطف دې وى د ﴿ الوجه ﴾ مجرور په محل باندې. (٤) ځكه چه ﴿ الوجهِ ﴾ اگر چه لفظا مجرور دې د حرف جر د وجې نه، خو هغه محلا مرفوع دې بناء بر فاعليت

اوس د تركيبى احتمالات په اعتبار سره په دې جمله كښې پنځه صورتونه شو، كه ﴿ الوجه ﴾ مرفوع الوستلې شى نو ﴿ الكفين ﴾ به يا مرفوع لوستلې شى يا منصوبو دا دوه صورتونه شو، او كه ﴿ الوجه ﴾ منصوب اولوستلې شى نو ﴿ الكفين ﴾ به منصوب لوستلې شى، درې صورتونه

---

(١) يوسف : ٨٢

(٢) فى جامع الدروس : إذا أمنوا الالتباسَ والإبهامَ حذفوا المضافَ وأقاموا المضافَ إليه مقامَه، وأعربوه بإعرابه، ومنه قوله تعالى {واسألِ القريةَ التى كنّا فيها والعيرَ التى أقبلنا فيها}، والتقديرُ واسألْ أهلَ القريةَ وأصحابَ العير. (ج ٣ ص ١٦٣)

وقال الامامَ جمال الدين ابن هشام الانصارى : يجوز أن يحذف ما علم من مضاف ومضاف إليه. فإن كان المحذوف المضاف: فالغالب أن يخلفه فى إعرابه المضاف إليه؛ نحو: {وَجَآءَ رَبُّكَ}؛ أى: أمر ربک. ونحو: {وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ}؛ أى: أهل القرية. وقد يبقى على جره؛ وشرط ذلک فى الغالب: أن يكون المحذوف معطوفا. على مضاف بمعناه؛ كقولهم: "ما مثل عبد الله ولا أخيه يقولان ذلک" أى: ولا مثل أخيه؛ بدليل قولهم: "يقولان" بالتثنية) (اوضح المسالک الى الفية ابن مالک،باب الاضافة ج٣ ص ١٤٩،١٥٠،المكتبة العصرية)

كذا فى النحو الوافى، باب الاضافة : ٩٦، حذف المضاف، حذف المضاف اليه، نعت احدهما : ج ٣ ص ١٥٧ — ١٦٠، دار المعارف.

(٣) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٦

(٤) شواهد التوضيح والتصحيح : ص ١٣١

شو، او كه ﴿الوجه﴾ مجرور اولوستلې شي نو ﴿الكفين﴾ به مجرور لوستلې شي يا مرفوع، دا كل پنځه صورتونه شو. دا تاسو داسې هم بيانولې شئ! يا دواړه «الوجه والكفان» به مرفوع وى، يا به دواړه منصوب وى، يا به دواړه مجرور وى، يا به اول مرفوع او دويم به منصوب وى او يا به اول مجرور او دويم مرفوع وى.

امام ابن مالك اولنى صورت ته اجود او څلورم صورت ته جيد وئيلې دې. (۱)

بهرحال! په دې ټولو صورتونو كښې د دې مطلب هم دا دې چه د كفين نه د زائد حصې مسح فرض نه ده، هم دا د امام احمد، اسحاق. ابن جرير، ابن المنذر او ابن خزيمه رحمهم الله وغيره مذهب دې، امام نووى رحمه الله فرمائى چه ابوثور وغيره د امام شافعى رحمه الله نه قديم قول هم دا نقل كړې دې، خو ماوردى د دې نه انكار كړې دې. امام نووى رحمه الله فرمائى چه دا انكار مردود دې ځكه چه ابو ثور ثقه امام دې، بيا فرمائى اګر چه دا قول مرجوح دې خو د دليل په اعتبار سره مضبوط دې. هم دا علامه خطابى د اصحاب الحديث نه او ابن الجهم وغيره د امام مالك رحمه الله نه نقل كړې دې. (۲) د جمهورو رائې د دې خلاف ده. وسيأتى تفصيله.

۳۳۵: ﴿حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى (۳) قَالَ شَهِدْتُ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ عَمَّارٌ وَسَاقَ الْحَدِيثَ﴾

رجال الحديث

مسلم: دا ابو عمرو مسلم بن ابراهيم القصاب فراهيدى بصرى رحمه الله دې، د هغه تذكره په كتاب الايمان، باب زيادة الايمان ونقصانه كښې تيره شوې ده. (۴)

د باقى راويانو تذكره په مخكښې باب كښې شوې ده. (۵)

شرح حديث: دا د دې باب پنځم روايت دې، كوم چه امام بخارى رحمه الله د يو بل شيخ مسلم بن ابراهيم نه روايت كړې دې، په دې روايت كښې امام بخارى رحمه الله متن نه دې ذكر كړې بلكه دا ئې وئيلې دى چه: ﴿وساق الحديث﴾ ... د دې نه متبادر هم دا ده چه د دې الفاظ او د مخكښې حديث الفاظ يو دى. (۶)

---

(۱) ونصه ابن خزيمه فى صحيحه: وان رفع الوجه وهو الوجه الجيد. فالكاف ضمير المخاطب. ويجوز فى الكفين حينئذ الرفع بالعطف وهو الاجود. والنصب على انه مفعول معه. (شواهد التوضيح والصحيح ص: ۱۳۱)

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۵ و عمدة القارى ج ۴ ص ۲۲

(۳) الحديث قد تقدم تخريجه فى الباب السابق: باب المتيمم هل ينفخ فيهما رقم ۳۳۸

(۴) اوګورئ: كشف البارى. كتاب الايمان ج ۲ ص ۴۵۵، ۴۵۶

(۵) اوګورئ: باب التيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم ۳۳۸

(۶) فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۶

قوله: فقال له عمار: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دغه شان په بعض نسخو كښې ﴿ تقال ﴾ دي، په فاء عاطفه سره، په دې صورت كښې به په ماقبل باندې د دې عطف وى. او په بعض نسخو كښې ﴿ قال له عمار ﴾ بغير د فاء نه راغلې دي، په دې صورت كښې به دا جمله حاليه وى.
[1] يعنى دا په مخكښې جمله كښې مذكور مفعول به (چه عمر دې) نه به حال وى، مطلب به دا وى چه زه د عمر سره موجود اوم چه كله عمار هغه ته دا اوئيل!

قوله: وساق الحديث: الحديث كښې الف لام عهدى دې، او معهود حديث مذكور دې كوم چه مخكښې تير شو، مطلب به دا وى چه : وساق الحديث المذكور انفا...[2] د حديث پوره تشريح مخكښې ذكر شوې ده.

۳۳۶ : ﴿ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ [3] قَالَ قَالَ عَمَّارٌ فَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ ﴾ [ر : ۳۳۱]

رجال الحديث

محمد بن بشار : دا مشهور امام حديث ابوبكر محمد بن بشار بن عثمان عبدى بصرى رحمه الله دې، د هغه لقب بندار دې، د هغه حالات په كتاب العلم، باب ما كان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا ... د لاندې تير شوې دى! [4]

غندر : دا ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلى بصرى رحمه الله دې، د غندر په لقب سره مشهور دې. د هغه تذكره په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم كښې تيره شوې ده. [5]

د حديث د باقى شپږو راويانو تذكره په مخكښې باب كښې تيره شوې ده. [6]

شرح حديث : شاته د نضر بن شميل په طريق كښې دا خبره راغلې وه چه حكم دا روايت د سعيد بن عبدالرحمن (كوم چه د هغه شيخ الشيخ دې) براه راست (د ذر د واسطې نه بغير) هم اوريدلې دې، او په باقى طرق كښې دا خبره نشته، نو حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه د دې نه روستو دا باقى طرق ذكر كولو سره امام بخارى رحمه الله د نضر بن شميل دې تفرد ته اشاره كوى. [7]

---

[1]) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣

[2]) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢١

[3]) الحديث قد تقدم تخريجه فى الباب السابق : باب المتيمم هل ينفخ فيهما رقم ٣٣٨

[4]) اوګورئ: كشف البارى كتاب العلم ج ٣ ص ٢٥٨ - ٢٦١

[5]) اوګورئ: كشف البارى، كتاب الايمان ج ٢ ص ٢٥٠، ٢٥١

[6]) باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم ٣٣٨

[7]) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

امام بخاری رحمه الله د غندر په طریق سره هم متن انتهائی مختصر ذکر کړې دې. حافظ صاحب فرمائی چه امام احمد د غندر په طریق سره دا ذکر کړې دې، هم دغه شان ابن خزیمه هم په خپل صحیح کښې د محمد بن بشار عن غندر په طریق سره ذکر کړې دې، د هغې متن پوره دې، په هغې کښې د سیدنا عمر رضي الله عنه قصه هم ده، او د نفخ ذکر هم پکښې دې. (۱)

په دې طریق کښې او په باقی پنځه طرق کښې د سند په طریق سره فرق دې چه په دې طریق کښې امام بخاری رحمه الله او امام شعبه رحمه الله ترمینځه دوه واسطې دی، او په باقی طرق کښې د هغوی ترمینځه یوه واسطه ده. (۲) لهذا دا سند نازل دې د باقی سندونو نه.

په احادیث الباب کښې ذکر شوې مسئله کښې د حضرات ائمه کرام رحمهم الله مسلک : د احادیث الباب نه دا معلومیږی چه په تیمم کښې به یو ضرب وی او په هغې سره به د مخ او دواړو ورغوو مسح کولې شی، پس دلته دوه مسئلې دی، په دواړو کښې د فقهاء کرامو اختلاف دې، یوه مسئله خو دا ده چه په تیمم کښې ضربونه څومره دی؟ یو یا دوه یا د دې نه زیات؟ دویمه مسئله دا ده چه د لاسونو مسح د کوم ځائې پورې ده؟ صرف د ورغوو پورې، یا څنګلو پورې یا که د هغې نه هم پورته؟ د مخکښې مسئلې متعلق اګر چه امام بخاری رحمه الله وړاندې یو مستقل باب ﴿ التیمم ضربة ﴾ په عنوان سره ذکر کړې دې، خو چونکه په دواړو مسئلو کښې د حضرات فقهاء کرام مستدلات تقریبا یو دی، په دې وجه د ترتیب او تسهیل د وجې نه به مونږ دواړه مسئلې دلته په دې باب کښې ذکر کوو.

په ضربات تیمم کښې د حضرات فقهاء کرام رحمهم الله اختلاف: په دې مسئله کښې د علماء کرامو پنځه اقوال دی:

اول قول : امام اوزاعی، احمد بن حنبل، اسحاق بن راهویه، عطاء، مکحول، شعبی، ابن المنذر او ابن خزیمه وغیره فرمائی چه ﴿ ضربة واحدة ﴾ چه په تیمم کښې به صرف یو ضرب وی. (۳) د امام مالک رحمه الله نه یو روایت هم دغه شان دې. (۴)

---

(۱) ونصه : حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ . حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ . حَدَّثَنَا شُعْبَةُ . عَنِ الْحَكَمِ . عَنْ ذَرٍّ . عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى . عَنْ أَبِيهِ . أَنَّ رَجُلاً أَتَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ : إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ . فَقَالَ عُمَرُ : لاَ تُصَلِّ . فَقَالَ عَمَّارٌ : أَمَا تَذْكُرُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ أَنَا وَأَنْتَ فِي سَرِيَّةٍ فَأَجْنَبْنَا ، فَلَمْ نَجِدِ الْمَاءَ . فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ . وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فِي التُّرَابِ فَصَلَّيْتُ . فَلَمَّا أَتَيْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ . فَقَالَ : إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ . وَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ عَلَى الْأَرْضِ . ثُمَّ نَفَخَ فِيهَا ، وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ. (صحیح ابن خزیمة. جماع ابواب التیمم. باب النفخ فی الیدین بعد ضربهما علی التراب للتیمم. رقم ۲۶۸، ج ۱ ص ۱۶۸. المکتب الاسلامی)

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص۳۳، فتح الباری ج۱ ص٤٤٦، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۱، ارشاد الساری ج ۵۸۷

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص۱۹، فتح الباری ج۱ ص٤٤٥، مختصر اختلاف العلماء ج۱ ص۱٤٦، المغنی ج۱ ص ۱۵٤

(٤) اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۷۱

دویم قول : امام شافعی، امام ابوحنیفه، سفیان ثوری او په یو روایت کښې امام مالك رحمهم الله فرمائی چه دوه ضربونه دی. (۱) هم دا د عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله رضی الله عنهما، عبدالله بن المبارك، ابراهیم نخعی او حسن بصری رحمهم الله رائې ده. (۲)

دریم قول : سعید بن المسیب او ابن سیرین فرمائی چه درې ضربات دی. ﴿ضربة للوجه، ضربة للكفين وضربة للذراعين﴾ (۳)

بعض علماء کرامو د ابن سیرین رحمه الله نه نقل کړې دی : ﴿ضربة للوجه وضربة لليدين وضربة لهما﴾ (۴) یعنی یو کرت دې مخ مسح کړی بیا دې دواړه لاسونه او په دریم کرت دې ضرب وهلو سره د مخ او لاسونو دواړو مسح اوکړی، بیا دا د کیفیت عمل په اعتبار سره یو مستقل قول کیدې شی، ځکه چه ما ونیلې وو چه په دې مسئله کښې څلور یا پنځه اقوال دی.

څلورم قول: دبعض علماء کرامو دې، چه څلورضربات به وی: ﴿ضربتان للوجه وضربتان لليدين﴾

ابن بزیزه په شرح الاحکام کښې ددې قول نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿وليس له اصل من السنة﴾ (۵) د موطاء امام مالك (۶) او المدونة الکبری (۷) د ظاهر نه معلومیږی چه امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې د احناف او شوافع سره دې، خو حضرت شیخ الحدیث صاحب په اوجزالمسالك کښې

---

(۱) مختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱۴۶، والفیض السمائی ج ۱ ص ۱۵۲

(۲) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۷۶

(۳) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۷۶، الفیض السمائی ج ۱ ص ۱۵۲، اوجزالمسالک ج ۱ ص ۵۷۱، عمدة القاری ج ۴ ص ۱۹

(۴) عمدة القاری ج ۴ ص ۱۹

(۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۱۹ ... علامه عینی او امام طحاوی یو بل قول هم په دې مسئله کښې ذکر کړې دې هغه دا چه دوه ضربونه به وی او په هر ضرب سره به د مخ او دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح وی. ﴿ضربتان، یمسح بکل ضربة منهما وجهه وذراعیه ومرفقیه﴾ عمدة القاری ج ۴ ص ۱۹، ومختصر اختلاف العلماء، ج ۱ ص ۱۴۷. خو علامه خطابی رحمه الله دا قول رد کړې دې او فرمائی : لم یقل ذلک احد من اهل العلم غیرهما فی علمی. عمدة القاری ج ۴ ص ۱۹، امام طحاوی رحمه الله د دې قول نقل کولو نه پس فرمائی : قال ابو جعفر : لم یخبر احد من اهل العلم غیرهما انه یمسح بکل واحدة من الضربتین وجهه وذراعیه. مختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱۴۷

(۶) ففی الموطاء : وسئل مالک کیف التیمم وأین یبلغ به فقال یضرب ضربة للوجه وضربة للیدین ویمسحهما إلی المرفقین. کتاب الطهارة، باب العمل فی التیمم. رقم ۱۲۰

(۷) وفیه : التیمم من الجنابة والوضوء سواء والتیمم ضربة للوجه وضربة للیدین یضرب الأرض بیدیه جمیعا ضربة واحدة، فإن تعلق بهما شیء نقضهما نقضا خفیفا ثم مسح بهما وجهه ثم یضرب ضربة أخری بیدیه فیبدأ بالیسری علی الیمنی... وأرانا ابن القاسم بیدیه وقال: هکذا أرانا مالک ووصف لنا.... عن أبی أمامة الباهلی أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: "فی التیمم ضربة للوجه وأخری للذراعین. (۱/۴۲)

د فقه مالكيه د مختصر الخليل او مختصر عبدالرحمن په حوالې سره ذكر كړې دى چه د امام مالك رحمه الله په نزد اول ضرب فرض او دويم سنت دې. او وئيلې ئې دى چه د دې نه معلوميږى چه امام مالك رحمه الله په دې مسئله كښې د امام احمد رحمه الله سره دې. (۱) علامه زرقانى رحمه الله په شرح الموطاء كښې د امام مالك رحمه الله نه دوه مذاهب نقل كړى دى، خو رجحان ئې هم دې طرف ته ظاهر كړې دې چه يو ضرب فرض دې. (۲)

په دې اقوالو كښې اول او دويم قول زيات مشهور دې او اهم دى ځكه چه د دې قائلين ائمه اربعه دى، هم په دې وجه حضرات فقهاء او محدثين د دې نه زيات بحث كوى. (۳)

اوس خلاصه دا شوه چه د امام مالك رحمه الله په نزد په تيمم كښې يو ضرب دې. د امام شافعى او امام ابو حنيفه رحمه الله په نزد دوه ضربونه دى. د امام مالك رحمه الله نه دواړه اقوال روايت شوې دى.

د حنابله دليل: په دې سلسله كښې د حنابله مشهور دليل حديث عمار رضى الله عنه دې، چه په هغې كښې عمار رضى الله عنه فرمائى:

﴿بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَاجَةٍ فَأَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ فَتَمَرَّغْتُ فِي الصَّعِيدِ كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ نَفَضَهَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ﴾ (۴)

يعنى: زه رسول الله صلى الله عليه وسلم د يو كار دپاره اوليږلم (په لاره كښې) ماته د غسل حاجت پيدا شو او اوبه ملاؤ نه شوې، نو زه د حيوان په شان په زمكه باندې اولوغړيدم، بيا ما رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د دې ذكر اوكړو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه ستا دپاره صرف داسې كول كافى وو، او رسول الله صلى الله عليه وسلم په خپل لاس سره يو ضرب اولګولو، بيا ئې هغه اوڅنډلو! بيا ئې په ګس لاس باندې د ښى لاس په شا مسح اوكړه، يا (ئې داسې اووې چه) په ښى لاس سره ئې د ګس لاس په شا باندې مسح اوكړه. بيا ئې پرې د خپل مسح اوكړه.

د دې حديث نه معلومه شوه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم په تيمم كښې يو ضرب لګولې دې، د دې نه

---

۱) ونصه: قلت وفى مختصر الخليل ومختصر عبدالرحمن فى فقه المالكية: جعل الضربة الاولى فريضة، والثانية سنة، فعلم ان الراجح فى مذهب مالک الموافقة مع أحمد رحمه الله ... ج ۱ ص ۵۷۱

۲) شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۳

۳) مولانا عبدالحئ لكهنوى رحمه الله باقى اقوال غير معتبر ګنړلو سره فرمائى: وهذه الاقوال هى التى لكل منها اصل من الروايات الحديثية، واما ما سواها من تربيع الضربة وتثليث الضربة وتثنية الضربة بحيث يمسح بكل واحدة كلا من الوجه واليدين فلا عبرة به، فلنعرض عنه ونحقق الحق فى الاقوال التى لها اصل من السنة. (السعاية ج ۱ ص ۵۱۰)

۴) صحيح البخارى، كتاب التيمم، باب التيمم ضربة، رقم ۳۴۷، واخرجه مسلم فى كتاب الحيض، باب التيمم رقم ۸۱۹، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۳۴۷، والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب تيمم الجنب، رقم ۳۲۱، وذكره ابن قدامة فى المغنى ج ۱ ص ۱۵۴.

حنابله استدلال كولو سره د يو ضرب د جوب قائل دى.

د جمهور مستدلات: جمهور چه په هغوى كښې احناف، شوافع او په يو قول كښې امام مالك رحمه الله هم شامل دي، د هغه احاديثو نه استدلال كړې دي، چه په هغې كښې صراحة د ضربتين ذكر دې، په هغې كښې په بعض رواياتو باندې اګر چه څه كلام شته، خو مجموعى طور سره هغه قابل احتجاج واستدلال دى، او په تعدد طرق سره هم هغې ته تقويت ملاويږى.

اولنې دليل: د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه روايت: ﴿ عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُمْ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم بِالصَّعِيدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ، ثُمَّ مَسَحُوا وُجُوهَهُمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ مَرَّةً أُخْرَى فَمَسَحُوا بِأَيْدِيهِمْ كُلِّهَا إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْآبَاطِ مِنْ بُطُونِ أَيْدِيهِمْ ﴾ رواه ابوداؤد وغيره[1]

سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه فرمائى چه هغه او نور صحابه كرام رضي الله عنهم د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو چه كله هغوى د سحر د مانځه دپاره په خاورې سره تيمم اوكړو، پس يو كرت هغه ټولو صحابه كرام رضي الله عنهم خپل لاسونه په زمكه باندې اووهل او په خپل مخ باندې ئې يو كرت مسح اوكړه، بيا دوباره (هم د دې فعل طرف ته واپس شو، پس) خپل لاسونه ئې په خاوره باندې اووهل او په هغې سره ئې دخپلو پوره لاسونو او اوګو پورې اود لاسونو دننه حصې ترخونو پورې مسح كړل.

د سيدنا عمار رضي الله عنه دا روايت امام بيهقى رحمه الله هم په السنن الكبرى كښې نقل كړې دې:

﴿ ونصه: عن عمار بن ياسر قال: هلك عقد لعائشة .... الخ ﴾ چه د ام المومنين سيده عائشه رضي الله عنها اميل ورك شو، د هغې نه روستو ئې دا واقعه پوره ذكر كړه.

دكتاب التيمم په شروع كښې دا واقعه په تفصيل سره تيره شوې ده، ددې روايت په اخره كښې دى: ﴿ وَكَانَ عَمَّارٌ يُحَدِّثُ: أَنَّ النَّاسَ طَفِقُوا يَوْمَئِذٍ يَمْسَحُونَ بِأَكُفِّهِمُ الْأَرْضَ، فَيَمْسَحُونَ وُجُوهَهُمْ، ثُمَّ يَعُودُونَ فَيَضْرِبُونَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَيَمْسَحُونَ بِهَا أَيْدِيَهُمْ إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْآبَاطِ ثُمَّ يُصَلُّونَ ﴾[2]

---

[1]) رواه ابوداؤد قال: حدثنا أحمد بن صالح، حدثنا عبد الله بن وهب، حدثنى يونس، عن ابن شهاب، عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة حدثه، عن عمار بن ياسر. الخ .... كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۳۱۸، ورقم: ۳۱۹، ۳۲۰، قال أبو داود: وكذلك رواه ابن إسحاق، قال فيه: عن ابن عبّاس، وذكر ضَربَتين كما ذكر يونُس (۱). ورواه مَعمَر عن الزهرىّ ضَربَتين. واخرجه النسائى فى سننه برقم ۳۱٤، وابن ماجة برقم ۵۶۶، واحمد فى مسنده ج ٤ ص ۳۲۰، والبيهقى فى السنن الكبرى ج ۱ ص ۲۰۸

[2]) رواه البيهقى فى السنن الكبرى، فى كتاب الطهارة، باب ذكر الروايات فى كيفية التيمم عن عمار بن ياسر رضى الله عنه، وقال: أخبرنا الأستاذ أبو بكر: محمد بن الحسن بن فورک أخبرنا عبد الله بن جعفر حدثنا يونس بن حبيب حدثنا أبو داود حدثنا ابن أبى ذنب عن الزهرى عن عبيد الله عن عمار بن ياسر. الخ رقم ۱۰۰۱، وقال: وكذلک رواه معمر بن راشد ويونس بن يزيد الأيلى والليث بن سعد وابن أخى الزهرى وجعفر بن برقان عن الزهرى عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة عن عمار، وحفظ فيه معمر ويونس ضربتين كما حفظهما ابن أبى ذنب. ج ۱ ص ۳۲۰، دار الكتب العلمية.

د دې روایاتو نه صفا معلومیږی چه کله د امیل په لټون کښې د مانځه واخت راغلو، او بیا نه وې او د تیمم حکم نازل شو نو د آیت تیمم نه هغوی یو خو په دې خبره باندې پوهه شو چه هغوی ته د مخ او د لاسونو د مسح کولو حکم کړې شوې دې، خو هغوی ته دا معلومه نه وه چه چه د لاسونو نه مراد پوره لاسونه د ګوتو نه تر د اوږو پورې او ترخونو پورې دی یا د لاسونو څه حصه. په دې وجه هغوی د پوره لاسونو مسح اوکړه. او دویم دا چه هغوی ته د دوه ضربونو حکم کړې شوې دې. یو د مخ دپاره او دویم د لاسونو دپاره، په دې وجه هغوی دوه ضربونه استعمال کړل. (۱)

علامه شوکانی رحمه الله د سیدنا عمار رضی الله عنه د دې روایت متعلق لیکی:

«وقد روى الطبراني في الأوسط والصغير أنه صلى الله عليه وآله وسلم قال لعمار بن ياسر: (يكفيك ضربة للوجه وضربة للكفين) وفي إسناده إبراهيم بن محمد بن أبي يحيى وهو ضعيف وإن كان حجة عند الشافعي» (۲)

یعنی د طبرانی په دې سند کښې ابراهیم بن محمد بن ابی یحیی ضعیف راوی دې، اګر چه د امام شافعی رحمه الله په نزد هغه حجت دې.

ابراهیم بن محمد متکلم فیه راوی دې د بعض علماء کرامو نه د هغه توثیق هم منقول دې، اګر چه محدثینو په هغه باندې جرح کړې ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذیب التهذیب کښې نقل کړی دی چه یحیی بن سعید رحمه الله فرمائی چه ما د امام مالک رحمه الله نه د هغه په باره کښې تپوس اوکړو چه آیا هغه ثقه وو؟ نو وې فرمائیل چه نه!

عبدالله بن احمد د خپل والد محترم امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کوی چه هغه اوفرمائیل:

«كان قدريا، معتزليا، جهميا، كل بلاء فيه» (۳)

ابو طالب د امام احمد رحمه الله نه نقل کړی دی چه «لايكتب حديثه ترك الناس حديثه، كان يروي احاديث منكرة لا اصل لها» (٤)

بشر بن المفضل فرمائی چه ما د اهل مدینه د فقهاء کرامو نه د هغه په باره کښې تپوس اوکړو نو ټولو اوئیل: «كذاب» (۵)

علی بن المدینی رحمه الله د یحیی بن سعید نه نقل کوی چه هغه فرمائی: «كذاب» (٦)

---

(۱) بذل المجهود ج ۲ ص ٤۷۹، ٤۸۰

(۲) نیل الاوطار، کتاب التیمم، باب صفة التیمم، رقم ۳۶۳، ج ۱ ص ۲۸۳

(۳) تهذیب الکمال ج ۱ ص ۱۵۸

(٤) پورته حواله

(۵) پورته حواله

(٦) پورته حواله

امام بخاری رحمه الله فرمائی: ﴿جهمی، ترکه ابن المبارك والناس، کان یری القدر﴾(۱)
ابن معین رحمه الله نه د هغه په باره کښې منقول دی چه ﴿لیس بثقة .... کذاب فی کل ما روی﴾(۲)
یحیی بن معین رحمه الله فرمائی چه په هغه کښې درې بد خصلتونه دی: ﴿کان کذابا، وکان قدریا، وکان رافضیا﴾(۳)

امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿متروك الحدیث، وقال فی موضع اخر، لیس بثقة ولا یکتب حدیثه﴾(۴)
د دې نه علاوه د امام شافعی او حمدان بن اصبهانی وغیره نه د هغه په باره کښې توثیقی کلمات هم منقول دی.

پس ربیع فرمائی چه ما د امام شافعی رحمه الله نه دا واوریدل چه: ﴿کان ابراهیم بن ابی یحیی قدریا﴾نو ربیع ته اوئیلې شو چه بیا امام شافعی رحمه الله د هغه نه روایات ولې واخستل؟ نو هغه اووې چه امام شافعی رحمه الله به فرمائیل: ﴿لان یخر ابراهیم من بعد احب الیه من ان یکذب، وکان ثقة فی الحدیث﴾(۵)
چه د یو لوړځائې نه راغورځیدل د هغه خوښ وو خو دروغ وئیل ئې نه وو خوښ: او هغه ثقه وو.
ابن عدی فرمائی چه ما احمد بن محمد بن سعید ته اووې چه آیا ته د امام شافعی رحمه الله نه علاوه بل څوك داسې پیژنې چا چه د ابراهیم په باره کښې د ښه رائې اظهار کړې وی؟ نو هغه اووې چه او! ماته احمد بن یحیی الاودی بیان اوکړو چه هغه د حمدان بن اصبهانی نه تپوس اوکړو چه ایا ته د ابراهیم بن ابی یحیی په حدیث باندې اعتماد کوې؟ نو هغه اوفرمائیل: او!
ابن عدی فرمائی چه د دې کلام د نقل کولو نه پس احمد بن محمد بن سعید ماته اووې:
﴿نظرت فی حدیث ابراهیم کثیرا، ولیس بمنکر الحدیث﴾(۶)

چه ما د ابراهیم په احادیثو کښې ډیر غور کړې دې، هغه منکر الحدیث نه دې. بیا ابن عدی د احمد بن محمد بن سعید دا کلام نقل کولو نه پس د دې په تائید کښې فرمائی: ﴿وهذا الذی قاله کما قال، وقد نظرت انا ایضا فی حدیثه الکثیر، فلم اجد فیه منکرا، الا عن شیوخ یحتملون، وانما یروی من قبل الراوی عنه او من قبل شیخه، وهو فی جملة من یکتب حدیثه﴾(۷)

---

(۱) پورته حواله
(۲) پورته حواله
(۳) پورته حواله
(۴) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۵۹
(۵) پورته حواله
(۶) پورته حواله
(۷) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۵۹

يعنى احمد بن محمد نه پس ما خپله هم (د هغه د رائې د تصديق كولو دپاره) د ابراهيم بن محمد په ټولو احاديثو باندې غور اوكړو، ماته په هغې كښې هيڅ منكر روايت ملاؤ نه شو، سوا د څو داسې شيوخ نه چه د هغوى ضعف قابل تحمل دې، او كه يو روايت منكر دې هم، نو هغه په اصل كښې د هغه نه په روايت كونكو كښې د چا د وجې نه دې، يا د هغه د څه شيخ د وجې نه دې، بهر حال! دا د هغه راويانو نه دې چه د هغوى احاديث ليكلې شى. (ترك كولې به نه شى)

امام شافعى رحمه الله په كتاب اختلاف الحديث كښې فرمائى : ﴿ ابن ابى يحيى احفظ من الدراوردى ﴾ (١)

بهرحال! دا يو مختلف فيه راوى دې، امام شافعى، حمدان بن اصبهانى، احمد بن محمد بن سعيد او ابن عدى رحمهم الله وغيره ئې توثيق كړې دې. بل طرف ته څو لوئې محدثين په هغه باندې په مختلف الفاظو سره جرح كړې ده، چونكه د جمهور حضراتو استدلال صرف هم د دې يو روايت يا هم په دې طريق باندې مبنى نه دې، لهذا كه دا طريق فى نفسه ضعيف هم وى نو مضر نه دې. هم دغه شان د دې باقى طرق كوم چه مونږ مخكښې ذكر كړې وو هغه سالم دى، نو د تعدد طرق د وجې نه دا هم قابل احتجاج گنړلې كيدې شى.

دويم دليل : د سيدنا اسلع رضى الله عنه روايت : ﴿ عَنْ أَسْلَعَ التَّمِيمِيِّ قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ لِي: يَا أَسْلَعُ قُمْ فَارْحَلْ لَنَا . قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَصَابَتْنِي بَعْدَكَ جَنَابَةٌ، فَسَكَتَ عَنِّي حَتَّى أَتَاهُ جِبْرَائِيلُ بِآيَةِ التَّيَمُّمِ فَقَالَ لِي: يَا أَسْلَعُ قُمْ فَتَيَمَّمْ صَعِيدًا طَيِّبًا ، ضَرْبَتَيْنِ، ضَرْبَةً لِوَجْهِكَ وَضَرْبَةً لِذِرَاعَيْكَ، ظَاهِرِهِمَا وَبَاطِنِهِمَا ﴾ رواه الطحاوى والطبرانى وغيرهما (٢)

سيدنا اسلع تميمى رضى الله عنه فرمائى چه زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په يو سفر كښې اوم، (د واپسئ دپاره) رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته اوفرمائيل چه زمونږ دپاره سورلى برابر كړه! ما ورته اووې ماته جنابت رسيدلې دې، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم خاموش شو، لږ ساعت پس سيدنا جبرائيل عليه السلام آيت تيمم راوړلو سره نازل شو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته اوفرمائيل چه په زمكه باندې دوه ضربونه وهلوسره تيمم اوكړه، يوضرب دخپل مخ دپاره او دويم ضرب دننه اوبهر د دواړو لاسونو دپاره. په دې حديث كښې هم د دوه ضربونو تصريح ده.

علامه شوكانى رحمه الله د دې په باره كښې فرمائى : ﴿ وفيه الربيع بن بدر وهو ضعيف ﴾ (٣) خو امام بيهقى رحمه الله د دې روايت د نقل كولو نه پس فرمائى :

---

(١) تهذيب التهذيب ج ١ ص ١٦١

(٢) اخرجه الطحاوى فى شرح معانى الاثار. قال : حدثنا محمد بن الحجاج . قال: ثنا على بن معبد . قال: ثنا أبو يوسف . عن الربيع بن بدر . قال: حدثنى أبى عن جدى . عن أسلع التميمى .... كتاب الطهارة. باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم ٦٥٣. ج ١ ص ١٤٦. واخرجه الطبرانى فى المعجم الكبير ج ١ ص ٢٩٨. والدارقطنى فى سننه ج ١ ص ١٧٩

(٣) نيل الاوطار ج ١ ص ٢٤٨.

﴿ الربيع بن بدر ضعيف الا انه غير منفرد به، وقد روينا هذا القول من التابعين عن سالم بن عبدالله والحسن البصرى والشعبى وابراهيم النخعى ﴾[1]

دريم دليل : د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت : د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دا روايت مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره روايت دي، مرفوعا دا امام حاکم او دارقطنى روايت کړي دي:

﴿ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾[2]

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : په تيمم کښې دوه ضربونه دي. يو ضرب د مخ دپاره دې او دويم د دواړو لاسونو دپاره د څنګلو پورې.

امام دارقطنى رحمه الله دې حديث لره د مرفوع نقل کولو نه پس فرمائى : ﴿ كذا رواه على بن ظبيان مرفوعا ووقفه يحيى القطان وهشيم وغيرهما وهو الصواب ﴾[3]

يعنى د عبيدالله بن عمر شاګرد على بن ظبيان دا روايت د هغه نه مرفوعا نقل کړې دې، او يحيح بن سعيد القطان او هشيم بن بشير دا روايت د عبيد الله بن عمر نه موقوفا (يعنى موقوف على ابن عمر) نقل کوى او هم دا (وقف) ئې صحيح دې.

امام حاکم رحمه الله په مستدرك کښې د دې روايت د نقل کولو نه پس سکوت فرمائيلې دې، وړاندې فرمائى : ﴿ ولا أعلم أحدا أسنده عن عبيد الله غير على بن ظبيان وهو صدوق وقد أوقفه يحيى بن سعيد وهشيم بن بشير وغيرهما ﴾[4]

يعنى ماته د على بن ظبيان نه علاوه د بل يو راوى علم نشته چا چه د عبيدالله نه دا روايت مسندا مرفوعا نقل کړې وى. او على بن ظبيان صدوق دې.

امام مالک رحمه الله هم په مؤطا کښې په نورو الفاظو سره موقوفا روايت کړې دې.[5] امام بيهقى رحمه الله دې حديث لره موقوف نقل کولو نه پس فرمائى : ﴿ ورواه على بن ظبيان عن عبيد الله بن

---

[1]) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيم رقم ١٠٠٠، ج ١ ص ٣١٩

[2]) رواه الدارقطنى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب التيمم، برقم ١٦، فقال : حدثنا أبو عبد الله محمد بن إسماعيل الفارسى، حدثنا عبد الله بن الحسين بن جابر ، حدثنا عبد الرحيم بن مطرف ، حدثنا على بن ظبيان عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر. الخ ... ج ١ ص ١٨٠، واخرجه الحاكم فى مستدركه فى كتاب الطهارة، برقم ٦٣٤، فقال : حدثنا على بن عيسى الحيرى ثنا محمد بن عمرو الحرشى ثنا محمد بن يحيى ثنا على بن ظبيان عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر. الخ .... ج ١ ص ٢٨٧

[3]) سنن الدارقطنى ج ١ ص ١٨٠

[4]) المستدرک على الصحيحين ج ١ ص ١٨٧

[5]) ونصه : وحدثنى عن مالک عن نافع :أن عبد الله بن عمر كان يتيمم إلى المرفقين، كتاب الطهارة، باب العمل فى التيمم، رقم ٩١، ج ١ ص ٥٦

عمر فرفعه وهو خطأ، والصواب بهذا اللفظ عن ابن عمر موقوف، و رواه سليمان بن أبي داود الحرانى عن سالم ونافع عن ابن عمر عن النبی -صلی الله علیه وسلم، و رواه سليمان بن أرقم التيمى عن الزهرى عن سالم عن أبيه عن النبی -صلی الله علیه وسلم. وسلیمان بن أبي داود و سلیمان بن أرقم ضعیفان لایحتج بروایتهما، والصحیح روایة معمرو غیره عن الزهری عن سالم عن ابن عمر من فعله ﴾ (١)

یعنی علی بن ظبیان دا حدیث د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعا روایت کړې دې دا صحیح نه ده، بلکه په دې الفاظو سره د دې روایت موقوف کیدل صحیح دی، هم دغه شان سلیمان بن ابی داؤد او سلیمان بن ارقم التیمی هم دا مرفوعا روایت کړې دې، خو دا دواړه راویان ضعیف دی د دوی د روایت نه استدلال نه شی کیدلې. او صحیح دا ده چه دا د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما خپل فعل دې (یعنی دا روایت موقوف دې په ابن عمر رضی الله عنهما) لکه چه د معمر او زهری نورو شاګردانو دا د زهری عن سالم عن ابن عمر موقوفا نقل کړې دې.

علامه شوکانی رحمه الله د مرفوع روایت نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿ وفی اسناده علی بن ظبیان ... قال الحافظ هو ضعیف، ضعفه القطان، وابن معین وغیر واحد ﴾ (٢)

یعنی علی بن ظبیان یو ضعیف راوی دې، یحیی بن سعید القطان او یحیی بن معین وغیره د هغه تضعیف کړې دې.

د امام حاکم رحمه الله په حوالې سره مونږ ذکر کړې دی چه هغه علی بن ظبیان ته صدوق وئیلې دې خو علامه شمس الحق عظیم ابادی رحمه الله په التعلیق المغنی کښې فرمائی: ﴿ وقد ضعف بعضهم هذا الحدیث بعلی بن ظبیان. قال فی الامام: قال ابن نمیر: یخطئ فی حدیثه کله، وقال یحیی بن سعید وابوداؤد: لیس بشیء. وقال النسائی وابوحاتم: متروک! وقال ابوزرعة: واهی الحدیث، وقال ابن حبان: یسقط الاحتجاج باخباره ... وکذلك رواه ابن عدی وقال: رفعه علی بن ظبیان، والثقات کالثوری ویحیی القطان وتفوه ﴾ (٣)

مطلب دا چه ابن نمیر. یحیی بن سعید القطان. امام ابوداؤد، امام نسائی. ابو حاتم. ابو زرعه او ابن حبان وغیره د علی بن ظبیان تضعیف کړې دې، چه د هغې په وجه باندې دا روایت (مرفوعا) ضعیف دې او کوم چه ثقه راویان دی لکه سفیان ثوری او یحیی بن سعید القطان رحمهما الله وغیره نو هغوی دا حدیث موقوفا روایت کوی. حاصل دا شو چه د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت چه په کښې د ضربتین تصریح ده، دا د هغه نه مرفوعا هم روایت دې او موقوفا هم. په مرفوع طریق کښې علی بن ظبیان ضعیف راوی دې، چه د هغه په وجه باندې د

---

(١) السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیم رقم ١٠٠٠، ج ١ ص ٣١٩

(٢) نیل الاوطار: ج ١ ص ٢٨٤

(٣) التعلیق المغنی علی السنن الدارقطنی ج ١ ص ١٨١

دي روایت نه استدلال محل نظر دي، او موقوف طریق صحیح دي، ثقه راویانو هم دا خبره ذکر کړې ده. بهرحال! که مرفوع طریق ناقابل استدلال هم او منلې شي نو بیا هم څه باك نشته ځکه چه په دې باب کښې موقوف روایت هم د مرفوع په حکم کښې دې، ځکه چه دا امور غیر مدرك بالقیاس دی، یعنی په دې کښې رائې او اجتهاد لره دخل نشته، او په غیر مدرك بالقیاس امور کښې موقوف روایت د مرفوع په حکم کښې وی. (۱)

یو جواب د دې د فقهاء کرامو په انداز کښې دا دې چه انسان کله د فتوې په انداز کښې خبره کوی نو هغه مرفوعا نه ذکر کوی. (۲) یعنی د هغه مخې ته د رسول الله ﷺ مرفوع روایت وی او د هغه عمل هم چونکه د هغې مطابق وی په دې وجه هغه فتوی هم په دې باندې ورکوی. لهذا چه کله هغه د فتوې په انداز کښې هغه ذکر کوی نو هغه مرفوعا نه ذکر کوی، اګر چه هغه فی نفسه مرفوع هم وی.

څلورم دلیل: د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما روایت «عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ»

په تیمم کښې دوه ضربونه دی یو د مخ دپاره او دویم د دواړو لاسونو دپاره تر څنګلو پورې.

«رواه الحاکم واللفظ له، والدارقطنی والبیهقی من طریق ابراهیم بن اسحاق الحربی، عن عثمان بن محمد الانماطی، عن حرمی بن عمارة، عن عزرة بن ثابت عن ابی الزبیر عن جابر رضی الله تعالی عنه» (۳)

دا حدیث هم مرفوعا او موقوفا په دواړو طریقو سره روایت دې مونږ مرفوع طریق ذکر کړې دې، امام حاکم رحمه الله د دې د ذکر کولو نه پس دې ته صحیح الاسناد وئیلې دې او حافظ ذهبی رحمه الله د امام حاکم د تصحیح تائید کړې دې. (۴)

امام دارقطنی رحمه الله د دې د مرفوع نقل کولو نه پس فرمائی: «رجاله کلهم ثقات» (۵) چه د دې روایت ټول راویان ثقه دی.

علامه شمس الحق عظیم ابادی رحمه الله د دارقطنی په حاشیه باندې ذکر کړې دی چه امام حاکم هم د دې روایت تصحیح کړې ده، خو ابن الجوزی رحمه الله په التحقیق کښې وئیلې دی چه عثمان بن محمد یو متکلم فیه راوی دې. خو امام تقی الدین ابن دقیق العید او حافظ ابن الهادی صاحب په التنقیح کښې په هغه باندې رد کړې دې او فرمائی چه د ابن الجوزی رحمه الله دا کلام

---

(۱) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۲

(۲) پورته حواله

(۳) انظر: المستدرک، کتاب الطهارة، رقم ۶۳۸، ج ۱ ص ۲۸۸، وسنن الدارقطنی، کتاب الطهارة، باب التیمم، رقم ۲۲، ج۱ ص ۱۸۱، والسنن الکبری للبیهقی، کتاب الطهارة، باب کیف التیمم، رقم ۹۹۹، ج۱ ص ۳۱۹

(۴) المستدرک ج ۱ ص ۲۸۸

(۵) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱

مقبول نه دې، ځکه چه هغه دا نه ده بیان کړې چه چا په هغه باندې کلام کړې دې، او حال دا چه ابوداؤد او ابوبکر بن ابی عاصم وغیره د هغه نه روایت کوی، هم دغه شان ابن ابی حاتم په کتاب الجرح والتعدیل کښې هغه ذکر کړې دې او په هغه باندې ئې هیڅ کلام نه دې کړې، خو امام ذهبی رحمه الله صرف دومره وئیلې دی چه ﴿ فیه لین ﴾ (۱) علامه عینی د امام حاکم او حافظ ذهبی د تصحیح نقل کولو نه پس فرمائی : ﴿ واخرجه البیهقی ایضا والحاکم ایضا، فی حدیث اسحاق الحربی، وقال هذا اسناد صحیح، وقال الذهبی ایضا : اسناده صحیح ﴾ (۲)

د دې نه پس فرمائی : ﴿ ولا یلتفت الی قول من یمنع صحته ﴾ (۳) یعنی د دې حدیث د صحت انکار کونکی قول د توجه قابل نه دې.

عثمان بن محمد الانماطی : ما خپله په څو کتابونو کښې د هغه ترجمه اولیده، خو ماته په هغې باندې هیڅ کلام ملاؤ نه شو صرف حافظ ذهبی رحمه الله په المغنی فی الضعفاء کښې فرمائی چه : ﴿ فیه لین ﴾ (۴) ظاهره ده چه دا څه قابل اعتبار او معتد به جرح نه ده، بلکه انتهائی خفیف شان کلام دې. حافظ مزی رحمه الله په تهذیب الکلام کښې صرف د هغه مختصر شان تعارف او د شیوخ او تلامذه ذکر کړې دې، کلام پرې هغوی هم نه دې نقل کړې. (۵)

هم دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله په الکاشف کښې هم د هغه تذکره بغیر د څه کلام نه کړې ده. (۶) دغه شان په نورو کتابونو کښې هم دی. (۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله په التهذیب کښې د هغه د تعارف کولو نه پس فرمائی : ﴿ روی عنه ابوداؤد وابوبکر بن ابی عاصم وعبدالله بن احمد الاهوازی الخ ﴾

بیا د حافظ ذهبی رحمه الله کلام نقل کولو نه پس فرمائی : ﴿ قلت : قال الذهبی : عثمان بن محمد الانماطی شیخ حدث عنه ابراهیم الحربی، صویلح وقد تکلموا فیه ﴾ (۸)

---

[1]) التعلیق المغنی علی السنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱، ۱۸۲، اعلاء السنن ج ۱ ص ۳۱۸، ۳۱۹، ونصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۱

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۰

[3]) پورته حواله

[4]) رقم الترجمة (٤٠٦٠) ج ۲ ص ٥٠

[5]) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ٤٨٧، ٤٨٨

[6]) الکاشف رقم : ۳۸۷۸، ج ۲ ص ۲٥٠

[7]) اوګورئ : میزان الاعتدال ج ۳ ص ٥٢، ولسان المیزان ج ٤ ص ١٥٢، والجرح والتعدیل ج ٦ ص ٩١٢، وخلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی ص ٢٦٢

[8]) تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۱٥۲

چه ابراهيم بن اسحاق الحربي د هغه نه روايت كوى دا ښه سړي دي، په هغه باندې (محدثينو) كلام كړي دي.

خو حافظ ذهبي رحمه الله نه خو د دې كلام وضاحت اوكړو او نه ئې د كلام كونكو تعين او تصريح اوكړه، خو په المغنى كښې حافظ ذهبي رحمه الله ﴿فيه لين﴾ ذكر كړي وو، كوم چه ما مخكښې بيان كړل.

وړاندې حافظ صاحب رحمه الله خپله خبره كوى چه: ﴿ ولم أر لاحد فيه كلاما إلا أن ابن الجوزي قال في التحقيق تكلم فيه ولم يذكره مع ذلك في الضعفاء وقد تعقبه ابن دقيق العيد بأن ابن أبي حاتم ذكره فلم يذكر فيه جرحا ورأيت في حاشية سنن الدارقطني عقب حديث اخرجه من طريق ابراهيم الحربي عن عثمان بن محمد الانماطي عن حرمي ابن عمارة عن عون بن ثابت عن أبي الزبير عن جابر في التيمم كلهم ثقات والصحيح موقوف ﴾[1]

يعنى ماته د يو محدث د هغه په باره كښې څه كلام ملاؤ نه شو، سوا د ابن الجوزي نه، چه هغه صرف دا وئيلي دى چه په هغه باندې كلام شته، خو د هغې باوجود ابن الجوزي رحمه الله هغه په الضعفا كښې نه دې ذكر كړې، د دې نه علاوه د ابن الجوزي په دې مبهم كلام باندې ابن دقيق العيد دې وينا سره رد كړې دې چه ابن ابى حاتم په كتاب الجرح والتعديل كښې هغه ذكر كړې دې، خو په هغه باندې ئې هيڅ كلام نه دې ذكر كړې. بيا حافظ صاحب د روايت د صحت په تائيد كښې فرمائى چه په سنن الدارقطني كښې چه چرته د هغه مذكوره روايت موجود دې، هلته ما د هغې په حاشيه باندې دا ليكلې اوليدل چه د دې ټول راوى ثقه دى، صحيح د دې موقوف كيدل دى.

حافظ صاحب رحمه الله په تقريب التهذيب كښې هغه ته مقبول وئيلې دې.[2] امام دارقطني رحمه الله د راويانو د توثيق نقل كولو سره سره دا هم اوفرمائيل چه ﴿ والصواب موقوف ﴾[3] د دې موقوف كيدل صحيح دى په نسبت د مرفوع كيدو په موقوف روايت كښې دى:

﴿ عَنْ جَابِرٍ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَإِنِّي تَمَعَّكْتُ فِي التُّرَابِ قَالَ اضْرِبْ فَضَرَبَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَ وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدِهِ أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ اخرجه الدارقطني من طريق ابراهيم الحربي، عن ابى نعيم، عن عزرة بن ثابت، عن ابى الزبير، عن جابر رضى الله تعالى عنه. وكذا رواه الحاكم والطحاوى وابن ابى شيبة وغيرهم ﴾[4]

---

[1]) پورته حواله

[2]) تقريب التهذيب رقم الترجمة ٤٥٣٠، ج ١ ص ٦٦٤

[3]) سنن الدارقطني ج ١ ص ١٨١

[4]) سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ٢٣، ج ١ ص ١٨٢، المستدرك على الصحيحين، كتاب الطهارة رقم ٦٣٧، ج ١ ص ٢٨٨، السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم؟..[بقيه برصفحه آئنده...

چه يو سړي د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وې وئيل چه زه جنب شوې يم نو زه په خاورو كښې اولوغړيدم. نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په زمكه باندې لاس راكاږه؛ بيا رسول الله ﷺ په زمكه باندې يو كرت لاس راښكلو او په هغې سره ئې د خپل مخ مسح اوكړه. بيا ئې په دويم كرت راښكلو او په هغې سره ئې د خپلو دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوكړه.

په مرفوع او موقوف طريق كښې اولنې فرق دا دې چه په مرفوع طريق كښې د ابراهيم بن اسحاق الحربى او عزره بن ثابت ترمينځه دوه واسطې دى : يو عثمان بن محمد الانماطى او دويم حرمى بن عماره. او په موقوف طريق كښې د دوى دواړو ترمينځه صرف يوه واسطه ده د ابو نعيم. دويم فرق دا دې چه په مرفوع طريق كښې عزره بن ثابت نه حرمى بن عماره روايت كوى او په مرفوع طريق كښې د هغه نه ابو نعيم روايت كوى. امام دارقطنى رحمه الله چونكه د مرفوع طريق نقل كولو نه پس دا فرمائيلې وو چه ﴿ والصواب موقوف ﴾ په دې وجه بعض حضراتو دا جواب وركړو چه انسان كله يو روايت مرفوعا ذكر كوى او كله موقوفا على وجه الفحوى؛ لهذا په موقوف او مرفوع كښې په دې بناء هيڅ تعارض نشته، خو دا جواب قابل اطمينان نه دې. ځكه چه دا جواب خو به په هغه صورت كښې وې چه موقوف او مرفوع دواړو طريقو سره روايت كونكې يو سړې وې، او دلته داسې نه ده؛ ما ذكر كړل چه په مرفوع طريق كښې د عزره بن ثابت نه روايت كونكې حرمى بن عماره دې، او په موقوف طريق كښې د هغه نه روايت كونكې ابو نعيم دې، نو ګويا د عزره يو شاګرد حرمى بن عماره دا روايت د هغه نه مرفوعا نقل كوى او بل شاګرد ابو نعيم ئې ترې موقوفا نقل كوى نو دا د حرمى بن عماره او ابو نعيم اختلاف شو او ابو نعيم د حرمى بن عماره نه اوثق دې (۱) لهذا دا په اوثق او ثقه كښې اختلاف

بقيه ازګذشته ا رقم ۹۹۸، ج ۱ ص ۳۱۹، شرح معانى الاثار، كتاب الطهارة و باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم ۶۵۸، ج ۱ ص ۱۴۷، ۱۴۸، المصنف لابن ابى شيبة كتاب الطهارة باب فى التيمم كيف هو؟ رقم (۱۷۰۰) ۱۸۹\۳.

(۱) حرمى بن عماره بن ابى حفصه عتكى بصرى. د هغه نوم نابت او ثابت نقل كړې شوې دې. شعبه بن الحجاج. عمر بن الفضل السلمى. او عزره بن ثابت وغيره نه روايت كوى. د هغه نه على بن المدينى. محمد بن بشار، (بندار)، محمد بن المثنى او نصر بن على وغيره روايت كوى.
حافظ مزى رحمه الله په تهذيب الكمال كښې ذكر كړې دى چه عثمان بن سعيد دارمى رحمه الله د يحيى بن معين په حوالې سره نقل كړې دى چه ﴿ صدوق ﴾
عبدالرحمن بن ابى حاتم رحمه الله فرمائى چه زما د والد ابو حاتم رحمه الله نه د حرمى بن عماره په باره كښې تپوس اوشو نو هغه اوفرمائيل چه هغه د يحيى بن سعيد. عبدالرحمن بن مهدى او غندر د مرتبې نه دې امام دارقطنى رحمه الله هغه ته په خپل سنن كښې ثقه وئيلې دې.
حافظ ذهبى رحمه الله په ميزان الاعتدال كښې فرمائى ﴿ وذكره العقيلى فى الضعفاء فاساء ﴾ چه عقيلى هغه په كتاب الضعفاء كښې ذكر كړې دې خو دا خبره صحيح نه ده. ابن حبان هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.
د تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۵۶، ۵۵۸، والتاريخ الكبير للبخارى ج ۳، الترجمة ۴۱۰، والضعفاء الكبير للعقيلى ج ۱ ص ۲۷۰، كتاب الكنى والاسماء للدولابى..

[بقيه برصفحه آئنده...

......بقيه ازگذشته.....] ج ١ ص ١٧١، والجرح والتعديل ج ٢ ص ٣٠٦، وسنن الدارقطنى ج ١ ص ١٨١، والجمع بين رجال الصحيحين لابن القيسرانى ج ١ ص ١١٣، رقم الترجمة ٤٤١، وميزان الاعتدال ج ١ ص ٤٧١، ٤٧٤، والمغنى فى الضعفاء للذهبى ج ١ ص ٢٤٠، والكاشف ج ١ ص ٢١٣، واكمال تهذيب الكمال لمغلطائى ج ٢ ص ١٤٥، وتهذيب التهذيب ج ٢ ص ٢٣٢، ٢٣٣، وخلاصة الخزرجى ج ١ ترجمة ١٢٨٧، والطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٣٠٣

ابو نعيم : د هغه لقب الفضل بن دكين دي. نوم ئي عمرو بن حماد پن زهير بن درهم القرشي التيمي دي. هغه د اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق السبيعى. سفيان ثورى. سفيان بن عينه. حسن بن صالح. سليمان اعمش. شعبه بن الحجاج. عبدالعزيز بن ابى رواد. محمد بن عبدالرحمن بن ابى ليلى. مسعر بن كدام. امام ابوحنيفه نعمان بن ثابت. هشام بن ابى عبدالله الدستوائى. يونس بن ابى اسحاق السبيعى. او عزره بن ثابت په شان مشاهير نه روايت كوى

د هغه نه په روايت كونكو كښې امام بخارى. ابراهيم بن اسحاق الحربى. امام احمد بن حنبل. اسحاق بن راهويه. حسن بن اسحاق المروزى. عبدالله بن مبارك. ابوبكر عبدالله بن محمد بن ابى شيبه. عثمان بن محمد بن ابى شيبه. محمد بن اسماعيل بن عليه. محمد بن سعد كاتب الواقدى. يعقوب بن شيبه اويحيى بن معين په شان مشاهير داخل دى.

حافظ مزى رحمه الله په تهذيب الكمال كښې په خليرشت (٢٤) صفحاتو باندې تفصيل سره د هغه تذكره او د هغه په باره كښې ئې د جليل القدر محدثين كرام توثيقى كلمات ذكر كړې دى؛

يعقوب بن شيبه فرمائى : ﴿ ابو نعيم ثقة، ثبت، صدوق ﴾

امام احمد رحمه الله فرمائى: ﴿ يحيى (بن سعيد)،وعبدالرحمن بن مهدى وابونعيم الحجة الثبت.كان ابونعيم ثبتا﴾ حافظ ابو زرعه فرمائى چه ما د يحيى بن معين رحمه الله نه واوريدل : ﴿ ما رايت اثبت من رجلين، ابى نعيم وعفان ﴾ محمد بن عبدالله بن عمار الموصلى فرمائى : ﴿ ابو نعيم متقن، حافظ، اذا روى عن الثقات فحديثه حجة احج ما يكون ﴾

ابو زرعه رحمه الله فرمائى چه ماته احمد بن صالح رحمه الله اوفرمائيل : ﴿ ما رايت محدثا اصدق من ابى نعيم ﴾

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى چه ما د على بن المدينى رحمه الله نه تپوس اوكړو چه : ﴿ من اوثق اصحاب الثورى؟ ﴾ د سفيان ثورى په شاگردانو كښې د ټولو نه زيات اوثق څوك دې؟ نو هغه جواب وركړو : ﴿فقال : يحيى بن سعيد وعبدالرحمن بن مهدى. ووكيع وابو نعيم، وابو نعيم من الثقات ﴾

عجلى رحمه الله فرمائى : ﴿ ابو نعيم الاحول كوفى، ثقة ثبت فى الحديث ﴾

يعقوب بن سفيان الفارسى رحمه الله فرمائى : ﴿ اجمع اصحابنا ان ابا نعيم كان غاية فى الاتقان ﴾

عبدالرحمن بن ابى حاتم فرمائى چه د ابو زرعه نه د ابو نعيم او قبيصه په باره كښې تپوس اوشو نو هغه اوفرمائيل ﴿ ابو نعيم اتقن الرجلين ﴾

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى ﴿ ثِقَةٌ، يَحْفَظُ حَدِيْثَ الثَّوْرِيِّ وَمِسْعَرٍ حِفْظاً جَيِّداً، كَانَ يَحْزِرُ حَدِيْثَ الثَّوْرِيِّ ثَلاَثَةَ آلاَفٍ وَخَمْسَ مِائَة، وَحَدِيْثَ مِسْعَرٍ نَحْوَ خَمْسِ مِائَة، كَانَ يَأْتِي بِحَدِيْثِ الثَّوْرِيِّ عَلَى لَفْظٍ وَاحِدٍ لاَ يُغَيِّرُه، وَكَانَ لاَ يُلَقَّنُ، وَكَانَ حَافِظاً، مُتْقِناً ﴾

يعنى د حفظ او اتقان ئې دا حال وو چه د سفيان ثورى درې نيم زره احاديث ورته داسې ياد وو چه كله به ئې هم بيانول نو نه به ئې په الفاظو كښې بدلون راتلو او نه به ورته د تلقين ضرورت راتلو

په بل ځائې كښې فرمائى ﴿ لَمْ أَرَ مِنَ المُحَدِّثِيْنَ مَنْ يَحْفَظُ وَيَأْتِي بِالحَدِيْثِ عَلَى لَفْظٍ وَاحِدٍ لاَ يُغَيِّرُه، سِوَى قَبِيْصَةَ وَأَبِي نُعَيْمٍ فِي حَدِيْثِ الثَّوْرِيِّ، وَسِوَى يَحْيَى الحِمَّانِيِّ فِي حَدِيْثِ شَرِيْكٍ، ..[بقيه برصفحه آئنده...

شو، نو ترجیح به د اوثق بیان لره وی. ابن دقیق العید د ابن الجوزی رحمه الله په کلام باندې رد کولو سره سره دا هم وئیلي وو چه دا روایت شاذ دې، علامه نیموی د دې د شذوذ تردید کړې ده او فرمائی چه رفع خو زیادت وی کوم چه د ثقه نه مقبول وی، ځکه چه د عزره بن ثابت په شاګردانو کښې د عثمان بن محمد الانماطی مخالفت د ابو نعیم نه علاوه چا هم نه دې کړې، او دا دواړه ثقه دی، لهذا دې ته شاذ وئیل صحیح نه دی. او د دې نه معلومه شوه چه امام دارقطنی رحمه الله چه کوم ﴿ والصواب موقوف ﴾ وئیلي دی هغه هم صحیح نه دی، ځکه چه مرفوع هم صحیح دې. (۱)

بهرحال! د سیدنا جابر رضی الله عنه دا روایت موقوفا او مرفوعا دواړو طریقو سره روایت دې، امام دارقطنی رحمه الله فرمائی چه موقوف کیدل ئې صحیح دی. خو د دې رفع هم ثابت ده او په صحیح طریق سره ده چه په هغې باندې هیڅ کلام نشته، سوا د عثمان بن محمد الانماطی نه، چه ابن الجوزی په هغه باندې کلام نقل کړوو خو جمهور او ثقه محدثینو په هغه باندې اعتماد نه دې کړې، نو نتیجه دا شوه چه دا روایت موقوفا او مرفوعا دواړو طریقو سره ثابت او صحیح دې.

پنځم دلیل : د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت : ﴿ حَدَّثَنَا نَافِعٌ قَالَ انْطَلَقْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ فِي حَاجَةٍ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَضَى ابْنُ عُمَرَ حَاجَتَهُ فَكَانَ مِنْ حَدِيثِهِ يَوْمَئِذٍ أَنْ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتَّى إِذَا كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السِّكَّةِ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ ذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَى الرَّجُلِ السَّلاَمَ وَقَالَ « إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلاَمَ إِلاَّ أَنِّي لَمْ أَكُنْ عَلَى طُهْرٍ... رواه ابو داؤد واللفظ له، وكذا اخرجه البيهقي وغيره، من طريق محمد بن ثابت، قال حدثنا، نافع ﴾ (۲)

بقیه ازګذشته... وَعَلِیّ بن الجَعْد فی حَدِیْثِه ﴾ د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۲۳ ص ۱۹۷ تا ۲۲۰. والتاریخ الکبیر للبخاری ج ۷ ص ۱۱۸. والجرح والتعدیل ج ۷ ص ۸۲. وتهذیب التهذیب ج ۸ ص ۲۷۰ - ۲۷۶. وخلاصة الخزرجی ج ۲ ترجمة ۵۷۱۰. والطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۴۰۰. تقریب التهذیب ج ۲ ص ۱۱۰. تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۷۲. کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۲۱۹. الکاشف رقم الترجمة ۴۵۲۹. تاریخ بغداد ج ۱۲ ص ۳۴۶. سیر اعلام النبلاء ج ۱۰ ص ۱۴۲. الجمع بین رجال الصحیحین لابن القیسرانی ج ۲ ص ۴۱۲. الکامل فی التاریخ ج ۶ ص ۴۴۵.. د دې دواړو راویانو د دې اجمالی ترجمې نه دا خبره واضحه شوه چه ابو نعیم اوثق دې د حرمی بن عماره نه او هغه هم ثقه دې.

(۱) التعلیق الحسن علی اثار السنن. کتاب الطهارة. باب التیمم. رقم ۱۸۷. ص ۴۸. واعلاء السنن. کتاب الطهارة. باب کیفیة التیمم. رقم ۲۸۵. ج ۱ ص ۳۱۹

(۲) انظر سنن ابی داؤد. کتاب الطهارة. باب التیمم رقم ۳۳۰. وسنن الدارقطنی. کتاب الطهارة. باب التیمم رقم ۷. ج ۱ ص ۱۷۷. والسنن الکبری للبیهقی. کتاب الطهارة. باب کیف التیمم رقم ۹۹۳. ج ۱ ص ۳۱۶، ۳۱۷. ومعرفة السنن والاثار للبیهقی. کتاب الطهارة. باب التیمم رقم ۳۵۹. ج ۱ ص ۲۸۴. الا ان فی روایة البیهقی رحمه الله فی کتابیه : فمسح ذراعیه الی المرفقین بدل فمسح ذراعیه.

امام نافع رحمه الله فرمائی چه زه د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما سره د هغه د څه ضرورت په وجه سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ته لاړم، چه کله ابن عمر رضی الله عنهما خپل ضرورت پوره کړوو نو هغه ورځ چه د هغوی ترمینځه کومې خبرې اوشوې په هغې کښې ابن عمر رضی الله عنهما دا هم اووې چه د مدینې په کوڅو کښې په یوه کوڅه کښ یو سړې تیر شو، او رسول الله ﷺ د قضاء حاجت نه فارغ کیدو سره راوتلو نو هغه سړی سلام اوکړو، خو رسول الله ﷺ (په دې حالت کښې) جواب ورنکړو، تردې چه نزدې وه چه هغه سړې په کوڅه کښې غائب شی نو رسول الله ﷺ (په تیزئ سره) په دیوال باندې یو کرت لاس راښکلو. بیا ئې په دویم کرت لاس راښکلو او د خپلو دواړو لاسونو مسح ئې اوکړه، بیا ئې د هغه سړی د سلام جواب ورکړو او (ورسره دا) ئې اوفرمائیل چه د طهارت د حالت نه کیدو په وجه باندې (هغه وخت فورا) ما تاته سلام درنکړې شو.

د دې روایت نه هم معلومه شوه چه رسول الله ﷺ په تیمم کښې دوه ضربونه استعمال کړې دی.

امام ابوداؤد رحمه الله د دې روایت نقل کولو نه پس فرمائی: «قَالَ أَبُودَاوُدَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يَقُولُ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ حَدِيثًا مُنْكَرًا فِي التَّيَمُّمِ» [1]

یعنی د محمد بن ثابت دا روایت منکر دې، خلیل احمد سهانپوری رحمه الله د دې جواب ورکړې دې چه دا منکر نه دې، ځکه چه منکر روایت خو هغه وی چه په هغې کښې یو ضعیف راوی په سوء حفظ یا جهالت سره روایت اوکړی د ثقه مخالفت کولو سره، نو په دې صورت کښې چه کوم راجح وی هغه معروف او کوم چه د هغې مقابل وی هغه ته منکر وئیلې شی. نو حاصل دا شو چه د منکر تحقق په دوه څیزونو سره کیږی. یو د ثقه مخالفت، دویم د راوی ضعیف کیدل. او دلته دواړه خبرې نشته! هر چه د مخالفت ثقه خبره ده نو محمد بن ثابت دلته یو ضرب زائد ذکر کړې دې، کوم چه د نافع نورو شاګردانو نه دې ذکر کړې، نو دې ته به زیادت وئیلې شی مخالفت نه. ځکه چه په دې کښې د یو داسې خبرې اثبات کولې شی کوم چه په نورو روایاتو کښې دې.نو ګویاپه کوم روایت کښې چه د یو ضرب ذکردې هغه د ضرب ثانی نه ساکت دې او د محمدبن ثابت په روایت کښې ددې ضرب ثانی زیادت او اثبات دې او د ثقه زیادت مقبول دې.

او هر چه د دویمې خبرې یعنی د ضعف راوی تعلق دې، پس د هغه په باره کښې چه کوم کلام دې د هغې حاصل دا دې چه دوری د ابن معین نه نقل کوی: «لیس بشیء، وقال مرة: ضعیف»

امام نسائی رحمه الله فرمائی: «لیس به باس، وقال مرة: لیس بالقوی»

معاویه بن صالح د ابن معین نه نقل کوی چه «ینکر علیه الحدیث ابن عمرفی التیمم لاغیر» چه د تیمم په باب کښې حدیث د ابن عمر (حدیث مذکور) نه علاوه ئې هغه یو روایت منکر نشته.

ابوحاتم فرمائی: «لیس بالمتین، یکتب حدیثه»

ابو احمد الحاکم فرمائی: «لیس بالمتین»

---

[1]) ابوداؤد رقم الحدیث ۳۳۰

امام بخاري رحمه الله فرمائي ﴿ يخالف في بعض حديثه، روى عن نافع عن ابن عمر في التيمم، ورواه ايوب والناس عن نافع عن ابن عمر فعله ﴾
يعنى په بعض احاديثو كښې د هغه مخالفت كړې شوې دې، هغه په تيمم كښې د نافع عن ابن عمر نه مرفوعا (حديث مذكور) ذكر كړې دې، حال دا چه د نافع نورو شاګردانو ايوب وغيره دا په ابن عمر رضي الله عنهما باندې موقوف نازل كړې دې، يعنى دې ته ئې د ابن عمر فعل وئيلې دې.
محمد بن سليمان او احمد بن عبدالله العجلى هغه ته ثقه وئيلې دې، عثمان دارمى د ابن معين نه نقل كوى ﴿ ليس به باس ﴾
اوس خلاصه دا شوه چه دا ضعيف راوى نه دې، په هغه باندې څه كلام ضرور دې او چا چه پرې كلام كړې دې نو هغه هم په دې روايت باندې، بيا هغه كلام هم دا چه هغه دا روايت مرفوعا نقل كړې دې او د نافع نورو شاګردانو موقوفا، لهذا چه كله ضعف نشته نو د هغه روايت به منكر هم نه وى وړاندې امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي ﴿ لَمْ يُتَابَعْ مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ عَلَى ضَرْبَتَيْنِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَرَوَوْهُ فِعْلَ ابْنِ عُمَرَ ﴾
يعنى د رسول الله ﷺ نه د ضربتين په روايت كولو كښې محمد بن ثابت متفرد دې. د هغه متابعت چا هم نه دې كړې، ځكه چه باقى راويانو دا د ابن عمر رضي الله عنهما د فعل په طور (يعنى موقوف على ابن عمر) روايت كړې دې.
امام بيهقى رحمه الله هم دا اشكال ذكر كړې دې او بيا ئې د دې جواب وركړې دې. فرمائي چه بعض حفاظ د محمد بن ثابت دې روايت لره مرفوعا ذكر كولو ته منكر وئيلې دى، ځكه چه د نافع ډير شاګردان دا موقوفا روايت كوى. خو د دې رفع ته منكر وئيل صحيح نه دى، ځكه چه د نافع يو شاګرد ضحاك بن عثمان هم دا د نافع عن ابن عمر نه مرفوعا روايت كوى خو هغه دا روايت مختصرا ذكر كړې دې، په هغې كښې د تيمم ذكر نشته. او هسې هم دا قصه ډيره مشهوره ده. لكه ابوجهيم بن الحارث بن الصمه الانصارى روايت كوى، نو دې ته منكر نه شى وئيلې كيدې. هم دغه شان د نافع يو شاګرد يزيد بن عبدالله بن اسامه بن الهاد هم دا حديث مرفوعا روايت كوى او هغه روايت د دې نه اتم دې، خو هغه د ﴿ ذراعيه ﴾ په ځائې ﴿ يديه ﴾ نقل كړې دې. د دې نه روستو امام بيهقى رحمه الله د ابن الهاد دا روايت مسندا مكمل ذكر كړو.
بيا فرمائي چه د ﴿ ذراعين ﴾ په نقل كولو كښې محمد بن ثابت متفرد دې، خو د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په تيمم كښې د ذراعين پورې مسح كول او په هغې باندې فتوى وركول د محمد بن ثابت روايت لره مؤكد كوى او د دې د صحت شاهد دې، ځكه چه ابن عمر رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ نه ديو روايت دنقل كولو نه پس د هغې خلاف نه شى كولې، معلومه دا شوه چه هغه دا د رسول الله ﷺ نه يادولو سره نقل كړې دې او محمد بن ثابت دا د نافع نه يادولو سره نقل كړې دې. [1]

---

[1]) انظر: السنن الكبرى ج ١ ص ٣١٦، ٣١٨. ومعرفة السنن والاثار ج ١ ص ٢٨٤ و ٢٨٥

علامه ابن الترکمانی رحمه الله په الجوهر النقی فی الرد علی البیهقی کښې د امام بیهقی رحمه الله په السنن الکبری باندې کوم تعقبات کړې دی، دلته ئې هم د هغه په کلام باندې رد کړې دې، او فرمائی چه په اصل قصه مشهوریدو سره د منکر نفی نه کیږی. یا داسې اوایه چه د اصل قصې شهرت د منکر کیدو منافی نه دی، دا جواب خو به هغه وخت صحیح وې چه د محمد بن ثابت روایت ته منکر ویونکو دې ته د اصل قصې په اعتبار سره منکر وئیلې، حال دا چه هغوی خو اصل قصې ته منکر نه وائی، بلکه په دې کښې چه کوم د ذراعین قید دې صرف دې ته منکر وائی. ځکه چه باقی قصه خو د نافع نور شاګردان نقل کوی، خو هغوی د ذراعین نه بلکه د یدین تذکره کوی. هم دغه شان ضحاک بن عثمان او ابن الهاد چه کوم روایات مرفوعا ذکر کړې دی هغه نه هم د محمد بن ثابت د روایت دپاره شاهد هم هغه وخت وی چه کله پکښې د ذراعین تذکره وی، ګینې اصل قصه خو منکر نه ده. (۱)

بهرحال: حقیقت دا دې چه امام بخاری، امام ابوزرعه رازی او ابو احمد بن عدی رحمهم الله وغیره فرمائی چه دا روایت موقوف دې او موقوفا صحیح دې، هم دا خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم اختیار کړې ده او موقوف روایت امام مالک رحمه الله په الموطاء کښې ذکر کړې دې. (۲)

شپږم دلیل : د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت « أن ناساً من أهل البادية أتوا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فقالوا: إنّا نكون بالرّمال الأشهر- الثلاثة والأربعة-، ويكون فينا الجنب والنُّفساء والحائض، ولسنا نجد الماء. فقال: عليكم بالأرض. ثم ضرب بيده على الأرض لوجهه ضربةً واحدةً، ثم ضرب ضربة أخرى، فمسح بها على يديه إلى المرفقين... رواه احمد فی مسنده، والبیهقی فی سننه، واسحاق بن راهویه فی مسنده، فی حدیث المثنی بن الصباح، عن عمرو بن شعیب، عن سعید بن المسیب، عن ابی هریرة »

یعنی بعض باندچیان د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او وې وئیل چه مونږ درې درې، څلور څلور میاشتې په صحرا کښې یو. په مونږ کښې جنبی هم وی او د حیض او نفاس والا زنانه هم، او اوبه نه ملاویږی، (نو مونږ څه اوکړو؟) نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل زمکه را د هغې خاوره د تیمم دپاره، استعمالوئ. بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم یو ضرب په زمکه باندې اولګولو په خپل مخ باندې د مسح کولو دپاره، بیا ئې دویم ضرب اولګولو او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو مسح اوکړه د خپلو څنګلو پورې.

علامه زیلعی رحمه الله فرمائی : **« رواه احمد فی مسنده، والبیهقی فی سننه، وکذلك اسحاق بن راهویه فی مسنده، من حدیث المثنی بن الصباح، عن عمرو بن شعیب، عن سعید بن المسیب، عن ابی هریرة »** (۳)

---

(۱) الجوهر النقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۳۱۷، ۳۱۸

(۲) الموطاء للامام مالک. کتاب الطهارة، باب العمل فی التیمم رقم ۹۱، ج ۱ ص ۵۶، نصب الرایه ۱۱ / ۱۵۶.

(۳) کذا ذکره الشیخ عبدالحی اللکنوی فی السعایة وعزاه الی احمد فقال : ومنها ما اخرجه احمد من حدیث ابی هریرة ان قوما جاؤوا ..... ج ۱ ص ۵۱۲ ......[بقیه برصفحه آئنده...

محقق ابن الهمام په فتح القدير كښې فرمائي : ﴿ وهوحديث يعرف بالمثنى بن الصباح، وقد ضعفه احمد، وابن معين في اخرين ﴾(١) د دې په سند كښې مثنى بن الصباح راوى ته امام احمد بن حنبل او يحيى بن معين رحمهما الله ضعيف ونيلې دې.

علامه زيلعي رحمه الله فرمائي : ﴿ قال احمد والرازى : المثنى بن الصباح لا يساوى شيئا، وقال النسائى : متروك الحديث ﴾(٢)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي : ﴿ وهوضعيف جدا ﴾(٣)

ابن لهيعه د عمرو بن شعيب نه دا روايت ذكر كولو سره د مثنى بن الصباح متابعت كړې دې، كما رواه ابويعلى الموصلى فى مسنده! خو ابن لهيعه خپله ضعيف دې. ذكره ابن الهمام، والزيلعى وابن حجروغيرهم.(٤)

.....بقيه ازگذشته..] وانى راجعت فلم اجد الحديث بتمامه فى مسند الامام احمد ولا فى سنن البيهقى والمذكور فيهما الى قوله : عليكم بالارض. انظر : مسند الامام احمد رقم ٧٧٣٣، تحت مسندات ابى هريرة رضى الله عنه. والسنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب ما روى فى الحائض والنفساء، يكفيهما التيمم عند انقطاع الدم اذا عدمتا الماء، رقم ١٠٣٨، ج ١ ص ٣٣٢، ٣٣

وليس فيهما الزيادة التى البحث عنها، اعنى صفة التيمم وذكر الضربتين فيها، وارى ان الشيخ السهارنفورى ربما لم يجد كذلك، لذا احال الى الشيخ عبدالحى اللكنوى بقوله : قال مولانا الشيخ عبدالحى فى السعاية. (بذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٤)

نعم ! ويعلم من كلام العلامة الزيلعى وصنيعه (بعد التتبع اليسر) ان هذه الزيادة لم يروها الامام احمد فى مسنده ولا البيهقى فى سننه ولكن ذكرها اسحاق بن راهويه فى مسند فانه (العلامه الزيلعى) ذكر هذا الحديث الى قوله عليه السلام : عليكم بالارض. ثم قال رواه احمد فى مسنده والبيهقى فى سننه، ثم قال بتغيير يسير فى اسلوبه : وكذلك اسحاق بن راهويه فى مسنده من حديث المثنى بن الصباح... الخ .... ثم ساق الحديث بتمامه فاعاد الى قوله : علكيم بالارض، وازاد فيه صفة التيمم وذكر الضربتين فيها. فعلم منه ان هذه الزيادة ذكرها اسحاق بن راهويه فى مسنده ولكنى لم يتيسر لى الرجوع الى هذا الكتاب، نعم قد وجدته بتمامه فى كنز العمال لعلى المتقى الهندى، برقم ٢٧٥٦٨، ج ٩ ص ٢٥٨، ولكنه كما دابه لا يذكر الاسانيد، وانما يحيل الى المصدر الذى اخذه منه، فاحال الى سنن سعيد بن المنصور، ولم اتمكن من الرجوع اليه كذلك، لانه ليس بموجود فيما بين ايدينا من كتب الحديث.

١) فتح القدير ج ١ ص ١٣١، كذا فى السعاية ج ١ ص ٥١٣، وبذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٥،

٢) نصب الرايه ج ١ ص ١٥٦

٣) الدارية فى تخرج احاديث الهداية، بهامش الهداية ج ١ ص ٤٩

٤) فتح القدير ج ١ ص ١٣١، نصب الرايه ج ١ ص ١٥٦، الدارية بهامش الهداية ج ١ ص ٤٩، السعاية ج ١ ص ٥١٣، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٥

په معجم اوسط د طبرانی کښې دا روایت ﴿ حدثنا أحمد بن محمد البزار الأصبهانی حدثنا الحسن بن عمارة الحضرمی حدثنا وکیع بن الجراح عن إبراهیم بن یزید عن سلیمان الأحول عن سعید بن المسیب عن أبی هریرة ﴾ طریق سره هم روایت دې، ابن الهمام رحمه الله وغیره ذکر کړې دی: ﴿ لانعلم لسلیمان الأحول عن سعید بن المسیب غیر هذا الحدیث ﴾ (۱)

خو په دې طریق کښې ابراهیم بن یزید الجوزی دې حافظ صاحب رحمه الله هغه ته هم ضعیف ونیلې دې (۲)

اووم دلیل د سیده عائشه k روایت : ﴿ عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم ، قَالَ : فِي التَّيَمُّمِ ضَرْبَتَيْنِ ، ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه البزار (۳)

حافظ هیثمی رحمه الله فرمائی : ﴿ رواه البزار وفیه الحریش بن الخریت ضعفه أبو حاتم وأبو زرعة والبخاری ﴾ (۴) یعنی ابوحاتم، ابو زرعه او امام بخاری رحمه الله د هغه تضعیف کړې دې
حقیقت دا دې چه هغوی ئې تضعیف نه دې کړې اګر چه بعض کلام ئې کړې دې

پس حافظ صاحب په التهذیب کښې فرمائی : ﴿ قال البخاری فیه نظر ﴾ (۵)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی : ﴿ واهی الحدیث ﴾ (۶)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی : ﴿ لایحتج بحدیثه ﴾ (۷)

ابن عدی رحمه الله فرمائی : ﴿ لا اعرف له کثیر حدیث، فاعتبر حدیثه فاعرف ضعفه من صدقه ﴾ (۸)
چه ماته د هغه د زیاتو احادیثو علم نشته، چه په هغې کښې غور کولو سره د هغه د صدق او ضعف فیصله اوکړم

---

(۱) فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۱. السعایة ج ۱ ص ۵۱۳. بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥

(۲) الدرایة بهامش الهدایة ج ۱ ص ٤٩. وکذا فی بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥

(۳) فقال : حدثنا به محمد بن عبد الملک القرشی . ثنا محمد بن ثابت ، حدثنا یحیی بن حکیم . ومحمد بن معمر . قالا : ثنا حرمی بن عمارة ، ثنا الحریش بن الخریت ، عن ابن أبی ملیکة ، عن عائشة . عن النبی صلی الله علیه وسلم ... (کشف الاستار عن زوائد البزار، کتاب الطهارة، قبیل : باب الغسل من الجنابة، رقم ۳۱۳، ج ۱ ص ۱٥۹)

(۴) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲٦۳

(۵) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ٥٨٤، التاریخ الکبیر للبخاری ج ۳ ص ۱۱٤

(۶) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ٥٨٤، میزان الاعتدال ج ۱ ص ٤٧٦

(۷) الجرح والتعدیل ج ۳/ الترجمة ۱۳۰٤، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ٥٨٤

(۸) الکامل فی الضعفاء ج ۱ ص ۲۹٦، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ٥٨٤

خو ورسره حافظ صاحب د یحیی بن معین رحمه الله په حوالې سره دا هم نقل کړې دی چه هغه فرمائی: ﴿لیس به باس﴾[1] او فرمائی: ﴿وقال البخاری فی تاریخه ارجوا ان یکون صالحا﴾[2]
د امام دارقطنی رحمه الله حوالې سره ئې لیکلې دی: ﴿قال الدارقطنی: یعتبربه﴾[3]
ابن ماجه د هغه نه یو حدیث ذکر کړې دی.[4]
ابن شاهین هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[5]

اتم دلیل د سیدنا ابوامامه رضی الله عنه روایت ﴿عن أبی أمامة، عن النبی صلی الله علیه وسلم، قال: التیمم ضربة للوجه، وضربة للیدین الی المرفقین.... رواه الطبرانی فی معجمه الکبیرعن علان بن عبد الصمد، عن عمر بن محمد بن الحسن، عن أبیه، عن إبراهیم بن طهمان، عن جعفر بن الزبیر، عن القاسم، عن أبی أمامة الخ﴾[6]
حافظ هیثمی رحمه الله په مجمع الزوائد کښې د دې روایت ذکر کولو نه پس فرمائی: ﴿رواه الطبرانی فی الکبیر، وفیه جعفر بن الزبیر، قال شعبة فیه: وضع اربع مائة حدیث﴾[7]
خو حافظ صاحب رحمه الله په التقریب کښې فرمائی: ﴿متروک الحدیث، وکان صالحا فی نفسه﴾[8]

---

[1]) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۲
[2]) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۲
اقول: لم اجد هذا الکلام فی تاریخ البخاری وقد نقله العلامة مغلطائی کذلک فی الاکمال ۴/۴۷ برقم ۱۲۴۷، کما نقله الحافظ فی التهذیب. والذی فی تاریخ البخاری هو قال: ابو عبدالله! ارجوا! (۳/۱۱۴) فلا ادری اسقط ما بعده من النسخة التی بین ایدینا، وکان فی نسخة الحافظین مغلطائی وابن حجر. ام اخذ ذلک من مفهوم قوله: ارجوا ..... والله اعلم.
[3]) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱
[4]) تهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۴، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱
[5]) کتاب الثقات لابن شاهین ص ۱۸، وانظر ترجمته فی التاریخ الکبیر للبخاری ج ۳ ص ۱۱۴، والجرح والتعدیل ج ۳ ص ۲۹۵، والکامل لابن عدی، و تهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۳، ۵۸۴، وتهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱، ۲۴۲، والکاشف ج ۱ ص ۲۱۴، ومیزان الاعتدال ج ۱ ص ۴۷۶، والمغنی فی الضعفاء ج ۱ ص ۳۴۱، وتهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۴، واکمال مغلطای ج ۴ ص ۴۷، وخلاصة الخزرجی رقم الترجمة ۱۲۹۶
[6]) المعجم الکبیر رقم: ۷۹۵۹، ج ۸ ص ۲۴۵
اقول: ولفظه عند الطبرانی فی النسخة التی بین ایدینا: التیمم ضربة للوجه وضربة للکفین. ولیس فیه للیدین الی المرفقین ... نعم، قد ذکره الهیثمی بهذا اللفظ فی مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۲، وعزاه الی الطبرانی، کما ذکره شیخنا. والله اعلم
[7]) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۲
[8]) تقریب التهذیب، رقم الترجمة ۹۴۱، ج ۱ ص ۱۶۱

او په التهذيب كښې فرمائي : ﴿ وقال ابوداؤد : من خيار الناس، ولكن لا اكتب حديثه ﴾[1]
ابن ماجه د مس ذكر په باب كښې د هغه يو حديث ذكر كړې دې. [2]

نهم دليل د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه روايت : ﴿ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ : كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتَّى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، وَضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه البزار عن طريق محمد بن اسحاق، عن الزهري، عن عبيدالله بن عبدالله بن عتبة، عن ابن عباس، عن عمار ... الخ[3]
سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه فرمائي چه كله د تيمم رخصت نازل شو نو زه د صحابه كرام رضي الله عنهم ترمينځه موجود اوم. چه كله مونږ ته اوبه ملاؤ نه شوې نو مونږ ته (د تيمم) حكم اوكړې شو پس مونږ يو ضرب د مخ (د مسح دپاره) اولګولو او بل ضرب د لاسونو د مسح دپاره تر څنګلو پورې اولګولو

امام بزار رحمه الله د دې روايت تخريج كولو نه پس فرمائي : ﴿ وَهَذَا الْحَدِيثُ قَدْ رَوَاهُ جَمَاعَةٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ فَتَابَعُوا ابْنَ إِسْحَاقَ ﴾[4]
يعنى د محمد بن اسحاق نه علاوه د امام زهري نورو ډير شاګردانو دا په دې طريق باندې روايت كړې دې، پس هغوى ټول د محمد بن اسحاق متابعت كوى.
﴿ وَرَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ عَنْ عَمَّارٍ وَلَمْ يَقُلْ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ ﴾[5]

مطلب دا چه د زهري نور ډير شاګردان دا حديث د ﴿ زهري، عن عبيدالله، عن عمار ﴾ نه هم روايت كوى، يعنى د عبيدالله او عمار ترمينځه د ابن عباس د واسطې نه بغير، نو دا طريق سندا د مخكښې طريق نه عالي شو.
لسم دليل د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت : دا روايت مونږ مخكښې د دارقطني، مستدرك حاكم او السنن الكبرى په حوالې سره ذكر كړې دې، د هغوى نه علاوه امام طبراني

---

[1] تهذيب التهذيب ج ٢ ص ٩٢

[2] تهذيب التهذيب ج ٢ ص ٩١، ٩٢، انظر ترجمته فى التاريخ الكبير للبخارى رقم الترجمة : ٢١٦٠، والجرح والتعديل ٢/ الترجمة ١٩٤٩، والمجروحين لابن حبان ج ١ ص ٢١٢، والكامل لابن عدى ج ١ ص ٢٠٧، وتذهيب الذهبى ج ١ ص ١٠٧، والكاشف ج ١ ص ١٨٤، وميزان الاعتدال ج ١ ص ٤٠٦، ٤٠٧، وخلاصة الخزرجى رقم الترجمة ١٠٣٧، والمغنى فى الضعفاء الترجمه ١١٤٢، واكمال مغلطائى ج ٢ ص ٨٠

[3] البحر الزخار المعروف بمسند البزار، باب اول مسند عمار بن ياسر رضى الله عنه، رقم ١٣٨٤، ج ٤ ص ٢٢١، مكتبة العلوم والحكم. وكذا فى نصب الراية ج ١ ص ١٥٤، والدراية بهامش الهداية ج ١ ص ٤٩)

[4] مسند البزار ج ٤ ص ٢٢١

[5] پورته حواله

هم په المعجم الكبير كښې د دې تخريج كړې دې (۱) دې ټولو حضراتو د علي بن ظبيان په طريق سره دا روايت نقل كړې دې، په علي بن ظبيان چه كوم كلام وو هغه مونږ مخكښې ذكر كړې دې هغه مونږ مخكښې ذكر كړې دې، هم دغه شان د دې روايت په مرفوع او موقوف دواړو طريقو باندې مونږ بحث كړې دې، دلته دا روايت مونږ د امام ابوحنيفه رحمه الله د مسند نه ذكر كوو، كوم چه امام ابو المؤيد محمد بن محمود الخوارزمي رحمه الله په الجامع المسانيد كښې كښې ذكر كړې دې. دلته اول په دې خبره باندې ځان پوهه كړئ چه دا جامع المسانيد څه څيز دې؟ جامع المسانيد دوه دى. يو د حافظ ابن كثير رحمه الله دې چه په اووۀ ديرش (۳۷) جلدونو كښې دې. چه په كښې هغه د احاديثو لس كتابونه جمع كړې دى، صحاح ستة او مسانيد اربعه يعنى مسند الامام احمد، مسند ابى بكر البزار، مسند ابى يعلى الموصلى، او معجم كبير طبرانى په دې كښې حافظ ابن كثير، صحيح، حسن، ضعيف او موضوع هر قسم احاديث جمع كړې دى. او د حروف تهجي په اعتبار سره ئې د صحابه كرام رضي الله عنهم مسندات ذكر كړې دى. د هر صحابى د مسندات شروع كولو نه مخكښې د هغه مختصر خو جامع ترجمه ذكر كوى، د هغې نه روستو د هغه مسندات او مرويات ذكر كوى. د هغې پوره نوم جامع المسانيد والسنن الهادى لاقوم السنن دې. (۲)

بل كتاب د امام ابو المؤيد محمد بن محمود الخوارزمى دې، اصل كښې د امام ابوحنيفه رحمه الله مسند لره پنځلس مختلف حضراتو خپل خپل مسند سره جمع كړې دى، خوارزمى په دې كښې هغه ټول پنځلس مسانيد په حذف مكرر سره جمع كړې دى او هم په دې مناسبت سره ئې د دې نوم جامع المسانيد كيخودلې دې. د هر حديث د ذكر كولو نه پس ئې د دې خبرې د ذكر كولو اهتمام هم كړې دې چه دا حديث په هغه پنځلس مسانيدو كښې په كوم مسند كښې دې. كه د يو نه زيات مسانيد وى نو د هغې ټولو حواله هم وركوى او ورسره په هغه مسانيدو كښې د هر مسند سند هم ذكر كوى. المكتبة الاسلامية، سمندرى لائل پور نه په دوه جلدونو كښې چهاپ شوې دې (۳)

---

۱) المعجم الكبير للطبراني رقم : ۱۳۳۶۶، ج ۱۲ ص ۲۸۱

۲) انظر مقدمة المصنف فى جامع المسانيد ج ۱ ص ۹، ۱۰

۳) وقد طبع آلان من المكتبة الحنفية بكوئته ايضا. فى مجلدين ضخيمين. حققه الشيخ نجم الدين محمد الدركانى وخرج احاديثه. وقد رتبه الامام الخوارزمى على اربعين بابا، وجمع فيه خمسة عشر من مسانيد الامام ابى حنيفة رحمه الله. التى جمعها له فحول علماء الحديث.

الاول : مسند له. جمعه الامام الحافظ ابو محمد عبدالله بن محمد بن يعقوب بن الحارث الحارثى البخارى، المعروف بعبدالله الاستاذ رحمه الله

الثانى : مسند له. جمعه : الامام الحافظ ابو القاسم طلحة پن محمد بن جعفر الشاهد العدل رحمه الله.

الثالث : مسند له. جمعه. الامام الحافظ ابو الخير محمد بن المظفر بن موسى ......[بقيه برصفحه آئنده...

دا تعارف ما په دې وجه اوکړو چه بعض جاهلان غیر مقلدین چه خپل ځان ته اهل حدیث هم وائي. خو د هغوی د جهالت دا حال دې چه هغوی ته د حدیث د دې کتاب علم نشته. او که چرته یو حنفي د جامع المسانید د یو روایت حواله ورکړي نو هغه ئې جامع المسانید لابن کثیر ګنړي او چه هغه ته هغه روایت هلته ملاؤ نه شي نو ډیر په جراءت او بې باکۍ سره وائي چه دا روایت په جامع المسانید کښې نشته. فلاني مولوي صاحب غلطه حواله ورکړې ده. حال دا چه د مولوي صاحب حواله صحیح وي. د هغه مراد جامع المسانید للخوارزمي وی او په هغې کښې هغه روایت موجود وي.

بهرحال: د جامع المسانید روایت دې: ﴿ ابوحنيفة، عن عبدالعزيز بن ابى رواد، عن نافع، عن ابن عمر، رضي الله عنهما: قال كان تيمم رسول الله ﷺ ضربتين: ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين ﴾ دا روایت د محمد بن المظفر او ابن خسرو په مسند کښې ذکر دې. (۱) دا حدیث صحیح دې او د دې ټول راویان ثقه دي.

..بقیه ازګذشته..] بن عيسى بن محمد رحمه الله

الرابع: مسند له. جمعه. الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهاني رحمه الله

الخامس: مسند له. جمعه. الامام الشيخ الثقة العدل ابوبكر محمد بن عبدالباقي بن محمد الانصاري رحمه الله

السادس: مسند له.جمعه.الامام الحافظ صاحب الجرح والتعديل ابواحمدعبدالله بن عدى الجرجاني رحمه الله

السابع: مسند له. رواه عنه. الامام الحسن بن زياد اللؤلؤي رحمه الله

الثامن: مسند له. جمعه الامام الحافظ عمر بن الحسن الاشناني رحمه الله

التاسع: مسند له. جمعه الحافظ الامام ابوبكر احمد بن محمد بن خالد بن خلي الكلاعي رحمه الله

العاشر: مسند له. جمعه الامام الحافظ ابو عبدالله محمد بن الحسين بن محمد بن خسرو البلخي رحمه الله.

الحادي عشر: مسند له. جمعه الامام ابو يوسف القاضي يعقوب بن ابراهيم الانصاري رحمه الله. ورواه عنه يسمى نسخة ابى يوسف.

الثاني عشر: مسند له. جمعه الامام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله، ورواه عنه يسمى نسخة محمد.

الثالث عشر: مسند له. جمعه. ابنه الامام حماد بن ابى حنيفة، ورواه عن ابيه رضى الله عنهما

الرابع عشر: مسند له. جمعه ايضا الامام محمد بن الحسن، معظمه عن التابعين، ورواه عنه، يسمى الاثار

الخامس عشر: مسند له. جمعه الامام الحافظ ابو القاسم عبدالله بن محمد بن ابى العوام السعدى رحمه الله

وفي الباب الاربعين عرف مشائخ هذه المسانيد على حروف المعاجم من اصحاب رسول الله ﷺ. ومن مشائخ الامام ابى حنيفة من الصحابة والتابعين رضى الله تعالى عنهم. ويقرب عددهم من ثلاثمائة شيخ. ومن اصحاب الامام ابى حنيفة الذين رووا عنه في هذا الكتاب. وهم خمس مائة او يزيدون، وان شئت المزيد فراجع مقدمة الامام الخوارزمي في جامع المسانيد. ج ۱ ص ۵ - ۱۶

(۱) جامع المسانيد للخوارزمي، الباب الرابع في الطهارة، الفصل الاول في كيفية الوضوء والتيمم، رقم ۳۳۰، ج ۱ ص ۲۷۷، ۲۷۸

عبدالعزیز بن رواد بفتح الدال وتشدید الواؤ(١) په هغه باندې د ارجاء تهمت دې، کله کله به ورته وهم راتلو، خو څو جلیل القدر ائمه هغه ته ثقه وئیلې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله په التقریب کښې فرمائی: ﴿صدوق، عابد، ربما وهم، رمی بالارجاء﴾(٢)

حافظ ذهبی رحمه الله په الکاشف کښې فرمائی: ﴿ثقة، مرجیء، عابد﴾(٣)

په ١٦٩ هجری کښې په مکه مکرمه کښې وفات شوې دې. (٤)

---

١) تقریب التهذیب ج ١ ص ٤٠٦، الترجمة (٤١١٠)

٢) پورته حواله، السعایة ١\٨٨

٣) الکاشف، رقم الترجمة، (٢٤٢٤) ج ٢ ص ١٩٢

٤) تهذیب الکمال ج ١٨ ص ١٤٠، تقریب التهذیب ج ١ ص ٤٠٦، الکاشف ج ٢ ص ١٩٢

دا عبدالعزیز بن ابی رواد. د هغه نوم میمون. ایمن او یمن نقل کړې شوې دې، دا د مهلب بن ابی صفره آزاد کړې غلام دې. د عثمان بن ابی رواد، جبله بن ابی رواد، حکم بن ابی رواد او عباد بن ابی رواد رور او د عماره بن حفصه د ترۀ ځوئې دې.

دې د اسماعیل بن امیه. سالم بن عبدالله بن عمر، ضحاک بن مزاحم، عکرمه مولی ابن عباس، محمد بن زیاد جمحی، نافع مولی ابن عمر او ابو سلمه حمصی وغیره نه روایت کوی.

د هغه نه امام ابوحنیفه، حفص بن عمر بن میمون، خلاد بن یحیی، زائده بن قدامه، سعد بن الصلت البجلی، سفیان ثوری، ابو عاصم الضحاک بن مخلد، ضمره بن ربیعه، عبدالله بن رجا المکی، عبدالله بن المبارک، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالرزاق بن همام، ابو نعیم الفضل بن دکین، مکی بن ابراهیم البلخی، وکیع بن الجراح او یحیی بن سعید القطان رحمهم الله وغیره روایت کوی.

حمیدی نقل کوی: ﴿کان یرجی الارجا﴾

ابو احمد بن عدی فرمائی: ﴿وفی بعض احادیثه ما لا یتابع علیه﴾

امام نسائی رحمه الله فرمائی: ﴿لیس به باس﴾

عبدالله بن احمد د خپل پلار احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کوی: ﴿رجل صالح الحدیث، وکان مرجنا، ولیس هو فی التثبت مثل غیره﴾

علی بن الجنید رحمه الله وائی: ﴿کان ضعیفا، واحادیثه منکرات﴾

ساجی رحمه الله فرمائی ﴿صدوق، کان یری الارجاء﴾

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ﴿هو متوسط فی الحدیث، وربما وهم فی حدیثه﴾

عجلی فرمائی ﴿ثقة﴾ یحیی بن سعید القطان فرمائی ﴿عبدالعزیز بن رواد ثقة فی الحدیث، لیس ینبغی ان یترک حدیثه لرایٔ اخطا فیه﴾ یحیی بن معین فرمائی: ﴿ثقة﴾

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی ﴿صدوق، ثقة فی الحدیث متعبد﴾

علی بن الجنید د هغه تضعیف کړې دې. خو د هغه دا تضعیف معتبر نه دې، اول خو په دې وجه چه هغه په دې تضعیف کښې متفرد دې. د دې په مقابله کښې جمهور ائمه کرامو د هغه توثیق کړې دې. دویم په دې وجه چه کومو حضراتو د هغه توثیق کړې دې د هغوی درجه د علی بن الجنید نه یقینا لویه ده او عام طور سره په جرح او تعدیل کښې هم د هغوی خبره معتبره .....

[بقیه برصفحه آئنده...

په اثبات ضربتین باندې دلیل عقلي د ضربتین د اثبات دپاره جمهور فقهاء د آیت تیمم ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِّنْهُ﴾[۱] نه هم استدلال کوی، وجه د استدلال ئې دا ده چه په دې آیت کریمه کښې په مخ او دواړو لاسونو باندې د مسح کولو حکم کړې شوې دې او دا خبره معلومه ده چه تیمم د اودس خلیفه دې، او په اودس کښې هم د دې دوه اندامونو د وینځلو حکم دې او هلته په یو اوبو سره د مخ او لاسونو وینځل جائز نه دی. بلکه د دواړو دپاره جدا جدا دوه کرته اوبه اخستل ضروری دی، هم دغه شان به د هغه په نائب تیمم کښې هم یو کرت خاوره اخستلو سره د دوه اندامونو دپاره استعمالول جائز نه وی، بلکه د هر اندام (یعنی مخ او لاسونو) دپاره جدا جدا خاوره اخستل دی، ځکه چه د اصل او خلف حکم یو وی، او دا به هم هغه وخت وی چه کله دوه ضربونه اولګولې شی. (۲).

په دې باندې دا اشکال واردیږی چه دا د نص په مقابله کښې د قیاس نه حکم ثابتول دی او د نص په مقابله کښې قیاس استعمالول صحیح نه دی، مطلب دا چه په نص کښې خو ﴿ فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِّنْهُ ﴾ صرف د مخ او د لاسونو د مسح حکم دې، په هغې کښې تکرار خو نشته، چه د هر اندام دپاره ځانله ځانله خاوره اخستلو سره مس اوکړې شی او د ضربتین ثبوت خو په تکرار باندې مبني وو؟

نو ددې جواب دا دې چه په آیت کریمه کښې تکرار اګر چه نصا نه دې ذکر خو دلالة ذکر دې، هم دا وجه ده چه په آیت تیمم کښې استیعاب العضوین هم نصا نه دې ذکر شوې، بلکه صرف دومره پکښې دی چه د مخ او لاسونو مسح اوکړې شی، خو تیمم چونکه د اودس نائب دې او په اودس کښې استیعاب د تمام ارکانو نه دې (چه د هغې نه بغیر اودس نه کیږی) لهذا د هغه په نائب تیمم کښې په هم استیعاب ضروری وی، نو څنګه چه د استیعاب مسئله منصوص نه ده، بلکه مدلول ده یعنی د هغې ذکر نصا نشته بلکه دلالة دې هم دغه شان د ضربین ذکر هم اګر چه نصا نه دې خو دلالة دې. لهذا دا خبره صحیح نه ده چه د ضربتین ثبوت د قیاس نه کړې

..بقیه ازګذشته..] ګڼړلې شی. لهذا د یحیی بن سعید القطان، امام عجلی، یحیی بن معین، حافظ ابن حجر، حافظ ذهبی او امام ابو حاتم رحمهم الله په شان جلیل القدر ائمه جرح وتعدیل د توثیق کیدو سره به د علی بن الجنید د تضعیف هیڅ اعتبار نه وی.

د هغه د احوال د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۸ ص ۱۳۶- ۱۴۰، والطبقات الکبری لابن سعد ج ۵ ص ۴۹۳، والتاریخ الکبیر للبخاری ج ۶/ الترجمة ۱۵۶۱، والجرح والتعدیل ج ۵/ الترجمة ۱۸۳۰، والکامل لابن عدی ج ۲ ص ۳۰۲، وتهذیب الاسماء واللغات للنووی ج ۱ ص ۳۰۷، وسیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۱۸۴، وتاریخ الاسلام للذهبی ج ۶ ص ۲۳۹، والکاشف ج ۲ ص ۱۹۲، والمغنی فی الضعفاء للذهبی ج ۲/ الترجمة ۳۷۳۴، ومیزان الاعتدال ج ۲/ رقم الترجمة ۵۱۰۱، وتهذیب التهذیب ج ۶ ص ۲۳۸، ۲۳۹، وتقریب التهذیب ج ۱ ص ۴۰۶، وخلاصة الخزرجی ج ۲/ الترجمة ۴۳۳۸.

[۱]) المائدة : ۶

[۲]) امانی الاحبار ج ۲ ص ۱۲۳، ۱۲۴، بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۶، السعایة ج ۱ ص ۵۱۵

شوي دي او د نص په مقابله کښې قياس صحيح نه دې. بلکه د ضربتين ثبوت هم د آيت کريمه مدلول دې. اګر چه منصوص نه دې. ([1])

اثار صحابه وتابعين رضي الله عنهم: دا خو د هغه احاديثو ذکر وو د کوم نه چه جمهور فقهاء کرام په اثبات ضربتين باندې استدلال کوی، چه په هغې کښې بعض اګر چه ضعيف دی خو د بعض نورو صحيح احاديثو سره په يوځائې کولو باندې د ضعف کمې پوره کيږی. علامه عبدالحئ لکنهوی صاحب رحمه الله په السعايه کښې فرمائې: **﴿ قد وردت احاديث بروايات متعددة تدل صراحة وباطلاقها على الاستيعاب، وبعضها وإن كانت ضعيفة، لكنه ينجبر بضم بعضها الى بعض، كما بسطه الزيلعي في نصب الراية ﴾** ([2])

يعنې ډير احاديث په دې خبره کښې صراحت سره په استيعاب الوجه باندې دلالت کوی، چه د هغې نه بعض اګر چه ضعيف دی، خو د نورو صحيح احاديثو سره يو ځائې کولو باندې د هغې ضعف ختميږی، د هغې نه روستو هغوی څلور احاديث ذکر کړې دی: يو د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما، دويم د سيدنا جابر رضي الله عنه، دريم د اسلع رضي الله عنه او څلورم د عائشې رضي الله عنها. او په هغې کښې چه په کوم کوم ځائې کښې په کوم کوم راوی باندې کلام وو هغه لره په تفصيل سره ذکر کولو نه پس ئې دا تبصره کړې ده چه: **﴿ فهذه الاخبار وامثالها مما سنذكرها في شرح باب التيمم ان شاء الله تعالى تدل على الاستيعاب ﴾** ([3]) او دا ټول احاديث مونږ ذکر کړل، په دې کښې د استيعاب سره د ضربتين ذکر هم دې.

د دې نه علاوه د جمهور د موقف په تائيد کښې د صحابه کرام او تابعينو اثار هم دی چه د هغې نه څو دا دی:

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر **﴿ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ تَيَمَّمَ فِي مِرْبَدِ النَّعَمِ، فَقَالَ: بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِهِمَا عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة في مصنفه، من طريق ابن علية، عن ايوب، عن نافع، عن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما ﴾** ([4])

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په مربد النعم کښې تيمم اوکړو، نو خپل لاس ئې په زمکه باندې

---

[1]) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۶

[2]) السعاية ج ۱ ص ۸۷

[3]) پورته حواله

[4]) المصنف، كتاب الطهارة، باب في التيمم كيف هو؟ رقم ۱۶۸۵، ج ۲ ص ۱۸۵. ورواه عبدالرزاق عن معمر، عن الزهري، عن سالم، عن ابن عمر مثله. المصنف، كتاب الطهارة، باب: كيف التيمم من ضربة رقم ۸۱۷، ج ۱ ص ۱۷۷. ورواه الطحاوي في شرح معاني الاثار من طريق يونس عن علي بن معبد عن عبيد الله بن عمر وعن عبدالكريم الجزري، عن نافع عن ابن عمر. كتاب الطهارة، باب صفة التيمم، كيف هي. رقم ۶۵۴، ج ۱ ص ۱۴۷، وكذا في اثار السنن للنيموي، كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۱۸۹، ص ۴۸

اووهلو او په هغې سره ئې د خپل مسح اوکړه، بيا ئې خپل لاس په زمکه باندې اووهلو او په هغې سره ئې د خپلو دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

د سيدنا على رضى الله عنه اثر: ﴿ أن عليا قال فى التيمم ضربة فى الوجه وضربة فى اليدين إلى الرسغين ﴾ رواه عبدالرزاق فى مصنفه، عن ابراهيم بن طهمان الخراسانى، عن عطاء بن السائب عن ابى البخترى ان عليا الخ ﴾[1]

سيدنا على رضى الله عنه فرمائى چه په تيمم كښې دوه ضربونه دى. يو د مخ دپاره او دويم د لاسونو دپاره تر څنګلو پورې.

تيمم رسغين پورې دې يا مرفقين پورې يا مناكب واباط پورې، دا مسئله خو د دې نه روستو خبره ده، خو په دې اثر كښې د ضربتين تصريح ده او هم د دې نه استدلال دې.

د امام حسن بصرى رحمه الله اثر: ﴿ سُئِلَ عَنِ التَّيَمُّمِ ؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ إِلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابى شيبة[2]

د امام حسن بصرى رحمه الله نه د تيمم په باره كښې تپوس اوكړې شو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مخ مسح اوكړه، بيا ئې په دويم كرت خپل لاس په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوكړه.

د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر: ﴿ عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَالِمًا عَنِ التَّيَمُّمِ ؟ قَالَ: فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابى شيبة من طريق ابن عليه عن ايوب.[3]

ايوب فرمائى چه ما د سالم نه د تيمم د طريقې په باره كښې تپوس اوكړو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مسح اوكړه، بيا ئې په دويم كرت په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوكړه.

د امام طاؤس رحمه الله اثر: ﴿ عَنِ ابْنِ طَاوُس، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّهُ قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾[4]

طاؤس رحمه الله فرمائى چه په تيمم كښې دوه ضربونه دى، يو ضرب مخ باندې د مسح كولو، دپاره

---

[1]) مصنف عبدالرزاق ج ۱ ص ۱۶۴

[2]) عن طريق بن عليه، عن حبيب بن الشهيد، انه سمع الحسن، سئل عن التيمم؟ رقم ۱۶۸۷. ج ۱ ص ۱۸۵. ورواه عبدالرزاق عن الثورى، عن يونس، عن الحسن، ولفظه، مرة للوجه ومرة لليدين الى المرفقين. رقم ۸۲۱. ج ۱ ص ۱۶۶

[3]) المصنف رقم ۱۶۸۶. ج ۲ ص ۱۸۵

[4]) رواه ابن ابى شيبة فى مصنفه من طريق ابن مهدى، عن زمعة، عن ابن طاؤس عن ابيه برقم ۱۶۹۳. ج ۲ ص ۱۸۷

او دویم ضرب په دواړو لاسونو باندې د څنګلو پورې (د مسح کولو دپاره)

د ابن شهاب زهری رحمه الله اثر ﴿ عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ : التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ : ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ ﴾ رواه ابن ابی شیبة([1])

ابن شهاب زهری رحمه الله فرمائی چه په تیمم کښ دوه ضربونه دی، یو د مخ دپاره او بل د دواړو لاسونو دپاره.

د ابراهیم نخعی رحمه الله اثر ﴿ عن ابراهیم، قال تضع راحتیك فی الصعید، فتمسح وجهك، ثم تضعهما ثانیة، فتنفضهما فتمسح یدیك وذراعیك الی المرفقین ﴾([2])

ابراهیم نخعی رحمه الله د تیمم طریقه بیانولو سره فرمائی چه دواړه لاسونه په خاوره کښ کیخودلو سره د هغې نه په مخ باندې مسح اوکړې شی، بیا دې په دویم کرت په خاورو باندې کیخودلې شی او هغې لره څنډلو سره دې د لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړې شی.

د فن حدیث متعلق څو اصول : د جمهورو استدلال او د حنابله د دلیل جواب په څو اصولو باندې مبنی دې، اول دې په هغه اوصولو باندې ځان پوهه کړې شی.

اولې اصل دا دې چه : ﴿ عدم ذکر الشئ لا یستلزم نفیه، وکذا ذکر العدد لا ینفی ما فوقه، لان مفهوم العدد لا یعتبر ﴾

یعنی د یو څیز په نه ذکر کولو سره د هغه نفی نه لازمیږی، هم دغه شان د یو عدد ذکر د هغه د مافوق نفی لره مستلزم نه دې، ځکه چه د عدد مفهوم (په طور د مخالفت) معتبر نه دې. ([3])

---

[1]) فی مصنفه من طریق معن بن عیسی، عن ابن ابی ذنب عن الزهری قال...الخ ...برقم ۱۶۹۶، ج ۲ ص ۱۸۸

[2]) رواه الامام محمد فی کتاب الاثار، قال : اخبرنی ابو حنیفة قال حدثنا حماد عن ابراهیم فی التیمم قال الخ : وقا ل محمد : وبه ناخذ ونری مع ذلک ان ینفض یدیه فی کل مرة، من قبل ان یمسح وجهه وذراعیه وهو قول ابی حنیفة. (کتاب الطهارة، باب التیمم، رقم ۳۱، ص ۱٤، کذا فی جامع المسانید للخوارزمی، الباب الرابع فی الطهارة، الفصل الاول فی کیفیة الوضوء والتیمم، رقم ۳۳۱، ج ۱ ص ۲۷۸

[3]) ففی مسلم الثبوت وشرحه فواتح الرحموت : (ومنها مفعولم العدد) : وهو نفی الحکم الثابت بعدد معین عما زاد علیه. کقوله تعالی ﴿ والذین یرمون المحصنات ثم لم یاتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانین جلدة ﴾ (النور : ٤) فیفهم منه عدم جلد ما زاد علی ثمانین (واختلف الحنفیة) فیه (فمنهم منکر) له. کالامام فخر الاسلام وشمس الائمة وغیرهما (کالبیضاوی) وامام الحرمین والقاضی ابی بکر کلهم من الشافعیة. (المقالة الثانیة فی المبادئ اللغویة ج ۱ ص ٤۷۳)

وقال ابن عابدین الشامی رحمه الله : وهو (مفهوم المخالفة) علی اقسام .... مفهوم الصفة نحو (ثمانین جلدة) فعند الشافعیة معتبر سوی الاخیر، وعند الحنفیة غیر معتبر باقسامه فی کلام الشارع فقط ... وقال العلامه البیری فی شرحه :

والذی فی الظهیریة : الاحتجاج بالمفهوم لا یجوز، وهو ظاهر المذهب عند علمائنا رحمهم الله تعالی. وما ذکره محمد فی السیر الکبیر من جواز الاحتجاج بالمفهوم فذلک خلاف ظاهر الروایة..[بقیه برصفحه آئنده...

لهذا كه په يو روايت كښې د يو ضرب ذكر راغلې دې او د بل ذكر نشته نو په دې سره د دويم ضرب نفى نه لازميږى، نه د يو عدد د دوه په نفى باندې دلالت كوى.

دويم اصل: چه كه په يو روايت كښې زيادت ثابت شى، نو هغه مقبول وى، ترڅو پورې چه هغه د نورو صحيح رواياتو د مضمون منافى نه وى. (۱) لهذا په كومو رواياتو كښې چه ضرب ثانيه ثابت دې نو هغه به مقبول وى، ځكه چه د ضرب واحده والا روايات ثابته د هغې منافى نه دى، ځكه چه ضرب واحده د ضرب ثانيه نفى لره مستلزم نه دى.

دريم اصل: دا دې چه كله ضعيف روايات په ډيرو طرقو سره روايت شى نو هغه قوى كيږى او د هغې نه استدلال كول صحيح وى بعض وخت هغه حديث د مشهور درجې ته اورسيږى او په هغې كښې د راوى مضر كيدل هم ضعيف نه وى. (۲) لهذا د جمهورو په رواياتو كښې ضعيف

..بقيه ازگذشته..] ... والحاصل : ان العمل الان على اعتبار المفهوم فى غير كلام الشارع، لان التنصيص على الشئ فى كلامه لا يلزم منه ان يكون فائدته النفى عما عداهُ (شرح عقود رسم المفتى، المفهوم واقسامه، ص ۷۵، ۷۷، ۷۹.

وفى شرح التحرير لابن امير الحاج : (... والحنفية ينفونه) اى : اعتبار مفهوم المخالفة (باقسامه فى كلام الشارع فقط) فقد نقل الشيخ جلال الدين الخبازى فى حاشية الهداية من شمس الائمة الكردرى : ان تخصيص الشئ بالذكر لا يدل على نفى الحكم عما عداه فى خطابات الشارع، فاما فى متفاهم الناس وعرفهم، وفى المعاملات والعقليات يدل. اهـ (كتاب التقرير والتحبير، مفهوم المخالفة ج ۱ ص ۱۵٤)

۱) قال ابن الصلاح فى مقدمته : اَلثَّانِى : اَنْ لَا تَكُونَ فيه مُنَافَاةٌ وَمخَالَفَةٌ اَصْلًا لمَا رَوَاه غَيْرُهُ كَالْحَدِيثِ الَّذِى تَفَرَّدَ بِروَايَة جمْلَته ثِقَةٌ ، وَلَا تَعَرُّضَ فيه لمَا رَوَاه الْغَيْرُ بِمخَالَفَه اَصْلًا . فَهٰذَا مَقْبولٌ ، وَقَدْ اَدَّعَى الْخَطِيبُ فِيهِ اتِّفَاقَ الْعُلَمَاءِ عَلَيْهِ. (معرفة انواع علوم الحديث، معرفة زيادات الثقات وحكمها، ص ۱۷۸، تحقيق الشيخ ماهر ياسين الفحل، دار الكتب العلمية)

كذا فى : (الكفاية فى معرفة اصول علم الرواية، للخطيب البغدادى، باب القول فى حكم خبر العدل اذا تفرد برواية زيادة فيه لم يروها غيره. ج ۲ ص ۵۳۸، ۵۳۹) و(نزهة النظر فى توضيح نخبة الفكر، للحافظ ابن حجر العسقلانى، بحث زيادة الثقة، تحقيق نور الدين عتر، مكتبة البشرى)

۲) قال الشيخ ظفر احمد العثمانى رحمه الله : وحاصله : ان الضعيف اذا تعددت طرقه، او تايد بما يرجح قبوله فهو : الحسن لغيره. (قواعدفى علوم الحديث ص ۲۵)

والحديث الضعيف اذا تعددت طرقه، ولو طريقا واحدة اخرى، ارتقى بمجموع ذلک الى درجة الحسن، وكان محتجابهُ (قواعد فى علوم الحديث، الفصل الثانى فى بيان ما يتعلق بالتصحيح والتحسين من قواعد مهمة واصول. ص ٤۹)

وقال العلامة النووى رحمه الله : الحديث الضعيف عند تعدد الطرق يرتقى عن الضعف الى الحسن، ويصير مقبولا معمولا به.

قال الحافظ السخاوى : ولا يقتضى ذلک الاحتجاج بالضعيف، فان الاحتجاج انما هو بالهيئة المجموعة، كالمرسل حيث اعتضد بمرسل اخر ولو ضعيفا، كما قاله الشافعى والجمهور. اهـ (اعلاء السنن، كتاب الصلاة، باب طريق السجود ج ۳ ص ۲۶، ادارة القران) .....[بقيه برصفحه آئنده...

روايات هم دی نو هغه د تعدد طرق د وجې نه قابل احتجاج دی او په هغوی کښې ضعيف راوی د استدلال دپاره مضر نه دې، لکه چه د علامه لکهنوی رحمه الله په حوالې سره مونږ مخکښې ذکر کړې دی.

څلورم اصل: دا دې چه يو حديث يو ثقه راوی مرفوعا روايت کړی او هم هغه بل ثقه راوی يا ډير ثقه راويان موقوفا روايت کړی نو د هغوی موقوفا روايت کول د طريق رفع ضعف لره مستلزم نه دی. يعنی د هغې نه د مرفوع طريق په ضعف باندې استدلال نه شی کيدې. ځکه چه دا د ثقه زيادت دې او د ثقه زيادت مقبول وی، مګر دا چه يوه قرينه په شذوذ باندې دلالت اوکړی. او يوه وجه دا هم ده چه کله راوی په طور د بيان حديث هغه ذکر کوی نو هم په دې وجه ئې مرفوعا روايت کړی او کله ئې په طور د بيان مسئله يا په طور د فتوی ذکر کړی، نو ظاهره ده چه په دې کښې د مرفوعا ذکر کولو خاص وجه نه وی، نو موقوفا ئې ذکر کړی. اوس په مرفوع او موقوف کښې هيڅ تنافی نه وی، بلکه د هغې رفع او وقف دواړه صحيح وی. (۱) لهذا په سابق کښې د جمهور په دلائلو کښې ذکر کړې شوې هغه روايات کوم چه مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره روايت شوې دی، هغه دواړه صحيح دی، او د بعض حضراتو دا وينا چه ﴿والصواب انه موقوف﴾ لره اعتبار نشته، ځکه چه په دې صورت کښې د موقوف او مرفوع هيڅ منافات نشته.

د حنابله د دليل جواب: حنابله د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د حديث نه استدلال کړې وو، جمهور د دې مختلف جوابات ورکوی.

اول جواب: امام طحاوی رحمه الله وغيره دا ورکوی چه د سيدنا عمار رضي الله عنه په روايت کښې سخت اضطراب دې، کله کفين، کله کوعين، کله مرفقين، هم دغه شان پکښې مناکب او آباط هم راغلې دی. لهذا د دې نه استدلال صحيح نه دې. (۲) هم په دې وجه امام ترمذی رحمه الله د دې

.....بقيه ازګذشته ا وقال الحافظ ابن كثير رحمه الله: قال الشيخ أبو عمر: لا يلزم من ورود الحديث من طرق متعددة كحديث "الأذنان من الرأس": أن يكون حسناً، لأن الضعف يتفاوت. فمنه ما لا يزول بالمتابعات... كرواية الكذابين والمتروكين، ومنه ضعف يزول بالمتابعة، كما إذا كان راويه سيء الحفظ، أو روى الحديث عن حضيض الضعف إلى أوج الحسن أو الصحة. (اختصار علوم الحديث النوع الثانى الحسن. ص ٣٨، دار الكتب العلمية) كذا فى (جامع التحصيل فى احكام المراسيل، الباب الثانى. تقوية الحديث الضعيف بتعدد الطرق. ص ٤١، عالم الكتب.

(١) قال النووى فى التقريب: الرابع إذا روى بعض الثقات الضابطين الحديث مرسلا وبعضهم متصلا أو بعضهم موقوفا وبعضهم مرفوعا أو وصله هو أو رفعه فى وقت أو أرسله ووقفه فى وقت فالصحيح ان الحكم لمن وصله او رفعه. سواء كان المخالف له مثله او اكثر. لان ذلک زيادة ثقة وهى مقبولة. (تقريب النووى بحث المعضل ج ١ ص ٣٥٣، ٣٥٤) كذا فى (الكفاية لخطيب البغدادى، باب فى الحديث يرفعه الراوى تارة ويقفه اخرى ... ما حكمه ؟ج٢ ص٥١٦) ومعرفة انواع علم الحديث لابن الصلاح، بحث المعضل ص: ١٥٥)

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣، السعاية ج ١ ص ٥١١، ٥١٢

روایت ذکر کولو نه پس فرمائی ﴿ فضعف بعض اهل العلم حدیث عمار عن النبی ﷺ فی التیمم للوجه والکفین، لما روی عنه حدیث المناکب والاباط ﴾[1]

یعنی بعض اهل علم د تیمم للوجه والکفین په سلسله کښې وارد شوی د عمار رضی الله عنه د حدیث تضعیف کړې دې ځکه چه د هغه نه یو روایت د مسح الی المناکب والاباط هم روایت دې، د دې جواب زیات وضاحت او په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې د واقع اضطراب تفصیل به انشاء الله په وړاندې مسئله کښې راځي. د دې نه قطع نظر چه دا اضطراب مضر فی الاستدلال دې یا نه.

دویم جواب کوم چه اکثر حضراتو ذکر کړې دې او هم هغه قوی او مضبوطه خبره ده. هغه دا چه د رسول الله ﷺ مقصد د تیمم پوره طریقه بیانول نه وو. بلکه د تیمم معروف طریقې طرف ته اشاره وه او د ضرب او کیفیت مقصود بیانول مقصود وو. ﴿واجابوعن هذا بان المراد ههنا هو صورة الضرب للتعلیم، ولیس المراد جمیع مایحصل به التیمم﴾[2]

د دې توجیه تائید خپله د سیدنا عمار رضی الله عنه د روایت نه کیږی، په کوم کښې چه هغه فرمائی چه ماته جنابت رسیدلې وو. نو زه په خاورو کښې اولوغړیدم، بیا مې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضریدو سره صورت حال بیان کړو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ انمایکفیك هکذا ﴾چه ستا دپاره هم دومره کافی ده ... الخ. د دې سیاق نه صفا معلومیږی چه د رسول الله ﷺ مقصد د تیمم د پوره طریقې تعلیم ورکول نه دی. بلکه د تمرغ نفی کولو سره د صحیح طریقې او د ضرب د صورت طرف ته اشاره کول وو. د دې نه دا هم معلومه شوه چه په ﴿ انما یکفیك ﴾کښې حصر حقیقی نه دې، بلکه اضافی دې، یعنی په نسبت د تمرغ. او شاته د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت مونږ د مسند بزار په حوالې سره ذکر کړې دې چه په هغې کښې د ضربتین تصریح ده. هغه د دې توجیح د تولو نه قوی مؤید دې. **والله اعلم**

د محدث خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله تحقیق مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله فرمائی چه په بخاری کښې ماته داسې حدیث ملاؤ نه شو چه په هغې کښې صراحة د ﴿ ضربة واحدة ﴾ثبوت وی، خو په مسلم کښې چه ﴿ من طریق ابی معاویة عن الاعمش ﴾کوم روایت دې په هغې کښې د ضرب واحدة تصریح ده. ونصه: ﴿ انما کان یکفیك ان تقول بیدیك هکذا، ثم ضرب بیدیه الأرض ضربة واحدة، ثم مسح الشمال علی الیمین، وظاهر کفین ووجهه ﴾[3] په بعض نسخو کښې ﴿ ثم ضرب بیده الی الارض ﴾ دې یعنی د ﴿ بیدیه ﴾په ځائې ﴿ بیده ﴾ دې. یعنی رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ستاسو دپاره دومره

---

[1] جامع الترمذی. ابواب الطهارة. باب ما جاء فی التیمم رقم ۱٤٤

[2] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، ۳۳، السعایة ج ۱ ص ۵۱۱، شرح النووی ج ٤ ص ۲۸۳

[3] مسلم. کتاب الیحض. باب التیمم رقم ۸۱۶

کول کافي دی، د هغې نه روستو ئې په زمکه باندې يو ضرب اولګولو، او هم په هغه يو ضرب سره ئې په ګس لاس باندې د ښی لاس مسح اوکړه او د دواړو لاسونو د بهر حصې او د مخ مسح ئې اوکړه.

اوس د ﴿ بيده ﴾ د نسخې او روايت مطابق دا په دې خبره باندې صراحة دلالت کوی چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم د پوره طريقې تعليم ورکول نه وو، بلکه د ضرب او مسح اصل صورت او کيفيت بيانول مقصود وو، (ګينې په تيمم کښې په يو لاس سره د ضرب لګولو څوك هم قائل نه دی) هم دغه شان ﴿ ثم مسح الشمال على اليمين ﴾ هم په دې خبره باندې صراحت سره دلالت کوی چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم صورت اجماليه لره بيانول وو، نه د تيمم د پوره طريقې تعليم ورکول. هم دغه شان په دې روايت کښې ﴿ ظاهر کفيه ﴾ دې او د بخاری په روايت دې کښې دی ﴿ ثم مسح بها ظهر کفه بشماله او ظهر شماله بکفه ﴾[1] اوس د مسلم په روايت کښې د ظاهر کفين په مسح باندې اکتفاء کول او د بخاری د روايت مطابق په مسح ظاهر احد الکفين اکتفاء کول په دې خبره باندې بالکل صريح دليل دې چه د رسول الله ﷺ مقصود د تيمم پوره طريقه بيانول نه وو. که د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول وې نو بيا خو به د دې نه دا لازميده چه په تيمم کښې يا خو د (ظهر الکف الواحد) مسح واجب وی، يا صرف د ظهر الکفين مسح واجب وی، د جميع الکفين (ظاهرا وباطنا) مسح به واجب نه وی، ځکه چه په روايات صحيحه صريحه کښې د ټولو اقل مقدار هم دا دې، خو د دې څوك هم قائل نه دې.

د بخاری باب التيمم ضربة د لاندې امام بخاری رحمه الله چه کوم حديث ذکر کړې دې د هغې په اخره کښې دی، ومسح وجهه وکفيه واحدة ...[2] دلته اګر چه د ﴿ واحدة ﴾ تصريح ده، خو ظاهره ده چه د ﴿ ضربة واحدة ﴾ او د ضربتين، تصريح دلته هم نشته، د دې نه متبادر هم دا ده چه د دې مطلب ﴿ مسحة واحدة ﴾ وی، يعنی ﴿ ومسح وجهه وکفيه مسحة واحدة ﴾ د دې مطلب به وی چه خپل مخ او دواړو لاسونو باندې ئې يو کرت مسح اوکړه. حافظ صاحب په فتح الباری کښې د دې هم دا معنی بيان کړې ده. [3]

ممکن ده چه امام بخاری رحمه الله د ﴿ مسحة واحدة ﴾ نه مراد ﴿ ضربة واحدة ﴾ اخستلې وی، هم په دې وجه ئې دا روايت په باب التيمم ضربة د لاندې ليکلې دې، خو دا خبره مسلم نه ده، ځکه چه په دې کښې دا هم احتمال دې چه د دې نه مراد دا وی چه په وجه او کفين کښې ئې د هر يو مسح

---

[1]) صحيح البخاری، باب التيمم ضربة رقم ۳۴۷

[2]) صحيح البخاری، باب التيمم رقم ۳۴۷

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۷

يو كرت اوكړه، نه دوه يا درې كرته، لهذا اوس خو به د دې نه په حد ضربه باندې استدلال كول صحيح نه وى. هم دغه شان باقى چه كوم روايات دى د هغې نه هم په ضربه واحده باندې استدلال صحيح نه دې، ځكه چه د هغې نه چه په كومو رواياتو كښې د وحدت تصريح ده هغه د واحده نه د زائد په نفى باندې دلالت نه كوى، ځكه چه دا اصل مونږ ذكر كړې دى چه د اصل مفهوم معتبر نه دې، او د يو عدد ذكر د هغه نه د ما فوق په نفى باندې دلالت نه كوى. او په كومو رواياتو كښې چه د وحدت ذكر نشته بلكه د ﴿ ضربة ﴾ ذكر دې لكه چه د بخارى په روايت كښې دى ﴿ فضرب بكفه ضربة ﴾ (١) هغه هم د مفهوم مخالف نه بغير د ضربه واحده نه د زائد په نفى باندې استدلال نه كوى. او مفهوم مخالف چونكه زمونږ په نزد معتبر نه دې، په دې وجه دا استدلال زمونږ خلاف حجت نه شى كيدې، لهذا اوس صرف هم هغه روايات د معارضه نه سالم پاتې شو كوم چه د ضربتين په ثبوت باندې دلالت كوى. (٢)

په مسح اليدين كښې د حضرات فقهاء كرامو اختلاف : د مسح الوجه په سلسله كښې د حضرات ائمه كرام اتفاق دې چه په ټول مخ باندې لاس راښكل ضرورى دى، خو په مسح اليدين كښې اختلاف دې او په دې كښې د علماء كرامو څلور اقوال دى.

اول قول : امام احمد بن حنبل، امام اوزاعى، اسحاق بن راهويه، ابن جرير طبرى، ابن المنذر، ابن خزيمه، عطاء او امام شعبى رحمهم الله فرمائى چه د لاسونو مسح صرف د كفين پورې ضرورى ده. (٣) هم دا د سيدنا على، عمار او ابن عباس رضى الله عنهم رائې ده. (٤)

دويم قول : امام ابوحنيفه، امام شافعى، ليث بن سعد او سفيان ثورى رحمهم الله فرمائى چه د لاسونو مسح د مرفقين (څنګلو) پورې ضرورى ده. (٥) د امام مالك رحمه الله په مذهب كښې يو روايت هم دا دې او د ظاهر د المدونة الكبرى نه هم دا معلوميږى. (٦)

---

(١) صحيح البخارى، باب التيمم ضربة، رقم ٣٤٧

(٢) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٧ - ٤٧٩

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٥، مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، المغنى ج ١ ص ١٥٤، شرح المهذب ج ٢ ص ٢١١، شرح النووى ج ٤ ص ٥٦، نيل الاوطار ج ١ ص ٢٦٤، المبسوط ج ١ ص ٢٤٣

(٤) المغنى ج ١ ص ١٥٤، جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم، رقم ١٤٤

(٥) مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، الفيض السمائى ج ١ ص ١٥٢، الموسوعة الفقهية ج ١٤ ص ٢٥٣، المحيط البرهانى ج ١ ص ٢٩٤، ٢٩٥، الهداية ج ١ ص ٤٩، شرح المهذب ج ٢ ص ٢١١، بدائع الصنائع ج ١ ص ٤٥، شرح النووى ج ٤ ص ٥٦، نيل الاوطار ج ١ ص ٢٦٣، ٢٦٤، الحاوى الكبير، باب جامع التيمم والعذر فيه ج ١ ص ٢٩٨

(٦) ونص المدونة الكبرى : والوضوء سواء والتيمم ضربة للوجه وضربة لليدين يضرب الأرض بيديه جميعا ضربة واحدة، فإن تعلق بهما شىء نقضهما نقضا خفيفا ثم مسح بهما وجهه ......[بقيه برصفحه آئنده...

دريم قول: د امام مالك رحمه الله نه منقول دی چه د كفين پورې مسح فرض ده، د هغې نه روستو د مرفقين پورې سنت ده. (۱) علامه ولى الدين عراقى په شرح التقريب (۲) كښې او علامه زرقانى رحمه الله په شرح موطاء (۳) هم دی ته د امام مالك رحمه الله مشهور مذهب وئيلى دې.

څلورم قول: ابو الحسن الماوردی رحمه الله نقل كړې دی چه د ابن شهاب الزهرى رحمه الله په نزد د مناكب او اباط پورې تيمم ضرورى دې. (٤) امام طحاوی رحمه الله فرمائى چه په متقدمين كښې د ابن شهاب زهرى نه علاوه د چا نه هم دا قول نه دې منقول. (۵) زما (د حضرت شيخ مدظله) رائې دا ده چه دا مسلك د ابن شهاب الزهرى رحمه الله نه نۀ دې ثابت، ځكه چه امام ابوداؤد رحمه الله د مناكب او اباط روايت نقل كړې دې او ورسره ئې ليكلى دی: **﴿قال ابن شهاب فى حديثه: ولا يعتبر بهذا الناس﴾** (٦) خلق په دې باندې عمل نه كوى. د دې نه معلوميږى چه دا بالكل متروك دې او ما روستو اوليدل چه امام نووی رحمه الله په شرح المهذب كښې ليكلى دی چه دا مذهب د هغه نه نۀ دې ثابت، **﴿لايصح عنه﴾** يا دې په شان څه لفظ ئې ليكلى دې. (۷)

علامه شرنبلالى رحمه الله د امام صاحب نه يو روايت د تيمم الى الرسغين هم نقل كړې دې. ونصه: **﴿وروى الحسن عن ابى حنيفة، انه الى الرسغين﴾** (۸) خو د احنافو په نزد مختار الى المرفقين دې.

..بقيه ازگذشته.. ثم يضرب ضربة أخرى بيديه فيبدأ باليسرى على اليمنى فيمرها من فوق الكف إلى المرفق، ويمرها أيضا من باطن المرفق إلى الكف ويمر أيضا اليمنى على اليسرى وكذلك وأرانا ابن القاسم بيديه وقال: هكذا أرانا مالك ووصف لنا. (باب التيمم ج ۱ ص ٤۲)

(۱) الموسوعة الفقهية ج ١٤ ص ۲۵۳، عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹

(۲) ونصه: وذهب مالك الى ان الواجب مسح الكفين فقط، وان ما زاد الى المرفقين سنة. (طرح التثريب فى شرح التقريب، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ۱ ص ۲۶۹)

(۳) وفيه: (ويمسحهما إلى المرفقين) تحصيلا للسنة ولو مسحهما إلى الكوع صح ويستحب الإعادة فى الوقت فأجاب رحمه الله بالصفة الكاملة وإن كان الواجب عنده ضربة لهما وإلى الكوعين لما فى الصحيحين من حديث عمار. (شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۳)

(٤) ونصه: اختلف الفهقاء فى مسح اليدين على ثلاثة مذاهب: احدها: ما حكى عن الزهرى ان يمسحهما الى المنكبين. (الحاوى الكبير ج ۱ ص ۲۸۵)

(۵) وقال الزهرى: يمسح يديه الى الابط، قال ابو جعفر: لم يرو ذلك عن احد من المتقدمين غير الزهرى. (مختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱٤۷)

(٦) ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۳۲۰

(۷) قال النووى فى المجموع شرح المهذب: بعد ما نقل هذا عن الزهرى: وما اظن هذا يصح عنه، وقد قال الخطابى: لم يختلف العلماء فى انه لا يجب مسح ما وراء المرفقين. (۲/۲۱۱)

(۸) مراقى الفلاح شرح نور الايضاح، كتاب الطهارة، باب التيمم ص ۱۲۰

د تيمم الى المناكب والاباط دليل : كوم حضرت چه د تيم الى المناكب والاباط قائل دى د هغوى دليل په ابوداؤد وغيره كښ د سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه حديث دې:

﴿ عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُمْ مَعَ رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالصَّعِيدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ ثُمَّ مَسَحُوا وُجُوهَهُمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ مَرَّةً أُخْرَى فَمَسَحُوا بِأَيْدِيهِمْ كُلِّهَا إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْآبَاطِ مِنْ بُطُونِ أَيْدِيهِمْ ﴾ [1]

سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه (خپلو شاګردانو) ته بيان کوى چه صحابه کرام رضی الله عنهم د رسول الله ﷺ سره د سحر د مونځ د ادا کولو دپاره په زمکه باندې تيمم اوکړو، پس هغوى خپل لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې يو کرت د خپل مسح اوکړه، بيا ئې په دويم کرت خپل لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو د اوږو پورې مسح اوکړه او دننه د ترخونو پورې مسح ئې اوکړه.

د تيمم الى المناكب جواب : په دې حديث کښ سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه دا خبره نه ده بيان کړې چه رسول الله ﷺ هغوى ته داسې د تيمم کولو حکم کړې دې، بلکه هغه خو خپل فعل نقل کوى چه مونږ د اوږو او ترخونو پورې مسح اوکړه، بيا چه کله هغه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو نو رسول الله ﷺ د ﴿ تيمم للوجه والكفين ﴾ تعليم ورکړو، پس روستو هغه هم دا اختيار کړو، لهذا د دې روايت نه تيمم الى المناكب والاباط باندې استدلال صحيح نه دې. امام ترمذى رحمه الله د اسحاق بن ابراهيم په حوالې سره دا جواب نقل کړې دې [2]

دويم جواب : امام شافعى رحمه الله دا کړې دې چه د سيدنا عمار رضی الله عنه دا تيمم به يا خو د رسول الله ﷺ په حکم سره وى او يا به نه وى، که دا د رسول الله ﷺ په حکم سره وى نو هر هغه تيمم کوم چه د دې نه روستو په صحت سره د رسول الله ﷺ نه ثابت وى هغه د دې دپاره ناسخ دې، او که دا د رسول الله ﷺ د حکم نه بغير وى نو د کوم چه رسول الله ﷺ حکم فرمائيلې دې حجت په هغې کښ دې، نه د بل چا په کولو کښ. [3]

مطلب دا چه د رسول الله ﷺ قول فعل او تقرير به حجت وى، د بل چا قول فعل او تقرير حجت

---

[1]) هذا لفظ أبى داود، كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم: (٣١٨) وأأخرجه النسائى برقم : (٣١٤)، وابن ماجه برقم: (٥٦٦)، والامام أحمد فى سنده: ١٣\ ٣٢٠، والامام البيهقى فى السنن الكبرى: ١\ ٢٠٨)، والطحاوى فى شرح معانى الآثار، كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم: (٦٣٧- ٦٤٣)

[2]) جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم رقم ١٤٤، وذكره الطحاوى فى شرح معانى الاثار، كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ ج ١ ص ١٤٤، وعمدة القارى ج ٤ ص ١٩

[3]) واما رواية الاباط فقال الشافعى وغيره : وأما رواية الآباط فقال الشافعى وغيره إن كان ذلك وقع بأمر النبى صلى الله عليه و سلم فكل تيمم صح للنبى صلى الله عليه و سلم بعده فهو ناسخ له ولئن كان وقع بغير أمره فالحجة فيما أمر به. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٥، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٦٢، ٤٦٣، عمدة القارى ج ٤ ص ١٩. وكذا فى السنن الكبرى ج ١ ص ٣٢١.

نه شی کیدې. خو دا جواب د امام شافعی رحمه الله په مسلك باندې چليدې شی ځکه چه د هغه په نزد د صحابه کرام رضی الله عنهم اثار حجت نه دی. احناف وغیره ئې چونکه حجت منی، لهذا هغوی به هم دا جواب ورکوی چه دا مرجوح دې د عام روایاتو خلاف دې، یا بیا دا جواب دې چه دا منسوخ دې، روستنی واقعات چه په هغې کښې د اباط او مناکب پورې د تیمم نشته. هغه د دې دپاره ناسخ دې.

د تیمم الی المناکب بل دلیل : د تیمم الی المناکب قائلین د ایت التیمم ﴿ **فامسحوا بوجوهکم وایدیکم منه** ﴾[1] نه ه استدلال کوی. او وجه د استدلال ئې دا ده چه په آیت کریمه کښې د مسح الایدی حکم دې او د ید اطلاق د ګوتو د سرونو نه تر د اوږو د حصې پورې باندې کیږی، لهذا تیمم به د اوږو پورې وی. ([2])

د دویم دلیل جواب : دا دې چه د ید اطلاق اګر چه د اوږو پورې حصې باندې کیږی، خو په اودس کښې د دې غایت مرفقین بیان کړې شوې دې، چه د هغې نه روستو د ما وراء المرفقین وینځل فرض نه دی. او په تیمم کښې اګر چه د غایت څه تنصیص نشته مګر چونکه د اودس خلف دې، او د خلف حکم هم هغه وی کوم چه د اصل وی، لهذا په تیمم کښې به هم مرفقین غایت منلې شی. ([3])

د تیمم الی المناکب والاباط د قائلینو جواب خو اوشو، اوس درې اقوال پاتې شو، کوم چه په حقیقت کښې دوه دی. ځکه چه که د امام مالك رحمه الله مسلك اولنې اومنلې شی یعنی تیمم الی المرفقین نو هغه د جمهور یعنی احناف او شوافع سره دې. او که دویم قول د هغه مسلك اومنلې شی یعنی د کفین پورې فرض او د مرفقین پورې سنت نو هغه د حنابله سره دې، چه هغه هم د الی الکفین قائل دې. نو د امام مالك رحمه الله د مسلك متعلق حتمی خبره نه شی کیدلې، اوس دوه اقوال پاتې شو او هم هغه په دې مسئله کښې زیات مشهور هم دی، په دې باندې فقهاء کرام او شارحینو بحث هم زیات کړې دې. ([4])

اولنې قول د اصحاب الحدیث او حنابله دې چه تیمم د رسغین پورې فرض دې او دویم د جمهور، احناف او شوافع دې چه تیمم الی المرفقین فرض دې.

د جمهور مستدلات : فقهاء احناف وشوافع په خپل موقف باندې د ډیرو احادیثو نه استدلال کوی.

---

[1]) المائدة : ۶

[2]) ومن قال : الی الاباط قال : اسم الایدی مطلقا یتناول الجارحة من رؤوس الاصابع الی الاباط. (المبسوط ج ۱ ص ۲۴۴)

[3]) ولکنا نقول : التیمم بدل عن الوضوء. فالتنصیص علی الغایة فی الوضوء یکون تنصیصا علیه فی التیمم. (المبسوط للسرخسی ج ۱ ص ۲۴۴)

[4]) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۸

اولنی حدیث : د سیدنا ابو الجهیم بن الحارث بن الصمة الانصاری رضی الله عنه نه : په دې کښې اولنې حدیث د ابو جهیم انصاری رضی الله عنه دې. کوم چه اصحاب ستة ذکر کړې دې او په هغې کښې دی :

﴿ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ﴾[1]

سیدنا ابو جهیم انصاری رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ د بئر جمل د طرف نه راروان وو چه په لاره کښې ورته یو سړې ملاؤ شو او هغه رسول الله ﷺ ته د سلام جواب ورکړو، خو رسول الله ﷺ جواب ورنکړوو بیا رسول الله ﷺ د دیوال طرف ته راغلو او په هغې باندې لاس وهلو سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوکړه، بیا ئې هغه سړی ته د سلام جواب ورکړو.

نو په دې روایت کښې د ﴿ **فمسح بوجهه ويديه** ﴾ نه جمهور استدلال کوی چه د مرفقین پورې تیمم کول ضروری دی.

وجه د استدلال : دلته دا شکال دې چه په دې حدیث کښې لفظ د ﴿ **يديه** ﴾ مطلق راغلې دې کوم چه کفین ته هم شامل دې، مرفقین ته هم شامل دې او ماوراء المرفقین ته هم، نو د دې نه صرف لاسونه مراد کول او په مرفقین باندې استدلال څنګه کیدې شی؟ علامه عینی رحمه الله د دې جواب کړې دې چه هم دا روایت په **سنن الدارقطنی** وغیره کښې هم دې، چه په هغې کښې دی ﴿ **فمسح بوجهه وذراعيه** ﴾[2] لهذا هغه روایت به د دې دپاره تفسیر وی او هغې ته کتلو سره به دلته په روایت کښې د یدین نه مراد به ﴿ **ذراعين** ﴾ وی. [3]

بهرحال! د ابو جهیم انصاری رضی الله عنه په دې روایت کښې چه کوم ﴿ **يدين** ﴾ راغلې دې، په بیهقی او دارقطنی کښې په ذراعین سره د هغې تفسیر کیږی. پس امام بیهقی رحمه الله دا روایت د لیث بن سعد په طریق سره، (په کوم طریق سره چه امام بخاری رحمه الله وغیره ذکر کړې دې) په صحیح سند سره ذکر کړې دې. ونصه : **﴿ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ الْحَارِثِ الْفَقِيهُ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ عُمَرَ الْحَافِظُ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ :**

---

[1] اخرجه البخاری فی صحیحه، فی کتاب التیمم، باب التیمم فی الحضر اذا لم یجد الماء وخاف فوت الصلاة، رقم ۳۳۷، واخرجه مسلم فی کتاب الحیض، باب التیمم، رقم الحدیث ۸۲۳ و ۸۲٤، والترمذی فی جامعه، فی کتاب الطهارة، باب فی کراهة رد السلام غیر متوضئ، رقم ۹۰، وفی کتاب الاستئذان والاداب، باب ما جاء فی کراهیة السلام علی من یبول رقم ۲۷۲۰، وابوداوٗد فی سننه فی کتاب الطهارة، باب ایراد السلام علی من یبول رقم ۱۶، وباب التیمم فی الحضر رقم ۳۳۰، ۳۳۱، والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب السلام علی من یبول رقم ۳۷، وابن ماجة فی سننه، فی کتاب الطهارة وسننها، باب الرجل یسلم علیه وهو یبول رقم ۳۵۳.

[2] سنن الدارقطنی، باب التیمم رقم ۳، والسنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیمم، رقم ۹۹۱، ج ۱ ص ۳۱۶

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶

مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ فَذَكَرَهُ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ﴾(۱)

د ليث بن سعد په ذكر شوي طريق سره د دې روايت د نقل كولو نه پس امام بيهقي رحمه الله دا په بل طريق سره نقل كړې دې.

﴿ أَخْبَرَنَا أَبُو زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ وَأَبُو بَكْرِ بْنُ الْحَسَنِ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ: مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ أَخْبَرَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا الشَّافِعِيُّ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْحُوَيْرِثِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنِ ابْنِ الصِّمَّةِ قَالَ: مَرَرْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ يَبُولُ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ حَتَّى قَامَ إِلَى جِدَارٍ فَحَتَّهُ بِعَصًا كَانَتْ مَعَهُ، ثُمَّ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ ﴾(۲)

دا روايت امام بيهقي رحمه الله د مخكښن روايت دپاره شاهد ذكر كړې دې، خو په دې روايت كښې يو خو انقطاع ده، ځكه چه عبدالرحمن بن هرمز الاعرج د ابن الصمه نه سماع نه ده كړې، بلكه هغه د عمير مولى ابن عباس په واسطې سره د ابن الصمه نه اوريدلې دې. او هم دغه شان په دې كښې دوه راويان د امام شافعي رحمه الله شيخ ابراهيم بن محمد بن ابى يحيى الاسلمي او د هغه شيخ ابوالحويرث عبدالرحمن بن معاويه متكلم فيه دى. ددې تفصيل مونږ شاته ذكر كړې دې.

دا د بيهقي روايت وو، دارقطني رحمه الله هم دا په خپل سند سره ذكر كړې دې چه په كښې د ﴿يديه﴾ په ځائې ﴿ ذراعيه ﴾ ذكر دې. ونصه:

﴿ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمَرْوَزِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ جَبَلَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو حَاتِمٍ أَحْمَدُ بْنُ حَمْدَوَيْهِ بْنِ جَمِيلِ بْنِ مِهْرَانَ الْمَرْوَزِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عِصْمَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي جُهَيْمٍ قَالَ أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم مِنْ بِئْرِ جَمَلٍ إِمَّا مِنْ غَائِطٍ وَإِمَّا مِنْ بَوْلٍ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ وَضَرَبَ الْحَائِطَ بِيَدِهِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ أُخْرَى فَمَسَحَ بِهَا ذِرَاعَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ ﴾(۳)

يعنى رسول الله ﷺ په ديوال باندې لاس رانښكلو او په هغې سره ئې د خپل مسح اوكړه، بيا ئې پرې په دويم كرت لاس رانښكلو او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو مسح اوكړه، په هغې كښې د ﴿ ذراعيه ﴾ سره د ﴿ الى المرفقين ﴾ تصريح هم ده.

د دې نه روستو امام دارقطني رحمه الله فرمائى ﴿ قال ابو معاذ: وحدثنى خارجة، عن عبدالله بن عطاء، عن موسى بن عقبة، عن الاعرج، عن ابى جهيم، عن النبى ﷺ مثله ﴾

---

(۱) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم، رقم ۹۹۱، ج ۱ ص ۳۱۶

(۲) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم، رقم ۹۹۲

(۳) سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۶، ج ۱ ص ۱۷۷

دا دويم طريق دې، په طريق سابق کښې د ابو معاذ او موسى بن عقبه ترمينځه يوه واسطه د ابو عصمه وه او په دې طريق کښې د هغوى ترمينځه دوه واسطې دى. يوه د خارجه او دويمه د عبدالله بن عطاء.

بهرحال: د دارقطنى او بيهقى په دې رواياتو کښې چه پکښې د ﴿ يديه ﴾ په ځائې ﴿ ذراعيه ﴾ راغلې دې او د دارقطنى په روايت کښې خو د ﴿ الى المرفقين ﴾ هم تصريح ده، د دې نه معلوميږى چه د بخارى او مسلم او ابوداؤد وغيره په روايت کښې چه کوم ﴿ فمسح بوجهه ويديه ﴾ راغلې دي هلته به ﴿ يدين ﴾ په ﴿ ذراعين ﴾ باندې محمول کولې شى، نه په کفين باندې. (۱)

دويم حديث : د سيدنا عبدالله بن عمر ﷠ نه : په ابوداؤد، بيهقى وغيره کښې د محمد بن ثابت په طريق سره د سيدنا عبدالله بن عمر ﷠ روايت دې چه په هغې کښې دى :

﴿ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتَّى إِذَا كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السِّكَّةِ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ ذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَى الرَّجُلِ السَّلَامَ ﴾ (۲)

سيدنا عبدالله بن عمر ﷠ فرمائى : چه د مدينې په کوڅو کښې په يوه کوڅه کښې يو سړې تير شو، او رسول الله ﷺ د قضاء حاجت نه فارغ کيدو سره راوتلو نو هغه سړى سلام اوکړو، خو رسول الله ﷺ (په دې حالت کښې) جواب ورنکړو، تردې چه نزدې وه چه هغه سړې په کوڅه کښې غائب شى نو رسول الله ﷺ (په تيزئ سره) په ديوال باندې يو کرت لاس راښکلو. بيا ئې په دويم کرت لاس راښکلو او د خپلو دواړو لاسونو مسح ئې اوکړه، بيا ئې د هغه سړى د سلام جواب ورکړو او (ورسره دا) ئې اوفرمائيل چه د طهارت د حالت نه کيدو په وجه باندې (هغه وخت فورا) ما تاته سلام درنکړې شو.

د ابن عمر ﷠ په دې روايت کښې په ذراعين باندې د مسح کولو بيان دې، چه د هغې نه جمهور حضرات استدلال کوى، ذراع د ګوتې نه تر د څنګل پورې حصې ته وائى. (۳)

امام ابوداؤد ﷫ د دې روايت نقل کولو نه پس فرمائى : ﴿ قَالَ أَبُو دَاوُدَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يَقُولُ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ حَدِيثًا مُنْكَرًا فِي التَّيَمُّمِ ﴾

---

(۱) بذل المجهود ج ۲ ص ٤۹۲

(۲) انظر سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۳۳۰، وسنن الدارقطنى، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۷، ج ۱ ص ۱۷۷، والسنن الكبرى للبيهقى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم رقم ۹۹۳، ج ۱ ص ۳۱۶، ۳۱۷، ومعرفة السنن والاثار للبيهقى، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۳۰۹، ج ۱ ص ۲۸٤.

(۳) الذراع : اليد من كل حيوان، لكنها من الانسان من طرف المرفق الى طرف الاصبع الوسطى. المعجم الوسيط، ج ۱ ص ۳۱۱، ولسان العرب ج ۵ ص ۳٤

وړاندې فرمائی ﴿ لَمْ يُتَابَعْ مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ عَلَى ضَرْبَتَيْنِ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَرَوَوْهُ فِعْلَ ابْنِ عُمَرَ ﴾[1]

یعنی محمد بن ثابت د تیمم په باب کښې یو منکر حدیث بیان کړې دې او په دې قصه کښې د ضربتین په روایت کولو کښې محمد بن ثابت متفرد دې، چا هم د هغه متابعت نه دې کړې. باقی راویانو دا (د حدیث مرفوع په ځائې) د ابن عمر رضی الله عنهما د فعل په طور ذکر کړې دې.

علامه شوکانی رحمه الله د دې روایت د نقل کولو نه پس په محمد بن ثابت باندې کلام نقل کولو سره فرمائی: ﴿ وقد ضعفه ابن معين وابوحاتم والبخاری واحمد ﴾[2]

چه یحیی بن معین، ابو حاتم، امام بخاری او امام احمد رحمه الله د هغه تضعیف کړې دې. خو د دې حضراتو طرف ته د تضعیف علی الاطلاق نسبت زما په نزد محل نظر دې، ځکه چه هر چه د امام احمد رحمه الله تعلق دې نو د هغه کلام ماته د دې راوئ په باره کښې ملاؤ نه شو. سوا د امام ابو داؤد رحمه الله د دې کلام نه کوم چه ما ذکر کړو چه ﴿ روی محمد بن ثابت حديثا منكرا فی التيمم ﴾ ظاهره ده چه په دې کښې په راوی باندې هیڅ کلام نشته، صرف د هغه روایت ته ئې منکر اوئیلو د متابعت د نه کیدو د وجې نه، او هر چه د یحیی بن معین خبره ده نو عباس دوری د هغه نه د محمد بن ثابت په باره کښې دا نقل کوی: ﴿ ليس بشئ ﴾[3] او عثمان بن سعید دارمی د هغه نه نقل کوی چه: ﴿ ليس به باس ﴾[4] البته عباس دوری بل ځائې کښې د ابن معین نه د هغه باره کښې د ضعف قول نقل کړې دې کوم چه حافظ صاحب رحمه الله په التهذیب کښې ذکر کړې دې. [5] او معاویه بن صالح د ابن معین نه نقل کوی: ﴿ ينكر عليه حديث ابن عمر فی التيمم لاغير ﴾[6] چه په تیمم کښې د حدیث ابن عمر رضی الله عنهما نه علاوه د هغه یو روایت هم منکر نه دې.

او هر چه د ابو حاتم رحمه الله د کلام تعلق دې نو هغه فرمائی: ﴿ ليس بالمتين، يكتب حديثه، وهواحب الی من ابی امية بن يعلی، وصالح المری، روی حديثا منكرا ﴾[7] یعنی محمد بن ثابت مضبوط راوی نه دې، خو د هغه احادیث به لیکلې شی او هغه زما په نزد د ابو امیه بن یعلی او صالح بن مری نه زیات غوره دې، هغه یو منکر حدیث روایت کړې دې.

---

[1]) ابوداؤد رقم الحديث ۳۳۰
[2]) نيل الاوطار ج ۱ ص ۲٤۰
[3]) تهذيب الكمال ج ۲٤ ص ۵۵۶، تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۸۵
[4]) تهذيب الكمال ج ۲٤ ص ۵۵۶، تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۸۵
[5]) تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۸۵
[6]) پورته حواله
[7]) تهذيب الكمال ج ۲٤ ص ۵۵۶، تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۸۵

او هر چه د امام بخاري رحمه الله د كلام تعلق دي هغه فرمائي: ﴿يخالف في بعض حديثه، روى عن نافع عن ابن عمر في التيمم، ورواه ايوب والناس عن نافع عن ابن عمر فعله﴾ [1] يعني په بعض احاديثو كښې د هغه مخالفت كړې شوې دې، هغه په تيمم كښې د نافع عن ابن عمر نه مرفوعا (حديث مذكور) ذكر كړې دې، حال دا چه د نافع نورو شاګردانو ايوب وغيره دا په ابن عمر رضي الله عنهما باندې موقوف نازل كړې دې، يعنى دې ته ئې د ابن عمر فعل ونيلې دې.
دا خو د دې ذكر شوې څلورو ائمه كرام كلام وو د كوم طرف ته چه علامه شوكاني رحمه الله د تضعيف نسبت كړې دې، د دې نه علاوه امام نسائي رحمه الله فرمائي: ﴿ليس بالقوى﴾ [2]
او امام نسائي رحمه الله په بل ځائې كښې فرمائي: ﴿ليس به باس﴾ [3]
او حافظ صاحب په التقريب كښې فرمائي: ﴿صدوق، لين الحديث﴾ [4]
او حافظ صاحب په التهذيب كښې نقل كړې دى چه محمد بن سليمان لوين او احمد بن عبدالله العجلي د هغه په باره كښې فرمائي: ﴿ثقة﴾ [5]
اوس ظاهره ده چه د دې كلام د مجموعې نه د هغه د ضعف نتيجه راويستل صحيح نه دى، بلكه كومو حضراتو ته چه د تضعيف نسبت علامه شوكاني كړې دې، په هغوى كښې ئې هم د چا نه تضعيف نه دې منقول، سوا د ابن معين نه په يو روايت كښې. او غالبا د هغې معنى هم دا

---

[1]) پورته حواله
[2]) پورته حواله
[3]) پورته حواله
[4]) تهذيب التهذيب، رقم الترجمة ۵۷۸۹، ج ۲ ص ۶۰
لين الحديث: هو الموصوف بسوء الحفظ وكثرة الاوهام والخطاء، او الغفلة فى رواية الحديث، وهو من الفاظ الجرح. ذكره الحافظ العراقى والذهبى فى المرتبة الخامسة من مراتب الجرح عندهما. والسخاوى فى المرتبة السادسة عنده.
حكمه: يكتب حديثه من وصف بهذا اللفظ للاعتبار به فقط.
فائدة: لقد ذكر الحافظ ابن حجر هذا اللفظ فى المرتبة السادسة، والمقصود منها عنده: من ليس له من الحديث الا القليل، ولم يثبت فيه ما يترك حديثه من اجله، واليه الاشارة بلفظ: مقبول حيث يتاب، والا فلين الحديث، فهو اصطلاح خاص لابن حجر فى التقريب فقط، وقلة حديث الراوى ليس سببا لتضعيفه عند العلماء، خاصة اذا لم يثبت فيه ما يرد به حديثه، بل ربما ثبت فيه توثيق معتبر، ولذلك نرى من الائمة من صحح حديثه او حسنه منهم البخارى، ومسلم والترمذى وابن خزيمة، وابن حبان، والحاكم والذهبى وابن حجر. بل قد احتج البخارى ومسلم فى صحيحيهما بعدد من المقبولين، اذا هذه المرتبة من مراتب التعديل، لا من مراتب الجرح. انظر: معجم مصطلحات الحديثية، ص ۴۶۱
[5]) تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۸۵

ده چه هغه د تيمم په باب کښې يو منکر روايت ذکر کړې دې، لکه چه د مغاويه بن صالح د روايت نه معلوميږى او د دې تائيد د نورو ائمه کرامو د کلام نه هم کيږى. ځکه چه کومو حضراتو کلام کړې دې نو هغوى خصوصيت سره هم د دې منکر روايت په حوالې سره خبره کړې ده، خو د روايت د منکر ثابتولو دپاره به اول د راوى ضعف ثابتول وى، کوم چه ثابت نه دې، او د دې په خلاف محمد بن سليمان او عجلى هغه ته ثقه وئيلې دې.

امام بيهقى رحمه الله هم دا حديث ذکر کړې دې او په دې کښې وقفا او رفعا د اختلاف ذکر کولو نه پس فرمائى چه بعض ائمه د محمد بن ثابت د دې روايت مرفوع طريق ته منکر وئيلې دې، ځکه چه د نافع نور شاگردان دا روايت موقوفا روايت کوى، خو مرفوع طريق ته منکر وئيل صحيح نه دى، ځکه چه د نافع يو بل شاگرد ضحاك بن عثمان هم دا مرفوعا روايت کوى، خو هغه دا روايت مختصرا ذکر کړې دې او په هغې کښې د تيمم ذکر نشته، د دې نه علاوه دا قصه ډيره مشهوره ده کومه چه ابو جهيم بن الحارث بن الصمه الانصارى رضى الله عنه په خپل حديث کښې ذکر کړې ده، لهذا دې ته منکر نه شى وئيلې کيدې، د دې نه علاوه د نافع يو بل شاگرد ابن الهاد هم دا مرفوعا روايت کوى او هغه روايت هم اتم دې، خو په هغې کښې د ﴿ ذراعيه ﴾ په ځائې ﴿ يديه ﴾ دې.

د دې نه پس امام بيهقى رحمه الله د ابن الهاد روايت مکمل مسندا ذکر کړې دې او په اخره کښې يې فيصله دا کړې ده چه ﴿ ذراعين ﴾ لره په ذکر کولو کښې محمد بن ثابت اگر چه متفرد دې، خو د سيدنا عبدالله بن مسعود رضى الله عنه د ذراعين پورې مسح کول او په دې باندې فتوى ورکول د محمد بن ثابت د روايت د صحت دپاره شاهد دې. (۱)

علامه ابن الترکمانى په الجوهرالنقى کښې د بيهقى په کلام باندې رد کړې دې. (۲) کوم چه مونږ شاته ذکر کړې دې.

بهرحال! د دې روايت د موقوف کيدو تول تصويب کوى، خو په طريق د رفع کښې کلام دې، خو ما مخکښې اصول ذکر کړې وو چه يو حديث لره يو ثقه راوى مرفوعا روايت کوى او هم بل ثقه راوى موقوفا روايت کوى، نو په موقوف روايت کولو سره د مرفوع طريق ضعيف کيدل نه لازميږى، ځکه چه دا د ثقه زيادت دې او د ثقه زيادت مقبول وى مگر دا چه څه قرينه په شذوذ باندې دلالت اوکړى. د دې نه علاوه کله داسې کيږى چه يو راوى په طور د تحديث يو حديث ذکر کوى نو هغه مرفوعا روايت کوى او کله ئې د فتوى په طور ذکر کوى نو موقوفا ئې روايت کوى، ځکه چه هلته د مرفوعا روايت کولو څه خاص وجه نه وى.

دريم حديث د سيدنا اسلع تميمى رضى الله عنه: د سيدنا اسلع تميمى رضى الله عنه دا حديث په طحاوى، طبرانى، او دارقطنى کښې دې، چه پکښې هغه فرمائى چه رسول الله ﷺ هغه ته د سورلئ د

---

(۱) السنن الکبرى ج ۱ ص ۳۱۶ — ۳۱۸، معرفة السنن والاثار ج ص ۲۸۴، ۲۸۵

(۲) الجوهر النقى بهامش السنن الکبرى ج ۱ ص ۳۱۷، ۳۱۸

تیارولو دپاره حکم اوکړو، نو ما ورته په عذر کښې د جنابت د لاحق کیدو ذکر اوکړو، لږ ساعت پس وحی راغله نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿ یا اسلع، قم فتیمم صعیدا طیبا ضربتین: ضربة لوجهك، وضربة لذراعیك ظاهرهما وباطنهما ﴾

﴿ قال الطحاوی: قال: حدثنا محمد بن الحجاج، قال: ثنا علی بن معبد، قال: ثنا أبویوسف، عن الربیع بن بدر، قال: حدثنی أبی عن جدی، عن أسلع التمیمی.... الخ ﴾ [1]

اې اسلع! په زمکه باندې دوه ضربونه لګولو سره تیمم اوکړه، یو ضرب د خپل مخ دپاره او بل ضرب دننه بهر د خپلو لاسونو دپاره.

په دې حدیث کښې هم ﴿ ذراعین ﴾ راغلې دې د کوم نه چه جمهور استدلال کوی. علامه شوکانی د دې روایت په باره کښې فرمائی: ﴿ وفیه الربیع بن بدر وهو ضعیف ﴾ [2]

خو امام بیهقی رحمه الله د دې روایت د نقل کولو نه پس فرمائی:

﴿ الربیع بن بدر ضعیف الا انه غیر منفرد به، وقد روینا هذا القول من التابعین عن سالم بن عبدالله والحسن البصری والشعبی وابراهیم النخعی ﴾ [3]

چه ربیع بن بدر اګر چه ضعیف دې، خو هغه په دې باب کښې متفرد نه دې، بلکه ډیرو تابعینو، سالم بن عبدالله، حسن بصری، عامر شعبی او ابراهیم نخعی رحمهم الله نه هم دغه شان نقل دی.

څلورم حدیث: د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت موقوفا او مرفوعا دواړو طریقو سره روایت دې، امام حاکم او دارقطنی د علی بن ظبیان په طریق سره مرفوعا نقل کړې دې.

﴿ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه وسلم قَالَ التَّیَمُّمُ ضَرْبَتَانِ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْیَدَیْنِ إِلَی الْمِرْفَقَیْنِ ﴾ [4]

سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په تیمم کښې دوه ضربونه دی. یو ضرب د مخ دپاره دې او دویم د دواړو لاسونو دپاره د څنګلو پورې.

په دې حدیث کښې هم د ﴿ مرفقین ﴾ تصریح ده، کوم چه د جمهورو مستدل دې، امام دارقطنی رحمه الله د دې روایت د مرفوعا نقل کولو نه پس فرمائی چه د عبید الله بن عمر شاګرد

---

[1] شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب صفة التیمم کیف هی؟ رقم ۶۵۳، ج ۱ ص ۱۴۶، واخرجه الطبرانی فی المعجم الکبیر ج ۱ ص ۲۹۸، والدارقطنی فی سننه ج ۱ ص ۱۷۹

[2] نیل الاوطار ج ۱ ص ۲۸۴

[3] السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیم رقم ۱۰۰۰، ج ۱ ص ۳۱۹

[4] رواه الدارقطنی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب التیمم، برقم ۱۶، ۱۸۰۱۱ المستدرک علی الصحیحین للامام الحاکم کتاب الطهارة رقم (۹۳۴) ۲۸۷۱۱.

علي بن ظبيان دا روايت د د هغه نه مرفوعا نقل كړېدې، او يحيى بن سعيد القطان او هشيم بن بشير دا د عبيدالله بن عمر نه موقوفا روايت كوي. او هم هغه (يعنى موقوف طريق) صحيح دې. (١)

امام حاكم رحمه الله د مرفوع روايت كولو نه پس په دې سكوت اختيار فرمائيلې دې او وړاندې فرمائى: ﴿ولا أعلم أحدا أسنده عن عبيد الله غير علي بن ظبيان وهو صدوق وقد أوقفه يحيى بن سعيد وهشيم بن بشير وغيرهما﴾ (٢)

امام مالك رحمه الله هم په موطاء كښې په نورو الفاظو سره دا موقوفا روايت كړې دې. (٣)

امام بيهقى رحمه الله د دې حديث د موقوفا ذكر كولو نه پس فرمائى چه علي بن ظبيان دا حديث د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه مرفوعا روايت كړې دې دا صحيح نه ده، بلكه په دې الفاظو سره د دې روايت موقوف كيدل صحيح دى، هم دغه شان سليمان بن ابى داؤد او سليمان بن ارقم التيمي هم دا مرفوعا روايت كړې دې، خو دا دواړه راويان ضعيف دى د دوى د روايت نه استدلال نه شى كيدلې. او صحيح دا ده چه دا د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما خپل فعل دې (يعنى دا روايت موقوف دې په ابن عمر رضي الله عنهما) لكه چه د معمر او زهرى نورو شاگردانو دا د زهرى عن سالم عن ابن عمر موقوفا نقل كړې دې. (٤)

علامه شوكانى د مرفوع روايت نقل كولو نه پس ليكى: ﴿وفى اسناده علي بن ظبيان ... قال الحافظ هو ضعيف، ضعفه القطان، وابن معين وغير واحد﴾ (٥)

چه علي بن ظبيان يو ضعيف راوى دې. يحيى بن سعيد القطان او يحيى بن معين وغيره د هغه تضعيف كړې دې.

علامه شمس الحق عظيم ابادى رحمه الله چه په التعليق المغنى كښې په دې كوم كلام كړې دې د هغې حاصل دا دې چه: ابن نمير، يحيى بن سعيد القطان، امام ابوداؤد، امام نسائى، ابو حاتم، ابو زرعه او ابن حبان وغيره د علي بن ظبيان تضعيف كړې دې، چه د هغې په وجه باندې دا روايت (مرفوعا) ضعيف دې او كوم چه ثقه راويان دى لكه سفيان ثورى او يحيى بن سعيد القطان رحمهما الله وغيره نو هغوى دا حديث موقوفا روايت كوي. (٦)

---

(١) سنن الدارقطنى ج ١ ص ١٨٠

(٢) المستدرك على الصحيحين ج ١ ص ١٨٧

(٣) الموطاء كتاب الطهارة، باب العمل فى التيمم رقم ٩١، ج ١ ص ٥٦

(٤) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيم رقم ١٠٠٠، ج ١ ص ٣١٩

(٥) نيل الاوطار: ج ١ ص ٢٨٤

(٦) التعليق المغنى على السنن الدارقطنى ج ١ ص ١٨١

بهرحال! د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دا روایت چه په کښې د مرفقین تصریح ده، مرفوعا او موقوفا دواړو طریقو سره روایت دې. په مرفوع طریق کښې د علي بن ظبیان ضعیف راوی د وجې نه د دې نه استدلال کول محل نظر دی، خو په موقوف طریق سره صحیح دې، ثقه راویانو هم دا ذکر کړې دې، خو مرفوع طریق ته ضعیف وئیل هم د جمهور حضرات د استدلال دپاره د څو وجو نه مضر نه دی.

اول دا چه دا امور غیر مدرك بالقیاس دی، چه په هغې کښې د رائې او اجتهاد دخل نشته، او دا خبره په اصولو کښې ذکر کړې شوې ده چه په داسې امورو کښې موقوف روایت هم د مرفوع په حکم کښې وی. [1]

دویمه وجه دا ده چه کله یو راوی یو روایت مرفوعا ذکر کوی په طریقه د حدیث بیانولو او کله ئې د فتوې په طور موقوفا ذکر کوی، لکه چه مونږ ذکر کړې دی. [2]

پنځم حدیث : د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه : سیدنا ابوهریره رضي الله عنه فرمائی چه : بعض بانډچیان د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او وې وئیل چه مونږ درې درې، څلور څلور میاشتې په صحرا کښې یو، په مونږ کښې جنبی هم وی او د حیض او نفاس والا زنانه هم. او اوبه نه ملاویږی، «نو مونږ څه اوکړو؟» نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل : **علیکم بالأرض .ثم ضرب بیده علی الأرض لوجهه ضربة واحدة، ثم ضرب ضربة أخری، فمسح بها علی یدیه إلی المرفقین.**

یعنی : زمکه «او د هغې خاوره د تیمم دپاره» استعمالوئ. بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم یو ضرب په زمکه باندې اولګولو په خپل مخ باندې د مسح کولو دپاره، بیا ئې دویم ضرب اولګولو او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو مسح اوکړه د خپلو څنګلو پورې.

علامه زیلعی رحمه الله فرمائی : **《 رواه احمد فی مسنده، والبیهقی فی سننه، وکذلك اسحاق بن راهویه فی مسنده، من حدیث المثنی بن الصباح، عن عمرو بن شعیب، عن سعید بن المسیب، عن ابی هریرة 》** [3]

محقق ابن الهمام په **فتح القدیر** کښې فرمائی : د دې په سند کښې مثنی بن الصباح راوی ته امام احمد او یحیی بن معین رحمه الله ضعیف وئیلې دې. [4]

علامه زیلعی رحمه الله فرمائی : **《 قال احمد والرازی : المثنی بن الصباح لا یساوی شیئا، وقال النسائی : متروك الحدیث 》** [5] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : **《 وهوضعیف جدا 》** [6]

---

[1] بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٢

[2] پورته حواله

[3] نصب الرایة ج ۱ ص ۱۵۶

[4] فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۱، کذا فی السعایة ج ۱ ص ۵۱۳، وبذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥.

[5] نصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۶

[6] الدارية فی تخرج احادیث الهدایة، بهامش الهدایة ج ۱ ص ٤٩

ابن لهيعه د عمرو بن شعيب نه دا روايت ذكر كولو سره د مثنى بن الصباح متابعت كړې دې، كما رواه ابويعلى الموصلي في مسنده! خو ابن لهيعه خپله ضعيف دې. كذا في نصب الرايه والدراية والفتح.[1]

امام طبراني رحمه الله په معجم اوسط كښې د «حدثنا أحمد بن محمد البزار الأصبهاني حدثنا الحسن بن عمارة الحضرمي حدثنا وكيع بن الجراح عن إبراهيم بن يزيد عن سليمان الأحول عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة» په طريق سره نقل كړې دې.

ابن الهمام وغيره فرمائي: «لا نعلم لسليمان الأحول عن سعيد بن المسيب غير هذا الحديث»[2]

خو په دې طريق كښې ابراهيم بن يزيد دې حافظ صاحب رحمه الله هغه ته ضعيف وئيلې دې.[3]

شپږم حديث: د عائشې k نه: په مسند بزار كښې د عائشې رضي الله عنها روايت دې: «عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، قَالَ: فِي التَّيَمُّمِ ضَرْبَتَيْنِ، ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ»[4]

دا روايت هم د مرفقين په ثبوت كښې بالكل صريح دې.

حافظ هيثمي رحمه الله فرمائي: «رواه البزار وفيه الحريش بن الخريت ضعفه أبو حاتم وأبو زرعة والبخاري»[5] يعني ابوحاتم، ابو زرعه او امام بخاري رحمه الله د هغه تضعيف كړې دې.

خوحقيقت دا دې چه هغوئ ئې تضعيف نه دې كړې اگر چه بعض كلام ئې كړې دې. پس امام بخاري رحمه الله فرمائي: «فيه نظر»[6]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي: «لا يحتج بحديثه»[7]

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائي: «واهي الحديث»[8]

ابن عدي رحمه الله فرمائي: «لا اعرف له كثير حديث، فاعتبرت حديثه فاعرف ضعفه من صدقه»[9]

---

[1]) فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱، نصب الرايه ج ۱ ص ۱۵٦، الدراية بهامش الهداية ج ۱ ص ٤۹.

[2]) فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱، السعاية ج ۱ ص ۵۱۳، بذل المجهود ج ۲ ص ٤۸۵

[3]) الدراية بهامش الهداية ج ۱ ص ٤۹، وكذا في بذل المجهود ج ۲ ص ٤۸۵

[4]) كشف الاستار عن زوائد البزار، كتاب الطهارة، قبيل: باب الغسل من الجنابة، رقم ۳۱۳، ج ۱ ص ۱۵۹)

[5]) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲٦۳

[6]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤، التاريخ الكبير ج ۳ ص ۱۱٤

[7]) الجرح والتعديل ج ۳/ الترجمة ۱۳۰٤، تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤

[8]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤، ميزان الاعتدال ج ۱ ص ٤۷٦

[9]) الكامل في الضعفاء ج ۱ ص ۲۹٦، تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱، تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤

چه ماته د هغه د زياتو احاديثو علم نشته، چه په هغې کښې غور کولو سره د هغه د صدق او ضعف فيصله اوکړم
هم دغه شان حافظ صاحب د يحيى بن معين رحمه الله په حوالې سره دا هم نقل کړې دی چه هغه فرمائی: ﴿ليس به باس﴾[1] او فرمائی: ﴿وقال البخاری فی تاريخه ارجوان يكون صالحا﴾[2]
د امام دارقطنی رحمه الله حوالې سره ئې ليکلې دی: ﴿قال الدارقطنی: يعتبربه﴾[3]
ابن ماجه د هغه نه يو حديث ذکر کړې دې.[4]
ابن شاهين هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[5]

اووم حديث: د سيدنا جابر بن عبد الله رضي الله عنهما نه: ﴿عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ.... رواه الحاكم واللفظ له، والدارقطنی والبيهقی من طريق ابراهيم بن اسحاق الحربی، عن عثمان بن محمد الانماطی، عن حرمی بن عمارة، عن عزرة بن ثابت عن ابی الزبير عن جابر رضی الله تعالی عنه﴾[6]
دا روايت هم د مرفقين په تعيين کښې بالکل صريح دې، موقوفا او مرفوعا دواړو طريقو سره روايت شوې دې، طريق مذکور مرفوع دې، امام حاکم رحمه الله د دې د روايت کولو نه پس ﴿صحيح الاسناد﴾ وئيلې دی او حافظ ذهبی رحمه الله ئې موافقت کړې دې.[7]
امام دارقطنی رحمه الله د دې د مرفوع نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿رجاله كلهم ثقات﴾[8] چه د دې روايت ټول راويان ثقه دی.
ابن الجوزی رحمه الله د دې په سند کښې عثمان بن محمد انماطی ته متکلم فيه وئيلې دې، خو امام تقی الدين ابن دقيق العيد او حافظ ابن الهادی صاحب په التنقيح کښې د دې ترديد کړې دې، ځکه چه هغه دا نه دی بيان کړی چه په هغه باندې چا کلام کړې دې. هم دغه شان ابن ابی حاتم په کتاب الجرح والتعديل کښې هغه ذکر کړې دې او په هغه باندې ئې هيڅ کلام نه دې کړې،

---

[1]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۲
[2]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۲
[3]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۱
[4]) تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸۴، تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۱
[5]) كتاب الثقات لابن شاهين ص ۱۸،
[6]) المستدرک، کتاب الطهارة، رقم ۶۳۸، ج ۱ ص ۲۸۸، وسنن الدارقطنی، کتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۲۲، ج ۱ ص ۱۸۱، والسنن الكبرى للبيهقی، کتاب الطهارة، باب كيف التيمم، رقم ۹۹۹، ج ۱ ص ۳۱۹
[7]) المستدرک ج ۱ ص ۲۸۸
[8]) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱

حافظ ذهبي رحمه الله صرف دومره وئیلي دي چه ﴿ فیه لین ﴾[1] علامه عیني د امام حاکم او حافظ ذهبي د تصحیح نقل کولو نه پس فرمائي : ﴿ ولایلتفت الی قول من یمنع صحته ﴾[2] که څوك د دې حدیث د صحت نه انکار کوي نو د هغه قول قابل اعتبار نه دې. د عثمان بن محمد الانماطي په باره کښې ما خپل تحقیق شاته ذکر کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه د هغه په باره کښې هیڅ جرح نشته، ابن الجوزي رحمه الله ورته متکلم فیه وئیلې دې، خو هغه جرح مبهم ده، په دې وجه ثقه محدثینو د هغې پرزور تردید کړې دې، په دې وجه د هغه روایات قابل احتجاج دي. [3]

امام دارقطني رحمه الله د راویانو د توثیق نقل کولو سره سره دا هم اوفرمائیل چه ﴿ والصواب موقوف ﴾[4] او د موقوف روایت تخریج امام حاکم، طحاوي، امام بیهقي، دارقطني. او ابن ابي شیبه کړې دې. [5]

په مرفوع طریق کښې د عزره بن ثابت نه روایت کونکې حرمي بن عماره دې. او په موقوف طریق کښې د هغه نه روایت کونکې ابو نعیم دې. امام دارقطني رحمه الله چونکه موقوف طریق ته صواب وئیلې وه، په دې وجه بعض حضراتو دا جواب ورکړو چه راوي کله یو روایت مرفوعا نقل کوي او کله موقوفا علی وجه الفحوی لهذا په موقوف او مرفوع کښې په دې بناء هیڅ تعارض نشته، خو ما ذکر کړې وو چه دا جواب دلته نه شي چلیدې، ځکه چه موقوف او مرفوع دواړو طرق لره روایت کونکې راوي یو نه دې. په مرفوع طریق کښې حرمي بن عماره دې او په موقوف کښې ابو نعیم دې. حرمي ثقه او ابو نعیم اوثق دې. او د ثقه او اوثق د اختلاف په صورت کښې به ترجیح د اوثق بیان لره وي.

ابن دقیق العید د ابن الجوزي رحمه الله په کلام باندې رد کولو سره سره دا هم وئیلي وو چه دا

---

[1] التعلیق المغني علی السنن الدارقطني ج ۱ ص ۱۸۱، ۱۸۲، اعلاء السنن ج ۱ ص ۳۱۸، ۳۱۹. ونصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۱

[2] عمدة القاري ج ٤ ص ۲۰

[3] اوګورئ : المغني رقم الترجمة (٤٠٦٠) ج ۲ ص ۵۰، تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ٤۸۷، ٤۸۸، الکاشف رقم : ۳۷۷۸، ج ۲ ص ۲۵۰، میزان الاعتدال ج ۳ ص ۵۲، ولسان المیزان ج ٤ ص ۱۵۲، والجرح والتعدیل ج ٦ ص ۹۱۲، وخلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجي ص ۲٦۲، تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۱۵۲، وتقریب التهذیب رقم ٤۵۳۰، ج ۱ ص ٦٦٤

[4] سنن الدارقطني ج ۱ ص ۱۸۱

[5] سنن الدارقطني، کتاب الطهارة، باب التیمم رقم ۲۳، ج ۱ ص ۱۸۲، المستدرک علی الصحیحین، کتاب الطهارة و رقم ٦۳۷، ج ۱ ص ۲۸۸، السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیمم؟ رقم ۹۹۸، ج ۱ ص ۳۱۹، شرح معاني الاثار، کتاب الطهارة و باب صفة التیمم کیف هي؟ رقم ٦۵۸، ج ۱ ص ۱٤۷، ۱٤۸، والمصنف لابن ابي شیبة

روايت شاذ دې، علامه نيموی د دې د شذوذ ترديد کړې دې، او فرمائی چه مرفوع خو زيادت دې او **زيادة الثقة مقبولة**. ځکه چه د عثمان بن محمد الانماطی مخالفت د عزره بن ثابت په شاګردانو کښې د ابو نعيم نه علاوه چا هم نه دې کړې او دا دواړه ثقه دی، لهذا دې ته شاذ وئيل په هيڅ طريقه هم صحيح نه دی. د دې نه دا هم معلومه شوه چه امام دارقطنی رحمه الله چه ((**الصواب موقوف**)) وئيلې وو هغه هم صحيح قول نه دې، ځکه چه طريق مرفوع هم صحيح دې، نو بيا د ((**الصواب موقوف**)) څه مطلب دې؟ [1] لهذا د سيدنا جابر رضی الله عنه دا روايت مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره صحيح دې، په طريق مرفوع کښې په عثمان بن محمد الانماطی باندې صرف ابن الجوزی رحمه الله مبهم شان کلام کړې دې، چه هغې لره جمهور او ثقه محدثينو اعتبار نه دې ورکړې.

اتم حديث د سيدنا ابو امامه رضی الله عنه نه: امام طبرانی په المعجم الکبير کښې خپل سند سره ذکر کړې دې ((**عن أبي أمامة، عن النبی صلی الله عليه وسلم، قال: التيمم ضربة للوجه، وضربة لليدين الی المرفقين**)) [2]

حافظ هيثمی رحمه الله په مجمع الزوائد کښې د دې روايت ذکر کولو نه پس فرمائی ((**رواه الطبرانی فی الکبير، وفيه جعفر بن الزبير، قال شعبة فيه: وضع اربع مائة حديث**)) [3]

خو حافظ صاحب رحمه الله په التقريب کښې فرمائی: ((**متروک الحديث، وکان صالحا فی نفسه**)) [4]

او په التهذيب کښې فرمائی: ((**وقال ابوداؤد: من خيار الناس، ولکن لا اکتب حديثه**)) [5]

نهم دليل: د سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه روايت: ((**عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حِينَ نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ**)) **رواه البزار عن طريق محمد بن اسحاق، عن الزهری، عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة، عن ابن عباس، عن عمار ... الخ** [6]

---

[1] التعليق الحسن علی اثار السنن، کتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۱۸۷، ص ۴۸، واعلاء السنن، کتاب الطهارة، باب کيفية التيمم، رقم ۲۸۵، ج ۱ ص ۳۱۹

[2] المعجم الکبير رقم: ۷۹۵۹، ج ۸ ص ۲۴۵، وفيه ان الحديث باللفظ المذکور عند الهيثمی فی مجمع الزوائد: ج ۱ ص ۲۶۲، وقد ذکرناه سابقا.

[3] مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۲

[4] تقريب التهذيب، رقم الترجمة ۹۴۱، ج ۱ ص ۱۶۱

[5] تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۹۲

[6] البحر الزخار المعروف بمسند البزار، اول مسند عمار بن ياسر رضی الله عنه، رقم ۱۳۸۴، ج ۴ ص ۲۲۱، مکتبة العلوم والحکم، وکذا فی نصب الراية ج ۱ ص ۱۵۴، والدراية بهامش الهداية ج ۱ ص ۴۹)

سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه فرمائي چه کله د تيمم رخصت نازل شو نو زه د صحابه کرامو رضي الله عنهم ترمينځه موجود اوم. چه کله مونږ ته اوبه ملاؤ نه شوې نو مونږ ته (د تيمم) حکم اوکړې شو پس مونږ يو ضرب د مخ (د مسح دپاره) اولګولو او بل ضرب د لاسونو د مسح دپاره تر څنګلو پورې اولګولو.

دا روايت د مرفقين په ثبوت کښې صحيح هم دې او صريح هم. امام بزار رحمه الله د دې روايت تخريج کولو نه پس فرمائي : ﴿وَهَذَا الْحَدِيثُ قَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ فَتَابَعَ ابْنُ إِسْحَاقَ﴾ (۱)

يعني د محمد بن اسحاق نه علاوه د امام زهري نورو ډير شاګردانو دا په دې طريق باندې روايت کړې دې، پس هغوی ټول د محمد بن اسحاق متابعت کوی.

وړاندې فرمائي : ﴿وَرَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ وَلَمْ يَقُلْ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ﴾ (۲)

نو په دې طريق کښې د عبيدالله او عمار بن ياسر رضي الله عنه ترمينځه د ابن عباس رضي الله عنهما واسطه نشته، لهذا دا به د اول طريق نه عالي سند وی.

لسم دليل : د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت : دا روايت د جامع المسانيد دې : ﴿ ابوحنيفة، عن عبدالعزيز بن ابي رواد، عن نافع، عن ابن عمر، رضی الله عنهما : قال كان تيمم رسول الله صلى الله عليه وسلم ضربتين : ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين﴾ دا روايت د محمد بن المظفر او ابن خسرو په مسند کښې ذکر دې. (۳) شاته مونږ د مستدرک حاکم، سنن دارقطني، معجم کبيراو السنن الکبری په حوالې سره هم دا ذکر کړې دې. هغه حضراتو د علي بن ظبيان په طريق سره دا نقل کړې دې، د علي بن ظبيان په باره کښې مونږ په تفصيل سره کلام شاته ذکر کړې دې. هم دغه شان مو د دې روايت په مرفوع او موقوف کيدو باندې هم بحث کړې دې، دلته دا روايت مونږ د امام ابو حنيفه رحمه الله په سند سره ذکر کړې دې، دا حديث سنداً صحيح او د دې ټول راويان ثقه دی. د عبدالعزيز بن ابي رواد توثيق مونږ شاته ذکر کړې دې.

د اثار صحابه رضي الله عنهم وتابعين رحمهم الله نه د جمهورو استدلال : پس د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر امام عبدالرزاق رحمه الله په المصنف کښې په خپل سند سره ذکر کړې دې.

ونصه : ﴿عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن سالم عن بن عمر أنه كان إذا تيمم ضرب بيديه ضربة على التراب ثم مسح وجهه ثم ضرب ضربة أخرى ثم مسح بهما يديه إلى المرفقين ولا ينفض يديه من التراب قال عبد الرزاق وبه

---

(۱) مسند البزار ج ٤ ص ۲۲۱.

(۲) پورته حواله

(۳) جامع المسانيد للخوارزمي، الباب الرابع في الطهارة، الفصل الاول في كيفية الوضوء والتيمم، رقم ۳۳۰، ج ۱ ص ۲۷۷، ۲۷۸

تأهد ﴾(١) سالم بن عبدالله رحمه الله فرمائی چه سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به چه کله تیم فرمائیلو نو یو کرت په ئې خپل لاس په خاوره باندې وهلو، بیا به ئې په دې سره د خپل مسح کوله، بیا به ئې په دویم کرت هم دغه شان وهلو او په هغې سره به ئې د خپلو دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح کوله او د خپلو لاسونو نه به ئې خاوره نه څنډله.

د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر : ﴿ عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَالِمًا عَنِ التَّيَمُّمِ؟ قَالَ: فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابی شیبة(٢)

ایوب فرمائی چه ما د سالم نه د تیمم د طریقې په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مسح اوکړه، بیا ئې په دویم کرت په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

د امام حسن بصری رحمه الله اثر : ﴿ سُئِلَ عَنِ التَّيَمُّمِ؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ إِلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابی شیبة(٣)

د امام حسن بصری رحمه الله نه د تیمم په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مخ مسح اوکړه، بیا ئې په دویم کرت خپل لاس په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

د امام شعبی رحمه الله اثر : ﴿ عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَلِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ. وَوَصَفَ لَنَا دَاوُد: فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً، ثُمَّ نَفَضَهُمَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا كَفَّيْهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، رواه ابن أبي شيبة وعبد الرزاق ﴾(٤)

امام شعبی رحمه الله فرمائی چه په تیمم کښې یو ضرب د مخ او د دواړو لاسونو دپاره دې تر څنګلو پورې. داؤد بن ابی الهند د دې طریقه بیانولو سره خپل لاس په زمکه باندې یو کرت اووهلو او بیا ئې هغه اوڅنډلو، بیا ئې په هغې سره د خپلو دواړو ورغوو مسح اوکړه او بیا ئې په هغې سره د خپل مخ او دواړو لاسونو تر د څنګلو پورې مسح اوکړه. په دې کښې اګر چه د ضربتین ذکر نشته، خو د مرفقین تصریح پکښې موجود ده.

د ابراهیم نخعی رحمه الله اثر : ﴿ عن ابراهيم قال كان يجب أن يبلغ بالتيمم المرفقين ،، رواه ابن أبي شيبة عن

---

(١) المصنف للامام عبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب كم التيمم من ضربة، رقم (٨١٧) ج ١ ص ١۶۶، وكذا رواه ابن ابی شیبة، فی مصنفه، فی كتاب الطهارة، باب التيمم كيف هو؟ رقم ١۶٨۵، ج ٢ ص ١٨۵

(٢) المصنف رقم ١۶٨۶، ج ٢ ص ١٨۵

(٣) المصنف لابن ابی شیبة رقم ١۶٨٧، ج ١ ص ١٨۵، والمصنف لعبد الرزاق رقم ٨٢١، ج ١ ص ١۶۶

(٤) المصنف لابن ابی شیبة رقم ١۶٨٨، ج ٢ ص ١٨۵، المصنف لعبد الرزاق رقم ٨٢٠، ج ١ ص ١۶۶

جرير، عن مغيرة، عن حماد، عن ابراهيم ﴾[1]

ابراهيم نخعي رحمه الله د تيمم طريقه بيانولو سره فرمائي چه دواړه لاسونه په خاوره کښې کيخودلو سره د هغې نه په مخ باندې مسح اوکړې شي، بيا دې په دويم کرت په خاورو باندې کيخودلې شي او هغې لره څنګلو سره دې د لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړې شي.

د امام طاؤس رحمه الله اثر : ﴿عَنِ ابْنِ طَاوُس، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّهُ قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ﴾[2] رواه ابن ابي شيبة في مصنفه قال حدثنا ابن مهدي عن زمعة عن ابن طاؤس.

طاؤس رحمه الله فرمائي چه په تيمم کښې دوه ضربونه دي، يو ضرب مخ (باندې د مسح کولو) دپاره او دويم ضرب په دواړو لاسونو باندې د څنګلو پورې (د مسح کولو دپاره).

د کتاب الله نه د جمهورو استدلال : جمهور حضرات د خپل موقف په تائيد کښې د آيت تيمم ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾[3] نه هم استدلال کوي، وجه د استدلال ئې دا ده چه په دې آيت کريمه کښې الله پاك په لاسونو باندې د مسح کولو حکم کړې دې.

اوس مقدار ممسوح څه دې؟ نو د دې تقييد بغير د دليل نه نۀ شي کيدې، پس د تقييد په سلسله کښې چه کله مونږ په احاديثو باندې نظر اچوو نو مونږ ته مختلف قسم احاديث ملاوېږي، چه په هغې کښې د مسح حوالې سره د لاس د مختلف حصو تقييد دې، چه په هغې کښې د ټولو نه کم مقدار ظهرالكف الواحد دې، لکه چه د امام بخاري رحمه الله په روايت کښې دي.

﴿ثم مسح بها ظهر كفه، بشماله او ظهر شماله بكفه﴾[4]

د دې نه روستو ادنى مقدار كفين دې لکه چه په بخاري او مسلم کښې دي، د مسلم په روايت کښې دي ﴿ثم مسح الشمال على اليمين وظاهر كفيه ووجه﴾[5] او په بخاري کښې دي ﴿ثم مسح وجهه وكفيه﴾[6]

د دې نه روستو ادنى مقدار مرفقين دي لکه چه په تيرو شو څو رواياتو کښې راغلې دي، اوس په مخکښې او روستو تقييد کښې دا هم احتمال دې چه هغه د تيمم د معرف طريقې طرف ته د اشارې کولو دپاره بيان شوې وي او دا هم احتمال دې چه په هغې کښې د تيمم پوره طريقه بيان شوې وي. اوس چونکه دواړه احتمالات موجود دي نو د احتمال د وجې نه د هغې نه استدلال نه

---

[1]) المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱۶۹۲، ج ۲ ص ۱۸۷، ورواه عبدالرزاق عن الثورى عن حماد عن ابراهيم ولفظه : اعجب الى ان ابلغه الى المرفقين. رقم ۸۲۲، ج ۱ ص ۱۶۶

[2]) المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱۷۰۲، ج ۲ ص ۱۹۰

[3]) المائدة : ۶

[4]) صحيح البخاري، كتاب التيمم، باب التيمم ضربة، رقم ۳۴۷

[5]) مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم، رقم ۸۱۶

[6]) صحيح البخاري، باب التيمم للوجه والكفين رقم ۳۳۹

شى كيدې، اوس صرف تقييد بالمرفقين پاتې شو او په دې كښې دا احتمال نشته، لهذا د يقيني كيدو د وجې (يعنى د احتمال نه د خالى كيدو) د وجې نه به هم هغه اختيار كولې شى.(١)

د قياس او دلالة النص نه استدلال : د جمهور حضراتو يو استدلال دا هم دې چه تيمم د اودس خلف دې او د خلف حكم هغه دې كوم چه د اصل دې، اوس په خلف (تيمم) كښې خو د لاسونو د مسح غايت بيان كړې شو، خو اصل (اودس) كښې بيان كړې شوې دې او هغه مرافق دى. لهذا د دلالة النص په طور به هم دا غايت په خلف كښې هم معتبر وى چه د دې حكم د اصل حكم وى، لهذا په اودس باندې قياس كولو سره به په تيمم كښې هم غايت مرفقين منلې شى. (٢)

په ذكر شوى استدلال باندې يو اشكال : په دې استدلال باندې د مخالفينو د طرف نه يو اشكال كولې شى چه دا خبره صحيح نه ده چه د خلف حكم د اصل والاوى، ځكه چه كه داسې وى نو بيا په اصل كښې خو څلور اندامونه دى، لهذا په تيمم كښې هم د دې څلورو واړو اندامونو مسح كيدل پكار دى، حال دا چه تيمم صرف د دوه اندامونو وى نو معلومه شوه چه د اصل حكم د خلف نه دې. (٣)

د اشكال جواب : علامه خطابى رحمه الله دا اشكال رد كړې دې او جواب ئې كړې دې چه هغه دوه اندامونه كوم چه په تيمم كښې ساقط دى هغه كالمعدودم دى، هغې لره اعتبار نشته، په دې وجه چه كله هغه اصلا ساقط شو نو اوس به په هغې باندې قياس هم ساقط شى. او كوم دوه اندامونه چه باقى دى په هغې كښې په د اصل حكم رعايت كولې شى او د اصل حكم به پرې قياس كولې شى او د اصل حكم د شرطونو لحاظ په ساتلې شى. او دا هم داسې ده لكه چه په سفر كښې مونځ دوه ركعته دې اخرى دوه ركعته چونكه اصل ساقط دى لهذا د هغې اعتبار نشته. خو ابتدائى دوه ركعتونه چونكه باقى دى په دې وجه د اصل (يعنى د حضر د مانځه) چه كوم حكم دې هم هغه د خلف (يعنى د قصر مونځ) هم دې. او دا د قصر مونځ په د حضر په مونځ باندې قياس كولو سره هم هغه شان ادا كولې شى. (٤)

دويم اشكال : بل اشكال دا دې چه د مقدار په باره كښې د خلف د اصل په حكم كښې كيدل دا خبره صحيح او مونږ ته تسليم نه ده، ځكه چه مسح على الخفين خلف د د غسل الرجلين خو په مقدار كښې ظاهره ده چه مسح على الخفين د غسل الرجلين په حكم كښې نه ده، چه غسل الرجلين خو ظاهرا او باطنا دواړو طريقو سره كيږى، او مسح على الخفين صرف ظاهرا كيږى. (٥)

---

(١) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٩٤

(٢) پورته حواله.

(٣) معالم السنن للخطابى ج ١ ص ١٥٢، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٩٥

(٤) پورته حواله

(٥) السعاية ج ١ ص ٨٩

د دې اشكال اولنې جواب: دا دې چه د مسح على الخفين ثبوت خلاف القياس دې چه رسول الله ﷺ په ګوتو سره د نيغ خط په شان په ظاهر د خفين باندې مسح اوكړه. او كوم څيز چه خلاف قياس ثابت وى هغه د خپل مورد پورې محدود وى. په دې وجه مسح على الخفين هم د خپل مورد پورې محدود دې او هغه د اصل حكم نه دې اخستلې. (1)

دويم جواب: كوم چه اصولى دې او فنى اعتبار سره د مخكښې جواب نه زيات مضبوط دې هغه دا دې چه مسح على الخف د غسل الرجلين بدل دې خلف نه دې، او تيمم د اودس خلف دې، لهذا د مسح على الخفين په ذريعه په تيمم باندې اشكال صحيح نه دې.

او د خلف او د بدل په حكم كښې فرق دا دې چه د مبدل منه د ممكن كيدو باوجود بدل لره اختيارول شرعا جائز او مشروع دى، لهذا د غسل رجلين د امكان باوجود مسح على الخفين كول د خپلو شرطونو سره جائز دى. او د اصل د ممكن كيدو په وخت خلف لره اختيارول جائز نه دى. د مصير الى الخلف دپاره تغذر الاصل ضرورى دې، لهذا د اودس د امكان سره د تيمم كول جائز نه دى. اوس چه د بدل د ممكن كيدو باوجود هم بدل لره اختيارول شرعا جائز شو، نو بدل به د يو مستقل وظيفې په حكم كښ وى چه د هغې حكم تخفيفا وركړې شوې دې، لهذا په دې كښې به د مبدل منه د صفت رعايت كول ضرورى او لازم نه وى، په خلاف د خلف چه هغه مستقل وظيفه نه ده او دا به هم هغه وخت اختيار كولې شى چه كله اصل متعذر وى، لهذا په دې كښې به د اصل صفت رعايت كول ضرورى او لازم وى. (2)

د امام طحاوى رحمه الله نظر: امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه په تيمم كښې د مسح على اليدين په سلسله كښې مختلف احاديث راغلې دى، چه په هغې كښې د **تيمم الى الكفين، والى المرفقين، والى المناكب والاباط** ذكر دې، لهذا په دې كښې د صحيح قول د استخراج دپاره مونږ د نظر كولو نه مدد واخستلو؛ پس چه كله مونږ غور او فكر اوكړو نو مونږ اوكتل چه اودس خو په هغه څلورو اندامونو باندې مشتمل دې كوم چه الله پاك په قران كريم كښې ذكر كړې دى، يعنى لاس، مخ، سر او خپې، او تيمم د بعض اندامونو نه ساقط دې لكه سر او خپې، نو معلومه شوه چه تيمم په د دې اندامونو نه د بعض اندامونو كيږى كوم چه په اودس كښې وينځلې شى. نو په دې سره د تيمم الى المناكب والاباط د قائلينو قول باطل شو ځكه چه هر كله تيمم د سر او خپو نه ساقط شو، حال دا چه د هغه اودس كولې شى نو د كومو چه اودس نه شى كولې، (لكه ماوراء المرفقين) نو د هغه نه به خو تيمم بطريق اولى ساقط وى.

اوس مسئله د مرفقين پاتې شوه چه د دې تيمم به كولې شى يا نه؟ پس مونږ غور اوكړو نو او مو كتل چه د پوره مخ مسح كولې شى لكه څنګه چه په اودس كښې وينځلې شى او د سر او خپو بالكل مسح نه شى كولې نو معلومه شوه چه كه د يو اندام نه تيمم ساقط دې نو هغه د پوره اندام نه ساقط دې او كه د يو اندام تيمم واجب دې نو په هغې كښې د تيمم او اودس دوارو

---

1) پورته حواله

2) پورته حواله.

حكم يو شان دې، ځکه چه تيمم د اودس خلف دې، لهذا چه هر کله دا خبره ثابته ده چه د اوبو په عدم موجودګئ کښې (د مخ سره) د لاسونو مسح هم کولې شي، نو د دې نه دا خبره ثابته شوه چه د لاسونو مسح به د مرفقين پورې کولې شي، ځکه چه په اودس کښې لاسونه د مرفقين پورې وينځلې شي. (١)

دا خو د حضرات احناف او شوافعو دلائل وو، چه په هغې کښې د ضعيف احاديثو نه علاوه صحيح او صريح احاديث هم دی، که بالفرض د جمهورو سره يو هم صحيح او صريح حديث نه وې بيا هم صرف ضعيف احاديث د هغوی د دعوی د اثبات او د موقف د تائيد دپاره کافی وو، ځکه چه د هغه د مجموعه نه قوت حاصليږی، کوم چه په اثبات د دعوی کښې کافی کيږی. (٢) او حال دا چه د ابو جهيم، جابر بن عبدالله، عمار بن ياسر او عبدالله بن عمر رضی الله عنهم احاديث د جمهورو د مسلك په تائيد او اثبات کښې صريح او صحيح دی.

د دې نه روستو اوس د حنابله او اصحاب الحديث دلائل هم اوګورئ!

د حنابله او اصحاب الحديث دليل : د دې حضراتو دليل حديث الباب دې. کوم چه امام بخاری رحمه الله په باب سابق کښې هم ذکر کړې وو او په دې باب کښې ئې هم شپږ مختلف طرق راوړې دی، چونکه د امام بخاری رحمه الله ميلان هم په دې مسئله کښې د حنابله د مسلك طرف ته دې، په دې وجه هغه متعدد طرق ذکر کولو سره دې ته ترجيح ورکړې ده. د دې نه علاوه په مسلم، ابو داؤد او نسائی وغيره کښې هم دی:

وفيه: ﴿قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أُصِبِ الْمَاءَ فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَمَا تَذْكُرُ أَنَا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِكَفَّيْهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ﴾ (٣)

چه يو سړې سيدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه ته راغلو او عرض ئې اوکړو چه زه جنب شوې يم نو اوبه بيا نه مومم، نو عمار بن ياسر رضی الله عنه عمر بن الخطاب رضی الله عنه ته اوفرمائيل چه ايا تاته ياد نه دی چه زه او ته په يو سفر باندې وو، (مونږ ته جنابت رسيدلې وو او اوبه نه وې ملاؤ شوې) نو تا مونځ اونکړو او زه په خاورو کښې اولوغړيدم، بيا ما دا قصه رسول الله صلی الله عليه وسلم ته بيان کړه، نو

---

(١) شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب صفة التيمم کيف هي، ج ١ ص ١٤٦، ١٤٧

(٢) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٩٤

(٣) اخرجه البخاری فی باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ واطرافه فی هذا الباب، وکذا فی باب : باب اذا خاف الجنب علی نفسه المرض او الموت او خاف العطش تيمم، رقم : ٣٤٥، ٣٤٦، وفی باب : التيمم ضربة، رقم ٣٤٧، واخرجه مسلم فی کتاب الحيض، باب التيمم، رقم ٨٢١، ٨٢٢، واخرجه ابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ٣٢٢، واخرجه النسائی فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب التيمم فی الحضر، رقم ٣١٣، وابن ماجه فی سننه، فی کتاب الطهارة وسننها، ابواب التيمم، باب ما جاء فی التيمم ضربة واحدة، رقم ٥٦٩

رسول اللهﷺ اوفرمائيل چه (په خاورو كښې د لوغړيدو ضرورت نه وو) پس ستا دپاره دومره كافي وه، نو رسول اللهﷺ خپل دواړه لاسونه په زمكه باندې اووهل او بيا ئې په هغې كښې پوكې اوكړو بيا ئې په هغې سره د خپل مخ او دواړو لاسونو مسح اوكړه، په دې حديث كښې د ﴿فمسح بها وجهه وكفيه﴾ نه حنابله استدلال كولوسره وائى چه د كفين پورې مسح كول فرض دى.

د حنابله دويم عقلى دليل : د حنابله دويم دليل دا دې چه په تيمم كښې د يدين ذكر مطلقا راغلې دې، هم دغه شان د سارق په حكم كښې هم يدين مطلقا دې، او په اودس كښې دا د غايت سره مقيد كړې شوې دې، اوس چه د سارق په حكم كښې يدين مطلق دې او هلته د مرفقين حكم په قطع كښې داخل نه دى، بلكه د قطع حكم صرف د كفين دپاره دې نو هم دغه شان به په تيمم كښې هم د مسح حكم د كفين پورې وى. (1)

سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما هم په آيت سرقه باندې قياس كولو سره دا استدلال كړې دې، پس امام ترمذى رحمه الله نقل كړې دى : ﴿عن ابن عباس : أنه سئل عن التيمم ؟ فقال إن الله قال فى كتابه حين ذكر الوضوء (فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق) وقال فى التيمم ({ فامسحوا بوجوهكم وأيديكم }) وقال ({والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما }) فكانت السنة فى القطع الكفين إنما هو الوجه والكفان يعنى التيمم قال أبو عيسى هذا حديث حسن غريب صحيح﴾(2)

د ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې مسئلې متعلق تپوس اوكړې شو، نو هغه اوفرمائيل چه الله پاك د اودس متعلق فرمائى : ﴿فاغسلوا وجوهكم وايديكم الى المرافق﴾ او د تيمم متعلق فرمائى ﴿فامسحوا بوجوهكم وايديكم منه﴾ او په آيت سرقه كښې ارشاد دې ﴿فاقطعوا ايديهما﴾ په اودس كښې خو غايت بيان كړې شوې دې او په تيمم كښې هيڅ غايت نه دې بيان كړې شوې، لكه چه په آيت السرقه كښې نه دې بيان كړې شوې، او په آيت سرقه كښې قطع د كفين پورې وى، لهذا تيمم به هم د كفين پورې كولې شى.

دا ياد ساتئ چه سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما تيمم په سرقه كښې په قطع يدين باندې نه دې قياس كړې، يعنى عبادت ئې په عقوبت باندې نه دې قياس كړې، بلكه په آيت تيمم كښې د لفظ ﴿ايدى﴾ د اطلاق نه ئې استدلال كړې دې او په مثال كښې ئې ايت سرقه پيش كړې دې، دا د قياس اللفظ على اللفظ د قبيل نه دې. (3)

د جمهورو د طرف نه د دليل عقلى جواب : جمهور دا فرمائى چه تيمم د اودس خليفه دې، لهذا دا به په اودس باندې قياس كولې شى قياس المعنى على المعنى، نه په سرقه باندې، او هم د

---

(1) المغنى ج ١ص ١٥٤

(2) جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم، رقم ١٤٥، وكذا فى المغنى ج ١ ص ١٥٤

(3) معارف السنن ج ١ ص ٤٩٥

دې جهت خلفيت د وجې نه دا په اودس باندې قياس كول زيات اشبه او زيات صحيح دى. او په اودس كښې غسل الى المرفقين وى، لهذا په تيمم كښې به هم الى المرفقين وى.

علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى : ﴿ ولنا ايضا قياس، بالتيمم اقرب الى الوضوء من السرقة فالحقناه بالوضوء منه ﴾([1])

د علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله جواب : د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ايدى په اطلاق سره د استدلال جواب علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله دا وركړې دې چه په سرقه كښې د كفين نه د لاس د كټ كولو وجه عدم ذكر غايت او اطلاق الايدى نه دې، بلكه د رسول الله ﷺ فعل د دې تفسير دې، چه هغې لره كټلو سره په سرقه كښې د قطع الكفين حكم كړې شوې دې. او كه د رسول الله ﷺ د طرف نه بيان نه وې راغلې نو هم په ايدى كښې به څه التباس نه وى، ځكه چه د سارق د لاس پرې كول هغه لره د جرمونو نه منع ساتل دى، او دا مقصد كفين پورې د لاس پرې كولو نه حاصليږى، لهذا د هغې نه د زيات پرې كولو هيڅ فائده نشته. ([2])

د علامه سرخسى رحمه الله جواب : علامه سرخسى رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما د دې استدلال يو بل جواب كړې دې او هغه دا دې چه قطع يد السارق د عقوبات د قبيل نه دې او حدود د عقوبات كښې په يقينياتو باندې عمل كولې شى او په ايدى كښې د كفين پورې حصه كم از كم يقينى ده، په دې وجه به په سرقه كښې د كفين پورې پرې كولې شى. او تيمم عبادت دې او په عباداتو كښې په احوط باندې عمل كولې شى او احوط هم دا ده چه د مرفقين پورې مسح اوكړې شى، نه د كفين پورې. ([3])

د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه جوابات : دا خو د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د قياس يعنى د حنابله د دليل عقلى جواب وو، د حنابله په دې سلسله كښې اولنې استدلال د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د روايت نه وو، جمهور حضراتو د دې هم ډېر جوابونه كړې دى.

اولنې جواب : دا دې چه رسول الله ﷺ چه سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه ته كوم تعليم وركړې وو هغه بالفعل يعنى فعلى وو او احاديث المسح الى المرفقين قولى دى. او دا خبره معلومه ده چه په قول او فعل كښې د تعارض په وخت قول مقدم وى په فعل باندې. ([4]) خو مولانا عبدالحئ صاحب فرمائى چه دا جواب محل نظر دې، د دوه وجو نه؛ اوله وجه خو دا ده چه د رسول الله ﷺ تعليم اگر چه بالفعل وو، خو د دې سره سره د رسول الله ﷺ دا قول ﴿ انما كان يكفيك هذا ﴾ هم شامل شو، په دې سره به دا حديث د قولى په حكم كښې وى، دويمه وجه دا ده چه د مسلم په يو روايت كښې د رسول الله ﷺ دا قول دې ﴿ يكفيك ان تضرب بيديك الارض، ثم تنفخ، ثم

---

[1]) العرف الشذى ج۱ ص۱۸۹، معارف السنن ج۱ ص٤۹۵،عارضة الاحوذى ج۱ ص۱۹۷، السعاية ج۱ ص۵۱۲

[2]) الكوكب الدرى على جامع الترمذى ج ۱ ص ۱۸۵

[3]) المبسوط للسرخسى ج ۱ ص ۲٤۳، كذا فى معارف السنن ج ۱ ص ٤۹۵

[4]) السعاية ج ۱ ص ۵۱۱

تمسح بهما وجهك وكفيك ﴾(١) او د بخاری په یو روایت کښې د رسول اللهﷺ دا قول دې ﴿ یکفیك الوجه والکفان ﴾(٢) دا روایت په دې خبره باندې دلالت کوی چه د رسول اللهﷺ تعلیم قولی هم وو. (٣)

دویم جواب: دویم جواب دادې چه په کوموروایاتوکښې د کفین ذکر دې هلته مراد یدین دی.(٤) صاحب السعایه دا هم په دې وینا سره رد کړې دې چه د ید ذکر کولو سره د هغې بعض مراد کول خو شائع دی، لکه چه په دې آیت ﴿ اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوٓا اَيْدِيَهُمَا ﴾ او ﴿ اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِيْنَ يُحَارِبُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُّقَتَّلُوٓا اَوْ يُصَلَّبُوٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيْهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ ﴾ کښې دی چه په هغې کښې ید ذکر کولو سره د هغې بعض یعنی الکف الی الرسغین مراد کړې شوې دې، خو کف ذکر کولو سره د دې نه ید مراد کول غیر شائع دی او دا مجاز غیر متعارف دې او دا په هغه محت محمول کولې شی چه کله حقیقت متعذر وی، او حال دا چه دلته داسې نه ده، ځکه چه د کفین پورې مسح هیڅ متعذر نه ده، د دې نه علاوه که د کف نه ید مراد کړې شی نو د ید اطلاق خو د لاسونو د ګوتو نه تر د مناکب پورې وی، نو د دې نه به بیا د مناکب پورې مسح الید لازمیږی او د دې څوك هم قائل نه دی. (٥) او که څوك دا اوائی چه مونږ به ید په مرفقین باندې محمول کوو. نو د دې جواب دا دې چه دا د مخکښې نه هم زیات ابعد دې، ځکه چه جزء ذکر کولو سره دویم جزء مراد کول دا زیات ابعد دی جزء لره ذکر کولو سره کل مراد کولو باندې. او بیا د جزء (مرفقین) په کفین باندې څه دلیل هم نشته، نو بیا خو څوك دا هم وئیلې شی چه مونږ د دې نه ما بین المرفق والابط مراد اخلو. (٦)

دریم جواب: دا دې چه احادیث المرفقین معارض دی د احادیث الکفین، لهذا اوس به په دې کښې احوط اختیارولو سره د مسح الی المرفقین د وجوب قول کولې شی. (٧) صاحب السعایه د دې جواب هم کړې دې هغه دا چه په احادیث الکفین په کفایت باندې دلالت کوی (یعنی تیمم کښې په ید کښې کفین سره کفایت راځی) او احادیث المرفقین د فرضیت په سلسله کښې نص او صریح نه دی (یعنی په هغې کښې دا تصریح نشته چه د مرفقین پورې مسح فرض ده، لهذا هغه به د کفین په مقابله کښې په اعلی درجه باندې محمول کولې شی) نو اوس په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته، ځکه چه د قلیل مقدار کافی کیدل د دې خبرې هرګز منافی نه دی

---

(١) مسلم. رقم ٨٢١

(٢) صحیح البخاری رقم ٣٤١

(٣) السعایة ج ١ ص ٥١١

(٤) پورته حواله

(٥) پورته حواله

(٦) خو بعض حضرات د دې قائل دی، د هغوی مستدل او جواب مونږ مخکښې ورکړې دې.

(٧) السعایه ج ١ ص ٥١١

چه مقدار کثیر مختار، غوره او د اعلی درجې وی. (۱)

څلورم جواب: دا دې چه کله په احادیثو کښې تعارض راغلو نو مونږ به د صحابه کرام ﷺ د آثارو طرف ته رجوع کوو، پس مونږ ډیر صحابه کرام ﷺ اولیدل چه هغوی مسح الی المرفقین لره اختیارولو سره هم په دې باندې فتوی ورکوی، لهذا مونږ هم دا اختیار کړو. (۲) صاحب السعایه د دې هم جواب کړې دې او هغه دا چه د اثار صحابه ﷺ طرف ته رجوع به هغه وخت مفید وی چه کله د هغوی ترمینځه اتفاق وی، او دلته داسې نه ده، ځکه چه سیدنا عمار ﷺ په تیمم الی الکفین باندې فتوی ورکړې ده، او د دې نه زیاته واضحه د عبدالله بن عباس ﷺ فتوی ده کومه چه امام ترمذی ﷫ ذکر کړې ده. (۳)

پنځم جواب: امام طحاوی ﷫ وغیره دا جواب کړې دې چه د سیدنا عمار بن یاسر ﷺ په دې حدیث کښې سخت اضطراب دې، په بعض روایاتو کښې کفین، په بعض کښې کوعین، په بعض کښې مرفقین او چرته د مناکب واباط ذکر دې، په دې وجه به د دې نه استدلال نه شی کولې. (۴)

هم په دې وجه امام ترمذی ﷫ د دې روایت د ذکر کولو نه پس فرمائی: ﴿ فضعف بعض اهل العلم حدیث عمار عن النبی ﷺ فی التیمم للوجه والکفین، لما روی عنه حدیث المناکب والاباط ﴾(۵)

یعنی بعض اهل علم د تیمم للوجه والکفین په سلسله کښې وارد شوی د عمار ﷺ د حدیث تضعیف کړې دې ځکه چه د هغه نه یو روایت د مسح الی المناکب والاباط هم روایت دې.

مولانا عبدالحی صاحب دا جواب هم رد کړې دې، فرمائی چه دلته په روایت کښې اضطراب د استدلال نه مانع نه دې ځکه چه د مرفقین او منکبین روایات مرجوح دی او د روایات الکفین په نسبت ضیعف دی، لهذا هغې لره اعتبار نشته، پاتې شو د مناکب او اباط روایات پس د هغې قصه د روایات الکفین نه مقدم ده، لهذا په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته، اوس صرف د کفین روایات د ضعف او معاصرت نه خالی پاتې شو. حاصل دا دې چه په مذکور روایت کښې به اضطراب په هغه صورت کښې د استدلال دپاره مضر وې چه کله هلته د ترجیح څه صورت نه وې، خو چه کله د مرجح په ذریعه بعض ته ترجیح ورکړې شوهس نو هم هغه به اخستلې شی او د هغې نه ما سوا په ترک کولې شی. (۶) بهرحال د دې نه قطع نظر چه ذکر شوې اضطراب دلته مضر فی الاستدلال دې یا نه دې، مونږ د دې اضطراب بعض تفصیل او تنقیح پیش کوو

---

۱) پورته حواله

۲) پورته حواله

۳) پورته حواله

۴) السعایة ج ۱ ص ۵۱۱، ۵۱۲، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳

۵) جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم رقم ۱٤٤

۶) السعایة ج ۱ ص ۵۱۲

په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې د موجود اضطراب تحقیق او تفصیل : د سیدنا عمار رضی الله عنه په ذکر شوی حدیث کښې اضطراب سندا هم دې او متنا هم دې.

اضطراب فی السند : په سند کښې واقع اضطراب ابن ابی حاتم رحمه الله په خپل علل کښې ذکر کړې دې، پس هغه فرمائی : ﴿ سألتُ أبي: عن اختلاف حديث عمار بن ياسر في التيمم وما الصحيح منها ﴾
یعنی ما د خپل والد محترم (امام ابو حاتم رحمه الله) نه د تیمم په باب کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه په حدیث کښې د واقع اختلاف (اضطراب) په باره کښې تپوس اوکړو او دا چه په هغې کښې صحیح کوم یو دې؟ نو هغه اضطراب لره بیانولو سره اوفرمائیل :

﴿ رواهُ الثوريُّ، عن سلمة، عن أبي مالك الغفاري، عن عبدِ الرحمن بنِ أبزى، عن عمار ﴾

﴿ عنِ النبيِّ صلى الله عليه وسلم في التيمم. ورواهُ شعبةُ، عن الحكم، عن ذر، عن سعيدِ بنِ عبدِ الرحمن بنِ أبزى، عن أبيهِ، عن عمار ﴾ ﴿ عنِ النبيِّ صلى الله عليه وسلم. ورواهُ شعبةُ، عن سلمة، عن ذر، عنِ ابنِ عبدِ الرحمنِ بن أبزى، عن أبيهِ، عن عمار ﴾

﴿ عنِ النبيِّ صلى الله عليه وسلم. ورواهُ حصين، عن أبي مالك، قال: سمعتُ عمارًا يذكر التيمم، موقوف. قال أبي: الثوري أحفظ من شعبة ﴾ (1)

دلته یو طریق د سفیان ثوری دې او درې طرق د امام شعبه دی. امام شعبه په اول طریق کښې د حکم نه، په دویم کښې د سلمه بن کهیل نه، او په دریم کښې د حصین نه روایت کوی. او سفیان ثوری د سلمه بن کهیل نه روایت کوی. د سفیان ثوری په طریق کښې سلمه بن کهیل د ابو مالك غفاری او سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه ترمینځه د عبدالرحمن بن ابزی واسطه نقل کوی، او د امام شعبه په دریم طریقه کښې حصین دا واسطه نه نقل کوی، بلکه په هغې کښې ابو مالك براه راست د سیدنا عمار رضی الله عنه نه روایت کوی. وړاندې ابو حاتم فرمائی چه ثوری د امام شعبه نه احفظ دې. د امام شعبه په دریم طریق کښې چونکه حصین د ابو مالك او د سیدنا عمار رضی الله عنه ترمینځه واسطه نه ده ذکر کړې کومه چه د سفیان ثوری په طریق کښې وه په دې وجه ابن ابی حاتم د خپل پلار نه د شعبه عن حصین د طریق متعلق تپوس اوکړو چه ممکنه ده چه ابو مالك براه راست د عمار رضی الله عنه نه موقوفا اوریدلې وی، (لکه چه د امام شعبه په دریم طریق عن حصین عن ابی مالك کښې دی) او دا هم ممکنه ده چه ابو مالك مرفوعا د عبدالرحمن بن ابزی په واسطې سره د سیدنا عمار رضی الله عنه نه اوریدلې وی (لکه چه د سفیان ثوری په طریق کښې دی) د دې نه روستو ابن ابی حاتم د خپل پلار نه صراحة تپوس اوکړو چه ایا ابو مالك د سیدنا عمار رضی الله عنه نه براه راست اوریدلې دې؟

﴿ قلت: فأبو مالك سمع من عمار شيئًا قال: ما أدري ما أقول لك، قد روى شعبة، عن حصين، عن أبي

---

1) علل الحدیث لابن ابی حاتم، بیان علل اخبار رویت فی الطهارة، رقم ۳۴، ج ۱ ص ۲۱۸

مالك، سمعتُ عمارًا، ولولم يعلم شُعبة أنهُ سمع من عمار ماكان شُعبة يرويه، وسلمة أحفظ من حصين ﴾[۱]
امام ابو حاتم جواب ورکړو چه د دې په باره کښې زه څه حتمي خبره خو نه شم کولې، خو امام شعبه د حصين نه نقل کړې دې چه ابو مالك فرمائي چه ما د عمار رضی الله عنه نه واوريدل. كه امام شعبه رحمه الله ته د دې يقيني علم نه وې چه هغه (ابو مالك) د عمار نه براه راست اوريدلې دی، نو هغه (شعبه) به دا نه روايت كولې. خو سلمه بهر حال د حصين نه احفظ دې. سلمه د سفيان ثوری په طريق كښې وو او هغه د ابو مالك او سيدنا عمار رضی الله عنه ترمينځه د عبدالرحمن بن ابزی رضی الله عنه واسطه نقل كړې ده. او حصين د امام شعبه په طريق كښې دې او هغه دا واسطه نه ده نقل كړې. نو امام ابو حاتم سلمه ته د حصين په مقابله كښې احفظ اوئيلو گويا د ابو مالك او د سيدنا عمار رضی الله عنه ترمينځه ئې د عبدالرحمن بن ابزی واسطې ته ترجيح وركړه. چه د هغې مطلب دا دې چه ابو مالك د سيدنا عمار رضی الله عنه نه براه راست نه وی اوريدلې. په دې وجه ابن ابی حاتم د خپل پلار نه تعجبا تپوس اوكړو: ﴿ قلت: ماتُنكر أن يكون سمع من عمار، وقد سمع من ابن عبّاس؟ ﴾ چه ابو مالك د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه براه راست اوريدلې دې نو د سيدنا عمار رضی الله عنه نه په براه راست اوريدلو كښې څه مسئله ده؟ نو امام ابو حاتم رحمه الله اوفرمائيل: ﴿ بين موت ابن عبّاس، وبين موت عمار قريب من عشرين سنة ﴾[۲] چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د وفات او د سيدنا عمار رضی الله عنه د وفات ترمينځه تقريبا د شلو كالو فرق دې، يعنى د سيدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما وفات روستو شوې دې، لهذا كه ابو مالك د هغه نه براه راست سماع كړې وی نو د هغې نه هرگز دا نه لازميږی چه هغه د سيدنا عمار رضی الله عنه نه هم براه راست سماع كړې وی. امام دارقطني رحمه الله د واسطې والا طريق ته راجح وئيلې دې، او په عدم واسطه باندې ئې نظر او تامل كړې دې. پس هغه حديث تيمم ﴿ عن حصين، عن ابى مالك، عن عمار بن ياسر ﴾ د طريق ذكر كولو نه پس فرمائي: ﴿ وابو مالك فى سماعه من عمار نظر، فان سلمة بن كهيل قال فيه: عن ابى مالك عن ابن ابزى عن عمار، قال الثورى ﴾[۳]

---

[۱]) علل الحديث لابن ابى حاتم، بيان علل اخبار رويت فى الطهارة، رقم ۳۴، ج ۱ ص ۲۱۸، ۲۱۹

[۲]) علل الحديث، ج ۱ ص ۲۱۹، هكذا ذكر الامام ابو حاتم، والصحيح ان بين موت ابن عباس وبين موت عمار رضى الله تعالى عنهما اكثر من ثلاثين سنة، على ما ذكره الحافظ فى التقريب فانه ذكر فى ترجمة عمار: قتل مع على بصفين سنة سبع وثلاثين رقم (۴۸۵۲) ج ۱ ص ۷۰۸، وقال فى ترجمة ابن عباس رضى الله تعالى عنهما، مات سنة ثمان وستين بالطائف، رقم ۳۴۳۰، ج ۱ ص ۵۰۴.... فعلى هذا يكون سماع ابى مالك من عمار بن ياسر رضى الله عنه اكثر استبعادا مما ذكره الامام ابو حاتم، لانه راى عدم استلزام سماع ابى مالك من ابن عباس رضى الله تعالى عنهما سماعه من عمار رضى الله عنه وبين وفاتهما نحو من عشرين سنة، فكيف يكون ذلك وبين وفاتهما اكثر من ثلاثين سنة؟

[۳]) سنن الدارقطنى ج ۱ ص ۱۸۳

حاصل دا شو چه امام ابو حاتم د امام شعبه په مقابله کښې سفیان ثوری ته او د حصین بن عبدالرحمن په مقابله کښې سلمه بن کهیل ته احفظ وئیلې دې. او د سفیان ثوری عن سلمه په طریق کښې د ابو مالك غفاری او د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه ترمینځه د عبدالرحمن بن ابزی واسطه ده او د شعبه عن حصین په طریق کښې دا واسطه نشته. او حال دا چه خپله د سلمه بن کهیل په سند کښې هم سخت اختلاف دې پس سفیان ثوری رحمه الله چرته خو ﴿عن سلمة، عن ابی مالك الغفاری، عن عبدالرحمن بن ابزی عن عمار﴾ روایت کړې دې او کله ئې ﴿عن سلمة، عن ابی مالك و عبدالله بن عبدالرحمن عن عبدالرحمن﴾ روایت کړې دې. او امام اعمش رحمه الله کله ﴿عن سلمة عن عبدالرحمن عن عمار﴾ روایت کړې دې او کله ئې ﴿عن سلمة، عن سعید بن عبدالرحمن عن ابیه عن عمار﴾ روایت کړې دې. او امام شعبه ﴿عن سلمة، عن ذر، عن سعید بن عبدالرحمن عن ابیه عن عمار﴾ روایت کړې دې.[1] یعنې سفیان ثوری رحمه الله د سلمه د او عمار رضی الله عنه ترمیځه دوه واسطې نقل کړې دی، امام اعمش رحمه الله یوه واسطه نقل کړې ده، او کله دوه واسطې نقل کوی، او امام شعبه رحمه الله درې واسطې نقل کوی.

اضطراب فی المتن : دا خو د اضطراب فی السند خبره وه، د دې نه علاوه په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې اضطراب فی المتن هم موندلې شی او د متن اضطراب په مختلف جهات سره دې.

د اضطراب فی امتن اولنې جهت : یو اضطراب په متن کښې دې جهت سره دې چه د مسح اله یو لاس دې یا دوه لاسه، یعنې رسول الله صلی الله علیه وسلم یو لاس په زمکه باندې وهلو سره تیمم کړې دې یا دوه لاسونه وهلو سره؟ پس په بعض روایاتو کښې دا الفاظ دی :

﴿انما کان یکفیك هکذا، وضرب بکفه ضربة علی الارض﴾[2]

او په بعض کښې دا الفاظ دی : ﴿انما کان یکفیك ان تقول هکذا وضرب بیده الی الارض﴾[3]

او په بعض روایاتو کښې دا الفاظ دی : ﴿لما تمرغ عمار رضی الله عنه، وساله رسول الله صلی الله علیه وسلم، فضرب بکفه ضربة الی الارض﴾[4]

د دې روایاتو نه معلومیږی چه د مسح اله یو لاس دې. او د بعض نورو روایاتو نه معلومیږی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په دواړو لاسونو سره تیمم اوکړو. پس په یو ځائې کښې دا الفاظ راغلې دی

﴿انما کان یکفیك هکذا، فضرب النبی صلی الله علیه وسلم بکفیه الارض﴾[5]

---

[1]) امانی الاحبار ج ۲ ص ۱۲۹

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷

[3]) السنن الکبری رقم ۱۰۰۹، ج ۱ ص ۲۲۳

[4]) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

[5]) بذل المجهود ج ۲ ص ٤۸۹، صحیح البخاری، کتاب الطهارة، باب المتیم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸

د مسلم په روایت کښې دی : ﴿ انما کان یکفیك ان تضرب بیدیك الارض، ثم تنفخ ﴾ (۱)

او په السنن الکبری کښې دی : ﴿ انما کان یکفیك هکذا، ثم ضرب بیدیه الی الارض، ثم نفخ فیهما ﴾ (۲)
د دې روایاتو نه معلومه شوه چه اله مسح دواړه لاسونه دی

د اضطراب فی المتن دویم جهت : د دې نه پس د ضربات د مقدار په سلسله کښې هم په دې متن کښې اضطراب دې چه رسول الله ﷺ یو ضرب د تیمم دپاره لګولې وو یا دوه ضربونه؟ پس د بخاری په یو روایت کښې دی : ﴿ فضرب النبی ﷺ بکفیه الارض، ونفخ فیهما، ثم مسح بهما وجهه وکفیه ﴾ (۳)

په یو بل روایت کښې دی ﴿ فضرب بکفه ضربة علی الارض، ثم نفخها، ثم مسح بهما ظهر کفه بشماله ﴾ (۴)

او د بیهقی په روایت کښې دی : ﴿ فامرنی بالوجه والکفین ضربة واحدة ﴾ (۵)
د دې روایاتو نه معلومیږی چه په تیمم کښې یو ضرب دې، او د ابوداؤد او بیهقی په روایت کښې دی :

﴿ عَنْ عَمَّارِ بْنِ یَاسِرٍ أَنَّهُ كَانَ یُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُمْ مَعَ رَسُولِ اللهِ ـ صلی الله علیه وسلم ـ بِالصَّعِیدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِیدَ ثُمَّ مَسَحُوا وُجُوهَهُمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِیدَ مَرَّةً أُخْرَى ﴾ (۶)

او د مسند بزار په روایت کښې دی : ﴿ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ : كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتَّى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ (۷)
د دې روایاتو نه معلومیږی چه په تیمم کښې دوه ضربونه وو.

د اضطراب فی المتن دریم جهت : د مقدار ممسوح په باره کښې هم د دې حدیث په متن کښې سخت اضطراب دې چه مسح به د لاسونو د کومې حصې پورې وی، صرف د یو لاس، یا د دواړو لاسونو. د مرفقین پورې، یا د مناکب او اباط وغیره

پس د بخاری په یو روایت کښې دی : ﴿ فضرب بکفه ضربة علی الارض، ثم نفضها، ثم مسح بها ظهر کفه

---

(۱) مسلم، کتاب الحیض، باب التیمم رقم ۸۲۱
(۲) السنن الکبری رقم ۱۰۰۵، ج ۱ ص ۳۲۲
(۳) صحیح البخاری، باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸
(۴) صحیح البخاری، باب التیمم ضربة، رقم ۳۴۷
(۵) السنن الکبری رقم ۱۰۱۰، ج ۱ ص ۳۲۳
(۶) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التیمم، رقم ۳۱۸، السنن الکبری رقم ۱۰۰۱، ج ۱ ص ۳۲۰، سنن النسائی رقم ۳۱۴، سنن ابن ماجة رقم ۵۶۶
(۷) مسند البزار، باب اول مسند عمار بن یاسر رضی الله عنه، رقم ۱۳۸۴، ج ۴ ص ۲۲۱.

بشماله او ظهر شماله بکفه ﴾(1) د دې روایت نه معلومیږی چه د ښی یا ګس لاس نه به صرف د یو په تلی باندې مسح کافی وی.

قوله: فمسح بهما وجهه وکفیه: (2)

او په یو روایت کښې دی: ﴿ ثم مسح وجهه وکفیه ﴾(3)

او په یو روایت کښې دی: ﴿ فقال: یکفیك الوجه والکفین ﴾(4)

د مسلم په یو روایت کښې دی: ﴿ فنفض یدیه، فمسح وجهه وکفیه ﴾(5)

په یو بل روایت کښې دی: ﴿ انما کان یکفیك ان تضرب بیدیك الارض، ثم تنفخ، ثم تمسح بهما وجهك وکفیك ﴾(6)

د دې روایاتو نه معلومیږی چه تیمم به د دواړو لاسونو د ورغوو وی. په بعض روایاتو کښې د مرفقین پورې د تیمم ذکر دې، پس د بیهقی په یو روایت کښې دی:

﴿ عن عمار بن یاسر ان رسول الله ﷺ قال الی المرفقین ﴾(7)

د مسند بزار په یو روایت کښې دی: عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتَّى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾(8)

د دې روایاتو نه معلومه شوه چه تیمم به د مرفقین پورې وی. په بعض روایاتو کښې د مرفقین یا ذراعین د شك سره دې، د بیهقی په یو روایت کښې دی:

﴿ قال: ثم نفخ فیهما، ومسح بهما وجهه وکفیه الی المرفقین او الذراعین ﴾(9)

او په یو روایت کښې دی: ﴿ وضرب بیدیه الی الارض، ثم نفخ فیهما، فمسح وجهه ویدیه، فقال سلمة: لا ادری بلغ الذراعین ام لا ﴾(10)

---

1) صحیح البخاری، باب التیمم ضربة رقم ۳٤۷
2) صحیح البخاری، باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸
3) صحیح البخاری باب التیمم للوجه والکفین رقم ۳۳۹
4) صحیح البخاری باب التیمم للوجه والکفین رقم ۳٤۱
5) مسلم، کتاب الحیض، باب التیمم رقم ۸۲۰
6) مسلم، کتاب الحیض، باب التیمم رقم ۸۲۱
7) السنن الکبری رقم ۱۰۱۱، ج ۱ ص ۳۲۳
8) مسند البزار، باب اول مسند عمار بن یاسر رضی الله عنه، رقم ۱۳۸٤، ج ٤ ص ۲۲۱
9) السنن الکبری رقم ۱۰۰۸، ج ۱ ص ۳۲۲
10) السنن الکبری رقم ۱۰۰٦، ج ۱ ص ۳۲۲

په بعض رواياتو کښې د ﴿ نصف الذراع ﴾ الفاظ دی : ﴿ وضرب بيده الى الارض، ثم نفخها، ثم مسح بها وجهه ويديه الى نصف الذراع ﴾ (۱)

په بعض رواياتو کښې ﴿ نصف الساعد ﴾ راغلي دي. ﴿ ثم مسح وجهه وذراعيه الى نصف الساعد، ولم يبلغ المرفقين ﴾ (۲)

او په بعض رواياتو کښې د مناکب او د اباط د مسح ذکر دې. لکه چه په ابوداؤد وغيره کښې دی : ﴿ فمسحوا بها وجوههم وايديهم الى المناكب، ومن بطون ايديهم الى الاباط ﴾ (۳)

امام بيهقي رحمه الله په السنن الکبری کښې د باب ذکر الروايات فی كيفية التيمم عن عمار بن ياسر رضی الله عنه په عنوان سره په يو باب کښې د سيدنا عمار رضی الله عنه په حديث کښې چه د تيمم کوم مختلف کيفيات وو، هغه جمع کړې دی. او په دې باب کښې ئې تقريبا دولس روايات د حديث عمار رضی الله عنه په مختلف الفاظو سره ذکر کړې دی. (۴)

علامه عيني رحمه الله د ﴿ ذكر ما فيه من الروايات واختلاف الالفاظ ﴾ (۵) په عنوان سره په حديث عمار کښې تقريبا ديرش مختلف الفاظ او روايات ذکر کړې دی.

امام بيهقي رحمه الله په حديث عمار رضی الله عنه کښې ذکر شوې مختلف الفاظ ذکر کولو نه پس فرمائی : ﴿ فَاخْتَلَفَتْ رِوَايَتُهُ عَنْهُ فَتَكُونُ رِوَايَةُ ابْنِ الصِّمَّةِ الَّتِي لَمْ تَخْتَلِفْ أَثْبَتُ وَإِذَا لَمْ تَخْتَلِفْ فَأَوْلَى أَنْ يُؤْخَذَ بِهَا لأَنَّهَا أَوْفَقُ لِكِتَابِ اللهِ تَعَالَى ﴾ (۶)

يعنی په حديث عمار رضی الله عنه کښې د الفاظو سخت اختلاف دې نو اوس به د ابو جهيم رضی الله عنه روايت زيات اثبت وی چه په هغې کښې اختلاف نشته. او هم په دې وجه په هغې باندې عمل زيات اولی دې، د دې نه علاوه هغه د کتاب الله هم زيات موافق دې.

او حديث د ابو جهيم رضی الله عنه شاته تير شوې دې، په هغې کښې د يدين مطلقا ذکر وو، خو د دارقطنی په روايت کښې لفظ ﴿ ذراعين ﴾ سره د دې تفسير اوشو، كما ذكرناه. وړاندې د امام شافعي رحمه الله قول نقل کوی ﴿ قَالَ الشَّافِعِيُّ : وَإِنَّمَا مَنَعَنَا أَنْ نَأْخُذَ بِرِوَايَةِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ فِي أَنْ تَيَمَّمَ الْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ بِثُبُوتِ الْخَبَرِ عَنْ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم : أَنَّهُ مَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ. وَأَنَّ هَذَا أَشْبَهُ بِالْقُرْآنِ

---

(۱) السنن الکبری رقم ۱۰۰۹، ج ۱ ص ۳۲۲، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

(۲) السنن الکبری رقم ۱۰۰۹، ج ۱ ص ۳۲۲، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

(۳) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۳۱۸، السنن الکبری رقم ۱۰۰۱، ج ۱ ص ۳۲۰، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

(۴) السنن الکبری ج ۱ص ۳۲۰ - ۳۲۶

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷، ۱۸ باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟

(۶) السنن الکبری ج ۱ص ۳۲۵

﴿وَأَشْبَهُ بِالْقِيَاسِ فَإِنَّ الْبَدَلَ مِنَ الشَّيْءِ إِنَّمَا يَكُونُ مِثْلَهُ﴾ (۱)
يعني په حديث عمار رضي الله عنه کښې ذکر شوی تيمم باندې د عمل د نه کولو وجه دا ده چه د رسول الله ﷺ نه مسح الوجه والذراعين هم ثابت ده، او بيا دا «مسح الوجه والذراعين» اشبه بالقران هم ده او اشبه بالقياس هم ده، ځکه چه د يو څيز بدل په حکم کښې د هغه څيز په شان وی. او تيمم بدل خليفه دې د اودس، نو تيمم به هم د اودس په شان وی او په اودس کښې لاسونه د څنګلو پورې وينځلې شی، لهذا په تيمم کښې به هم د لاسونو مسح د څنګلو پورې کولې شی.
وړاندې امام بيهقي رحمه الله فرمائی: ﴿مَسْحُ الْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ فِي حَدِيثِ عَمَّارٍ ثَابِتٌ وَهُوَ أَثْبَتُ مِنْ حَدِيثِ مَسْحِ الذِّرَاعَيْنِ إِلَّا أَنَّ حَدِيثَ مَسْحِ الذِّرَاعَيْنِ أَيْضًا جَيِّدٌ بِالشَّوَاهِدِ الَّتِي ذَكَرْنَاهَا﴾ (۲)
که د مسح على الوجه والکفين روايت اثبت او اصح دې نو د مسح الوجه والذراعين روايات هم ثابت او صحيح خو دی.

په اخر کښې امام بيهقي رحمه الله دا فيصله کړې ده چه: ﴿فَالِاحْتِيَاطُ مَسْحُ الْوَجْهِ وَمَسْحُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ خُرُوجًا مِنَ الْخِلَافِ﴾ (۳)
د احتياط تقاضه او د اختلاف نه د بچ کيدو طريقه هم دا ده چه د مخ او دواړو لاسونو تر د څنګلو پورې مسح اوکړې شی. ځکه چه که د مرفقين مسح ئې اوکړه نو په کفين باندې په هم عمل اوشی، خو که په کفين باندې مسح اوکړی نو په مرفقين باندې به عمل نه وی. لهذا د اختلاف نه د وتلو طريقه دا ده چه د مرفقين پورې مسح اوکړې شی.
شپږم جواب: د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د روايت يو جواب دا دې چه په دې کښې د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول نه وو، بلکه د تيمم معروف طريقې طرف ته اشاره کول او د ضرب کيفيت او صورت بيانول وو. (۴) د دې جواب تائيد خپله د سيدنا عمار رضي الله عنه د حديث د سياق نه کيږی چه هغه فرمائی چه ماته جنابت رارسيدلې وو نو زه په خاورو کښې اولوغړيدم، بيا د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او دا صورت حال مې بيان کړو، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿انما يكفيك هكذا﴾ چه د ستا دپاره هم دومره کافي وه. الخ
د دې سياق نه بالکل واضح طريقې سره دا معلوميږی چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم د پوره طريقې بيانول نه وو. بلکه د رسول الله ﷺ مقصد د تمرغ نفی کولو سره صحيح او معروف طريقې ته اشاره کول وو.

علامه انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی: ﴿وانما سلك النبي صلى الله عليه وسلم مَسْلَكَ الاختصار

---

(۱) السنن الکبری ج ۱ ص ۳۲۵
(۲) السنن الکبری ج ۱ ص ۳۲۵
(۳) پورته حواله. السنن الکبری ۳۲۶/۱
(۴) شرح النووی ج ٤ ص ۲۸۳، السعاية ج ۱ ص ۵۱۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، ۲۳

والإشارة، لأنه كان بالغ فيه، فردّ عليه فِعْلَه بأبلغ وجه، وقال: إنك تمعكت مع أنه تكفيك هكذا فقط، فليس هذا موضع تعليم فقط بل تعليم مع الرد على مبالغته بأبلغ وَجهٍ ﴾(١)

يعني رسول اللهﷺ مخاطب (عمار بن ياسرؓ) ته په جواب ورکولو کښې د اختصار او اشارې نه کار واخستلو چه مخاطب په خپل فعل (تيمم) کښې د مبالغې (تمعك) نه کار اخستلې وو، لهذا رسول اللهﷺ هم هغه فعل په ابلغ طريقې سره رد کړو او وې فرمائيل چه ته په خاورو کښې لوغړيدلې حال دا چه ستا دپاره خو صرف دومره هم کافي وه.

بهرحال! دا صرف د تعليم موقع نه وه چه رسول اللهﷺ هغه ته د تيمم د طريقې تعليم ورکولو سره په هغې باندې اکتفاء کړې وې، بلکه موقع دا وه چه د تعليم سره سره په ابلغ طريقه باندې د هغه مبالغه رد کړې شي، او ظاهره ده چه د مبالغې په مقابله کښې به اختصار او اشاره کيږي، په دې وجه معلومه شوه چه رسول اللهﷺ د تيمم د معروف طريقې طرف ته اشاره اوکړه، نه دا چه د تيمم د پوره طريقې تعليم ئې ورکړو.

وړاندې علامه کشميرىؒ د دې واقعې يو نظير حديث د جبير بن مطعمؓ بيان کړو، چه په هغې کښې دى چه صحابه کرامؓ د رسول اللهﷺ په خوا کښې د غسل جنابت په باره کښې خپل خپل کيفيات بيان کړل، چه په هغې کښې مبالغې سره د غسل کولو ذکر وو، نو رسول اللهﷺ په خپلو دواړو لاسونو سره اشاره کولو باندې اوفرمائيل: ﴿ اما انا فافيض على راسى ثلاثا، واشار بيديه كلتيهما ﴾(٢) چه زه خو په جنابت کښې په خپل سر باندې درې کرته اوبه واچوم. اوس ظاهره ده چه د دې هرگز دا مطلب نه دې چه په غسل جنابت کښې په سر باندې صرف درې کرته اوبه اچول کافي دی، بلکه د رسول اللهﷺ مقصد د هغوى مبالغات رد کولو سره معروف او صحيح طريقې طرف ته اشاره کول وو. هم دغه شان د سيدنا عمار بن ياسرؓ د حديث هم دا مطلب نه دې چه صرف يو ضرب او هغه هم د مخ او کفين دواړو دپاره کافي دې، بلکه په دې کښې هم د سيدنا عمارؓ د مبالغې (تمرغ) نفى کولو سره د اصل طريقې طرف ته اشاره کول مقصود وو.

بله دا چه د دې تائيد خپله د سيدنا عمارؓ د حديث نه هم کيږى کوم چه مونږ مخکښې د مسند بزار په حوالې سره ذکر کړې دې چه په هغې کښې دى.

﴿ فامرنا فضربنا واحدة للوجه، وضربنا اخرى لليدين الى المرفقين ﴾(٣)

چه مونږ يو ضرب د مخ دپاره اولګولو او دويم ضرب مو د څنګلو پورې د دواړو لاسونو دپاره اولګولو.

---

(١) فيض البارى ج ١ ص ٥٢٦

(٢) صحيح البخارى رقم ٢٥٤، مسلم رقم ٣٢٧، ابوداؤد، باب الغسل من الجنابة رقم ٢٣٩، والنسائى رقم ٢٥٠، وابن ماجة ٥٧٥. فيض البارى ج ١ ص ٥٢٦

(٣) مسند البزار، اول مسند عمار بن ياسر رقم ١٣٨٤، ج ٤ ص ٢٢١

یوه شبه او د هغې ازاله : د سیدنا عثمان رضی الله عنه حدیث د کوم نه چه حنابله استدلال کوی چه په هغې کښ د یو ضرب او کفین ذکر دې دا په صحاح سته کښ ذکر نه دې، د دې برعکس د جمهور حضراتو چه کوم مستدل احادیث دی هغه په صحاح سته کښ نه دی، بلکه د احادیثو په نورو کتابونو مستدرك حاکم، دارقطنی، السنن الکبری للبیهقی، مصنف ابن ابی شیبه او شرح معانی الآثار وغیره کښ دی. چونکه حدیث عمار رضی الله عنه په بخاری او مسلم کښ دې او د جمهورو مستدل په دې احادیثو کښ نشته، په دې وجه حدیث عمار رضی الله عنه ته اصح ما فی الباب وئیلې شوې دې. د دې په وجه باندې د ډیر اهل علم نه منقول دی چه په دې مسئله کښ د امام احمد رحمه الله مذهب راجح دې، ځکه چه د هغه مستدل حدیث اصح ما فی الباب دې او د جمهورو مستدلات چونکه د حدیث عمار رضی الله عنه په مقابله کښ صحیح نه دی، یا دا چه هغه حسن دی، یا په هغې کښ بعض ضعیف هم دی، په دې وجه د جمهور حضراتو مسلك مرجوح دې. خو په دې اصولی نکته باندې ځان پوهه کړئ چه د محدثینو دور روستو راغلې دې او د فقهاء کرامو دور مخکښ دې، د فقهاء کرامو دور ۲۰۰ هجری دې او د محدثینو دور ۳۰۰ هجری دې او هم په دې دریمه صدئ کښ د احادیثو لوئې او اهم کتابونه صحاح سته وغیره مدون شو. نتیجتا د بخاری او مسلم او صحاح د نورو کتابونو د تدوین نه مخکښ د امام ابوحنیفه، امام شافعی او په یو روایت کښ د امام مالك رحمه الله مسلك قائم شوې وو چه په تیمم کښ په دوه ضربونه وی او د لاسونو مسح به د مرفقین پورې وی. نو اوس بدیهی طور د دې نتیجه دا راوځی چه هغه جمهور حضراتو چه په کومو احادیثو باندې په خپل مسلك باندې استدلال کړې دې هغه یقینا هغوی ته په صحیح طرق سره رارسیدلې وو، او دا چه هغه احادیث د سند په اعتبار سره صحیح او قابل اطمینان وو، هم په دې وجه دې حضراتو هغې لره بنیاد جوړولو سره خپل مسلك قائم کړو، ګینې که د هغوی په نزد دا صورت وې چه د هغوی مستدل احادیث یا خو صحیح نه وې یا صحیح وې خو صریح نه وې نو دې حضراتو به صحیح او صریح احادیث پریخودلو سره د خپل مسلك بنیاد په ضعیف او غیر صریح احادیثو باندې څنګه قائمولې. نو معلومه شوه چه دې حضراتو ته هغه احادیث یقینا په داسې صحیح طرق سره رسیدلې وو چه په هغې باندې اعتماد کولو سره په هغې باندې د خپل مسلك بنیاد کیخودل د هغه حضراتو دپاره روا وو. اوس روستو د محدثینو دور راغلو او د احادیثو باقاعده تدوین اوشو. پس د دې حضراتو نه پس که د هغه حدیث په سند کښ یو ضعیف راوی راشی چه د هغې په وجه باندې هغه حدیث قابل اعتماد او قابل احتجاج پاتې نه شی، نو ظاهره ده چه د دې دا مطلب هرګز نه دې چه د دې حضراتو په عهد کښ به هم د احادیثو هم دا حکم وی. چه هر کله هغه حضراتو ته په صحیح سند سره هغه احادیث اورسیدل نو د هغوی دپاره هغه یقینا قابل استدلال دی. لکه چه ما د جامع المسانید نه د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حدیث ذکر کړې وو، کوم چه امام ابوحنیفه رحمه الله په خپل سند سره ذکر کړې دې.

﴿ ونصه : ابوحنیفة، عن عبد العزیز بن ابی رواد، عن نافع، عن ابن عمر، رضی الله عنهما : قال کان تیمم رسول الله صلی الله علیه وسلم ضربتین : ضربة للوجه وضربة للیدین الی المرفقین ﴾

دا حديث صحيح هم دې او د جمهورو په مسلك باندې صريح هم دې، چه پكښې د ضربتين او د مسح الى المرفقين ثبوت دې، د دې ټول راويان ثقه دى، د امام ابوحنيفه او نافع ﷺ توثيق ته هيڅ ضرورت نشته. او د عبدالعزيز بن رواد توثيق ما ذكر كړې دې اوس دا حديث د امام ابو حنيفه رحمه الله او د جمهور حضراتو دپاره سندا هم صحيح دې او د هغوى په موقف باندې صريح هم دې، لهذا د دې حضراتو د دې نه استدلال كول يقينا صحيح دى.
اوس كه دا حديث يو صدى يا دوه صدى يا درې صدى پس څوك روايت كړى نو يقينا په مينځ كښې به څو نور راويان راځى. كه په هغوى كښې يو راوى ضعيف راشي نو د هغه راوى نه پس د روستو خلقو په حق كښې خو هغې ته ضعيف وئيلې كيدې شي خو اصولى طور سره د امام ابوحنيفه رحمه الله په حق كښې هغه ته ضعيف نه شي وئيلې كيدې او دا نه شي وئيلې كيدې چه هغه د يو ضعيف حديث نه استدلال كړې دې. ځكه چه د كوم ضعيف راوى د وجې نه دې حديث ته ناقابل استدلال وئيلې شي هغه راوى د امام ابوحنيفه رحمه الله په سند كښې نشته، لهذا د هغه په حق كښې اصولى طور دې حديث ته ضعيف نه شي وئيلې كيدې.

يوه بله شبهه او د هغې ازاله : په دې تقرير سره د يوې بلې شبهې ازاله هم اوشوه او هغه دا چه په بعض حضراتو كښې دا تاثر پيدا شوې دې يا پيدا كړې شوې دې چه دا حديث په صحاح سته كښې په يو كتاب كښې، يا دا چه دا په بخارى كښې نشته، نو ګويا هغه حديث صحيح نه دې، دا تاثر بالكل غلط دې، ځكه چه په صحاح سته يا په بخارى او مسلم كښې د يو حديث په نه كيدو سره د هغې ضعيف كيدل نه لازميږى، بلكه د دې خبرې نه د هغه په ضعف باندې استدلال كول د علم حديث نه ناخبرى او ښكاره جهالت دې، ګينې په دې سره به د احاديثو د ډيرو داسې مجموعو بيكار او معطل كيدل لازميږى په كوم كښې چه انتهائى په كثرت سره احاديث موجود دى، لكه موطاء امام مالك، مصنف عبدالرزاق، مصنف ابن ابى شيبه، مستدرك حاكم، صحيح ابن خزيمه، صحيح ابن حبان، مسند امام احمد وغيره.
دې غلط تاثر لره خورونكې سازشى ډله د غير مقلدينو ده، د هغوى طريق كار دا دې چه اول خو وائى چه د قران يا حديث نه اوښايئ، مونږ دريم يو څيز هم نه منو، بيا چه ورته په قران يا حديث كښې صراحة ملاؤ نه شي نو دوى ئې نه منى، كه په يو حديث كښې ملاؤ شي او هغه حديث د صحاح سته نه وى نو وائى چه دا حديث صحيح نه دې مونږ ته د صحاح سته نه اوښايئ. او كه په صحاح سته كښې ورته په يو كتاب كښې اوښودلې شي نو بيا مزيد تخصيص كولو سره وائى چه د بخارى نه راته اوښايه. اوس تاسو خپله اندازه اوكړئ چه په خپل ګمان باندې خپل ځان ته اهل حديث ويونكى په كومه لاره روان شوې دى. د علماء اهل حديث يعنى محدثين كرام رحمهم الله دا طريقه بالكل هم نه وه.
بهرحال! زه د دې تاثر خبره كوم چه دا تاثر صحيح نه دې. بعض وخت ښه ښه خلق د دې نه متاثر شى. پس دلته هم داسې اوشو، د حافظ صاحب په شان محقق او حافظ الحديث دلته راتلو سره متاثر شو او د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د حديث د وجې نه ئې د حنابله مسلك ته د دلائلو په اعتبار سره قوى اووې، حال دا چه حافظ صاحب خپله هم شافعى المسلك دې او په دې مسئله كښې شوافع هم د احنافو سره دى پس حافظ صاحب فرمائى :

﴿وأتى بذلك بصيغة الجزم مع شهرة الخلاف فيه لقوة دليله فإن الأحاديث الواردة فى صفة التيمم لم يصح منها سوى حديث أبى جهيم وعمار وما عداهما فضعيف أو مختلف فى رفعه ووقفه والراجح عدم رفعه فأما حديث أبى جهيم فورد بذكر اليدين مجملا وأما حديث عمار فورد بذكر الكفين فى الصحيحين وبذكر المرفقين فى السنن وفى رواية إلى نصف الذراع وفى رواية إلى الآباط فأما رواية المرفقين وكذا نصف الذراع ففيهما مقال وأما رواية الآباط فقال الشافعى وغيره إن كان ذلك وقع بأمر النبى صلى الله عليه و سلم فكل تيمم صح للنبى صلى الله عليه و سلم بعده فهو ناسخ له وأن كان وقع بغير أمره فالحجة فيما أمر به ومما يقوى رواية الصحيحين فى الاقتصار على الوجه والكفين كون عمار كان يفتى بعد النبى صلى الله عليه و سلم بذلك وراوى الحديث أعرف بالمراد به من غيره ولا سيما الصحابى المجتهد﴾ (١)

مطلب دا چه په دې مسئله کښې (چه تیمم د لاسونو کوم ځائې پورې کول پکار دی) د ائمه کرام ترمینځه اختلافات ډیر مشهور دی، وجه د دې (جزم) دا ده چه د هغه دلیل ډیر مضبوط دې، ځکه چه د صفت تیمم د بیان په سلسله کښې چه څومره احادیث راغلې دی، په هغې کښې سوا د حدیث ابی جهیم (کوم چه په باب التیمم فی الحضر اذا لم یجد ماء وخاف فوت الصلاة) کښې تیر شوې دې او حدیث عمار نه یو هم صحیح نه دې، د هغه دوه احادیثو نه علاوه چه کوم احادیث دی هغه یا خو ضعیف دی یا د هغې په مرفوع او موقوف کیدو کښې اختلاف دې او راجح ئې موقوف کیدل دی. اوس صرف حدیث د ابی جهیم او حدیث د عمار باقی پاتې شو، په دې کښې په حدیث د ابی جهیم کښې د یدین ذکر دې مجملا، یعنی په هغې کښې دا قید یا تصریح نشته چه د یدین مسح کوم ځائې پورې اوکړې؟ اوس صرف حدیث د عمار رضی الله عنه پاتې شو نو په صحیحین کښې روایت شوې حدیث عمار کښې د مسح کفین ذکر دې او په سنن کښې چه چرته دا حدیث روایت شوې دې هلته د مسح مرفقین ذکر دې، په یو روایت کښې دا هم دی چه د نصف ذراع نیم لاس پورې دې مسح اوکړې او په یو روایت کښې د ترخونو پورې د مسح ذکر دې. پس کوم چه د مرفقین او نصف ذراع والا روایات دی په هغې کښې کلام دې (هغه د صحت درجې ته نه دی رسیدلی) پاتې شوه مسح الی الابط والا روایت پس امام شافعی رحمه الله وغیره حضرات د هغې په باره کښې فرمائی چه دا مسح په یا د رسول الله ﷺ په حکم سره وی یا به نه وی! که د رسول الله ﷺ په حکم سره ده نو بیا د هغې نه روستو چه د رسول الله ﷺ کوم تیمم هم په صحت سره ثابت دې هغه به د دې تیمم الی الاباط دپاره ناسخ وی. او که تیمم الی الاباط د رسول الله ﷺ په حکم سره نه وی نو ظاهره ده چه هغه تیمم کوم چه د رسول الله ﷺ په حکم سره وی هم هغه به معتبر وی (او په حدیث الباب کښې چه د تیمم کومه طریقه ذکر ده چه د څنګل پورې دې مسح اوکړې شی دا د رسول الله ﷺ په حکم سره دې). د دې نه علاوه د په وجه او کفین باندې د اقتصار حوالې سره په صحیحین کښې د سیدنا عمار رضی الله عنه د روایت د قوی کیدو

---

١) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤ و ٤٤٥

یو دلیل دا هم دې چه سیدنا عمار رضی الله عنه به د رسول الله ﷺ د وفات نه پس هم فتوی هم په دې باندې ورکوله چه په تیمم کښې صرف د کفین مسح ضروری ده. او ظاهره ده چه د حدیث راوی د نورو په نسبت د هغه حدیث په مراد باندې ښه پوهیږی، بالخصوص چه کله هغه صحابی مجتهد هم وی.

هم دغه شان امام نووی رحمه الله د مذهب شافعیه لوئې او مشهور امام دې، هغه هم دلته د حنابله مسلك د دلیل په اعتبار سره قوی او مضبوط منلې دې. پس هغه په المجموع کښې د امام شافعی رحمه الله طرف ته منسوب کولو سره یو قدیم قول چه پکښې د مسح الوجه والکفین ذکر دې، د هغې تنقیح کولو سره فرمائی:

﴿وحکی أبوثور وغیره قولا للشافعی فی القدیم أنه یکفی مسح الوجه والکفین وأنکر أبوحامد والماوردی وغیرهما هذا القول وقالوا لم یذکره الشافعی فی القدیم وهذا الانکار فاسد فان أبا ثور من خواص أصحاب الشافعی وثقاتهم وأئمتهم فنقله عنه مقبول وإذا لم یوجد فی القدیم حمل علی انه سمعه منه مشافهة﴾[1]

یعنی ابو ثور وغیره د امام شافعی رحمه الله یو قدیم قول مسح الوجه والکفین نقل کړې دې. او ابو حامد او ابو الحسن ماوردی وغیره د دې قول انکار کولو سره وئیلې دی چه د امام شافعی رحمه الله هیڅ قدیم قول داسې نشته. خو د دې حضراتو دا انکار صحیح نه دې، ځکه چه ابو ثور د امام شافعی رحمه الله په خواص شاګردانو کښې وو، د هغه شمیر په ثقات او ائمه کښې کیږی. لهذا د هغه د امام شافعی رحمه الله نه نقل کول مقبول دی. زیات نه زیات که د امام شافعی رحمه الله په اقوال قدیم کښې هغه قول ملاؤ نه شو نو د امام ابوثور رحمه الله نقل به په دې باندې حمل کولې شی چه هغه د امام شافعی رحمه الله نه بالمشافه اوریدلې دی.

د دې نه روستو امام نووی رحمه الله د دې قول په باره کښې فرمائی: ﴿وهذا القول وان کان قدیما مرجوحا عند الاصحاب فهو القوی فی الدلیل وهو الاقرب إلی ظاهر السنة الصحیحة﴾[2]

چه د تیمم للوجه والکفین والا قول اګر چه قدیم او د حضرات شوافع په نزد مرجوح دې، خو د دلیل په اعتبار سره دا قول قوی دې او سنت صحیحه ظاهر ته نزدې دې.

هم دغه شان صاحب السعایه مولانا عبدالحئ لکهنوی رحمه الله هم د حنابله مذهب ته د دلیل په اعتبار سره قوی او راجح وئیلې دې، پس هغه په دې مسئله کښې اختلاف ذکر کولو سره فرمائی: ﴿فاعلم ان نزاعهم فی مقامین: الاول فی کیفیة مسح الایدی، هل هو الی الابط ام الی المرفقین ام الی الرسغ﴾[3]

---

[1]) المجموع ج ۲ ص ۲۱۰

[2]) پورته حواله

[3]) السعایة ج ۱ ص ۵۱۰

يعنى اول اختلاف د لاسونو د مسح په مقدار كښې دې چه هغه به د ترخونو پورې وى، «دا اول قول دې» دويم تر څنګلو پورې «دا دويم قول دې» يا د ورغوو پورې «دا دريم قول دې»

د دې نه پس فرمائى : ﴿ فاضعف الاقوال فيه هو القول الاول لما قاله الامام الشافعى ﴾
چه په دې اقوالو كښې د ټولو نه زيات ضعيف اولې قول «يعنى تيمم الى الاباط» دې.

بيا وړاندې دريم قول ته راجح وئيلو سره فرمائى : ﴿ واقوى الاقوال فيه من حديث الدليل هو الاكتفاء بمسح اليدين الى الرسغين، لما ثبت فى روايات عمار الصحيحة ان النبى ﷺ علمه كيفية التيمم حين بلغه تمعكه فى التراب، واكتفى فيه على مسح الوجه والكفين ﴾
يعنى د دليل په اعتبار سره د ټولو نه مضبوط قول د تيمم الى الرسغين دې، ځكه چه د حديث عمار په صحيح رواياتو كښې دى چه رسول الله ﷺ ته د سيدنا عمار رضی الله عنه په خاورو كښې د لوغړيدو علم اوشو، نو رسول الله ﷺ ورته د تيمم طريقه اوښودله او په هغې كښې ئې په مسح على الوجه والكفين باندې اكتفاء اوكړه.

خو اصل خبره هم هغه ده كومه چه ما مخكښې ذكر كړه چه د حضرات ائمه كرامو مسلك قائم شوې وو او صحيحين وغيره او نور د حديثو كتابونه روستو مدون شوې دى. نو يقينى خبره ده چه دې جمهور حضرات ائمه ته حديث د مرفقين په صحيح او قابل اطمينان طرق سره رسيدلې وو، په كوم باندې چه هغوى د خپل مسلك بنياد كيخودلو، او ما په دليل كښې د جامع المسانيد روايت پيش كړې دې چه هغه امام صاحب ته په صحيح سند سره مخكښې رسيدلې وو. اوس روستو د يو ضعيف راوى په راتلو سره هغه حديث اګر چه د روستو خلقو په حق كښې ضعيف اومنلې شى، خو د امام صاحب په حق كښې اوصولى طور سره هغه په هيڅ طريقه ضعيف نه شى منلې كيدې. او دا خبره مې هم ذكر كړې ده چه په بخارى او مسلم كښې د يو حديث نه كيدل د هغه ضعف لره هر ګز مستلزم نه دى، په دې وجه د جمهور حضراتو موقف د دلائلو په اعتبار سره هم قوى دې كوم چه مونږ ذكر كړې دې.

د ابن حزم ظاهرى رحمه الله په ذكر شوې مسئله كښې په احنافو وغيره باندې رد : ابن حزم ظاهرى رحمه الله په مسئله مذكوره فى الباب كښې نزدې نزدې د امام احمد رحمه الله موافقت كړې دې او د جمهور حضراتو د موقف ئې ډير په شد او مد سره ترديد، بلكه تغليط كړې دې، بيا ئې په جمهور كښې بالخصوص حضرات احناف رحمهم الله باندې سخت تنقيد كړې دې او د خپل عادت مطابق ئې ډيره تيزه ژبه استعمال كړې ده!

پس هغه خپل مذهب بيانولو سره ليكى : ﴿ .....ثم يضرب الارض بكفيه متصلا بهذه النية، ثم ينفخ فيهما ويمسح وجهه وظهر كفيه الى الكوعين بضربة واحدة فقط، وليس عليه استيعاب الوجه والا الكفين، ولا يمسح فى شئ من التيمم ذراعيه ولا راسه ولا رجليه، ولا شيئا من جسمه ﴾[1]

---

[1] المحلى بالاثار، كتاب التيمم، مسالة ۲۵۰، صفة التيمم للجنابة والحيض ولكل غسل واجب. ج ۱ ص ۳۶۸.

د دې نه روستو د جمهورو مسلك بيانولو او د هغوی د مستدلات (احاديث) ذكر كولو نه پس فرمائى: ﴿ هذا كل ما شغبوا به، وكله لاحجة لهم فيه، اما الاخبار فكلها ساقطة، لا يجوز الاحتجاج بشئ منها﴾[1] د دې نه روستو ئې يو يو كولو سره په ټولو رواياتو باندې كلام كړې دې، مونږ مخكښې د جمهور په مستدل رواياتو كښې چه په كوم كوم روايت باندې كوم كلام وو هغه سره د جواب نه ذكر كړې دې، دغه شان مو هغه احاديث هم ذكر كړې دى چه په هغې كښې هيڅ ضعف او كلام نشته.

د دې نه پس ابن حزم ظاهرى رحمه الله يو الزامى جواب ذكر كولو سره په جمهورو (بالخصوص په احنافو) باندې انتهائى سخت قدح او طعن كړې دې او د دې تاثر وركولو كوشش ئې كړې دې چه د اثار او مذاهب صحابه د مخالفت په نتيجه كښې د صحابه كرام رضي الله عنهم او د هغوی د مذهب سره هم د دوی (جمهورو) څه تعلق نشته.

پس هغه فرمائى: ﴿ واما احتجاجهم بما صح من ذلك عن عمر وابن عمر وجابر فقد صح عن عمر وابن مسعود لا يتيمم الجنب وان لم يجد الماء شهرا... وقد صح عن ابى بكر وعمر وابن مسعود وام سلمة وغيرهم المسح على العمامة، فلم يلتفتوا الى ذلك! فما الذى جعلهم حجة حيث يشتهى هؤلاء ولم يجعلهم حجة حيث لا يشتهون؟ هذا موجب للنار فى الاخرة وللعار فى الدنيا! فيكف وقد خالف فى هذه المسالة عمر وابنه وجابرا وعلى بن ابى طالب وابن مسعود وعمار وابن عباس؛ على ما نذكر بعد هذا ان شاء الله، فسقط تعلقهم بالصحابة رضى الله تعالى عنهم﴾[2]

د ابن حزم د دې كلام حاصل دا دې چه حضرات احناف په دې مسئله كښې د سيدنا عمر، عبدالله بن عمر او سيدنا جابر رضي الله عنهم په مذهب باندې عمل كوى، نو بيا د عمر او عبدالله بن مسعود رضي الله عنهما دا مذهب هم په صحت سره ثابت دې چه جنبى سړې په تيمم سره مونځ نه شى كولې اګر چه د يوې مياشتې پورې ورته اوبه ملاؤ نه شى، نو دلته دې هم د صحابه كرام رضي الله عنهم په مسلك باندې عمل اوكړى.

هم دغه شان د ابوبكر، عمر، ابن مسعود او ام سلمه رضي الله عنهم وغيره نه د مسح على العمامه ثبوت دې، بيا څه وجه ده چه هلته د خپل نفس په تابعدارئ كښې هغوى (صحابه كرام) حجة منلې شى او دلته نه؟ دا په دنيا كښې د رسوايئ او په اخرت كښې د جهنم د عذاب سبب دې.

د دې نه علاوه هم په دې مسئله كښې د عمر، ابن عمر او جابر بن عبدالله رضي الله عنهم مخالفت سيدنا على بن ابى طالب، ابن مسعود، عمار بن ياسر او عبدالله بن عباس رضي الله عنهم كړې دې، لهذا د صحابه كرام رضي الله عنهم د مذهب سره هم د هغوى څه تعلق نشته.

اقول: دابن حزم ظاهرى دا كلام ټول په تشدد، بلكه تعصب باندې بناء دې او د تحقيق خلاف دې!

---

[1]) المحلى بالاثار ج ١ ص ٣٧٠

[2]) المحلى بالاثار ج ١ ص ٣٧١

پاتې شوه خبره د سيدنا عمر او د ابن مسعود رضي الله عنهما د جنبي دپاره د تيمم د اجازت نه ورکولو، پس دا خبره اګر چه د هغوی طرف ته منسوب ده خو د تحقيق خلاف ده او صحيح دا ده چه دې حضراتو د تيمم الجنب د جواز انکار نه کولو بلکه د هغې د جواز قائل وو، خو په دې سلسله کښې ئې تساهل نه خوښولو او هم په دې وجه ئې د دې عمومي اجازت نه ورکولو، چه بيا به خلق د تساهل نه کار اخلي او لږه شان يخني به محسوس کوی نو غسل پريخودلو سره به تيمم کوی. د دې دليل د سيدنا ابو موسى اشعري او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنهما ترمنځه کيدونکې مناظره ده، کومه چه به امام بخاری رحمه الله خپله وړاندې ذکر کوی. وفيه:

﴿قال عبدالله ! لو رخصت لهم فی هذا، كان اذا وجد احدهم البرد قال هكذا، يعنى تيمم وصلى﴾(1)

يعنې سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په دې مباحثه کښې سيدنا ابو موسى اشعري رضي الله عنه ته اووې چه که داسې جنبي ته په تيمم کښې رخصت ورکړې شي نو بيا به خلق په لږ شان يخنۍ محسوس کولو باندې تيمم کولو سره مونځ کوی او غسل به ترک کړی.

د بخاری په روايت کښې دی: ﴿فقلت لشقيق : فانما كره عبدالله لهذا؟ قال نعم﴾(2)

يعنې د دې حديث راوی امام اعمش رحمه الله فرمائی چه ما د خپل شيخ شقيق بن سلمه رحمه الله نه تپوس اوکړو چه عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هم په دې وجه د جنبي دپاره تيمم ناخوښه ګڼړلو؟ نو هغه جواب ورکړو چه او! هم په دې وجه ئې ناخوښه ګڼړلو.

دا روايت دې باره کښې بالکل صريح دې چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د تيمم جنب د جواز انکار نه کولو، بلکه د يو مصلحت د وجې نه به ئې د دې نه منع کوله.

د دې مناظرې پوره تفصيل به مونږ وړاندې انشاء الله ذکر کوو او د دې نه متبادر هم دا ده چه د سيدنا عمر رضي الله عنه منع کول هم د دې مصلحت په وجه باندې وو.

او که بالفرض د دې حضراتو انکار کول منقول کيدل صحيح هم وی، نو بيا به هم د دې خلاف وارد کيدونکی صحيح احاديث (چه د هغې ذکر به مونږ وړاندې په متعلقه مقام باندې انشاء الله کوو) په مقابله کښې د دې انکار هيڅ اعتبار نشته.

امام ترمذی او امام عبدالرزاق د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه په دې مسئله کښې رجوع نقل کړې ده.

امام ترمذی رحمه الله فرمائی ﴿ويروى عن ابن مسعود أنه كان لايرى التيمم للجنب وإن لم يجد الماء ويروى

---

(1) انظر : باب اذا خاف الجنب على نفسه المرض او الموت، او خالف العطش، تيمم رقم ٣٤٥. وفى حديث بعده : فقال انا لو رخصنا لهم فى هذا، لاوشک اذا برد على احدهم الماء ان يدعه ويتيمم، فقلت لشقيق : فانما عبدالله كره لهذا؟ قال نعم. رقم ٣٤٦

وفى باب التيمم ضربة : فقال عبد الله : لو رخص لهم فى هذا، لاوشكوا اذا برد عليهم الماء ان يتيمموا الصعيد قلت : وانما كرهتم هذا لذا؟ قال نعم .. رقم ٣٤٧

(2) صحيح البخاری رقم ٣٤٦

عنه أنه رجع عن قوله فقال يتيمم إذا لم يجد الماء ﴾ (١)

امام عبدالرزاق په خپل سند سره نقل کولو باندې فرمائی : ﴿ عن ابن عيينة، عن ابی سنان، عن الضحاك، ان ابن مسعود نزل عن قوله فی الجنب : ان لايصلی حتی يغتسل ﴾ (٢)

او شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله فرمائی چه د دواړو حضراتو نه رجوع منقول ده. (٣)

او هر چه د مسح علی العمامه په مسئله کښې د ابوبکر، عمر او ابن مسعود رضي الله عنهم وغيره صحابه کرامو د مسلك خبره ده، يا د صفت تيمم په مسئله کښې د سيدنا عمر، ابن عمر او جابر بن عبدالله رضي الله عنهم په مقابله کښې د سيدنا علی، عمار بن ياسر، عبدالله بن مسعود او ابن عباس رضي الله عنهم وغيره د رائې تعلق دې، نو په بنياد احنافو باندې الزام لګول، په هغوی طعن او تنقيد کول، بلکه د جهنم وعيد اورول د اعتدال د لارې نه لرې خبره خو ضرور ده، ورسره دا څه معتبر، مستند بلکه څه معقول نقد هم نه دې، ځکه چه په يوه مسئله کښې خپله د صحابه کرام رضي الله عنهم ترمنيځه اختلاف وی نو روستنی ائمه چه کوم قول هم اختيار کړی نو د دې نه به لازمی او منطقی طور سره د صحابه کرام رضي الله عنهم د دويمې ډلې د رائې سره اختلاف لازميږی.

دې ته د مخالفت صحابه رضي الله عنهم عنوان ورکول بالکل صحيح نه دی. او زمونږ خيال نه دې چه تر اوسه پورې يو امام، مجتهد يا يو محدث يا فقيه داسې قول اختيار کړې وی، ځکه چه په دې صورت کښې خو څوك هم د صحابه کرامو د مخالفت د الزام نه نۀ شی بری کيدې.

که هم دا خبره وی نو بيا خپله ابن حزم د عمر، ابن عمر، جابر بن عبدالله، ابو امامه الباهلی، سيده عائشه، اسلع تميمی، ابو جهيم او د ابوهريره رضي الله عنهم مخالفت اونکړو، د چا نه چه په دې باب کښې ضربتين او مسح الی المرفقين روايات منقول دی؟!!!

اصل خبره دا ده چه تقريبا په ټولو مختلف فيه مسائل کښې د حضرات ائمه مجتهدين په شان خپله د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم ترمنيځه هم اختلاف پاتې شوې دې، دا حضرات ائمه په دې مسائلو او د هغې په دلائل او وجوه ترجيح کښې غور کولو سره يوه خبره اختياروی، د هر امام او مجتهد صنيع هم دا دې، په دې باندې د ټول امت تر ننه پورې تعامل راروان دې، چا هم دې ته د صحابه کرام رضي الله عنهم د مخالفت عنوان نه دې ورکړې.

د دې نه پس ابن حزم ظاهری د جمهوررو د طرف نه تيمم لره په اودس باندې د قياس کولو د دليل عقلی تغليط او د هغې جواب ورکولو سره اوفرمائيل :

﴿ واما قولهم: ان التيمم بدل من الوضوء فيقال لهم : فكان ما ذا؟ ومن اين وجب ان يكون البدل علی صفة

---

١) جامع الترمذی، ابواب الطهارات، باب ما جاء فی التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ١٢٤

٢) المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء رقم ٩٢٣، ج ١ ص ١٨٨

٣) قال في مجموع فتاواه : وَقَدْ رُوِيَ عَنْ عُمَرَ وَابْنِ مَسْعُودٍ إنْكَارُ تَيَمُّمِ الْجُنُبِ وَرُوِيَ عَنْهُمَا الرُّجُوعُ عَنْ ذَلِكَ وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ الصَّحَابَةِ : كَعَلِيٍّ وَعَمَّارٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبِي ذَرٍّ وَغَيْرِهِمْ. (كتب الفقه، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ٢١ ص ١٧٨)

المبدل منه؟ وان كان هذا فانتم اول مخالف لهذا الحكم الذى فضيتم انه حق، فاسقطتم فى التيمم الراس والرجلين، وهما فرضان فى الوضوء، واسقطتم جميع الجسد فى التيمم للجنابة، وهو فرض فى الغسل، واوجبتم ان يحمل الماء الى الاعضاء فى الوضوء، ولم توجبوا حمل شئ من التراب الى الوجه والذراعين فى التيمم، واسقط ابوحنيفة منهم النية فى الوضوء والغسل واوجبها فى التيمم، ثم اين وجدتم فى القران او السنة او الاجماع ان البدل لايكون الاعلى صفة المبدل منه؟ وهل هذا الا دعوة فاسدة كاذبة؟ ﴾(١)

مونږ مخكښې د دليل عقلي تائيد، ترجيح او په دې باندې د وارد كيدونكو اعتراضاتو جواب وركړې دې كوم چه ابن حزم په ذكر شوى عبارت كښې ذكر كړې دى، لهذا د دې د اعادې دلته ضرورت نشته.

په اخر كښې ابن حزم ظاهرى د ذكر شوى قول د قائلين تعيين كولو سره فرمائي: ﴿ ومن راى ان التيمم ضربتان: ضربة للوجه والاخرى لليدين والذراعين الى المرفقين: الحسن البصرى، وابو حنيفة واصحابه، وسفيان الثورى، وابن ابى ليلى، والحسن بن حى ﴾(٢)

دلته د نقل مذاهب او د قائلين په تعيين كښې ابن حزم ظاهرى سراسر د تعصب او نا انصافۍ نه كار اخستلى دې، كه قصدا نه وى نو په ناپوهۍ كښې به وى، په ائمه متبوعين كښې صرف د امام ابوحنيفه رحمه الله تخصيص كولو سره د سابقه تول طعن او تشنيع رخ د هغوى طرف ته كول د ديانت سراسر خلاف دى، حالانكه د امام مالك او امام شافعى رحمهما الله موقف هم په ذكر شوې مسئله كښې د احنافو د مسلك موافق دې. كما ذكرناه

هم دا تسامح د حافظ ابوبكر بن ابى شيبه رحمه الله نه هم شوې دې، پس هغه په خپل مشهور ترين كتاب المصنف كښې يو مستقل باب قائم كړې دې، چه په هغې كښې هغه د امام ابو حنيفه رحمه الله په يو سل پنځويشت مسائلو كښې د مخالفت احاديث نبويه نشاندهى كړې ده.

هم په دې كښې هغه الضربة والضربتان فى التيمم قائمولو سره حديث عمار رضي الله عنه ذكر كړې دې، بيا ليكى چه امام ابوحنيفه رحمه الله يو ضرب كافى نه ګڼړى، بلكه هغه د ضربتين قائل دې.

مونږ ذكر كړې دى چه د امام ابوحنيفه رحمه الله سره امام مالك او امام شافعى رحمهما الله هم د دې قائل دى بيا په امام ابوحنيفه رحمه الله باندې د مخالفت حديث د الزام لګولو څه مطلب دې؟

بلكه په دې مسئله كښې خو د تولو نه زيات شدت د امام شافعى رحمه الله په قول جديد كښې دې، چه هغه ډير په شدت سره د وجوب ضربتين او د مسح الى المرفقين قائل دې او هغه خپل قول قديم ترك كولو سره دا خرى فيصله كړې ده، بيا د ائمه اربعه نه چه څنګه بحث، تحقيق او دلائل سره تفصيلى مواد په مذكوره مسئله كښې د هغوى په كتاب الام وغيره كښې براه راست

---

(١) المحلى بالاثار ج ١ ص ٣٧١

(٢) المحلى بالاثار ج ١ ص ٣٧٢، ٣٧٣

ملاویږی، هغه د نورو ائمه کرامو په خپل تصنیف کښې نشته
د دې نه علاوه دا کتل هم ضروری دی چه د ضربتین او مسح الی المرفقین قائل خو حضرات صحابه کرام او تابعین ﷺ هم وو، کما ذکرناه ... ایا په هغوی تولو باندې به هم د مخالفت حدیث الزام هم دغه شان لګولې شی لکه چه په حضرات احنافو باندې لګولې شوې دې؟ او دا چه هغه باندې به هم الزام لګولو سره مطعون کولې شی؟ بیا ابن ابی شیبه هم په دې المصنف کښې خپله هم د ضربتین او مسح الی المرفقین والا روایات ذکر کړې دی، کوم چه مونږ مخکښې ذکر کړې دی.
وړاندې ابن حزم ظاهری امام شافعی رحمه الله لره د ذکر شوې مطاعن نه د بچ کولو دپاره د هغه په مذهب نقل کولو کښې چه کوم تعبیر اختیار کړې دې هغه هم اوګورئ!

﴿والشافعی وابوثور قالا : الا ان یصح عن رسول الله ﷺ غیر ذلك فنقول به ﴾ (۱)
یعنی امام شافعی او ابوثور فرمائی چه که د رسول الله ﷺ نه ضربتین او مسح الی المرفقین نه علاوه بله څه خبره ثابته وی نو مونږ به هغه اختیاروو.
د تولو نه اولنۍ خبره خو دا ده چه که ضربتین او مسح الی المرفقین نه علاوه څه خبره ثابته شی نو ایا احناف به هغه نه اختیاروی؟
دویم خبره دا ده چه د امام شافعی رحمه الله ذکر شوې قول خپله د اصحاب ظواهر خلاف دې چه د امام شافعی رحمه الله په علم حدیث کښې جلالت قدر او اوچته مرتبه خپله د معاندین احناف په نزد هم منلې شوې ده، چه هر کله دومره اوچت محدث دا وائی چه که د دې خلاف د رسول الله ﷺ نه څه ثابت شی نو مونږ به هم هغه اختیاروو، د دې واضح مطلب دا دې چه د هغوی په نزد د ضربتین ومسح الی المرفقین مغایر روایت خو د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دې، چه کله د دومره جلیل القدر او اوچت محدث په نزد دا روایت ثابت نه دې، نو بیا هغه لره پریخودلو سره صرف په احنافو باندې د تنقید څه مطلب دې؟ که دا مخالفت حدیث دې نو بیا خو د دې صراحت د امام شافعی رحمه الله نه چا هم زیات نه دی کړې، دا الزام خو د اولیت او اولویت دواړو په اعتبار سره په امام شافعی رحمه الله باندې لګول پکار دی.

د اصحاب ظواهر په باره کښې د اهل علم رائې : حافظ زین الدین عراقی رحمه الله په تقریب الاسانید کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه یو روایت ذکر کړې دې. ونصه : ﴿قال رسول الله ﷺ : لایبولن احدکم فی الماء الدائم الذی لایجری ثم یغتسل فیه ﴾ (۲)

---

(۱) المحلی بالاثار ج ۱ ص ۲۷۳
(۲) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب الوضوء، باب البول فی الماء الدائم، رقم : ۲۳۹، ومسلم فی صحیحه فی کتاب الطهارة، باب النهی عن البول فی الماء الراکد رقم : ٦٥٦، ٦٥٧ وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب البول فی الماء الراکد، رقم ٦۹، ۷۰، والترمذی فی جامعه، فی ابواب الطهارة، باب ما جاء فی کراهیة البول فی الماء الراکد، رقم ٦۸، قال ابو عیسی : هذا حدیث حسن صحیح. والنسائی فی سننه، فی کتاب الغسل والتیمم، باب ذکر نهی الجنب عن الاغتسال فی الماء الدائم رقم : ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ٤۰۰)

د دې په شرح طرح التثريب فى شرح التقريب كښې حافظ عراقى (زين الدين عراقى او ولى الدين عراقى) څو مسائل ذکر کړې دى، کومې چه اصحاب ظواهر (بالخصوص داؤد بن على او ابن حزم ظاهرى) د ذکر شوى حديث نه اخذ کړې دى.

اوله مسئله : دا ده چه که يو سړې په يو لوښى وغيره کښې متيازې اوکړى، بيا هغه (متيازې) په ماء دائم کښې واړوى نو اوس هغه د ماء دائم نه اودس کولې شى (اخذا بظاهر الحديث) ځکه چه رسول الله ﷺ خو په ماء دائم کښې د متيازو کولو نه منع فرمائيلې ده، چه په هغې کښې متيازې کولو سره د هغې نه اودس اونکړې شى، او په لوښى کښې متيازې کولو سره هغه لوښى په ماء دائم کښې اړول ظاهره ده چه دا په ماء دائم کښې متيازې کول نه دى، لهذا د هغه دپاره به د اودس کولو نه هم ممانعت نه وى.

هم دغه شان که د ماء دائم نه بهر متيازې اوکړى او هغه متيازې بهيدلو سره ماء دائم ته لاړې شى اوس هم د هغه دپاره د دې ماء دائم نه اودس کول جائز دى، ځکه چه هغه په ماء دائم کښې متيازې نه دې کړې.

دويمه مسئله : کومه چه اصحاب ظواهر د دې حديث د ظاهر نه اخذ کړې ده هغه دا ده چه که يو سړې په ماء دائم کښې متيازې اوکړى نو د بل سړى دپاره د هم هغه ماء دائم نه اودس کول صحيح دى ځکه چه په حديث مذکور کښې ممانعت د متيازې کونکى دپاره دې، چه متيازې کولو سره دى د هغې نه متيازې اونکړې شى او دا دويم سړې چه اودس کوى، ظاهره ده چه دا متيازې کونکې نه دې، لهذا د هغه دپاره د هم هغه ماء دائم نه اودس کول جائز دى، ځکه چه په هغې کښې د هغه نه علاوه بل سړى متيازې کړې دى.

دريمه مسئله : د ذکر شوې دواړو مسئلو نه زياته عجيبه، بلکه زياته شنيعه د دې ذکر شوى حديث د ظاهر نه استنباط دا دې چه که څوك په ماء دائم کښې لوئې بول اوکړى، نو اوس د هغې نه اودس کولې شى ځکه چه رسول الله ﷺ خو د متيازو نه منع فرمائيلې ده، لهذا لوئې بول کولو سره ترې اودس کول جائز دى.

حافظ عراقى رحمه الله د دې د ذکر کولو نه پس فرمائى : ﴿وهذا غاية فى السقوط وابطال المعقول﴾ او په دې باندې په اهل ظاهر بالخصوص په داؤد بن على او ابن حزم ظاهرى باندې سخت تنقيد کولو سره فرمائى : ﴿قال ابن بطال : ولم يأخذ أحد من الفقهاء بظاهر هذا الحديث إلا رجل ينسب إلى العلم وليس من أهله يقال له داود بن على ..... وما ذهب إليه داود قاله أيضا ابن حزم وصرح بأنه لا فرق فى ذلك بين أن يقل الماء أو يكثر﴾

د دې نه روستو ئې د اهل علم د هغوى په باره کښې اقوال نقل کړې دى چه د جمود د دې انتهاء نه پس هغوى (اهل ظواهر) په اهل علم کښې شمار کول بالکل صحيح نه دى.

هم دا وجه ده چه لوئې فقهاء کرامو او اصولينو هغوى په اهل علم کښې نه دى شمار کړى، چه د هغې په وجه باندې د هغوى فيصله دا ده چه په مسائلو کښې به د هغوى د خلاف هيڅ اعتبار نه وى، دا کالعوام دى، چه د هغوى اختلاف لره هيڅ اعتبار نشته، او چا چه د دوى اختلاف

لره اعتبار ورکړې دې د هغې وجه دا ده چه د هغوی په نزد د عوامو اختلاف معتبر دې، لهذا د هغوی اختلاف لره اعتبار ورکولوسره اجماع نه شی مقرر کیدې، خو حق او صحیح خبره هم هغه ده کومه چه جمهورو اختیار کړې ده!

پس حافظ عراقی رحمه الله فرمائی : ﴿ قال صاحب المفهم : ومن التزم هذه الفضائح وجمد هذا الجمود فحقيق أن لا يعد من العلماء بل ولا في الوجود قال : وقد أحسن القاضي أبو بكر حيث قال : إن أهل الظاهر ليسوا من العلماء ولا من الفقهاء فلا يعتد بخلافهم بل هم من جملة العوام وعلى هذا جل الفقهاء ، والأصوليين ومن اعتد بخلافهم إنما ذلك ؛ لأن من مذهبه أنه يعتبر خلاف العوام فلا ينعقد الإجماع مع وجود خلافهم. والحق أنه لا يعتبر إلا خلاف من له أهلية النظر، والاجتهاد على ما يذكر في الأصول.

وقال النووي : إن هذا من أقبح ما نقل عن داود في الجمود على الظاهر وقال ابن دقيق العيد : إنه يعلم بطلانه قطعا ، والعلم القطعي حاصل ببطلان قولهم لاستواء الأمرين في الحصول في الماء ، وأن المقصود اجتناب ما وقعت فيه النجاسة من الماء، قال : وليس هذا من محال الظنون بل هو مقطوع به ﴾ (١)

د حافظ عراقی د دې تصریح نه پس د ابن حزم ظاهری په حضرات حنفیه باندې د رد او قدح علمی حیثیت بالکل واضح کیږی، چه په هغې باندې د مزید ویناً ضرورت نشته. والله اعلم

په حديث الباب کښې په ذکر شوې مسئله باندې د شاه ولی الله رحمه الله رائې : شاه ولی الله دهلوی رحمه الله په دې باره کښې په شرح تراجم البخاری کښې فرمائیلې دی کوم چه مونږ شاته ذکر کړې دی، دلته مونږ د مصفى شرح موطاء او حجة الله البالغة نه په دې ذکر شوې مسئله کښې د هغه تحقیق ذکر کوو.

پس په مصفی کښې د فریقین مذهب او د هغوی په استدلال کښې د واقع حدیث عمار او اثر ابن عمر رضی الله عنهما د ذکر کولو نه پس فرمائی : ﴿ واین دو حدیث نزدیك من متعارض نیستند زیرا که فعل ابن عمر کمال سنت است در تیمم وفعل انحضرت صلی الله علیه وسلم اقل تیمم است چنانکه لفظ ﴿ يكفيك ﴾ بان ارشاد میکند پس چنانکه اصل وضویك یکبار شستن اعضاء معلوم است وکمال ان سه بار شستن وسح اذنین ومضمضه واستنشاق را با او الحاق کردن است همچنان اصل تیمم یکضربه ومسح تا دو بند دست وکمال آن دوه ضربه ومسح تا ارنج ﴾ (٢)

یعنی زما په نزد دواړه احادیث خپل مینځ کښې متعارض نه دی، ځکه چه د ابن عمر رضی الله عنهما فعل کمال تیمم دې او د رسول الله صلی الله علیه وسلم عمل مبارك اقل تیمم دې، لکه چه په ﴿ انما يكفيك ﴾ الخ سره هم دې طرف ته اشاره فرمائیلې ده، پس څنګه چه اصل اودس یو یو کرت وینځل دی او کمال

(١)طرح التثريب فى شرح التقريب، كتاب الطهارة، باب مايفسد الماء ومالايفسده، المسالة التاسعة عشرة: ١١٨٨

(٢) مصفى شرح موطاء، باب صفة التيمم، ج ١ ص ٦٤، مير محمد كتب خانه

وضوء درې كرته وينخل دى او د دواړو غوږونو مسح، مضمضه او استنشاق دې سره ملحق دى، هم دغه شان اصل تيمم ضربه واحده او مسح الى الكفين دې او كمال تيمم ضربتان او مسح الى المرفقين ده.

حضرت شاه صاحب په حجة الله البالغة كښې فرمائى چه د تيمم طريقه هم د هغه ټولو امورو نه ده چه په هغې كښې د رسول الله ﷺ نه په حاصلو كړې شوې طريقو كښې اختلاف راغلې دې، پس اكثر فقهاء او تابعين وغيرهم خو به هم دا وئيل چه په تيمم كښې دوه ضربونه دى، يو د مخ دپاره او بل د څنګلو پورې د لاسونو دپاره. د دې نه روستو چه كله د محدثين كرام طريق په وجود كښې راغلو او صرف په احاديثو ئې نظر لاړو، نود محدثين د طرز تحقيق مطابق د ټولو نه اصح حديث حديث د عمار رضي الله عنه وو، چه په هغې كښې ﴿ انما كان يكفيك ان تضرب بيديك الارض، ثم تنفخ فيهما، ثم تمسح بهما وجهك وكفيك ﴾ راغلې دې، بل طرف ته حديث د ابن عمر رضي الله عنهما وو.
د دې نه روستو چه كله اوكتلې شو نو د رسول الله ﷺ او صحابه كرام رضي الله عنهم عمل هم دواړو طريقو سره روايت شوې وو او په دواړو كښې وجه د تطبيق او وجه جمع ظاهره ده، چه د هغې طرف ته په لفظ د ﴿ يكفيك ﴾ سره رهنمائى ملاويږى چه اول صورت (حديث عمار رضي الله عنه) ته د تيمم ادنى درجه او دويم صورت ته كمال سنت اوئيلې شى. او هم په دې باندې د تيمم په باره كښې د هغوى اختلاف محمول كول پكار دى.
او دا خبره هم بعيده نه ده چه د رسول الله ﷺ د فعل مطلب دا واخستلې شى چه رسول الله ﷺ سيدنا عمار رضي الله عنه ته د دې خبرې تعليم وركړو چه په تيمم كښې مشروع دا ده چه په ضرب لګولو سره چه كومه خاوره او دوړه په لاسونو باندې لګيدلې ده هغه په اندامونو باندې اومږلې شى، د تمرغ ضرورت نشته، او دا چه د رسول الله ﷺ مقصد نه خو د ضربات عدد بيانول وو او نه مقدار ممسوح.
اوس به هم دا مطلب سيدنا عمار رضي الله عنه ته د رسول الله ﷺ د دې ارشاد هم وى او هلته به حصر د تمرغ په نسبت اضافى وى. او په داسې مسائلو كښې انسان لره هم هغه صورت د عمل كولو دپاره اختيارول پكار دى چه د هغې نه هغه قطعى او يقينى طور سره د خپلې ذمه دارئ نه اوځى. (۱)

د حضرت شاه صاحب د دې ارشاد وضاحت دا دې چه يو دور د فقهاء تابعين وو، چه په هغې كښې به د قران، سنت، اجماع او قياس او اثار وتعامل صحابه رضي الله عنهم په رڼړا كښې د مسائلو فيصلې كولې شوې، د هغې نه روستو د حضرات محدثينو دور راغلو، چه په هغې كښې صرف په احاديث مجرده او د صحت او ضعف په اعتبار سره د هغې طرق مخې ته كولو سره د مسائلو فيصلې شروع شوې. او د محدثينو د دې طريقې دومره پابندى اوكړې شوه چه د دې په مقابله كښې اثار صحابه وتابعين هم نظر انداز كړې شو او د فقهاء تابعين په دور كښې چه

---

(۱) حجة الله البالغة، كتاب الطهارة، صفة التيمم، ج ۱ ص ۵۱۲، ۵۱۳

كومې د ائمه مجتهدينو فيصلې چه په هغې كښې په اكثر د احايث ثنائيات او ثلاثيات په رنړا كښې كولې شوې، هغه هم قابل التفات پاتې نه شوې، حال دا چه دا ائمه مجتهدين نه صرف د خپلې زمانې كبار محدثين وو، بلكه د محدثين اصحاب صحاح شيوخ او استاذان هم وو.
هم په دې مسئله كښې اوګورئ امام ابوحنيفه، سره د ټول محدثين احناف، امام مالك، امام شافعي، سفيان ثوري او امير المومنين فى الحديث عبدالله بن مبارك رحمه الله د ضربتين او مسح الى المرفقين قائل وو او د عبدالله بن مبارك رحمه الله په باره كښې خو د امام بخاري رحمه الله دا فيصله وه چه هغه د خپلې زمانې د ټولو نه لوئې عالم وو او خلقو لره د نورو خلقو په ځائې د هغه تقليد كول پكار دى. (١)

د شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله تحقيق : شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله د مشكاة په شرح اللمعات كښې په دې مسئله باندې ښه بحث كړې دې، د فريقين موقف او د هغوى د دلائلو ذكر كولو نه پس ئې د جمهورو د دلائلو د ترجيح وجه بيان كړه او په اخره كښې ئې يو اشكال دا ذكر كړو چه كه د فريقين مستدل احاديثو لره په مرتبه كښې برابر هم اومنلې شى، نو بيا هم د محدثين كرام احاديث الضربتين والمرفقين لره په صحاح كښې نه ذكر كول دا هم د هغوى په نزد د احاديث الضربة والكفين د راجح او صحيح كيدو دليل دې.
د دې جواب وركولو سره حضرت دهلوى رحمه الله فرمائى چه احاديث الضربتين والمرفقين د كومو نه چه ائمه مجتهدين په خپله زمانه كښې استدلال كوى، د روستو محدثينو د هغې د صحت او قوت نه انكار صحيح نه دې، ځكه چه دا ممكنه ده چه په دې رواياتو كښې ضعف د هغوى د روستو راتلونكو د لين او ضعف د وجې نه راغلې وى، چا چه د هغه ائمه او مجتهدين نه روستو هغه احاديث روايت كړې دى. او هم په دې وجه باندې روستنو محدثين متاخرين هغه احاديث په خپل سنن كښې خو واخستل خو په صحاح كښې ئې وانخستل. لهذا د متاخرين په نزد په يو حديث كښې د يو ضعف د موندلې كيدو نه دا هرګز نه لازميږى چه هغه ضعف دې په متقدمينو كښې هم وى. او داسې ډير احاديث دى كوم چه د متقدمينو په نزد د راويانو د ثقاهت او قوت د وجې نه صحيح او قوى وى، خو روستو روايت كونكى راويانو كښې موجود د چا د ضعف د وجې نه د روستو خلقو دپاره هغه ضعيف ګنړلې شى.
مثلاً د امام ابوحنيفه رحمه الله په زمانه كښې د حديث راوى يا يو وو كه امام صاحب تابعى وى، يا بيا دوه يا درې وو، **على تقدير عدم كونه تابعيا......** چه ثقه هم وو او د اهل ضبط والاتقان نه هم وو. بيا هم هغه حديث لره روستو داسې خلقو روايت كړو كوم چه په ضبط، اتقان او ثقاهت كښې د مخكښې خلقو نه د كمې درجې وو، چه د هغې په نتيجه كښې دا حديث «روستو راتلونكو محدثينو» امام بخارى، مسلم او ترمذى وغيرهم په نزد ضعيف شو او هغوى په خپل صحاح كښې هغه ذكر نه كړو، خو ظاهره ده چه دا روستو راتلونكې ضعف د امام صاحب د استدلال دپاره مضر نه دې، چه د هغه د زمانې پورې روايت كونكى راويان ثقه وو.

---

(١) انوار البارى ج ١٠ ص ٥١٠

﴿فتدبر! وهذه نكتة جيدة، قد افيضت بفضل الله تعالى على هذا العبد الضعيف، سامحه الله فى رد من يتكلم فى بعض الاحاديث التى تمسك به ائمتنا المتقدمون رحمهم الله، هذا تحقيق المقام﴾ والله اعلم وبيده ازمة المرام،([1])

لږ په اختصار سره مې دا جواب مخکښې ذکر کړې هم دې. او د دې تائيد د امام شافعي رحمه الله د سابقه کلام نه هم کيږي، چه په هغې کښې هغه فرمائي چه ما او زما اصحاب چه د ضربتين او د مسح الى المرفقين مذهب اختيار کړې دې، هغه مو د رسول الله ﷺ د حديث د صحت د ثبوت نه پس کړې دې، که د دې په خلاف کښې ماته څه ثابت معلوم وې نو هرگز به مې د هغې نه تجاوز نه کولو. ([2])

د دې نه معلومه شوه چه حديث عمار رضي الله عنه يا خو د اضطراب د وجې نه هغوى غير ثابت اوګڼړلو، يا ئې هغه د زمانه سابقه سره متعلق اوګڼړلو په کوم کښې چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم د رسول الله ﷺ د وضاحت نه مخکښې په خپلې خپلې رائې سره عمل کړې وو.

بهرحال! حقيقت به هم دا منلې شي چه د مجتهدين او محدثين متقدمين په نزد په صحت سره ثابت شوى او معمول بها احاديث ته مونږ د روستو راويانو د وجې نه ضعيف يا غير صحيح نه شي وئيلې. دا بيله خبره ده چه د روستو محدثين کرام طريقې ته هم ضرورت وو، او د هغوى د زمانې فيصلې او د احاديثو د صحت او ضعف د معلومولو ظرق هم په خپل ځائې اهم او د قبول مستحق وې.

مسئله صرف دومره ده چه مونږ د متاخرينو فيصلې او تحقيقات د متقدمينو په فيصلو باندې اثرانداز ګڼړل شروع کړې دى، حال دا چه د متاخرينو فيصلې صرف د روستو خلقو دپاره د صحت او سند حيثيت لري، هغه هم په دې شرط سره چه هغه د متقدمينو خلاف نه وى. هم دا ترتيب په قران، سنت، اجماع او قياس او اثار صحابه وتابعين کښې هم دې. د هر يو فيصله د روستو خلقو دپاره صحت او سند دې، د دې برعکس نه، او نه روستو فيصلې ته په مخکښې فيصله باندې ترجيح ورکولې شي. والله اعلم([3])

د احاديثو د ترجمة الباب سره مطابقت: د احاديثو مطابقت د ترجمة الباب **ثم مسح وجهه وكفيه**، او **يكفيك الوجه والكفين** او **فمسح وجهه وكفيه** وغيره الفاظ سره ظاهر دې. والله اعلم

★★★★★★★★★★

---

[1]) اللمعات، كتاب الطهارة، باب التيمم، الفصل الثالث، ج ٢ ص ١٨٣

[2]) قال الامام النووى فى المجموع : قال الشافعى رحمه الله انما منعنا ان نأخذ برواية عمار فى الوجه والكفين ثبوت الحديث عن النبى صلى الله عليه وسلم انه مسح وجهه وذراعيه وان هذا أشبه بالقرآن والقياس.... قال الشافعى والبيهقى:اخذنا بحديث مسح الذراعين.لانه موافق لظاهر القزان والقياس واحوط. (ج٢ ص ٢١١، ٢١٢)

[3]) انوار البارى ج ١٠ ص ٥١٠.

۵ ﴿بَابُ الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ يَكْفِيهِ مِنَ الْمَاءِ﴾

﴿وَقَالَ الْحَسَنُ يُجْزِئُهُ التَّيَمُّمُ مَا لَمْ يُحْدِثْ وَأَمَّ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ وَقَالَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ عَلَى السَّبِخَةِ وَالتَّيَمُّمِ بِهَا﴾

یعنی دا باب دې چه په هغې کښې به دا بیانولې شی چه پاکه خاوره د مسلمان اودس دې د اوبو په بدل کښې او د هغه دپاره کافی دې. (۱)

﴿باب﴾ په تنوین سره خبر دې د مبتدا محذوف هذا دپاره، ای هذا باب (۲)

﴿الصعید﴾ مبتدا دې، ﴿الطیب﴾ ئې صفت دې، ﴿وضوء المسلم﴾ ئې خبر دې. (۳)

﴿قوله: یکفیه من الماء﴾ دا یا خو د ﴿الصعید الطیب﴾ دپاره خبر ثانی دې یا جمله استینافیه ده، دا د سابقه جملې ﴿الصعید الطیب وضوء المسلم﴾ بیان دې. (۴)

امام بخاری رحمه الله چه د باب دپاره کوم عنوان اختیار کړې دې دا د یو حدیث الفاظ دی، د هغې اسناد چونکه د امام بخاری رحمه الله د شرط موافق نه دې، په دې وجه امام بخاری رحمه الله د هغه حدیث تخریج نه دې کړې، خو د عنوان په طور ئې هغه اختیار کړې دې. (۵)

په مسند بزار کښې دا روایت د : هشام بن حسان، عن محمد بن سیرین، عن ابی هریرة رضی الله عنه په طریق سره مرفوعا مذکور دې. (۶)

ولفظه: ﴿الصعید وضوء المسلم وإن لم یجد الماء عشر سنین، فإذا وجد الماء فلیتق الله ولیمسه بشرة فإن ذلك خیر﴾ (۷) پاکه خاوره د مسلمان اودس دې اگر چه هغه ته لس کاله اوبه ملاؤ نه شی، (هغه به تیمم کوی) بیا چه کله هغهٔ ته اوبه ملاؤ شی نو د الله پاك نه دې اویریږی (تیمم کول دې پریږدی) او اوبه دې د خپلې څرمنې سره اولگوی (یعنی اودس دې اوکړی) بیشکه دا د هغه دپاره غوره ده.

ابن القطان د دې حدیث تصحیح کړې ده. (۸) خو امام دارقطنی رحمه الله فرمائی چه صحیح دا ده

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳

۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦، ارشادالساری ج ۱ ص ۵۸۸، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲

۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۸، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲

۴) تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲

۵) فتح الباری لابن رجب، ج ۱ ص ۳۳۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

۶) پورته حواله جات

۷) کشف الاستار عن زوائد البزار، باب التیمم، رقم ۳۱۰، ج ۱ ص ۱۵۷

۸) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

چه دا د محمد بن سیرین رحمه الله نه مرسل روایت دي. [1]هم دغه شان امام ابوداؤد، ترمذي، نسائی او امام احمد رحمهم الله وغیره د ﴿ ابوقلابة، عن عمرو بن بجدان –بضم الباء الموحدة، وسكون الجيم، بعدها دال مهملة، وفي اخره نون ﴾[2] عن ابي ذر رضي الله عنه په طریق سره ذکر کړې دي. [3]

بلفظه : ﴿ الصعيد الطيب وضوء المسلم ولو الى عشر سنين، فاذا وجدت الماء فامسه جلدك، فان ذلك خيرا ﴾[4]
امام دارقطني رحمه الله هم د دې حدیث تخریج کړې دي. [5] ابن حبان رحمه الله دا په خپل صحیح کښې ذکر کړې دي. [6]

دارقطنی او ابن حبان نه علاوه امام ترمذی رحمه الله هم د دې تصحیح کړې ده، پس هغه د روایت د تخریج کولو نه پس فرمائی ﴿ قال أبو عيسى وهكذا روى غير واحد عن خالد الحذاء عن أبي قلابة عن عمرو بن بجدان عن أبي ذر وقد روى هذا الحديث أيوب عن أبي قلابة عن رجل من بني عامر عن أبي ذر ولم يسمه. قال وهذا حديث حسن صحيح ﴾[7]
امام حاکم د دې تخریج کولو سره دې ته صحیح او علی شرط الشیخین وئیلو سره فرمائی ﴿هذا حديث صحيح ولم يخرجاه إذ لم نجد لعمرو بن بجدان راويا غير أبي قلابة الجرمي وهذا مما شرطت فيه وثبت أنهما قد خرجا مثل هذا في مواضع من الكتابين ﴾[8]

امام ابن القطان رحمه الله په الوهم والایهام کښې د عمرو بن بجدان راوی د وجې نه د دې روایت تضعیف کړې دې، د هغه وینا ده چه عمرو بن بجدان یو مجهول راوی دې، د هغه نه روایت کونکې صرف ابو قلابه دې. او د ابو قلابه نه روایت کونکې صرف یو خالد الحذاء دې او دویم ایوب. د خالد الخذاء د روایت په سند کښې خو هیڅ اختلاف نشته هغه د ﴿ عن ابي قلابة، عن عمرو بن بجدان عن ابي ذر ﴾ په طریق سره روایت کوی، خو د ایوب په طریق کښې ډیر اختلاف دې.

---

[1]) فتح الباری لابن رجب، ج ۱ ص ۳۳۹، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦
[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦
[3]) فتح الباری لابن رجب، ج ۱ ص ۳۳۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦، نصب الرایه ج ۱ ص ۱٤۸، التعلیق المغنی علی سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸٦، ۱۸۷.
[4]) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب الجنب یتیمم، رقم ۳۳۲، الترمذی رقم ۱۲٤، النسائی رقم : ۲۱۱
[5]) سنن الدارقطنی، کتاب الطهارة، باب جواز التیمم لمن لم یجد الماء سنین کثیرة، رقم ۱ ج ۱ ص ۱۸٦.
[6]) الاحسان بترتیب ابن بلبان، باب التیمم، ذکر البیان بان الصعید الطیب وضوء المعدم الماء، وان اتی علیه سنون کثیرة، رقم ۱۳، ج ۳ ص ۲٤۷، ۲٤۸، المکتبة الاثریة.
[7]) جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم للجنب اذا لم یجد الماء رقم ۱۲٤
[8]) المستدرک، کتاب الطهارة، رقم ٦۲۷\۱۸۲، ج ۱ ص ۲۸٤

بعض وائى ﴿ عن ايوب، عن ابى قلابة، عن رجل من بنى عامر ﴾ بعض وائى ﴿ ايوب، عن ابى قلابة عن رجل ﴾ بعض وائى ﴿ ايوب عن ابى قلابة، عن عمرو بن بجدان ﴾ لكه چه د خالد الحذا په طريق كښې دى. بعض وائى ﴿ ايوب عن ابى قلابة، عن ابى المهلب ﴾ او بعض د ابو قلابه او ابوذر ترمينځه واسطه نه نقل كوى، يعنى ﴿ ايوب، عن ابى قلابة عن ابى ذر ﴾ او بعض وائى ايوب عن ابى قلابة ان رجلا من بنى قشير ﴾ (١)

امام تقى الدين ابن دقيق العيد د ابن القطان رحمه الله دا تضعيف رد كړې دې، هغه فرمائى

﴿ ومن العجب كون ابن القطان لم يكتف بتصحيح الترمذى فى معرفة حال عمرو بن بجدان مع تفرده بالحديث، وهو قد نقل كلامه : هذا حديث حسن صحيح ﴾ (٢)

يعنى چه كله امام ترمذى رحمه الله د عمرو بن بجدان روايت ذكر كړې دې او هغه ته ئې مجهول نه دې وئيلې او د دې روايت تصحيح ئې كړې ده بيا د ابن القطان د امام ترمذى رحمه الله په تصحيح باندې اكتفا نه كول او د روايت تضعيف كول عجيبه خبره ده، حال دا چه خپله ابن القطان د امام ترمذى رحمه الله تصحيح نقل كړې هم ده. وړاندې فرمائى چه كه دې راوى ته ثقه اونيلې شى يا دا چه حديث ته صحيح اوئيلې شى اګر چه هغه متفرد وى نو په دې كښې باك نشته. زيات نه زيات به دا وئيلې شى چه د عمرو بن بجدان نه صرف يو راوى ابو قلابه دا روايت كړې دې او دا خبره معلومه نه ده چه د يو راوى نه د جهالت حال دپاره دا ضرورى نه ده چه د هغه نه روايت كونكى زيات وى. هم دغه شان د يو راوى نه صرف د يو تن روايت كول د هغه جهالت حال لره مستلزم نه دى. بالخصوص چه كله يو داسې سبب وى كوم چه د هغه راوى د تعديل متقاضى وى او هغه د امام ترمذى رحمه الله تصحيح ده. او هر چه د ايوب په طريق كښې د ذكر اختلاف تعلق دې نو د هغې په باره كښې دا وئيلې كيدې شى چه ﴿ ايوب، عن ابى قلابة، عن رجل ﴾ او ﴿ ايوب، عن ابى قلابة عن رجل من بنى عامر ﴾ او ﴿ ايوب، عن ابى قلابة عن عمرو بن بجدان ﴾ كښې هيڅ تعارض نشته چه په اول طريق كښې د ﴿ رجل ﴾ نه او په دويم كښې د ﴿ رجل من بنى عامر ﴾ نه مراد ﴿ عمرو بن بجدان ﴾ وى. او په كوم طريق كښې چه د ابو قلابه او ابوذر ترمينځه واسطه نشته، نو هغه صرف زيادت دې. لهذا هغه به قبلولې شى او په كوم طريق كښې چه ﴿ ايوب عن ابى قلابة عن ابى المهلب ﴾ راغلې دې، نو په هغې كښې خو دا احتمال شته چه ابو المهلب هم د دې عمرو بن بجدان كنيت وى. نو بيا خو څه تعارض نشته. او كه د عمرو بن بجدان كنيت او نه منلې شى نو دا به يو بل روايت وى كوم چه به مخالف وى، خو هغه هم احتمالا نه يقينا، ځكه چه په دې كښې د كنيت

---

(١) التعليق المغنى على سنن الدارقطنى، باب فى جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة. ج ١ ص ٨٨

(٢) التعليق المغنى ج ١ ص ١٨٨. كذا فى البناية ج ١ ص ٥١٤

کیدو احتمال هم دې. او هر چه د ﴿ ایوب عن ابی قلابة ان رجلا من بنی قشیر ﴾ تعلق دې، نو دا یو روایت دې چه مخالف دې، لهذا په دې کښې ضروری دا وه چه د دې په سند کښې غور کړې شوې وې، که د دې سند ثابت نه وی نو د دې په ذریعه روایت معلول کیدلې نه شی. (۱)
ابن رجب حنبلی رحمه الله هم په دې روایت باندې کلام کړې دې، خو هغه ئې د امام احمد رحمه الله طرف ته منسوب کړې دې، هغه فرمائی : ﴿ وتکلم فیه بعضهم، لاختلاف وقع فی تسمیة شیخ ابی قلابة، ولان عمرو بن بجدان غیر معروف، قاله احمد وغیره ﴾ (۲)
هر چه د ابو قلابه د شیخ په نوم کښې د اختلاف خبره ده نو د هغې جواب مونږ د ابن دقیق العید په حوالې سره ذکر کړې دې. او هر چه د عمرو بن بجدان خبره ده نو حافظ صاحب په التهذیب کښې فرمائی : ﴿ ذکره ابن حبان فی الثقات، قلت وقال العجلی : بصری تابعی ثقة ﴾ (۳)
چه ابن حبان هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې، او عجلی فرمائی چه هغه بصری دې، تابعی دې ثقه راوی دې. لهذا د هغه د جهالت اشکال هم رفع شو.
هم دغه شان حافظ صاحب رحمه الله په التخلیص کښې فرمائی : ﴿ ورواه ابن حبان والحاکم من طریق خالد الحذا کروایة ابی داود، وصححه ایضا ابوحاتم، ومدار طریق خالد علی عمرو بن بجدان، وقد وثقه العجلی، وغفل ابن القطان، فقال : انه مجهول ﴾ (۴)
یعنی امام عجلی رحمه الله عمرو بن بجدان ته ثقه وئیلې دې، او هغه ته مجهول وئیلو کښې ابن القطان سهوه شوې دې.
هم په دې وجه محقق عینی رحمه الله فرمائی : ﴿ ولا یلتفت الی تضعیف ابن القطان لهذا الحدیث لعمرو بن بجدان لکون حاله لا یعرف، ویکفی تصحیح الترمذی ایاه فی معرفة حال عمرو بن بجدان ﴾ (۵)
یعنی د عمرو بن بجدان د غیر معروف الحال کیدو د وجې نه د ابن القطان د دې حدیث تضعیف کول قابل توجه نه دی، بلکه د امام ترمذی رحمه الله د هغه د معروف الحال کیدو په وجه باندې د دې تصحیح کول کافی دی.
قوله : یکفیه من الماء: دا الفاظ نه د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی او نه د ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې، د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی : ﴿ وان لم یجد الماء عشر سنین ﴾ (۶)

---

۱) التعلیق المغنی ج ۱ ص ۱۸۸، ۱۸۹
۲) فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۳۸
۳) تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۷
۴) تلخیص الحبیر، کتاب التیمم، رقم الحدیث : ۲۰۹، ج ۱ ص ۴۰۸
۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳
۶) کشف الاستار (۳۱۰)

او د ابوذر رضي الله عنه په روايت كښې دى ﴿ ولو الى عشر سنين ﴾(١) دا دواړه الفاظ د ﴿ يكفيه من الماء ﴾ معنى ادا كوى.

ولو الى عشر سنين : دلته په تعيين سره د لسو كالو تخصيص نه دې مراد، چه د لسو كالو پورې تيمم كولې شى، د هغې نه روستو نه، بلكه د عشر سنين نه مراد كثرت سنوات دى او لفظ عشر د دې مفهوم دپاره استعمال كړې شوې دې، ځكه چه په عدد احاد كښې دا د ټولو نه اخرى لفظ دې، اوس د دې مطلب دا دې چه كه هغه ته اوبه نه ملاويږى نو هر كرت دې د طهارت د ضرورت پوره كولو دپاره تيمم كوى، اګر چه د اوبو د نه ملاويدو موده لسو كالو پورې اورسيږى، دا معنى نه ده چه يو كرت تيمم كول د لسو كالو دپاره كافى دې. (٢) لكه چه په سرسرى نظر كتلو سره دا وهم راځى.

د ترجمة الباب مقصد : د شاه ولى الله رحمه الله رائې : د امام شاه ولى الله محدث دهلوى رحمه الله فرمائى چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې ترجمة الباب سره دا ثابتول دى چه د اوبو د نه ملاويدو په صورت كښې د خاورې حكم د اوبو دې، لهذا د خاورې نه د تيمم كولو په صورت كښې متيمم ته اختيار دې چه هغه د بې اودسه كيدو پورې په هغه اودس سره څومره غواړى فرائض او نوافل ادا كوى، لكه چه په اوبو سره د اودس كولو په صورت كښې دا حكم دې او هم دا د امام ابوحنيفه رحمه الله مسلك دې، او امام شافعى او نور ائمه كرام د دې رائې سره اختلاف لرى (وسيأتى بسطه وتفصيله انشاء الله)

او په حديث الباب كښې محل الاستشهاد د رسول الله ﷺ دا فرمان دې ﴿ عليك بالصعيد الطيب فانه يكفيك ﴾ ځكه چه د كفايت كولو نه ظاهر او متبادر هم دا ده چه د دې حكم د اوبو حكم دې ګينې بيا به كفايت ناقص وى. د دې نه علاوه د مطلق چه كله اطلاق اوكړې شى نو مراد ترې فرد كامل وى. (٣) او دلته د كفايت مطلق دې، لهذا مراد به ترې كفايت كامله وى، او كفايت كامله به هم په هغه صورت كښې وى چه كله ورته د اوبو حكم وركړې شى، لهذا معلومه شوه چه د خاورې حكم د اوبو والا دې.

د مولانا محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله رائې : مولانا ادريس كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب كښې دوه مسئلې بيانول دى. يو دا چه د تيمم طهارت مطلقه دې، لهذا د اوبو نه ملاويدو په صورت كښې به تيمم د اوبو قائم مقام وى او په هغې سره فرائض او نوافل چه څه لوستل غواړى هغه لوستلې شى او هم په دې وجه باندې د متيمم دپاره د متوضئينو امامت كول هم جائز دى، هم دا د امام ابوحنيفه رحمه الله او د فقهاء كوفه

---

(١) ابوداؤد رقم ٣٣٢

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣، بذل المجهود ج ٢ ص ٥٢٣، والبنايه ج ١ ص ٥١٥

(٣) شرح تراجم ابواب صحيح البخارى ص ٣٧، كذا فى الابواب والتراجم ص ٦٨، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٧، ٣٢٨، ولامع الدرارى ج ٢ ص ٣٠٥، ٣٠٦

مذهب دې او هم دا د امام بخاري رحمه الله په نزد مختار دې، او بعض علماء وائي چه په یو تیمم سره صرف یو فرض لوستلې شي، ډیر فرض مونځونه په یو تیمم سره نه شي ادا کولې
دویمه مسئله امام بخاري رحمه الله دا بیان کړه چه د زمکې په ټولو اجزاء سره تیمم کول جائز دي، لکه چه د حدیث ﴿ جعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾ نه معلومیږي چه په جنس ارض سره تیمم کول جائز دي، او یحیی بن سعید رحمه الله فرمائي چه په شړه زمکه باندې تیمم کولو سره مونځ کول جائز دي، ځکه چه هغه د زمکې د جنس نه ده او هم دا د امام ابوحنیفه رحمه الله مذهب دې. د امام بخاري رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې. او بعض فقهاء کرام فرمائي چه د تیمم دپاره تراب منبت (زرغونه کونکې) کیدل شرط دي. (۱)

د شیخ الحدیث صاحب رائې: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په دې باب سره دوه مسئلو طرف ته اشاره کړې ده. اوله مسئله دا ده چه آیت تیمم ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ (المائدة : ۶) کښې د لفظ صعید په تفسیر کښې اختلاف دې. چه د هغې طرف ته امام بخاري رحمه الله په الصعيد الطيب سره اشاره اوکړه.
امام شافعي رحمه الله فرمائي چه د لفظ صعید نه مراد خاوره ده، په دې وجه هغه فرمائي چه د خاورې نه علاوه په بل څه ځیز باندې تیمم کول جائز نه دي، د حنابله هم یو روایت هم دا دې. د جمهورو رائې دا ده چه د صعید نه مراد مطلقا د زمکې مخ دې او د زمکې د هر جزء نه تیمم کول جائز دي، په دې کښې د خاورې هیڅ خصوصیت نشته. امام بخاري رحمه الله په دې مسئله کښې د جمهورو سره دې او په ترجمه کښې ئې د دې تائید فرمائیلې دې چه د صعید نه مراد مطلقا زمکه ده، ځکه چه په روایت الباب کښې ﴿ عليك بالصعيد ﴾ راغلې دې او په دې کښې د یو خاص ځیز یا خاص زمکې تعیین نشته. دویمه اختلاف مسئله دا ده چه تیمم طهارت ضروریه دې یا طهارت مطلقه؟ امام شافعي رحمه الله فرمائي چه طهارت ضروریه دې، په یو تیمم سره یو فرض لوستلې کیدې شي. د بل فرض د ادا کولو دپاره به بل تیمم کوي. د احنافو په نزد تیمم طهارت مطلقه دې، ځنګه چه اودس طهارت اصلیه دې هم دغه شان تیمم هم. په یو تیمم سره چه ترڅو پورې حدث لاحق شوې نه وي چه څومره غواړي فرائض او نوافل لوستلې شي. ابراهیم نخعي، عطاء، سعید بن المسیب، امام زهري، امام لیث، امام حسن بصري او د ابن عباس رضي الله عنهما هم دا مذهب دې. امام بخاري رحمه الله په دې مسئله کښې د احنافو سره دې او ﴿ يكفيه من الماء ﴾ وئیلو سره د احنافو تائید کوي، چه خاوره د اوبو قائم مقام او د اوبو بدل دې، ځنګه چه په یو اودس سره ډیر فرائض لوستلې کیدې شي، هم دغه شان په تیمم سره چه ترڅو پورې حدث نه وي راپیښ شوې هر څومره مونځونه لوستلې شي. (۲)

---

۱) الابواب والتراجم للکاندهلوی ص ۲۹۶، ۲۹۷ _ المائده: ۶

۲) تقریر بخاري ج ۲ ص ۱۱۱، ۱۱۲، سراج القاري لحل صحیح البخاري ج ۲ ص ۳۳۱، ۳۳۲

وړاندې امام بخاري رحمه الله درې اثار تعليقا ذکر کړې دی او په هغې کښې درې مختلف مسائل ذکر دی

د امام حسن بصري رحمه الله اثر : ﴿ وقال الحسن يجزئه التيمم مالم يحدث ﴾ : دا اولنې اثر دې د حسن بصري رحمه الله هغه فرمائی چه د متيمم دپاره يو تيمم د بې اودسئ د وخته پورې کافی دې (۱)

قوله : يجزئه : دا د ياء په ضمه او په اخر کښې د همزه سره د اجزاء (باب افعال مهوز اللام) نه دې. چه د هغې لغوی معنی ده کافي کيدل او په اصطلاح کښې دې ته ادا وئيلې شی، کوم چه د سقوط تعبد دپاره کفايت اوکړی. (۲)

په بعض نسخو کښې ﴿ يجزيه ﴾ د يا په فتحې سره بغير د همزه نه راغلې دې. (۳) په صحاح وغيره کښې دی ﴿ جزات بالشئ جزاء اى اكتفيت به ﴾ (۴) ما په دې سره کفايت حاصل کړو. او ﴿جزت عنك شاة﴾ ستا د طرف نه بيزه کافي ده، د ابو برده بن نيار رضي الله عنه په حديث کښې دی ﴿ تجزئ عنك ولا تجزئ عن احد بعدك ﴾ (۵) دا (جذعه) ستا د طرف نه کافي ده او ستا نه روستو به د چا د طرف نه هم کافي نه وی. لهذا په دواړو صورتونو کښې دا فعل لازم دې، تقدير به داسې وی ﴿يقضى عن الماء التيمم ﴾ چه تيمم کافي دې د اوبو په بدل کښې. بيا حذف الجار وايصال الفعل د قبيل نه جار لره حذف کولو سره فعل د خپل معمول سره يو ځائې کړې شو. (۶)

د تعليق مذکور تخريج امام بخاري رحمه الله چه د حسن بصري رحمه الله کوم قول تعليقا ذکر کړې دې امام عبد الرزاق او ابن ابی شيبه وغيره هغه موصولا ذکر کړې دې. (۷) امام عبد الرزاق د الثوری عن عمرو بن عبيد، عن الحسن په سند سره ذکر کړې دې.

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. ارشاد الساری ج ۱. ص ۵۸۸

۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۲. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲

۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۲

۴) معجم الصحاح ص ۱۷۰. وفی لسان العرب. جزا بالشئ وتجزا. قنع واكتفى به. واجزاه الشئ كفاه. ج۲ ص۲۶۸

۵) معجم الصحاح ص ۱۷۲. وفی اللسان : ابن سيدة : ابن سيده وجَزَى الشيء يَجْزِي كَفَى وجَزَى عنك الشيءِ قَضَى وهو من ذلک وفی الحديث أنه صلى الله عليه وسلم قال لأبی بردة بن نيَار حين ضَحَّى بالجَذَعة تَجزى عنک ولا تَجزى عن أحد بعدَک أي تَقْضى قال الأصمعی هو مأخوذ من قولکَ قدْ جَزَى عنی هذا الأمرُ يَجْزَي عنی ولا همزَ فيه قال ومعناه لا تَقْضى عَن أحد بعدک ويقال جَزَتْ عنک شاةٌ أی قَضَتْ وبنو تميم يقولون أجْزَأتْ عنک شاةٌ بالهمز أی قَضَت. ج ۲ ص ۲۸۰. کذا فی النهاية ج ۱ ص ۲۶۴

۶) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. ۲٤ـ

۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۲٤. فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

ولفظه : يجزئ تيمم واحد مالم يحدث.([1]) چه د حدث لاحق کيدو پورې يو تيمم کافي دې.

او ابن ابی شيبه د : هشيم عن يونس عن الحسن په سند سره ذکر کړې دې. ولفظه : لاينقض التيمم الا الحدث.([2]) چه تيمم صرف حدث ماتولې شي معنی دا ده چه ترڅو پورې حدث نه وی راغلې تر هغه وخته پورې به د هغه تيمم برقرار وی، چه په هغې سره څومره مونځونه غواړی کولې شی.
هم دا اثر امام ابن ابی شيبه د عطاء ([3]) او ابراهيم نخعی رحمهما الله ([4]) نه هم ذکر کړې دې. سعيد بن منصور هم په خپل سنن کښې دا موصولا ذکر کړې دې. ولفظه : ﴿ التيمم بمنزلة الوضوء، اذا تيممت فانت على وضوء حتى تحدث ﴾([5]) چه تيمم د اودس په حکم کښې دې، لهذا چه کله تاسو تيمم اوکړئ نو د حدث د لاحق کيدو پورې به ستاسو اودس برقرار وی.

حافظ صاحب د دې د نقل کولو نه پس فرمائی : ﴿ وهو اصرح في مقصد الباب ﴾([6]) چه د حسن بصری رحمه الله د اثر دا کوم الفاظ چه په سنن سعيد بن منصور کښې مذکور دی، دا د ترجمة الباب د مقصد په اثبات کښې د ټولو نه زيات صريح دی. هم دغه شان حماد بن سلمه په خپل مصنف کښې ﴿ يونس بن عبيد، عن الحسن ﴾ په طريق سره موصولا ذکر کړې دی. ولفظه : ﴿ تصلى الصلوات كلها بتيمم واحد مثل الوضوء، مالم تحدث ﴾([7]) يعنی د اودس په شان په تيمم کښې هم په يو تيمم سره ټولو مونځونه کولې شی چه ترڅو پورې چه تاته حدث نه وی لاحق شوې.

---

[1]) مصنف عبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب كم يصلى بتيمم واحد، رقم ۸۳۶، ج ۱ ص ۱۶۹، كذا فى تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۶، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲٤، وفتح البارى ج ۱ ص ٤٤٦

[2]) المصنف لابن ابى شيبة، كتاب الطهارة، باب فى التيمم كم يصلى به من الصلاة، رقم ۱۷۰۵، ج ۲ ص ۱۹۰، كذا فى تغليق التعليق، ج ۲ ص ۱۸۷، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲٤، وفتح البارى ج ۱ ص ٤٤٦

[3]) ونصه : حدثنا الضحاک، بن مخلد، عن المثنى بن الصباح، عن عطاء، قال : يصلى بالتيمم الصلوات كلها ما لم يحدث. (المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱۷۰۶، ج ۲ ص ۱۹۰، چه ترڅو پورې بې اُودسی نه وی راغلې په تيمم سره ټولو مونځونه کيدلې شی.

[4]) ونصه : حدثنا جعفر بن عون، عن ابى حنيفة، عن حماد، عن ابراهيم، قال : المتيمم على تيممه ما لم يحدث. رقم ۱۷۱۰، ج ۲ ص ۱۹۱، چه متيمم ته چه ترڅو پورې بې اودسی نه وی راغلې د هغه تيمم به برقرار وی. لهذا تر هغه وخته پورې هغه په تيمم سره مونځ کولې شی.

[5]) كذا نقله الحافظ فى الفتح ج ۱ ص ٤٤٦، وعند العلامة العينى فى العمدة : اذا توضات فانت على وضوء، بدل قوله : اذا تيممت فى كلتا النسختين، ادارة الطباعة المنيرية ج ٤ ص ۲٤، ودار الكتب العلمية، ج ٤ ص ۳٦، ولعل ما ذكر فيه سهو من الناسخ، وما نقله الحافظ اثبت منه، موافقة لفظه بالمضمون الذى البحث عنه، وانى راجعت سنن سعيد بن منصور، الا ان هذا الكتاب نسخته ناقصة عندنا، وليس فيه هذا البحث. والله اعلم

[6]) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٦

[7]) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٦، عمدة القارى ج ٤ ص ۲٤

په تعلیق کښې ذکر شوې اختلافی مسئله : په دې تعلیق سره امام بخاریرحمه الله یو اختلافی مسئلې طرف ته اشاره کوی، هغه دا چه په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شی که د هر فرض دپاره به جدا تیمم کول وی؟ پس په دې کښې د حضرات فقهاء کرامرحمهم الله اختلاف دې.

په یو تیمم سره د ډیرو فرائضو ادا کولو حکم : حضرات احناف فرمائی چه په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شی چه تر څو پورې بې اودسه شوې نه وی. (۱)

هم دا د ابرهیم نخعی، سفیان ثوری، عطاء، سعید بن المسیب، ابن شهاب زهری، لیث بن سعد، حسن بن حی او د داود بن علی مذهب دې. او هم دا د سیدنا عبدالله بن عباسرضی الله عنهما نه منقول دې. (۲) په اهل ظاهر، مالکیانو کښې ابن شعبان او په شوافع کښې مزنی هم دا قول اختیار کړې دې. (۳) د امام احمدرحمه الله یو روایت هم داسې دې. (۴) د امام احمدرحمه الله یو روایت هم دغه شان دې. (۵)

دویم مذهب : امام احمدرحمه الله په مشهور قول کښې فرمائی چه په تیمم سره هغه یو فرض ادا کولې شی چه د کوم وخت داخلیږی، هم دغه شان جمع بین الصلاتین په وقت ثانی کښې کولې شی او که قضاء مونځونه د هغه په ذمه باندې وی، نو هغه ادا کولې شی او نوافل چه څومره غواړی ادا کولې شی د بل وخت داخلیدو پورې. اصل دا ده چه تیمم د هغوی په نزد مقید بالوقت دې، یعنی د صلاة حاضره په وخت تیریدلو او د بل مونځ وخت داخلیدو سره تیمم ماتیږی، لهذا جمع بین الصلاتین په دویم وخت کښې هم کولې شی. او صلاة حاضره مفروضه، قضاء مونځونه او نوافل وغیره چونکه د دې تولو ادائیګی د یو مونځ په وخت کښې کیدې شی په دې وجه هغه ادا کولې شی، خو په دې تیمم سره د بل وخت فرض نه شی ادا کولې، ځکه چه د بل مونځ وخت داخلیدو باندې به دا تیمم باطل شی. (۶)

امام مالك او امام شافعیرحمهما الله فرمائی چه په یو تیمم سره د یو نه زیات فرائض نه شی لوستلې، د بل فرض دپاره به بل تیمم کوی، خو نوافل چه څومره غواړی کولې شی. هم دغه شان یو فرض او د هغې سره نور ډیر نوافل جمع کولې شی. خو د نوافلو د لوستلو اجازت د

---

۱) قال العلامة الکاسانی : وعلی هذا یبنی ایضا انه تیمم فی الوقت یجوز له ان یؤدی ما شاء من الفرائض والنوافل، ما لم یجد الماء، او یحدث عندنا. (بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، فصل فی صفة التیمم، ج ۱ ص ۳۴۴)، وانظر کذلک الهدایة ج ۱ ص ۵۲، وتحفة الفقهاء ج ۱ص ۴۶، ومجمع الانهار ج ۱ص ۱۰۴، واحکام القران للجصاص ج ۲ ص۳۸۲، والاختیار ج ۱ ص ۳۱، وفتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۷

۲) عمدة القاری ج ۴ ص ۲۴،الاستذکار ج ۱ ص۳۶۱، الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۵۸، المغنی ج ۱ ص ۱۶۴

۳) الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۸، السعایة ج ۱ ص ۵۳۷، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۲، ۵۶۳

۴) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۴، السعایة ج ۱ ص ۵۳۷، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۳

۵) پورته حواله جات

۶) المغنی ج ۱ ص ۴۷، وانظر : الانصاف للمرداوی ج ۱ ص ۲۹۱، الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۵۷، المحلی بالاثار ج ۱ ص ۳۵۵، ۳۵۶، مسالة ۲۳۶

مالكيانو په نزد په هغه صورت كښې دې چه كله فريضه اول ادا كړې، بيا نوافل د هغې تابع كولو سره ادا كولې شى. لهذا كه نفل مونځ ئې اول اوكړو نو اوس په دې تيمم سره فرض نه شى ادا كولې، بلكه د فرض دپاره به دوباره تيمم كوى. (۱) او د شوافع په نزد د نوافلو عام جازت دې، كه د فرض تابع كولو سره ئې د فرض نه پس لولى يا ئې د فرض نه مخكښې ولولى، دواړه صورتونه صحيح دى. (۲) حاصل دا دې چه د احنافو په نزد په يو تيمم سره ډير فرائض ادا كيدلې شى او د ائمه ثلاثه په نزد په يو تيمم سره ډير فرائض نه شى ادا كيدلې.

د ائمه ثلاثه جمهورو دلائل: جمهور حضرات د بعض صحابه كرام رضي الله عنهم د اثار نه استدلال كوى.

اول دليل، د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما اثر: د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دا اثر امام دارقطنى رحمه الله وغيره د **﴿الحسن بن عمارة، عن الحكم، عن مجاهد، عن ابن عباس رضى الله عنهما﴾** په طريق سره نقل كړې دې. **ونصه: ﴿من السنة ان لا يصلى بالتيمم اكثر من صلاة واحدة﴾** (۳)

د ذكر شوى اثر جواب: د دې اثر اولنې جواب خو دا دې چه په دې كښې حسن بن عماره ضعيف دې. د هغه د رواياتو نه استدلال صحيح نه دې، خپله شوافع او حنابله د دې تصريح كوى. پس خپله ابن قدامه په **المغنى** كښې د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د ذكر شوى اثر نقل كولو نه پس فرمائى **﴿واما حديث ابن عباس فيرويه الحسن بن عمارة، وهو ضعيف﴾** (۴)

---

(۱) المدونة الكبرى، وانظر: الشرح الصغير ج۱ ص۱۸۶، ۱۸۷، والشرح الكبير ج۱ ص۱۵۱، والمنتقى ج ۱ ص ۱۱۰، وبداية المجتهد ج۱ ص۷۵، والاوسط ج ۲ ص۵۷ تا ۶۰، حاشية الصاوى على الشرح الصغير ج ۱ ص۱۹۳.

(۲) المهذب ج ۱ ص ۳۶، وانظر كذلک: الوسيط ج ۱ ص ۴۵۲، والمنهاج مع نهاية المحتاج ج ۱ ص ۳۱۰، ۳۱۱، ومغنى المحتاج ج ۱ ص ۱۰۳، والاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۵۷، ۶۰

(۳) سنن الدارقطنى، كتاب الطهارة، وانه يفعل لكل صلاة رقم: ۶، ج ۱ ص ۱۸۵، قلت رواه ابو يحيى الحمانى، عن الحسن بن عمارة، واخرجه ايضا، من طريق عبدالرزاق، عن الحسن بن عمارة، برقم ۷، ولفظه: لا يصلى بالتيمم الا صلاة واحدة، ورواه ابن زنجوية عن عبدالرزاق، واخرجه ايضا: من طريق اسحاق بن ابراهيم، عن عبدالرزاق، عن الحسن بن عمارة، برقم: ۵، ولفظه: من السنة ان لا يصلى الرجل بالتيمم الا صلاة واحدة، ثم يتيمم للصلاة الاخرى، ثم قال الدارقطنى: والحسن بن عمارة ضعيف، ج ۱ ص ۱۸۵، واخرجه البيهقى: من طريق اسحاق بن ابراهيم، عن عبدالرزاق عن الحسن بن عمارة عن الحكم عن مجاهد عن ابن عباس .... الخ وقال: الحسن به عمارة ضعيف، (السنن الكبرى، كتاب الطهارة باب التيمم لكل فريضةو رقم ۱۰۵۷، ج ۱ ص ۳۳۹، ثم اخرجه من طريق جرير بن حازم، عن الحسن بن عمارة، عن الحكم بن عتيبه ... الخ وقال: هكذا رواه ابن زنجويه عن عبدالرزاق، عن الحسن، والحسن بن عمار لا يحتج به، السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۴۰، واخرجه المصنف ايضا فى كتاب الطهارة، من معرفة السنن والاثار، باب التيمم لكل صلاة مكتوبة من هذا الطريق نفسه، برقم ۳۳۸، ج ۱ ص ۲۹۸، واخرجه عبدالرزاق فى مصنفه، فى كتاب الطهارة، باب كم يصلى بتيمم واحد رقم: ۸۳۰، ج ۱ ص ۱۶۸.

(۴) المغنى ج ۱ ص ۱۶۵

امام دارقطني رحمه الله هم د دې روايت ذكر كولو نه پس فرمائى ﴿والحسن بن عمارة ضعيف﴾(١)
هم دغه شان امام بيهقى رحمه الله د روايت د تخريج كولو نه پس فرمائى ﴿قال على : الحسن بن عمارة ضعيف﴾(٢)

وړاندې په يو بل طريق سره د دې حديث د تخريج كولو نه پس فرمائى ﴿الحسن بن عمارة لا يحتج به﴾(٣) مطلب دا چه د حسن بن عماره د رواياتو نه استدلال نه شى كيدلې
علامه شمس الحق عظيم ابادى رحمه الله په التعليق المغنى كښې فرمائى ﴿قوله : والحسن بن عمارة ضعيف. قال بعضم : متروك، وذكره مسلم فى مقدمة كتابه فى جملة من تكلم فيه﴾(٤)
يعنى بعض حضراتو هغه ته متروك وئيلې دې او امام مسلم د صحيح مسلم په مقدمه كښې ذكر شوې متكلم فيه (ضعيف) راويانو كښې هغه هم ذكر كړې دې.

د ذكر شوى اثر دويم جواب بل جواب دا دې چه د اثر الفاظ دى ﴿من السنة....﴾ دا خو په سنيت باندې دلالت كوى نه په وجوب باندې، چه د هغې مقتضى دا ده چه په يو تيمم سره يو مونځ (فرض) كول سنت وى، نه واجب، لهذا كه څوك په دې سره ډير فرائض اوكړى نو هغه به زيات نه زيات تارك سنت وى، چه په هغې سره به مجموعى لحاظ سره د هغه مونځ اوشى، د دې په وجه به په هغه باندې د باقى مونځونو قضاء نه وى. خو جمهور حضرات خو د وجوب قائل دى او د ډيرو فرائضو د ادا كولو په صورت كښې د اول فرض نه علاوه د باقى په حق كښې هغوى د وجوب اعاده قائل دى، لكه چه مونږ ذكر كړې دى، لهذا دا اثر كه صحيح اومنلې شى نو هم د هغوى مستدل نه شى جوړيدې. امام قدورى رحمه الله د دې جواب طرف ته اشاره كړې ده. (٥)

د ذكر شوى اثر دريم جواب دا دې چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضى الله عنهما په دې اثر كښې د فرائض او نوافلو هيڅ تفريق نشته، بلكه په دې كښې مطلقا د دې خبرې ذكر دې چه په يو تيمم سره دوه مونځونه اولوستلې شى. ظاهره ده چه ﴿صلاة واحدة﴾ د خپل اطلاق سره څنګه چه فرض مونځ ته شامل دې هم دغه شان نفل مونځ ته هم شامل دې، لهذا د دې مقتضى خو دا ده چه د يو فرض نه علاوه يو نفل هم په يو تيمم سره اونكړې شى، خو جمهور حضرات د فرض نه علاوه د

---

(١) سنن الدارقطنى ج ١ ص ١٨٥
(٢) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٣٩
(٣) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٤٠
(٤) التعليق المغنى ج ١ ص ١٨٥
(٥) ونصه : قلنا: قال ابن عباس: من السنة ان لا يصلى بالتيمم الا صلاة واحدة، وهذا يفيد السنة دون الوجوب. الموسوعة الفقهية المقارنة، كتاب الطهارة، اداء فرضين بتيمم واحد، المسالة: ٣٧، ج ١ ص ٢٢٧

نوافل اجازت ورکوی، نو که د نوافلو په حق کښې د هغه طهارت باقي دې نو د نورو فرائضو نه څه څیز مانع دې. علامه ابن الترکماني رحمه الله په الجوهر النقي کښې هم دا اختیار کړې دې. (۱)

دویم دلیل: د سیدنا علي رضي الله عنه اثر: د سیدنا علي رضي الله عنه دا اثر امام بیهقي او دارقطني وغیره د ﴿حجاج بن ارطاة، عن ابي اسحاق، عن الحارث الاعور، عن علي رضي الله عنه﴾ په طریق سره نقل کړې دې، سیدنا علي رضي الله عنه فرمائي: ﴿يتيمم لكل صلاة﴾(۲) د هر مونځ دپاره به جدا جدا تیمم کوي.

د ذکر شوي اثر جواب: د دې اثر جواب دا دې چه دا ضعیف دې او استدلال ترې صحیح نه دې. په دې کښې دوه ضعیف راویان دی، کومو ته چه خپله امام بیهقي شافعي رحمه الله په السنن الکبرى کښې ضعیف او د هغوی روایاتو ته ئې ناقابل احتجاج وئیلي دی. یو راوی حجاج بن ارطاة دې. د هغوی په باره کښې امام بیهقي رحمه الله یو ځائې کښې فرمائي: ﴿وقد روى الحجاج بن ارطاة، عن ابي اسحاق، عن الحارث، عن علي، والحجاج بن ارطاة لا يحتج به، قد ذكرت الفاظ الحفاظ فيهم في الخلافيات﴾(۳) چه د حجاج بن ارطاة د روایاتو نه استدلال نه شي کیدې.

بل ځائې کښې د هغه تضعیف کولو سره فرمائي: ﴿ورواه الحجاج بن ارطاة عن عبدالله بن عبدالرحمن بن ابي ليلى، عن اسيد بن حضير، والحجاج ضعيف﴾(٤)

او په یو بل ځائې کښې د هغه تدلیس واضح کولو سره لیکي: ﴿ولا نعلم احدا رواه عن زيد بن جبير الا حجاج بن ارطاة، والحجاج رجل مشهور بالتدليس، وبانه يحدث عمن لم يلقه ولم يسمع منه﴾(٥)

یعني دې په تدلیس سره مشهور دې او د داسې خلقو نه هم روایت کوي چه د هغه نه د هغه ملاقات کیږي او نه سماع.

بل راوی حارث اعور دې، هغه ته ئې هم په کتاب الطهارة کښې ضعیف وئیلي دې. (٦) او په

---

(۱) الجوهر النقي بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۳۹، ۳٤۰

(۲) اخرجه البيهقي في السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب التيمم لكل فريضة، رقم ۱۰۵۵، ج ۱ ص ۳۳۹، والدارقطني في سننه، في كتاب الطهارة، باب التيمم وانه يفعل لكل صلاة و رقم ۲ ج ۱ ص ۱۸٤، وابن ابي شيبة في مصنفه في كتاب الطهارة، باب في التيمم كم يصلي به من الصلاة و رقم ۱۷۰۳، ج ۲ ص ۱۹۰

(۳) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب منع من التطهير بالنبيذ رقم ۳۲، ج ۱ ص ۱۹

(٤) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب التوضي من لحوم الابل رقم ۷٤۰، ج ۱ ص ۲٤٦

(۵) السنن الكبرى، كتاب الديات، باب من قال هي اخماس وجعل احد اخماس بني المخاض دون بني اللبون، رقم ۱٦۱٦۱، ج ۸ ص ۱۳۳

(٦) ولفظه: والحارث الاعور ضعيف، والحجاج بن ارطاة لا يحتج به. السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب منع التطهير بالنبيذ، رقم ۳۲، ج ۱ ص ۱۹

كتاب القسامة كښې هغه ته مجهول وئيلو سره فرمائي : ﴿ انما رواه الشعبي عن الحارث الاعور، والحارث مجهول ﴾ [1]

او د امام شعبي رحمه الله په حوالې سره ئې نقل کړی دی چه هغه کذاب وو. [2] په دې وجه د دې اثر نه استدلال صحيح نه دې.

اقول دا خو د امام بيهقي رحمه الله تبصره او د هغه رائې ده، د حارث اعور د تضعيف او توثيق حوالې سره، تفصيل او تحقيق دا دې چه هغه يو مختلف فيه راوی دې، د سنن اربعه په راويانو کښې دې، بعض حضراتو هغه ته ضعيف وئيلې دې، كما مر، حافظ ابن حجر رحمه الله هغه متهم بالرفض ذکر کړې دې، امام شعبي رحمه الله هغه ته کذاب وئيلې دی.

خو بل طرف ته ډيرو حضراتو د هغه توثيق کړې دې، پس يحيى بن معين هغه ته ثقه وئيلې دې، ابن شاهين هم په خپل ثقات کښې د احمد بن صالح مصری په حوالې سره د هغه ثقاهت او توثيق نقل کړې دې. [3]

باقې شوه خبره د متهم بالرفض کيدو نو دا جرح د راوی او د هغه د روايت د ناقابل اعتبار کيدو دپاره کافي نه ده، لکه چه په صحاح سته کښې د روافض لکه عدی بن ثابت، خوارج، مرجئه او قدريه روايات موجود دی، خو په دې وجه سره د هغوی روايات نه دی رد کړې شوې. امام مسلم رحمه الله سره د دې چه په اصحاب بدع باندې سخت نکير کړې دې خو د عدی بن ثابت په شان رجال روايت ئې په خپل صحيح کښې نقل کړې دی.

هر چه د امام شعبي رحمه الله هغه ته کذاب وئيل دی نو هغه د روايت حديث په باره کښې نه دی، بلکه د هغه (حارث اعور) د خپلې رائې او اعتقاد يعنی د رفض والارائې په باره کښې دی. [4]

---

[1] السنن الكبرى، كتاب القسامة، بل اصل القسامة والبداية فيها مع اللوث بايمان المدعى، برقم ١٦٤٥٠، ج٨ ص٢١٥

[2] ونصه : قال الربيع : اخبرني بعض اهل العلم، عن جرير، عن مغيرة، عن الشعبي، قال : حارث الاعور كان كذابا. ج ١ ص ٢١٦

[3] ذكر العلامة ظفر احمد العثماني رحمه الله في كتابه اعلاء السنن تحت : باب طريق السجود، من كتاب الصلاة، ما نصه :

قلت : رجاله رجال الجماعة الا الحارث، فهو من رجال الاربعة، قد اختلف فيه، ووثقه ابن معين، وقال ابن شاهين في الثقات : قال احمد بن صالح المصري : الحارث الاعور ثقة ما احفظه، وما احسن ما روى عن علي، واثنى عليه. قيل له : فقد قال الشعبي : كان كذابا. قال : لم يكن يكذب في الحديث، انما كان كذبه في رايه. وقال ابن ابي خيثمه : قيل ليحيى : يحتج بالحارث؟ فقال : ما زال المحدثون يقبلون حديثه. اهـ (اعلام السنن، كتاب الصلاة، باب طريق السجود، حديث ٧٧٧، ج ٣ ص ٣١، ٣٢، ادارة القران والعلوم الاسلامية). كذا في تهذيب التهذيب ١٢\١٤٦، ١٤٧.

[4] قال الشيخ الفقيه محمد حسن السنبلي رحمه الله في مقدمة مسند الامام اعظم في ترجمة الحارث ما نصه : الحارث بن عبدالله الاعور الهمداني بسكون الميم، الحوتي الكوفي ابو زهير صاحب علي رضي الله عنه، كذبه الشعبي في رايه ورمى بالرفض وفي حديثه ضعف، اقول في الجواب عن الضعف اولا.... [بقيه بر صفحه آئنده]

د دې نه علاوه حافظ جلال الدين سيوطي رحمه الله د حارث اعور او د هغه په شان نور مختلف فيه رجال روايات د حديث حسن په مراتب باندې ذکر کړې دی. (١)

امام نسائی رحمه الله سره د متعنت فی الجرح کیدو د هغه د روایت نه استدلال کړې دې. (٢)

د شیخ عبدالفتاح ابو غده رحمه الله استاذ شیخ عبدالعزیز بن صدیق مغربی رحمه الله د الباعث عن علل الطعن فی الحارث په نوم یوه مستقل رساله لیکلې ده، چه په هغې کښې ئې د هغه توثیق کړې دې، بلکه د صحیحین د بعض رجال نه ئې هغه ته زیات ثقه وئیلې دې. (٣)

ابن ابی خیثمه فرمائی چه د یحیی بن معین رحمه الله نه چه کله د حارث اعور د حدیث نه د

بقیه ازگذشته..! وسادسا : ان تكذيب الشعبی لیس الا فی رایه، لا فی حدیثه، کما تقدم عن التقریب.
وسابعا : اقصى ما قيل انه رمضى بالرفض وهو ليس جرحا وقدحا، لانه غلاة الروافض، كعدى بن ثابت وغيره. واخبث الخوارج والمرجئة والقدرية من رجال الستة والصحيحينو فضلا عن المتشيع والرافضى. فضلا عن المرمى به، الا ترى ان مسلما شديد التحرز بالغ النكير على اصحاب البدع، على ما يشير اليه مقدمته. كيف اخرج لهم كعدى فى صحيحه، واختار ثقتهم وصدقهم وزكاتهم وباقى الوجوه قدمناه سالفا. (ص ٩٧. ٩٨. طبع نور محمد)

١) ذكر الحافظ السيوطى رحمه الله فى كتابه، تدريب الراوى عند بيان مراتب الحديث الحسن. ما نصه : الحسن ايضا على المراتب، كالصحيح، قال الذهبى فاعلى مراتبه : بهز بن حكيم، عن ابيه، عن عن جده وعمرو بن شعيب عن أبيه عن جده وابن وإسحق عن التيمى وأمثال ذلک مما قيل إنه صحيح وهو من أدنى مراتب الصحيح ثم بعد ذلک ما اختلف فى تحسينه وتضعيفه كحديث الحارث بن عبد الله وعاصم بن ضمرة وحجاج بن أرطأة ونحوهم. (النوع الثانى، الحديث الحسن وتعريفه والاحتجاج به، مراتب الحسن وادماجه فى الصحيح ج ١ ص ١٢٨، قديمى)

٢) قال الشيخ ظفر احمد العثمانى رحمه الله فى كتابه : قواعد فى علوم الحديث .... ما نصه : قال الذهبى فى الميزان فى ترجمة سفيان بن عيينه... وقال ايضا فى ترجمة (الحارث الاعور) حديث الحارث فى السنن الاربعة والنسائى مع تعنته فقد احتج به وقوى امره. اهـ (الفصل السابع فى اصول الجرح والتعديل والفاظهما واسباب الجرح ص ١٧٨، ١٧٩، ادارة القران والعلوم الاسلامية)

٣) قال الشيخ عبد الفتاح ابو غدة رحمه الله فى تعليقه على قواعد فى علوم الحديث ما نصه: قلت : وهو (الحارث بن عبدالله الاعور) الصمدانى ولشيخنا الاستاذ عبد العزيز بن الصديق الغمارى المغربى جزء فى توثيقه سماه : الباحث عن علل الطعن فى الحارث، دافع فيه عنه، وذهب الى انه اوثق من بعض رجال الصحيحين، فانظره، وفى الجزء هفوات لسان قاسية وقعت منه! طبع فى القاهرة بمطبعة الشرح دون تاريخ بعد سنة ١٣٧٠ فى ٤٤ صفحة.

وانظر ما علقه الشيخ امير على الهندى على تقريب التهذيب لابن حجر ص ٨٨، من الطبعة الهندية المطبوعة فى لكنو بمطبعة نولكشور سنة ١٣٥٦، اهـ (الفصل السابع فى اصول الجرح والتعديل ص ١٧٩، ادارة القران والعلوم الاسلامية)

استدلال په باره کښې تپوس اوشو نو هغه جواب ورکړو چه : محدثین کرام باقاعده د هغه احادیث قبلوی

د ذکر شوی اثر دویم جواب که دا اثر صحیح اومنلې شی نو بیا هم د دې نه استدلال صحیح نه دې، ځکه چه په دې کښې د فرائض او نوافل هیڅ تفریق نشته لکه چه مونږ شاته ذکر کړل، د دې اثر مطلب هم دا دې چه سیدنا علی رضی الله عنه به د هر مونځ دپاره تیمم کول. بیا خو د نوافل دپاره هم تییم کول پکار دی. او حال دا دې چه د دې خو څپله جمهور هم قائل نه دی. لهذا دا د هغوی مستدل نه شی جوړیدې. (۱)

دریم دلیل د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اثر امام بیهقی رحمه الله دا اثر ذکر کړې دې ونصه : **﴿عن نافع، عن ابن عمر، قال : يتمم لكل صلاة، وان لم يحدث﴾** (۲) چه د هر مونځ دپاره به جدا اودس کوی اگر چه هغه ته بې اودسی نه وی رسیدلې.

د ذکر شوی اثر جواب : د دې جواب دا دې چه د دې روایت په سند کښې عامر الاحوال ضعیف راوی دې چه د هغه نه استدلال صحیح نه دې، علامه ابن الترکمانی رحمه الله فرمائی : **﴿فی سنده عامر الاحول، عن نافع، وعامر ضعفه ابن عيينه وابن حنبل، وفی سماعه من نافع نظر، وقال ابن حزم، والرواية فيه عن ابن عمر لا تصح﴾** (۳)

یعنی سفیان بن عیننه او امام احمد رحمه الله عامر الاحوال ته ضعیف وئیلې دې او د نافع نه د هغه په سماع کښې نظر دې، ابن حزم رحمه الله فرمائی چه د ابن عمر رضی الله عنهما نه دا روایت په صحت سره ثابت نه دې

د ذکر شوی اثر دویم جواب : هم هغه دې چه که دا اثر واخستلې شی نو بیا په د نوافل دپاره هم تیمم ضروری وی. او جمهور د دې قائل نه دی، لهذا په دې اثر سره هم د هغوی استدلال صحیح نه دې علامه ابن الترکمانی رحمه الله د دې اثار په جواب کښې فرمائی : **﴿ثم هذه الآثار كلها على تقدير صحتها تشتمل النافلة ايضا فهى مطابقة للتبويب واى فرق بين الفريضة والنافلة وقد جعل الله تعالى التيمم طهارة بقوله تعالى (ولكن يريد ليطهركم) وكذا النبى صلى الله عليه وسلم بقوله التيمم طهور المسلم الحديث فيصلى به ما شاء مالم يحدث أو يجد الماء﴾** (۴)

اصل کښې د دې اختلاف بنیاد په یوه بله مسئله کښې په اختلاف باندې دې او هغه دا چه تیمم

---

۱) الجوهر النقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۳۳۹، ۳٤۰

۲) هکذا ذکره الامام البیهقی فی سننه : ج ۱ ص ۳۳۹، قولا لابن عمر رضی الله عنهما، وذکره الدارقطنی فی سننه فعلا له. ولفظه : عن نافع ان ابن عمر کان یتیمم لکل صلاة. ج ۱ ص ۱۸٤

۳) الجوهر النقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۳۳۹، کذا فی البحر الرائق ج ۱ ص ۲۷۳، ۲۷٤

٤) الجوهر النقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۳۳۹، ۳٤۰

طهارت ضروريه دي يا طهارت مطلقه؟ په نورو الفاظو تيمم رافع حدث دي يا مبيح صلاة. مطلب دا چه په تيمم کولو سره انسان پاکيږي او حدث ئې ختميږي يا دا چه حدث خو ئې نه ختميږي، خو مونځ کول د هغه دپاره مباح او جائز کيږي؟ (۱)

تيمم طهارت مطلقه دي يا طهارت ضروريه؟

د احنافو مسلک: د احنافو مسلک دا دي چه تيمم طهارت مطلقه او رافع للحدث دي، په دې معنی چه د اوبو د ملاويدو پورې په دې سره حدث رفع کيږي، متيمم طاهر وی او هر قسم عبادات ادا کولې شی. (۲)

د جمهورو مسلک: جمهور حضرات فرمائی چه تيمم طهارت ضروريه او مبيح للصلاة دي، په دې معنی چه په دې سره حدث نه ختميږي او طهارت نه حاصليږي، خو مونځ کول په دې سره جائز کيږي سره د حدث د باقی پاتې کيدو. او دا چه د ضرورت په وجه باندې دي، په دې وجه هغوی دې ته سنت ضروريه وائی. (۳)

د حضرات احناف دلائل: احنافو د تيمم د طهارت مطلقه کيدو باندې د قران کريم او بعض احاديثو نه استدلال کړې دې.

اول دليل د قران کريم نه: د احنافو اولنې استدلال د قران کريم د دې آيت نه دي، چه په هغې کښې د طهارت د حاصلولو ذکر دې:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (۴)

يعنی: اې ايمان والو! چه کله تاسو مونځ ته پاسيږئ نو خپل مخونه وينځئ، او لاسونه هم د څنګلو سره، او په سرونو باندې مسح اوکړئ، او خپې سره د ګيټو وينځئ، او که تاسو جنابت کښې يئ نو ټول بدن پاک کړئ، او که تاسو بيمار يئ يا په سفر کښې يئ او يا په تاسو کښې څوک د بيت الخلاء نه راغلې وی او يا مو زنانو سره نزديکت کړې وی او اوبه بيا نه مومئ نو په پاکې خاورې سره تيمم اوکړئ، او خپل مخونه او لاسونه مسح کړئ د دې زمکې نه، الله پاک نه غواړی چه په تاسو باندې څه تنګسيا راولی، بلکه الله پاک غواړی چه تاسو پاک کړی او په تاسو باندې خپل نعمت پوره کړی، چه تاسو ئې شکر اوکړئ. (۵)

---

۱) قال مولانا الشيخ عبدالحی فی السعاية : ولعلک تتفطن من هذا ان کونه خلفا ضروريا وکونه غير رافع للحدث متلازمان، وکونه خلفا مطلقا، وکونه رافع حدث ومطهرا متلاصقان، بل کانهما هما. ج ۱ ص ۵۳۸

۲) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۴، الدر المختار ج ۱ ص ۳۳۳، السعاية ج ۱ ص ۵۳۸، البناية ج ۱ ص ۵۵۵

۳) الشرح الکبير ج ۱ ص ۱۵۴، مغنی المحتاج ج ۱ ص ۹۷، کشف القناع ج ۱ ص ۱۹۹، الاسنذکار ج ۱ ص ۳۶۱،

۴) المائدة : ۶

۵) ماخوذ از بيان القران ج ۱ ص ۴۴۷

وجه د استدلال : دا ده چه الله پاك په دې آيت كريمه كښې د طهارت درې اقسام ذكر كړې دى : اودس، غسل او تيمم. او بيا ئې د درې واړو نه پس فرمائيلې دى ﴿ وَلٰكِنْ يُّرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ ﴾ الله پاك تاسو پاك او صفا كول غواړى، دا د دې خبرې صريح دليل دې چه د اودس او غسل په شان تيمم هم مطهر دې. او ظاهره ده چه د تطهير معنى د رفع حدث نه علاوه هيڅ هم نه ده، نو معلومه شوه چه تيمم هم د اودس او غسل په شان رافع حدث او طهارت مطلقه دې، پس دا درې واړه (اودس، غسل او تيمم) په رفع حدث كښې مشترك دى. كه تيمم رفع حدث نه وې، نو بيا به د تطهير احسان الله پاك صرف په اودس او غسل دواړو باندې ذكر كولې. [1]

دويم دليل : د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه روايت : امام بزار رحمه الله په خپل مسند كښې دا حديث ﴿ هشام بن حسان، عن محمد بن سيرين، عن ابي هريرة رضی الله تعالىٰ عنه ﴾ په طريق سره مرفوعا ذكر كړې دې.

ولفظه : ﴿ الصعيد وضوء المسلم وإن لم يجد الماء عشر سنين، فإذا وجد الماء فليتق الله وليمسه بشرة فإن ذلك خير ﴾ [2] پاكه خاوره د مسلمان اودس دې اگر چه هغه ته لس كاله اوبه ملاؤ نه شى، (هغه به تيمم كوى) بيا چه كله هغه ته اوبه ملاؤ شى نو د الله پاك نه دې اوبريږى (تيمم كول دې پريږدى) او اوبه دې د خپلې څرمنې سره اولگوى (يعنى اودس دې اوكړى) بيشكه دا د هغه دپاره غوره ده.

ابن القطان رحمه الله د دې حديث تصحيح كړې ده. [3] خو امام دارقطنى رحمه الله فرمائى چه صحيح دا ده چه دا د محمد بن سيرين رحمه الله نه مرسل روايت دې. [4] په دې روايت كښې تيمم ته د مسلمان اودس وئيل او ترڅو چه اوبه نه وى ملاؤ شوې تر هغه وخته پورې د تيمم حكم برقرار پاتې كيدل په دې خبره باندې بالكل صريح دې چه تيمم هم طهارت مطلقه او رافع حدث دې، گينې بيا ورته د اودس وئيلو څه مطلب دې؟ [5]

دريم دليل، د سيدنا ابوذر غفارى رضی الله عنه روايت : دا روايت امام ابوداؤد، ترمذى، نسائى او امام احمد رحمهم الله وغيره د ﴿ ابو قلابة، عن عمرو بن بجدان، عن ابي ذر رضی الله عنه په طريق سره ذكر كړې دې.

ولفظه : ﴿ الصعيد الطيب وضوء المسلم ولو الى عشر سنين، فاذا وجدت الماء فامسه جلدك، فان ذلك خير ﴾ [6]

---

[1] السعاية ج ۱ ص ۵۴۱

[2] كشف الاستار عن زوائد البزار، باب التيمم، رقم ۳۱۰، ج ۱ ص ۱۵۷

[3] عمدة القارى ج ٤ ص ۲۳، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٦

[4] فتح البارى لابن رجب، ج ۱ ص ۳۳۹، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۳، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٦

[5] السعاية ج ۱ ص ۵۴۱

[6] ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ۳۳۲، الترمذى رقم، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ۱۲٤، النسائى رقم : ۳۱۱

امام دارقطني رحمه الله او ابن حبان هم د دې حديث تخريج کړې دې. (۱)
امام ترمذي رحمه الله د دې حديث د تخريج کولو نه پس فرمائي : ﴿ هذا حديث حسن صحيح ﴾ (۲)
امام حاکم رحمه الله د دې تصحيح کولو سره دې ته على شرط الشيخين وئيلې دې. (۳)
ابن القطان رحمه الله عمرو بن بجدان ته مجهول وئيلو سره د دې روايت تضعيف کړې دې. (۴)
خو امام تقى الدين ابن دقيق العيد هغه مدللا رد کړې دې او د ابن القطان د اعتراض جواب ورکولو سره ئې د روايت تصحيح کړې ده. (۵)
حافظ ابن حجر رحمه الله په التهذيب کښې د عمرو بن بجدان توثيق کولو سره فرمائي : ﴿ ذكره ابن حبان فى الثقات، قلت وقال العجلى : بصرى تابعى ثقة ﴾ (۶)
او په التلخيص کښې ئې د هغه د توثيق سره سره د دې خبرې وضاحت کړې دې چه هغه ته مجهول وئيلو او تضعيف کولو کښې ابن القطان سهوا شوې دې، فرمائي : ﴿ ومدار طريق خالد على عمرو بن بجدان، وقد وثقه العجلى، وغفل ابن القطان، فقال : انه مجهول ﴾ (۷)
هم په دې وجه علامه عيني رحمه الله فرمائي : ﴿ ولا يلتفت الى تضعيف ابن القطان لهذا الحديث لعمرو بن بجدان لكون حاله لا يعرف، ويكفى تصحيح الترمذى اياه فى معرفة حال عمرو بن بجدان ﴾ (۸)
چه د امام ترمذي رحمه الله د عمرو بن بجدان د حال معرفت ساتلو سره د هغه تصحيح کول د اعتماد دپاره کافى دى او د ابن القطان تضعيف قابل اعتبار نه دې، په دې باندې تفصيلى کلام شاته ذکر شوې دې.
د دې حديث مضمون هم هغه دې کوم چه د مخکښې حديث دې، پس تيمم ته اودس وئيل د دې خبرې صريح دليل دې چه تيمم رافع حدث او طهارت مطلقه دې.

---

(۱) سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة، رقم ۱ ج ۱ ص ۱۸۶. الاحسان بترتيب ابن بلبان، باب التيمم، ذكر البيان بان الصعيد الطيب وضوء المعدم الماء، وان اتى عليه سنون كثيرة، رقم (۱۳۰۸)، ج ۳ ص ۲۴۷، ۲۴۸، المكتبة الاثرية.
(۲) جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ۱۲۴
(۳) المستدرك، كتاب الطهارة، رقم (۱۸۲) ۱/۶۲۷، ج ۱ ص ۲۸۴
(۴) التعليق المغنى على سنن الدارقطني، باب فى جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة. ج ۱ ص ۸۸
(۵) التعليق المغنى ج ۱ ص ۱۸۸، ۱۸۹
(۶) تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۷
(۷) تلخيص الحبير، كتاب التيمم، رقم الحديث : ۲۰۹، ج ۱ ص ۴۰۸
(۸) عمدة القارى ج ۴ ص ۲۳

څلورم حدیث د سیدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنه روایت : په صحیحین وغیره کښې د سیدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنه روایت دې : ﴿ **ان النبي ﷺ قال : اعطیت خمسا .... وفیه : وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا** ﴾[1] چه ټوله زمکه زما دپاره د مونځ ځائې او پاکونکې جوړه کړې شوې ده.

دا ټول روایات په خپل اطلاق سره په دې خبره باندې صراحت سره دلالت کوی چه اودس د تیمم په شان کامل او مطهر دې. [2]

څو اشکالات او د هغې ځوابات : مولانا عبدالحی صاحب رحمه الله د جمهورو د طرف نه څو اشکالات ذکر کولو سره د هغې جوابات ورکړې دی!

اولنې اشکال او د هغې جواب : که دا اوئیلې شی چه په ذکر شوې حدیث کښې طهور په معنی د ﴿ **مطهر** ﴾ مونږ ته تسلیم نه دې، بلکه دا په معنی د طاهر دې، لهذا په دې سره به استدلال نه تام کیږی. نو د دې جواب دا دې چه دا صرف فاسد وهم دې دې لره اعتبار نشته. ځکه چه د زمکې طاهر کیدل خو داسې وصف دې کوم چه هغې ته د همیشه نه او په ټولو شریعتونو کښې حاصل پاتې شوې دې، که د طهور نه هم دا طاهر کیدل مراد وی نو بیا د رسول الله ﷺ په ﴿ **ما لم تجد الماء** ﴾ غایت سره د دې طهارت لره مقید کولو هیڅ معنی نشته. هم دغه شان د انبیاء سابقین ﷺ په مقابله کښې په خپل خصائص کښې هم د دې څیز د ذکر کولو هیڅ وجه نه جوړیږی (ځکه چه د زمکې طاهر کیدل خو د نورو ټولوانبیاء ﷺ دپاره هم وو) د دې نه علاوه چه په کومو روایاتو کښې په خاوره باندې د اودس اطلاق شوې دې هغه خو زمونږ په موقف او زمونږ په تائید کښې بالکل واضح او صریح دی. [3]

دویم اشکال او د هغې جواب : که د جمهور حضراتو د طرف نه دا اوئیلې شی چه مونږ د مطهر کیدو انکار نه کوو، خو دا وایو چه هغه مطهر ضروری دې نه مطهر مطلق. نو د دې جواب دا دې چه که د مطهر ضروری نه ستاسو مراد دا وی چه عند الضرورة او د مطهر اصلی په عدم موجودګئ کښې دا مطهر دې، نو دا خبره خو تسلیم ده خو ظاهره ده چه په دې سره ستاسو مدعا بالکل نه ثابتیږی. او که د مطهر ضروری نه ستاسو مراد دا دې چه دا رافع للحدث نه دې (**کما قالوا**) بلکه صرف دې سره د ضرورت په درجه کښې د مطهر والا معامله کړې شوې ده، نو دا صحیح نه ده، ځکه چه په دې باندې د مطهر اطلاق کول د اثبات طهارت فائده ورکوی

---

[1]) اخرجه البخاری فی کتاب التیمم رقم ۳۳۵، وفی کتاب الصلاة، باب قول النبی ﷺ جعلت لی الارض مسجدا وطهورا. رقم ۴۳۸، وفی کتاب فرض الخمس، باب قول النبی ﷺ احلت لکم الغنائم رقم : ۳۱۲۲، واخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ۱۱۶۳، والنسائی فی سننه، فی کتاب الغسل والتیمم، باب التیمم بالصعید الطیب رقم ۴۳۲

[2]) السعایة ج ۱ ص ۵۴۱

[3]) السعایة ج ۱ ص ۵۴۱

کوم چه ارتفاع حدث لره مستلزم دي، دا ستاسو د دې مراد بهر حال منافي دې. ([1])

دریم اشکال او د هغې جواب: که د هغوی د طرف نه دا اوئیلې شي چه په دې باندې د مطهر اطلاق په طور د مبالغې او مجاز دې، نو د دې جواب دا دې چه که د داسې تاویلاتو دروازه که پرانستلې شي نو د صاحب شریعت د الفاظو نه به اعتماد ختم شي. او دا قاعده هم مسلم او معلومه ده چه یو لفظ صرف هم هغه وخت په معنی مجازی باندې محمول کولې شي چه کله هلته حقیقي معنی مراد کیدل متعذر وی. وإذ لیس فلیس. او که حقیقي معنی مراد کول متعذر نه وی نو بغیر د ضرورت نه به هغه په معنی مجازی باندې نه شي محمول کولې. او ظاهره ده چه دلته په معنی حقیقي مراد کولو کښې هیڅ تعذر او اشکال نشته. ([2])

څلورم اشکال او د هغې جواب: که دا اوئیلې شي چه د اوبو د نه ملاویدو پورې د خاورې په پاکیدو کښې زمونږ هیڅ کلام نشته لکه چه د دې روایاتو نه ثابتیږي، بلکه د بل فرض د ادا کولو پورې د دې طهارت په باقي پاتې کیدو کښې کلام دې او په دې روایاتو کښې هیڅ داسې خبره نشته کوم چه د دې طهارت د بل فرض پورې په باقي پاتې کیدو باندې دلالت اوکړي. نو د دې جواب دا دې چه کله د دې روایاتو نه د خاورې طهور مطلق کیدل ثابت شو «دا صغری ده» او د طهور مطلق شان دا دې چه هغه تر هغه وخته پورې باقي وی چه ترڅو پورې د هغه زائل کونکې څه سبب رانشي، «دا کبری ده» نو د دې نه ثابته شوه چه دا طهارت به تر هغه وخته پورې باقي وی چه ترڅو پورې د دې زائل کونکې څه اثر رانشي. «دا نتیجه ده». او دا ظاهره ده چه د بل فرض ادا کول دا د طهارت د زوال یقینا سبب نه دې، لهذا د دویم فرض ادا کول به هم صحیح وی. ([3])

پنځم اشکال او د هغې جواب: که دا اوئیلې شي چه مونږ د طهور مراد کولو نه دا اخلو چه هغه صرف د یو فرض د ادا کولو یا د یو مونځ د وخته پورې طهور دې، نو د دې جواب دا دې چه د دې تخصیص دپاره به د دلیل شرعي ضرورت وی، بغیر د دلیل شرعي نه دا تخصیص اصولي اعتبار سره صحیح نه دې. او ظاهره ده چه په دې تخصیص کښې قیاس او رائې لره هم څه دخل نشته، او په دې تخصیص باندې دلیل شرعي تاسو سره هیڅ نشته، لهذا د خاورې طهور کیدو لره د یو فرض د ادا کولو یا د مونځ د وخت پورې محدود کول بغیر د څه دلیل نه صحیح نه دی. ([4])

حاصل د کلام دا دې چه د وخت نه مخکښې د تیمم ادا کولو عدم جواز او د یو نه زیات فرائضو د عدم جواز بنیاد که په دې خبره وی چه تیمم رافع حدث نه دې، نو د قران او سنت د تصریحات نه د دې خبرې بطلان واضح شو، او که دا د یو دلیل نه ثابت دې نو هغه دې بیان

---

[1]) پورته حواله

[2]) پورته حواله

[3]) پورته حواله

[4]) پورته حواله

کړې شی چه په هغې باندې غور اوکړې شی. (۱)

تیمم طهارت ضروریه کیدو باندې د جمهورو دلائل

اولنې دلیل : د سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت : امام ابوداؤد رحمه الله وغیره دا روایت ذکر کړې دې، وفیه : ﴿عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ﴾(۲)

سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی چه د غزوه ذات السلاسل په یوه یخه شپه کښې ماته احتلام پیښ شو او دا ویره راسره ملګرې شوه چه که زه غسل اوکړم نو چرته هلاك نه شم، نو ما تیمم کولو سره خپلو ملګرو ته د سحر مونځ ورکړو، چه کله مونږ واپس شو نو ملګرو دا قصه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته بیان کړه، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ماته اوفرمائیل : تا د جنابت په حالت کښې خپلو ملګرو ته مونځ ورکړو؟

وجه د استدلال : دا ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنهما ته د تیمم کولو باوجود جنب وئیل د دې خبرې دلیل دې چه تیمم طهارت مطلقه او رافع حدث نه دې، بلکه مبیح صلاة دې چه د ضرورت په درجه کښې په دې سره مونځ کول مباح او جائز دی. (۳)

د ذکر شوې حدیث نه جواب : دا دې چه کله صحابه کرام رضی الله عنهم دا شکایت اوکړو چه هغه مونږ ته د جنابت په حالت کښې مونځ اوکړو، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ترې تپوس اوکړو چه آیا تا د جنابت په حالت کښې مونځ ورکړو؟ چه کله سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه جواب ورکړو چه ما تیمم کړې وو نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې تقریر اوفرمائیلو او هغه ته ئې هیڅ هم او نه وئیل. (۴) او د دې تائید خپله د دې حدیث د الفاظو نه کیږی. پوره حدیث داسې دې : ﴿فقال: یاعمرو، صَلَّیتَ بأصحابك وأنت جُنُبٌ؟ فأخبرتُه بالذی منعنی من الاغتسال، وقلتُ: إنی سمعتُ الله یقولُ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾، فضحِكَ رسولُ الله -صلی الله علیه وسلم- ولم یقُل شیئاً﴾(۵)

چه رسول الله صلی الله علیه وسلم زما نه تپوس اوکړو چه ایا تا د جنابت په حالت کښې مونځ ورکړو؟ نو ما ورته د غسل کولو په صورت کښې د هلاکت د ویرې د لاحق کیدو تذکره اوکړه او د آیت کریمه نه مې استدلال کولو سره اوفرمائیل چه الله پاك فرمائی : خپل ځان په هلاکت کښې مه اچوه، بیشکه

---

۱) پورته حواله

۲) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب اذا خاف الجنب البرد ایتیمم؟ رقم ۳۳۴، والسنن الکبری، کتاب الطهارة، باب التیمم فی السفر اذا خاف الموت او العلة من شدة البرد، رقم ۱۰۷۰، ج ۱ ص ۳۴۵

۳) السعایة ج ۱ ص ۵۳۹

۴) پورته حواله

۵) پورته حواله

الله پاك په تاسو باندې رحم كونكې دې. (په دې وجه ما د غسل په ځائې تیمم اوكړو) نو رسول الله ﷺ زما جواب اوریدو سره اوخندل او هیڅ ئې هم او نه وئیل.

دویم جواب : دا دې چه د دې روایت په الفاظو کښې اختلاف دې، پس په یو روایت کښې دي :

﴿فغسل مغابنه وتوضاء وضوء للصلاة ثم صلى بهم﴾ [1] چه هغه غسل مغابن (یعنی استنجاء بالماء اوكړو) [2] چه هغوی غسل مغابن (یعنی استنجاء بالماء ئې اوكړه) [3] او اودس ئې اوكړو بیا ئې مونځ اوكړو.

په دې روایت کښې دتیمم ذکر نشته، چه کله دا خلق واپس راغلل نو رسول الله ﷺ تپوس اوكړو : ﴿كيف وجدتم عمرا وصحابته؟ فاثنوا عليه خيرا، وقالوا يا رسول الله ﷺ! صلى بنا وهو جنب﴾

یعنی تاسو عمرو او د هغه ملګری څنګه بیا موندل؟ نو حضرات صحابه کرام ﷺ د هغوی ذکر په خیر سره اوكړو او ورسره ئې دا شکایت اوكړو چه هغه مونږ ته د جنابت په حالت کښې مونځ راكړو.

په دې روایت کښې د تیمم ذکر نشته، نو د دې نه معلومیږی چه که رسول الله ﷺ هغه ته جنب وئیلې دې نو هغه په دې وجه چه هغه تیمم کړې نه دې. [4]

دریم جواب : دا دې چه د رسول الله ﷺ هغه ته جنب وئیل په حقیقت کښې د ترك غسل په سلسله کښې د هغه فقاهت معلومول وو، چه هغه غسل ولې ترك كړو؟ پس چه کله هغه اووې چه ما تیمم كولو سره مونځ وركړو نو رسول الله ﷺ ته د هغه د فقاهت علم اوشو، په دې وجه ئې په هغه باندې نکیر او نه فرمائیلو. [5]

دویم دلیل د سیدنا ابوذر ﷺ روایت : په ابوداؤد، ترمذی او نسائی وغیره کښې د سیدنا ابوذر ﷺ روایت دې : ﴿فاذا وجدت الماء فامسه جلدك، فان ذلك خيرا﴾ [6]

چه کله ته اوبه بیا مومې نو په هغې سره اودس اوكړه، دا ستا دپاره غوره ده.

هم دغه شان د ابوهریره ﷺ په روایت کښې دی : ﴿فإذا وجد الماء فليتق الله وليمسه بشرة فإن ذلك خير﴾ [7]

---

[1]) ابوداؤد، رقم ۲۳٤،السعاية ۱\۵۳۹، والسنن الكبرى كتاب الطهارة رقم (۱۰۷۰) ۱\۳٤۵، ابوداؤد (۳۳٤)

[2]) مغابن فرمائی : مواضع وسخ وعرق ته. یعنی د بدن هغه حصې چرته چه جوړونه دی او په هغې کښې خیری جمع کیږی لکه ترخونه او اغمانی. دلته اغمانی مراد دی. (تقرير ابوداؤد ج ۱ ص ٤۳۷)

[3]) السنن الكبرى، كتاب الطهارة رقم ۱۰۷۱،ج ۱ ص ۳٤۵

[4]) السعاية ج ۱ ص ۵۳۹، ۵٤۰

[5]) السعاية ج ۱ ص ۵٤۰

[6]) ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ۳۳۲، الترمذی رقم، ابواب الطهارة و باب ما جاء فی التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ۱۲٤، النسائ رقم : ۲۱۱

[7]) كشف الاستار عن زوائد البزار، باب التيمم، رقم ۳۱۰، ج ۱ ض ۱۵۷

وجه د استدلال دا دې چه د اوبو په موندلو باندې د اودس کولو حکم ورکړې شوې دې، چه د هغې نه معلومه شوه چه د تیمم کولو حکم ختم شو او د حدث سابق حکم راواپس شو، دا د دې خبرې دلیل دې چه په تیمم سره حدث نه وو مرتفع شوې، خو د قیام حدث سره مونځ کول د ضرورت په بنیاد د هغه دپاره مباح او جائز کړې شوې دی، که حدث مرتفع شوې وې نو حکم به ئې بغیر د حدث جدید نه دوباره نه واپس کیدو. (۱)

د مذکوره استدلال جواب : د دې جواب دا دې چه د نجاسات مرئیه د ازاله او حدث حکمی دا ازالې فرق دې، دا چه جمهور وائی چه په تیمم سره حدث مرتفع شو شوې وې نو د حدث جدید نه بغیر به دوباره نه واپس کیدې، نو دا حکم د نجاسات مرئیه د ازالې دې چه هغه د مرتفع کیدو او د خپل نه د زائل کیدو نه پس دوباره نه واپس کیږی او د هغه محل د نجس جدید نه بغیر دوباره نجس نه وی. او د اودس او تیمم په ذریعه سره زائل کیدو والا حدث د نجاسات مرئیه په شان حدث حسی نه دې، بلکه هغه حدث حکمی دې او په اوبو یا خاورې سره د هغه زائل کیدل هم امر حکمې دې، لهذا په تیمم کښې رویت ماء یا وجود ماء د حدث سابق واپس کیدل د هغه په عدم ارتفاع باندې دلالت نه کوی، بلکه په دې خبره باندې دلالت کوی چه د دې ارتفاع مطلق نه ده، بلکه **مقید الی زمان العجزعن الماء** دې. په خلاف د اوبو، چونکه هغه طبعی طور مطهر دې په دې وجه په دې سره چه کومه ارتفاع حدث راځی هغه به هم مطلق وی، په دې وجه د حدث جدید د لاحق کیدو پورې به هغه برقرار وی. د دې جواب حاصل دا دې چه د حدث حکمی زوال کله مطلق وی چه هغه دوباره نه راواپس کیږی او کله مقید وی چه کله کله دوباره هم راواپس شی، اول قسم په اودس کښې او دویم قسم په تیمم کښې وی. لهذا اوس که طهارت ضروریه او خلف ضروری نه د هغوی مراد دا دې چه هغه حدیث لره موقتا زائل کوی نه مطلقا، نو دا خبره مسلم ده، په دې کښې هیڅ نزاع نشته، خو په دې سره د هغوی مدعا چه تیمم رافع حدث نه دې، نه ثابتیږی، او که د هغوی مراد خلف ضروری نه دا دې چه هغه مطلقا رافع حدث نه دې، بلکه د بقاء حدث سره سره ضرورة مونځ کول مباح او جائز کړې شوې دی، نو د دلیل مذکور نه دا خبره نه ثابتیږی. (۲)

دریم دلیل عقلی : د ذکر شوی دوه دلیلونو نه علاوه جمهور حضرات د خپل موقف په اثبات باندې یو عقلی دلیل هم پیش کوی، د هغې حاصل دا دې چه خاوره د اوبو په شان د خپل طبیعت په اعتبار سره مطهر نه ده، بلکه هغه خو ملوث ده او په دې سره د جواز صلاة حکم د ضرورت په وجه باندې خلاف القیاس دې، لهذا د دې اعتبار به د ضرورت مطابق وی **(لان الضرورة تتقدر بقدر الضرورة)** او نه خو د دخول وخت نه مخکښې د تیم ضرورت شته، او نه د دې د مطهر منلو ضرورت دې، لهذا تیمم مطهر او رافع حدث نه دې.

---

(۱) الفقه الاسلامی وادلته : ج ۱ ص ۵۶۵. السعایة ج ۱ص ۵۴۰

(۲) السعایة ج ۱ ص ۵۴۰

د ذکر شوي دليل جواب: د دې جواب دا دې چه په تيمم سره د جواز حکم صرف د ضرورت په وجه باندې د بقاء حدث سره نه دې بلکه تيمم لره د طهور جوړولو په اعتبار سره دې، لکه چه په سابقه دلائلو کښې د تيمم طهور کيدل تير شوي دي. باقي د دې طهور کيدل اګر چه خلاف القياس دی خو هغه ارتفاع حدَث لره بيا هم مستلزم دی. او! که په شريعت کښې د تيمم دپاره وصف تطهير ثابت نه وې، او دې باوجود په دې سره د جواز صلاة حکم کړې شوې وې نو بيا خو به د جمهورو خبره قابل اعتبار وه. (۱) خو ظاهره ده چه داسې نه ده، بلکه په شريعت کښې په تيمم باندې د طهور او مطهر اطلاق کړې شوې دې.

د علامه عيني رحمه الله جواب: په يو تيمم سره د متعدد فرائضو د عدم جواز علامه عيني رحمه الله ډير ښه جواب نقل کړې دې چه د هغې حاصل دا دې چه مونږ د امام شافعي رحمه الله وغيره نه تپوس کوو چه د فرض د ادا کولو نه پس د هغه تيمم ختم شو يا نه؟ که د هغوی جواب دا وی چه تيمم ختم شو، نو بيا هغوی ته د نفل کولو اجازت هم نه دی ورکول پکار، ځکه چه د طهارت نه بغير يو مونځ هم نه کيږی، لکه چه د هغه مذهب هم دې. او که هغه دا جواب ورکړی چه تيمم نه دې ختم شوې نو بيا به هغه د بل فرض د ادا کولو د جواز هم قائل کيدل پکار دی، لکه چه د ادا نفل د جواز قائل دی، ځکه چه طهارت څنګه چه مخکښې وو اوس هم معتبر دې، نه ورته څه حدث لاحق شوې دې او نه ورته اوبه ملاؤ شوې دی، چه په هغې سره د هغه تيمم ختم شی. که د شوافعو د طرف نه دا جواب ورکړې شی چه د متيمم دپاره جمع بين الفرضين په دې وجه نه ده جائز چه تيمم طهارت ضروريه دې، لکه چه طهارت د مستحاضې طهارت ضروريه دې، نو د دې جواب دا دې چه تيمم لره په طهارت مستحاضه باندې قياس کول اصلا صحيح نه دی، ځکه چه د مستحاضه طهارت غايت درجه ضعيف دې چه د هغه طهارت سره حديث هم وی او د تيمم سره حدث نشته، لهذا يو داسې طهارت چه هغه د حدث نه بغير طهارت منلې شوې دې، په داسې طهارت باندې قياس کول کوم چه د حدث سره طهارت منلې شوې وی دا به صحيح نه وی. (۲)

بهرحال! اصل مسئله دا ده چه په هغې کښې د اختلاف د وجې نه څو مسائلو کښې اختلاف پيدا شوې دې، اصل مدار هم دا دې چه تيمم طهارت مطلقه او رافع حدث دې يا طهارت ضروريه او مبيح الصلاة. په دې باندې بعض مسائل متفرع کيږی په دې کښې يوه مسئله خو هم هغه وه کومه چه مخکښې ذکر شوه چه په يو تيمم سره متعدد فرائض ادا کيدلې شی يا نه؟ نو کوم حضرات چه تيمم لره طهارت مطلقه منی، لکه احناف، نو د هغوی په نزد په يو تيمم سرَه ډير فرائض ادا کيدلې شی او کوم حضرت چه تيمم لره طهارت ضروريه منی لکه ائمه ثلاثه، نو د هغوی په نزد په يو تيمم سره متعدد فرائض نه شی ادا کيدلې.

قبل الوقت تيمم کول جائز دی يا نه؟: او بله مسئله دا ده چه قبل الوقت تيمم کول جائز دی يا

---

۱) پورته حواله

۲) البناية ج ۱ ص ۵۵۶، والسعاية ج ۱ ص ۵۴۰، ۵۴۱

نه؟ نو کوم حضرات چه تیمم طهارت مطلقه منی؛ لکه احناف، نو د هغوی په نزد تیمم قبل الوقت کول جائز دی. (۱) او کوم حضرات چه دا طهارت ضروریه گنړی لکه ائمه ثلاثه، نو د هغوی په نزد قبل الوقت تیمم کول جائز نه دی، ځکه چه د دخول وخت نه مخکښ ضرورت نه متحقق کیږی. (۲) په دې سلسله کښې د شوافع نه علامه اصخری دا هم وائی چه د جواز التیمم قبل الوقت په مسئله کښې احنافو د اجماع خلاف کړې دې، لهذا هغوی سره په دې مسئله کښې د څه بحث او مناظرې کولو ضرورت نشته. علامه عینی‌رحمه الله دا خبره رد کړې ده او وئیلې ئې دی چه د اهل علم یو جماعت د احنافو د موقف تائید کوی، لهذا هغوی په هغوی د خرق اجماع الزام لګول صحیح نه دی. (۳) او د شوافع نه امام الحرمین دا فرمائی چه د وخت نه پس د تیمم جواز خو ثابت دې او کوم حضرات چه د وخت نه مخکښې د تیمم قائل دی هغوی د قیاس په ذریعه د دې د ثابتولو کوشش کړې دې. علامه عینی‌رحمه الله دا خبره هم رد کړې ده او وئیلې ئې دی چه دا صرف شك دې، ځکه چه کوم حضرات د قبل الوقت او بعد الوقت د تیمم د جواز قائل دیٌ، هغوی د تیمم په سلسله کښې د وارد کیدونکو نصوصو نه اثبات کړې دې نه د قیاس نه. ځکه چه په دې سلسله کښې چه کوم نصوص راغلې دی هغه مطلق دی، په هغې کښې د قبل الوقت او بعد الوقت هیڅ تفریق او تخصیص نشته. او ظاهره ده چه **﴿المطلق یجری علی اطلاقه﴾**(۴)

حضرات شوافع وغیره ته ئې په دې مسئله کښې یو مضبوط جواب دا هم ورکړې دې چه د قبل الوقت تیمم په عدم په جواز باندې هم څه نص نه دې راغلې او په عباداتو کښې توقیت صرف په سمع او په نقل سره وی (نه په قیاس او رائې وغیره سره) لهذا بغیر د نص نه ئې توقیت صحیح

---

(۱) قال العلامة الکاسانی : یجوز التیمم بعد دخول وقت الصلاة وقبل دخوله. وهذا عند اصحابنا. بدائع الصنائع ج ۱ ص ۵۴، تنویر الابصار ج ۲ ص ۱۰۷، الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۱۰۷، البحر الرائق، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۱۶۴، مجمع الانهار ج ۱ ص ۴۰، المبسوط للسرخسی ج ۱ ص ۱۰۹، ۱۱۰، احکام القران للجصاص ج ۲ ص ۳۸۱، ۳۸۲

وقال ابن حزم مثل قول الحنفیة : التیمم جائز قبل الوقت وفی الوقت، اذا اراد ان یصلی به نافلة او فرضا، کالوضوء ولا فرق. المحلی بالاثار، مسالة ۲۳۷، ج ۱ ص ۳۵۹

(۲) قال الامام الشافعی : أمرنَا بالْقیَام إلَیْهَا یعنی الصلاة إذَا دخل وَقْتُهَا وَکَذلکَ أمَرَه بالتَّیَمُّم عنْدَ الْقیَام إلَیْهَا وَالإعْوَاز من الْمَاء فَمَنْ تَیَمَّمَ لصَلَاة قَبل دخول وَقْتهَا وَطَلَب الْمَاءَ لم یَکُنْ له أنْ یصَلّیَهَا بذَلکَ التَّیَمُّم.... الام ج ۱ ص ۳۹، المهذب مع شرحه المجموع ج ۲ ص ۲۳۹، ۲۴۰، مغنی المحتاج ج ۱ ص ۱۰۵، حلیة العلماء، ج ۲ ص ۱۸۹، الوسیط ج ۱ ص ۳۵۹، المنهاج مع نهایة المحتاج ج ۱ ص ۱۸۹، وانظر ایضا : المنتقی للباجی ج ۱ ص ۱۱۱، المقامات ج ۱ ص ۱۲۰، الکافی لابن عبدالبر ج ۱ ص ۱۸۳، بدایة المجتهد ج ۱ ص ۱۶۹، وانظر : الکافی لابن قدامة ج ۱ ص ۶۶، کشف القناع ج ۱ ص ۱۸۴، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۲۳۷

(۳) السعایة ج ۱ ص ۵۴۰

(۴) پورته حواله

ه دي، او د تیمم د خلف ضروری کیدو بطلان مونږ ثابت کړي دي، لهذا که دا خبره بنیاد جوړ
کړې شي او د عدم جواز التیمم قبل الوقت قول اوکړې شي نو دا به بناء الباطل على الباطل وي چه
صحیح نه دي. (۱)

هم دغه شان که دا بنیاد جوړ کړې شي او د عدم جواز التیمم قبل الوقت قول اختیار کړې شي
و بیا د اخری وخت نه مخکښې تیمم جائز کیدل نه دي پکار، ځکه چه ضرورت خو هغه وخت
متحقق کیږي، خو د دې څوك قائل نه دی، بلکه په اول وخت کښې خو تیمم کول د شوافع په
زد مستحب دي. (۲)

د نفل دپاره کړې شوی تیمم باندې د فرض ادا کولو حکم : او هم په دې باندې دریمه مسئله دا
متفرع ده چه که د نفل دپاره تیمم اوکړې شی، نو ایا په دې تیمم سره فرض ادا کیدلې شي؟ نو
حناف کوم چه تیمم ته طهارت مطلقه او رافع للحدث منی، د هغوی په نزد د نفل دپاره کړې
شوي تیمم سره فرض مونځ ادا کول صحیح دي. (۳) او ائمه ثلاثه کوم چه تیمم طهارت ضروریه
ګڼړي، فی الجمله هغوی په تیمم للنفل سره د فرض مونځ ادا کول جائز نه ګڼړي. (۴)

په ذکر شوې مسئله کښې د ابن تیمیه رحمه الله رائې : شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله فرمائی چه
طهارت مطلقه یا ضروریه کیدل هیڅ نزاع عملی نه ده، بلکه نزاع لفظی اعتباری ده، ځکه چه

---

۱) پورته حواله

۲) السعاية ج ۱ ص ۵٤۰، التجريد للامام القدورى ج ۱ ص ۲۲۸

۳) قال الشيخ ابراهيم الحلبى : (بخلاف سجدة التلاوة وصلاة الجنازة و صلاة النافلة) اذا تيمم لاجلها (فانه يصلى بذلك التيمم المكتوبات ايضا) لانها قرب مقصودة الى اخره، اما فى صلاة النافلة فظاهر، واما فى سجدة التلاوة وصلاة الجنازة ... الخ (منية المصلى مع شرحه غنية المتملى، كتاب الطهارة، باب التيمم ص ۷۳، وكذا فى الهداية مع فتح القدير والعناية ج ۱ ص ۱۳۷، والبحر الرائق ج ۱ ص ۱۶۵، تحفة الفقاء ج ۱ ص ٤۶، بدائع الصنائع ج ۱ ص ۵۵

٤) قال الامام الشافعى رحمه الله : وان تيمم ينوى نافلة او جنازة او قراءة مصحف، او سجود قران او سجود شكر، لم يكن له ان يصلى به مكتوبة حتى ينوى بالتيمم المكتوبة. (الام، كتاب الطهارة، باب النية بالتيمم، مسالة ۶۱۹، ج ۱ ص ۱۸۷)، وكذا فى المهذب، ج ۱ ص ۹۸، وفتح العزيز ج ۲ ص ۲۱۹، والنهاج مع نهاية المحتاج ج ۱ ص ۲۹۹، والوسيط ج ۱ ص ٤٤۷

وقال القاضى ابو الوليد الباجى : ولو صلى نافلة بذلك التيمم الفريضة، فالذى روى ابن القاسم عن مالك: يستانف التيمم للفريضة. (المنتقى ج ۱ ص ٤۲۷، وكذا فى المدونة الكبرى ج ۱ ص ٤۷، ٤۸، وبداية المجتهدو الباب السابع فى الاشياء التى هذه الطهارة شرط فى صحتها او فى استباحتها. ج ۱ ص ۵۰، والمقدمات، فصل : القول فى التيمم ج ۱ ص ۱۱۹، والكافى لابن عبدالبر، باب التيمم ج ۱ ص ۱۸۳، والشرح الكبير ج ۱ ص ۱۵٤، وحاشية الطحاوى على الشرح الكبير ج ۱ ص ۱۹۳.

وانظر مذهب الحنابلة فى : الكافى لابن قدامة، باب التيمم ج ۱ ص ۶٤، وكشف القناع ج ۱ ص ۲۰۱، والمغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۲۵۲

کوم خلق تیمم طهارت ضروریه او مبیح (غیر رافع) گنړی هغوی ئې د وجود ماء پورې مبیح گنړی. وجه دا بیانوی چه که تیمم رافع حدث وې نو استعمال ماء باندې د قدرت په وخت کښې په حدث دوباره نه واپس کیدو، او دا خبره د نص او اجماع نه ثابته ده چه په استعمال الماء باندې قدرت لرلو سره تیمم باطل کیږی، او څوك چه دې ته رافع وائی هغوی هم د رافع الی وجود وقت الماء قید لگوی، لهذا دا نزاع عملی نه شوه. (۱)

زما (حضرت شیخ مدظله) رائې دا ده چه دې ته نزاع لفظی وئیل صحیح نه دی، او دا خبره هم صحیح نه ده چه څوك ورته مبیح وائی هغوی ورته د وجود ماء پورې مبیح وائی. او! که داسې وې چه هغوی ورته د وجود ماء پورې مبیح وئیلې، نو بیا خو دې ته نزاع لفظی وئیلې کیدې شوه، خو هغوی خو د یو فرض یا مونځ وخته پورې مبیح وائی، د دې نه روستو دا حضرات د بل فرض دپاره دوباره تیم ضروری گنړی، یعنی تیمم سابق ئې باطل شوې دې، اگر چه اوبه ملاؤ نه شی، سابق کښې د ذکر کړې شوی تفصیل نه دا خبره بالکل واضحه ده او ثمره د اختلاف به په دې صورت کښې ښکاره کیږی چه څوك تیمم کولو سره فرض اوکړی، بیا د بل مونځ وخت راشی او هغه ته حدث نه وی رسیدلې او تیمم سابق ئې برقرار وی نو ایا هغه په دې تیمم سابق سره بل فرض ادا کولې شی یا نه، او حال دا چه اوبه ورته نه دی ملاؤ شوې؟ نو د احنافو په نزد خو ادا کولې شی هغه ته د دوباره تیمم کولو ضرورت نشته، او د ائمه ثلاثه په نزد د هغه سابقه تیمم باطل شوې دې، اوس به د بل فرض د ادا کولو دپاره هغه دوباره تیمم کوی. د دې نه معلومه شوه چه هغوی د مبیح الی وجود الماء قائل نه دی گینې په دې صورت کښې خو هغه ته اوبه نه دی ملاؤ شوې، لهذا د هغه دپاره په تیمم سابق سره بل فرض ادا کول جائز کیدل پکار وو.

امام بخاری رحمه الله دلته د امام حسن بصری رحمه الله اثر ذکر کولو سره په دې مسئله کښې د حضرات احنافو موافقت او تائید کړې دې چه تیمم طهارت مطلقه رافع للحدث دې، لهذا د حدث د نه لاحق کیدو پورې په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شی. (۲)

علامه کرمانی رحمه الله او د مذهب شافعیه ترجیح: مونږ په دې مسئله کښې د احنافو او جمهورو مسلك، هم دغه شان د هغوی دلائل او د جمهورو د دلائلو جوابات او د احنافو د مذهب وجوه ترجیح ذکر کړې دی. او دا چه امام بخاری رحمه الله هم په دې مسئله کښې د احنافو تائید او موافقت کوی.

علامه کرمانی د مذهب شافعی په ترجیح کښې دلیل نقلی او عقلی ذکر کولو سره هغه لره د راجح کولو کوشش کړې دې، دا دلائل مونږ شاته ذکر کړې دی او د هغې دلائل هم.

د حافظ ابن حجر رحمه الله یو تسامح: شاته مونږ په ذکر شوې مسئله کښې د احنافو او جمهورو مسلك بیان کړې دې او ورسره دا خبره هم چه امام بخاری رحمه الله دلته د احنافو موافقت کړې دې.

---

(۱) مجموع الفتاوی، کتب الفقه، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۲۱ ص ۱۸۰

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۶، الکنز المتواری ج ۲ ص ۳۲۸، لامع الدراری ج ۲ ص ۳۰۶

حافظ ابن حجر رحمه الله دلته سهو شوې دې پس هغوی د احنافو سره جمهور هم شامل کړې دی او د احنافو د مسلك نسبت ئې د جمهورو طرف ته هم کړې دې. او د جمهورو مسلك ئې د بعض تابعينو وغيره طرف ته منسوب کړې دې. او بيا ئې د دې وضاحت کړې دې چه دا بعض تابعين وغيره تيمم ته طهارت ضروريه وائي په دې وجه په يو تيمم سره ډير فرائض ادا کول جائز نه ګڼړي. پس حافظ صاحب فرمائي:

﴿ وهذه المسالة وافق فيها البخاري الكوفيين والجمهور، وذهب بعضهم من التابعين وغيره الى خلاف ذلك، وحجتهم ان التيمم طهارة ضرورية لاستباحة الصلاة قبل خروج الوقت ﴾ ([1])

حال دا چه دا خبره صحيح نه ده، بلکه صحيح هم هغه ده کوم چه مونږ مخکښې ذکر کړل چه په دې مسئله کښې احناف حضرات يو طرف ته او ائمه ثلاثه بل طرف ته دي او امام بخاري رحمه الله د احنافو موافقت او تائيد کړې دې. شيخ الحديث مولانا زکريا صاحب رحمه الله د حافظ صاحب په دې تسامح باندې تنبيه کړې ده. ([2])

دويم اثر، سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه : ﴿ وَأَمَّ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ ﴾ سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما تيمم کولو سره امامت کړې دې.

د تعليق مذکور تخريج امام بخاري رحمه الله چه د ابن عباس رضي الله عنهما دا کوم اثر دلته تعليقا ذکر کړې دې دا امام بخاري رحمه الله په السنن الکبرى کښې موصولا ذکر کړې دې. **ونصه :** ﴿ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللهِ الْحَافِظُ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ الْفَقِيهُ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ قُتَيْبَةَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ أَشْعَثَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ : كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي سَفَرٍ مَعَهُ أُنَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ فِيهِمْ عَمَّارٌ فَصَلَّى بِهِمْ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ ﴾ ([3])

سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په يو سفر کښې وو او د هغه سره بعض صحابه کرام رضي الله عنهم هم وو چه په هغوی کښې سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه هم وو، نو ابن عباس رضي الله عنهما د تيمم په حالت کښې امامت اوکړو.

بل ځائې کښې هم په دې سند سره امام بيهقي رحمه الله دا موصولا ذکر کړې دې، چه د هغې الفاظ داسې دی ﴿ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ : أَنَّهُ أَصَابَ مِنْ جَارِيَتِهِ وَأَنَّهُ تَيَمَّمَ فَصَلَّى بِهِمْ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ ﴾ ([4])

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

[2]) فقال وما جمع الحافظ رحمه الله فی کلامه الکوفیین والجمهور تسامح منه واجمال مخل، وتوضیح ذلک الخ ... الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۸، ۳۲۹، کذا فی لامع الدراری ج ۲ ص ۳۰۶، ۳۰۷

[3]) السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب المتیمم یؤم المتوضئین، رقم ۱۱۱۰، ج ۱ ص ۳۵۶، ۳۵۷، کذا فی تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۷

[4]) السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب الرجل یعزب عن الماء ومعه اهله فیصیبها ان شاء ثم یتیمم، رقم ۱۰٤۵، ج ۱ ص ۳۳٤، کذا فی تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۷

چه سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما د خپلې وينزې سره جماع اوکړه، بيا ئې تيمم کولو سره د خلقو امامت اوکړو. ابن ابی شيبه رحمه الله هم دا موصولا ذکر کړې دې. (۱) حافظ ابن حجر او علامه عينی د دې سند ته صحيح وئيلې دې. (۲)

په تعليق کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت: په دې اثر کښې امام بخاری رحمه الله دا مسئله ذکر کړې ده چه تيمم کونکې د اودس کونکو امامت کولې شی، لکه چه ابن عباس رضي الله عنهما اوکړل، هم دا د امام ابو حنيفه، امام ابويوسف، امام شافعی، امام احمد بن حنبل، سعيد بن المسيب، حسن بصری، ابن شهاب زهری، عطاء بن ابی رباح، سفيان ثوری، اسحاق بن راهويه او ابو ثور مسلک دې. (۳)

امام مالک او عبدالله بن الحسن رحمهم الله د متوضئين دپاره د متيمم امامت نه خوښوی خو که هغه

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٤. فتح الباری ج ١ ص ٤٤٦

۲) پورته حواله

۳) فی منية المصلی مع شرحه غنية المتملی : متيمم ام قوما متوضئين يجوز) فعله (عند ابی حنيفة وابی يوسف خلافا لمحمد رحمه الله) والاصل ان بناء القوی علی الضعيف لا يجوز ... الخ (کتاب الطهارة، باب التيمم ص ٨٦) کذا فی رد مختار، کتاب الطهارة، باب التيمم، مقولة ٢١٣٦، ج ٢ ص ١٠٧، والبحر الرائق، کتاب الطهارة، باب التيمم ج ١ ص ٢٧٣، وکتاب الاصل للامام محمد ج ١ ص ١٠٥.

قال الامام الشيرازی فی المهذب : (ويجوز للمتوضئ ان يصلی خلف المتيمم، لانه اتی عن طهارته ببدل، فهو کمن غسل الرجل اذا صلی خلف ماسح الخف)

وقال الامام النووی فی شرحه : قال اصحابنا تجوز صلاة غاسل الرجل خلف ماسح الخف وصلاة المتوضئ خلف متيمم لا يلزمه القضاء بان تيمم فی السفر أو فی الحضر لمرض وجراحة ونحوها وهذا بالاتفاق. (المجموع مع المهذب، کتاب الصلاة ج ٤ ص ٢٦٣)

وقال ابن قدامة : ويصح ائتمام المتوضئ بالمتيمم لا أعلم فيه خلافا لأن [عمرو بن العاص صلی بأصحابه متيمما وبلغ النبی صلی الله عليه و سلم فلم ينکره] وأم ابن عباس أصحابه متيمما وفيهم عمار بن ياسر فی نفر من أصحاب رسول الله صلی الله عليه و سلم فلم ينکروه ولأنه متطهر طهارة صحيحة فأشبه المتوضئ. (المغنی، کتاب الصلاة، حکم صلاة المتوضئ خلف المتيمم والمفترض خلف المتنفل، فصل (١١٨٦) ج٢ ص٣٠

وقال الامام البيهقی بعد ما نقل حديث ابن عباس رضی الله عنهما انه صلی بالناس متيمما وهو فی سفر : ورويناه عن ابن المسيب والحسن وعطاء والزهری. (السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب المتيمم يؤم المتوضئين، رقم ١١١٠، ج ١ ص ٣٥٧)، وانظر کذلک المحلی بالاثار ج ٢ ص ١٩٤، والاوسط لابن المنذر، کتاب التيمم، ذکر امامة المتيمم المتوضئين، ج ٢ ص ٦٧، وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٤.

وروی عبد الرزاق عن معمر عن الزهری قال سألته عن إمام قوم أصابته جنابة فلم يجد ماء يتوضأ به قال يتيمم ويتقدم فيصلی بهم فإن الله قد طهره.

وری ايضا عن عن سعيد بن بشير عن قتادة عن الحسن وبن المسيب قالا التيمم بمنزلة الماء. (مصنف عبدالرزاق، کتاب الصلاة، باب قوم اصابته الجنابة فلم يجد ماء، رقم ٣٦٧٤، ٣٦٧٥، ج ٢ ص ٢٣٠، ٢٣١

چه سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د خپلي وينزي سره جماع اوكړه، بيا ئې تيمم كولو سره د خلقو امامت اوكړو. ابن ابى شيبه رحمه الله هم دا موصولا ذكر كړې دې. (1) حافظ ابن حجر او علامه عينى د دې سند ته صحيح وئيلي دې. (2)

په تعليق كښې د ذكر شوې مسئلې وضاحت : په دې اثر كښې امام بخارى رحمه الله دا مسئله ذكر كړې ده چه تيمم كونكې د اودس كونكو امامت كولې شى، لكه چه ابن عباس رضي الله عنهما اوكړل، هم دا د امام ابو حنيفه، امام ابويوسف، امام شافعى، امام احمد بن حنبل، سعيد بن المسيب، حسن بصرى، ابن شهاب زهرى، عطاء بن ابى رباح، سفيان ثورى، اسحاق بن راهويه او ابو ثور مسلك دې. (3)

---

1) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٤، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

2) پورته حواله

3) فى منية المصلى مع شرحه غنية المتملى : متيمم ام قوما متوضئين يجوز) فعله (عند ابى حنيفة وابى يوسف خلافا لمحمد رحمه الله) والاصل ان بناء القوى على الضعيف لا يجوز ... الخ (كتاب الطهارة، باب التيمم ص ٨٦) كذا فى رد مختار، كتاب الطهارة، باب التيمم، مقولة ٢١٣٦، ج ٢ ص ١٠٧، والبحر الرائق، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ١ ص ٢٧٣، وكتاب الاصل للامام محمد ج ١ ص ١٠٥.

قال الامام الشيزازى فى المهذب : (ويجوز للمتوضئ ان يصلى خلف المتيمم، لانه اتى عن طهارته ببدل، فهو كمن غسل الرجل اذا صلى خلف ماسح الخف)

وقال الامام النووى فى شرحه : قال اصحابنا تجوز صلاة غاسل الرجل خلف ماسح الخف وصلاة المتوضئ خلف متيمم لا يلزمه القضاء بان تيمم فى السفر أو فى الحضر لمرض وجراحة ونحوها وهذا بالاتفاق. (المجموع مع المهذب، كتاب الصلاة ج ٤ ص ٢٦٣)

وقال ابن قدامة : ويصح ائتمام المتوضئ بالمتيمم لا أعلم فيه خلافا لأن [عمرو بن العاص صلى بأصحابه متيمما وبلغ النبى صلى الله عليه و سلم فلم ينكره] وأم ابن عباس أصحابه متيمما وفيهم عمار بن ياسر فى نفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه و سلم فلم ينكروه ولأنه متطهر طهارة صحيحة فأشبه المتوضئ (المغنى، كتاب الصلاة، حكم صلاة المتوضئ خلف المتيمم والمفترض خلف المتنفل، فصل (١١٨٦) ج٢ ص ٣٠

وقال الامام البيهقى بعد ما نقل حديث ابن عباس رضى الله عنهما انه صلى بالناس متيمما وهو فى سفر : ورويناه عن ابن المسيب والحسن وعطاء والزهرى. (السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب المتيمم يؤم المتوضئين، رقم ١١١٠، ج ١ ص ٣٥٧)، وانظر كذلک المحلى بالاثار ج ٢ ص ١٩٤، والاوسط لابن المنذر، كتاب التيمم، ذكر امامة المتيمم المتوضئين. ج ٢ ص ٦٧، وعمدة القارى ج ٤ ص ٢٤.

وروى عبد الرزاق عن معمر عن الزهرى قال سألته عن إمام قوم أصابته جنابة فلم يجد ماء يتوضأ به قال يتيمم ويتقدم فيصلى بهم فإن الله قد طهره.

وري ايضا عن عن سعيد بن بشير عن قتادة عن الحسن وبن المسيب قالا التيمم بمنزلة الماء. (مصنف عبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب قوم اصابته الجنابة فلم يجد ماء، رقم ٣٦٧٤، ٣٦٧٥، ج ٢ ص ٢٣٠، ٢٣١

بْنُ صَالِحٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ نَافِعٍ ﴾([1])
نافع فرمائي چه سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما ته په سفر كښې جنابت رسيدلې وو نو هغه تيمم اوكړو، بيا ئې ماته (د امامت كولو) حكم اوكړو نو ما د اودس په حالت كښې هغه ته مونځ وركړو.

د سيدنا جابر رضي الله عنه روايت : ﴿عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم لَا يَؤُمُّ الْمُتَيَمِّمُ الْمُتَوَضِّئِينَ ﴾([2]) رواه البيهقى والدارقطنى

د جمهورو دلائل : جمهور حضرات فرمائي چه تيمم چونكه د اودس قائم مقام دې، په دې وجه د متيمم د متوضئين امامت كول صحيح دى. او د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د اثر نه د دې تائيد كيږى. ([3])

دويم دليل د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه روايت : جمهور حضرات په دې سلسله كښې د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه د روايت نه هم استدلال كوى، كوم چه امام ابوداؤد او امام بيهقى رحمه الله په خپل سنن كښې ذكر كړې دې.

ونصه : ﴿عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ فَقَالَ «يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ فقال: يا عمرو، صَلَّيتَ بأصحابِكَ وأنت جُنُبٌ؟ فأخبَرتُه بالذى مَنَعَنى مِنَ الاغتِسالِ، وقلتُ: إنى سمعتُ اللهَ يقولُ: «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»، فضَحِكَ رسولُ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ ولم يَقُلْ شيئاً ﴾([4])

سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه فرمائي چه د غزوه ذات السلاسل په يوه يخه شپه كښې ماته احتلام پيښ شو او دا ويره راسره ملګرې شوه چه كه زه غسل اوكړم نو چرته هلاك نه شم، نو ما تيمم كولو سره خپلو ملګرو ته د سحر مونځ وركړو، چه كله مونږ واپس شو نو ملګرو دا قصه رسول الله ﷺ ته بيان كړه، نو رسول الله ﷺ رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل : تا د جنابت په حالت كښې خپلو ملګرو ته مونځ وركړو؟ نو ما ورته د غسل كولو په صورت د هلاكت د ويرې د لاحق كيدو تذكره اوكړه او د آيت كريمه نه مې استدلال كولو سره اوفرمائيل چه الله پاك فرمائي : خپل ځان په هلاكت كښې مه اچوه، بيشكه الله پاك په تاسو باندې رحم كونكې دې. (په دې وجه ما د غسل په ځائې تيمم اوكړو) نو رسول الله ﷺ زما جواب اوريدو سره اوخندل او

---

[1]) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٥٧
[2]) السنن الكبرى رقم ١١١٣، ج ١ ص ٣٥٧، وسنن الدارقطنى ج ١ ص ١٨٥
[3]) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٤
[4]) رواه ابوداؤد واللفظ له. كتاب الطهارة، باب اذ خاف الجنب البرد ايتيمم؟ رقم ٣٣٤، والسنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب التيمم فى السفر اذا خاف الموت او العلة من شدة البرد، رقم ١٠٧٠، ج ١ ص ٣٤٥

هیڅ نې هم او نه وئیل.
د دې روایت نه معلومه شوه چه سیدنا عمرو بن العاص ﷺ د جنابت نه تیمم کولو سره خپلو ملګرو، کوم چه متوضئین وو، هغوی ته مونځ ورکړو. او دا چه د رسول الله ﷺ تقریر هم هغه ته حاصل دې، لهذا که د متیمم په اقتداء کښې د متوضی مونځ جائز نه وې، نو رسول الله ﷺ به هغه ته د مونځ د اعادې حکم نه کولې.

د امام محمد رحمه الله د دلائلو جواب: هر چه د امام محمد رحمه الله د مستدلات تعلق دې پس هغه اثار او روایات ضعیف دی، د هغې نه استدلال صحیح نه دې. پس د سیدنا جابر ﷺ د مرفوع روایت ذکر کولو نه پس امام بیهقی رحمه الله فرمائی: ﴿إِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ﴾[1] او د سیدنا عبدالله بن عمر ﷺ د اثر نه صرف دومره معلومیږی چه هغه متیمم وو او هغه د امامت دپاره امام نافع رحمه الله، چه متوضی وو وړاندې کړو، د دې نه په عدم جواز امامة المتیمم للمتوضئین باندې استدلال محل نظر دې. ځکه چه ممکنه ده چه هغه استحباب داسې کړې وی.

پس امام بیهقی رحمه الله د دې اثر نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿وَهٰذَا مَحْمُولٌ عَلَى الِاسْتِحْبَابِ﴾[2] او هر چه د سیدنا علی ﷺ د اثر تعلق دې، نو په هغې کښې یو راوی خو حجاج بن ارطاة دې او بل حارث اعور، د هغوی په باره کښې مونږ شاته کلام ذکر کړې دې، په دې وجه صاحب د التعلیق المغنی دلته فرمائی: ﴿فیه حجاج والحارث وهما ضعیفان﴾[3]

او امام بیهقی رحمه الله د دې روایت د نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿وهذا الاسناد لا تقوم به الحجة﴾[4] یعنی دا سند قابل صحت واستدلال نه دې.

د دې نه علاوه که دا روایات صحیح تسلیم هم کړې شي علی سبیل التنزل، نو بیا هم د دې نه استدلال نه شی کیدې، ځکه چه د سیدنا عبدالله بن عمر ﷺ د اثر نه زیات نه استحباب معلومیږی کما ذکرناه. او د سیدنا علی ﷺ په اثر او د سیدنا جابر ﷺ په مرفوع روایت کښې صرف دا دی چه ﴿لا یؤم المتیمم المتوضئین﴾ چه متیمم دې د متوضئینو امامت نه کوی. په دې کښې د دې خبرې ذکر نشته چه که امامت اوکړی نو جائز به نه وی. لهذا دا د عدم جواز امامة المتیمم للمتوضئین په باره کښې صریح نه دې، په دې وجه به د دې نه په عدم جواز امامة المتیمم باندې استدلال کول به صحیح نه وی. او هم د دې مثال د مسلم، ابوداؤد او ترمذی وغیره هغه

---

[1]) السنن الکبری رقم ۱۱۱۳، ج ۱ ص ۳۵۷، وسنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۵
[2]) السنن الکبری ج ۱ ص ۵۷۳
[3]) التعلیق المغنی بهامش سن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۵
[4]) السنن الکبری ج ۱ ص ۳۶۷

حدیث دې چه په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلي دی : ﴿لایؤم الرجل فی سلطانه﴾[1]
خو ظاهره ده چه هغه امامت اوکړی نو جائز به وی، دغه شان دلته هم دی چه متیمم دې د متوضئین امامت نه کوی، خو که هغه ئې اوکړی نو جائز به وی.[2]

په ذکر شوې مسئله کښې د اختلاف سبب او مدار : حضرات شیخین رحمهما الله اقتداء المتوضی بالمتیمم ته جائز او امام محمد رحمه الله ئې ناجائز ګنړی. د دې اختلاف مدار د تیمم په بدلیت او د خلفیت په نوعیت باندې دې، یعنی په دې باندې خو د دې حضرات اتفاق دې چه د عدم وجود ماء په صورت کښې به تیمم کولې شی خو په دې کښې اختلاف دې چه دا بدلیت بین التراب والماء دې، یا بین التیمم وبین الوضوء؟ یعنی خاوره د اوبو بدل دې یا تیمم د اودس، چه د هغې د وجې نه د عدم وجود ماء په صورت کښې د تیمم حکم کړې شوې دې، نو امام ابوحنیفه او امام ابویوسف رحمهما الله فرمائی چه خاوره بدل دې د اوبو عند عدم وجود الماء او بدلیت بین التراب وبین الماء دې او امام محمد رحمه الله فرمائی چه تیمم بدل دې د اودس عند عدم الماء او بدلیت بین التیمم وبین الوضوء دې.[3]

د امام محمد رحمه الله دلیل : امام محمد رحمه الله په دې خپل اصل باندې چه تیمم بدل دې د اودس، د دې حدیث نه استدلال کوی ﴿التیمم وضوء المسلم﴾[4] په کوم کښې چه تیمم ته اودس وئیلې شوې دې نه خاورې ته، نو معلومه شوه چه بدلیت د تیمم او اودس ترمینځه دې.[5]

د حضرات شیخین دلائل : د خاورې د اوبو په بدل کیدو باندې حضرات شیخین د قران او سنت نه استدلال کوی.

---

[1]) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب المساجد، باب من احق بالامامة رقم ۲۹۰، ۶۷۳، والترمذی فی جامعه، فی کتاب الصلاة، باب من احق بالامامة، رقم ۲۳۵، وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب من احق بالامامة، رقم ۵۸۲، والنسائی فی سننه، فی کتاب الامامة، باب من احق بالامامة، رقم ۷۸۱، وابن ماجة فی سننه، فی کتاب اقامة الصلاة، باب من احق بالامامة، رقم ۹۸۰.

[2]) بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، فصل فی نواقض التیمم ج ۱ ص ۳۴۷

[3]) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۵، رد المحتار، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۲ ص ۱۰۷، وکتاب الصلاة، باب الامامة، مقولة ۴۹۳۲، ج ۳ ص ۶۲۰، ۶۲۱، والبحر الرائق، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۲۷۳، وکتاب الصلاة، باب الامامة ج ۱ ص ۶۳۶

[4]) حدیث : التیمم وضوء المسلم ... ذکره بهذا اللفظ العلامة الکاسانی فی البدائع، کتاب الطهارة، فصل فی صفة التیمم ج ۱ ص ۲۴۵، والعلامة الزیلعی فی نصب الرایه، کتاب الطهارة، احادیث التیمم لکل صلاة، ج ۱ ص ۱۵۹، ولم اجده بهذا اللفظ. وذکره بلفظ الصعید وضوء المسلم، والصعید الطیب وضوء المسلم، والتراب طهور المسلم، وجعلت ترتبتها طهورا. علی ما مر بعضه، وسیاتی بعضه. والله اعلم

[5]) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۵

د قران کریم نه استدلال : قال الله تعالى : ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ [1] د اوبو په عدم موجودګئ کښې خاوره د هغې قائم مقام جوړه کړې شوې ده. چه د هغې نه معلومه شوه چه خاوره د اوبو بدل دې.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د روایت نه استدلال : په مسند بزار کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی : ﴿ الصعيد وضوء المسلم ﴾ [2] پاکه خاوره د مسلمان اودس دې.

د سیدنا ابوذر رضی الله عنه روایت : په ترمذی، نسائی، ابوداؤد وغیره کښې د سیدنا ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې دی : ﴿ الصعيد الطيب وضوء المسلم ﴾ [3]

د سیدنا جابر رضی الله عنه روایت : په صحیحین وغیره کښې د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما په روایت کښې دی : ﴿ وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾ [4]

په دې احادیثو کښې خاوره د ابو بدل مقرر کړې شوې دې، چه د هغې نه معلومیږی چه بدلیت د خاورې او اوبو مابین دې.

هم په دې اصل باندې تفریع کولو سره د حضرات شیخین په نزد که متیمم د متوضئین امامت اوکړی، اود متوضئین سره اوبه نه وی، نو د میتمم امامت جائز او د متوضئین اقتداء او مونځ به صحیح وی. که د متوضئین سره اوبه نه وی نو د هغوی مونځ به صحیح نه وی.

او د امام محمد رحمه الله په نزد د هغوی مونځ صحیح نه دې، که د هغوی سره اوبه وی یا نه وی. د دې وجه دا ده چه د امام محمد رحمه الله په نزد چه هرکله بدلیت د تیمم او اودس ترمینځه دې نو مقتدی چه کله متوضی وی نو د امام تیمم به د هغه په حق کښې طهارت نه وی، ځکه چه د هغه په حق کښې اصل (اوبه) موجود دی، چه هغه متوضی دې، لهذا په داسې صورت کښې هغه د یو سړی اقتداء کوی کوم چه د هغه په حق کښې صاحب طهارت نه دې، پس د هغه اقتداء به په هغه پسې صحیح نه وی. لکه چه یو صحیح (صحت مند) انسان د یو داسې سړی اقتداء اوکړی کوم چه زخمی شوې وی او هغه ترې روانه وی. نو د هغه په اقتداء کښې به مونځ صحیح نه وی، ځکه چه د امام طهارت د هغه (صحیح) مقتدی په حق کښې طهارت نه دې، لهذا که

---

[1]) النساء ٤٣

[2]) کشف الاستار عن زوائد البزار، باب التیمم رقم ۳۱۰، ج ۱ ص ۱۵۷

[3]) جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم للجنب اذا لم یجد الماء، رقم ۱۲٤. النسائی رقم ۳۲۱، ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب الجنب یتیمم، رقم ۳۳۲، المستدرک، کتاب الطهارة، رقم ٦۲۷، ج ۱ ص ۲۸٤، سنن الدارقطنی، کتاب الطهارة، باب فی جواز التیمم لمن لم یجد الماء سنین کثیرة، ج ۱ ص ۱۸٦

[4]) صحیح البخاری، کتاب التیمم رقم ۳۳۵، کتاب الصلاة، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم جعلت لی الارض مسجدا وطهورا، رقم ٤۳۸، وفی کتاب فرض الخمس، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم احلت لکم الغنائم رقم : ۳۱۲۲. واخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ۱۱٦۳، والنسائی فی سننه، فی کتاب الغسل والتیمم، باب التیمم بالصعید الطیب رقم ٤۳۲

هغه د هغه په اقتداء کښې مونځ اوکړی نو داسې دې لکه د غیر طاهر په اقتداء کښې مونځ کوی، نو د هغه اقتداء به صحیح نه وی. (۱)

د امام بخاری رحمه الله غرض د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما په دې اثر سره د امام محمد رحمه الله په مذهب باندې رد کول دی. (۲)

د اثر مذکور د ترجمة الباب سره مطابقت : امام بخاری رحمه الله دا ترجمه ذکر کړې ده چه تیمم د مسلمان اودس دې، لهذا چه کله تیمم هم د اودس په حکم کښې دې اود هغې قائم مقام دې، نو د متیمم د متوضی امامت کول صحیح دی، لکه چه د متوضی د متوضی امامت کول صحیح دی، هم په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما دا اثر دلته راوړې دې، چه په هغې کښې د د متیمم د متوضئین د امامت کولو تصریح ده. او د دې نه دا هم معلومه شوه چه تیمم طهارت مطلقه دې نه ضروریه. ځکه چه که تیمم طهارت ضروریه وې نو ضعیف به وې اوکه ضعیف وې نوسیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما به په دې حالت کښې امامت نه کولې. (۳)

دریم اثر : ﴿وَقَالَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ عَلَى السَّبَخَةِ وَالتَّيَمُّمِ بِهَا﴾

یحیی بن سعید رحمه الله فرمائی چه په شوره زمکه باندې مونځ کولو او تیمم کولو کښې هیڅ باک نشته. دا ((یحیی بن سعید)) انصاری دې قطان نه دې. (۴)

﴿السبخة﴾ : د ټولو حروفو د فتحې سره، هغه شوړې زمکې ته وئیلې شی چه په هغې کښې د څه زرغونیدو صلاحیت نه وی، ابن سیده وائی چه سبخه مالګینې او سیب زمکې ته وئیلې شی. او بعض اهل لغت فرمائی چه سبخه هغه زمکې ته وائی چه د هغې پورته حصه شوړه وی او د څه ګیا نه علاوه د څه څیز راټوکولو صلاحیت پکښې نه وی. د دې جمع سباخ ده بکسر السین. او که دا د زمکې دپاره د صفت او نعت په طور استعمال شی نو بیا ارض سبخة، بکسر الباء استعمالیږی. وقد سبخت سبخا واسبخت. د باب سمع، فتح او باب افعال نه د زمکې د شوړ والی په معنی کښې مستعمل دې. (۵)

---

(۱) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۵، ۳۴۶، البحر الرائق کتاب الصلاة، باب الامامة ج ۱ ص ۶۳۶، رد المحتار، کتاب الصلاة، باب الامامة ج ۳ ص ۶۲۰، ۶۲۱

(۲) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱۲، سراج القاری ج ۱ ص ۳۳۲

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۲٤، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۶

(۴) فیض الباری ج ۱ ص ۵۲۶، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۷، عمدة القاری ج ٤ ص ۲٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۸

(۵) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۷، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۳، النهایة ج ۱ ص ۷٤۷، لسان العرب، مادة سبخ، ج ۶ ص ۱٤۸، مختار الصحاح ۱٤۳

په تعلیق کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت : په تعلیق مذکور کښې دی چه په شړې زمکې سره تیم جائز دې، هم دا د جمهور فقهاء، حضرات احناف، مالکیانو، شوافعو او حنابله او امام اوزاعی رحمهم الله مذهب دې. (۱)
اسحاق بن راهویه رحمه الله فرمائی چه په شړې زمکې سره تیمم کول جائز نه دی. (۲)
هم دا د امام احمد رحمه الله نه یو روایت دې. (۳)
د امام بخاری رحمه الله د یحیی بن سعید رحمه الله اثر لره ذکر کول د دې خبرې دلیل دې چه هغه د جمهورو سره موافق دې. او د دې نه دا هم معلومیږی چه هغه صعید لره د ارض سره خاص نه منی، بلکه عام ئې گڼړی. ابن خزیمه رحمه الله د شړې زمکې نه د تیمم په جواز باندې د هجرت متعلق د سیده عائشه رضی الله عنها روایت نه استدلال کړې دې، چه په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائی:
﴿ قد اریت دار هجرتکم، اریت سبخة ذات نخل بین لابتین ﴾ (۴) یعنی ماته ستاسو د هجرت ځائې اوښودلې شو یعنی د دوه ګرمو زمکو ترمینځه راته د کهجورو شور زمکه اوښودلې شوه.
د ابن خزیمه د کلام او استدلال حاصل دا دې چه رسول الله ﷺ په دار الهجرت یعنی مدینه منوره ته ارض سبخه وئیلې شوې ده. او هم دې مدینې ته رسول الله ﷺ طیبه هم وئیلې ده او تیمم په صعید طیب سره جائز دې، نو معلومه شوه چه ارض سبخه هم په ارض طیبه کښې

---

(۱) بدائع الصنائع، کتاب الطهارة و فصل فیما یتیمم به : ج ۱ ص ۳۳۵ و وانظر : البحر الرائق، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۲۵۷. والدر المختار مع رد المحتار، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۲ ص ۹۹. وقال الامام الشافعی : کُلُّ ما وَقَعَ علیه اسْمِ صَعید لم تُخَالطْه نَجَاسَةٌ فَهوَ صَعیدٌ طَیِّبٌ یَتَیَمَّم به ، وَهَکَذَا کُلُّ أَرْض سَبْخُهَا وَمَدَرُهَا وَبَطْحَاؤُهَا وَغَیْرُه فما عَلِقَ مَنهُ إذَا ضَرَبَ بِالْیَد غُبَارٌ فَتَیَمَّمَ به أجزأه وما لَم یَعْلَقْ به غُبَارٌ فَتَیَمَّمَ به لم یجزه. (الام، کتاب الطهارة، باب التراب الذی یتیمم به ولا یتیمم. ج ۱ ص ۱۹۷، ۱۹۸
وأنظر الموطاء، کتاب الطهارة، باب تیمم الجنب، ج ۱ ص ۵۷. کذا فی المنتقی ج ۱ ص ۴۳۶، وشرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۴. واوجز المسالک ج ۱ ص ۵۷۶
وقال الموفق ابن قدامة : وعن أحمد روایة أخرى فی السبخة والرمل أنه یجوز التیمم به قال أبو الحرث : قال أحمد : أرض الحرث أحب إلی وإن تیمم من أرض السبخة أجزأه.... وقال ابن أبی موسی : یتیمم عند عدم التراب بکل طاهر تصاعد علی وجه الأرض مثل الرمل والسبخة والنورة والکحل وما فی معنی ذلک. المغنی ج ۱ ص ۱۵۶. الاوسط ج ۲ ص ۳۸.
(۲) قال ابن منذر فی الاوسط : وفیه قول ثان وهو أن ما کان مثل الجص والنورة وتراب السبخة لا یتیمم به ، هکذا قال إسحاق. ج ۲ ص ۳۹. وقال العلامة العینی رحمه الله : ولم یخالف فی ذلک الا اسحاق بن راهویه، ولم یجوز التیمم بها. ج ۴ ص ۲۵. کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۷، وشرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۴.
(۳) قال الشیخ احمد شاکر رحمه الله فی الاوجز : وروی عن مجاهد انه قال : لا یتیمم بالسباخ. قلت : وهو روایة عن احمد کما فی الشرح الکبیر ج ۱ ص ۵۷۶، ۶۷۷
(۴) صحیح ابن خزیمه، جماع ابواب التیمم، باب اباحة التیمم بتراب السباخ، رقم ۲۶۵، ج ۱ ص ۱۶۷

داخل دي او په دې سره تيمم كول جائز دى. ([1])

باقى دا مسئله چه په كوم ځيز سره تيمم جائز دې او په كوم سره نه، نو د دې تفصيل به د حديث الباب د لاندې انشاء الله راشى.

د اثر مذكور د ترجمة الباب سره مطابقت : د ترجمة الباب سره د دې مطابق داسې دې چه په ترجمة الباب كښې د «الصعيد الطيب» ذكر دې او د طيب معنى طاهر ده او ارض سبخه (شوره زمكه) هم پاكه ده، لهذا هغه به هم د طيب د لاندې داخله وى، او په هغې سره به تيمم كول جائز وى. او د ابن خزيمه كوم روايت چه مونږ ذكركړو، د دې نه هم د دې تائيد كيږى. ([2])

٣٣٧ : «حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ ([3]) قَالَ كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّا أَسْرَيْنَا حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَقَعْنَا وَقْعَةً وَلَا وَقْعَةَ أَحْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا فَمَا أَيْقَظَنَا إِلَّا حَرُّ الشَّمْسِ وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ يُسَمِّيهِمْ أَبُو رَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفٌ ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَامَ لَمْ يُوقَظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ لِأَنَّا لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عُمَرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ وَكَانَ رَجُلًا جَلِيدًا فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ حَتَّى اسْتَيْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ شَكَوْا إِلَيْهِ الَّذِي أَصَابَهُمْ (قَالَ لَا ضَيْرَ أَوْ لَا يَضِيرُ ارْتَحِلُوا) فَارْتَحَلَ فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوَضُوءِ فَتَوَضَّأَ وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَصَلَّى بِالنَّاسِ فَلَمَّا انْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ قَالَ (مَا مَنَعَكَ يَا فُلَانُ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ الْقَوْمِ) قَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا

---

[1]) ونصه : قال أبو بكر : ففى قول النبى صلى الله عليه و سلم : أريت سبخة نخل بين لابتين وإعلامه إياهم أنها دار هجرتهم - وجميع المدينة كانت هجرتهم - دلالة على أن جميع المدينة سبخة ولو كان التيمم غير جائز بالسبخة وكانت السبخة على ما توهم بعض أهل عصرنا أنه من البلد الخبيث بقوله : { والذى خبث لا يخرج إلا نكدا } لكان قود هذه المقالة أن أرض المدينة خبيثة لا طيبة وهذا قول بعض أهل العناد لما ذم أهل المدينة فقال : إنها خبيثة فاعلم أن النبى صلى الله عليه و سلم سماها طيبة - أو طابة - فالأرض السبخة هى طيبة على ما خبر النبى صلى الله عليه و سلم أن المدينة طيبة. وإذا كانت طيبة وهى سبخة فالله عز و جل قد أمربالتيمم بالصعيد الطيب فى نص كتابه والنبى صلى الله عليه و سلم قد أعلم أن المدينة طيبة- أو طابة - مع إعلامه إياهم أنها سبخة وفى هذا ما بان وثبت أن التيمم بالسباخ جائز.(صحيح ابن خزيمة ج١ص١٦٧)

[2]) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٤، ٢٥، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٧

[3]) الحديث، اطرافه فى هذا الكتاب، باب (بلا ترجمة بعد التيمم ضربة واحدة) رقم ٣٤٨، وفى كتاب المناقب، باب علامات النبوة فى الاسلام، رقم ٣٥٧١، واخرجه مسلم فى فى كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب : قضاء الصلاة الفائتة، رقم ٦٨٢، وابوداؤد فى سننه فى كتاب الصلاة، باب فيمن نام عن الصلاة او نسيها، رقم ٤٤٣، والنسائى طرفا منه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم بالصعيد، رقم ٣٢٢

مَاءَ قَالَ عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ ثُمَّ سَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ فَنَزَلَ فَدَعَا فُلَانًا كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُو رَجَاءٍ نَسِيَهُ عَوْفٌ وَدَعَا عَلِيًّا فَقَالَ (اذْهَبَا فَابْتَغِيَا الْمَاءَ) فَانْطَلَقَا فَتَلَقَّيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ أَوْ سَطِيحَتَيْنِ مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا فَقَالَا لَهَا أَيْنَ الْمَاءُ قَالَتْ عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسِ هَذِهِ السَّاعَةَ وَنَفَرُنَا خُلُوفًا قَالَا لَهَا انْطَلِقِي إِذًا قَالَتْ إِلَى أَيْنَ قَالَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتِ الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ قَالَا هُوَ الَّذِي تَعْنِينَ فَانْطَلِقِي فَجَاءَا بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَاهُ الْحَدِيثَ قَالَ فَاسْتَنْزَلُوهَا عَنْ بَعِيرِهَا وَدَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِنَاءٍ فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ أَوْ سَطِيحَتَيْنِ وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا وَأَطْلَقَ الْعَزَالِيَ وَنُودِيَ فِي النَّاسِ اسْقُوا وَاسْتَقُوا فَسَقَى مَنْ شَاءَ وَاسْتَقَى مَنْ شَاءَ وَكَانَ آخِرُ ذَاكَ أَنْ أَعْطَى الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ قَالَ (اذْهَبْ فَأَفْرِغْهُ عَلَيْكَ) وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا وَايْمُ اللَّهِ لَقَدْ أُقْلِعَ عَنْهَا وَإِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مِلْأَةً مِنْهَا حِينَ ابْتَدَأَ فِيهَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (اجْمَعُوا لَهَا) فَجَمَعُوا لَهَا مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا قَالَ لَهَا تَعْلَمِينَ مَا رَزِئْنَا مِنْ مَائِكِ شَيْئًا وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا فَأَتَتْ أَهْلَهَا وَقَدِ احْتَبَسَتْ عَنْهُمْ قَالُوا مَا حَبَسَكِ يَا فُلَانَةُ قَالَتِ الْعَجَبُ لَقِيَنِي رَجُلَانِ فَذَهَبَا بِي إِلَى هَذَا الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ فَفَعَلَ كَذَا وَكَذَا فَوَاللَّهِ إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ وَقَالَتْ بِإِصْبَعَيْهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ فَرَفَعَتْهُمَا إِلَى السَّمَاءِ تَعْنِي السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ أَوْ إِنَّهُ لَرَسُولُ اللَّهِ حَقًّا فَكَانَ الْمُسْلِمُونَ بَعْدَ ذَلِكَ يُغِيرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَلَا يُصِيبُونَ الصِّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا مَا أُرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدْعُونَكُمْ عَمْدًا فَهَلْ لَكُمْ فِي الْإِسْلَامِ فَأَطَاعُوهَا فَدَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ» [۳۴۱، ۳۳۷۸]

رجال الحدیث

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدی رحمه الله دي، د هغه ترجمه په کتاب الایمان، باب من الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه د لاندې راغلې ده. (۱)

یحیی بن سعید: دا ابو سعید یحیی بن سعید بن فروخ التمیمی البصری القطان رحمه الله دې، د هغه احوال هم په کتاب الایمان، باب من الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه د لاندې تیر شوې دی. (۲)

---

(۱) اوګورئ: کشف الباری، کتاب الایمان ج ۲ ص ۲

(۲) اوګورئ: کشف الباری، کتاب الایمان ج ۲ ص ۳.۲

عوف: دا ابو سهل عوف بن ابى جميله العبدى الهجرى البصرى رحمه الله دي، عوف اعرابى په نوم سره مشهور دي، د هغه ترجمه په كتاب الايمان، باب اتباع الجنائز من الايمان كښې تيره شوې ده.[1]

ابو رجاء: دا عمران بن ملحان بكسر الميم وسكون اللام، بعدها مهملة[2] العطاردى البصرى رحمه الله دي.[3] د بنو تميم سره ئې تعلق دي.[4] د هغه نوم عطارد بن برز هم نقل كړې شوې دي.[5] دا په خپل كنيت (ابو رجاء) سره زيات مشهور دي.[6]
د هغه د پلار په نوم كښې اختلاف دي، پس بعض ملحان، بعض تيم او بعض عبدالله ذكر كوى.[7] ابن ابى حاتم رحمه الله عمران بن تيم ته اصح وئيلې دي.[8]
د جاهليت زمانه ئې موندلې ده او د فتح مكه نه پس ئې اسلام قبول كړې دي، خو د رسول الله ﷺ زيارت ئې اونكړې شو.[9]

محمد بن سعد په الطبقات الكبرى كښې په خپل سند سره د ابو الحارث الكرمانى نه نقل كړى دى هغه فرمائى چه ما د ابو رجا العطاردى نه دا واوريدل چه ﴿ ادركت النبى ﷺ وانا شاب امرد ﴾[10] يعنى ما د رسول الله ﷺ زمانه موندلې ده په داسې حال كښې چه زه هغه وخت بالكل زلمې (بې ګيرې) اوم.
هغه د خپل اسلام قبلولو واقعه خپله بيانوى چه كله رسول الله ﷺ مبعوث شو نو مونږ سره يو غونډې قسم بت وو، مونږ هغه اوچت كړو او د اوښ په كيجاوه كښې مو كيخودلو او روان شو، په لاره كښې په صحرا باندې تيريدو سره هغه اوغوښيدو او په شړو كښې غائب شو، چه كله مونږ

---

[1]) اوګورئ: كشف البارى. كتاب الايمان. ج ٢ ص ٥٢٢، ٥٢٤

[2]) تقريب التهذيب رقم ٥١٨٧، ج ١ ص ٧٥٣

[3]) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٦، التاريخ الكبير للبخارى ج ٦ ص ٤١٠، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ٧٥، تذكرة الحفاظ للذهبى ج ١ ص ٦٦، كتاب الجمع بين رجال الصحيحين لابن القيسرانى. رقم ١٤٨٢، ج ١ ص ٣٨٨

[4]) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ١٣٨، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٣

[5]) كتاب الثقات لابن حبان ج ٥ ص ٢١٧، الطبقات الكبرى ج ٧ ص ١٣٨، الاصابة ج ٤ ص ٧٤

[6]) تقريب التهذيب : ج ١ ص ٧٥٣

[7]) الاصابة ج ٤ ص ٧٤، كتاب الثقات لابن حبان ج ٥ ص ٢١٧، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠و الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ٧٥،

[8]) الجرح والتعديل ج ٦ ص ٣٨٨، ٣٨٩

[9]) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٦، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٣، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠، تذكرة الحفاظ للذهبى ج ١ ص ٦٦

[10]) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ١٣٨، وكذا فى التاريخ الكبير للبخارى ج ٦ ص ٤١١، و تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، و الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ٧٥، تذكرة الحفاظ للذهبى ج ١ ص ٦٦

راواپس شو نو او مو کتل چه زمونږ معبود نشته، پس مونږ د هغه په لټون کښې دوباره اوتلو نو هغه مو په شړه کښې بیا موندلو، بیا مونږ هغه راویستلو، د هغه وخت نه اسلام زما په زړه کښې ځائې جوړ کړو او ما دا اونیل چه داسې معبود کوم چه په شړه کښې غورځیدو سره غائب شي او خپل حفاظت اونکړې شي هغه بد معبود کیدې شي، حال دا دې چه یوه بیزه هم د خپلې شرمګاه حفاظت په خپلې لکۍ سره اوکړي، پس د رسول الله ﷺ د زیارت په غرض سره د مدینې طرف ته روان شوم، خو رسول الله ﷺ وفات شوې وو. (۱)

محمد بن سعد د ابو خلده نه نقل کړې دی هغه وائی چه ما د ابو رجاء عطاردی نه تپوس اوکړو چه کله رسول الله ﷺ مبعوث شو نو تاسو به څه کول؟ نو هغه اووې چه ما به د خپل کور د خلقو اوښان څرول. نو ما د هغه نه تپوس اوکړو چه څه وجه وه چه ته د رسول الله ﷺ خواته د اسلام قبولو دپاره نه وې تلې؟ هغه جواب راکړو چه مونږ اوریدلې وو چه په عربو کښې یو سړې مبعوث شوې دې کوم چه د خپل اطاعت کونکو نه علاوه نور خلق قتل کوی او ماته دا معلومه نه وه چه د هغه اطاعت څه دې، نو مونږ د رسول الله ﷺ نه لرې پاتې شو او د هغه زیات مو اونکړې شو (۲) لهذا د هغه شمار په محضرمین کښې دې. (۳) هم په دې وجه حافظ فرمائی:

﴿ من کبار المخضرمین، ادرک الجاهلیة، واسلم بعد فتح مکة، ولم یر النبی ﷺ ﴾ (۴)

هغه روایت کوی د سیدنا عمر بن الخطاب، علی بن ابی طالب، عبدالله بن عباس، سمره بن جندب، عمران بن حصین او د ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی الله عنها نه. (۵)

د هغه نه په روایت کونکو کښې ایوب سختیانی، ابو الاشهب جعفر بن حیان العطاردی، حماد بن نجیح، جریر بن حازم، الحسن بن ذکوان، قره بن خالد السدوسی، ابو الحارث الکرمانی، خالد الحذاء سعیدبن ابی عروبه او عوف الاعرابی رحمهم الله دی. (۶)

دې فرمائی چه ما د عربو نه زیات ګمراه (او جاهل) خلق نه دی لیدلی چه هغوی به سپینه بیزه راوستله او د هغې عبادت به ئې کولو، چه کله به هغه یو لیوۀ اوخوړه نو د هغې په ځائې به ئې د بلې بیزې عبادت شروع کړو، او که څه ښکلې کانړې (تیګه وغیره) به ورته ملاؤ شوه نو د هغې نه به ئې معبود جوړ کړو او د هغې عبادت به ئې کولو، بیا که به ورته د هغې نه ښکلې کانړې ملاؤ شو نو هغه اولنې به ئې ترک کړو او د بل بندګی به ئې شروع کړه. (۷)

---

(۱) حلیة الاولیاء لابی نعیم الاصبهانی ج ۲ ص ۳۰۵، ۳۰۶، سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۲۵۶، ۲۵۷

(۲) الطبقات الکبری ج ۷ ص ۱۳۸

(۳) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۶۶، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۳

(۴) سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۲۵۳

(۵) سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۲۵۳، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۵۶، الاصابة ج ۴ ص ۷۴، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۴۰

(۶) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۵۶، ۳۵۷، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۴، ۲۵

(۷) سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۲۵۷

د سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه نه ئې قرآن زده كړو او عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ته ئې تكرار كړو، حال دا چه دې د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه په عمر كښې مشر وو. (۱)

ابوالاشهب فرمائى چه ابورجاء به د رمضان په هر لسو شپو كښې يو كرت قران كريم ختمولو (۲)

يحيى بن معين رحمه الله فرمائى: «ثقة» (۳) محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة فى الحديث، وله رواية وعلم بالقران، وام قومه فى مسجدهم اربعين سنة» (۴) ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى: «كان ثقة» (۵)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «كان ثقة، نبيلا، عالما، عاملا» (۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «مخضرم ثقة» (۷)

دا معمر (زيات عمر والا) تابعى وو د هغه عمر شپږ شلې (۱۲۰) كاله وو، بعض وائى چه د دې نه لږ زيات وو، بعض يو سل اوويشت، او بعض يو سل ديرش كاله ذكر كړې دې (۸)

د هغه د وفات په زمانه كښې اختلاف دې، بعض مورخين او اصحاب رجال وائى چه د عمر بن عبدالعزيز رحمه الله په دور خلافت كښې هغه وفات شوې دې. او بعض د هشام بن عبدالملك دور خلافت ذكر كړې دې. (۹)

د هغه د وفات په كال كښې هم د ۱۰۵هـ، ۱۰۷هـ، ۱۰۸هـ مختلف اقوال دى. (۱۰)

محمد بن عمر واقدى ۱۱۷ هجرى د هغه د وفات كال ذكر كړې دې، خو ابن سعد رحمه الله

---

(۱) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۷، تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۶۶، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۷، حلية الاولياء ج ۲ ص ۳۰۶، الطبقات الكبرى ج ۷ ص ۱۳۹

(۲) سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵٤، ۲۵۵، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲٤، ۲۵

(۳) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۷، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰، الجرح والتعديل ج ۶ ص ۳۸۹

(۴) الطبقات الكبرى ج ۷ ص ۱۳۹، كذا فى تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۷، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰

(۵) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰

(۶) تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۶۶

(۷) تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۳

(۸) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۳، الاستيعاب بهامش الاصابة ج۳ ص۲۵، كتاب الثقات لابن حبان ج۵ ص۲۱۷، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۷

(۹) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۷، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۵، الاصابة ج ٤ ص ۷٤

(۱۰) تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۶۶، تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۱، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۷

فرمائي چه دا زما په نزد غلط دي. ([1])

امام بخاري رحمه الله فرمائي چه د هغه وفات د حسن بصري رحمه الله او مشهور شاعر فرزدق نه مخکښ شوې دې، او د حسن بصري رحمه الله وفات په ۱۱۰ هجری کښې شوې دې. ([2])

محمد بن يحيى ذهلي رحمه الله فرمائي چه د حسن بصري رحمه الله نه هغه مخکښ وفات شوې دې، خو ما ته دا حتمي طور نه ده معلومه چه په کوم کال کښې وفات شوې دې، خو زما گمان دې چه په ۱۰۷ هجری کښې وفات شوې دې. ([3])

حافظ ذهبي رحمه الله د ۱۰۷ هجری ([4]) قول او حافظ ابن حجر رحمه الله د ۱۰۵ هجری قول اختيار کړې دې. ([5]) امام حسن بصري رحمه الله په هغه باندې جنازه اوکړه او مشهور شاعر فرزدق هم په دې کښې شريك وو. ([6])

د دې نه پس فرزدق د ابو رجاء په باره کښې يوه مرثيه اوئيله چه د هغې څو شعرونه دا دي:

ألم تر أن الناس مات كبيرهم	وقد كان قبل البعث بعث محمد
ولم يغن عنه عيش سبعين حجة	وستين لما بات غير موسد
ولو كان طول العمر يخلد واحدا	ويدفع عنه عيب عمر عمرد
لكان الذى راحوا به يحملونه	مقيماً ولكن ليس حى بمخلد
لكان الذى راحوا به يحملونه	مقيماً ولكن ليس حى بمخلد([7])

ترجمه : ايا تا اوليدل چه په خلقو کښې د هغوی مشر (ډير عمر والا) سړې وفات شو، حال دا چه هغه د رسول الله ﷺ د بعثت نه مخکښ موجود وو.

نن چه هغه د تکيه نه بغير شپه تيروله نو د يو سل ديرشو کالو عمر هغه ته هيڅ فائده ورنکړه.

که اوږد عمر د هميشه باقي ساتلو او د هغه د ژوند عيبونو لره د لرې کولو سبب وې.

نو کوم سړې چه خلقو اوچت کړې راوړلو، هغه به په دنيا کښې پاتې شوې وې، خو دا خبره فيصله شوې ده چه يو جاندار هم هميشه نه پاتې کيږي.

---

[1]) الطبقات الكبرى ج ۷ ص ۱۳۹، تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰، الاصابة ج ٤ ص ۷٤

[2]) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰

[3]) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱٤۰، الاصابة ج ٤ ص ۷٤

[4]) تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ٦٦، الكاشف ج ۲ ص ۳۳۸

[5]) تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۳، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۵

[6]) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸

[7]) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۹، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۷، الاصابة ج ٤ ص ۷٤

اصحاب سته: هغه نه روايات اخستلي دي. (١)
ابن حبان هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې (٢)
عمران: دا عمران بن حصين بن عبيد بن خلف الخزاعي رضي الله عنه دې. (٣) د خلف پورې د هغه په نسب كښې ټول اهل تراجم متفق دي. د هغې نه روستو ئي په نسب كښې لږ اختلاف دې (٤)
د هغه د خوئي نجيد بنت وجيم مصغر (٥) طرف ته نسبت كولو سره د هغه كنيت ابو نجيد دې (٦) هغه او ابو هريره رضي الله عنه د غزوه خيبر په كال په ٧ هجرى كښې اسلام قبول كړې دې. (٧)

---

(١) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٩
(٢) كتاب الثقات لابن حبان ج ٥ ص ٢١٧
(٣) كتاب الجمع بين رجال الصحيحين ج ١ ص ٣٨٨، الاصابة ج ٣ ص ٢٦، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٣ ص ٢٢، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٩، تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٢٩، تقريب التهذيب، رقم الترجمة ٥١٦۶ ج ١ ص ٧٥٠، سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٥٠٨، خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجي ص ٢٩٥
(٤) پس ابن القيسراني: خلف بن عبد تميم بن سالم بن غاضرة بن سلول ذكر كړي دي (كتاب الجمع بين رجال الصحيحين ج ١ ص ٣٨٨) حافظ مزى، ابن عبدالبر، او حافظ ابن حجر رحمه الله: خلف بن عبد فهم بن سالم بن غاضرة بن سلول بن حبشية بن سلول بن كعب بن عمرو ذكر كړي دي. يعنى د خلف نه روستو ئي عبد فهم ذكر كړي دي. او ابن القيسراني عبد تميم ذكر كړي دي. (تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٢٥، ١٢۶. وتهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣١٩و ٣٢٠و الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٣ ص ٢٢.
حافظ ابن حجر رحمه الله الاصابة كښې د ابن الكلبي په حوالې سره: خلف بن عبد فهم بن حذيفه بن جهمه بن غاضرة بن حبشه بن كعب بن عمرو. ذكر كړي دي. يعنى عبد فهم نه پس د سالم په ځائې حذيفه بن جهمة ذكر كړي دي (الاصابة ج ٣ ص ٢۶)
محمد بن سعد په خپل طبقات كښې: خلف بن عبد فهم بن ضريبة بن جهمة بن غاضرة بن حبشيه ابن كعب بن عمرو ... ذكر كړي دي. يعنى د ابن الكلبي په ذكر كړې نسب كښې حذيفه بن جهمة وو او دلته ضريبة بن جهمة دي.
بيا اكثر اصحاب تراجم هم دې (عمرو) پورې ذكر كړي دي. او حافظ مزى وړاندې د قحطان پورې نسب داسې بيان كړې دې: عمرو بن ربيعه، وهو لحى بن حارثة، بن عمرو بن عامر بن حارثة ابن امرئ القيس بن ثعلبة بن مازن بن الزد بن الغوث بن نبت بن مالك بن زيد بن كهلان بن سبا بن يشجب بن يعرب بن قحطان الخزاعي. (تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٢٠)
(٥) تقريب التهذيب ج ١ ص ٧٥٠، الاصابة ج ٣ ص ٢۶، خلاصة الخزرجى ص ٢٩٥
(٦) الاصابة ج ٣ ص ٢۶، الاستيعاب بهامش الاصابة، ج ٣ ص ٢٢، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٩، كتاب الجمع بين رجال الصحيحين ج ١ ص ٣٨٨
(٧) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٢٠، الاستيعاب بهامش الاصابة، ج ٣ ص ٢٢، تهذيب التهذيب ج ٨ ص١٢۶، تقريب التهذيب ج ١ ص ٧٥٠، الاصابة ج ٣ ص ٢۶، تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٢٩، سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٥٠٨، خلاصة الخزرجي ص ٢٩٥، الكاشف ج ٢ ص ٣٣٥

هغه د رسول اللهﷺ او سیدنا معقل بن یسارؓ نه روایت کوی. (۱)

د هغه نه بشیر بن کعب العدوی، ابو قتاده العدوی، حسن بصری، ابو الاسود الدیلی، حفص اللیثی، ربعی بن حراش، زراره بن اوفی، صفوان بن محرز، عامر شعبی، قتاده، محمد بن سیرین، مطرف بن عبدالله الشخیر، یزید بن عبدالله الشخیر، د عمرانؓ خوئی نجید بن عمران بن حصین، هلال بن یساف، ابو رجاء العطاردی او د بصرې او د کوفې د تابعینو یو جماعت روایت کوی. (۲)

د اسلام قبلولو نه پس د رسول اللهﷺ په ډیرو غزواتو کښې شریك شو. (۳) په علماء فضلاء او فقهاء صحابه کرامؓ کښې د هغه شمیر کیږی. (۴) مستجاب الدعوات وو. (۵) د بزرګئ ئې دا حال وو چه ملائکو به پرې سلام کولو. (۶)

د فتح مکه په موقع باندې د قبیله خزاعه جهنډا د هغه په لاس کښې وه. (۷) په جنګ صفین کښې ئې د یو طرف نه هم شرکت اونکړو. (۸)

اهل بصره ته د دین ښودلو دپاره سیدنا عمر بن الخطابؓ هغه بصرې ته لیږلې وو. (۹)

امام حسن بصریؒ به قسم خوړلو سره فرمائیل چه بصرې ته د اهل بصره دپاره د سیدنا عمران بن حصینؓ نه غوره سړې بل نه دې راغلې. (۱۰)

محمد بن سیرینؒ فرمائی ﴿افضل من نزل البصرة من الصحابة عمران وابوبکرة﴾(۱۱)

---

(۱) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۰، تهذیب التهذیب ج ۸ ص۱۲۶

(۲) د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۰، تهذیب التهذیب ج ۸ ص۱۲۶، سیر اعلام النبلاء ج۲ ص۵۰۸، الاستیعاب بهامش الاصابة، ج۳ ص۲۲، الاصابة ج۳ ص۲۶، الجرح والتعدیل ج۶ ص۳۷۸

(۳) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۹، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸، الاصابة ج ۳ ص ۲۶

(۴) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۰، الاستیعاب بهامش الاصابة، ج ۳ ص ۲۲، خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۰

(۵) الاصابة ج ۳ ص ۲۷

(۶) تهذیب التهذیب ج ۸ ص۱۲۶، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸، الاصابة ج ۳ ص ۲۶، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹، الکاشف ج ۲ ص ۳۳۵، خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۶

(۷) الاصابة ج ۳ ص ۲۶، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۲۶

(۸) خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۰، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹

(۹) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۰، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹، الکاشف ج ۲ ص ۳۳۵، الاصابة ج ۳ ص ۲۷، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۹، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۶

(۱۰) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۱

(۱۱) الاصابة ج ۳ ص ۲۷، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۲، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۲۶، التاریخ الکبیر ج ۶ ص ٤۰۸

چه د صحابه کرام رضی الله عنهم نه په بصره کښې اقامت کونکو کښې د ټولو نه افضل عمران بن حصين او ابوبکره رضي الله عنهما وو
سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه فرمائي چه د هغه وخت نه چه ما د رسول الله ﷺ په لاس باندې بيعت کړې دې د هغې نه پس ما په ښي لاس باندې (د حياء او غيرت د وجې نه) خپله شرمګاه نه ده مس کړې (۱)
د هغه د مسندات تعداد يو سل اتيا (۱۸۰) دې (۲) چه د هغې نه په نهو احاديثو باندې د شيخينو اتفاق دې، او د څلورو احاديثو په تخريج کښې امام بخاري او په نهه احاديثو کښې امام مسلم منفرد دې. (۳) ائمه سته د هغه روايات ذکر کړې دی. (۴) ابن منده د هغه د وفات کال ۵۳ هجري ذکر کړې دې (۵)
خو د حافظ ابن حجر، حافظ ذهبي، علامه خزرجي، محقق عيني، حافظ مزي، محمد بن سعد، ابن عبدالبر او ابن القيسراني رحمهم الله په شان محققينو او جمهور محدثينو رائې دا ده چه په ۵۲ هجري کښې ئې د سيدنا امير معاويه رضي الله عنه په دور خلافت کښې په بصره کښې وفات اوشو (۶) رضی الله عنه وعنهم اجمعين
شرح حديث : **حديث ليلة التعريس** : په حديث الباب کښې چه د کومې واقعې ذکر دې په کومه شپه چه راپيښه شوه هغې ته ليلة التعريس وئيلې شي او دې حديث ته د ليلة التعريس والاحديث وائي. تعريس وئيلې شی د شپې په اخر کښې نزول کولو او پړاؤ اچولو ته (۷)

---

(۱) سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹.
(۲) سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۱۱. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۶
علامه صفی الدين احمد بن عبدالله الخزرجی د هغه د رواياتو تعداد يو سل ديرش ذکر کړې دې (خلاصة تذهيب تهذيب الکمال ص ۲۹۵)
(۳) سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۱۲ . علامه خزرجی رحمه الله د متفق عليه رواياتو تعداد اته ذکر کړې دې (خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵)
(۴) تهذيب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۱
(۵) الاصابة ج ۳ ص ۲۷. تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۲۶
(۶) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹. سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹. الکاشف ج ۲ ص ۳۳۵. الاصابة ج ۳ ص ۲۷. الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۱۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۶. تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۲۶. تهذيب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۱. تقريب التقريب ج ۱ ص ۷۵۰. خلاصة تذهيب تهذيب الکمال ص ۲۹۵.
(۷) په دې کښې يو قول دا هم دې چه تعريس په اوله شپه کښې نزول کولو ته وئيلې شي. او يو قول دا هم دې چه د ارام په ځائې کښې پړاؤ اچولو ته وئيلې شي. که د شپې وخت وی او که د ورځې وی. خو اولنی قول زيات مشهور دې. يعنی د سفر دوران کښې د شپې په اخری حصه کښې په يو ځائې کښې پړاؤ اچول. لږ ساعت ارام کولو سره بيا سفر شروع کول
سيد محمد مرتضی زبيدری ليکی : وأعْرَسَ القَوْمِ فِى السَّفَرِ : نَزَلُوا .....[بقيه برصفحه آئنده...

[بقيه برصفحه آئنده...

چونکه رسول اللهﷺ او صحابه کرامؓ د شپې په اخره کښې پړاؤ اچولې وو په دې وجه دې ته لیلة التعریس ونیلې شی. ([1])

قوله: کُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: مونږ په یو سفر کښې د رسول اللهﷺ سره وو.

د مذکوره سفر په تعیین کښې اختلاف: دلته د دې سفر هیڅ تعیین نشته چه دا کوم سفر وو، د دې په تعیین کښې ډیر اختلاف دې. پس په مسلم کښې د سیدنا ابوهریرهؓ په حدیث کښې دی: ﴿أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم حِينَ قَفَلَ مِنْ غَزْوَةِ خَيْبَرَ سَارَ لَيْلَهُ حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْكَرَى عَرَّسَ﴾ كذا في ابن ماجة، ورواية لابي داؤد.

د دې نه معلومیږی چه دا واقعه د غزوه خیبر نه د واپس کیدو ده.

په صحیحین او ابوداؤد کښې د سیدنا عمران او ابو قتادهؓ په روایت کښې دی ﴿كنا في سفر﴾ په ابهام سره، او هم دغه شان د ابوداؤد په روایت کښې د عمرو بن امیه الضمری په روایت کښې هم دی. ([2])

په ابوداؤد او مسلم کښې د سیدنا عبدالله بن مسعودؓ په روایت کښې دی: ﴿أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم مَنْ يَكْلَؤُنَا؟ فَقَالَ بِلَالٌ أَنَا الخ﴾([3]) د دې روایت نه معلومیږی چه دا واقعه د حدیبیه د زمانې ده.

په موطاء امام مالکؒ کښې د زید بن اسلم یو مرسل روایت دې: ﴿عرس رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة بطريق مكة ووكل بلالا أن يوقظهم للصلاة﴾([4])

..بقیه ازګذشته..] في آخر اللَّيْل للاستراحة ، ثمّ أناخوا وناموا نَوْمَةً خَفِيفَةً ، ثمّ ساروا مع انفجار الصُّبْح سائرين . كعَرَسوا تعْريساً . وهذا أكثر ، وأعْرَسو لُغَةٌ قليلةٌ.... وقيل : التَّعْريس : أن يَسير النهارَ كلَّه ويَنْزل أوَّلَ اللَّيْل . وقيل : هوَ النُّزولُ في المَعْهَد ، أيَّ حين كانَ من ليل أو نهار. (تاج العروس فصل العين من باب السين ج ٤ ص ١٨٩.،كذا في لسان العرب، مادة عرس ج ٩ ص ١٣٤)

وذكر ابن الاثير : كان (ﷺ) إذا عَرَّس بلَيْل توَسَّدَ لبنَةً وإذا عَرَّس عند الصُّبْح نَصَب ساعدَه نَصْباً ووضع رَأسَه على كَفِّه] التَّعْريس : نُزول المسافر آخر الليل نَزْلَةً للنَّوم والاسْتِراحَة يقال منه : عَرَّس يُعَرِّس تعْريسا . ويقال فيه : أعْرَس. (النهاية في غريب الحديث والاثرو مادة : عرس، ج ٢ ص ١٨١. كذا في معجم الصّحاح للجوهرى ص ٦٨٩)

[1]) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٣. مسلم كتاب المساجد ومواضع الصلاة باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجيل قضائها رقم (٦٨٠) واوجزالمسالك (٣١٦/١)

[2]) انظر : ابوداؤد رقم ٤٣٥، ٤٤٢و واوجز المسالك ج ١ ص ٣١٦

[3]) ابوداؤد. كتاب الصلاة. باب فيمن نام عن صلاة او نسيها. رقم ٤٤٥

[4]) الموطاء. كتاب وقوت الصلاة. باب النومو عن الصلاةو رقم ٢٦. ج ١ ص ١٤

په مصنف عبدالرزاق کښې د امام عطاء بن يسار رحمه الله مرسل روايت او په دلائل النبوة د امام بيهقي رحمه الله کښې د عقبه (١) بن عامر رضي الله عنه او په طبراني کښې د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د روايت نه معلوميږي چه دا واقعه د تبوك په لاره کښې پيښه شوې وه. (٢) د ابوداؤد د روايت نه معلوميږي چه دا واقعه د غزوه جيش الامراء په موقع باندې پيښه شوې وه. (٣)

خو ابن عبدالبر رحمه الله دا خبره رد کړې ده، هغه فرمائي چه غزوه جيش الامراء خو د غزوه موته نوم دې او رسول الله ﷺ په هغې کښې بالکل شريك شوې نه دې، هم دې ته سرية الامراء هم وئيلې شي. ځکه چه رسول الله ﷺ فرمائيلې وو چه د لښکر امير زيد بن حارثه رضي الله عنه دې، که هغه شهيد کړې شي نو جعفر بن ابى طالب به امير وى، که هغه شهيد شي نو عبدالله بن رواحه به امير وى او که هغه هم شهيد شي نو مسلمانان چه څوك غواړى هغه دې خانله امير مقرر کړى. پس دا درې واړه اميران د يو بل نه پس شريك شو، د دې نه روستو سيدنا خالد بن وليد رضي الله عنه په اتفاق رائې سره امير مقرر شو.

بهرحال ابن عبدالبر د دې نه مراد غزوه جيش الامراء مراد اخستلو ته وهم وئيلې دې. (٤)

خو کيدې شي چه د غزوه جيش الامراء نه مراد غزوه خيبر وى، په دې وجه خيبر چه کله فتح شو نو په دې موقع باندې مختلف امراء قتل کړې شو. (٥)

واقعه ليلة التعريس يوه وه يا متعدده؟ په دې باره کښې د علماء کرامو اختلاف دې چه دا واقعه يو کرت پيښه شوې ده يا ډير کرته؟ پس د جمهورو رائې دا ده چه دا واقعه يوه ده، خو په واقعات او رواياتو کښې اختلاف دومره سخت دې چه دې ته يوه وئيل ډير ګران دى. په دې وجه د محققينو رائې دا ده چه دا واقعه کم از کم دوه کرته پيښه شوې ده او بعض وائى چه درې

---

(١) اردو نسخه کښې په غلطئ سره عتبه ليکلې شوې دې او په دلائل النبوة کښې عقبه بن عامر رضي الله عنه دې.

(٢) كذا فى عمدة القارى ج ٤ ص ٢٧. وفتح البارى ج ١ ص ٤٤٨، واوجز المسالك ج ١ ص ٣١٦، ولفظه فى حديث : عقبة بن عامر الجهنى رضى الله عنه : خرجنا مع رسول الله فى غزوة تبوك فاسترقد رسول الله فلما كان منها على ليلة فلم يستيقظ حتى كانت الشمس قيد رمح قال ألم أقل لک يا بلال أكلأ لنا الفجر ...... (دلائل النبوة للبيهقى. باب ما روى فى خطبته صلى الله عليه وسلم بتبوک ج ٥ ص ٢٤١)

(٣) ولفظه : ﴿نَا خالد بْنُ سمَيْر قَالَ قَدمَ عَلَيْنَا عَبْد اللَّهِ بْنُ رَبَاحٍ الأَنْصَارِىُّ مِنَ الْمَدِينَةِ وَكَانَتِ الأَنْصَارُ تُفَقِّهه - فَحَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنِى أَبُو قَتَادَةَ الأَنْصَارِىُّ فَارِسُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- جَيْشَ الأُمَرَاءِ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ. قَالَ فَلَمْ تُوقِظْنَا إِلاَّ الشَّمْسُ طَالِعَةً. (رقم : ٤٣٦)

(٤) فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر. كتاب وقوت الصلاة. باب النوم عن الصلاة. باب مرسل زيد بن أسلم. ج ١ ص ١٨٦. ١٨٧

(٥) وقال الحافظ بعد ذكر رواية ابى داؤد : وتعقبه بن عبد البر بأن غزوة جيش الأمراء هى غزوة مؤتة ولم يشهدها النبى صلى الله عليه و سلم وهو كما قال لكن يحتمل أن يكون المراد بغزوة جيش الأمراء غزوة أخرى غير غزوة مؤتة. (فتح البارى ج ١ ص ٤٤٨، ٤٤٩)

كرته پيښنه شوې ده. [1]
پس حافظ ابو محمد اصيلي په جزم سره دا واقعه يو بللې ده او خو قاضي عياض د هغه تعقب كولو سره فرمائى چه دا قصه يوه كيدې نه شى، ځكه چه هم دا قصه د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه په حديث كښې هم ده او د سيدنا ابوقتاده رضي الله عنه په روايت كښې هم او په دواړو كښې ډير مغايرت دې، لهذا دې ته يو وئيل بالكل هم صحيح نه دى. [2]
حافظ ابن حجر او علامه عينى د قاضي عياض رحمه الله د رائې سره اتفاق كړې دې او وجوه مغايرت بيانولو سره فرمائى چه د سيدنا ابو قتاده رضي الله عنه په قصه كښې سيدنا ابوبكر صديق او عمر فاروق رضي الله عنهما نشته، او د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه په حديث كښې دى چه سيدنا ابوبكر او سيدنا عمر رضي الله عنهما هم په دې موقع باندې د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو، لكه چه په حديث الباب كښې وړاندې راځى.
هم دغه شان د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه په دې قصه كښې دى چه د ټولو نه اول سيدنا ابوبكر صديق رضي الله عنه بيدار شو او رسول الله صلى الله عليه وسلم د سيدنا عمر رضي الله عنه په تكبير سره بيدار شوو او د سيدنا ابو قتاده رضي الله عنه په قصه كښې دى چه د ټولو نه اول رسول الله صلى الله عليه وسلم بيدار شو.
د دې نه علاوه د دواړو حضراتو په روايات كښې نور هم وجوه مغايرت موندلې شى، په دې وجه دا يوه قصه نه شى منلې كيدې. [3]
د اتحاد قصه د قائلينو د طرف نه يو دليل دا پيش كولې شى چه د مسلم په روايت كښې دى چه سيدنا عبدالله بن رباح كوم چه د ابو قتاده رضي الله عنه نه دا قصه روايت كوى هغه (عبدالله بن رباح) وائى چه ما په مسجد جامع كښې دا قصه بيانوله او عمران بن حصين رضي الله عنه دا قصه زما نه اوريدله، نو هغه ماته اووې چه اې ځوانه! ښه په غور او فكر سره دا حديث بيانوه، ځكه چه زه هم په دې شپه باندې دې قصه كښې حاضر اوم، نو عبدالله بن رباح اوفرمائيل چه بيا ته په دې قصه باندې زما نه زيات علم لرې. [4]
عبدالله بن رباح د سيدنا عمران رضي الله عنه د حاضريدو انكار نه دې كړې، د دې نه معلوميږى چه د سيدنا ابو قتاده او سيدنا عمران رضي الله عنهما قصه يوه ده. [5] خو د قائلين تعدد د طرف نه دا جواب وركړې كيدې شى چه دا ممكنه ده چه سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه په دواړو قصو كښې حاضر وى او په هغوى كښې يو يوه قصه بيان كړه او عبدالله بن رباح بله قصه بيان كړه. [6]

---

[1]) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٣
[2]) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩و عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨، انوار المحمود على سنن ابى داؤد ج ١ ص ١٨٩، اوجز المسالك ج ١ ص ٣١٦، شرح الزرقانى ج ١ ص ٣٣
[3]) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩و عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨
[4]) مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ٦٨١
[5]) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩
[6]) بورته حواله

د امام نووي رحمه الله رائې: امام نووي رحمه الله د تعدد قصه قائل دې او هغه فرمائي چه دا قصه دوه کرته پیښه شوې ده (۱)

د ابوبکر بن العربي رحمه الله رائې: قاضي ابوبکر بن العربي رحمه الله فرمائي چه دا قصه درې کرته پیښه شوې ده:

اول کرت هغه ده کومه چه د ابو قتاده رضي الله عنه په روایت کښې ذکر ده، په هغې کښې ابوبکر او عمر رضي الله عنهما موجود نه وو

او دویم کرت هغه ده کومه چه د عمران بن حصین رضي الله عنه په حدیث کښې ذکر ده چه په هغې کښې ابوبکر او عمر رضي الله عنهما موجود وو.

او دریمه قصه هغه ده چه په هغې کښې د ابوبکر او بلال رضي الله عنهما ذکر دې. (۲)

د ابن عبد البر رائې او په ټولو روایاتو کښې تطبیق: د ابو عمر ابن عبدالبر رحمه الله رائې دا ده چه دا واقعه یو کرت پیښه شوې ده، په دې وجه چه په روایاتو کښې کوم د مختلف مواطن ذکر راغلې دې، هغه په یوه قصه باندې د محمول کولو او په هغې کښې د جمع او تطبیق صورت هغوی اختیار کړې دې، پس هغه فرمائي:

د بعض روایاتو نه معلومیږی چه دا واقعه د خیبر نه په واپسئ باندې راپیښه شوه، لکه چه ابن شهاب زهری د سعید بن المسیب نه نقل کړی دی په دې سلسله کښې په راغلی روایاتو کښې دا د ټولو نه قوی روایت دې او هم دا صحیح دې.

او د زید بن اسلم په روایت کښې چه د دې خبرې ذکر دې چه دا واقعه د مکې مکرمې په لاره کښې راپیښه شوې وه دا د روایت سابقه مخالف نه دې، ځکه چه د مدینې نه د خیبر او مکې لاره نزدې نزدې ده، بلکه بعض وخت قافلې دا دواړه لارې یو جوړولو سره استعمالوی.

د دې نه علاوه که د زید بن اسلم او په دې روایت او د ابن شهاب زهری په روایت کښې تعارض تسلیم هم کړې شی، نو بیا به هم د ابن شهاب زهری روایت ته ترجیح حاصله وی، ځکه چه هغه حدیث مرفوع دې کوم چه د ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې او د زید بن اسلم روایت مرسل روایت دې. لهذا هغه د حدیث مرفوع په مقابله کښې حجت نه دې.

بیا د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حدیث کښې دی ﴿ **من یوقظنا؟ فقلت انا اوقظکم** ﴾ چه رسول الله صلی الله علیه وسلم تپوس اوکړو چه څوك به مونږ د سحر د مانځه دپاره بیدار اوساتی؟ نو ابن مسعود رضي الله عنه عرض اوکړو چه زه به مو بیدار کړم او د نورو روایاتو نه معلومیږی چه د بیدارولو ذمه داری د سیدنا بلال رضي الله عنه وه. د دې نه معلومیږی چه دا قصې جدا جدا دی.

ابن عبدالبر رحمه الله د دې جواب ورکولو او په دې کښې تطبیق کولو سره فرمائي چه په حدیث د ابن مسعود رضي الله عنه کښې صرف دومره دی چه هغه عرض اوکړو چه زه په د سحر دپاره تاسو بیدار کړم. په هغې کښې دا نشته چه رسول الله صلی الله علیه وسلم هم هغه په دې خبره باندې مامور کړو چه ته مونږ

---

(۱) فقال: واختلفوا هل كان هذا النوم مرة او مرتين. وظاهر الاحاديث مرتان. (شرح النووي ج ۵ ص ۱۸۸)

(۲) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۸، اوجز المسالك ج ۱ ص ۳۱۶، ۳۱۷

د سحر د مانځه دپاره بيدار کړه، لهذا ممکنه ده چه رسول اللهﷺ د هغه په ځاي دا خدمت سيدنا بلال رضی الله عنه ته سپارلی وی.
بيا د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په روايت کښې دی چه دا واقعه د حديبيه د زمانې ده. په دې کښې او خيبر والا روايت کښې هيڅ تعارض نشته. ځکه چه د دواړو زمانه نزدې نزدې ده او په يو کال کښې دا واقعات راپيښ شوې دی، ځکه چه د حديبيه نه په واپسئ باندې د خيبر واقعه پيښه شوې وه. چه رسول اللهﷺ حديبيه ته لاړو، په هغه موقع باندې دا آيتونه نازل شو ﴿ وعدكم الله مغانم كثيرة ﴾ (۱) چه په هغې کښې د فتح خيبر زيرې وو. پس د حديبيه نه په واپسئ باندې د خيبر واقعه راپيښه شوه. هم په دې وجه د خيبر غنيمتونه رسول اللهﷺ په اهل حديبيه کښې تقسيم کړل. لهذا د حديبيه او خيبر والا رواياتو کښې هم څه تعارض نشته.
او خالد بن سمير د عبدالله بن رباح نه، هغه د سيدنا ابو قتاده رضی الله عنه نه هم دا حديث روايت کړې دې. چه په هغې کښې د دې خبرې ذکر دې چه دا واقعه د غزوه جيش الامراء په موقع باندې پيښه شوې وه. دا وهم دې او د ټولو حضراتو په نزد غلط دې، ځکه چه غزوه جيش الامراء دا غزوه موته ده او غزوه موته يوه سريه وه چه په هغې کښې رسول اللهﷺ شرکت نه وو فرمائيلې بلکه سيدنا زيد بن حارثه رضی الله عنه ئې امير مقرر کړې وو او وې فرمائيل چه د هغه د شهادت نه روستو دې سيدنا جعفر بن ابى طالب رضی الله عنه او د هغه نه پس دې سيدنا عبدالله بن رواحه رضی الله عنه امير شي.
د دې نه علاوه د عبدالله بن رباح نه د خالد بن سمير نه علاوه ثابت البنانی او سليمان التيمی رحمهما الله دا روايت ذکر کړې دې، کوم چه د خالد بن سمير د روايت نه مختلف دې او د محدثين کرام په نزد د خالد بن سمير د روايت په مقابله کښې هم هغه صحيح دی.
لهذا د جيش الامراء والا روايت صحيح نه دې، او نه د هغې په ذريعه په رواياتو کښې د تعارض ثبوت صحيح دې.
او د عطآء بن يسار په روايت کښې د غزوه تبوک ذکر دې چه دا واقعه په تبوک کښې پيښه شوې وه. نو هغه روايت صحيح نه دې. ځکه چه نور مسند او صحيح روايات د هغې خلاف دی
د دې نه علاوه د عطاء بن يسار هغه روايت مرسل دې. لکه چه امام عبدالرزاق په خپل مصنف کښې په دې الفاظو سره ذکر کړې دې:
﴿ عن ابن جريج : قال اخبرنى سعد بن ابراهيم عن عطاء بن يسار : انها غزوة تبوك وان النبىﷺ امر بلالا، فاذن فى مضجعه ذلك بالاولى، ثم مشوا قليلا، ثم اقام فصلوا الصبح ﴾ (۲)

---

(۱) الفتح : ۲۰
(۲) فتح المالک بتبويب ابن عبدالبر. کتاب وقوت الصلاة ج ۱ ص ۱۸۷
اقول : هکذا ذکره ابن عبدالبر، وکذا ذکر الحافظ فى الفتح والعينى فى العمدة عن عطاء بن يسار مرسلا، انها فى غزوة تبوک، ونسباه الى المصنف للام عبد الرزاق. .....[بقيه برصفحه آئنده...

لهذا د مسند روایاتو په مقابله کښې هغه حجت نه دې (۱)
دا د ابو عمر بن عبدالبر رحمه الله رائې او تحقیق وو چه په هغې کښې هغوی د لیلة التعریس په مختلف روایاتو کښې د تطبیق کولو او د هغې د یوې قصې ثابتولو کوشش کړې دې
خو ظاهره دا ده چه په دې کښې هغه د حد درجه تکلف نه کار اخستلې دې، ځکه چه دلته د حدیبیه ذکر دې بل طرف ته د خیبر. دلته د مکې ذکر دې هلته د تبوک. دا ټول یو ځائې څنګه جمع کیدې شی، په دې وجه محققین حضراتو دا په تکلف باندې مبنی ګڼړلو سره رد کړې دې.
پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: **﴿وحاول بن عبد البر الجمع بينهما بأن زمان رجوعهم من خيبر قريب من زمان رجوعهم من الحديبية وأن اسم طريق مكة يصدق عليهما ولا يخفى ما فيه من التكلف ورواية عبد الرزاق بتعيين غزوة تبوك ترد عليه﴾** (۲)
علامه عینی رحمه الله د ابن عبدالبر ذکر شوې تطبیق ذکر کولو نه پس فرمائی: **﴿وفيه تعسف على أن رواية عبد الرزاق بتعيين غزوة تبوك يرد عليه﴾** (۳)
علامه زرقانی رحمه الله د ذکر شوې تطبیق ذکر کولو نه پس فرمائی: **﴿ولا يخفى تكلفه، ورواية غزوة تبوك ترد عليه﴾** (۴)
د دې ټولو محققینو په نزد د ابن عبدالبر رحمه الله دې واقعې ته یوه وئیل صحیح نه دی، ځکه چه په کوم روایت کښې د غزوه تبوک ذکر دې. هغه خاص طورسره د دې قصې د یوکیدو تردید کوی.

بقیه ازګذشته...] ولم اجد فی ذلک. وانما ذکر الامام عبدالرزاق روایتین عن عطاء: ففی الاولی منها: عبد الرزاق عن بن جريج قال أخبرني عطاء أن النبي بينا هو في بعض أسفاره فسار ليلتهم حتى إذا كان من آخر الليل نزلوا للتعريس فقال النبي صلى الله عليه و سلم من يوقظنا للصبح فقال بلال أنا فتوسد بلال ذراع ناقته فلم يستيقظوا حتى طلعت الشمس فقام النبي صلى الله عليه و سلم فتوضأ فركع ركعتين في معرسه ثم سار ساعة ثم صلى الصبح فقلت لعطاء أي سفر هو قال لا أدري. (كتاب الصلاة، باب من نسى صلاة او نام عنها، رقم ۲۲۴۲، ج ۱ ص ۴۳۲) ففيه لم يعين السفر ابتداء، وحين سئل عنه فاعتذر عن تعيينه.
وفى الاخرى منهما: عبد الرزاق عن بن جريج قال اخبرني سعد بن إبراهيم عن عطاء بن يسار قال نام رسول الله صلى الله عليه و سلم فلم يستيقظ إلا لحر الشمس فسار حتى جاز الوادي وقال لا نصلي حيث أنسانا الشيطان قال فصلى ركعتين وأمر بلالا فأذن وأقام فصلى. (رقم: ۲۲۴۳، ج ۱ ص ۴۳۲)
وليس فيه كذلك ذكر تبوك، ويمكن ان تكون هذه الرواية مذكورة في غير هذا الموضع، لذلك جزم ابن عبد البر والحافظ ابن حجر والعلامة عيني بنسبتها اليه. والله اعلم
(۱) فتح المالک بتبويب ابن عبدالبر. كتاب وقوت الصلاة ج ۱ ص ۱۸۷
(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۹
(۳) عمدة القاری ج ۱ ص ۲۸
(۴) شرح الزرقانی ج ۱ ص ۳۳

د دې نه علاوه محققين حضرات په تعدد قصه باندې يو استدلال دا هم كوى چه په دې قصه كښې د شپې د نګرانۍ كولو او د سحر د مانځه دپاره د بيدارولو ذمه دارى په مختلف رواياتو كښې د مختلف حضراتو په نوم باندې ذكر كړې شوې ده.

پس د مسلم په روايت كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دى: ﴿ وقال لبلال: اكلا لنا الليل ﴾ (١) چه د دې نه معلوميږى چه دا ذمه دارى سيدنا بلال رضي الله عنه ته سپارلې شوې وه.

په طبرانى كښې د سيدنا عمرو بن اميه الضمرى رضي الله عنه په حديث كښې دا قصه د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه د قصې په شان بيان كړې شوې ده، په هغې كښې دى چه د سحر د بيدارولو ذمه دارى د ذومخبر (٢) حبشى رضي الله عنه وه. اصل روايت په ابوداؤد كښې دې. (٣)

ابن حبان په خپل صحيح كښې د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت ذكر كړې دې، چه د هغې نه معلوميږى چه سحر د بيداريدو ذمه دارى د سيدنا ابن مسعود رضي الله عنه وه. (٤)

دا ټول روايات په صراحت سره په تعدد قصه باندې دلالت كوى، لهذا صحيح او راجحه دا ده چه دا قصه متعدد كرت پيښه شوې ده. (٥)

قوله: وَإِنَّا أَسْرَيْنَا: او مونږ د شپې روان وو.

په بعض نسخو كښې د ﴿ اسرينا ﴾ په ځائې ﴿ سرينا ﴾ راغلې دې. (٦)

اسرى، اسراء، د باب افعال نه او سَرَى، يَسْرِى، سرىً، وسَرية وسُرية، د باب ضرب نه ناقص يائى استعماليږى، د دواړو معنى يوه ده، يعنى د شپې په يوه حصه كښې سفر كول. (٧)

---

(١) مسلم. كتاب السماجد مواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجيل قضائها. رقم ٦٨٠

(٢) مخبر: وهو بكسر الميم وسكون الخاء المعجمة وفتح الموحدة. (فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩. وبذل المجهود ج ٣ ص ١٥١)

(٣) ابوداؤد. كتاب الصلاة، باب فيمن نام عن صلاة اونسيها، رقم ٤٤٤، ٤٤٣. كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩

(٤) ونصه: عن عبد الله بن مسعود قال: سرنا ذات ليلة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، قلنا: يا رسول الله! لو امسسنا الارض. فنمنا ورعت ركائبنا؟ قال: فمن يحرسنا؟ قال: قلت انا! فغلبتنى عينى، فلم يوقظنى الا وقد طلعت الشمس، ولم يستيقظ رسول الله صلى الله عليه وسلم الا بكلامنا. قال: فامر بلالا فاذن ثم اقام فصلى بنا. (الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان. كتاب الصلاة. ذكر البيان بان هذه الصلاة التى وصفناها صلاها صلى الله عليه وسلم بعد ما ذهب وقتها باذان واقامة، رقم ١٥٧٨. ج ٤ ص ٥٦)

(٥) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩

(٦) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٧

(٧) قال العلامة ابن منظور: والسرى: سير الليل عامته، وقيل: السرى سير الليل كله، تذكره العرب وتؤنثه، قال: ولم يعرف اللحيانى الا التانيث .... وقد سَرَى سِرىً وسَرْيَةً وسِرْيَةً فهو سار .... وسَرَيْت سِرىً ومَسْرىً وأَسْرَيْت بمعنى إذا سرْت ليلاً..... وجاءَ القرآنُ العزيزُ بهما جميعاً..... وفى التنزيل العزيز سبحان الذى أَسْرَى بعَبْدِه ليلاً وفيه أَيضاً والليل إذا يَسْرِ فنزَلَ القرآن العزيز باللغتين. ......[بقيه برصفحه آئنده...

: دې يوه معنى تول‌ه شپه د مزل کولو هم نقل کړې شوې ده، خو د حديث الباب نه د هغې ترديد کيږي، ځکه چه په دې کښې دا صيغه استعمال شوې ده، او حال دا چه صحابه کرام رضي الله عنهم ټوله شپه نه سفر نه وو کړې. (١)

دا ذکر شوې صيغه د ذکر شوې دواړو بابونو نه په قران کريم کښې مستعمل ده.

قوله: حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَقَعْنَا وَقْعَةً: تردې چه مونږ د شپې په اخرى حصه کښې وو چه ايسار يدو سره اوده شو.

دلته د شپې په اخرى حصه کښې د نزول ذکر دې خو د دې سبب نه دې ذکر شوې، او د ابو قتاده رضي الله عنه په حديث کښې ئې سبب ذکر دې هغه دا چه اوس ايسار يدو سره پړاؤ اچول پکار دى، په دې موقع باندې رسول الله ﷺ فرمائيلي وو چه زه ويريږم چه چرته تاسو اوده شئ او مونځ فوت نه شي، نو سيدنا بلال رضي الله عنه اوفرمائيل چه زه به هغوى بيدار وم. (٢)

قوله: وَلَا وَقْعَةَ أَحْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا: د مسافر دپاره د شپې د اخرې حصې د خوب نه زيات يو څيز هم خوږ نه وى.

چونکه د شپې ډيره حصه تلې وو، سترې شوې وو، اوس پړاؤ اچولو سره داسې پريوتل چه د دې پريوتلو نه زيات خوږ څيز د مسافر دپاره بل يو هم نشته، لکه چه شاعر وائى : ﴿ واحلى الكرى عند الصباح يطيب ﴾ يعنى د ټولو نه خوږ او مزيدار خوب هغه دې کوم چه د سحر وخت ته نزدې وى.

﴿ لا ﴾ د نفى جنس دپاره ده. ﴿ وقعة ﴾ ئې اسم دې، ﴿ احلى ﴾ ئې صفت دې او خبر محذوف دې، يعنى ﴿ كائنة ﴾ وغيره.

دويم احتمال دا دې چه ﴿ وقعة ﴾ د لا اسم اومنلې شى او ﴿ احلى ﴾ ئې خبر اومنلې شى، په دې صورت کښې به خبر محذوف نه وى. (٣)

قوله: وَكَانَ أَوَّلَ مَنِ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ: او د ټولو نه اول چه راويښ شو هغه فلانې سړې وو، بيا فلانې او بيا فلانې.

بقيه ازگذشته ... وقال ابو عبيد عن اصحابه : سريت بالليل واسريت، فجاء باللغتين. (لسان العرب، مادة سرى : ج ٦ ص ٢٥٢)

وذكر نحوه الجوهرى فى الصحاح ص : ٤٨٦. وقال ابن الاثير : يقال سَرَى يَسْرِي سرًى وأسرى يسرى إسراء لُغَتان. (النهاية فى غريب الحديث والاثر ج ١ص ٧٧٥)

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٧

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٧، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٣، ٢٢٤

﴿ اول ﴾ مضاف دې د خپل مابعد طرف ته. د ﴿ كان ﴾ د خبر مقدم كيدو د وجې نه منصوب دې او ﴿ فلان ﴾ مرفوع دې، د ﴿ كان ﴾ اسم مؤخر دې [1]
حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا يو صورت د دې په تركيب كښې ذكر كړې دې [2]
او علامه عينى او علامه قسطلانى د دې جملې په تركيب كښې دوه احتمالات ذكر كړې دى.
اول صورت خو هم دغه كوم چه حافظ صاحب ذكر كړې دې، په دې صورت كښې به ﴿ كان ﴾ ناقصه وى
دويم صورت دا دې چه ﴿ كان ﴾ تامه وى. كومه چه د خبر نه مستغنى وى، او د ﴿ وجد ﴾ وغيره په معنى كښې وى، په دې صورت كښې به ﴿ اول ﴾ مرفوع وى د ﴿ كان ﴾ د اسم كيدو د وجې نه او د هغې نه روستو به ﴿ فلان ﴾ مرفوع وى د ﴿ اول ﴾ د بدل كيدو د وجې نه. [3]
بيا علامه زركشى په لفظ د ﴿ من استيقظ ﴾ كښې لفظ ﴿ من ﴾ ته نكره موصوف ونيلې دې او وړاندې جمله د ﴿ استيقظ ﴾ دپاره صفت دې. او ﴿ اول ﴾ به هم په دې صورت كښې نكره وى، خكه چه مضاف الى النكره هم نكره وى. اوس به تقدير داسې وى : ﴿ وكان اول رجل استيقظ ﴾
خو علامه دمامينى فرمائى چه د ﴿ من ﴾ موصوفه كيدل متعين نه دى، اګر چه دا احتمال هم دې، خكه چه ﴿ من ﴾ موصوله هم كيدې شى او تقدير به داسې وى : وكان اول الذين استيقظوا ...
او لفظ ﴿ من ﴾ نه مراد اګر چه جمع ده، خو چونكه هغه لفظا مفرد دې په دې وجه د لفظ رعايت كولو سره د هغه طرف ته د مفرد ضمير ﴿ استيقظ ﴾ واپس كړې شو. [4]

قوله: ثم فلان، ثم فلان: دا عطف الجمله على الجمله هم كيدې شى او عطف المفرد على المفرد هم. په اول صورت كښې په تقدير داسې وى ﴿ وكان اول من استيقظ فلان، ثم استيقظ فلان، ثم استيقظ فلان ﴾ او په دويم صورت كښې تقدير واضح دې، خو غوره دا ده چه دا عطف الجمله على الجمله اومنلې شى. خكه چه ﴿ اول ﴾ اسم تفضيل دې او ﴿ اوليت ﴾ د يو سړى دپاره كيدلې شى. اوس كه دا د عطف المفرد د قبيل نه اومنلې شى نو د دويم ﴿ فلان ﴾ عطف به په اول ﴿ فلان ﴾ باندې وى او څنګه چه اول ﴿ فلان ﴾ د ﴿ كان ﴾ اسم دې هم دغه شان به نې دويم هم

---

[1]) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩. عمدة القارى ج ٤ ص ٢٧. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠
[2]) فتح البارى ج ١ص ٤٤٩
[3]) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٧. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠
[4]) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠

اسم وى، په دې وجه ﴿ اول ﴾ چه څنګه اول خبر دې هم دغه شان به د دویم هم خبر وى. اوس به ئې مطلب دا وى چه ﴿ وكان اول من استيقظ فلان، ثم اول من استيقظ فلان ﴾ پس په دې صورت کښې به اوليت د ټولو دپاره ثابت شى او حال دا چه لفظ د ﴿ ثم ﴾ په ترتيب مع التراخى باندې دلالت کوى او دا (ترتيب) د دې خبرې منافى دې چه اوليت دې د ټولو دپاره ثابت شى. په دې وجه که دا د عطف الجمله على الجمله د قبيل نه جوړ کړې شى نو دا به غوره وى. ځکه چه په دې صورت کښې به تقدير داسې وى ﴿ وكان اول من استيقظ فلان ثم استيقظ فلان ﴾ چه د ټولو نه اول فلانې پاسيدو، بيا فلانې پاسيدو، په دې صورت کښې اوليت صرف د يو دپاره دې او د ترتيب معنى هم صحيح صادقيږى.

خو د عطف المفرد على المفرد صورت هم صحيح کيدې شى، که په ﴿ من استيقظ ﴾ کښې ﴿من﴾ موصوله اومنلې شى او د اوليت نه مراد اوليت اضافى دې، حقيقى نه دې. يعنى د بعض افرادو په اعتبار سره ورته اوليت حاصل وى، نه د ټولو افرادو په اعتبار سره. مطلب به دا وى چه يو جماعت اول راويخ شو په ترتيب سره، او دا جماعت په ويخيدو کښې د خپل ځان نه علاوه په نورو افرادو باندې متقدم وو.

د دې تقدير د صحت دپاره دا قيد لګولې شوې وو چه ﴿ من ﴾ موصوله اومنلې شى. په دې وجه که ﴿ من ﴾ موصوفه نکره اومنلې شى، لکه چه د علامه زرکشى رائې ده، نو اوس عطف المفرد على المفرد صحيح نه دې، ځکه چه تقدير به داسې وى ﴿ وكان اول رجل استيقظ فلان ﴾ چه د ټولو نه اول چه کوم سړې راويخ شو هغه فلانې وو دا اوليت حقيق دې او د باقى ټول جماعت په مقابله کښې هغه ته اوليت حاصل دې، لهذا ﴿ ثم فلان ﴾ لره په ﴿ فلان ﴾ باندې اوس عطف کول صحيح نه دى، ځکه چه اوس د هغه دپاره اوليت باقى پاتې نه شو (¹)

زما (حضرت شيخ زيد مجدهم) رائې دا ده چه په دې صورت کښې هم عطف المفرد على المفرد صحيح کيدې شى او هغه داسې چه د اولنى سړى دپاره اوليت حقيقى مراد کړې شى، لکه چه د عبارت نه متبادر دې او د دويم او دريم دپاره اوليت اضافى. اوس به د ﴿ وكان اول من استيقظ فلان ثم فلان ثم فلان ﴾ مطلب به دا وى چه د ټولو نه وړاندې خو فلانې سړې ويخ شو، هغه ته اوليت حقيقى حاصل دې چه د هغه نه څوك هم مخکښې نه دى. اوس ﴿ ثمن اول من استيقظ فلان ﴾ چه د هغه نه پس چه بيا کوم د ټولو نه اول پاسيدو هغه فلانې وو، يعنى دې دويم ته چه کوم اوليت حاصل دې هغه د باقى اودهٔ شوې افرادو په اعتبار سره دې او اول د دې نه مستثنى اومنلې شى. او ﴿ ثم اول من استيقظ فلان ﴾ د دې دواړو نه پس چه بيا څوك د ټولو نه

¹) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠

اول پاسیدو، دلته هم اولیت اضافی دې اولنې او دویم د دې نه مستثنی دې او د باقی اودهٔ کسانو په نسبت ورته اولیت حاصل دې. والله اعلم

قوله: يُسَمِّيهِمْ أَبُورَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفٌ، ثُمَّ عُمَرُبْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ: ابو رجاء د هغوی ټولو نومونه اخستلې وو خو د عوف الاعرابی نه هیر شوې وو، بیا عمر بن الخطاب رضی الله عنه (په پاسیدونکو) کښې څلورم سړې وو.

﴿ يسميهم ﴾ کښې ضمیر منصوب ﴿ مستيقظين ﴾ ته راجع دې، ای: يسمى المستيقظين. او دا په سابق کښې (اګر چه لفظا نه دې مذکور خو) معنی مذکور دې ځکه چه ﴿ من استيقظ ﴾ په دې باندې دلالت کوی، لهذا دا اضمار قبل الذکر نه دې. (۱)

﴿ الرابع ﴾ زمونږ په نسخه کښې مرفوع دې، چه دا صفت دې د ﴿ عمر ﴾ او عمر مرفوع دې ځکه چه هغه معطوف دې په مرفوع یعنی ﴿ فلان ﴾ باندې.

او دا هم جائز ده چه ﴿ الرابع ﴾ منصوب وی، په دې صورت کښې به دا خبر وی د ﴿ کان ﴾ مقدر دپاره، تقدیر به داسې وی: ﴿ ثم کان عمر بن الخطاب الرابع ﴾ (۲)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په بعض نسخو کښې ﴿ هو الرابع ﴾ راغلې دې. (۳) علامه کرمانی رحمه الله دا ذکر کړې دې او علامه عینی د هغه په حوالې سره نقل کړې دې، خو په دې صورت کښې د دې اعراب او ترکیب دواړو نه دې ذکر کړې. (۴)

په دې صورت کښې به ﴿ هو ﴾ ضمیر فصل وی، کوم چه د امام خلیل په نزد حرف دې او د دې هیڅ محل د اعراب نشته، او د بعض حضراتو په نزد هغه اسم دې، خو د دې هیڅ محل د اعراب نشته، څنګه چه امام اخفش د ﴿ صه ﴾ او ﴿ نزال ﴾ په باره کښې فرمائی چه دا اسمونه دی او د دې هیڅ محل د اعراب نشته، یا څنګه چه ﴿ الضارب ﴾ کښې که الف لام اسمیه اومنلې شی نو د دې هیڅ محل د اعراب نشته.

په دې کښې یو دریم قول د بعض حضراتو دې چه دا اسم (ضمیر) دې او په محل د رفع کښې مبتدا واقع کیږی.

ضمیر فصل چونکه په نعت او خبر کښې فرق او امتیاز کوی یعنی په دې خبره باندې دلالت کوی چه د هغې نه روستو خبر دې نه صفت.

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٧، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٠

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٧، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٠، فتح الباری ج ١ ص ٤٤٩

(۳) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٤، عمدة القاری ج ٤ ص ٢٧

(۴) اوګورئ: شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٤، وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٧

لهذا اوس که دلته ﴿ كان ﴾ مقدر اومنلې شی نو عبارت به داسې وی ﴿ ثم عمر بن الخطاب هو الرابع ﴾ په دې صورت کښې به ﴿ الرابع ﴾ مرفوع وی، د امام خليل په نزد خو مبتدا «عمر بن الخطاب» د خبر کيدو د وجې نه، چه په مينځ کښې ﴿ هو ﴾ حرف دې د فصل دپاره راغلې دې، چه د هغې هيڅ محل اعراب نشته.

خو د دريم قول مطابق به ﴿ الرابع ﴾ مرفوع وی د مبتدا ثانی ﴿ هو ﴾ د خبر کيدو د وجې نه، بيا به دا جمله په محل رفع کښې د مبتدا اول دپاره خبر وی

او که ﴿ كان ﴾ مقدر اومنلې شی نو بيا د امام خليل رحمه الله په نزد به ﴿ الرابع ﴾ منصوب وی د ﴿ كان ﴾ د خبر کيدو د وجې نه.
هم دا ترکيب به د دويم قول مطابق هم وی، صرف دومره فرق دې چه د دويم قول مطابق به ﴿ هو ﴾ اسم وی، خو د هغه به هيڅ محل اعراب نه وی.

د دريم قول مطابق به ﴿ الرابع ﴾ مرفوع وی، د مبتدا «هو» د خبر کيدو د وجې نه، او دا جمله به په محل د نصب کښې د ﴿ كان ﴾ خبر وی. (۱)
دلته په دې روايت کښې دی چه ابو رجاء العطاردی رحمه الله د اول ويخ شوو نومونه ذکر کړل، خو د هغه نه روايت کونکی عوف الاعرابی نه هير شو. وړاندې به امام بخاری رحمه الله دا روايت ذکر کوی په هغې کښې دی ﴿ فكان اول من استيقظ من منامه ابوبكر ﴾ (۲) د دې روايت مطابق په اولنو ويخيدونکو څلورو کسانو کښې د ټولو نه اول سيدنا ابوبکر صديق رضی الله عنه دې. او په څلورم نمبر

---

۱) قال فى الكافية وشرحه : ويتوسط بين المبتدأ والخبر قبل العوامل " مثل : زيد هو القائم . " وبعدها " أى : بعد العوامل . نحو (كنت أنت الرقيب) .
" صيغة مرفوع " ولم يقل ضمير مرفوع لمكان الاختلاف فى كونه ضميرا.... " يسمى " هذا المرفوع " فصلا " وذلك التوسط " ليفصل " ذلك المرفوع المتوسط " بين كونه " أى : كون الخبر " نعتا وخبرا " فيما يصلح لهما.... " ولا موضع له " أى : للفصل من الإعراب " عند الخليل " لأنه حرف عنده على صيغة الضمير . وعند بعضهم : اسم مبنى لا مقتضى فيه للإعراب . ولا عامل . لكن الخليل استبعد إلغاء الاسم . فذهب إلى حرفيته . " وبعض العرب يجعله مبتدأ " (شرح الجامى ص ٢٢١)
وقال الامام جمال الدين ابن هشام الانصارى رحمه الله : (هو) ومرفوعه تكون أسماء وهو الغالب وأحرفا فى نحو زيد هو الفاضل إذا أعرب فصلا وقلنا لا موضع له من الإعراب وقيل هى مع القول بذلك أسماء كما قال الأخفش فى نحو صه ونزال أسماء لا محل لها وكما فى الألف واللام فى نحو الضارب إذا قدرناهما إسما. (مغنى اللبيب عن كتب الاعاريب، تفسير المفردات وذكر احكامها، حرف الهاء، ج١ص ٦٦٤، قديمى كتب خانه) وانظر كذلك : (الحواشى الجديدة على الكافية. تحت بحث الضمائر ص ٢٢٠، ايچ ايم سعيد) والنحو الوافى، تحت بحث ضمير الفعل وشروطه ج ١ ص ٢١٩، ٢٢٥)
۲) انظر : كتاب المناقب، باب علامات النبوة فى الاسلام، رقم : ٣٥٧١

باندې سیدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه دي، لکه چه په حدیث الباب کښې دی، اوس د هغوی نه دوه پاتې شو کوم چه ابو رجا شمار کړې وو او د عوف اعرابي نه هیر شو. پس حافظ صاحب او بعض حضراتو د روایاتو د سیاق نه اندازه لګولو سره د هغه د تعین کولو کوشش کړې دې.
پس هغه فرمائی چه په ظاهره کښې په دویم نمبر باندې ویخیدونکې د دې قصې راوی سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه دې، ځکه چه د سیاق د ظاهر نه معلومیږی چه هغه د دې مشاهده اوکړه او ظاهره ده چه دا د بیداریدو نه پس کیدې شوه
او په دریم نمبر باندې ویخیدونکې په ظاهره کښې هم هغه انسان کیدې شی کوم چه په دې معین قصه روایت کولو کښې د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه سره شریك وی، او هغه ذومخبر دې پس د طبرانی په یو روایت کښې ذو مخبر رضی الله عنه فرمائی: ﴿ فما ایقظنی الا حر الشمس علی وجهی فنظرت یمینا وشمالا فزعا..... ثم جئت أدنی القوم فأیقظته ثم سألته أصلیتم فقال لا فأیقظ الناس بعضهم بعضا حتی استیقظ النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ (۱)
د دې نه په ظاهره کښې معلومیږی چه په دریم نمبر باندې بیداریدونکې ذو مخبر رضی الله عنه دې (۲)
بیا چه امام بخاری رحمه الله وړاندې د دې روایت تخریج کړې دې چه په هغې کښې د دې خبرې صراحت دې چه د ټولو نه اول سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه بیدار شو، کما ذکرنا، او په مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی: ﴿ فکان رسول الله ﷺ اولهم استیقاظا ﴾ (۳) چه د ټولو نه اول بیداریدونکې خپله رسول الله ﷺ وو، د دې نه د محققین حضراتو د دې موقف تائید کیږی چه دا قصه یوه نه ده بلکه متعدد کرته پیښه شوې ده. (۴)

قوله: وَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِذَا نَامَ لَمْ يُوقَظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ: او رسول الله ﷺ به چه کله ارام فرمائیلو هغه به بیداروليې نه شو، تردې چه خپله به بیدار نه شو
﴿ یوقظ ﴾ د یاء په ضمې او د قاف په فتح سره د د فعل مضارع واحد مذکر غائب مجهول په صیغې سره دې. او په بعض نسخو کښې ﴿ لم نوقظه ﴾ فعل مضارع معروف جمع متکلم صیغې سره دې اوضمیرمنصوب رسول الله ﷺ ته راجع دې یعنی مونږ به رسول الله ﷺ نه بیداروليو. (۵)

---

۱) المعجم الاوسط للطبرانی، رقم ۴۶۶۲، ج ۵ ص ۵۸، دار الحرمین
۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰، فتح الملهم ج ۴ ص ۴۲
قلت: ولم یرض العلامة العینی بهذا التوجیه فقال بعد نقله وعزوه الی صاحبه: وهذا تصرف بالحدس والتخمین. (عمدة القاری ج ۴ ص ۲۷)
۳) مسلم، کتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجیل قضائها، رقم ۶۸۰،
۴) التوضیح لشرح الجامع الصحیح، لابن ملقن الشافعی ج ۵ ص ۱۹۹
۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۲۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰

په روايت الباب باندې يوه شبهه او د هغې ازاله : حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په دې روايت الباب باندې يوه شبه او د هغې جواب ذکر کړې دې.

شبهه دا ده چه مونږ ګورو چه بعض وخت د يو پير يو مريد د عقيدت د انتهاء د وجې نه خپل حالت بيانولو سره دا وائى چه د کله نه مې د حضرت سره بيعت کړې دې، بس د تهجد په وخت کښې رانه خپله خوب اوتختې او سترګې مې اوغړيږى، او دلته (په روايت کښې) لوئې لوئې صحابه کرام او خپله رسول الله ﷺ سره د تقوى او طهارت د دومره اعلى او اوچت مقام باوجود د سحر د مانځه نه اوده پاتې شو، تهجد خو څه چه فرض هم ترې لاړل. چه کله د يو ادنى ولى په برکت سره يو عامى ته د تهجد توفيق ملاويږى نو دلته خو د هغه صحابه کرام رضي الله عنهم ذکر دې چه د هغوى په باره کښې د امت اجماعى فيصله ده چه د لوئې نه لوئې ولى هم د يو وړوکى صحابى مقام او مرتبې ته نه شى رسيدلې، نو بيابه د هغوى په باره کښې دا څنګه اوئيلې شى چه دوى اوده شو په داسې حال کښې چه د فرض مونځ وخت ترې لاړو او هغوى ته خبر هم اونشو؟

دا او د دې قسم نورو واقعاتو جواب دا دې چه د نبى او رسول وظيفه دا وى چه هغه د تعليم قولى سره سره د تعليم فعلى فرائض هم پوره کوى، لهذا د دې (تعليم فعى) د وجې نه هغه افعال کوم چه د نبوت د شان خلاف نه وى، هغه د امت د تعليم دپاره د رسول الله ﷺ نه اخستلې شى، اګر چه هغه زمونږ په نظر کښې واړه او حقير معلوميږى، لکه په مونځ کښې سهوه کيدل او اوده کيدل وغيره.

خپله رسول الله ﷺ فرمائى : ﴿ انى لا انسى ولكن انس لاسن ﴾[1] چه زما نه هير شى، يا هير کړې شى، چه هغه کار د امت دپاره سنت يا امر مشروع کړې شى، هم دغه شان د رسول الله ﷺ فرمان:

[1]) قد ذكره الامام مالك في موطئه بلفظ يقاربه في المعنى ونصه : عن مالك أنه بلغه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال:إنى لأنسى أو أنسى لأسن.(الموطاء كتاب السهو،باب العمل فى السهو،رقم ٢. ج١ ص١٠٠)
وقال ابن عبدالبر : أما هذا الحديث بهذا اللفظ فلا أعلمه يروى عن النبى صلى الله عليه وسلم بوجه من الوجوه مسندا ولا مقطوعا من غير هذا الوجه والله أعلم وهو أحد الأحاديث الأربعة فى الموطأ التى لا توجد فى غيره مسندة ولا مرسلة والله أعلم. ومعناه صحيح فى الأصول وقد مضت آثار فى باب نومه عن الصلاة تدل على هذا المعنى نحو قول صلى الله عليه وسلم: "إن الله قبض أرواحنا لتكون بسنة لمن بعدكم". وقال صلى الله عليه وسلم: "إنما أنا بشر أنسى كما تنسون" . وثبت صلى الله عليه وسلم معلما فما سن لنا اتبعناه وقد بلغ ما أمر به ولم يتوفاه الله حتى أكمل دينه سننا وفرائض. (فتح المالك بتبويب التمهيد لابن عبدالبر. كتاب السهو. باب العمل فى السهو. ج ٢ ص ٢٢٣)
وقال فى الاستذكار : فهذا حديث لا يعرف بهذا اللفظ فى الموطأ ولا يأتى مسندا بهذا اللفظ بوجه من الوجوه والله أعلم أو أنسى شك من المحدث وأما قوله لأسن فإنه يريد لأسن لأمتى كيف العمل فيما ينوبهم من السهو ليقتدوا بى ويتأسوا بفعلى. (الاستذكار. كتاب السهو. باب العمل فى السهو ج ٢ ص ٨٠٧)

﴿ انما انا بشر مثلكم، انسى كما تنسون ﴾ [١] چه زه هم ستاسو په شان بشر يم، څنګه چه ستاسو نه هيره كيږي دغه شان زما نه هم كيږي.
دا خو د هغه افعالو خبره ده كوم چه د شان نبوت خلاف نه وي او كوم چه د شان نبوت خلاف وي نو د تعليم فعلي د غرض او مقصد د حاصلولو دپاره هغه كارونه د صحابه كرام رضي الله عنهم نه اخستلې شي، هم د دې نكتې په وجه باندې د سيدنا ماعز بن مالك اسلمى او امراة غامديه رضي الله عنهما نه زنا صادره شوه. [٢] او د بعض نورو صحابه كرام رضي الله عنهم نه سرقه صادر شوه. [٣]
اوس د نبى نه زنا خو كله هم نه شى صادريدلې او نه هغه غلا كولې شى چه د هغه لاسونه پرې كړې شى، ځكه چه دا كارونه د نبوت د شان خلاف دى، خو امت ته د حدود او تعزيرات فعلى تعليم وركول هم مقصود وو، په دې وجه الله پاك د دې دپاره د صحابه كرام رضي الله عنهم انتخاب اوفرمائيلو.
لهذا په دې وجه سره د يو صحابى په صحابيت كښې هيڅ نقص نه راځي او د دې قسم واقعاتو په تناظر كښې د صحابه كرام رضي الله عنهم متعلق په زړه كښې نفرت، بغض بلكه ادنى بې ادبى راوستل هم صحيح نه دى، څنګه چه په رسول الله ﷺ باندې د نسيان د راتلو د وجې نه څه خيال په زړه كښې راوستل صحيح نه دى.
هم د دې تعليم فعلى دريمه مرحله مشاجرات صحابه كرام رضي الله عنهم ده، چه دا هم په دنيا كښې واقع كولو سره امت ته تعليم وركول مقصود وو، او هغه د خلافت راشده په عهد كښې اوشوه، د رسول الله ﷺ په مباركه زمانه كښې د هغې وقوع ممكنه نه وه، ځكه چه كله رسول الله ﷺ موجود وى نو هم هغه به خليفه او سردار وى او بل هر څوك چه د رسول الله ﷺ په موجودګۍ كښې د خلافت او ملك طالب وى هغه به باغى ګنړلې كيږي، لهذا د رسول الله ﷺ په مبارك دور كښې د دې مشاجرات وقوع ممكن نه وه.

---

[١] وتمامه : .... قَالَ عَبْدُ الله : صلى النبى ﷺ .... فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَه يَا رَسُولَ الله أَحَدَثَ فِى الصَّلَاةِ شَىْءٌ قَالَ وَمَا ذَاكَ قَالُوا صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِه قَالَ إِنَّه لَوْ حَدَثَ فِى الصَّلَاةِ شَىْءٌ لَنَبَّأْتُكُمْ بِه وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِى. (اخرجه البخارى فى كتاب الصلاة، باب التوجه نحو القبلة حيث كان، رقم ٤٠١، ومسلم، كتاب المساجد، مواضع الصلاة، باب السهو فى الصلاة والسجود لهو رقم : ٥٧٢، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الصلاة، باب اذا صلى خمسا، رقم ١٠١٩، ١٠٢٢، والترمذى فى جامعه فى كتاب الصلاة، باب ما جاء فى سجدتى السهو بعد السلام والكلام، رقم ٣٩٢، ٣٩٣، والنسائى فى سننه، فى كتاب الافتتاح، باب ما يفعل من صلى خمسا، رقم ١٢٥٥، ١٢٦٠، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب اقامة الصلاة والسنة فيها، باب السهو فى الصلاة، رقم ١٢٠٣، وباب من صلى الظهر خمسا وهو ساه، رقم ١٢٠٥، وباب ما جاء فيمن شك فى صلاته فتحرى الصواب، رقم (١٢١١، ١٢١٢)، وباب ما جاء فيمن سجدهما بعد السلام، رقم ١٢١٨.

[٢] مسلم، كتاب الحدود، باب من اعترف على نفسه بالزنا، رقم ١٦٩٢ - ١٦٩٨

[٣] مسلم، كتاب الحدود، باب قطع السارق الشريف وغيره، والنهى عن الشفاعة فى الحدود، رقم ١٦٨٨-١٦٩٠

اوس د دې نه روستو د خلفاء ثلاثه دور وو، په هغې كښې هم د دې واقعاتو صدور ممكن نه وو د سيدنا ابوبكر صديق رضي الله عنه په دور كښې خو په دې وجه نه شو كيدلې چه په هغه زمانه كښې د ارتداد فتنه خوريده، چه د هغې اجتماعى طور سره خپل مينځ كښې اتفاق او اتحاد باندې ختمول ضرورى وو، كه د صحابه كرام رضي الله عنهم په داسې نازكه موقع باندې اختلاف راغلې وې، نو معلومه نه ده چه معامله به خرابيدو سره د كوم خائې نه كوم خائې ته تلې وې، په دې وجه د ابوبكر صديق رضي الله عنه په زمانه كښې هم د دې وقوع او نه شوه.

بيا د دې نه روستو د سيدنا عمر فاروق رضي الله عنه په دور خلافت كښې د اسلامى شوكت ضرورت وو. پس د هغه په دور خلافت كښې اسلامى شوكت خپل عروج ته اورسيدو. او ظاهره ده چه خپل مينځ كښې اختلاف د اسلامى شوكت د حصول دپاره مانع وو، پس دې وجه د هغه په دور خلافت كښې هم داسې اونشوه.

اوس د سيدنا عثمان رضي الله عنه په دور خلافت كښې دا واقعات پيښيدل پكار وو، پس د دې بنياد غورځيدلې هم وو، خو چونكه د هغه په زمانه كښې د ثروت كثرت وو، په دې وجه اختلافات پيدا نه شو.

اوس د سيدنا على رضي الله عنه دور خلافت پاتې شو او هم دا د خلافت راشده تقريبا اخرى دور وو، په دې وجه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه: ﴿ الخلافة بعدى ثلاثون سنة ﴾ (١) چه خلافت كامله على منهاج النبوة به زما نه روستو ديرش كاله وى. او دا ديرش كاله د سيدنا على رضي الله عنه د خلافت د اخره پورې بلكه د سيدنا حسن رضي الله عنه د دور خلافت د شپږو مياشتو پورې پوره كيږى، لهذا مشاجرات صحابه رضي الله عنهم د هغه په دور خلافت كښې ښكاره شو او د جنګ جمل او جنګ صفين په صورت كښې ظاهر شو دا مشاجرات د صحابه كرام رضي الله عنهم په شان او د هغوى په مقام او مرتبې كښې د هيڅ قسم نقص او طعن موجب نه دى، بلكه د دې په ذريعه د مسئله خلافت كامله تكميل او تعليم فعلى مقصود وو، لهذا د دې مشاجرات په تناظر كښې په صحابه كرام رضي الله عنهم باندې طعن كول قطعا جائز نه دى. (٢)

قوله: لَأَنَا لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ: ځكه چه مونږ ته نه وه معلومه چه په خوب كښې رسول الله ﷺ ته څه معامله پيښيدونكې ده.

---

(١) الحديث اخرجه ابوداؤد عن ابى عبدالرحمن سفينة مولى رسول الله ﷺ فى سننه، فى كتاب السنة، باب فى الخلفاء، رقم ٤٦٤٦، ٤٦٤٧، والترمذى فى جامعه، فى ابواب الفتن، باب ما جاء فى الخلافة، رقم ٢٢٢٦، والامام احمد فى مسنده، تحت حديث ابى عبدالرحمن سفينة مولى رسول الله ﷺ رقم ٢٢٢٦٤، ٢٢٢٦٨، ٢٢٢٧٣، ج ٧ ص ٣٢٣ – ٣٢٥) ، وابوداؤد الطيالسى فى مسنده برقم ١٢٠٣، ج ١ ص ٦٢٠، والهيثمى فى موارد الظمان، كتاب الامارة، باب الخلافة رقم ١٥٣٤، ١٥٣٥

(٢) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٢، ١١٣

﴿ يحدث ﴾ د دال په ضمې او ثاء مثلثه سره د حدوث نه دې. (١) مطلب دا چه په رسول الله ﷺ باندې به کله کله په خوب کښې وحې نازليده نو په دې وجه به صحابه کرام رضي الله عنهم هغه لره د خوب د بيدارولو نه ويريدل چه چرته داسې اونشي چه وحي نازليږي او زمونږ په رابيدارولو سره په هغې کښې خلل او انقطاع پيدا شي. (٢)

ابن بطال رحمه الله فرمائي د دې (صحابه کرام رضي الله عنهم رسول الله ﷺ لره نه بيدارولو) نه دا معلومه شوه چه په امورو کښې د اعم اعتبار کولو سره په هغې باندې حکم لګولې شي، څنګه چه صحابه کرام رضي الله عنهم د وحی د نازليدو د ويرې نه رسول الله ﷺ بيدار نه کړو، حال دا چه وحی به کله نازليده او کله به نه نازليده، خو په اعم باندې به حکم لګولې شي د احتياط په درجه کښې، څنګه چه د نائم په باره کښې د حدث حکم شرعا لګولې شي، حال دا چه حدث نائم ته کله لاحق کيږي او کله نه. (٣)

علامه سنوسی رحمه الله فرمائي چه د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم رسول الله ﷺ لره د نه بيدارولو د سبب په باره کښې غوره خبره هم دا ده چه ادبا او احتراما هغوی رسول الله ﷺ نه بيدارولو. (٤)

امام نووی رحمه الله فرمائي چه د مونځ وخت تير شوې وو او صحابه کرام رضي الله عنهم رسول الله ﷺ راويخ نه کړو، خو نن چه که څوک داسې اوده شي او د مونځ د وخت تيريدو ويره وی نو څوک چه هلته حاضر وی هغه لره پکار دی چه هغه اوده انسان ته تنبيه ورکړی، چه د هغه د مونځ وخت فوت نه شي. (٥)

قوله: فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عُمَرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ: چه کله سيدنا عمر رضي الله عنه بيدار شو او هغه دا حالت اوليدو کوم چه په مسلمانانو باندې راغلې وو.

هغه حالت د خلقو د مانځه په وخت کښې اوده پاتې کيدل، د مونځ د وخت وتل او د اوبو نه

---

(١) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٠. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٤. فتح الباری ج ١ ص ٤٤٩. عمدة القاری ج ٤ ص ٢٨. فتح الملهم ج ٤ ص ٤١

(٢) فتح الباری ج ١ ص ٤٤٩. عمدة القاری ج ٤ ص ٢٨. فتح الملهم ج ٤ ص ٤١. ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٠. شرح النووی ج ٥ ص ١٩٥. اکمال اکمال المعلم للابی ج ٢ ص ٣٤٢

(٣) شرح ابن بطال ج١ص ٤٧٤. شرح الکرمانی ج٣ ص ٢٢٤. فتح الباری ج١ ص٤٤٩. فتح الملهم ج٤ ص٤١

(٤) مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ٢ ص ٣٤٢

وقد نسبه العلامة العثمانی رحمه الله فی فتح الملهم الی الابی فقال: وقال الابی: والاحسن فی عدم ايقاظهم اياه انه ادب. (فتح الملهم ج ٤ ص ٤١) ولم اجده فی کلام الابی، وانما ذکر الابی نفس السبب الذی ذکره غيره فقال: وعدم ايقاظهم له ﷺ. لانه کان يوحی اليه. (اکمال اکمال المعلم للابی ج ٢ ص ٢٤٢)، نعم ذکره الامام السنوسی کما قال شيخنا. والله اعلم

(٥) شرح النووی ج ٥ ص ١٩٥. فتح الملهم ج ٤ ص ٤١

كيدل وغيره وو (۱)

علامه عينى او قسطلانى ذكر كړي دى چه د ﴿لما﴾ جواب محذوف دي، تقدير به داسې وى ﴿فلما استيقظ عمر كبر﴾ چه كله عمر رضي الله عنه بيدار شو نو تكبير ئې اووې وړاندې چه كوم ﴿فكبر﴾ راروان دې. هغه په دې جواب محذوف باندې دلالت كوى (۲)

د دې تقدير علت هغوى نه دې بيان كړې، خو هغه معروف دې چه جزاء چه كله فعل ماضى مثبت وى د ﴿قد﴾ نه بغير، (چه قد نه ظاهر وى او نه مقدر) نو بيا پرې د فاء داخلول جائز نه دى (۳) وړاندې چونكه ﴿فكبر﴾ فعل ماضى مثبت او د ﴿قد﴾ نه بغير دے او په هغې باندې فاء داخله شوې ده نو دا جواب نه شى جوړيدې، په دې وجه به د كلام د تصحيح دپاره جواب مقدر منلې شي.

قوله: وَكَانَ رَجُلاً جَلِيدًا: او هغه يو مضبوط او همت والا انسان وو.

﴿جليدا﴾ د فعيل په وزن باندې د صفت صيغه ده او د ﴿جَلُدَ الرجل جَلادةً فهو جَلْد وجليد﴾ د باب كرم نه د باهمت. استقلال او جرات والا په معنى كښې استعماليږى (٤)

د مسلم په روايت كښې دلته د ﴿اجوف﴾ اضافه ده يعنى ﴿وكان اجوف جليدا﴾ (۵)

د اجوف معنى ده اوچت اواز والا، كوم چه په قوت سره د خپلې خيټې نه آواز راوباسى (۶)

قوله: فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ: نو هغه تكبير اووئيلو او په تكبير ئې خپل اواز اوچت كړو او برابر ئې تكبير وئيلو او په تكبير ئې خپل آواز اوچتولو

---

(۱) فتح البارى ج۱ ص۴۴۹. عمدة القارى ج ٤ ص۲۸. ارشاد السارى ج۱ ص۵۹۰. شرح الكرمانى ج۳ ص ۲۲٤

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۸. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۰.

(۳) قال العلامة ابن حاجب : واذا كان الجزاء ماضيا بغير قد لفظا ومعنا لم يجز الفاء (الكافية. بحث الجوازم ص ۳۱۲. ايچ ايم سعيد) كذا فى شرح الجامى ص ۳۱٤. المكتبة الرشيدية. وفى هداية النحو : واعلم انه اذا كان الجزاء ماضيا بغير قد لم يجز الفاء فيه. نحو. ان اكرمتنى اكرمتك. قال الله تعالى : ﴿ومن دخله كان امنا﴾ ..... (القسم الثانى فى الفعل واقسامه. فصل فى جوازم المضارع ص ۹۱) كذا فى شرح الاشمونى على الفيه ابن مالك. بحث عوامل الجزم. ج ۳ ص ۲٦٤.

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۸. فتح البارى ج ۱ ص ٤٤۹. وارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۰. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٤. كذا فى لسان العرب. ج ۲ ص ۳۲۳. ومختار الصحاح للجوهرى ص ۱۸۲. وقال ابن الاثير : الجلد. القوة. والصبر ومنه حديث عمر : كان اجوف جليدا اى قويا فى نفسه وجسمه. (النهاية فى غريب الحديث والاثر ج ۱ ص ۲۷۸)

(۵) مسلم. كتاب المساجد. ومواضع الصلاة. رقم ٦۸۲

(۶) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۸. فتح البارى ج ۱ ص ٤٤۹. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٤

سيدنا عمر رضی الله عنه په دې يو فعل سره دواړه مصلحتونه حاصل کړل، يعنې په تکبير وئيلو سره ئې د الله پاك ذکر هم اوکړو او هم دا ذکر د رسول الله ﷺ د بيداريدو سبب هم جوړ شو، هم دا د ادب او احترام د انتهاء تقاضه هم وه چه د بيدارولو دپاره د عام طريقې په اختيارولو کښې د بې ادبۍ شائبه وه.

بيا هغه نور اذکار پريخودلو سره تکبير ﴿الله اكبر، الله اكبر﴾ په دې وجه اختيار کړو چه د مونځ دپاره په راغوښتلو کښې هم دا ذکر اصل دې. (١)

ابن بطال رحمه الله فرمائی: ﴿وفيه التاديب فى ايقاظ السيد كما فعل عمر، لانه لم يوقظ النبى ﷺ بالنداء، بل ايقظه بذكر الله﴾ (٢)

علامه عينى رحمه الله فرمائی: ﴿فيه استحباب سلوك الادب مع الاكابر، كما فى فعل عمر رضى الله عنه فى ايقاظ النبى ﷺ﴾ (٣)

يعنې د سيدنا عمر رضی الله عنه د دې فعل نه معلومه شوه چه د اکابر او شيوخ وغيره سره د ادب او احترام والا معامله کول پکار دی او دا مستحب ده، هم د دې ادب د وجې نه هغه رسول الله ﷺ ته آواز اونکړو، بلکه په اوچت آواز سره ئې ذکر کولو او په دې سره رسول الله ﷺ راويښ شو.

قوله: حَتّٰى اسْتَيْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تردې چه رسول الله ﷺ د هغه د اواز په سبب بيدار شو.

﴿النبى﴾ مرفوع دې ځکه چه دا د استيقظ فاعل دې او هغه فعل لازم دې (تيقظ) (بيداريدلو) په معنى کښې.

﴿بصوته﴾ کښې باء سببيه ده، يعنې ﴿بسبب صوته﴾ او په بعض نسخو کښې ﴿لصوته﴾ دې، او هلته لام اجليه تعليليه دې، يعنې ﴿لاجل صوته﴾ د هغه د آواز د وجې نه. (٤)

قوله: قَالَ لَا ضَيْرَ أَوْلَا يَضِيرُ: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه هيڅ نقصان نشته، يا (ئې اوفرمائيل چه) هيڅ نقصان نه کوى.

د ﴿لاضير﴾ معنى ده ﴿لاضرر﴾ او د ﴿لايضر﴾ معنى ده ﴿لايضر﴾ .... ضار يضور ضورا او ضار يضير ضيرا ..... د باب نصر او ضرب نه د ضرر رسولو په معنى باندې راځى. (٥)

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠، ٥٩١
(٢) شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤
(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١
(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠. شرح الكرمانى ٣ ٢٢٧. عمدة القارى ٤ ٢٨
(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٤

په المسند المستخرج لابى نعيم كښې ﴿لايسوؤ ولا يضير﴾ الفاظ دى (۱)

دلته د راوى شك پيدا شوى دې چه رسول الله ﷺ ﴿لاضير﴾ فرمائيلې وو يا ﴿لايضير﴾؟
امام بيهقى رحمه الله په خپل روايت كښې دا تصريح كړې ده چه دا شك عوف اعرابى ته پيدا شوې دې (۲)

چونكه د مونځ په وخت تيريدلو او د مونځ په فوت كيدو سره په حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم باندې د افسوس او غم كيفيت طارى وو. په دې وجه رسول الله ﷺ د هغه د تانيس قلوب دپاره دا جمله ارشاد اوفرمائيله چه په دې كښې هيڅ د حرج خبره نشته. ځكه چه هغه عمدا مونځ نه وو قضاء كړې (۳)

ابن بطال او علامه عينى فرمائى چه د دې واقعې نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ به هم كله كله د عام انسانانو د خوب كولو په شان اوده كيدو. خو د عام انسان په خوب او د رسول الله ﷺ په خوب كښې فرق دا دې چه عام انسانانو ته په خوب كښې اضغاث يې تعبيره او كډوډ خوبونه راځى. او رسول الله ﷺ داسې خوبونه نه وينى ځكه چه د حضرات انبياء عليهم السلام خوبونه هم وحى وى. (۴)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د دې نه دا هم معلومه شوه چه كه د يو سړى نه سهوا او خطاء بغير د تقصير نه مونځ فوت شى نو شرعا په هغې كښې څه باك نشته او په هغه سړى باندې څه مواخذه نشته. ځكه چه حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم چه كله د مونځ د قضاء كيدو شكايت اوكړو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿لاضير﴾(۵)

په ذكر شوې قصې سره په ﴿ولا ينام قلبى﴾ باندې اشكال په حديث الباب كښې په ذكر شوې قصه كښې تير شو چه رسول الله ﷺ او حضرات صحابه كرام اوده شو او مونځ ترې فوت شو. او په صحاح كښې مشهور حديث دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ان عينى تنامان ولا ينام قلبى﴾(۶)

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩. ٤٥٠

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(۳) عمدة القارى ج ٤ ص٢٨. فتح البارى ج١ ص٤٥٠. ارشاد السارى ج١ ص٥٩١. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٤

(۴) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. شرح ابن بطال ج ١ ص٤٧٣. ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨

(۵) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

(۶) اخرجه البخارى فى صحيحه. عن عائشة رضى الله تعالى عنها بلفظ: قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتِرَ. فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ. إِنَّ عَيْنَيَّ تَنَامَانِ وَلاَ يَنَامُ قَلْبِي.... فى كتاب التهجد. باب قيام النبى ﷺ فى رمضان وغيره. رقم ١١٤٧. وفى كتاب صلاة التراويح. باب فضل من قام رمضان. رقم ٢٠١٣. وفى كتاب المناقب. باب كان النبى ﷺ تنام عينه ولا ينام قلبه. رقم ٣٥٦٩. ومسلم فى صحيحه فى كتاب صلاة المسافرين وقصرها. باب صلاة الليل وعدد ركعات النبى ﷺ فى الليل. وان الوتر ركعة و ان الركعة صلاة صحيحة. رقم ٧٣٨. والترمذى فى جامعه. فى كتاب الصلاة. باب ما جاء فى .....[بقيه برصفحه آئنده...

زما سترګې اوده کیږی خو زړه مې نه اوده کیږی. چه کله د رسول الله ﷺ زړه بیدار اوسیږی نو بیا ترې څنګه د مونځ وخت تیر شو، مونځ ترې قضاء شو او رسول الله ﷺ ته د دې شعور اونشو؟ (۱)

حضرات محدثین کرام رحمهم الله د دې مختلف جوابات کړې دی.

د ذکر شوی اشکال اولنې جواب: بعض حضراتو د دې اشکال دا جواب کړې دې چه ﴿لاینام قلبی﴾ نه مراد دا دې چه د اودس د ماتیدو حالت به په رسول الله ﷺ باندې پټ نه پاتې کیدو. حقیقتا عدم نوم نه دې مراد، لهذا که په ذکر شوې قصه کښې د نوم ثبوت راغلو نو هغه د دې منافی نه دې. (۲)

دویم جواب: بعض حضراتو دا کړې دې چه د ﴿لاینام قلبی﴾ مطلب دا دې چه ﴿لایسغرق بالنوم حتی یوجد منه الحدث﴾ چه زړه په خوب کښې دومره نه مستغرق کیږی چه په هغې سره حدث لاحق شی. چه د هغې مطلب دا دې چه زړه مې اوده کیږی خو په خوب کښې دومره نه مستغرق کیږی، لهذا په حدیث الباب کښې په ثبوت نوم سره هیڅ اشکال نه راځی. دا جواب هم اولنی جواب ته نزدې نزدې دې. (۳)

په ذکر شوې دواړو جوابونو باندې اشکال: ابن دقیق العید رحمه الله په ذکر شوې دواړو جوابونو باندې کلام کولو سره د دې تضعیف کړې دې، هغه فرمائی چه د دې جواباتو نه دا لازمیږی چه د زړه بیداریدل د اودس د ماتیدلو د ادراک د حالت سره خاص دې، او دا خبره د ﴿لاینام قلبی﴾ د صحیح مفهوم نه بعیده ده، ځکه چه د رسول الله ﷺ دا فرمان ﴿لاینام قلبی﴾ د عائشې رضی الله عنها د دې سوال په جواب کښې وو چه ﴿اتنام قبل ان توتر؟﴾ ایا تاسو د وترد اداکولو نه مخکښې اوده شئ؟

ظاهره ده چه د دې کلام د انتقاض طهارت سره هیڅ تعلق نشته، لهذا د ﴿لاینام قلبی﴾ د انتقاض طهارت د ادراک سره خاص کول صحیح نه دی، بلکه دا جواب خو د وتر سره متعلق

بقیه ازگذشته. اوصف صلاة النبی ﷺ باللیل، رقم ٤٣٩، وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب فی صلاة اللیل، رقم ١٣٤١، والنسائی فی سننه، فی کتاب قیام اللیل، باب کیف الوتر بثلاث، رقم ١٦٩٨، واحمد فی مسنده ج٦ ص٣٦، ٧٣، ١٠٤، وابن خزیمه فی صحیحه، فی کتاب الوضوء، باب وجوب الوضوء من النوم علی امته دونه علیه السلام، رقم ٤٩، ج١ ص٧٠.

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٨، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٠، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩١، شرح النووی ج ٥ ص ١٩٠، اکمال اکمال المعلم للابی: ج ٢ ص ٣٣٧، الاستذکار ج ١ ص ١١٣، مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ٢ ص ٣٣٧

(۲) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٠

(۳) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٠، اکمال اکمال المعلم للابی: ج ٢ ص ٣٢٧، مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ٢ ص ٣٣٧

دي، لهذا د زړه د بيداريدو نه مراد به د وترو دپاره د زړه بيداريدل وى (او مطلب به دا وى چه ستر ګې خو مې اوده شى خو زړه مې د وترو په فكر كښې بيدار وى او د زړه توجه په وتر باندې وى، په دې وجه د وترو دپاره پاسيږم)

او ظاهره ده چه فارغ القلب او مطمئن كيدو سره اوده كيدو او د زړه د بيدارئ سره اوده كيدو كښې فرق دې. لهذا اوس په قصه مذكوره او ﴿لاينام قلبى﴾ كښې هيڅ اشكال او تعارض نشته، ځكه چه په ذكر شوى قصه كښې به د رسول الله ﷺ حالت په دې خبره باندې محمول كولې شى چه رسول الله ﷺ مطمئن كيدو سره اوده شو او د دې اطمينان وجه د سفر سخت ستړې والې او په سحر بيدارونكى باندې اعتماد وو. (١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د ابن دقيق العيد رحمه الله د دې كلام حاصل دا شو چه ﴿لاينام قلبى﴾ كښې د كوم (يقظه) بيدارئ ذكر دې د هغې نه مراد معنوى طور د وتر د وخت ادراك دې، په دې معنى چه زړه د هغه وخت د ادراك طرف ته متوجه وى. او په حديث باب كښې چه د كوم نوم ذكر دې هغه نوم مستغرق دې، (لهذا په دواړو كښې هيڅ اشكال او تعارض نشته) او د دې تائيد په صحيح مسلم كښې د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه په حديث كښې د سيدنا بلال رضى الله عنه د كلام نه كيږى ﴿اخذ بنفسى الذى اخذ بنفسك﴾ (٢) چه زما روح هم هغه ذات په خپله قبضه كښې واخستلو چا چه ستاسو روح قبضه كړې وو. او په دې جواب باندې رسول الله ﷺ انكار او نه فرمائيلو. او دا خبره معلومه ده چه د سيدنا بلال رضى الله عنه خوب مستغرق (بنخ) وو، (لهذا د دې نه هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ خوب هم مستغرق وو) (٣)

خو د ابن دقيق العيد په دې جواب باندې اشكال دا راځى چه دا د بيدارى قلب سبب خاص كړې شو، يعنى د وترو د وخت د ادراك سره، او دا تخصيص صحيح نه دې.

د دې جواب دا دې چه كله په تخصيص باندې څه قرينه دلالت كوى او د كلام د سياق نه ئې تائيد هم كيږى نو هغه تخصيص معتبر وى او په هغې كښې هيڅ باك نشته (خو تخصيص بلا دليل صحيح نه دې) او دلته هم دغه شان ده (يعنى د عائشې رضى الله عنها سوال او د كلام سياق د دې تخصيص تائيد كوى) (٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله هم د ابن دقيق العيد په تائيد كښې ذكر شوى دواړو جوابونو ته ضعيف وئيلې دى. (٥)

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠

(٢) مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجيل قضائها، رقم ٦٨٠

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠

(٤) پورته حواله

(٥) فقال: وقد اجيب عن اصل الاشكال باجوبة اخرى ضعيفة. (فتح البارى ج ١ ص ٥٨٤، دار السلام)

د ذكر شوى اشكال دريم جواب بعض حضراتو دا كړې دې چه په دواړو احاديثو كښې هيڅ تعارض نشته او د رسول اللهﷺ فرمان ﴿ولاينام قلبى﴾ هم دا صحيح دې او په ذكر شوې قصه كښې هم داسې وه چه د رسول اللهﷺ زړه بيدار وو او رسول اللهﷺ ته د وخت د تيريدلو علم هم اوشو. خو رسول اللهﷺ د تشريع د مصلحت او غرض په وجه باندې عمدا حضرات صحابه كرامرضي الله عنهم ته د دې خبر ورنكړو، چه د مونځ په قضاء كيدو سره عملى طور د دې مشروع طريقه د امت مخې ته راشى. (١)

څلورم جواب بعض حضراتو دا جواب كړې دې چه د زړه نه د نوم د نفى كولو نه مراد دا دې چه په خوب كښې په هغه باندې د ﴿اضغاث﴾ بې معنې خوبونو، ورود نه كيږى. لكه چه په نورو انسانانو باندې كيږى. بلكه څه چه رسول اللهﷺ په خوب كښې وينى هغه حق او وحى وى لهٰذا اوس په ذكر شوې قصه كښې د رسول اللهﷺ اوده كيدل د ﴿لاينام قلبى﴾ منافى نه دى (٢) حافظ صاحب رحمه الله دې دواړو جوابونو ته هم ضعيف وئيلې دى (٣)

پنځم جواب امام نووى رحمه الله او بعض نور محدثين فرمائى چه ذكر شوې قصه او حديث ﴿لا ينام قلبى﴾ كښې هيڅ منافات نشته. ځكه چه زړه خو صرف د هغه حسيات ادراك كوى كوم چه د هغه سره متعلق دى. لكه حدث والم وغيره او حال دا چه طلوع فجر او د غه شان نور څيزونه چه د هغې د ادراك تعلق د سترګې سره دې. د هغې ادراك خو سترګې كوى نه زړه او سترګې خو اوده وې. اګر چه زړه ئې بيدار وو. په دې وجه د طلوع فجر ادراك رسول اللهﷺ اونكړې شو (٤)

شپږم جواب ابن عبدالبر وغيره يو بل جواب كړې دې چه د رسول اللهﷺ عام عادت، طبيعت او جبلت خو هم دا وو كوم چه په حديث د ﴿لاينام قلبى﴾ كښې ذكر دې يعنى د رسول اللهﷺ زړه به بيدار وو، خو په قصه مذكوره كښې د خرق عادت په طور د رسول اللهﷺ په زړه باندې الله پاك خوب مسلط كړو، او په دې كښې حكمت دا وو چه دا معلومه شى چه كه يو سړې اوده شى يا ترې هيره اوشى او د مونځ وخت اوځى نو اوس د هغې د قضاء وغيره دپاره مسنون او مشروع طريقه څه ده؟

او دا د رسول اللهﷺ د دې فرمان د قبيل نه ده ﴿انى لا انسى ولكن انس لاسن﴾ (٥)

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

(٢) پورته حواله

(٣) فقال عند ذكرهما : ومن الاجوبة الضعيفة ايضا قول من قال ... الخ (فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠، ٤٥١)

(٤) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠، اكمال اكمال المعلم للابى : ج ٢ ص ٣٢٧، مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ٢ ص ٣٣٧، شرح النووى ج ٥ ص ١٩٠، بذل المجهود ج ٣ ص ١٢٤

(٥) الموطاء للامام مالك، كتاب السهو، باب العمل فى السهو، رقم ٢، ج ١ ص ١٠٠)

چه زما نه هيرشي يا زانه هيركړې شي چه هغه كار د امت دپاره سنت او امر مشروع كړې شي د دې جواب تائيد د سيدنا علاء بن خباب رضي الله عنه په حديث كښې د دې ذكر شوې الفاظو نه هم كيږي ﴿ لوشاء الله لايقظنا ولكنه اراد ان تكون سنة لمن بعدكم ﴾ چه كه الله پاك غوښتلې نو موږ به ئې بيدار كړې هم وې. خو د الله پاك مشيت دا وو چه دا عمل د مونځ په قضاء كيدو باندې د هغې د ادا كولو طريقه، ستاسو نه د روستو راتلونكو دپاره سنت جوړه شي (١)

امام نووى رحمه الله وغيره دا مختصرا داسې بيان كړې دې چه د رسول الله ﷺ به دوه حالتونه وو په يو حالت كښې به ئې زړه نه اوده كيدلو او هم دا ئې اكثرى او اغلب حالت وو او دويم حالت هغه چه په هغې كښې به ئې زړه اوده كيدلو. دا حالت ئې ډير نادر وو. ذكر شوې قصه هم په دې حالت كښې پيښه شوه (٢)

خو امام نووى رحمه الله اخرى جواب ته ضعيف وئيلې دې او اولنى جواب ته ئې اصح او معتمد وئيلې دې (٣)

د امام نووى رحمه الله په اتباع كښې حافظ ابن حجر رحمه الله هم اول (يعني پنځم) جواب ته صحيح او معتمدوئيلې دې(٤) هم داعلامه قسطلانى رحمه الله اختياركړې دې (٥) حافظ ابى اوعلامه سنوسى هم دې ته راجح وئيلې دې (٦) اوابن عبدالبر رحمه الله دې اخرى جواب ته راجح وئيلې دې (٧)

قوله: ارْتَحِلُوا: د دې ځائې نه روان شئ.

دا د امر صيغه ده د جمع مذكر حاضر دپاره او خطاب حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم ته دې (٨)

بعض حضراتو د دې نه د فوت شوې مونځ په راياديدو سره د وخت نه د موخر كولو په جواز باندې استدلال كړې دې په دې شرط چه هغه تاخير د تغافل او استهانت وغيره د وجې نه نه وى (٩)

---

(١) الاستذكار ج ١ ص ١١٣. ١١٤. فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر ج ١ ص ١٨٧

(٢) اكمال اكمال المعلم للابى : ج ٢ ص ٣٢٧. مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ٢ ص ٣٣٧. شرح النووى ج ٥ ص ١٩٠. بذل المجهود ج ٣ ص ١٢٤. عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨

(٣) شرح النووى ج ٥ ص ١٩٠

(٤) فتح البارى ج ١ص ٤٥٠

(٥) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(٦) مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ٢ ص ٣٣٧. ٣٣٨

(٧) فقال : وسار على هذا التاويل جماعة من اهل الفقه والاثر. وهو واضح. والمخالف فيه مبتدع. (فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر ج ١ ص ١٨٧)

(٨) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. ٢٩. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٤

(٩) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠

د مذکوره مکان نه د روانیدو سبب : دلته په روایت کښې رسول الله ﷺ د مذکوره مقام نه د روانیدو حکم اوکړو، په حدیث الباب کښې د دې سبب مذکور نه دې، او په مسلم کښې د ابو حازم عن ابی هریرة رضی الله عنه په روایت کښې دی ﴿ فان هذا منزل حضرنا فیه الشیطان ﴾[1] چه په دې ځائې کښې چه مونږ پکښې حاضر یو دلته شیطان دې، چه د هغې نه معلومیږی چه د ارتحال مذکور سبب د شیطان د اثراتو نه لرې کیدل وو. [2]

او په ابوداؤد کښې د ﴿ سعید بن المسیب عن ابی هریرة رضی الله عنه ﴾ په حدیث کښې دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : ﴿ تحولوا عن مکانکم الذی اصابتکم فیه الغفلة ﴾[3] یعنی دا ځائې پریږدئ او بل ځائې ته منتقل شئ، چه دلته په تاسو باندې غفلت راخور شو. د دې نه معلومیږی چه د مقام مذکور نه د ارتحال سبب د موضع غفلت نه لرې کیدل دی. [4]
علامه خطابی رحمه الله د بعض حضراتو په حوالې سره نقل کړې دی چه د هغه ځائې نه د ارتحال سبب دا وو چه نمر اوچت شی، چه مکروه وخت اوځی او د هغې نه روستو هغه خلق مونځ اوکړی، ځکه چه هغه د اول طلوع شمس وخت وو او په اوقات مکروهه کښې د فوائت قضاء هم جائز نه ده. [5]
خو علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله د دې سبب تردید کړې دې، یوه وجه خو دا ده چه د مسلم او ابوداؤد روایت کوم چه اوس ذکر کړې شو هغه د دې تردید کوی. دویمه وجه دا ده چه په حدیث باب کښې تیر شو چه ﴿ فما ایقظنا الا حر الشمس ﴾ د نمر ګرمئ مونږه بیدار کړو، هم دغه شان په مسلم کښې د ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې دی : ﴿ فلم یستیقظ رسول الله ﷺ ولا بلال ولا احد من اصحابه حتی ضربتهم الشمس ﴾[6]
او ظاهره ده چه د نمر په ګرمئ سره رابیداریدل به هم هغه وخت وی چه کله مکروه وخت ختم شی. لهذا مکروه وخت لره د ارتحال سبب بیانول صحیح نه دی. [7]

---

[1]) مسلم، کتاب المساجد مواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة ... رقم (٦٨٠)
[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. فتح الباری ج ١ ص ٤٥٠. ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩١. اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ٢ ص ٣٣٨. مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ٢ ص ٣٣٩
[3]) ابوداؤد، کتاب الصلاة، باب فیمن نام عن صلاة او نسیها، رقم ٤٣٤
[4]) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. فتح الباری ج ١ ص ٤٥٠. بذل المجهود ج ٣ ص ١٢٤. اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ٢ ص ٣٣٨. مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ٢ ص ٣٣٩
[5]) معالم السنن ج ١ ص ١٨٦. بذل المجهود ج ٣ ص ١٢٣
[6]) مسلم رقم ٦٨٠
[7]) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. فتح الباری ج ١ ص ٤٥٠

بعض حضراتو یو سبب دا بیان کړې دې چه هم په دې وخت ئې مونځ په دې وجه اونکړو او د روانیدو حکم ئې په دې وجه باندې اوکړو چه قافله حرکت اوکړي، په دې سره د خوب اثرات لرې شي او خلق د مونځ تیارې اوکړې شي. (۱)

یو سبب دا هم بیان کړې شوې دې چه په دې مقام باندې د دشمن د حملې د ویرې د وجې نه د هغه ځائې نه محفوظ مقام ته د منتقل کیدو په غرض د ارتحال حکم کړې شوې وو. (۲)

بعض حضرات فرمائی چه د وحی په انتظار کښې ئې د هغه ځائې نه کوچ اوفرمائیلو، چه ممکنه ده چه وحی نازله شي او د هغې نه دا معلومه شي چه دې وخت کښې څه حکم دې. (۳)

یو سبب دا ارتحال دا هم بیان کړې شوې دې چه د ارتحال د وجې نه چه کوم خلق تر اوسه پورې اوده وو هغوی راویښ شي او کوم چه اوده وی خو په هغوی باندې سستی خوره وی، هغوی بیدار شي. (۴)

بیا دلته د روایت نه معلومیږی چه د صلاة فائتة په قضاء کښې تاخیر اوکړې شو د ارتحال د وجې نه. خو ابن وهب او عیسی بن دینار وغیره فرمائی چه د صلاة فائته په قضاء کښې د تاخیر حکم د دې آیت کریمه د وجې نه منسوخ شوې دې. ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِيْ﴾(۵)

خو د محققینو په نزد دا خبره صحیح نه ده، ځکه چه ذکر شوې آیت کریمه مکی دې او دا قصه د هجرت نه روستو پیښه شوې ده. لهذا متقدم د متاخر دپاره ناسخ څنګه جوړیدې شي؟(۶)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د آیت کریمه ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِيْ﴾ نه د عیسی بن دینار د نسخ قول اختیارول صحیح نه دی، ځکه چه رسول الله ﷺ چه کله د هغه میدان نه اووتلو او مونځ ئې اوکړو، نو چونکه حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم ته د مونځ د قضاء کیدو د وجې نه غم رسیدلې وو په دې وجه د هغوی د تانیس قلب دپاره رسول الله ﷺ خطبه ارشاد اوفرمائیله. چه په هغې کښې ئې دا اوفرمائیل چه الله پاك زمونږ ارواح قبض کړې وو. که هغه غوښتلې نو واپس کولې ئې شو. خو اوس حکم دا دې چه، د چا چه یو مونځ فوت شي یا د هغه نه هیر شي نو هغه لره پکار دی چه په یاد راتلو باندې هغه ادا کړی، ځکه چه د الله پاك فرمان دې: ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِيْ﴾

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۰ اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ۲ ص ۳۳۸. مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ۲ ص ۳۳۹.

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۰

(۳) پورته حواله

(۴) پورته حواله

(۵) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۰ اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ۲ ص ۳۳۹، عمدة القاری ج ۴ ص ۲۹

(۶) پورته حواله جات

نو رسول اللهﷺ د دې آيت كريمه نه په خپل فعل باندې استدلال اوكړو او په دې سره ئې حضرات صحابه كرامؓ مانوس كړل او بيا ئې د دې آيت كريمه طرف ته اشاره اوكړه. چه د هغې نه دا معلوميږى چه دا آيت كريمه د دې واقعې نه متقدم دې. لهذا دا د دې واقعې دپاره ناسخ نه شى جوړيدې (١)

د دې نه علاوه د نسخ دپاره د توقيف ضرورت وى كوم چه دلته نشته. لهذا آيت كريمه لره د دې واقعې دپاره ناسخ منل صحيح نه دى (٢)

بهرحال: د رسول اللهﷺ د مذكوره مقام نه د ارتحال فرمائيلو دا مختلف اسباب او احتمالات حضرات محدثين كرامؒ بيان كړې دى

حضرات احنافو د مكروه وخت تيريدل سبب بيان كړې دې او هغوى فرمائى چه د دې تائيد په بعض رواياتو كښې د ذكر شوې الفاظو نه كيږى. ﴿حتى اذا ارتفع الشمس نزل﴾ يعنى چه كله نمر اوچت شو ،او مكروه وخت لاړو، نو هغه وخت رسول اللهﷺ نزول اوفرمائيلو باقى ﴿فما ايقظنا الاحر الشمس﴾ د دې منافى نه دې، ځكه چه كه د ګرمئ زمانه وى نو د نمر ګرمى زر پريوځى. بالخصوص چه په ميدان كښې وى، بيا خاص كر د عربو ګرمى د ورځې سخته ګرمه او شپه ئې سخته يخه وى. لهذا په ﴿فما ايقظنا الاحر الشمس﴾ سره په دې باندې هيڅ اشكال نه راځى.

او د شوافع رائې د دې امر په باره كښې دا ده چه په دې ميدان كښې رسول اللهﷺ له خوب ورغلو چه د هغې د وجې نه ئې مونځ قضاء شو. په دې وجه په دې ميدان كښې يو قسم سپيرة والې وو. په دې وجه ئې د هغه ځائې نه د روانيدو حكم اوكړو. او د دې تائيد د هغه روايت نه كيږى چه په هغې كښې دى ﴿فان بها شيطانا﴾ چه په دې ميدان كښې شيطان دې (٣)

بهرحال: د ذكر شوو ټولو احتمالاتو په كيدو سره په دې كښې يو لره داسې حتمى طور نه شى متعين كيدې چه د باقى اسبابو نفى اوكړې شى.

بلكه په دې اسباب كښې څه تضاد هم نشته. چه يو لره سبب منلو سره د بل نفى لازمه شى بيا د يو څيز د متعدد اسباب كيدل هم شرعا او عقلا ممنوع نه دى. لهذا دا ممكنه ده چه د رسول اللهﷺ د هغه ځائې نه سفر كول د مكروه وخت د وتلو د وجې نه هم وى او د شيطان د اثراتو نه د لرې تلو دپاره هم وى او د ملګرو نه د غفلت او سست والى د ختميدو دپاره هم وى. او د اوبو د لټون دپاره هم وى وغيره والله اعلم

قوله: **فَارْتَحَلَ**: پس رسول اللهﷺ د هغه ځائې نه روان شو

دا د فعل ماضى واحد مذكر صيغه ده او ضمير فاعل د رسول اللهﷺ طرف ته راجع دې.

---

(١) شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤

(٢) اكمال اكمال المعلم للابى المالكى ج ٢ ص ٣٣٩

(٣) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٤

په دې باندې اشکال دا دې چه د رسول الله ﷺ سره خو حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم هم ارتحال اوفرمائیلو؟

د دې جواب او د عبارت د تصحیح دپاره علامه قسطلانی رحمه الله دلته معطوف مقدر منلې دې یعنی ﴿ارتحل النبی ﷺ ومن معه﴾ [۱] د ابوذر او ابن عساکر په روایت کښې ﴿فارتحلوا﴾ د جمع په صیغې سره راغلې دې [۲] د دې روایت مطابق هیڅ اشکال نشته

قوله: فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ: بیا رسول الله ﷺ لږ شان لرې لاړو

دلته هم ضمیر فاعل رسول الله ﷺ ته راجع دې او معطوف به مقدر وی یعنی ﴿فسار النبی ﷺ ومن معه﴾ [۳] د دې (لږ شان تلو) نه معلومیږی چه دا ارتحال مذکور د هغوی د سیر معتاد خلاف وقتی طور وو. [۴]

امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه بعض علماء کرامو د دې نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه که په سفر کښې د چا نه مونځ فوت شی او هغه روستو رابیدار شی. نو هغه له پکار دی چه هغه د خپل ځائې نه بل ځائې ته منتقل شی. او که هغه په یو میدان کښې وی نو د هغه میدان نه دې اوځی. [۵]

بعض حضراتو دا حکم هم د دې وادئ سره خاص کړې دې چه په کومه کښې د رسول الله ﷺ او صحابه کرام رضی الله عنهم سره دا واقعه راغلې وه [۶]

بعض دا وائی چه دا (ارتحال) د رسول الله ﷺ سره خاص دې، ځکه چه د رسول الله ﷺ نه علاوه بل چاته هم د دې میدان یا بل میدان په باره کښې دا علم نه شی کیدې چه هلته شیطانی اثرات وغیره دی. [۷]

او بعض حضراتو د دې قصې نه د دې خبرې استنباط کړې دې چه که څوک په یو ځائې کښې د عبادت نه غافل شی نو د هغه دپاره مستحب ده چه هغه د هغه ځائې نه بل ځائې ته منتقل شی. د جمعې په ورځ باندې چه په چا د خوب غلبه راشی هغه ته د ځائې بدلولو حکم هم د دې قبیل نه دې [۸]

---

[۱] ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

[۲] شرح الکرمانی ج۳ ص ۲۲۴. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

[۳] ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

[۴] فتح الباری ج ۱ص ٤۵۱. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

[۵] فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۱

[۶] پورته حواله

[۷] پورته حواله

[۸] پورته حواله

قوله: ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوَضُوءِ: ﴿الوَضوء﴾ د واؤ په فتحې سره دې. [1] هغه اوبو ته وئيلې شى چه په كومو سره اودس كولې شى. او ﴿وُضوء﴾ د واؤ په ضمې سره د طهارت د حاصلولو فعل ته وئيلې شى. [2]

قوله: فَتَوَضَّأَ: نو رسول الله ﷺ اودس اوكړو.

دلته به هم د كلام د تصحيح دپاره معطوف مقدر منلې شى. اى: فتوضاء النبى ﷺ واصحابه.[3]

قوله: وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ: او د مونځ دپاره اقامت اوكړې شو.
د دې نه د فوت شوې مونځونو دپاره د اذان په مشروعيت باندې استدلال كړې شوې دې، خو په دې باندې دا اشكال راځى چه دلته خو د نداء ذكر دې د اذان نشته. او نداء اعم دې د اذان نه، لهذا ممكنه ده چه د نداء نه مراد اقامت وى. [4]
حافظ صاحب د دې جواب دا وركړې دې چه په مسلم كښې د ابوقتاده رضي الله عنه په روايت كښې د اذان تصريح ده، ﴿ونصه: ثم اذن بلال بالصلاة﴾[5]
د دې نه معلومه شوه چه د نداء نه مراد اذان دې. [6]

قوله: فَصَلَّى بِالنَّاسِ: نو رسول الله ﷺ خلقو ته مونځ وركړو.
د دې نه معلومه شوه چه قضاء شوې مونځ هم په جماعت سره ادا كول مشروع دى. [7]

قوله: فَلَمَّا انْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ: چه كله د مانځه نه فارغه شو نو يو سړې ئې اوليدو چه د خلقو نه جدا ناست وو، او هغوى سره ئې مونځ نه وو كړې
﴿انفتل﴾ معنى ده: انصرف[8] د مانځه نه راواپس شو، يعنى لوستلو سره فارغ شو.
﴿معتزل﴾ د دې معنى ده ﴿منفرد عن الناس﴾[9] يعنى د خلقو نه بالكل جدا، په يو كوټ كښې.

---

[1]) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

[2]) قال ابن الاثير الجزرى: فالوَضوء بالفتح الماء الذى يتوضاء به، كالفطور والسحور، لما يفطر عليه ويتسحر به. والوضوء بالضم: التوضوء، او الفعل نفسه. (النهاية فى غريب الاحديث والاثر ج ٢ ص ٨٥٦)

[3]) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

[4]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

[5]) مسلم رقم ٦٨١

[6]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

[7]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

[8]) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٤

[9]) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٤، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩

دلته ﴿ رجل ﴾ مبهم دې د هغه نوم نشته. حافظ صاحب فرمائی ﴿ لم اقف علی تسمیته ﴾(١) چه ماته د هغه نوم معلوم نه شو.

علامه عینی رحمه الله فرمائی ﴿ لم یعلم اسمه ﴾(٢) چه د هغه نوم معلوم نه دې.
ابن ملقن رحمه الله فرمائی چه دا د سیدنا رفاعه رضی الله عنه رور خلاد بن رافع بن مالك انصاری رضی الله عنه دې کوم چه په بدر کښې هم شریك وو. (٣)
خو علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه دا تعیین صحیح نه دې، قائل ته په دې وکښې وهم پیدا شوې دې. (٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله د دې وضاحت کولو سره فرمائی چه د ابن الکلبی بیان دا دې چه سیدنا خلاد بن رافع انصاری رضی الله عنه په بدر کښې شهید شوې وو، او نور حضرات دا وائی چه هغوی د حدیث روایت هم کړې دې دا دویم قول په دې باندې دلالت کوی چه هغه د رسول الله ﷺ نه روستو هم ژوندې پاتې شوې دې.

اوس د ابن الکلبی د بیان مطابق خو دا خبره محال ده چه دا ﴿ رجل مبهم ﴾ خلاد بن رافع وی، ځکه چه هغه په بدر کښې شهید شوې وو، او دا ذکر شوې قصه بغیر د اختلاف نه د بدر د واقعې نه ډیره موده پس پیښه شوې ده، لهذا د شهادت نه پس په دې قصه کښې حاضریدل محال دی.
د نورو حضراتو د بیان مطابق اګر چه دا احتمال دې چه رجل مبهم هم هغه وی، خو د حدیث په روایت کولو سره دا نه لازمیږی چه هغه د رسول الله ﷺ نه روستو هم ژوندې پاتې شوې وی، ځکه چه دا ممکنه ده چه د هغه نه روایت په انقطاع سره کړې شوې وی، یا دا چه متصلا کړې شوې وی، خو یو بل صحابی د هغه نه نقل کړې وی.
لهذا د ابن الکلبی او نورو حضراتو په بیان کښې هیڅ منافات نشته، چه دا رجل مبهم خلاد بن رافع په دواړو صورتونو کښې نه شی کیدې. مګر دا چه یو داسې تابعی د هغه نه روایت اوکړی کوم چه غیر محضرم وی او د هغه نه د سماع تصریح اوکړی، نو اوس د دې نه د هغه د رسول الله ﷺ نه پس ژوندی پاتې کیدل لازمیږی.
خو ظاهره ده چه د رسول الله ﷺ نه روستو د ژوندی پاتې کیدو نه هم دا نه لازمیږی چه هم هغه په دې قصه کښې موجود وو، مګر دا چه په یو روایت کښې د دې تصریح وی، او ماته یو روایت هم داسې ملاؤ نه شو چه په هغې کښې دا تصریح وی چه خلاد بن رافع رضی الله عنه په دې واقعه کښې

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١
(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩
(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩
(٤) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١.

موجود وو ([1]) لهذا د هغه تعیین صحیح نه دې.

قوله: قَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ: چه زه جنب شوې یم او اوبه نه وې

﴿ماء﴾ د همزه په فتحې سره دې ([2]) او د ﴿لا﴾ لنفی الجنس اسم دې. او خبر ئې محذوف دې حافظ ابن حجر رحمه الله د دې تقدیر بیان کړې دې ﴿معی او موجود﴾([3])

خو علامه عینی په دې تقدیر باندې د سختې ناراضګئ اظهار کړې دې ځکه چه په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه ما سره اوبه نشته. حال دا چه ﴿لا﴾ خو د مطلق جنس نه د صفت، د نفی دپاره راځی. او ظاهره ده چه هغه سره د اوبو د نه کیدو نه دا نه لازمیږی چه اوبه بالکل نه وی. یعنی بل چا سره هم نه وی. اوس به په داسې صورت کښې د جنس ماء د نفی معنی صحیح او صادق نه راځی. ([4])

علامه عینی رحمه الله په دې ترکیب کښې یو احتمال دا هم ذکر کړې دې چه ﴿لا﴾ مشابه ﴿بلیس﴾ اومنلې شی په دې صورت کښې به ﴿ماء﴾ مرفوع وی او ضمیر به محذوف وی او معنی به به دا وی ﴿لیس ماء عندی﴾([5])

ابن دقیق العید رحمه الله فرمائی چه دلته د ﴿لا﴾ خبر قائل محذوف کړې دې. چه هغه ته په خپل فعل باندې د عذر کولو ګنجائش ملاؤ شی. ځکه چه د حذف په خبر سره به په نفی کښې عموم راځی. اوس به مطلب دا وی چه اوبه بالکل نه وې. که چرته اوبه ملاؤ شوې وې یا د چا په سعی سره حاصلې شوې وې نو ما به طهارت حاصل کړې وې، خو اوبه ورته نه وې ملاؤ شوې، لهذا دحذف کول ابلغ فی النفی شو اوپه دې کښې د هغه د عذر دپاره ګنجائش هم ملاؤ شو([6])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې قصې نه دا معلومیږی چه د جنبی دپاره هم تیمم کول مشروع دی. په دې مسئله کښې به تفصیل انشاء په وړاندې باب کښې راشی. ([7])

او د دې قصې نه دا هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې هم اجتهاد کول

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱. وذکر بعضه العلامة العینی فی عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

[2]) ارشاد الساری ج ۱ ص ٥۹۱. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱. ارشاد الساری ج ۱ ص ٥۹۱

[4]) فقال: قال بعضهم بفتح الهمزة أی معی (قلت) تفسیره تفسیر من لم یمس شیئا من علم العربیة لأن کلمة لا علی قوله لنفی جنس الماء فأی شیء یقدر خبرها بقوله معی وعدم الماء عنده لا یستلزم عدمه عند غیره فحینئذ لا یستقیم نفی جنس الماء. (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. کذا فی ارشاد الساری ج ۱ ص ٥۹۱)

[5]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. کذا فی ارشاد الساری ج ۱ ص ٥۹۱

[6]) ارشاد الساری ج ۱ ص ٥۹۱

[7]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱

جائز دی. ځکه چه د واقعې د سیاق نه معلومیږی چه د تیمم حکم هغه ته معلوم وو. خو په آیت تیمم کښې د حدث اصغر نه خو د تیمم کولو صراحت دې، په دې تقدیر چه د ملامسه نه مراد جماع نه وی. خو د حدیث اصغر په باره کښې آیت کریمه صریح نه دې. نو ممکنه ده چه دې صحابی د جنبی دپاره تیمم کول صحیح نه ګڼړلو. پس په دې باندې عمل کولو سره هغه تیمم اونکړو. حال دا چه هغه دې باره کښې د رسول اللهﷺ نه د تپوس کولو قدرت لرلو د دې نه معلومه شوه چه د رسول اللهﷺ په موجودګۍ کښې هم اجتهاد کول جائز دی دا مسئله مختلف فیه ده (۱)

خو د دې خبرې هم احتمال دې چه دې صحابی ته د تیمم د مشروعیت بالکل علم هم نه وی. نو په داسې صورت کښې په هغه د فاقد الطهورین په حکم کښ وی او ذکر شوې استدلال به صحیح نه وی (۲)

د دې قصې نه دا هم معلومه شوه چه عالم کله یو فعل محتمل اوینی نو هغه له پکار دی چه د فاعل نه د هغې وضاحت طلب کړی. چه د هغه صحیح رهنمائیاوشی (۳)

هم دغه شان ترې د جماعت د مانځه ترغیب هم معلوم شوو او دا چه د یو سړی د مونځ کونکو په موجودګۍ کښې بغیر د عذر نه مونځ پریخودل شرعا یو مذموم فعل دې. (۴)

د دې سره ترې دا هم معلومه شوه چه په یوه خبره باندې د ناراضګۍ په صورت کښې او په هغې باندې د تنبیه کولو په موقع د نرمۍ نه کار اخستل پکار دی (۵) او رسول اللهﷺ ډیر په نرمۍ سره د مونځ نه کونکی نه تپوس اوکړو «مامنعك یافلان ان تصلی مع القوم»

قوله: عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ: خاوره اختیار کړه (تیمم اوکړه)

هم د دې نه ترجمه ثابتیږی (۶) هم د دې جملې دپاره امام بخاریرحمه الله دا پوره حدیث نقل فرمائیلې دې (۷)

په مسلم کښې د مسلم بن زریر (سلم: **بفتح السین وسکون اللام، زریر: بفتح الزاء المعجمة ورائین مهملتین بینهما یاء**) (۸) په روایت کښې دی «فامره ان یتیمم بالصعید» چه رسول اللهﷺ هغه ته په

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۱. عمدة القاری ج ۴ ص ۳۲

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۱

(۳) پورته حواله

(۴) پورته حواله

(۵) پورته حواله

(۶) التوضیح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۳

(۷) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱۴

(۸) عمدة القاری ج ۴ ص ۲۹

خاورې سره د تيمم کولو حکم اوکړو [1]

﴿عليك﴾ د اسماء افعال نه دې چه د هغې معنی ده ﴿الزم﴾[2] مطلب دا چه خاوره د تيمم دپاره لازمه اونيسه او په ﴿الصعيد﴾ کښې الف لام عهدی دې او معهود هغه صعيد دې کوم چه په آيت تيمم کښې ذکر شوې دې [3]

د دې نه دا معلوميږي چه که په لږ شان کلام سره د افهام مقصود حاصل شي نو په هغې باندې اکتفاء کول جائز دی خکه چه رسول الله ﷺ د تيمم د هم هغه کيفيت حواله ورکړه کوم چه هغه ته معلوم وو او د هغې طرف ته ئې اشاره اوفرمائيله د هغې تصريح او تفصيل ئې اونکړو [4]

د لفظ صعيد تحقيق صعيد په لغت کښې اوچتې زمکې يا د زمکې اوچتې حصې ته وئيلې شي. يوه معنی ئې د هغه زمکې هم کړې شوې ده چه په هغې کښې د شړې او شړ والی گډون نه وی. يو معنی ئې مطلق ارض کړې شوې ده. بعض حضراتو ئې پاکه زمکه او بعض ئې پاکه خاوره معنی بيان کړې ده

امام فراء رحمه الله د آيت کريمه ﴿صعيدا جرزا﴾[5] په باره کښې فرمائی چه د صعيد نه مراد تراب دې امام قتاده رحمه الله فرمائی چه صعيد هغه زمکې ته وائی چه په هغې باندې بوټی او اونې وغيره نه وی ابن دريد فرمائی چه صعيد هوارې زمکې ته وئيلې شی. جمهور اهل لغت فرمائی چه صعيد وجه الارض ته وئيلې شی

پس جوهری په الصحاح کښ نقل کړې دی چه امام ثعلب احمد بن يحيی فرمائی صعيد وجه الارض ته وئيلې شی لقوله تعالی: ﴿فتصبح صعيدا زلقا﴾[6] او جمع د دې صُعُد او صُعُدات راځی. لکه د طريق جمع چه طرق او طرقات راځی

د امام سيبويه رحمه الله استاذ خليل بن احمد فراهيدی بصری، ابو اسحاق نجار او ابن الاعرابی د دې تصحيح کړې ده

امام زجاج ابو اسحاق فرمائی چه ﴿صعيد﴾ وجه الارض ته وئيلې شی. که خاوره پرې وی يا نه وی. خکه چه صعيد د خاورې پورته جصې ته نه بلکه د زمکې پورته حصې (وجه الارض) ته وئيلې شی که هغه خاوره وی يا يو داسې کمر وغيره چه په هغه باندې خاوره نه وی

لهذا که هر څوک تيمم کول غواړی نو هغه له پکار دی چه په ﴿وجه الارض﴾ باندې تيمم

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

[4]) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۱

[5]) الکهف : ۸

[6]) الکهف الاية : ۴۰

اوكړي، پس كه يوه زمكه داسې وى كومه چه تبوله په تبوله د كمر په شان وى او خاوره پرې نه وى او په هغې باندې څوك لاس رابنكلو سره په مخ وغيره باندې د تيمم په نيت راكاږى نو هغه په د هغه دپاره تيمم منلې شى. ځكه چه د الله پاك فرمان دې ﴿ فتصبح صعيدزلقا ﴾(١) چه هغه باغ صفا زمكه او هوار ميدان شى.

بيا امام زجاج رحمه الله د ﴿ صعيد ﴾ معنى ﴿ وجه الارض ﴾ سره كولو باندې د ټولو اهل لغت اتفاق نقل كړې دې (٢)

په كوم څيز سره تيمم جائز دې : د دې نه پس په دې خان پوهه كړئ چه په دې مسئله كښې د فقهاء كرام اجماع او اتفاق دې چه په تراب منبت طاهر سره تيمم كول جائز دى. (٣) خو د دې نه علاوه په كومو څيزونو سره تيمم كول جائز دى؟ په دې كښې اختلاف دې.

---

١) الكهف الاية : ٤٠ : دا د سورة الكهف آيت دې او د صعيد نه مراد وجه الارض كيدو باندې امام زجاج د دې نه استدلال كړې دې. چه دلته د صعيد نه مراد وجه الارض يعنى صفا زمكه او هموار ميدان مراد دې. د دې وضاحت دا دې چه دلته په سورة الكهف كښې الله پاك د دوه كسانو مثال بيان كړې دې چه په هغوى كښې يو ته الله پاك د انګورو دوه باغونه وركړي وو چه د هغې نه د كجورو اونې تاؤ شوې وې او د هغوى دواړو ترمينځه فصل هم وو. دواړو باغونو به پوره ميوه وركوله چه په هغې كښې به لږ شان كمي هم نه واقع كيدو او د دواړو ترمينځه الله پاك يو نهر جارى كړې وو.
نو هغه دويم كس د كبر او تفاخر په طور اووې چه د مال او طاقت په اعتبار سره زه ستا نه زيات يم. پس يو كرت هغه خپل باغ ته داخل شو او د هغې ليدو سره ئې اووې چه زما خيال نشته چه دا باغ به چرته برباد شى. او زما خيال نشته چه قيامت به قائم شى
هغه بل سړى د هغه په تكبر او كفر باندې هغه ته تنبيه وركړه او وې وئيل چه تا له داسې نه دى وئيل پكار. د هغې نه روستو ئې ورته اووې ﴿ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا () فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴾ (الكهف : ٣٩. ٤٠)
يعنى كه ته ما په مال او اولاد كښې د خپل ځان نه كم وينې نو ماته هغه وخت نزدې معلوميږى چه ماته به زما رب ستا د باغ نه غوره باغ راكړى او ستا په دې باغ باندې به څه تقديرى آفت راوليږى. چه په هغې سره به هغه بالكل صفا ميدان پاتې شى (بيان القران. سورة الكهف ج ٢ ص ٤١٢)
علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله د دې په تفسير كښې فرمائى يعنى يوه ګرم اوږ به پرې راشى يا څه افت سماوى به پرې نازل شى كوم چه به ستا د تكبر او تجبر په سزا كښې باغ لره تباه او برباد كولو سره هوار ميدان كړى (تفسير عثمانى. تحت الاية المذكورة. ص ٣٨٨)
د دې نه معلومه شوه چه صعيد بالكل صفا زمكې او هموار ميدان ته وائى په هغې كښې د تراب يا غبار وغيره د كيدو يا نه كيدو هيڅ قيد نشته

٢) قال ابن منظور فى اللسان : وقال ابو اسحاق (الزجاج) : الصعيد وجه الارض قال : لا اعلم بين اهل اللغة خلافا فيه ان الصعيد وجه الارض. (لسان العرب. مادة صعد : ج ٧ ص ٣٤٣. ٣٤٤. كذا فى تاج العروس. فصل الصاد من باب الدال : ج ٢ ص ٣٩٨. ٣٩٩. معجم الصحاح. مادة صعد : ص ٥٩)

٣) ففى الموسوعة الفقهية : اتَّفَقَ الْفُقَهَاءُ عَلَى جَوَازِ التَّيَمُّمِ بِالصَّعِيدِ الطَّاهِرِ . وَهُوَ شَرْطٌ عِنْدَ الْجُمْهُورِ . فَرْضٌ عِنْدَ الْمَالِكِيَّةِ . قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ وَقَدِ اخْتَلَفُوا فِي الْمُرَادِ بِالصَّعِيدِ هَلْ هُوَ وَجْهُ الْأَرْضِ أَوِ التُّرَابُ الْمُنْبِتُ ؟ أَمَّا جَوَازُ الْمَسْحِ عَلَى التُّرَابِ الْمُنْبِتِ فَبِالْإِجْمَاعِ . وَأَمَّا غَيْرُهُ مِمَّا ..... [بقيه برصفحه آئنده...

د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله مسلك امام شافعي او امام احمد رحمهما الله فرمائي چه تيمم صرف په خاورې سره جائز دې. ځکه چه د صعيد اطلاق د هغوی په نزد صرف په غبار والا خاوره او تراب منبت وغيره باندې کيږي. لهذا فراخه ميدان که سخت وي يا نرم، هم دغه شان د شګو په ډيرکي وغيره باندې تيمم کول جائز نه دي

او که ورسره خاوره ګډه شي نو په کومه حصه چه خاوره ده هغې ته ﴿صعيد﴾ ونيلې شي او په هغې سره به تيمم کول جائز وي، په بلې حصې سره نه

هم دغه شان په شګه زمکه، ختې او لوټې او کچه ښختو باندې که غبار وي نو تيمم پرې جائز دې ګيڼې نه دې (١)

د امام احمد رحمه الله نه يو روايت دا دې چه د غبار والا خاورې سره سره په شګه زمکه او شګې باندې هم تيمم جائز دې

بعض حنابله په دواړو اقوالو کښې دا تطبيق کړې دې چه په کوم قول کښې د رمل نه منع کړې شوې ده يعنې صرف په تراب سره د تيمم جواز خاص کړې شوې دې، د دې نه مراد رمل غير ذی غبار دې او په کوم کښې چه ئې اجازت ورکړې دې د هغې نه مراد د غبار والا دې (٢)

د امام ابويوسف رحمه الله قديم قول هم دا دې. بيا هغه د امام شافعي رحمه الله د قول طرف ته رجوع اوکړه. يعنې صرف په تراب منبت سره د جواز قائل شو، هم دا د هغه اخري قول دې (٣)

د امام مالک رحمه الله مسلک د امام مالک رحمه الله په نزد په ﴿صعيد﴾ سره تيمم کول جائز دی او صعيد

بقيه ازگذشته اعلَى وَجْه الأَرْض . فَقَد اخْتَلَفَ الْفُقَهَاء فيه. (الموسوعة الفقهية. تيمم ج ١٤ ص ٢٦٠. (الاستذكار. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ٣٥٣)

وقال ابن عبدالبر فى التمهيد:اجمع العلماء على ان التيمم بالتراب ذى الغبارجائز.(فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر.كتاب الطهارة ج١ ص٤٨١) كذا فى البناية شرح الهداية للعينى رحمه الله ج١ ص٥٣٢.

(١) كتاب الام. (موسوعة الامام الشافعى) كتاب الطهارة. باب التراب الذى يتيمم به ولا يتيمم ج ١ ص ١٩٧. ١٩٨. دارقتيبة. كذا فى الوسيط ج ١ ص ٤٤٣. وحلية العلماء ج ١ ص ١٨٣. ونهاية المحتاج ج ١ ص ٢٨٩. والمجموع مع المهذب ج ٢ ص ٢١٢. ومغنى المحتاج ج ١ ص ٩٦. ٩٧

وقال موفق الدين ابن قدامة : ﴿وجملة ذلک انه لا يجوز التيمم الا بتراب طاهر ذى غبار يتعلق باليد﴾ (المغنى لابن قدامة. كتاب الطهارة. باب التيمم بالصعيد الطيب وما هو؟ ج ١ ص ١٥٥. دار الفكر بيروت. كذا فى المحلى بالاثار. كتاب التيمم ج ١ ص ٣٧٧. ٣٨٩. وكشاف القناع ج ١ ص ١٩٧. ١٩٨

(٢) المغنى ج ١ ص ٢٥٦

(٣) قال الامام السرخسى رحمه الله : وكان ابو يوسف رحمه الله يقول اولا : لا يجوز التيمم الا بالتراب والرمل. ثم رجع فقال : لا يجزئه الا بالتراب الخالص. وهو قول الشافعى رحمه الله. (المبسوط. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ٢٤٦) كذا فى بدائع الصنائع. كتاب الطهارة. فصل فيما يتيمم به. ج ١ ص ٣٣٥. والبناية للعينى رحمه الله : ج ١ ص ٥٣٢. والكفاية فى شرح الهداية بهامش فتح القدير ج ١ ص ١١٢ والسعاية لعلامة اللكنوى رحمه الله ج ١ ص ٥٥٢.

د هغه په نزد وجه الارض ته ونيلې شي. لهذا په كانړي، غر، شګې او خاورې وغيره چه څه هم په وجه الارض وي په هغې سره تيمم كول جائز دي. (۱)
بعض څيزونو باندې د تيمم په جواز كښې اختلاف سره سره د احنافو مسلك هم د مالكيانو په شان دې. يعني حضرات طرفين رحمهما الله هم د جنس الارض سره سره په هغه څيز باندې هم د تيمم د جواز قائل دي كوم چه د زمكې نه پيدا كيږي لكه د چونې كانړي، هړتال. ګچ (۲) او سنګ مرمر وغيره (۳)

د امام ابوحنيفه او امام محمد رحمهما الله مسلك: د حضرات طرفين رحمهما الله مسلك دا دې چه كوم څيز د زمكې د جنس نه وي كه هغه پاك وي نو په هغه سره تيمم جائز دې اګر چه غبار پرې نه وي او كه هغه د زمكې د جنس نه نۀ وي نو د هغې نه د جواز تيمم دپاره په هغه باندې د غبار كيدل شرط دي (۴)

د زمكې د جنس كيدو او نه كيدو معيار: بيا حضرات فقهاء كرام د زمكې د جنس نه د يو څيز د كيدو او نه كيدو معيار دا بيان كړې دې چه هر هغه څيز چه په اور باندې سوزيدو سره ايره شي لكه اونه لرګي وغيره. هم دغه شان هر هغه څيز چه په اور باندې غرميدو سره نرم شي او ويلې شي، لكه اوسپنه. تانبه. پيتل. سرۀ زر، سپين زر او شيشه وغيره او هر هغه څيز چه زمكه ئې خوري، لكه غنم. اوربشې او نورې تولې دانې، هغه به د زمكې د جنس نه نۀ حسابيږي. او كوم چه داسې څيزونه نه وي هغه به د زمكې د جنس نه حسابيږي (۵)

---

(۱) الموطاء. كتاب الطهارة. باب تيمم الجنب ج ۱ ص ۵۷. (فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر. كتاب الطهارة ج ۱ ص ۴۸۰)
كذا فى الاستذكار. كتاب الطهارة، باب التيمم ج ۱ ص ۳۵۲، وشرح الزرقانى. كتاب الطهارة. باب تيمم الجنب ج ۱ ص ۱۱۴، واوجز المسالک ج ۱ ص ۵۷۷، والموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۶۰. والمنتقى. كتاب الطهارة. باب تيمم الجنب. ج ۱ ص ۴۳۶، والمدونة الكبرى. باب ما جاء فى المجدور والمحصوب. ج ۱ ص ۴۶. وبداية المجتهد. الباب الخامس : فيما تصنع به هذه الطهارة ج ۲ ص ۳۹
(۲) سره چونه. د ابادئ مساله. (القاموس الوحيد ص ۳۶۳)
(۳) الموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۶۰. بداية المجتهد. الباب الخامس. فيما تصنع به هذه الطهارة ج ۲ ص ۳۹.
(۴) قال فى السعاية : ان ما يضرب عليه منقسم الى قسمين : احدهما : ما هو من جنس الارض. وثانيهما : ما ليس من جنس الارض ... فالقسم الثانى لا يجوز به التيمم ما لم يكن عليه غبار. فيمسح به وجهه ويديه. والقسم الاول يجوز به التيمم، ولو لم يكن عليه غبار. بشرط ان يكون طاهرا. (ج ۱ ص ۵۲۰)
وانظر مذهب الحنفية فى الهداية ج ۱ ص ۵۰. وفتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲. وبدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۳۵. والبناية للعينى ج ۱ ص ۵۳۲. والمبسوط للسرخسى ج ۱ ص ۲۴۶. والكفاية بهامش فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲. وتحفة الفقهاء. باب التيمم ج ۱ ص ۴۴. ومجمع الانهار ج ۱ ص ۳۸. والدر المختار مع رد المختار ج ۲ ص ۹۹. ۱۰۰
(۵) السعاية ج ۱ ص ۵۲۰. كذا فى بدائع الصنائع. كتاب الطهارة فصل فيما يتيمم به ج ۱ ص ۳۳۹

بيا په اصل مسئله کښې د اتفاق نه پس د حضرات طرفين رحمهما الله خپل مينځ کښې په دې اختلاف دې چه په کوم څيز سره تيمم کولې شي دهغه د يو جزء د لاسونو سره لګيدل ضروري دي يا نه؟ نو د امام محمد رحمه الله په نزد دا ضروري دي، او د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد دا ضروري نه دي.

د امام محمد رحمه الله په نزد اصل دا دې چه د ﴿صعيد﴾ يو جزء استعمال کړې شي. او دا په هغه صورت کښې ممکنه ده چه په لاسونو باندې څه نه څه اولګيږي.

او د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد اصل دا ده چه په لاسونو سره وجه الارض مسح کړې شي او هغه په خپلو اندامونو باندې رابنکلې شي، برابره خبره ده که په لاسونو باندې څه لګي يا نه لګي.

د دې اختلاف ثمره ده دا ده چه د امام صاحب په نزد د چونې په کانړي، هړتال او ګچ، تورې، سرې او سپين ختې، سپا کانړي، په خته باندې ليو کړې شوې ديوال، په چونې سره ليو کړې شوی ديوال، غريزې مالګه، پخې ښختې او خالص ختې سره جوړې شوی تيکرې. په لونده زمکه، په لونده خته، ياقوت، فيروز، زمرد، مرجان او زبرجد وغيره سره تيمم کول جائز دي.

او د امام محمد رحمه الله په نزد چونکه په دې څيزونو باندې لاسونو سره غبار وغيره نه لګيږي، په دې وجه په دې باندې به تيمم جائز نه وي. لهذا که په دې باندې غبار وي، يا دا څيزونه ميده شوې وي نو بيا به د امام محمد رحمه الله په نزد په دې تيمم جائز وي. (١)

د امام محمد رحمه الله دليل : د امام محمد رحمه الله دليل دا دې چه مامور به ﴿صعيدا﴾ لره استعمالول دي او د هغې استعمال به په دې صورت کښې وي چه کله هغه د لاسونو سره اولګي. باقي صرف په سخت او غوړ (صفا) څيز باندې لاس وهلو ته استعمال نه وائي. (٢)

د امام ابوحنيفه رحمه الله دليل دا دې چه په مامور به ﴿صعيد﴾ سره مطلقا تيمم کول جائز دي، ﴿من غير شرط الالتزاق﴾ لهذا مطلق لره بغير د څه دليل نه مقيد کول صحيح نه دي.

باقي د امام محمد رحمه الله دا فرمائيل چه استعمالول ئې شرط دي، دا خبره صحيح نه ده، حکه

---

(١) قال العلامة الكساني رحمه الله: ثم اختلف أبو حنيفة ومحمد فيما بينهما . فقال أبو حنيفة : يجوز التيمم بكل ما هو من جنس الأرض . التزق بيده شيء أو لا .

وقال محمد : لا يجوز إلا إذا التزق بيده شيء من أجزائه . فالأصل عنده أنه لا بد من استعمال جزء من الصعيد . ولا يكون ذلك إلا بأن يلتزق بيده شيء . (وعند) أبى حنيفة هذا ليس بشرط . وإنما الشرط : مس وجه الأرض باليدين وإمرارهما على العضوين .

وإذا عرف هذا فعلى قول أبى حنيفة يجوز التيمم بالجص والنورة والزرنيخ والطين الأحمر والأسود والأبيض . والكحل والحجر الأملس والحائط المطين والمجصص والملح الجبلى دون المائى والمرداسنج المعدنى والآجر والخزف المتخذ من طين خالص . والياقوت والفيروزج والزمرد والأرض الندية والطين الرطب . (وعند) محمد إن التزق بيده شيء منها بأن كان عليها غبار أو كان مدقوقا يجوز . وإلا فلا. (بدائع الصنائع، كتاب الطهارة، فصل فيما يتيمم به ج ١ ص ٣٣٩، ٣٤٠) كذا في موسوعة الفقهية ج ١٤ ص ٢٦١

(٢) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٤٠

چه په دې سره خو به د مخ تغيير لازميږى، کوم چه د مثله مشابه دې. هم دا وجه ده چه په احاديثو کښې د ضرب لګولو نه پس د لاسونو د څنډلو حکم کړې شوې دې. لهذا د تيمم شرط دا دې چه په وجه الارض باندې وهلې شوې لاسونه په مخ او لاسونو باندې راکاږى. او دا حکم تعبدى غير معقول المعنى دې، چه د هغې حکمت الله پاک ته معلوم دې. (۱)

د مذاهبو حاصل دا دې چه د حضرات شوافع، حنابله او احنافو نه امام ابويوسف رحمه الله صرف په تراب سره د جواز تيمم قائل دې. او (دامام احمد رحمه الله) په يو روايت کښې (او د امام ابويوسف رحمه الله په قول قديم کښې) شږه هم په دې کښې داخلوى.

او حضرات مالکيه او طرفين د هر هغه څيز نه د تيمم د جواز قائل دى کوم چه د زمکې د جنس نه وى، يا على وجه الارض وى.

د حضرات شافعيه او حنابله دلائل : اولنې دليل، ايت کريمه : د دې حضراتو اولنى استدلال د سورة المائده د آيت کريمه نه دې ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ﴾(۲) تاسو په پاکې زمکې سره تيمم اوکړئ، يعنى په خپلو مخونو او لاسونو سره د هغې نه لاس راکاږئ.

طريقه د استدلال : دا ده چه د ﴿ منه ﴾ ضمير مجرور ﴿ تراب ﴾ ته راجع دې، چه د هغې تقاضه دا ده چه د خاورې يو جزء په تيمم کش استعماليدل پکار دى او دا د غبار والا څيزونو نه بغير ممکن نه ده. لهذا د خاورې نه علاوه په شږه، درئ او کانړى وغيره باندې تيمم جائز نه دې. (۳)

د ذکر شوى استدلال جواب : د احنافو او مالکيانو د طرف نه دا دې چه د ﴿ منه ﴾ ضمير مجرور لره د تراب (يا صعيد) طرف ته راجع کول محل نظر دى، مونږ ته تسليم نه دى. بلکه دا ضمير د حدث طرف ته راجع دې، مطلب به دا وى چه د دې حدث نه تيمم اوکړئ او د خپل لاسونو او مخونو مسح اوکړئ. (۴)

د ذکر شوى استدلال دويم جواب : که على سبيل التنزل دا تسليم هم کړې شى چه دا ضمير صعيد ته راجع دې نو بيا هم د دې نه استدلال تام نه دې ځکه چه ﴿ من ﴾ د ابتداء غايت دپاره دې لکه ﴿ سرت من البصرة ﴾ وغيره کښې. نو اوس به دا آيت کريمه صرف په دې خبره دلالت کوى چه د تيمم ابتداء دې په صعيد سره اوکړې شى، اشتراط تراب به بيا هم د دې مدلول نه وى.

او د دې توجيه دليل په سورة النساء کښې ذکر شوې هم دا آيت تيمم دې ﴿ فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ

---

(۱) البدائع، كتاب الطهارة، فصل فيما يتيمم به ج ۱ ص ۳۴۰

(۲) المائدة : ۶

(۳) فقال ابن قدمة : ولنا، الاية فان الله سبحانه وتعالى امر بالتيمم بالصعيد، وهو التراب، فقال : ﴿ فامسحوا بوجوهكم وايديكم منه ﴾ ولا يحصل المسح بشئ منه الا ان يكون ذا غبار يعلق باليد. (المغنى ج ۱ ص ۱۵۶) كذا فى الموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۲۶۲، والسعاية ج ۱ ص ۵۲۴، والفقه الاسلامى وادلته ج ۱ ص ۵۹۰

(۴) السعاية ج ۱ ص ۵۲۴

وَاَيۡدِيۡكُمۡ ﴾[1] هلته د ﴿ منه ﴾ ذکر نشته، چه د هغې نه معلومه شوه چه د تراب استعمال د تیمم د صحت دپاره شرط نه دې ځکه چه که دا شرط وې نو هلته به په سورة النساء کښې هم د دې ذکر وې [2]

د حضرات شافعیه وحنابله جواب : د شافعیه وحنابله د طرف نه دا جواب ورکولې شی چه د سورة النساء آیت کریمه مطلق دې او د سورة المائدة آیت کریمه مقید دې، او دا خبره د اصول مقرره نه ده چه کله مطلق او مقید په یوه حادثه (او مسئله) کښې راشی نو مطلق بالاتفاق په مقید باندې محمول کولې شي، لهذا دلته به هم مطلق په مقید باندې محمول کولې شی. ځکه چه حادثه په دواړو ځایونو کښې یوه ده او دا به وئیلې شی چه سورة النساء (کومه چه مطلق ده په دې) کښې هم ﴿ منه ﴾ متصور دې

او بله خبره دا ده چه لفظ د ﴿ من ﴾ د تبعیض په معنی کښې حقیقت دې او په نورو معانی کښې مجاز او دا اصل هم معلوم او مقرر دې چه بغیر د څه ضرورت داعیه نه حقیقت پریخودلو سره مجاز نه شی اختیار کیدلې، لهذا لفظ د ﴿ من ﴾ به دلته د تبعیض په معنی کښې اخستلې شی، ۀ د ابتداء په معنی کښې. [3]

د احناف او مالکیانو د طرف نه جواب : دا دې چه دلته مطلق او مقید د اسباب متعلق وارد شوې دی او په داسې صورت کښې مطلق په مقید باندې نه شی محمول کیدلې. ځکه چه په اسباب کښې څه تراخم نه وی.

او هر چه د ﴿ من ﴾ د حقیقی او مجازی معنی تعلق دې، نو مونږ ته دا خبره تسلیم نه ده چه تبعیض د هغه معنی حقیقی ده، بلکه ډیرو حضراتو د دې تصریح کړې ده چه د ﴿ من ﴾ معنی حقیقی ابتداء غایت ده او باقی معانی هم د هغه طرف ته واپس کیږی.

که د دې نه علاوه دا تسلیم هم کړې شی چه لفظ د ﴿ من ﴾ دلته د تبعیض دپاره ده. نو بیا په مسح کولو سره به مشابهت بالمثله لازمیږی، کوم چه بالاجماع قبیح دې. لهذا په ځمکه باندې لګولې شوې لاس به د هغې قائم مقام جوړیږی او هم په هغې سره به د مخ وغیره مسح کولې شی. [4]

بل دلیل، د سیدنا حذیفه رضی الله عنه روایت : د حضرات شوافع او حنابله دویم استدلال په مسلم کښې د سیدنا حذیفه رضی الله عنه د روایت نه دې چه په هغې کښې دی :

---

[1]) النساء : ۴۳

[2]) السعایة ج ۱ ص ۵۲۴، ۵۲۵

[3]) السعایة ج ۱ ص ۵۲۵

[4]) السعایة ج ۱ ص ۵۲۵

﴿وجعلت لنا الأرض كلها مسجدا وجعلت تربتها لنا طهورا إذا لم نجد الماء﴾ (۱)
يعنى پوره زمكه زمونږ دپاره مسجد جوړ كړې شوې دې او د دې زمكې، خاوره زمونږ دپاره پاكولې مقرر كړې شوې دې، كه اوبه ملاؤ نه شي.
وجه د استدلال ئې دا ده چه په بخارى او مسلم كښې چه د سيدنا جابر رضي الله عنه په روايت كښې كوم ﴿وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا﴾ (۲) راغلې دې چه زما دپاره زمكه مسجد او پاكونكې مقرر كړې شوې دې، راغلې دې هغه عام دې چه په دې كښې پوره زمكې ته طهور وئيلې شوې دې، او د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت خاص دې چه پكښې صرف د زمكې يو جزء ته يعنى خاورې ته طهور وئيلې شوې دې، او عام به په خاص باندې محمول كولې شي.
يا به داسې وئيلې شي چه په مسلم كښې ذكر شوې د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت په صحيحين كښې د ذكر شوى د جابر رضي الله عنه روايت دپاره مخصص دې. لهذا صرف په خاورې سره به تيمم جائز وى. (۳)
د استدلال يو تقرير داسې هم بيان كړې شوې دې چه د سيدنا حذيفه رضي الله عنه په ذكر شوى روايت كښې اول پوره زمكې ته مسجد وئيلې شوې دې، بيا ئې د هغې نه د زمكې خاوره خاص كولو سره هغې ته طهور اووې. دا د دې خبرې دليل دې چه طهوريت د زمكې د خاورې سره خاص دې، كه هغه د ټولې زمكې دپاره عام وې نو هغه به جدا په داسې صنيع سره د ذكر كولو ضرورت نه وو. (۴)

د دليل مذكور جواب: بعض حضراتو د دې جواب داسې كړې دې چه په لفظ د ﴿تربة﴾ سره استدلال صحيح نه دې، ځكه چه ﴿تربة﴾ هغه ځائې ته وئيلې شي چرته چه خاوره او د هغه د جنس نور څيزونه وى. (۵)

د حافظ ابن حجر رحمه الله جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله د جواب الجواب په طور فرمانى چه د ابن خزيمه په روايت كښې لفظ د ﴿تراب﴾ راغلې دې (۶) هم دغه شان امام احمد او بيهقى په حسن

---

(۱) مسلم، كتاب المساجد مواضع الصلاة، رقم ۱۱۴۸
(۲) الحديث اخرجه البخارى فى كتاب التيمم رقم ۳۳۸، ومسلم فى صحيحه فى كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ۱۱۶۳، والنسائى فى سننه، فى كتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد الطيب رقم ۴۳۲
(۳) شرح المواهب للزرقانى ج ۷ ص ۱۰۴، ۱۰۵، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۸، عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶، شرح النووى على مسلم ج ۵ ص ۷، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۳، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸
(۴) فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۳، ۳۱۴
(۵) شرح المواهب اللدنية ج ۷ ص ۱۰۵، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۸، البناية للعينى رحمه الله ج ۱ ص ۵۳۳، عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸
(۶) رواه ابن خزيمه فى صحيحه عن حذيفه بن اليمان رضى الله عنه وفيه : .....[بقيه برصفحه آئنده...

سند سره د سيدنا على رضي الله عنه نه روايت ذكر كړې دې چه د هغې الفاظ داسې دى : ﴿ وجعل التراب لى طهورا ﴾[1] چه پكښې د خاورې تخصيص او تصريح ده.

بيا حافظ صاحب فرمائيلې دى چه د دې تقويت د دې خبرې نه كيږى چه د حديث مقصد اظهار تشريف او تخصيص دې، لهذا كه تيمم د خاورې نه علاوه په بل يو څيز هم جائز وې نو د خاورې په ذكر باندې په اكتفاء او اقتصار نه شو كيدلې.[2]

د محقق عينى رحمه الله جواب : محقق عينى رحمه الله د دواړو دليلونو جواب وركولو سره فرمائى چه هر چه د مسلم په روايت كښې د سيدنا حذيفه رضي الله عنه د روايت تعلق دې، پس د دې الفاظو په ذكر كولو كښې ابو مالك الاشجعى تفرد اختيار كړې دې.[3] لهذا هغه معتبر نه دى.

او امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت د سيدنا جابر رضي الله عنه د روايت دپاره مخصص منل صحيح نه دى، ځكه چه د تخصيص مطلب خو دا وى چه د حكم عام نه يو داسې څيز لره خارج كول كوم ته چه عموم شامل وى، او د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت يو څيز هم نه دې خارج كړې، بلكه هغه خو د يو فرد تعين كړې دې كوم ته چه مخكښې اسم هم شامل وو.

يعنى د سيدنا جابر رضي الله عنه روايت كښې ﴿ ارض ﴾ ته طهور وئيلې شوې دې او د سيدنا حذيفه رضي الله عنه په روايت كښې تراب ته، او ظاهردى چه ارض تراب ته شامل دې او د دواړو حكم يو دې، د تخصيص مطلب خو به دا وى چه تراب د ارض د حكم نه خارج اومنلې شى، يعنى هغه طهور نه وى حال دا چه داسې خو نه ده.

د دې حاصل دا دې چه : مخصص دپاره ضرورى ده چه هغه د عام حكم منافى وى، او دلته د دواړو حكم يو شان دې. او دا هم داسې دې لكه د الله پاك فرمان ﴿ فيهما فاكهة ونخل ورمان ﴾[4]

بقيه ازگذشته..] جعلت الارض كلها مسجدا، وجعل ترابها لنا طهورا. (جماع ابواب التيممو باب ذكر الدليل على من وقع عليه اسم التراب فالتيمم به جائز عند الاعواز من الماء..... رقم ۲۶۴. ج ۱ ص ۱۶۶.

[1]) اخرجه البيهقى باسناد فيه كلام عن محمد بن الحنفية انه سمع على بن ابى طالب يقول ..... وفيه : وجعل لى التراب طهورا (السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب الدليل على ان الصعيد الطيب هو التراب. رقم ۱۰۲۴. ج ۱ ص ۳۲۸.

وقال ابن التركمانى فى الجوهر النقى : فيه ما تقدم من المباحث، غير ان فى سنده عبدالله بن محمد بن عقيل، وقد تقدم فى باب لا يتطهر بالماء المستعمل، قول البيهقى : اهل العلم مختلفون بالاحتجاج بروايه. (الجوهر النقى بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۲۸)

[2]) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۸، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸

[3]) ابو مالك الاشجعى د مسلم په ذكر شوى روايت كښې يو راوى دې. سند داسې دې : حدثنا ابوبكر بن ابى شيبة، قال حدثنا محمد بن فضيل، عن ابى مالك الاشجعى، عن ربعى، عن حذيفه .... (رقم : ۱۱۴۸)

[4]) الرحمن : ۶۸

او په دې فرمان كښې چه ﴿ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ ﴾ [1] چه دلته د لفظ (فاكهة او ملائكة) په مشمولاتو كښې د بعض تعيين اوكړې شو تشريفا ، او حال دا چه كهجورې او انار په فاكهه كښې داخل او شامل دى، هم دغه شان جبرائيل او ميكاييل عليهما السلام هم په ملائكو كښې داخل دى، خو هغوى جدا تشريفا ذكر كړې شو. هم دغه شان د سيدنا حذيفه رضي الله عنه په روايت كښې هم د خاورې ذكر د فرد واحد تعيين براء تشريف د قبيل نه دې. [2]

هم دا جواب محقق ابن الهمام وركړې دې. [3] او هم دا جواب د ابن خزيمه، مسند احمد او د بيهقى د هغه روايت هم دې چرته چه لفظ د ﴿ تراب ﴾ راغلې دې، يعنى هلته تشريفا د فرد واحد تعيين كړې شوې دې. [4]

د ذكر شوى دليل دويم جواب : او د دې دويم جواب دا دې چه په دې احاديثو كښې د تراب تعيين په دې وجه كړې شوې دې چه د تراب موندلې كيدل او ملاويدل زيات اغلب دى. په دې وجه نه چه تيمم د تراب سره خاص دې او په غير تراب سره جائز نه دې. [5]

دريم جواب: دريم جواب دا دې چه د ثيمم د جواز مستدل لفظ د ﴿ صعيد ﴾ دې. ﴿ فى قوله تعالى: فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا ﴾ (النساء : ٤٣، المائدة : ۶) نه لفظ ﴿ تراب ﴾ او صعيد د زمكې د پاسه حصې ته وئيلې شى كه هغه خاوره وى، يا داسې كمرچه په هغه باندې خاوره نه وى، يا بل څه څيز [6] كما سنذكره

د مولانا عبدالحئ رحمه الله جواب : مولانا عبدالحئ لكهنوى رحمه الله فرمائى چه د سيدنا حذيفه رضي الله عنه د روايت نه استدلال صحيح نه دې، ځكه چه په دې باب كښې احاديث په مختلف الفاظو سره راغلې دى په بعض كښې لفظ د ﴿ تراب ﴾ او په بعض كښې لفظ د ﴿ ارض ﴾ راغلې دې.

پس په بخارى او مسلم كښې د سيدنا جابر رضي الله عنه په روايت كښې لفظ د ﴿ ارض ﴾ راغلې دې: ونصه: ﴿ وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾ كذا عند الترمذى.

په ابن ماجه كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه او سيدنا ابوذر رضي الله عنه په روايت كښې دى ﴿ وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾

په مسند احمد كښې د سيدنا انس رضي الله عنه په روايت كښې دى ﴿ جعلت لى كل ارض طيبة مسجدا وطهورا ﴾

او په ابوداؤد كښې د سيدنا ابوذر رضي الله عنه په روايت كښې دى : ﴿ جعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾

---

[1] البقرة : ۹۸

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

[3] فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۳

[4] عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

[5] پورته حواله جات

[6] عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

هم دغه شان په بعض رواياتو كښې ﴿ عليك بالصعيد ﴾ الفاظ دى او په بعض رواياتو كښې د ﴿عليكم بالارض﴾ الفاظ دى.

او په دې ټولو الفاظو كښې لفظ د ﴿ ارض ﴾ او ﴿ صعيد ﴾ د ټولو نه اعم دې او د يو څيز د بعض اجزاء په تخصيص كولو سره دا نه لازميږى چه حكم د هغه جزء سره متعلق او هم د هغې سره خاص دې خاص طور سره چه كله هغه د عام لفظ سره هم راغلې وى، هو هلته د خاص لفظ سره حكم متعلق كول او په هغې كښې منحصر كول صحيح نه دى. لهذا دلته هم د تيمم په سلسله كښې تراب، صعيد او ارض الفاظ راغلې دى او تراب د دې نه خاص دې. لهذا د عام الفاظو (صعيد او ارض) په موجودګئ كښې د تيمم حكم صرف د تراب سره معلق كول او هم په هغې كښې منحصر كول اصولاً صحيح نه دى. ([1])

دريم دليل د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما اثر: سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ كښې د ﴿ صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ تفسير په ﴿ ترابا منبتا ﴾ سره كوى، چه د هغې نه حضرات شافعيه او حنابله د جواز تيمم دپاره د تراب منبت وغيره په شرط باندې استدلال كوى. ([2])

اصل كښې امام رافعى رحمه الله په فتح العزيز شرح الوجيز كښې د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما او سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه ﴿ صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ تفسير په ﴿ ترابا طاهرا ﴾ سره نقل كړې دې. ([3])

حافظ ابن حجر رحمه الله په تخليص الحبير كښې فرمائى چه د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې باره كښې ماته تفسير نه دې ملاؤ شوې.

او هر چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د تفسير تعلق دې، پس هغه امام بيهقى رحمه الله د ﴿قابوس بن ابى ظبيان عن ابيه ﴾ په طريق سره نقل كړې دې چه سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فرمائى: ﴿ اطيب الصعيد حرث الارض ﴾ ([4])

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې نه روستو د تفسير ابن ابى حاتم او تفسير ابن مردويه حواله هم وركړې ده. ([5]) ليكن ماته نه دى ملاؤ شوې.

---

[1]) السعاية ج ١ ص ٥٢٣، ٥٢٤

[2]) الهداية ج ١ ص ٥٠، الموسوعة الفقهية المقارنة للامام القدورى ج ١ ص ٢١٠، البناية للعينى ج ١ ص ٥٣٢، ٥٣٣، الكفاية ج ١ ص ١١٢

[3]) ونصه : (فتيمموا صعيدا طيبا) عن ابن عمر وابن عباس رضى الله عنهم : اى ترابا طاهرا. (فتح العزيز بهامش المجموع، كتاب التيمم، الباب الثانى فى كيفية التيمم ج ٢ ص ٣١٠)

[4]) ولفظه عند البيهقى : عن ابن عباس قال : الصعيد الحرث حرث الارض. (السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب الدليل على ان الصعيد الطيب هو التراب، رقم (١٠٢٦) ج ١ ص ٣٢٨.

[5]) فقال ورواه ابن ابى حاتم فى تفسيره بلفظ : اطيب الصعيد تراب الارض. واورده ابن مردويه فى تفسيره من حديث ابن عباس : وليس مطابقا لما ذكره الرافعى. (تلخيص الحبير، كتاب التيمم) رقم: ٢٠١، ١/٣٩٦)

د احنافو او مالكيانو د طرف نه د ذكر شوى استدلال جواب : احناف او مالكيان د دې په جواب كښې فرمائى چه د ابن عباس رضي الله عنهما د كوم اثر نه چه استدلال كړې شوې دې د هغې الفاظ داسې دى : ﴿ اطيب الصعيد حرث الارض ﴾ يعنى د ټولو نه پاكه خاوره زرغونه كونكې خاوره ده. چه د هغې مطلب دا دې چه د ټولو نه پاكونكې خاوره زرغونه كونكې خاوره ده او غير منبت هم طيب او پاكه ده، لهذا اول خو د دې نه استدلال كول او تراب منبت لره خاص كول صحيح نه دى. (١)

د ذكر شوى استدلال دويم جواب : دا دې چه دا لفظ ﴿ طيب ﴾ مشترك.دې په ډير معانى كښې پس د دې معنى طاهر هم راځى. حلال هم او منبت هم.
په آيت كريمه ﴿ كُلُوا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ﴾ (٢) او ﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ (٣) كښې طيب په معنى د حلال راغلې دې
هم دغه شان يو آيت : ﴿ والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذى خبث لايخرج الانكدا ﴾ (٤) كښې طيب د منبت په معنى كښې راځى.
او اكثر دا د طاهر په معنى كښې راځى، او دلته بالاجماع د دې نه طاهر مراد دې. ځكه چه طهارت د دې دپاره شرط دې، ځكه چه نجس څيز طهور نه وى، لهذا دا به د طاهر په معنى باندې محمول كولې شى، ځكه چه په مقام د طهارت كښې هم دا معنى زياته مناسب ده، او دليل د دې دا دې چه د دې آيت كريمه په اخر كښې الله پاك فرمائى : ﴿ وَلٰكِنْ يُّرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ ﴾ او د منبت والا معنى په دې مسئله كښې هيڅ اثر او دخل نشته، هم دا وجه ده چه كه تراب منبت نجس وى نو په هغې سره بالاتفاق تيمم جائز نه دې، لهذا د ﴿ طيبا ﴾ معنى به ﴿ طاهرا ﴾ وى نه ﴿منبتا ﴾ (٥) په دې باندې دا اشكال راځى چه په آيت كريمه كښې د طيب ذكر د ارض سره راغلې دې، لهذا د انبات والا معنى مراد كول په دې مقام كښې زياته مناسبه ده
علامه عينى رحمه الله د دې جواب دا وركړې دې چه د دې آيت كريمه اخرى حصه په دې خبره باندې دلالت كوى چه طيب نه مراد طاهر دې، ځكه چه كه د ﴿ طيبا ﴾ نه مراد ﴿ منبتا ﴾ وې، نو د آيت په اخره كښې به د ﴿ ليطهركم ﴾ په ځائې ﴿ لتزرعوا ﴾ وغيره وې، ځكه چه زرع د انبات زيات مناسب دې نه تطهير. (٦)

---

(١) السعاية ج ١ ص ٥٢٣
(٢) البقرة ٥٧، ١٧٢
(٣) البقرة : ٢٦٧
(٤) الاعراف : ٥٨
(٥) البناية للعينى ج ١ ص ٥٣٥، السعاية ج ١ ص ٥٢٣، فتح القدير ج ١ ص ١١٣، الهداية ج ١ ص ٥٠
(٦) البناية للعينى ج ١ ص ٥٣٥

د احنافو او مالكيانو د طرف نه د ذكر شوى استدلال جواب: احناف او مالكيان د دې په جواب كښې فرمائى چه د ابن عباس رضي الله عنهما د كوم اثر نه چه استدلال كړې شوې دې د هغې الفاظ داسې دى: ﴿ اطيب الصعيد حرث الارض ﴾ يعنى د ټولو نه پاكه خاوره زرغونه كونكې خاوره ده. چه د هغې مطلب دا دې چه د ټولو نه پاكونكې خاوره زرغونه كونكې خاوره ده او غير منبت هم طيب او پاكه ده، لهذا اول خو د دې نه استدلال كول او تراب منبت لره خاص كول صحيح نه دى. ([1])

د ذكر شوى استدلال دويم جواب: دا دې چه دا لفظ ﴿ طيب ﴾ مشترك دې په ډير معانى كښې پس د دې معنى طاهر هم راځى، حلال هم او منبت هم.
په آيت كريمه ﴿ كُلُوا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ﴾ ([2]) او ﴿ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ ([3]) كښې طيب په معنى د حلال راغلې دې.

هم دغه شان په آيت: ﴿ والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذى خبث لايخرج الانكدا ﴾ ([4]) كښې طيب د منبت په معنى كښې راځى.
او اكثر دا د طاهر په معنى كښې راځى، او دلته بالاجماع د دې نه طاهر مراد دې، ځكه چه طهارت د دې دپاره شرط دې، ځكه چه نجس څيز طهور نه وى، لهذا دا به د طاهر په معنى باندې محمول كولې شى، ځكه چه په مقام د طهارت كښې هم دا معنى زياته مناسب ده، او دليل د دې دا دې چه د دې آيت كريمه په اخر كښې الله پاك فرمائى: ﴿ وَلٰكِنْ يُّرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ ﴾ او د منبت والا معنى په دې مسئله كښې هيڅ اثر او دخل نشته، هم دا وجه ده چه كه تراب منبت نجس وى نو په هغې سره بالاتفاق تيمم جائز نه دې، لهذا د ﴿ طيبا ﴾ معنى به ﴿ طاهرا ﴾ وى نه ﴿منبتا ﴾ ([5]) په دې باندې دا اشكال راځى چه په آيت كريمه كښې د طيب ذكر د ارض سره راغلې دې، لهذا د انبات والا معنى مراد كول په دې مقام كښې زياته مناسبه ده.
علامه عينى رحمه الله د دې جواب دا وركړې دې چه د دې آيت كريمه اخرى حصه په دې خبره باندې دلالت كوى چه طيب نه مراد طاهر دې، ځكه چه كه د ﴿ طيبا ﴾ نه مراد ﴿ منبتا ﴾ وې، نو د آيت په اخره كښې به د ﴿ ليطهركم ﴾ په ځائې ﴿ لتزرعوا ﴾ وغيره وې، ځكه چه زرع د انبات زيات مناسب دې نه تطهير. ([6])

---

[1]) السعاية ج ۱ ص ۵۲۳

[2]) البقرة ۵۷، ۱۷۲

[3]) البقرة : ۲٦۷

[4]) الاعراف : ۵۸

[5]) البناية للعينى ج ۱ ص ۵۳۵، السعاية ج ۱ ص ۵۲۳، فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۳، الهداية ج ۱ ص ۵۰

[6]) البناية للعينى ج ۱ ص ۵۳۵

دې طهارت حاصلول جائز نه وی، پس څنګه چه په مطلقا اوبه عام کیدلو سره دا نه لازمیږی چه د اونې په اوبو او د زمزم وغیره په اوبو سره طهارت حاصلول جائز نه وی، هم دغه شان د خاورې په عام کیدو سره هم دا نه لازمیږی چه په نورو څیزونو سره طهارت حاصلول جائز نه وی. (۱)

د دلیل مذکور دویم جواب : دا دې چه مونږ د طهارت تعلق هم هغه څیز سره منلې دې چه د هغه وجود اعم دې یعنی تراب، خو مونږ په هغې اضافه کړې ده چه د تراب سره سره مو په غیر تراب باندې هم جائز کړې دې کوم چه د زمکې د جنس نه وی نو ګویا مونږ په دې کښې توسیع کړې ده.

او چه کله د ضرورت په بناء اصل تیمم جائز او مشروع شو نو د ضرورت په بنیاد په هغې کښې توسیع هم جائز شوه. (۲)

د اشتراط تراب او رمل دلیل : کوم حضرات چه د تراب سره سره په رمل باندې هم د تیمم د جواز قائل دی، لکه د امام ابویوسف رحمه الله اولنې قول او د امام احمد رحمه الله یو روایت دې، هغه په مسند احمد او بیهقی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی. ونصه:

«عن ابی هریرة: أن ناساً من أهل البادية أتوا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فقالوا: إنّا نكون بالرّمال الأشهر الثلاثة والأربعة، ويكون فينا الجنب والنفساء والحائض، ولسنا نجد الماء. فقال: عليكم بالأرض» (۳)

یعنی بعض بانډچیان د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وې وئیل چه مونږ درې درې، څلور څلور میاشتې په صحرا کښې یو، په مونږ کښې جنبی هم وی او د حیض او نفاس والازنانه هم، او اوبه نه ملاویږی، (نو مونږ څه اوکړو؟) نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زمکه (او د هغې خاوره د تیمم دپاره) استعمالوئ

ظاهره ده چه کله هغوی په شګلنه زمکه باندې وی او رسول الله ﷺ په زمکې سره د تیمم حکم اوفرمائیلو نو د دې لازمی نتیجه او مفهوم هم دا دې چه په شګې سره تیمم کوئ

د ذکر شوی استدلال جواب : د احناف او مالکیانو د طرف نه اول خو دا جواب ورکولې شی چه ذکر شوې روایت ضعیف دې په دې سره استدلال صحیح نه دې

پس محقق ابن الهمام رحمه الله فرمائی: **«وهو حديث يعرف بالمثنى بن الصباح، وقد ضعفه احمد، وابن معين فی اخرين»** (۴)

---

(۱) التجرید للامام القدوری ج ۱ ص ۲۱۳

(۲) التجرید للام القدوری ج ۱ ص ۲۱۳

(۳) اخرجه احمد فی مسنده تحت مسندات ابی هریرة رضی الله عنه. برقم: ۷۷۳۳. والبیهقی فی السنن الکبری فی کتاب الطهارة باب ماروی فی الحائض والنفساء ایکفیهما التیمم عند انقطاع الدم اذا عدمتا الماء؟ رقم (۱۰۳۸)، ۱۱ ۳۳۲، ۳۳۳).

(۴) فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۱. کذا فی السعایة ج ۱ ص ۵۱۳. وبذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۵.

د دې په سند كښې مثنى بن الصباح راوى ته امام احمد او يحيى بن معين ﷺ ضعيف وئيلې دې علامه زيلعى رحمه الله فرمائى : «قال احمد والرازى : المثنى بن الصباح لا يساوى شيئا، وقال النسائى: متروك الحديث»[1] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : «وهوضعيف جدا»[2]

ابن لهيعه د عمرو بن شعيب نه دا روايت ذكر كولو سره د مثنى بن الصباح متابعت كړې دې، كما رواه ابويعلى الموصلى فى مسنده! خو ابن لهيعه خپله ضعيف دې. صرح به ابن الهمام فى الفتح، والزيلعى فى نصب الرايه، وابن حجر فى الدرايه وغيرهم.[3]

په معجم اوسط د طبرانى كښې دا روايت «حدثنا أحمد بن محمد البزار الأصبهانى حدثنا الحسن بن عمار الحضرمى حدثنا وكيع بن الجراح عن إبراهيم بن يزيد عن سليمان الأحول عن سعيد بن المسيب عن أبى هريرة» طريق سره هم روايت دې.

ابن الهمام رحمه الله وغيره ذكر كړې دى! «لا نعلم لسليمان الأحول عن سعيد بن المسيب غير هذا الحديث»[4] خو په دې طريق كښې ابراهيم بن يزيد الجوزى دې حافظ صاحب رحمه الله هغه ته هم ضعيف وئيلې دې [5]

د ذكر شوى استدلال بل جواب كه صحيح اومنلې شى نو هم دا روايت زمونږ د موقف معارض نه دې، ځكه چه په دې سره زيات نه زيات په رمل (شږه) باندې د تيمم د جواز ثبوت راځى او د دې خو مونږ هم قائل يو، دا روايت به زمونږ د موقف معارض هغه وخت وې چه كله په دې كښې په رمل باندې د جواز تيمم سره سره په غير د رمل نه د عدم جواز تيمم ثبوت هم وې او ظاهره ده چه په غير رمل سره د عدم جواز تيمم ثبوت په دې روايت كښې نشته، ځكه چه په دې روايت كښې د يوې خاص واقعې په تناظر كښې د طهارت د حصول په باره كښې سوال كړې شوې دې او رسول الله ﷺ جواب وركړو چه په زمكې سره تيمم اوكړئ. چه د هغې نه د نتيجې او مفهوم په طور دا معلومه شوه چه په رمل سره هم تيمم كول جائز دى. خو د دې نه په غير رمل باندې عدم جواز بالكل هم نه معلوميږى.

بلكه كه د رسول الله ﷺ جواب ته اوكتلې شى نو دا روايت هم زمونږ د موقف مؤيد دې ځكه چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل «عليكم بالارض»، چه د زمكې نه تيمم كوئ، نه دا چه «عليكم بالرمل» اګر چه «عليكم بالرمل» وئيل به هم زمونږ د موقف منافى نه وو.

---

[1] نصب الرايه ج ١ ص ١٥٦

[2] الدراية فى تخرج احاديث الهداية، بهامش الهداية ج ١ ص ٤٩

[3] فتح القدير ج ١ص ١٣١، الدراية بهامش الهداية ج١ ص٤٩، السعاية ج١ ص٥١٣، بذل المجهود ج٢ ص٤٨٥

[4] فتح القدير ج ١ ص ١٣١. السعاية ج ١ ص ٥١٣، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٥

[5] الدراية بهامش الهداية ج ١ ص ٤٩، وكذا فى بذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٥

دويم دليل، د سيدنا ابوامامه رضي الله عنه روايت: علامه ابن قيم رحمه الله په رمل سره د تيمم په جواز باندې د سيدنا ابو امامه رضي الله عنه د روايت نه استدلال کړې دې، چه په هغې کښې دی: **«حيثما ادركت رجلا من امتي الصلاة، فعنده مسجده وطهوره»** [1]

د دې د ذکر کولو نه پس علامه ابن قيم رحمه الله فرمائی: **«وهذا نص صريح في ان من ادركته الصلاة في الرمل، فالرمل له طهور»** [2]

چه دا روايت په دې باره کښې صريح دې چه په يو شړلن ځائې (صحرا) کښې د مونځ وخت راشی نو هغه شړه د هغه دپاره طهور دې، يعنی په هغې سره تيمم به د هغه دپاره جائز وی

د ذکر شوی دليل جواب: د دې جواب هم دا دې چه په دې سره زيات نه زيات د شړې په جواز تيمم باندې استدلال کيدلې شی، په غير رمل سره په عدم جواز تيمم باندې نه. په دې وجه دا روايت هم زمونږ د موقف معارض او منافی نه دې.

بلکه که غور اوکړې شی نو دا روايت په صراحت سره زمونږ د موقف مؤيد دې، ځکه چه علامه ابن قيم رحمه الله په دې الفاظو سره استدلال کړې دې: **«حيثما ادركت رجلا من امتي الصلاة، فعنده مسجده وطهوره»** او فرمائی چه که په يو شړلن ځائې کښې پرې د مانځه وخت راغلو نو په شړې سره تيمم کولو نه پس په د هغه دپاره مونځ کول جائز وی، يعنی د حديث د ذکر شوې الفاظو د مفهوم نه ئې استدلال کړې دې، او د دې مفهوم دا هم دې چه که په يو داسې ځائې کښې پرې د مانځه وخت راشی چرته چه شړه او خاوره نه وی بلکه کانړې، کمر وغيره وی نو ظاهره ده چه هم په هغې سره به ورته د تيمم کولو او مونځ کولو حکم وی.

د دې نه علاوه هم په دې حديث کښې د ذکر شوې الفاظو نه علاوه دا الفاظ راغلې دی: **«وجعلت الارض كلها لي ولامتي مسجدا وطهورا»** چه ټوله زمکه زما او زما د امت دپاره مسجد (د مونځ ځائې) او طهور جوړ کړې شوې دې.

دا الفاظ په دې خبره باندې صريح دی چه ټوله زمکه مطهر ده او په هغې سره تيمم جائز دې، په دې کښې د تراب او رمل تخصيص نشته.

حاصل دا شو چه ابن قيم رحمه الله د حديث د الفاظو د مفهوم نه استدلال کړې دې، او زمونږ موقف د حديث د الفاظو د مفهوم سره سره د حديث د الفاظو نه هم صراحة ثابتيږی.

دريم دليل: علامه ابن القيم رحمه الله په رمل سره جواز تيمم باندې يو دليل دا پيش کړې دې چه

---

[1]) رواه احمد في مسنده من حديث ابی امامة رضی الله عنه. ولفظه بتمامه: فضلنی ربی علی الأنبياء عليهم الصلاة والسلام أو قال علی الأمم بأربع قال أرسلت إلی الناس كافة وجعلت الأرض كلها لی ولأمتی مسجدا وطهورا فأينما أدركت رجلا من أمتی الصلاة فعنده مسجده وعنده طهوره ونصرت بالرعب مسيرة شهر يقذفه فی قلوب أعدائی وأحل لنا الغنائم. (مسند احمد رقم: ٢٢٤٨٨، ج ٧ ص ٣٨٧، ٣٨٨)

[2]) زاد المعاد فی هدی خير العباد، فصل فی هديه فی التيمم ج ١ ص ٢٠٠

رسول الله ﷺ او حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم چه کله د غزوه تبوك دپاره تشريف اوړلو. رسول الله ﷺ په تبوك کښې ريګستان فتح کړلو، په لاره کښې اوبه مفقود شوې، صحابه کرام رضي الله عنهم د تندې شکايت اوکړو، ظاهره ده چه په دې وخت کښې چه رسول الله ﷺ مونځ کولو نو هم په دې شړې سره به ئې تيمم کولو سره کولو (١)

د ذکر شوى دليل جواب هم هغه دې چه کوم اوس تير شو چه په دې سره صرف په رمل باندې د تيمم جواز ثابتيږى، چه د هغې مونږ هم قائل يو، خو د دې نه چونکه د رمل تخصيص نه ثابتيږى، په دې وجه دا زمونږ د موقف معارض او منافى نه دې

د حضرات احنافو او مالکيانو دلائل

اولنې دليل، ايت کريمه د احناف او مالکيانو اولنې دليل آيت تيمم ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾(٢) نه دې او طريقه د استدلال دا ده چه ﴿ صعيد ﴾ وجه الارض ته وئيلې شى، **كما تقدم النقل فى ذلك.**

امام خليل رحمه الله فرمائى چه ﴿ صعيد ﴾ وجه الارض ته وئيلې شى او د ﴿ عليك بالصعيد ﴾ معنى ده په زمکه باندې کينه، او هم دغه شان د ﴿ تيمم بالصعيد ﴾ معنى ده زمکه د تيمم دپاره استعمال کړه (٣)

امام ابوبکر جصاص رحمه الله په خپل سند سره د امام ثعلب عن ابن الاعرابى نقل کړى دى چه د ﴿صعيد ﴾ اطلاق په زمکه. خاوره، قبر او لارې هر يو باندې کيږى. پس څه چه د زمکې د جنس نه وى. هغه صعيد دې او په هغې سره تيمم کول جائز دى. (٤)

امام زجاج رحمه الله په دې باندې د اهل لغت اتفاق نقل کړې دې، چه صعيد وجه الارض ته وئيلې شى (٥)

---

(١) فقال ابن القيم رحمه الله : ولما سافر هو وأصحابه فى غزوة تبوک قطعوا تلک الرمال فى طريقهم وماؤهم فى غاية القلة ولم يرو عنه أنه حمل معه التراب ولا أمر به ولا فعله أحد من أصحابه مع القطع بأن فى المفاوز الرمال أكثر من التراب وكذلک أرض الحجاز وغيره ومن تدبر هذا قطع بأنه كان يتيمم بالرمل والله أعلم وهذا قول الجمهور. (زاد المعاد فى هدى خير العباد ج ١ ص ٢٠٠)

(٢) المائدة : ۶

(٣) قال الامام الخليل : الصَّعيد : وجه الأرض قلّ أو كثر، تقول : عليک بالصَّعيد أىْ اجلس على الأرض وتَيَمَّم الصَّعيد أىْ : خذ من غباره بكفيک للصلاة. (كتاب العين، مادة صعد : ج ١ ص ٢٩٠)

(٤) قال الامام ابوبكر الجصاص رحمه الله : أخبرنا أبو عمر غلام ثعلب عنه عن ابن الأعرابى قال الصعيد الأرض والصعيد التراب والصعيد القبر والصعيد الطريق فكل ما كان من الأرض فهو صعيد فيجوز التيمم به بظاهر الآية ... (احكام القران. سورة المائدة، باب ما يتيمم به : ج ٢ ص ٤٨٧)

(٥) قال ابن فارس : فأمَّا الصعيد فقال قَومٌ: وجه الأرض. وكان أبو إسحاقَ الزَّجّاج يقول: هو وجه الأرض، والمكانُ عليه ترابٌ أو لم يكن. قال الزَّجّاج: ولا يختلف أهلُ اللّغة أنّ الصَّعيد ليس بالتراب. وهذا مذهبٌ يذهب إليه أصحابُ مالك بن أنس. وقولهم إنّ الصَّعيد وجهِ الأرض سواءٌ .....[بقيه برصفحه آئنده...

د اهل لغت د دې نقول نه معلومه شوه چه صعید وجه الارض ته وئیلې شی، او الله پاك په صعید سره د تیمم کولو حکم کړې دې، لهذا کوم څيز چه په وجه الارض باندې وی او د جنس الارض د قبیل نه وی، په هغې سره تیمم کول جائز دی. [1]

دویم دلیل، د ابو جهیم الانصاری رضی الله عنه روایت : ﴿ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلاَمَ ﴾ [2]

سیدنا ابو جهیم انصاری رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ د بئر جمل د طرف نه راروان وو چه په لاره کښې ورته یو سړې ملاؤ شو او هغه رسول الله ﷺ ته د سلام جواب ورکړو. خو رسول الله ﷺ جواب ورنکړوو بیا رسول الله ﷺ د دیوال طرف ته راغلو او په هغې باندې لاس وهلو سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوکړه، بیا ئې هغه سړی ته د سلام جواب ورکړو.

په دې حدیث کښې د وارد لفظ ﴿حتی اقبل علی الجدار﴾ نه احناف او مالکیان په کانړی باندې د تیمم په جواز باندې استدلال کوی. ځکه چه د مدینې منورې دیوالونه د تورو تړو نه جوړ کړې شوې وو. [3] چه د دې نه معلومیږی چه جواز تیمم صرف د خاورې یا شړې سره خاص نه دې.

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی : ﴿ وفی تیمم النبی، (صلی الله علیه وسلم)، بالجدار رد علی أبی یوسف،

بقیه ازگذشته... [کان ذا تراب أو لم یکُنْ، هو مذهبنا. إلاَّ أنَّ الحقَّ أحقُّ أن یتَّبع. والأمر بخلاف ما قاله الزَّجاج.... وذلک أنَّ أبا عبید حَکی عن الأصمعیّ أنَّ الصّعیدَ التراب. وفی الکتاب المعروف بالخلیل. قولهم تیمَّمْ بالصَّعید، أی خُذْ من غُبَاره. فهذا خلافِ ما قاله الزَّجّاج. (معجم مقاییس اللغة، لابی الحسین احمد بن فارس بن زکریا، المتوفی ۳۹۵ه کتاب الصاد، باب الصاد والعین وما یلثهما ص : ۸۵ در الحدیث، القاهرة)

قلت : بل الامر ما قاله الزجاج رحمه الله، واما حکایة ابی عبید عن الاصمعی عن تفسیر الصعید بالتراب فانه لا یستلزمه عدم اطلاقه (الصعید) علی غیره (التراب) کما ذکرنا عن الامام ثعلب عن ابن الاعرابی : ان الصعید الارض، والتراب، والقبر، والطریق.

وما نقله عن الامام الخلیل فهو احد مشمولات لفظ (الصعید) ولیس بتمام معناه ومصداقه، ولم یرد الامام بذلک المثال حصر معناه فیه، وانما ذکر ذلک مثالا لکونه بمعنی التراب، وهو قد صرح فی کتاب العین بان الصعید وجه الارض، قل او کثر کما ذکرناه، فلا تغفل.

[1] التجرید للامام القدوری، ج ۱ ص ۲۰۹، ۲۱۰، البنایة للعینی ج ۱ ص ۵۳٤، السعایة ج ۱ ص ۵۲٤، فتح القدیر ج ۱ ص ۱۱۲، ۱۱۳، الهدایة ج ۱ ص ۵۰، الکفایة بهامش فتح القدیر ج ۱ ص ۱۱۲، ۱۱۳، العنایة بهامش فتح القدیر ج ۱ ص ۱۱۲، ۱۱۳، بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، فصل فیما یتیمم به، ج ۱ ص ۳۳۷، مانی الاحبار ج۲ ص ۱۳۱، المبسوط ج۱ ص ۲٤٦، اوجز المسالک ج۱ ص۵۷۷، تبیین الحقائق ج۱ ص۱۲۲.

[2] اخرجه البخاری فی صحیحه، فی کتاب التیمم، باب التیمم فی الحضر اذا لم یجد الماء وخاف فوت الصلاة، رقم ۳۳۷، وقد تقدم تخریجه هناک.

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ۱٦، شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵، السعایة ج ۱ ص ۵۲٤

د اهل لغت د دې نقول نه معلومه شوه چه صعيد وجه الارض ته وئيلې شي. او الله پاک په صعيد سره د تيمم کولو حکم کړې دې. لهٰذا کوم څيز چه په وجه الارض باندې وي او د جنس الارض د قبيل نه وي، په هغې سره تيمم کول جائز دي (۱)

دويم دليل، د ابو جهيم الانصاري رضي الله عنه روايت ﴿ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ﴾(۲)

سيدنا ابو جهيم انصاري رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ د بئر جمل د طرف نه راروان وو چه په لاره کښې ورته يو سړې ملاؤ شو او هغه رسول الله ﷺ ته د سلام جواب ورکړو، خو رسول الله ﷺ جواب ورنکړوو بيا رسول الله ﷺ د ديوال طرف ته راغلو او په هغې باندې لاس وهلو سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوکړه، بيا ئې هغه سړي ته د سلام جواب ورکړو

په دې حديث کښې د وارد لفظ ﴿حتی اقبل علی الجدار﴾ نه احناف او مالکيان په کانړي باندې د تيمم په جواز باندې استدلال کوي، ځکه چه د مديني منورې ديوالونه د تورو تړو نه جوړ کړې شوې وو (۳) چه د دې نه معلوميږي چه جواز تيمم صرف د خاورې يا شړې سره خاص نه دې.

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي: ﴿ وفی تيمم النبی، (صلی الله عليه وسلم)، بالجدار رد علی أبی يوسف،

بقيه ازگذشته...] كان ذا تراب أو لم يكنْ. هو مذهبنا. إلاَّ أنَّ الحقَّ أحقُّ أن يتَّبع. والأمر بخلاف ما قاله الزّجّاج.... وذلک أنّ أبا عبيد حَكَى عن الأصمعيّ أنَّ الصّعيدَ التراب. وفی الکتاب المعروف بالخليل. قولهم تيمَّمْ بالصَّعيد. أی خُذْ من غُبَاره. فهذا خلاف ما قاله الزَّجّاج. (معجم مقاييس اللغة. لابی الحسين احمد بن فارس بن زکريا. المتوفی ۳۹۵. کتاب الصاد. باب الصاد والعين وما يلثهما ص : ۸۵. در الحديث. القاهرة)

قلت : بل الامر ما قاله الزجاج رحمه الله. واما حکاية ابی عبيد عن الاصمعی عن تفسير الصعيد بالتراب فانه لا يستلزمه عدم اطلاقه (الصعيد) علی غيره (التراب) کما ذکرنا عن الامام ثعلب عن ابن الاعرابی : ان الصعيد الارض. والتراب. والقبر. والطريق.

وما نقله عن الامام الخليل فهو احد مشمولات لفظ (الصعيد) وليس بتمام معناه ومصداقه. ولم يرد الامام بذلک المثال حصر معناه فيه. وانما ذکر ذلک مثالا لکونه بمعنی التراب. وهو قد صرح فی کتاب العين بان الصعيد وجه الارض. قل او کثر کما ذکرناه. فلا تغفل.

(۱) التجريد للامام القدوری. ج ۱ ص ۲۰۹. ۲۱۰. البناية للعينی ج ۱ ص ۵۳٤. السعاية ج ۱ ص ۵۲٤. فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲. ۱۱۳. الهداية ج ۱ ص ۵۰. الکفاية بهامش فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲. ۱۱۳. العناية بهامش فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲. ۱۱۳. بدائع الصنائع. کتاب الطهارة. فصل فيما يتيمم به. ج ۱ ص ۳۳۷. مانی الاحبار ج ۲ ص ۱۳۱. المبسوط ج ۱ ص ۲٤٦. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۷۷. تبيين الحقائق ج ۱ ص ۱۲۲.

(۲) اخرجه البخاری فی صحيحه. فی کتاب التيمم. باب التيمم فی الحضر اذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلاة. رقم ۳۳۷. وقد تقدم تخريجه هناک.

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٦. شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵. السعاية ج ۱ ص ۵۲٤

ضعيف دي كه ته جواب اوكړي چه امام بغوي رحمه الله د هغه روايت تحسين كړي دي نو د هغې جواب دا دي چه د بغوي تحسين خپله صحيح نه دي، ځكه چه په هغه روايت كښې د امام شافعي رحمه الله شيخ ابراهيم بن محمد او د هغه شيخ الشيخ ابو الحويرث دواړه ضعيف دي، په هغې سره احتجاج او استدلال صحيح نه دي. هم دا د امام مالك او نورو رائې ده

دويم جواب دا دي چه دا روايت منقطع هم دي، ځكه چه په دې روايت كښې د اعرج او ابو جهيم ترمينځه د عمير واسطه ده، لكه چه دلته په بخاري كښې هم ده او په نورو كتابونو كښې هم ده او امام بيهقي رحمه الله هم د دې تصريح كړې ده، او د امام شافعي رحمه الله په ذكر كړې سند كښې دا واسطه نشته

دريم جواب دا دي چه د امام شافعي رحمه الله په روايت كښې د ﴿حك الجدار﴾ (د ديوال د ګرولو) زيادت دي، چه د ابراهيم بن محمد نه علاوه دا زيادت چا هم نه دي نقل كړي، حال دا چه دا حديث يو جماعت نقل كړي دي، او دا زيادت به هم هغه وخت مقبول وو چه كله هغه د ثقة د طرف نه وه، او حال دا چه دلته خو زيادت نقل كونكي هم ضعيف دي لهذا دا معتبر نه دي.[1]

د احنافو او مالكيان دريم دليل د دې نه علاوه احناف او مالكيان د هغه ټولو احاديث مرفوعه نه استدلال كوي چه په هغې كښې مطلق په ارض سره د تيمم حكم دي يا پكښې مطلق ارض ته طهور ونيلې شوي دي او په هغې كښې د تراب يا رمل وغيره هيڅ تخصيص نشته.

د سيدنا جابر رضي الله عنه حديث پس په صحيحين كښې د سيدنا جابر بن عبد الله رضي الله عنهما په حديث كښې دي ﴿وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا﴾[2]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه حديث په ابن ماجه او مسند احمد كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دي ﴿وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا﴾[3]

د سيدنا ابوذر غفاري رضي الله عنه حديث په ابوداؤد او مسند احمد كښې د سيدنا ابو ذر غفاري رضي الله عنه په حديث كښې دي ﴿جعلت لي الارض طهورا ومسجدا﴾[4]

د سيدنا ابو موسى اشعري رضي الله عنه حديث په مسند احمد كښې د سيدنا ابو موسى اشعري رضي الله عنه په حديث كښې دي ﴿وجعلت لي الارض طهورا ومسجدا﴾[5]

---

[1] عمدة القاري ج ٤ ص ١٦. وكذا في السعاية ج ١ ص ٥٢٤

[2] صحيح البخاري. كتاب التيمم رقم ٣٣٥، وقد تقدم تخريجه هناك.

[3] اخرجه ابن ماجة في سننه. كتاب الطهارة، ابواب التيمم. رقم (٥٦٧) واحمد في مسنده. تحت مسندات ابي هريرة رضي الله عنه. رقم: ٧٣٩٧، ١٠٥٢٤

[4] اخرجه ابوداؤد في سننه. في كتاب الصلاة. باب في المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة. رقم ٤٨٩. واحمد في مسنده تحت مسندات ابي ذر الغفاري رضي الله عنه رقم ٢١٦٢٤، ٢١٦٤٠)

[5] اخرجه احمد في مسنده. تحت مسندات ابي موسى الاشعري رضي الله عنه رقم ١٩٩٧٣. ج ٦ ص ٦٤٨

ضعیف دي. که ته جواب اوکړي چه امام بغوی رحمه الله د هغه روایت تحسین کړې دې نو د هغې جواب دا دې چه د بغوی تحسین خپله صحیح نه دې، ځکه چه په هغه روایت کښې د امام شافعي رحمه الله شیخ ابراهیم بن محمد او د هغه شیخ الشیخ ابو الحویرث دواړه ضعیف دی. په هغې سره احتجاج او استدلال صحیح نه دې، هم دا د امام مالك او نورو رائې ده
دویم جواب دا دې چه دا روایت منقطع هم دې، ځکه چه په دې روایت کښې د اعرج او ابو جهیم ترمینځه د عمیر واسطه ده. لکه چه دلته په بخاری کښې هم ده او په نورو کتابونو کښې هم ده او امام بیهقی رحمه الله هم د دې تصریح کړې ده. او د امام شافعي رحمه الله په ذکر کړې سند کښې دا واسطه نشته

دریم جواب دا دې چه د امام شافعي رحمه الله په روایت کښې د ﴿حك الجدار﴾ (د دیوال د ګرولو) زیادت دې، چه د ابراهیم بن محمد نه علاوه دا زیادت چا هم نه دې نقل کړې، حال دا چه دا حدیث یو جماعت نقل کړې دې، او دا زیادت به هم هغه وخت مقبول وو چه کله هغه د ثقه د طرف نه وه، او حال دا چه دلته خو زیادت نقل کونکې هم ضعیف دې لهذا دا معتبر نه دې. [1]
د احنافو او مالکیان دریم دلیل : د دې نه علاوه احناف او مالکیان د هغه ټولو احادیث مرفوعه نه استدلال کوی چه په هغې کښې مطلق په ارض سره د تیمم حکم دې یا پکښې مطلق ارض ته طهور ونیلې شوې دې او په هغې کښې د تراب یا رمل وغیره هیڅ تخصیص نشته.
د سیدنا جابر رضي الله عنه حدیث پس په صحیحین کښې د سیدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنهما په حدیث کښې دی : ﴿ وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا ﴾ [2]
د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه حدیث په ابن ماجه او مسند احمد کښې د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه په روایت کښې دی : ﴿ وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا ﴾ [3]
د سیدنا ابوذر غفاری رضي الله عنه حدیث په ابوداؤد او مسند احمد کښې د سیدنا ابو ذر غفاری رضي الله عنه په حدیث کښې دی ﴿ جعلت لي الارض طهورا ومسجدا ﴾ [4]
د سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه حدیث په مسند احمد کښې د سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه په حدیث کښې دی : ﴿ وجعلت لي الارض طهورا ومسجدا ﴾ [5]

---

[1] عمدة القاری ج ٤ ص ١٦. وکذا فی السعایة ج ١ ص ٥٢٤
[2] صحیح البخاری، کتاب التیمم رقم ٣٣٥. وقد تقدم تخریجه هناك.
[3] اخرجه ابن ماجة فی سننه، کتاب الطهارة، ابواب التیمم، رقم (٥٦٧) واحمد فی مسنده، تحت مسندات ابی هریرة رضی الله عنه، رقم : ٧٣٩٧، ١٠٥٢٤
[4] اخرجه ابوداؤد فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب فی المواضع التی لا تجوز فیها الصلاة، رقم ٤٨٩، واحمد فی مسنده تحت مسندات ابی ذر الغفاری رضی الله عنه رقم ٢١٦٢٤، ٢١٦٤٠)
[5] اخرجه احمد فی مسنده، تحت مسندات ابی موسی الاشعری رضی الله عنه رقم ١٩٩٧٣، ج ٦ ص ٦٤٨

علامه قسطلانی رحمه الله د دواړو مطلبونو احتمال ذکر کړي دي خو د يو مطلب ترجيح ئې نه ده ذکر کړې
او علامه کرمانی شافعي رحمه الله اول مطلب ته ظاهر او د عبارت نه متبادر وئيلې دې. هغه فرمائي «قوله (يكفيك) أى لإباحة الصلاة وهذا يحتمل أن يراد يكفيك لكل الصلوات مالم تحدث أو يكفيك لصلاة واحدة والظاهر هو الثاني» (۱)

د دې برعکس علامه عيني رحمه الله صرف اولني مطلب ذکر کړې دې. «فقال: قوله: يكفيك اى: لإباحة الصلاة والمعنى يكفيك: للصلاة مالم تحدث» (۲)

قوله: فَاشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ: نو خلقو رسول الله ﷺ ته د تندې شکايت اوکړو په بعض نسخو کښې «فاشتكوا» د جمع صيغه راغلې ده، په دې صورت کښې به دا د «اكلوني البراغيث» (۳) د لغت د قبيل نه وي (۴)

---

۱) شرح الكرماني ج ۳ ص ۲۲۵
۲) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۹
۳) د فاعل د اسم ظاهر کيدو په صورت کښې د فعل مفرد راوړل واجب دي. اګرچه فاعل مثنى يا جمع وي. خو د بعض عربو يو ضعيف لغت دې چه په داسې صورت کښې به هم فاعل مثنى يا جمع راوړلې شي. پس د دې لغت مطابق به «اجتهدا الطالبان» او «اجتهدوا الطلبة» وئيلې شي د دې لغت د شاهد په طور د عربو په کلام کښې «اكلوني البراعيث» د مثال په طور پيش کولې شي. چه په دې کښې فاعل د اسم ظاهر د جمع دپاره فعل هم جمع راوړلې شي. په دې وجه دا لغة په «اكلوني البراغيث» سره نامدار کولې شي
که په کلام فصيح کښې داسې څه جمله راشي لکه د الله پاک دا قول «واسروا النجوى الذين ظلموا» نو جمهور مخالفين د هغې درې توجيهات کوي
يا روستو راتلونې اسم ظاهر په سابق کښې مذکور ضمير سره بدل کړي
يا اسم ظاهر لره مبتدا موخر او جمله سابقه لره خبر مقدم اومني
يا اسم ظاهر لره د فعل محذوف دپاره فاعل مقرر کړي
او د لغت «اكلونكي البراغيث» مطابق چونکه فاعل وړاندې راتلونکې اسم ظاهر دې. په دې وجه هغه حضرات په فعل مثنى کښې الف. په جمع مذکر کښې واؤ او په جمع مؤنث کښې نون لره ضمير او فاعل نه شماري. بلکه هغه صرف حروف شماري کوم چه په تثنيه او جمع باندې دلالت کوي. لهذا د دوی هيڅ محل د اعراب نه وي. او د دوی حکم هم هغه دې کوم چه په فعل کښې د تاء تانيث وي. او د جمهورو او صحيح مذهب مطابق دا حروف نه دی بلکه ضمائر دی او په محل د رفع کښې فاعل واقع کيږي (انظر: شرح ابن عقيل على الفية ابن مالک، بحث الفاعل، (ص: ۶۵، طبع قديمى). وجامع الدروس العربية، الباب الثامن، مرفوعات الاسماء، بحث الفاعل ج ۲ ص ۱۶۵. وشرح جمل الزجاجي، لابن عصفور الاشبيلي، باب الفاعل والمفعول به، حكم الفعل اذا تاخر عن الاسم ج ۱ ص ۱۰۴، ۱۰۵
٤) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۹، شرح الكرماني ج ۳ ص ۲۲۵

قوله: فَنَزَلَ، فَدَعَا فُلَانًا - كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُو رَجَاءٍ نَسِيَهُ عَوْفٌ: رسول الله ﷺ راکوز شو او فلانۍ سړۍ ئې راطلب کړو. ابو رجاء (عطاردی) د هغه نوم اخستلې وو خو د عوف (اعرابی) نه هیر شو

دلته چه کوم سړې رسول الله ﷺ راطلب کړې وو د هغه تعیین نشته، بلکه د عوف اعرابی نه د هغه نوم هیر شو. او د مسلم په روایت کښې د سلم بن زریر په روایت کښې سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه فرمائی ﴿ثم عجلنى فى ركب بين يديه نطلب الماء﴾[1] چه بیا رسول الله ﷺ د یو جماعت سره مونږ ته په تندئ باندې د اوبو د لټون دپاره اووې. د دې نه معلومیږی چه دا سړې د حدیث راوی سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه وو. [2]

خو په دې باندې دا شکال دې چه دلته په حدیث الباب کښې ﴿اذهبا﴾ او ﴿فابتغا﴾ د تثنیه په صیغې سره معلومیږی چه د اوبو لټونکی دوه وو، یو سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه او بل سیدنا علی رضی الله عنه. او د مسلم په مذکوره روایت کښې د لفظ ﴿ركب﴾ نه معلومیږی چه هغه یو جماعت وو.

ددې جواب دادې چه د اوبو د لټون حکم اصل کښې هم دې دواړو ته وو، خو نور بعض ملګری ضمنی طور په دې کښې شریك شو، لهذا د مسلم په روایت کښې د ﴿ركب﴾ اطلاق په دې اعتبار سره صحیح دې چونکه اصل حکم مقصودی طور صرف هم هغوی دواړو ته وو. په دې وجه د بخاری په روایت کښې د تثنیه په صیغې سره د دوی دواړو خاص کول هم صحیح دی [3]

قوله: فَقَالَ: اذْهَبَا فَابْتَغِيَا الْمَاءَ: نو رسول الله ﷺ هغوی دواړو ته اوفرمائیل لاړ شئ او اوبه اولټوئ.

﴿فابتغيا﴾ دا د باب افتعال نه دې، د اصیلی په روایت کښې ﴿فابغيا﴾ په همزه وصلی سره د باب ضرب نه دې او د احمد په روایت کښې ﴿فابغيانا﴾ د همزه قطعی سره د باب افعال نه دې.[4] د ټولو معنی یوه ده، یعنی د طلب کولو په معنی کښې استعمالیږی. [5]

﴿بغى الشئ يبغى بغاء، ابتغاه، تبغاه او استبغاه﴾

مطلب دا دې چه هغه څیز ئې طلب کړو، تلاش کړو. او د ﴿ابغنى شيئا﴾ او ﴿ابغ لى شيئا﴾ مطلب

---

[1]) مسلم رقم: ۶۸۲

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١، ٤٥٢. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢

[4]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١

[5]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١

دې چه هغه څيز ماته راکړه. يا ئې زما دپاره اولټوه (۱)

د دې نه معلومه شوه چه رسول اللهﷺ د تعليم په غرض سره د اوبو په تلاش کښې بعض صحابه کرام رضي الله عنهم اوليږل. يعنى د عادت مطابق ئې باقاعده د اوبو په لټون کښې ملګرى اوليږل. ګينې الله پاك د معجزې په طور هلته د اوبو انتظام کولې شو.

هم دغه شان د دې نه دا هم معلومه شوه چه په داسې امورو کښې اسباب اختيارول د توکل هرګز منافى نه دى (۲)

قوله: فَتَلَقَّيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ - أَوْسَطِيحَتَيْنِ - مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا: نو دا دواړه د يوې زنانه سره ملاؤ شو کومه چه په يو اوښ باندې د اوبو د دوه تهيلو يا دوه مشکونو ترمينځه روانه وه.

په بعض نسخو کښې ﴿فتلقيا﴾، کوم چه د باب تفعل نه دې، په ځاى ﴿فلقيا﴾ ،چه د باب سمع نه دې، راغلې دې (۳) معنى د دواړو يوه ده.

قوله: مزادتين : دا تثنيه ده د ﴿مزادة﴾ بفتح الميم والزاى. د دې جمع مزاد، او مزائد راځى. د اوبو مشك ته وئيلې شى دې ته مزاده په دې وجه وئيلې شى چه په دې کښې دوه څرمنې وى. يعنى خولهٔ ئې په بلې څرمنې سره ترلې شى. هم دې ته سطيحه هم وائى او دا د عام مشك نه کوم ته چه ﴿قربة﴾ وئيلې شى، غټه وى (۴)

د مسلم په روايت کښې دى : ﴿اذانحن بامراة سادلة بين رجليها﴾ (۵)

د ﴿سادلة﴾ معنى دا ده چه لاندې طرف ته ئې خپلې خپې زوړندې کړې وې. (۶)

قوله: اوسطيحتين : لفظ ﴿او﴾ د شك دپاره دې، دا شك د چا پيدا شوې دې؟ علامه کرمانى

---

(۱) قال ابن منظور : بَغَى الشيءَ .... يَبْغيه بغاءً .... طَلَبَه ... وابتغاه وتَبَغَّاه واسْتَبْغاه كل ذلک طلبه.... قال الأصمعى بَغَى الرجلُ حاجته أو ضالته.... إذا طلبها.... ويقال أَبْغنى شيئاً أى أعطنى وأَبْغِ لى شيئاً.... عن الأصمعى وأبغاه الشيءَ طلبه له أو أعانه على طلبه.... ويقال ابغنَى كذا وكذا، اى : اطلبه لَى. ومعنى ابْغنى وابْغِ لِي سواء، وإذا قال أَبْغنى كذا وكذا فمعناه أعِنّى على بغائه واطلبه معى.... يقال ابْغنى كذا بهمزة الوصل أى اُطْلُبْ لى وأَبْغنى بهمزة القطع أى أعنّى على الطلب. (لسان العرب. مادة : بغى : ج ۱ ص ٤٥٥، ٤٥٦)

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢

(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹

(۴) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱، فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵

(۵) مسلم رقم ۶۸۲

(۶) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹

صرف دومره فرمائیلي دی چه ﴿ والشك من الراوی ﴾[۱] د دې راوی تعیین ئې نه دې کړې
علامه قسطلانی رحمه الله د دې راوی تعیین کړې دې او فرمائی : ﴿ والشك من الراوی، وهوعوف ﴾[۲] چه هغه راوی عوف اعرابی دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله د عوف د تعیین سره د دې وجه هم بیان کړه، هغه دا چه د مسلم په روایت کښې عوف نشته بلکه هلته د ابو رجاء نه روایت کونکې سلم بن زریر عطاردی دې او په مسلم کښې په دې مقام باندې شك هم نشته، د دې نه معلومیږی چه دا شك د عوف پیدا شوې دې. [۳]
علامه عینی رحمه الله د حافظ صاحب دې تعیین ته بلا دلیل وئیلې دې. [٤]
بهرحال: د حافظ صاحب ذکر کړې علت سره دا تعین اګر چه حتمی او یقینی خو نه دې، خو دا د ظن (بلکه د ظن غالب) فائده خو ورکوی.
قوله: قَالَتْ عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسِ هَذِهِ السَّاعَةَ: هغه زنانه اووې چه پرون زه هم دې وخت کښې د اوبه په خوا کښې اوم. یعنی اوبه دومره لرې دی چه پرون زه هم دې وخت کښې د اوبو د خوا نه راروانه شوې یم. مطلب دا دې چه د دې ځائې نه د یو منزل په فاصله باندې دی. [۵]
د ذکر شوې جملې نحوی ترکیب : ﴿ عهدی ﴾ دا مبتدا دې، ﴿ بالماء ﴾ ورسره متعلق دې، ﴿امس﴾ ئې خبر دې. ﴿ هذه الساعة ﴾ منصوب دې بناء بر ظرفیت. [٦]
امام ابن مالك رحمه الله فرمائی چه ﴿ هذه الساعة ﴾ په اصل کښې ﴿ فی مثل هذه الساعة ﴾ وو. مضاف لره حذف کولو سره مضاف الیه د هغه قائم مقام کړې شو. [۷]
اوس به د دې ترجمه دا وی چه : د اوبو سره زما زمانه پرون هم دا وخت وه.
د ذکر شوې جملې په ترکیب کښې دویم احتمال دا دې چه ﴿ عهدی ﴾ مبتدا وی او ﴿ بالماء ﴾ ورسره متعلق وی. ﴿ امس ﴾ ورله ظرف وی، ﴿ هذه الساعة ﴾ دا د امس نه بدل اومنلې شی

---

[۱]) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۵
[۲]) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱
[۳]) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲
[٤]) فقال : وقال بعضهم شک من عوف (قلت) تعیینه به من این؟ عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹
[۵]) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱٤
[٦]) عمدة القاری ج ٤ ص۲۹.فتح الباری ج۱ ص٤۵۲. ارشاد الساری ج۱ ص۵۹۱. شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۵
[۷]) فقال : وقول صاحبة المزادتین : عهدی بالماء امس هذه الساعة. اصله : فی مثل هذه الساعة. فحذف المضاف واقیم المضاف الیه مقامه. (شواهد التوضیح والتصحیح لمشكلات الجامع المصابیح. المبحث التاسع والثلاثون فی بیان سد الحال مسد الخبر ص ۷٤) كذافی فتح الباری ۱/٤۵۲. وعمدة القاری ٤/۲۹. وارشاد ساری ۱/۵۹۲.

بدل البعض من الکل. او خبر محذوف وی یعنی: حاصل وغیره. (۱)
په دې صورت کښې به هم هغه مفهوم وی کوم چه مخکښې ذکر کړې شو
دریم احتمال دا دې چه ﴿ عهدی ﴾ مبتدا وی او ﴿ بالماء ﴾ ئې خبر وی. یعنی د یو محذوف سره متعلق کیدو نه پس، او ﴿ امس ﴾ د دې خبر د عامل دپاره ظرف وی. اوس به تقدیر داسې وی: ﴿ عهدی متلبس بالماء لی امس ﴾ او ترجمه به وی: زما زمانه د اوبو سره ملاؤ شوې ده پرون. دا مفهوم هم د مخکښې مفهوم سره موافق دې
په دې صورت کښې ظرف لره د ﴿ عهدی ﴾ مصدر مبتدا سره نه شی متعلق کیدلې. لکه چه په بل صورت کښې کړې شوې دی، ځکه چه په دې صورت کښې که ظرف د ﴿ عهدی ﴾ سره متعلق کړې شو نو په داسې صورت کښې به د مصدر د معمولات د پوره کیدو نه مخکښې د هغه په باره کښې خبر ورکول لازم شی. او دا جائز نه ده. (۲)

د لفظ "امس" نحوی تحقیق: بیا ځان په دې باندې پوهه کړئ چه لفظ د ﴿ امس ﴾ ظرف زمان دې او د تیرې شوې ورځ په معنی کښې راځی. او د دې د استعمال څلور حالات دی
① اول حالت دا دې چه دا نکره وی. او دا به په هغه صورت کښې وی چه کله د دې نه څه معین تیره شوې، ورځ مراد نه وی لکه: **کل غد یصیر امسا**: هر راتلونکې ورځ تیره ورځ جوړیږی. **وکل امس یصیر اول من امس**...
② دویم حالت ئې دا دې چه دا معرف باللام وی لکه ﴿ کان الامس طیبا ﴾ یا ﴿ ان الامس طیبا ﴾ یا ﴿ اسفت علی انقضاء الامس ﴾ د درې واړو حالتونو مثال: **ومنه قوله تعالی** ﴿ فَجَعَلْنٰهَا حَصِيْدًا كَاَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ ﴾ (۳)
③ دریم حالت ئې دادې چه دا معرف بالاضافة وی لکه ﴿ مضی امسنا ﴾ او ﴿ کیف وجدتم امسکم ﴾
④ څلورم دا چه دا معرفه وی د لام تعریف معنی لره د متضمن کیدو د وجې نه. او دا به هم په هغه صورت کښې وی چه کله ترې مراد معین ورځ (تیره ورځ) وی. او د تعریف د ادات نه به خالی وی. لکه: ﴿ امس الداہر لا یعود ﴾ تیره شوې ورځ واپس نه راځی. په دې مثال کښې ﴿ امس ﴾ معرفه دې، په دې وجه د دې صفت هم معرف باللام راوړلې شوې دې. د حدیث په ذکر شوې

---

(۱) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱، ۵۹۲
(۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲
(۳) یونس: ۲۴ .... وکما فی قوله تعالی: ﴿ فَاِذَا الَّذِی اسْتَنْصَرَهٗ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهٗ ﴾ (القصص: ۱۸) وقوله تعالی: ﴿ اَنْ تَقْتُلَنِیْ كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْاَمْسِ ﴾ (القصص: ۱۹) وقوله تعالی: ﴿ وَاَصْبَحَ الَّذِيْنَ تَمَنَّوْا مَكَانَهٗ بِالْاَمْسِ ﴾ (القصص: ۸۲)

الفاظ ﴿ عهدی بالماء امس هذه الساعة ﴾ كښې هم ﴿ امس ﴾ په دې څلورم حالت كښې استعمال شوې دی

په ابتدائی درې واړو حالتونو كښې ﴿ امس ﴾ معرف منصرف وی. او په څلورم حالت كښې اختلاف دې. د اهل حجاز په نزد په دې څلورم حالت كښې دا مبنی دې په كسرې سره او د مبنی كيدو وجه ئې د لام تعريف معنی لره متضمن كيدل دی. او د بعض عربو (بنو تميم) په نزد به په دې صورت كښې دامعرب غيرمنصرف وی. د علميت او د عدل د وجې نه. چه دا د ﴿ الامس ﴾ معرف باللام نه معدول دې. لكه چه لفظ د ﴿سحر﴾ ترې معدول دې ﴿السحر﴾ معرف باللام نه (١) اوس به د حديث الباب په جمله كښې د ذكر شوی درې واړو تركيبی احتمالاتو نه په هر صورت كښې لفظ مبنی وی په كسرې سره د اهل حجاز د مذهب مطابق. او د بنو تميم د مذهب مطابق به په اول صورت كښې دا مضموم وی د خبر كيدو د وجې نه. او په باقی دوه صورتونو كښې به مفتوح وی د ظرف كيدو د وجې نه. (٢)

قوله: وَنَفَرُنَا خُلُوفًا: او زمونږ سړی شاته دی.

﴿ نفر ﴾ د نون او فاء په فتحې سره. دا اسم جمع ده د دې اطلاق د درې نه لسو پورې افرادو باندې كيږی. د لسو نه په زيات باندې دا لفظ نه استعماليږی. لهذا ﴿ عشرون نفرا ﴾ وئيل صحيح نه دی. بعض دا د ﴿ رجال ﴾ سره خاص كړې دې. چه د دې اطلاق په رجال باندې كيږی نه په ﴿ نساء ﴾ باندې. د دې جمع ﴿ انفار ﴾ ده. مفرد د دې د مادې نه نۀ استعماليږی

او ﴿ نفر ﴾، ﴿نفور﴾ نه دې چه د هغې معنی ده د قتال وغيره دپاره وتل. او نفر ته هم په دې وجه نفر وئيلې شی چه كله يو قوم ته د دشمن د طرف نه څه مسئله پيښه شی نو دا نفر جمع كيدو سره بيا د هغه دشمن طرف ته ور اوځی. (٣)

﴿ خلوف ﴾ د خاء په ضمې سره د ﴿ خالف ﴾ جمع ده لكه چه د ﴿ شاهد ﴾ جمع ﴿ شهود ﴾

د ﴿ خالف ﴾ معنی مسافر هم راځی او ﴿ غائب ﴾ هم. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: هم دا دويمه معنی دلته مناسب ده، يعنی زمونږ سړی غائب دی. (٤)

---

(١) انظر: شرح الرضی علی الكافية: ج٣ ص ٣٠٩، ٣١٢. والنحو الوافی. بحث ظرف الزمان والمكان ج٢ ص ٢٦٤، ٢٦٥. وجامع الدروس العربية. الباب التاسع. منصوبات الاسماء الظرف المعرب والمبنی. ج٣ ص٤٦، ٤٧

(٢) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩١، ٥٩٢. عمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢٢٥

(٣) لسان العرب مادة نفر : ج ١٤ ص ٢٣٢. كذا فی النهاية فی غريب الحديث والاثر. لابن الاثير ج ٢ ص ٧٧٥. وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٤

(٤) انظر : لسان العرب ج ٤ ص ١٨٨و والنهاية لابن الاثير ج ١ ص ٥٢٣. وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٩، ٣٠. وفتح الباری ج ١ ص ٤٥٢. وشرح الكرمانی ج ٣ ص ٢٢٥. والتوضح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٤

الفاظ ﴿ عهدي بالماء امس هذه الساعة ﴾ كښې هم ﴿ امس ﴾ په دې څلورم حالت كښې استعمال شوې دی.

په ابتدائي درې واړو حالتونو كښې ﴿ امس ﴾ معرف منصرف وی، او په څلورم حالت كښې اختلاف دې. د اهل حجاز په نزد په دې څلورم حالت كښې دا مبنی دې په كسرې سره او د مبنی كيدو وجه ئې د لام تعريف معنی لره متضمن كيدل دی، او د بعض عربو (بنو تميم) په نزد به په دې صورت كښې دامعرب غيرمنصرف وی، د علميت او د عدل د وجې نه، چه دا د ﴿ الامس ﴾ معرف باللام نه معدول دې،لكه چه لفظ د﴿سحر﴾ترې معدول دې ﴿السحر﴾معرف باللام نه.[1]

اوس به د حديث الباب په جمله كښې د ذكر شوی درې واړو تركيبی احتمالاتو نه په هر صورت كښې لفظ مبنی وی په كسرې سره د اهل حجاز د مذهب مطابق، او د بنو تميم د مذهب مطابق به په اول صورت كښې دا مضموم وی د خبر كيدو د وجې نه. او په باقی دوه صورتونو كښې به مفتوح وی د ظرف كيدو د وجې نه.[2]

قوله: وَنَفَرُنَا خُلُوفًا: او زمونږ سړی شاته دی.

﴿ نفر ﴾ د نون او فاء په فتحې سره، دا اسم جمع ده د دې اطلاق د درې نه لسو پورې افرادو باندې كيږی. د لسو نه په زيات باندې دا لفظ نه استعماليږی، لهذا ﴿ عشرون نفرا ﴾ وئيل صحيح نه دی. بعض دا د ﴿ رجال ﴾ سره خاص كړې دې، چه د دې اطلاق په رجال باندې كيږی نه په ﴿ نساء ﴾ باندې. د دې جمع ﴿ انفار ﴾ ده، مفرد د دې د مادې نه نۀ استعماليږی.

او ﴿ نفر ﴾، ﴿ نفور ﴾ نه دې چه د هغې معنی ده د قتال وغيره دپاره وتل او نفر ته هم په دې وجه نفر وئيلې شی چه كله يو قوم ته د دشمن د طرف نه څه مسئله پيښه شی نو دا نفر جمع كيدو سره بيا د هغه دشمن طرف ته ور اوځی.[3]

﴿ خلوف ﴾ د خاء په ضمې سره د ﴿ خالف ﴾ جمع ده لكه چه د ﴿ شاهد ﴾ جمع ﴿ شهود ﴾

د ﴿ خالف ﴾ معنی مسافر هم راځی او ﴿ غائب ﴾ هم حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: هم دا دويمه معنی دلته مناسب ده، يعنی زمونږ سړی غائب دی.[4]

---

[1] انظر: شرح الرضى على الكافية: ج۳ ص ۳۰۹، ۳۱۲، والنحو الوافي، بحث ظرف الزمان والمكان ج۲ ص ۲۶۴، ۲۶۵،وجامع الدروس العربية،الباب التاسع، منصوبات الاسماء الظرف المعرب والمبنى،ج۳ ص۴۶، ۴۷

[2] ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱، ۵۹۲، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵

[3] لسان العرب مادة نفر : ج ١٤ ص ۲۳۲، كذا فی النهاية فی غريب الحديث والاثر، لابن الاثير ج ۲ ص ۷۷۵، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰٤

[4] انظر : لسان العرب ج ٤ ص ۱۸۸و والنهاية لابن الاثير ج ۱ ص ۵۲۳، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، ۳۰، وفتح البارى ج ۱ ص ٤۵۲، وشرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵، والتوضح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰٤

او يوه معني نې د اوبو طلب كولو والا هم راځي يعنې هغه سړي چه زنانه او سازوسامان په خپل كور وغيره كښې پريخودلو سره د اوبو د لټولو دپاره لاړ شي. ذكره العلامة الخطابى (١)
چه كله هغه زنانه اوليدل چه دا دوه سړي دي نو هغه اوپريده چه دا خلق د اوبه په لټون كښې دي. چرته داسې او نه شي چه زما نه اوبه واخلي، په دې وجه هغې د معذرت په طور اووې چه زمونږ سړو كور خالي پريخودلې دې او بهر تلې دي او زه ماشومانو وغيره ته روانه يم. (٢)
لهذا دا جمله د سوال د جواب نه زائد يوه مستقله جمله ده. (٣)

د ذكر شوې جملې نحوي تركيب د اصيلي په روايت كښې دى ﴿ ونفرنا خلوف ﴾ يعنى ﴿ خلوف ﴾ رفع سره دې، كما اثبتناه او دا خبر دې د ﴿ نفرنا ﴾ دپاره. (٤) او د مستملي او حموى په روايت كښې ﴿ ونفرنا خلوفا ﴾ په نصب سره دې. علامه كرمانى د دې د منصوب كيدو وجه دا بيانوى چه دا د ﴿ كان ﴾ مقدر خبر دې، ﴿ فتقديره ﴿ كان نفرنا خلوفا ﴾ (٥)
حافظ ابن حجر رحمه الله د دې وجه دا بيانوى چه دا حال دې كوم چه د خبر قائم مقام دې. (٦)
علامه قسطلانى رحمه الله د دې وضاحت كولو سره فرمائى چه هم دا رائې د علامه زركشى او دمامينى هم ده او په دې صورت كښې په تقدير داسې وى ﴿ ونفرنا متروكون خلوفا ﴾ لكه چه په دې آيت كريمه كښې ﴿ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ ﴾ (يوسف : ٨) كښې ﴿ عُصْبَةٌ ﴾ په نصب سره دې، چه دا منصوب دې د حال كيدو د وجې نه، كوم چه د خبر قائم مقام دې. (٧)
خو علامه عينى رحمه الله د حافظ صاحب د دې رائې ترديد كولو سره فرمائى چه دلته خبر څه څيز دې چه حال د هغه قائم مقام شي، لهذا غوره رائې هم هغه ده كومه چه علامه كرمانى رحمه الله ذكر كړې دې يعنى دا د ﴿ كان ﴾ مقدر دپاره خبر اومنلې شي. (٨)

---

(١) فقال : والخلوف : هم الذين خرجوا للاستسقاء يقال : الحى خلوف. اذا خلفوا النساء والاثقال فى الحى، وخرجوا الى موضع الماء يستقون. يقال : اخلف الرجل واستخلف : اذا استقى الماء. (اعلام الحديث فى شرح صحيح البخارى. للامام ابى سليمان احمد بن محمد الخطابى ج ١ ص ٣٤٢)
(٢) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٤
(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢
(٤) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢
(٥) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٥
(٦) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢
(٧) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢
(٨) فقال : وقال بعضهم : منصوب على الحال السادة مسد الخبر. (قلت) : ما الخبر ههنا حتى تسد الحال مسده، والاوجه ما قاله الكرمانى. انه منصوب بكان المقدر. (عمدة القارى ج ٤ ص ٣٠)

د امام جمال الدين ابن مالك رحمه الله تحقيق امام ابن مالك طائى نحوى رحمه الله فرمائى چه د بعض صحابه كرام رضي الله عنهم داقول په حديث كښې راغلي دي ﴿كانوايصلون مع رسول الله ﷺ وهم عاقدى ازرهم﴾ چه هغوى به د رسول الله ﷺ سره مونځ كولو. په داسې حال كښې چه هغوى لنګونه تړلي وو هم دغه شان د صاحبة المزادتين قول دې چه ﴿عهدى بالماء امس هذه الساعة، ونفرنا خلوفا﴾

پس دې باره كښې خان پوهول ضرورى دى چه ﴿عاقدى ازرهم، او خلوفا﴾ دا دواړه بناء بر حاليت منصوب دى او دا حال دى چه قائم مقام د خبر دى او هغه خبر په اوله جمله كښې د ﴿هم﴾ او په دويمه جمله كښې د ﴿نفرنا﴾ طرف ته منسوب دې. لهذا د اول حديث تقدير به داسې وى ﴿وهم مؤتزرون عاقدى ازرهم﴾ او د دويم تقدير به داسې وى: ﴿ونفرنا متروكون خلوفا﴾

د دې دواړو احاديثو نظير د سورة يوسف دا آيت كريمه ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾(١) د ﴿عُصْبَةٌ﴾ د نصب سره دې او دا قراءت د سيدنا على رضي الله عنه طرف ته منسوب دې او د دې تقدير دې ﴿ونحن معه عصبة﴾ يا ﴿ونحن نحفظه عصبة﴾

دلته چونكه حال خپله هم د خبر جوړيدو صلاحيت لرى، لهذا په اول حديث كښې ﴿وهم عاقدوا ازرهم﴾ او په دويم كښې ﴿ونفرنا خلوف﴾ او په آيت كريمه كښې كه ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ مرفوع لوستلو سره دا خبر اومنلې شى نو معنى بالكل صحيح ده. په دې وجه دې صورت كښې منصوب لوستلو سره حال قائم مقام د خبر منل شاذ دى. او د دې استعمال انتهائى قليل دې

لهذا په داسې صورت كښې چرته چه ئې خپله خبر كيدل صحيح وى، غوره توجيه دا ده چه خبر لره د مقدر منلو په ځائې هم هغه خبر منلو سره مرفوع اولوستلې شى

او! چه چرته د هغه خپله خبر جوړيدل د معنى په اعتبار سره صحيح نه وى نو هلته منصوب كولو سره قائم مقام د خبر منل ئې غوره دى لكه ﴿ضربى زيدا قائما﴾ او ﴿اكثرشربى للسويق ملتوتا﴾ چه دلته ﴿قائما﴾ او ﴿ملتوتا﴾ دا دواړه بنا بر حاليت منصوب دى او د خبر قائم مقام دى

دلته كه ﴿قائما﴾ د ﴿ضربى﴾ او ﴿ملتوتا﴾ د ﴿اكثرشربى﴾ دپاره خبر اومنلې شى او مرفوع اولوستلې شى نو دا به صحيح نه وى. ځكه چه معنى به ئې فاسد شى هم په دې وجه به هغه منصوب لوستلې شى بناء بر حاليت

خو كوم مثالونه چه اول تير شوې دى. يعنى ﴿وهم عاقدى ازرهم﴾ او ﴿ونفرنا خلوفا﴾ نو هلته چه كوم بناء بر حاليت منصوب دى د هغې نه خبر جوړول چونكه صحيح دى، په دې وجه د نصب

---

١) وتمامها: قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ (سورة يوسف: ١٤)

صورت هلته ضعیف دې. ([1])

د امام ابن مالك رحمه الله د دې تحقیق حاصل دا شو چه په ذکر شوې جمله کښې ﴿ ونفرنا خلوفا ﴾ په نصب سره لوستل هم جائز دی چه دا د حال قائم مقام اومنلې شی، خو دا ضعیف دې، بلکه هغه خپله خبر منلو سره مرفوع لوستل فصیح او جید دی.

قوله: اَلَّذِیْ یُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ: هغه سړې چه هغه ته صابی وئیلې شی.

﴿ الصابئ ﴾ په همزه سره هم روایت دې او بغیر د همزه نه یاء سره هم.

په اول صورت کښې دا د ﴿ صبا الرجل صبوا ﴾ د باب فتح نه یو دین پریخودلو سره د بل دین اختیارولو په معنی کښې دې. او په دویم صورت کښې ﴿ صبا یصبو صبوا وصبوة فهو صاب ﴾ نه د مائل کیدو په معنی کښې دې. ([2])

د دې حدیث په اخره کښې امام بخاری رحمه الله د دې تفسیر کړې دې هم هلته به مونږ د دې نور وضاحت اوکړو. انشاء الله

قوله: قَالَا هُوَ الَّذِیْ تَعْنِیْنَ: هغوی دواړو اووې: او! هم هغه چه ته ئې دغه شان ګنړې.

حضرات شارحین رحمهم الله فرمائی چه سیدنا علی رضی الله عنه وغیره په دې موقع باندې دلته دې زنانه ته ډیر د عقلمندئ او برابر جواب ورکړې دې، چه په هغې کښې اصل خبره هم راغله او د ادب او احترام لحاظ هم اوساتلې شو. ځکه چه که دې حضراتو د هغې په جواب کښې ﴿ لا ﴾ وئیلې نو مقصد به فوت شوې وې او که ﴿ نعم ﴾ ئې وئیلې وې نو د دې مطلب به دا وې چه د هغه زنانه د خبرې تقریر کولو سره د رسول الله ﷺ د صابی کیدو اقرار کوی، حال دا چه رسول الله ﷺ صابی نه وو او هغوی هم رسول الله ﷺ صابی نه ګنړلو په دې وجه هغوی جواب کښې اووې ﴿ هو الذی تعنین ﴾ هم هغه سړې چه ته ئې داسې ګنړې ([3])

دا د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم ادب دې او ادب د صحبت نه پیدا کیږی ع

محبت تجھ کو آداب محبت خود سکھا دے گی ذرا آہستہ آہستہ ادھر رجحان پیدا کر

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ وفیه جواز الخلوة بالاجنبیة فی مثل هذه الحالة عند امن الفتنة ﴾ ([4])

---

[1]) شواهد التوضیح والتصریح لمشکلات الجامع الصحیح للامام العلامة جمال الدین محمد بن عبدالله بن مالک الطائی النحوی، المبحث التاسع والثلاثون فی بیان سد الحال مسد الخبر ص ۷۳. ۷٤. مطبع انوار احمدی اله اباد.

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. ۳۰. وفتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲. وشرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۵. والتوضح لابن ملقن ج ۵ ض ۲۰٤. ۲۰۵. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲. اعلام الحدیث للخطابی ج ۱ ص ۳٤۲

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۰. فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲

[4]) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲

یعنی د حدیث د دې ټکړې نه معلومه شوه چه په داسې حالت کښې چه کله د فتنې ویره نه وی نو د پردۍ زنانه سره خلوت کول جائز دی
ماته د شارحینو په کلام کښې دا خبره چرته هم په نظر رانغله، بلکه بعض شارحینو د دې حدیث نه مستنبط کیدونکې فوائد او احکام جدا ذکر کړې دی، پس ابن بطال تقریبا دیارلس فوائد او احکام ذکر کړې دی. (۱) علامه عینی دیرش فوائد او احکام ذکر کړې دی. (۲) خو دا خبره چا هم نه ده ذکر کړې
زما په دې باندې اشکال دا وو چه دلته خلوت خو نشته، ځکه چه دا دوه سړی وو، دلته د تثنیه صیغه او د دې قصې سیاق تول په دې باندې صراحت سره دلالت کوی چه د دې زنانه سره خبرې کولو والا دوه سړی وو، یو سیدنا علی رضی الله عنه او بل سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه یا بل یو صحابی، علی الاختلاف.
بهرحال: خلوت خو به دې ته هله وئیلې کیدې چه صحابی یو وې. د فتح الباری د یوې پخوانۍ نسخې په حاشیه کښې ماته دې طرف ته اشاره ملاؤ شوې وه. والله اعلم

قوله: فَجَاءَا بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: نو دواړو هغه د رسول الله ﷺ خدمت ته راوستله

د ابوذر او ابو الوقت په نسخه کښې «الی رسول الله ﷺ» الفاظ راغلې دی. (۳)

قوله: فَاسْتَنْزَلُوهَا عَنْ بَعِيرِهَا: نو خلقو هغه زنانه ته د خپل اوښ نه د کوزیدو دپاره اووې. دا لفظ «استنزال» د باب استفعال نه دې چه د هغې معنی ده «طلب النزول»
دلته د تثنیه په ځائې د جمع صیغه راغلې ده، ځکه چه د سیدنا علی او سیدنا عمران رضی الله عنهما سره نور صحابه کرام رضی الله عنهم هم د خادم او مددګار په طور شریك وو (۴)

قوله: فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ: نو رسول الله ﷺ د هغه دواړو مشکونو خولې پرانستلې او د هغې نه ئې په لوښی کښې اوبه اچول شروع کړل. «فرغ» د باب تفعیل نه د اچولو په معنی کښې راځی

د کشمهینی په روایت کښې «فافرغ» دې، کوم چه د افراغ باب افعال نه دې. (۵) د دې معنی هم دا ده

---

(۱) شرح ابن بطال ج ۱ ص ۴۷۳ - ۴۷۵
(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱ - ۳۲
(۳) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲
(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۰. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲
(۵) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۳۰. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲

: طبرانى او بيهقى په روايت كښې دلته ﴿ فلتمضمض فى الماء واعادة فى افواه المزادتين ﴾ اضافه ده.
يعنى رسول الله ﷺ د دواړو مشكونو خولۀ پرانستله او لږې شان اوبه ئې خوله كښې واچولې او
: هغه مشكونو په خولۀ باندې ئې دوباره واچولې
هم د دې زيادت نه د مشكونو خولې پرانستلو سره د دوباره بندولو حكمت هم معلوم شو
چه په هغې كښې د بركت اثرات باقى پاتې شى،
او هم د دې نه دا هم معلومه شوه چه د هغه اوبو نه چه كوم بركت حاصل شوې وو هغه د رسول
الله ﷺ د مباركې جهونې په سبب حاصل شوې وو (۱)

﴿ افواه ﴾ جمع ده د ﴿ فم ﴾ حكه چه د دې اصل ﴿ فوه ﴾ دې، هاء خلاف القياس حذف كړې شوه.
بيا واؤ په ميم سره بدل كړې شو نو ﴿ فم ﴾ پاتې شو او واو په ميم سره په دې وجه باندې بدل
كړې شو چه كه هغه برقرار اوساتلې شى نو اعراب به په واؤ باندې راځى، اوس به واؤ متحرك
او ماقبل به ئې مفتوح وى. نو د ﴿ قال وباع ﴾ د قانون د لاندې به دا په الف سره بدلولې شى.
بيا به د التقاء ساكنين د وجې نه الف غورځولې شى، اوس به صرف ﴿ فاء ﴾ پاتې كيږى او د
عربو په كلام كښې د يوې معرب كلمې يك حرفى كيدل صحيح نه دى. هم په دې وجه واو په
ميم سره بدلولو سره اعراب په ميم باندې جارى كولې شى (۲)

دلته دا سوال راځى چه چه د هر يو مشك يو فم وى نو د دوه مشكونو به دوه فم وى بيا ﴿ افواه ﴾
جمع ولې راوړلې شوه؟

د دې جواب دا دې چه دا د ﴿ فقد صغت قلوبكما ﴾ (۳) د قبيل نه دې (۴)
مطلب دا دې چه چرته د مضاف او مضاف اليه ترمينځه اتصال قوى وى. چه اتصال لفظى هم
وى او معنوى هم او دواړه مثنى وى. نو په داسې صورت كښې به مضاف (مثنى) د جمع په
صيغې سره راوړلې شى چه په فصيح كلام كښې په داسې صورت كښې د دوه مثنى اجتماع نه
شى خوښولې
اتصال لفظى خو د هر مضاف او مضاف اليه ترمينځه وى او اتصال معنوى دا دې چه مضاف

---

(۱) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰
(۲) كذا فى حاشية شرح الجامى. ص ۳۹، ودراية النحو شرح هداية النحو ص ٤٧، وفى غاية التحقيق : فوك : هذا اجوف بالواو. ولامه هاء. واصله فوه، على وزن فعل بفتح الفاء وسكون العين. دل عليه جمعه افواه، كثوب واثواب. فحذفت الهاء على سبيل الشذوذ. فاذا قطع عن الاضافة. ابدلت الواو ميما. قيل : فم. واذا اضيف قيل : فوك. (غاية التحقيق شرح الكافية. للشيخ صفى ابن نصر النحوى ص ۳۷)
(۳) سورة التحريم آيت : ٤
(٤) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٢، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٥، ۲۲٦

الیه مضاف لره متضمن (بکسر المیم) وی. مطلب دا چه مضاف د مضاف الیه جزء وی او مضاف الیه د هغه دپاره کل وی. نو په داسې صورت کښې په مضاف د جمع د صیغې سره ذکر کولې شی. کمافی قوله تعالیٰ: ﴿ان تتوبا الی الله فقد صغت قلوبکما﴾[1] وقوله تعالیٰ ﴿السارق والسارقة فاقطعوا ایدیهما﴾[2] په اولنی آیت کریمه کښې قلوب مضاف دې د ﴿کما﴾ ضمیر طرف ته او مضاف چونکه جزء دې د مضاف الیه، په دې وجه دا ده ﴿قلباکما﴾ په ځائې ﴿قلوبکما﴾ د جمع صیغې سره ذکر کړې شو هم دغه شان په بل آیت کریمه کښې هم د ﴿ایدی﴾ اضافت دې د ﴿هما﴾ ضمیر تثنیه طرف ته کوم چه د ﴿السارق﴾ او ﴿السارقة﴾ طرف ته راجع دې او ظاهره ده چه دا د هغه جزء دې، په دې وجه ﴿یدیهما﴾ په ځائې په جمع سره ﴿ایدیهما﴾ راوړلې شو دلته په حدیث کښې هم چونکه ﴿فم﴾ د مشک جزء دې، هم په دې وجه د جمع په صیغې سره راوړلو سره ﴿افواه المزادتین﴾ او د هغې نه وړاندې ﴿واوکا افواهما﴾ اوئیلې شو (۳)

قوله: وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا وَأَطْلَقَ الْعَزَالِيَ : بیا رسول الله ﷺ د مشکونو پورته خولې بندې کړې او لاندې خوله ئې پرانستله.

﴿اوکاء﴾ د ﴿ایکاء﴾ باب افعال نه دې. چه د هغې معنی ده تهیلا یا مشک په تار باندې تړل او ﴿وکاء﴾ هغه تار یا رسئ وغیره ته وائی چه په هغې سره د تهیلئ یا مشک وغیره خوله تړلې شی. ﴿اطلق﴾ ای افتح .... پرانستلو ﴿العزالی﴾ دا جمع ده د ﴿عزلاء﴾ (بفتح العین وبالمد) دا د مشک لاندې حصې طرف ته جوړې شوې خولې ته وئیلې شی

جوهری فرمائی چه ﴿عزالی﴾ د لام په فتحې او کسرې دواړو سره لوستلې شی. لکه ﴿صحاری او صحاری﴾ د راء په فتحې او کسرې دواړو سره لوستلې شی (۴)

---

[1] سورة التحریم آیت : ٤

[2] المائدة : ۳۸

[3] ففی هدایة النحو : واعلم : وإذا أضیف المثنی إلی المثنی . یعبّر عن الأوّل بلفظ الجمع . کقوله تعالی : فقد صغت قلوبکما. {والسَّارقُ والسَّارقةُ فاقطَعوا أیدیَهما }(المائدة/۳۸).وذلک لکراهة اجتماع التثنیتین فیما یکونُ اتّصالهما لفظاً ومعنیً. (الخاتمة فی احکام الاسم. فصل فی المثنی. ص ۷۵) کذا فی جامع الدروس العربیة. الباب الرابع. تعریف الاسماء. الجمع مکان المثنی ج ۲ ص ۱۰، ۱۱. ودرایة النحو. فصل فی المثنی ص ۱۹۱، ۱۹۲. وشواهد التوضیح والتصحیح لمشکلات الجامع الصحیح. المبحث السادس والستون فی حواز افراد المضاف المثنی وفی .... الخ (ص ۱۲۹، ۱۳۰)

[4] فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۳۰. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶. اعلام الحدیث ج ۱ ص ۳٤۲. معجم الصحاح. مادة : عزل (ص : ۷۰۱)

د مشك دوه خولې وى. يو پورته وى كومه چه لويه وى هغې ته ﴿ افواه ﴾ وئيلې شى او دويمه لاندې وى كومه چه وړه وى هغې ته ﴿ عزالى ﴾ (جمع د عزلاء) وئيلې شى. افواه ئې په دې وجه بنده کړه چه ټولې اوبه او نه غورځيږى. او عزلاء چونکه وړه وى په دې وجه ئې هغه پرانستله، چه لږې لږې اوبه تړې د ضرورت مطابق راځى، چه په هغې سره ضرورت هم پوره شى او اوبه ضائع نه شى. ([1])

قوله: وَنُودِيَ فِي النَّاسِ اسْقُوا وَاسْتَقُوا: او په خلقو كښې اعلان اوکړې شو چه اوبه په نورو هم اوڅکئ او خپله ئې هم اوڅکئ

﴿ اسقوا ﴾ په همزه وصليه مكسوره سره دې، يعنى ﴿ سقى يسقى ﴾ د ضرب نه. او په بعض نسخو كښې ﴿ اسقوا ﴾ همزه قطعيه سره دې، په دې صورت كښې به دا د باب افعال نه وى او همزه به مفتوح وى

دا دواړه د امر صيغې دى، د ﴿ سقى ﴾ معنى د څکول. او د ﴿ استقاء ﴾ معنى ده څکل بعض استقاء هم د سقى (څکولو) په معنى باندې ذکر کړې دې، نو په دې صورت كښې به د سقى او استقاء فرق دا وى چه د سقى استعمال به د خپل ذات وغيره دپاره وى او د استقاء استعمال به د څاروو وغيره دپاره وى.

او د سقى او اسقاء معنى يو ده، بعض په دې كښې دا فرق بيان كړې دې چه د سقى استعمال د خپل ذات وغيره دپاره وى او د ﴿ اسقاء ﴾ استعمال د څاروو وغيره دپاره وى. ([2])

قوله: وَكَانَ آخِرَ ذَاكَ أَنْ أَعْطَى الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ: او په اخيره كښې داسې اوشوه چه كوم سړى ته جنابت رسيدلې وو هغه ته رسول الله ﷺ د اوبو يو ډك لوښې وركړو

﴿ اخر ﴾ دا منصوب دې او د ﴿ كان ﴾ دپاره خبر مقدم دې، او ﴿ ان اعطى ﴾ د تاويل په مصدر كښې د ﴿ كان ﴾ دپاره اسم مؤخر دې، لهذا تقدير به داسې وى ﴿ وكان اعطاؤه للرجل الذى اصابته الجنابة اخر ذلك ﴾ او ﴿ ان ﴾ به د خپل فعل سره يو ځائې كيدو باندې د مصدر معرفه په تاويل كښې وى. په دې وجه به هغه ته د ﴿ كان ﴾ اسم وئيل صحيح وى او دا اشكال به نه واريدېږى چه ﴿ اخر ﴾ خو د معرفه طرف ته مضاف كيدو د وجې نه معرفه دې نو هم دا دې اسم اومنلې شى.

د دې په تركيب كښې بل صورت هم جائز دې چه ﴿ اخر ﴾ مرفوع كولو سره د ﴿ كان ﴾ اسم اومنلې

---

[1] تقرير بخارى ج ۱ ص ۱۱٤

[2] فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٢، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٦

شي او ﴿ ان اعطى ﴾ ئې خبر اومنلې شي.

ابو البقاء فرمائي چه اول صورت زيات بهتر او غوره دې كمافي قوله تعالى : ﴿ فما كان جواب قومه الا ان قالوا ﴾ [1]

علامه قسطلاني رحمه الله د اوليت وجه دا بيانوي چه ﴿ ان ﴾ مصدريه د خپل فعل سره يوځائې كيدو باندې زيات اعرف وي. لهذا د دې اسم منل زيات اولى دي.
او علامه عيني رحمه الله فرمائي چه چونكه اسم او خبر دواړه معرفه دي په دې وجه زما په نزد دواړه صورتونه برابر دي. [2]

قوله: الذي اصابته الجنابة :دا هم هغه سړې دې كوم چه په يو گټ كښې ناست وو او د طهارت د نه كيدو د وجې نه د جماعت په مانځه كښې شريك شوې نه وو. [3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د دې قصې نه معلومه شوه چه د ضرورت په موقع باندې به انسان او حيوان باندې د اوبو څكول د طهارت د ضرورت او مصلحت نه مقدم كولې شي او دلته هم داسې شوې دي.

خو په دې باندې دا اشكال راځي چه په مسلم كښې د سلم بن زرير په روايت كښې دي : ﴿ غيرانا لم نسق بعيرا ﴾ [4] د دې نه معلوميږي چه د طهارت ضرورت به مقدم ساتلې شي څاروي باندې د څكولو د ضرورت نه
حافظ صاحب د دې جواب دا وركړې دې چه دا به په دې خبره باندې محمول كولې شي چه څاروي ته د اوبو ضرورت هغه وخت نه وو. مطلب به دا وي چه كه ضرورت وې نو هغه به هم د طهارت د ضرورت حاصلولو نه مقدم كولې شو. [5]

قوله: وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا : او هغه زنانه ولاړه وه كتل ئې چه د هغې په اوبو باندې څه كولې شي
چه په دې لړو شان اوبو باندې ټول خړوب هم شو، خپل لوښي ئې هم ډك كړل او يو سړي هم په هغې سره غسل هم اوكړو. [6]

---

[1]) النمل : ٥٦. العنكبوت : ٢٤، ٢٩. وقال تعالى : وما كان جواب قومه الى ان قالوا الاية. الاعراف : ٨٢

[2]) فتح الباري ج ١ ص ٤٥٢. عمدة القاري ج ٤ ص ٣٠. ارشاد الساري ج ١ ص ٥٩٢. شرح الكرماني ج ٣ ص ٢٢٦

[3]) عمدة القاري ج ٤ ص ٣٠. ارشاد الساري ج ١ ص ٥٩٢

[4]) مسلم رقم : ٦٨٢

[5]) فتح الباري ج ١ ص ٤٥٢، ٤٥٣. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٣

[6]) تقرير بخاري ج ٢ ص ١١٤

دلته دا اشكال راځي چه دا خو د غير په ملك كښې تصرف دې كوم چه جائز نه دې؟
حافظ صاحب وغيره د دې جواب دا كړې دې چه اصل خبره خو دا ده چه په رسول الله ﷺ باندې هر يو څيز على سبيل الوجوب قربان او فدا دې. لهذا دا اشكال دلته نه راځي
او د اشكال صحيح منلو په صورت كښې يو جواب دا وركړې كيدې شي چه هغه زنانه كافره او حربيه وه. په دې وجه د هغې مال مباح وو
او كه هغه حربيه نه وې. بلكه ذميه وې نو بيا به جواب دا وې چه د تندې د ضرورت د وجې نه د يو مسلمان دپاره غوض وركولو سره اوبه استعمالول جائز دى، كومې چه د بل په ملك كښې وى (1)
شيخ الحديث مولانا ذكريا صاحب رحمه الله فرمائي چه اصحاب د علوم ظاهريه د دې جواب دا وركوى چه رسول الله ﷺ داسې په دې وجه فرمائيلې وو چه ټولو ته معلومه شي چه په اضطرارى حالت كښې د بل چا مال په قدر د ضرورت بغير د اجازت نه استعمالولې شي
او حقيقى جواب دا دې چه رسول الله ﷺ د هغه زنانه د اوبو نه لږې هم نه دى كمې كړې. بلكه هغه خو د مخكښې نه زيات ډك وو. (2)
د شيخ الحديث رحمه الله د دې جواب تائيد د حديث د راتلونكو الفاظو نه هم كيږى چه د رسول الله ﷺ د معجزې په طور هغه اوبه د مخكښې نه زياتې شوې. او دا چه رسول الله ﷺ هغه زنانه ته اوفرمائيل چه مونږ ستا د اوبو نه هيڅ نه دى كم كړې.

قوله: وَايْمُ اللهِ لَقَدْ أُقْلِعَ عَنْهَا وَإِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مِلأَةً مِنْهَا حِينَ ابْتَدَأَ فِيهَا

: او قسم په الله! اوبه اخستل بند كړې شو، او حال دا وو چه زمونږ په خيال كښې هغه مشك اوس د هغه وخت نه هم زيات ډك وو چه د كله نه رسول الله ﷺ د هغې نه اوبه اخستل شروع كړې وو

﴿ ايم الله ﴾ دا په اصل كښې ﴿ ايمن الله ﴾ وو، بيا د كثرت استعمال د وجې نه نون تخفيفا حذف كړې شو نو ﴿ ايم الله ﴾ شولكه چه د ﴿لم يكن﴾ نه نون تخفيفا حذف كولو سره ﴿ لم يك ﴾ وئيلې شي.
بيا كله يا هم تخفيفا حذف كولو سره ﴿ ام الله ﴾ لوستلې شى، او كله همزه هم حذف كولو سره په ميم مضمومه سره ﴿ م الله ﴾ لوستلې شي. د دې نه علاوه په دې كښې نور هم لغات دى لكه ﴿ اِيمِ الله، هَيْمُ الله، اَمِ الله، مُنِ الله، لَيْمُ الله ﴾ او ﴿ لَيْمُنُ الله ﴾ وغيره
حافظ ابن حجر او علامه عينى فرمائي چه امام نووى رحمه الله په دې كښې اولس (۱۷) لغات ذكر

---

(1) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٠، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٢، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٦، فتح الملهم ج ٤ ص ٤٣، التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٧

(2) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٤، هم دا جواب ابن الجوزى رحمه الله هم اختيار كړې دې. ذكره ابن ملقن فى التوضيح ج ٥ ص ٢٠٧

كړې دی او بعض نورو حضراتو پکښې شل (۲۰) لغات ذکر کړې دی. (۱)
د امام زجاج او رمانی په نزد دا حرف دې. او د جمهورو په نزد دا اسم دې او هم دا صحیح ده.

دا د ﴿يُمْن﴾ نه مشتق دې. چه د هغې معنی د برکت راځی. د دې همزه په اصل کښې قطعی وه. بیا د کثرت استعمال د وجې نه وصلی شوه. او اسماء کښې د دې کلمې نه علاوه چرته هم همزه وصلی مفتوح نشته.

او د کوفیانو په نزد دا د ﴿يمين﴾ جمع ده. لهذا همزه ئې قطعی ده. خو دا خبره صحیح نه ده. ځکه چه په دې کښې یو لغت ﴿إِيْمَنُ الله﴾ د همزه په کسرې او د میم په فتحې سره هم دې. او د ﴿افعل﴾ په وزن چه کومه جمع راځی لکه ﴿اكلب﴾ او ﴿افلس﴾ په هغې کښې دا جائز نه ده. هم دغه شان کله په دې باندې لام تاکید داخلیږی نو دا ﴿لَيْمُنُ الله﴾ لوستلې شی. په دې صورت کښې د همزه ساقط کیدل هم د دې د وصلی کیدو دلیل دې.

دا تعبیر ﴿ايم الله، ايمن الله﴾ د قسم دپاره استعمالیږی. او دا کلمه په ترکیب کښې د مبتدا د واقع کیدو د وجې نه مرفوع وی. او دا همیشه د لفظ جلاله طرف ته مضاف وی او د دې خبر محذوف وی. لهذا تقدیر به داسې وی ﴿وايم الله قسمی﴾
هم دا د جمهور نحویانو مذهب دې. او د ابن درستویه په نزد دا مجرور بحرف الجر للقسم وی. او د امام ابن مالك په نزد د دې اضافت د لفظ (کعبې) او کاف (ضمیر مخاطب) ته هم کولې شی. او د ابن عصفور اشبیلی په نزد د دې نه خبر جوړولو سره مبتدا محذوف منل هم صحیح دی. په دې صورت کښې به تقدیر داسې وی: ﴿قسمی ايم الله﴾ (۲)

قوله: اقلع: دا د همزه په ضمې سره د اقلاع باب افعال نه دې. ﴿اقلع عن الامر﴾ د دې معنی وی د یو کار نه اودریدل. هغه کار پریخودل. (۳)

قوله: اشد ملاءة: دا لفظ د میم په کسرې او فتحې دواړو سره لوستلې شی. د دې نه روستو لام ساکنه او بیا همزه مفتوحه دې. (۴)

---

(۱) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۳. عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰
(۲) انظر : مغنى اللبيب عن كتب الاعاريب. للامام جمال الدين ابن هشام الانصارى. الباب الاول فى تفسير المفردات وذكر احكامها. باب الهمزة : ج ۱ ص ۱۹۵، ۱۹۶. ومعجم النحو والصرف. لعبد الغنى الدقر : ص ۱۲۶، ۱۲۷. موسوعة النحو والصرف والاعراب. للدكتور اميل بديع يعقوب. ص ۱۸۲، ۱۸۳) معجم الصحاح للجوهرى، مادة يمن ص ۱۱۷۳. وبعضه فى فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۲. عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۶. لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۶
(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۶. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳
(۴) عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۶. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳. فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۳

د بيهقي په روايت كښې ﴿ املاء منها ﴾ دي. مطلب د دې جملې دا دې چه هغوى دا ګمان كولو چه په دې كښې چه اوس كومې اوبه پاتې شوې هغه د هغه اوبو نه زياتې دى كومې چه په دې كښې د مخكښې نه موجود وې. (۱)

دا واقعه د رسول الله ﷺ د دلائل نبوت او معجزاتو نه ده، بلكه دا د نبوت د لويو نخښو او معجزاتو نه ده چه ټولو صحابه كرام ﷺ د دې لړو شان اوبو نه اودس هم اوكړو. بنه په مړه ئې اوڅكلې او په نورو ئې هم اوڅكولې، يو جنبى په هغې سره غسل هم اوكړو او كوم مشكونه چه د هغوى سره وو هغه ئې ترې هم ډك كړل، خو د دې باوجود دواړه مشكونه د رسول الله ﷺ د بركت د وجې نه ډك وو. حال دا چه د هغه صحابه كرام ﷺ تعداد چا چه دا اوبه استعمال كړې، څلويښت وو لكه چه د سلم بن زرير په روايت كښې دى. (۲)

قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه د «مسلم د» دې روايت نه معلوميږى چه په دې واقعه كښې د موجود مجموعى صحابه كرام ﷺ تعداد څلويښت وو خو په دې لړ شان تعداد كښې په يوه غزوه وغيره كښې د رسول الله ﷺ وتل مونږ ته نه دى معلوم. په ظاهره كښې داسې ده چه هغه جماعت كوم چه رسول الله ﷺ د اوبو په لټولو پسې ليږلې وو او هغوى ته زنانه ملاؤ شوې وه، هغوى د هغه څلويښتو نه علاوه وو او دا چه هغوى به د هغه صحابه كرام ﷺ نه مخكښې اوبه څكلې وى، دغه شان دا تعداد د څلويښتو نه زيات شو. (۳)

د دې نه روستو څان په دې باندې پوهه كړئ چه دلته په دې واقعه د رسول الله ﷺ د معجزې وجه او بنياد څه څيز دې، چه د هغې د وجې نه دې ته معجزه وئيلې شى؟ نو قاضى عياض رحمه الله فرمائى: ﴿ فى هذا الحديث معجزة عظيمة فى تكثير القليل من الماء من نحو معجزة الميضاة ﴾ (۴) يعنى د رسول الله ﷺ وجه تكثير القليل دې چه لږې شان اوبه ئې ډير كړې.

خو ابو عبدالله ابى مالكى او علامه سنوسى رحمهما الله دا خبره رد كړې ده، هغوى فرمائى چه د حديث د ظاهر نه دا معلوميږى چه رسول الله ﷺ او صحابه كرام ﷺ خاص هم هغه اوبه نه دى استعمال كړې، بلكه د رسول الله ﷺ د معجزې په طور په هغه اوبو باندې اضافه اوشوه او هم هغه زائد اوبه استعمال كړې شوې، د دې تائيد د حديث په اخر كښې د رسول الله ﷺ د دې

---

(۱) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۲، عمدة القارى ج ۴ ص ۳۰، التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۶

(۲) عمدة القارى ج ۴ ص ۳۰، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳، فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۳، شرح ابن بطال ج ۱ ص ۴۷۴، ۴۷۵، التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۶.
وفى رواية مسلم : ثم بعث بروايتها، فشربنا، ونحن اربعون رجلا عطاش، حتى روينا، وملانا كل قربة معنا اداوة وغسلنا صاحبنا. (مسلم رقم : ۶۸۲)

(۳) اكمال المعلم بفوائد مسلم ج ۲ ص ۶۷۷، كذا فى التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۶، ۲۰۷، وعمدة القارى ج ۴ ص ۳۲

(۴) اكمال المعلم بفوائد مسلم للقاضى عياض : ج ۲ ص ۶۸۰

کلام نه کیږی چه ﴿ واعلمی انالم نرزا من مائك شیئا ﴾ چه مونږ ستا د اوبو نه لږې هم نه دی کمې کړې

هم دغه شان د هغه زنانه د خپل کور خلقو ته د رسول الله ﷺ متعلق دا وئیل چه ﴿ اسحر الناس او انه نبی ﴾ چه یا خو هغه د ټولو نه لوئې جادوګر دې یا د الله پاك برحق نبی دې، د دې نه معلومیږی چه تکثیر القلیل (یو کم څیز لره زیاتول) دا خو یو داسې څیز دې کوم چه په معجزه او سحر دواړو کښې مشترك دې، په دې وجه هغه زنانه په سرسری نظر سره دا تکثیر القلیل اوګنړلو، په دې وجه ئې دغه شان اوئیل او دا په سحر کښې هم وی، څنګه چه یو مداری د یو غوز نه ډیر غوزان راوباسی.

په دې وجه په ظاهر نظر کښې په دې (تکثیر القلیل) کښې فرق کول ګران وی چه دا معجزه ده یا سحر، هم په دې وجه هغه زنانه په دې کښې توقف یا تردد اوکړو، بیا چه کله په هغې باندې دا خبره منکشف شوه چه دا معجزه وه سحر نه وو، څکه چه هغې په معجزه او سحر کښې د فرق کولو ادراك لرلو، نو هغې اسلام قبول کړو.

په دې وجه باندې د هغه زنانه په کلام کښې چه کوم لفظ د ﴿ او ﴾ دې هغه د عاطفه منلو په ځائې زیات مناسب دا دی چه هغه د اضراب دپاره اومنلې شی، مطلب به دا وی چه ﴿ بل انه نبی ﴾ (یعنی هغه جادوګر نه دې) بلکه هغه خو برحق نبی دې او دا د هغه زنانه د حسن فطرت دلیل دې او د عربو د بدوی زنانو نه حسن فطرت هیڅ بعید نه دې. [1]

د علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله رائې هم دا ده چه رسول الله ﷺ او صحابه کرام ﷺ چه کومې اوبه استعمال کړې وې، هغه زیاتی اوبه وې. [2]

قوله: فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه وسلم اجْمَعُوا لَهَا: نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اوس د دې زنانه دپاره (څه) جمع کړئ.

حافظ ابن حجر ﷺ فرمائی چه د دې نه معلومیږی چه د محتاج او ضرورت مند دپاره د چا مال د هغه په رضامندئ سره اخستل جائز دی، هم دغه شان که د هغه رضا متعین معلوم وی، نو د اجازت نه بغیر هم د هغه مال اخستلې شی. [3]

---

[1]) اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ۲ ص ۳۴۳، ۳۴۴، ومکمل اکمال الاکمال للسنوسی الحسینی ج ۲ ص ۳۴۳، ۳۴۴

[2]) فقال العلامة العینی رحمه الله وفیه أن جمیع ما أخذوه من الماء مما زاده الله وأوجده وأنه لم یختلط فیه شیء من ماء تلك المرأة فی الحقیقة وإن كان فی الظاهر مختلطا وهذا أبدع وأغرب فی المعجزة. (عمدة القاری ج ٤ ص ۳۲، كذا فی فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۳)

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۳

هم دغه شان د دي نه دا هم معلومه شوه چه دا قسم معاملات. يعنى هبات او اباحات كښې په تعاطى سره معامله كول جائز دى، په داسې طريقه چه د وركونكى او اخستونكى د طرف نه ځه الفاظ عقد د معاملې دپاره استعمال نه كړې شى. (۱)

قوله: فَجَمَعُوا لَهَا مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ: نو صحابه كرام رضی الله عنهم د هغه زنانه دپاره كهجورې، اوړه او ستوان جمع كول شروع كړل.

﴿عجوة﴾ دا د مدينې د كهجورو يو قسم دې، ابن التين رحمه الله فرمائى دا د ﴿صيحانى﴾ كهجورې نه لويه وى، دې ته ﴿لينة﴾ هم وئيلې شى، دا د مدينې منورې په كهجورو كښې د ټولو نه غوره قسم دې. (۲)

قوله: دقيقة وسويقة: دا دواړه الفاظ د ﴿فعيلة﴾ په وزن باندې نقل دى، يعنى د دال او سين په فتحې سره او يا مخففه سره او په تصغير سره هم نقل دى، يعنى د دال او سين په ضمې او يا مشدده سره، دا دويم روايت د كريمه دې. (۳)

قوله: حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا: تردې چه د هغې دپاره ئې (ډير) خوراك راجمع كړو.

د احمد په روايت كښې د ﴿طعاما﴾ نه پس د ﴿كثيرا﴾ اضافه ده. (۴)

﴿طعام﴾ په لغت كښې ﴿ما يؤكل﴾ يعنى هر هغه څيز ته وئيلې شى كوم چه خوړلې شى. او په هغې سره بدن ته طاقت ملاويږى، لكه غنم، اوربشې، كهجورې وغيره. (۵)

علامه زمخشرى او نورو حضراتو نقل كړې دى چه د ﴿طعام﴾ اطلاق د عربو په كلام كښې خاص په غنمو باندې وئيلې شى، هم دا د امام خليل نه هم نقل دى. او په استشهاد كښې د سيدنا ابوسعيد خدرى رضی الله عنه دا حديث پيش كولې شى چه ﴿كُنَّا نُخْرِجُ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ أَقِطٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ زَبِيبٍ﴾ (۶)

---

(۱) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۳، عمدة القارى ج ۴ ص ۳۱

(۲) عمدة القارى ج ۴ ص ۳۰ . شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳، التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۷

(۳) عمدة القارى ج ۴ ص ۳۰ . شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳، التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۷، فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۳

(۴) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۳، عمدة القارى ج ۴ ص ۳۱، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳

(۵) معجم الصحاح للجوهرى، مادة طعم، ص ۶۴۰، النهاية فى غريب الحديث والاثر لابن الاثير ج ۲ ص ۱۱۲، تاج العروس للزبيدى، فصل الطاء من باب الميم، ج ۸ ص ۳۷۸، لسان العرب، مادة طعم، ج ۸ ص ۱۶۴

(۶) الحديث اخرجه البخارى، فى كتاب الزكاة، ابواب صدقة الفطر، باب صدقة الفطر صاع من طعام، رقم ۱۵۰۶، وباب صاع من زبيب رقم (۱۵۰۸)، وباب الصدقة قبل العيد، رقم(۱۵۱۰)......[بقيه بر صفحه آئنده...

دلته د جو، كهجورې، پنير او اوسكوپه مقابله كښې طعام ذكر كړې شوې دې. د دې تقابل نه متبادر هم دا ده چه د دې نه مراد غنم دى. ځكه چه د دې ذكر شوې ځيزونو نه علاوه غنم په زكاة الفطر كښې وركولې شى.

او په حديث د مصراة كښې دى ﴿من اشترى شاة مصراة فهو بالخيار ثلاثة ايام، فان ردها رد معها صاعامن طعام، لا سمراء﴾([1])

سمرا غنمو ته وئيلې شى. دلته د طعام نه غنم خارج كړې شوې دى، چه د هغې د وجې نه د دې مصداق دلته نور ځيزونه (اوربشې، كهجورې وغيره) دى.

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه په يو بل روايت كښې د طعام د مصداق تصريح كولو سره فرمائى ﴿وكان طعامنا الشعير والزبيب والاقط والتمر﴾([2])

چه زمونږ خوراك (طعام) هغه وخت اوربشې، اوسكې، پنير او كهجورې وې.

اهل لغت فرمائى چه طعام د غنمو سره خاص دې، خو چرته چه په نورو ځيزونو باندې د دې اطلاق كولې شى هغه اطلاق مجازى دې. ([3])

د دې نه روستو خان پوهه كړئ چه علامه كرمانى رحمه الله دلته فرمائى چه د لفظ طعام مصداق په ما قبل كښې ذكر شوى كهجورې، اوړه او ستوان دى. ([4])

بقيه ازگذشته] ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الزكاة، باب زكاة الفطر على المسلمين من التمر والشعير رقم (٩٨٥) والترمذى فى جامعه، فى كتاب الزكاة، باب ما جاء فى صدقة الفطر رقم (٦٧٣) وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الزكاة، باب كم يؤدى فى صدقة الفطر، رقم (١٦١٦، ١٦١٨) والنسائى فى فى سننه، فى كتاب الزكاة، باب التمر فى زكاة الفطر، رقم ٢٥١٣، وباب الزبيب، رقم (٢٥١٤، ٢٥١٥) وباب الدقيق، رقم (٢٦١٦)، وباب الشعير، رقم (٢٥١٩) وباب الاقط رقم: (٢٥٢٠) وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الزكاة، باب صدقة الفطر، رقم: ١٨٢٩.

[1]) حديث المصراة اخرجه مسلم فى صحيحه عن ابى هريرة رضى الله عنه واللفظ له، فى كتاب البيوع، باب حكم بيع المصراة، رقم ١٥٢٤، والبخارى فى صحيحه، فى كتاب البيوع، باب ان شاء رد المصراة ... الخ رقم (٢١٥١) وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الاجارة، باب من اشترى مصراة فكرهها، رقم: (٣٤٤٣، ٣٤٤٤، ٣٤٤٥) والنسائى فى سننه، فى كتاب البيوع، باب النهى عن المصراة وهو الخ، رقم: (٤٤٩٢، ٤٤٩٣، ٤٤٩٤) والترمذى فى جامعه، فى كتاب البيوع، باب ما جاء فى المصراة رقم ١٢٥٢.

[2]) اخرجه البخارى فى صحيحه، فى ابواب صدقة الفطر، باب الصدقة قبل العيد، رقم ١٥١٠

[3]) قال العلامة الزمحشرى:قيل:الطعام البرخاصة. وعن الخليل: ان الغالب فى كلام العرب انه هو البر خاصة. (الفائق فى غريب الحديث، الطاء مع العين ج ٢ ص ٣٦٢) كذا فى النهاية لابن الاثير ج ٢ ص ١١٣، ولسان العرب، مادة طعم:ج٨ ص ١٦٤، ومعجم الصحاح، مادة طعم، ص ٦٤١، وتاج العروس للزبيدى ج ٨ ص ٣٧٨ وقال الزبيدى: وفى شرح الشفاء، الطعام: ما يؤكل وما به قوام البدن، ويطلق على غيره مجازا، وفى حديث المصراة ... (تاج العروس للزبيدى ج ٨ ص ٣٧٨)

[4]) فقال:(طعاما)صادق على الامورالثلاثة مجتمعة من العجوة والدقيقة والسويقة(شرح الكرمانى ج٣ ص٢٢٦)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د حدیث په دې ټکړې کښې د غنمو نه علاوه په غیر د طعام اطلاق کړې شوې دې (۱)

خو علامه عینی رحمه الله د دې په تردید کښې فرمائی چه دا خبره د اهل لغت د قول مخالف ده، په دې وجه صحیح نه ده. بلکه دلته د طعام نه مراد په ماقبل کښې ذکر شوې څیزونو (کهجورې، اوړه او ستوانو) نه علاوه بل څه څیز دې او هغه عام دې، که غنم وی، یا اوربشې، یا بل څه څیز (۲)

خو زما په خیال د دې تردید ضرورت نشته، ځکه چه هم دا احتمال حافظ صاحب خپله هم وړاندې بیان کړې دې. (۳)

قوله: فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ: بیا ئې هغه (څیزونه) په یوه کپړه کښې کیخودل.

دلته ضمیر منصوب ﴿ ها ﴾ د واحد مونث دې، هم دا د ابوذر روایت دې، او په بل روایت کښې ﴿ فجعلوه ﴾ د واحد مذکر ضمیر سره دې.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د ابوذر په روایت کښې به ضمیر مؤنث ﴿ انواع ثلاثة ﴾ طرف ته راجع وی او د بل روایت مطابق به ضمیر مذکر د (طعام) طرف ته راجع وی. (۴)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د ضمیر مذکر په صورت کښې دا د ﴿ طعام ﴾ طرف ته راجع کول صحیح نه دی، ځکه چه هغوی په کپړه کښې صرف طعام نه وو کیخودلې، بلکه د دې نه علاوه ئې نور څیزونه هم کیخودلې وو، لهذا صحیح دا ده چه دا ضمیر د (مذکور) په تاویل کښې د هر یو طرف ته (په طریقه د بدلیت) راجع اومنلې شی. (۵) یعنی ﴿ فجعلوا کل احد من المذکور فی ثوب ﴾

علامه قسطلانی رحمه الله هم دې ته نزدې نزدې توجیه ذکر کړې ده، ځکه چه هغه د ضمیر مذکر مرجع اسم موصول ﴿ الذی جمعوه ﴾ منلې دې، یعنی ﴿ فجعلوا الذی جمعوه فی ثوب ﴾ (۶)

قوله: وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا: او هغوی هغه (زنانه) د هغې په اوښ باندې سوره کړه او هغه کپړه ئې د هغې مخې ته کیخودله.

علامه عینی رحمه الله په ﴿ حملوها ﴾ کښې د ضمیر منصوب مرجع ﴿ المزادة ﴾ بیان کړې ده، یعنی

---

(۱) فقال : وفیه اطلاق لفظ الطعام علی غیر الحنطة والذرة، خلافا لمن ابی ذلک. (فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳)

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

(۳) فقال ویحتمل ان یکون قوله : حتی جمعوا لها طعاما، ای : غیر ما ذکر من العجوة وغیرها. (فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳)

(۴) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

(۶) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳ عمدة القاری ٤/ ۳۱

هغوی هغه مشك اوچت کړو او د هغه زنانه په اوښ باندې ئې کیخودلو.
او علامه کرمانی او علامه قسطلانی ﷫ دا ضمیر هغه زنانه ته راجع کړې دې، یعنی هغوی دا زنانه په هغه اوښ باندې سوره کړه. (۱)
د علامه عینی ﷫ رائې هم اګر چه صحیح منلې کیدې شی، خو د علامه کرمانی او علامه قسطلانی رائې زیاته غوره ده، ځکه چه د کلام سیاق او د هغه خپل مینځ کښ تسلسل هم د هغې تائید کوی، په دې وجه وړاندې د ﴿علی بعیرها﴾ او ﴿بین یدیها﴾ ضمائر هم د زنانه طرف ته راجع کیږی. او که کلام ته په تسلسل سره اوکتلې شی نو متبادر به هم دا وی چه دا ضمیر د زنانه طرف ته راجع شی.

قوله: قَالَ لَهَا تَعْلَمِينَ مَا رَزِئْنَا مِنْ مَائِكِ شَيْئًا: بیا رسول الله ﷺ هغه زنانه ته اووې چه تاته معلومه ده چه مونږ ستا د اوبو نه لږې هم نه دی کمې کړې.

د ﴿قال﴾ ضمیر د رسول الله ﷺ طرف ته راجع دې. د اصیلی په روایت کښ ﴿قالوا﴾ د جمع مذکر په صیغې سره راغلې دې، په دې صورت کښ به دا ضمیر د حضرات صحابه کرام ﷡ طرف ته راجع وی، مطلب به دا وی چه د رسول الله ﷺ په حکم سره صحابه کرام ﷡ هغه زنانه ته اووې (۲) او د اسماعیلی په روایت کښ د صیغه افراد سره سره د فاعل هم تصریح ده، یعنی ﴿قال لها رسول الله ﷺ﴾ (۳)

﴿تعلمین﴾ د تاء په فتحې، د عین په سکون، او د لام په تخفیف سره (یعنی د باب سمع نه) د فعل مضارع صیغه ده او د امر په معنی کښ ده. ای: اعلمی! یعنی پوهه شه.
هم دا د محقق عینی او علامه قسطلانی رائې ده (۴)
او حافظ صاحب فرمائی چه دا صیغه د تاء او عین دواړو په فتحې او لام مشدد سره (د باب تفعل نه) ده. د تعلم معنی چونکه د زده کولو راځی، په دې وجه حافظ صاحب فرمائی چه دا د ﴿اعلمی﴾ (باب سمع) په معنی کښ دې (۵)
علامه عینی دا خبره رد کړې ده او فرمائی چه دا په تکلف باندې مبنی توجیه ده، پس د دې ضرورت نشته. او صحیح هم دا ده چه دا د باب علم نه د مفرد مؤنث مخاطب صیغه ده. (۶)

---

(۱) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳
(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳. فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۳
(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱. فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۳
(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳
(۵) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۳
(۶) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

اقول د علامه عینی رائې صحیح ده، د دې تائید په مسلم کښې د سلم بن زریر عطاردی د روایت نه هم کیږی چه په هغې کښې دا صیغه د باب سمع نه راغلې ده **ونصه: ﴿واعلمی: انالم نرزامن مائك﴾**[1]

﴿رزئنا﴾ د را په فتحې او د زاء په کسرې سره د باب سمع نه د کمولو په معنی کښې راځی، **تقول: رزئه ماله رزءاومرزئة...** د چا په مال کښې څه اخستلو سره کمې کول.
هم دغه شان د راء او زاء دواړو په فتحې سره د باب فتح نه هم په دې معنی کښې استعمال دې.

او **﴿ارتزالشئ﴾** د باب افتعال نه لازم (یعنی د کمیدو په معنی) استعمالیږی. [2]
شارحینو دا دواړو بابونو نه ذکر کړې دې، خو علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د زاء په کسرې سره دا لغت زیات مشهور دې. [3]
او مطلب د دې جملې دا دې چه مونږ ستا د اوبو نه هیڅ کمې نه دې کړې، بلکه چه څه مو اخستلې دی هغه مو د هغه زیات مقدار نه اخستلې دی کومې چه د الله پاك د طرف نه وې. او په ظاهره کښې اګر چه دا په نظر راتلل چه د هغه زنانه د اوبو هم په هغې کښې اختلاط وو خو په حقیقت کښې داسې نه وه. [4]

د دې تائید د وړاندې جملې **﴿ولکن الله هوالذی سقانا﴾** نه هم کیږی. [5]

حافظ ابن حجر رحمه الله یو احتمال دا هم بیان کړې دې چه **﴿ مانقصنامن مقدار مائك شیئا ﴾**[6] چه مونږ ستا د اوبو د مقدار نه هیڅ هم نه دی کم کړی، اوس به مطلب دا وی چه اوبه خوئې د هم هغه زنانه استعمال کړې. خو الله پاك پکښې نوره هم اضافه اوکړه، چه د هغې د وجې نه د اوبو په مقدار کښې هیڅ کمې رانغلو. بلکه هغه د مخکښې مقدار نه هم زیاتې شوې.

قوله: وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا: البته الله پاك په مونږ باندې اوبه اوڅکولې

﴿اسقانا﴾ د باب افعال نه دې، د ابن عساکر په روایت کښې **﴿سقانا﴾** د باب ضرب نه دې. [7]
او د دواړو معنی یوه ده **کماذکرناه سابقا**

---

[1]) مسلم رقم : ٦٨٢

[2]) المعجم الوسیط، مادة : رزاو ج ١ ص ٣٤١، القاموس الوحید ص ٦١٩

[3]) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٧، عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣

[4]) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٢، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣

[5]) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣

[6]) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣

[7]) عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣

د دې واقعې نه حضرات علماء كرام په دې خبره باندې استدلال كوى چه د مشركانو لوښى وغيره استعمالول جائز دى. چه ترڅو پورې په هغې كښې د نجاست كيدو يقينى علم نه وى. (١)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه رسول الله ﷺ چه هغه زنانه ته څه وركړل هغه د اوبو په عوض كښې نه وو. ځكه چه د هغې اوبه خو هغې ته ملاؤ شوې، بلكه د هغې نه ورته زياتى ملاؤ شوې. دا خو رسول الله ﷺ اكراما او تفضلا د خپل طرف نه هغه ته وركړې. (٢)
علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى چه دا د اوبو عوض نه وو، بلكه هغه زنانه چه هغه وخت د خپل كور والو طرف ته د تلو نه منع كړې شوې وه او هغې ته د خپلو اوبو په باره كښې كومه خطره پيښه شوې وه، د هغې د جبيره او د تطييب خاطر په طور ورته دا هر څه وركړې شو. (٣)
علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه هغه زنانه كافره مباحة الدم والمال وه، د دې باوجود رسول الله ﷺ هغې سره د اكرام او رعايت معامله د هغې د اسلام د راوړلو په طمع كښې اوكړه، چه كيدې شى هغه د دې حسن سلك نه متاثر كيدو سره د اسلام طرف ته مائل شى. (٤)
بهرحال! په دې ټولو خبرو كښې خپل مينځ كښې هيڅ تعارض نشته، دا ټولې خبرې جمع كيدې هم شى

قوله: قَالُوا مَا حَبَسَكِ يَا فُلَانَةُ: نو د هغې د كور خلقو اووې. ته څه ځيز ايساره كړې وې؟
﴿ قالوا ﴾ د ابوذر او ابو الوقت په روايت كښې ﴿ فقالوا ﴾ دې او د اصيلى په روايت كښې ﴿ قالوا لها ﴾ دې. (٥)

قوله: قَالَت: العجب: هغه زنانه ورته اووې چه زه يو تعجب والا خبرې ايساره كړې اوم.
﴿ العجب ﴾ د فعل مقدر دپاره فاعل جوړيږى، تقدير دې ﴿ حسبنى العجب ﴾ (٦)
د حذف فعل دا صورت جوازى دې، يعنى د قرينې په موجودگئ كښې د فاعل فعل لره حذف كول جائز دى او قرينه دا ده چه فاعل د يو سوال محقق يا يو سوال مقدر په جواب كښې واقع وى. دلته د سوال محقق (مذكور) په جواب كښې واقع دې. (٧)

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٣١
(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣
(٣) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣
(٤) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٦، ٢٢٧
(٥) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣
(٦) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣ شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٧، عمدة القارى ج ٤ ص ٣١
(٧) جامع الدروس العربية، الباب الثامن، مرفوعات الاسماء، بحث الفاعل : ج ٢ ص ١٦٧، ١٦٨، وفى هداية النحو: ويجوز حذف الفعل حيث كانت قرينة، نحو : زيد فى جواب من قال : من ضرب؟ (المقصد الاول فى الموضوعات، فصل فى الفاعل ص ٢٤، قديمى)

﴿ العجب ﴾ د عين او جيم په فتحې سره، علامه عيني رحمه الله د دې مادې او لفظ په تحقيق كښې فرمائي چه ﴿ وهو الامر الذى يعتجب منه لغرابته ﴾ چه ﴿ عجب ﴾ هغه كار ته وئيلې شى چه د هغه نه د غرابت د وجې نه تعجب اوكړې شى.

په دې معنى كښې ﴿ عجيب، اعجوبة ﴾ او ﴿ عجاب ﴾ هم دې. عجاب، بضم العين وتخفيف الجيم دې، خو په تشديد سره د دې استعمال اكثر دې.

د عجب او عجيب جمع نه راځى، او بعض وائى چه د عجيب جمع عجائب ده لكه د ﴿ تبيع ﴾ (تابع، ماتحت، خادم) جمع تبائع راځى. او د اعجوبة جمع ﴿ اعاجيب ﴾ راځى، لكه چه د ﴿ احدوثة ﴾ جمع ﴿ احاديث ﴾ راځى.

قوله: عجبت من كذا: (د باب سمع نه) ﴿ وتعجبت منه ﴾ (د باب تفعل نه) او ﴿ استعجبت منه ﴾ د ټولو يوه معنى ده، يعنى زما تعجب پيدا شو.

قوله: اعجبني هذا الشئ لحسنه: زما دا څيز د ښكلا د وجې نه خوښ شوز

قوله: عجبت غيرى تعجيبا: د باب تفعيل نه، بل لره په حيرانتيا او تعجب كښې اچول.

﴿ العجب ﴾ د عين په ضمې او د جيم په سكون سره د خودپسندئ په معنى كښې راځى. او دا د ﴿ اعجب فلان بنفسه ﴾ او ﴿ فهو معجب برايه وبنفسه ﴾ نه اخستلې شوې دې. يعنى د چا په خپله رائې او خپل ځان باندې فخر كول. (¹)

قوله: إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ: هغه سړې د دې او دې ترمينځه د ټولو نه لوئې جادوګر دې.

دلته يو اشكال دې چه په دې ځائې كښې مناسب تعبير ﴿ فى هذه وهذه ﴾ دې نو دلته ﴿ من ﴾ ولې راوړلې شو؟

د دې جواب دا دې چه ﴿ من ﴾ دلته د ابتداء دپاره نه دې، بلكه بيانيه دې. (²) او د ﴿ من ﴾ بيانيه مابعد بيان وى د ماقبل دپاره. لهذا ﴿ بين هذه وهذه ﴾ د زمكې او اسمان ترمينځه اوسيدونكى، دا به بيان وى ﴿ الناس ﴾ دپاره، اوس به مطلب دا وى: دا په خلقو كښې يعنى د زمكې او اسمان ترمينځه اوسيدونكو كښې د ټولو نه لوئې جادوګر دې. لهذا لفظ د ﴿ من ﴾ سره هم دا تعبير صحيح دې.

او كه دا توجيه او هم نه كړې شى، نو بيا به هم د حروف جاره نه د بعض استعمال د بعض نورو

---

¹) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

²) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣ شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٧، عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

حروفو په ځائې جائز دي، لهذا ﴿ من ﴾ به د ﴿ في ﴾ په معنى کښې اخستلې شي. (١)

قوله: وَقَالَتْ بِإِصْبَعَيْهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ: او هغې په خپلو دواړو ګوتو. يعنى د مينځ والاو د شهادت په ګوته باندې اشاره اوکړه.

دلته ﴿ قالت ﴾ د اشارې کولو په معنى کښې دې، يعنى دا د اطلاق القول على الفعل د قبيل نه دې. (٢)

مطلب دا دې چه هغه زنانه چه کله پوره قصه واوريده او په هغې کښې د هغې د اوبو متعلق د عجيبه خبرې تذکره هم راغله نو په هغې سره تعجب کولو باندې هغه په خپلو دواړو ګوتو سره د اسمان او زمکې طرف ته اشاره کولو سره اووې چه دا سړې يا خو په اسمان او زمکه کښې اوسيدونکو کښې د ټولو نه لوئې جادوګر دې يا بيا د الله پاك حق رسول دې، ځکه چه کومه قصه پيښه شوې وه، دا هم په دې دوه قسم خلقو کښې د چا سره پيښيدلې شي.

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى دلته چه د دې زنانه د طرف نه کوم د رسالت اعتراف دې چونکه دا د شك په درجه کښې دې په دې وجه دا ايمان نه دې، خو هغې د دې په باره کښې غور اوکړو، چه د هغې نه روستوئې الله پاك د حق طرف ته رهنمائى اوکړه، نو روستو هغې ايمان راوړلو. (٣)

﴿ اقول ﴾: دا خبره هم صحيح ده، په دې صورت کښې به لفظ د ﴿ او ﴾ د شك په معنى کښې اخستلې شي. مطلب دا دې چه لااوس خو د هغه شك وو چه يا خو لوئې جادوګر دې يا برحق رسول دې، خو روستو چه پرې کله حق ظاهر شو نو هغه په اسلام کښې داخله شوه، د دې تائيد په مسلم کښې د سلم بن زرير د روايت نه کيږى چه د هغې په اخره کښې دى: ﴿ فهدى الله ذلك الصرم بتلك المرأة، فاسلمت واسلموا ﴾ چه الله پاك دې قوم ته د هغه زنانه په سبب هدايت ورکړو، پس هغې هم اسلام قبول کړو او قوم ئې هم. د دې نه متبادر هم دا ده چه هغې هغه وخت ايمان نه وو راوړې، بلکه روستو ئې اسلام قبول کړو.

خو شاته مونږ د دې توجيه ذکر کړې وه چه په هغې کښې ﴿ او ﴾ د ﴿ بل ﴾ په معنى کښې يعنى د اضراب دپاره اخستلې شوې وو، چه د هغې معنى د کلام سابق نه اعراض، د هغه ابطال او د کلام جديد اثبات وى. په دې صورت کښې به د دې جملې مطلب وى چه هغه د ټولو نه لوئې جادوګر دې، نه؛ بلکه هغه خو د الله پاك برحق رسول دې. په دې صورت کښې دا جمله د هغې د طرف نه بغير د تردد نه د رسالت اعتراف دې. والله اعلم

---

(١) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣ شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٧، عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

(٢) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣ فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

(٣) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣

قوله: يُغِيرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ : د هغه زنانه نه چاپیره مشرکانو باندې به ئې حمله کوله

﴿ يغيرون ﴾ د یاء په ضمې سره د ﴿ اغار عليه بالخيل ﴾ نه اجوف واوی دې د دې معنی ده حمله کول. په اسونو سره په چا ورختل، د حملې دپاره ورتلل (۱)

قوله: وَلَا يُصِيبُونَ الصِّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ : خو د هغه کورونو والا ته به ئې هیڅ هم نه ونیلې د کومو خلقو نه چه دا وه

﴿ الصرم ﴾ د صاد په کسرې سره او د راء په سکون سره، د هغه کورونو مجموعې ته ونیلې شی کومه چه د خلقو نه جدا یو طرف ته اوسیږی.

هم دغه شان هغه جماعت ته هم ونیلې شی کوم چه د خپل اهل وعیال سره د اوبو په یو ځائې باندې پړاؤ واچوی. د دې جمع ﴿ اصرام ﴾ او ﴿ اصاریم ﴾ هم راځی، د امام سیبویه رحمه الله نه یوه جمع ﴿ صرمان ﴾ هم نقل ده (۲)

دلته دا اشکال دې چه کله هغوی کافر وو نو د نورو کافرو په شان ئې په هغوی باندې حمله ولې نه کوله؟

د دې یو جواب خو دا کړې شوې دې چه د هغه زنانه په وجه باندې به ئې د هغوی د اسلام په طمع هغوی پریخودل. چه کیدې شی دوی اسلام قبول کړی، یعنی د هغوی د تالیف دپاره به ئې هغوی پریخودل.

بل جواب دا دې چه ممکنه ده چه هغه خلق ذمیان وی، په دې وجه به ئې د هغوی په خوا کښې اوسیدونکو باندې خو حمله کوله، خو هغه به ئې پریخودلو او د هغوی سره به ئې تعرض نه کولو (۳).

د دې دویم جواب په تقدیر باندې د دې حدیث نه معلومیږی چه د اهل ذمه او د هغوی د ذمه او عهد رعایت کول او د هغوی د مال او نفس حفاظت کول ضروری دی، څنګه چه رسول الله ﷺ هغه زنانه او د هغې قوم ته د عهد او پیمان رعایت کولو سره تحفظ ورکړو (۴)

قوله: فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا مَا أُرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا : پس هغه زنانه یوه ورځ خپل قوم ته اووې چه زما خیال دې چه دا مسلمانان تاسو قصد پریږدی.

---

(۱) لسان العرب ج ۱۰ ص ۱۴۲، فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳، عمدة القاری ج ۴ ص ۳۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳، معجم الصحاح، مادة، غور : ص ۷۸۸

(۲) ارشادالساری ج۱ص۵۹۳ فتح الباری ج۱ص۴۵۳، عمدة القاری ج ۴ص۳۱، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۷

(۳) ارشاد الساری ج۱ ص۵۹۳ فتح الباری ج۱ ص۴۵۳، عمدة القاری ج ۴ ص۳۱، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۷

(۴) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۱، شرح ابن بطال ج ۱ ص ۴۷۵، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۵، التوضیح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۸، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۸

د ذكر شوې جملې نحوي تحقيق او د نسخو اختلاف ذكر شوې جمله په مختلف الفاظو سره مختلف نسخو كښې راغلې ده. په دې وجه باندې د دې په تركيب كښې هم متعدد احتمالات دي، چه د هغې په وجه باندې به د دې په معانى كښې هم لږ شان بدلون وى.

پس ذكر شوې متن د ابوذر روايت دې يعنى ﴿ مَا أُرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا ﴾ د ﴿ ان ﴾ په اثبات سره.

﴿ ارى ﴾ كه د همزه په ضمې سره دې، نو په معنى د ﴿ اظن ﴾ دې او كه د همزه په فتحې سره دې، نو په معنى د ﴿ اعلم ﴾ دې او ﴿ ما ﴾ موصوله دې. ﴿ ان ﴾ به د روستو جملې سره د مصدر په تاويل كښې وى. اوس به ئې مطلب وى ﴿ الذى اظن – او اعلم – تركهم اياكم عمدا ﴾ چه زما خيال دې چه دا خلق تاسو لره عمدا پريږدى.

د اكثرو حضراتو روايت دې : ﴿ مَا أُرَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا ﴾ يعنى د ﴿ ان ﴾ نه بغير

ابن مالك رحمه الله فرمائى چه په دې صورت كښې ﴿ ما ﴾ موصوله ده او ﴿ ارى ﴾ د همزه په فتحې سره په معنى د ﴿ اعلم ﴾ ده او مطلب دې ﴿ الذى اعتقد ان هؤلاء يتركونكم عمدا لا غفلة ولا نسيانا ﴾

اقول : د دې تقدير نه معلومه شوه چه ﴿ هؤلاء القوم ﴾ دا مرفوع مبتدا دې او وړاندې جمله ﴿ يدعونكم ﴾ د هغې خبر دې. بيا دا جمله اسميه په محل د رفع كښې د ﴿ ما ارى ﴾ دپاره خبر جوړيږى. د اصيلى او ابن عساكر په روايت كښې دى ﴿ ما ادرى ان هؤلاء يدعونكم عمدا ﴾ يعنى د ﴿ ارى ﴾ په ځائې ﴿ ادرى ﴾ دې.

ابن مالك رحمه الله فرمائى چه په دې صورت كښې ﴿ ما ﴾ موصوله دې. او ﴿ ان ﴾ د همزه په فتحې سره دې. مطلب دا دې چه ﴿ ما ادرى ﴾ په معنى د ﴿ الذى ادرى ﴾ به مبتدا وى او مابعد به د مصدر په تاويل كښې د هغه خبر وى.

نور حضرات فرمائى چه ﴿ ما نافيه ﴾ دې. بيا په دې صورت كښې په ﴿ ان ﴾ كښې اختلاف دې، نو بعض وائى چه دا همزه په فتحې سره دې او په محل د نصب كښې به د ﴿ ادرى ﴾ دپاره مفعول جوړيږى. پس تقدير به داسې وى ﴿ ما ادرى ترك هؤلاء اياكم عمدا لماذا هو؟ ﴾ ماته نه ده معلومه چه دا حضرات تاسو عمدا ولې پريږدى؟

او ابو البقاء فرمائى چه ﴿ ان ﴾ د همزه په كسرې سره دې او ﴿ ادرى ﴾ نه په دې صورت كښې مهمل وى. يعنى په روستو جمله كښې به عمل نه كوى. بلكه مفعول به ئې محذوف وى او وړاندې جمله ﴿ ان ﴾ بكسر الهمزه به استينافيه وى او مطلب به ئې وى ﴿ لا اعلم ما لكم فى تخلفكم عن الاسلام وان المسلمين يدعونكم عمدا مع القدرة ﴾

يعنى ستاسو د اسلام نه قبلولو سبب ماته اوس هم ماته نه دې معلوم. حال دا چه دا مسلمانان

د قدرت باوجود تاسو عمدا پرېږدی. (١)
دلته دا اشکال راځی چه په اهل حرب کفار باندې صرف استیلاء حاصلولو سره د هغوی زنانه او بچی غلامان کولې شی. نو بیا دا زنانه آزاده ولې پرېخودلې شوه؟
د دې جواب دا دې چه د استیلاف د مصلحت د وجې نه هغه آزاده پرېخودلې شوه. هم دا استیلاف د هغې د پوره قوم په اسلام کښې د داخلیدو سبب جوړ شو.
دویم جواب دا دې چه ممکنه ده چه ګیر چاپېره خلق ترې حربیان وی او هغوی ذمیان وی، یا دا چه هغوی ته امان حاصل وی، په دې وجه ئې د هغوی نه غلامان جوړ نه کړل. (٢)

قوله: فَدَخَلُوا فِي الإِسْلَامِ: پس هغوی ټول په اسلام کښې داخل شو.
په عام نسخو کښې تردې ځائې پورې دی، د دې نه روستو چه د امام بخاری رحمه الله کوم کلام دې هغه صرف د مستملی په روایت کښې دې. (٣)

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ صَبَأَ خَرَجَ مِنْ دِينٍ إِلَى غَيْرِهِ: ابو عبدالله (امام بخاری رحمه الله) فرمائی: ﴿صبا﴾ (د دې معنی ده) د یو دین نه وتلو سره د بل دین طرف ته لاړو.
د صنعانی په نسخه کښې دی: ﴿صبا فلان، انخلع، واصبا: ای کذلك﴾ (٤)
یعنی د ﴿صبا فلان﴾ او د ﴿اصبا﴾ معنی ده د یو څیز نه وتل، ازادیدل، بېلیدل
شاته په حدیث کښې چونکه د ﴿صابی﴾ لفظ راغلې وو، په دې وجه امام بخاری رحمه الله د دې ځائې نه د دې تفسیر فرمائی او په هغې سره د هغه ذهن په قران کریم کښې د ذکر شوی لفظ ﴿صابئین﴾ طرف ته منتقل شو نو وراندې ئې د هغې وضاحت هم اوفرمائیلو، بیا ئې د سورة یوسف آیت کریمه ﴿والا تصرف عنی کیدهن اصب الیهن﴾ (٥) طرف ته ذهن لاړو نو د هغې تفسیر او د هغه دواړو الفاظو معنی کښې ئې فرق هم بیان کړو (٦)

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: الصَّابِئِينَ فِرْقَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ الزَّبُورَ: او ابو العالیه فرمائی چه صابئین د اهل کتابو یوه ډله ده کوم چه زبور لولی.

---

(١) انظر: ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، ٥٩٤ فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٤
(٢) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القاری ج ٤ ص ٣١
(٣) تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٤، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٤، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤
(٤) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٤
(٥) یوسف: ٣٣
(٦) تقریر بخاری ج ٢ ص ١١٤، ١١٥

ابو العاليه: دا رُفَيْع (بضم الراء وفتح الفاء مصغرا)[1] بن مهران بصرى رياحى رحمه الله دې. د قبيله بنو تميم د يو شاخ رياح بن مر طرف ته د نسبت ولاء د وجې نه هغه ته رياحى وئيلې شى.[2] ابو العاليه ئې كنيت دې.

د جاهليت زمانه ئې موندلې ده، د رسول الله ﷺ د وفات نه روستو ئې دوه كاله پس د سيدنا ابوبكر صديق رضي الله عنه په دور خلافت كښې اسلام قبول كړو، د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه په اقتداء كښې ئې مونځونه اوكړل.

د كبار صحابه كرام، سيدنا على بن ابى طالب، عبدالله بن مسعود، ابو موسى اشعرى، ابى بن كعب، انس بن مالك، ثوبان مولى رسول الله ﷺ، حذيفه بن اليمان، رافع بن خديج، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر بن الخطاب، ابو ايوب انصارى، ابو سعيد خدرى، ابوهريره، ابو برزه الاسلمى، ابوذر غفارى او ام المومنين سيده عائشه صديقه رضي الله عنهم نه روايت كوى.

د هغه نه خالد الحذاء، داؤد بن ابى هند، محمد بن سيرين، حفصه بنت سيرين، بكر المزنى، ثابت البنانى، قتاده، منصور بن زاذان، عاصم الاحول، عوف الاعرابى او جعفر بن ميمون رحمهم الله وغيره روايت كوى.[3]

امام ابو حاتم او حافظ ابو زرعه رحمهما الله فرمائى: «ثقة»[4]

هم دا توثيق اسحاق بن منصور د يحيى بن معين رحمه الله نه هم نقل كړې دې.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «ثقة كثير الارسال»[6]

ابو القاسم لالكائى فرمائى: «ثقة مجمع على ثقته»[7]

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «تابعى ثقة من كبار التابعين»[8]

ابوبكر بن ابى داؤد فرمائى چه د صحابه كرام رضي الله عنهم نه روستو د ابو العاليه نه لوئې د قران كريم عالم بل نه وو، د هغه نه روستو سعيد بن جبير، د هغه نه روستو سدى او د هغه نه روستو

---

[1]) المغنى فى ضبط اسماء الرجال، حرف الراء ص۱۱۲. تقريب التهذيب، رقم الترجمة ۱۹۵۸، ج ۱ ص ۳۰۳

[2]) الانساب للسمعانى، باب الراء والياء ج ۳ ص ۱۱۱

[3]) د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۵، ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۴، وسير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۰۷، والجرح والتعديل ج ۳ ص ٤٦١، ٤٦٢

[4]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤

[5]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤

[6]) تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳

[7]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤

[8]) تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۷۵

سفيان ثورى وو. ([1])
ابو احمد بن عدى رحمه الله فرمائى چه د هغه روايت كړى احاديث صحيح دى، د هغه د رواياتو نه چه د ټولو نه زيات په كوم روايت باندې كلام كړې شوې دې هغه ﴿حديث الضحك فى الصلاة﴾ دې ([2]) دې، دا حديث چه د هغه نه علاوه څومره راويانو هم روايت كړې دې د دې مدار په ابو العاليه باندې دې. هم د دې حديث په وجه باندې محدثين كرام په هغه باندې كلام كړې دې. او د هغه نور روايات صحيح او درست دى. ([3])
د هغوى د وفات په كال كښې اختلاف دې : پس هيثم بن عدى او نور ډير حضرات فرمائى چه د حجاج بن يوسف په دور حكومت كښې وفات شوې دې. ([4])
ابو خلده فرمائى چه په شوال ۹۰ هجرى كښې هغه وفات شوې دې. ([5])
بعض حضراتو ۹۳ هجرى د وفات كال نقل كړې دې. ([6])

---

[1]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۴
[2]) وهو حديث مرسل، اخرجه عبدالرزاق : عن معمر عن قتادة عن أبى العالية (الرياحى) أن رجلا أعمى تردى فى بئر والنبى صلى الله عليه و سلم يصلى بأصحابه فضحك بعض من كان يصلى مع النبى صلى الله عليه و سلم فأمر النبى صلى الله عليه و سلم من ضحك منكم فليعد الصلاة.
قال معمر وأخبرنى أيوب عن حفصة بنت سيرين عن أبى العالية مثل ذلك.
ورواه عبد الرزاق ايضا عن الثورى عن خالد عن ام الهذيل عن ابى العالية قال: بينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى بالناس اذ جاء رجل فى بصره سوء، فوقع فى بئر عند المسجد فامر النبى صلى الله عليه وسلم من ضحك فليعد الوضوء واليعد الصلاة،
ورواه ايضا : عن هشام بن حسان عن حفصة بنت سيرين عن أبى العالية قال كان النبى صلى الله عليه و سلم يصلى بأصحابه يوما فجاء رجل ضرير البصر فوقع فى ركية فيها ماء فضحك بعض أصحاب النبى صلى الله عليه و سلم فلما انصرف رسول الله صلى الله عليه و سلم قال من ضحك فليعد وضوء، ثم ليعد صلاته (مصنف عبد الرزاق، كتاب الصلاة، باب الضحك والتبسم فى الصلاة، رقم ۳۷۷۰ — ۳۷۷۳)
واخرجه الدارقطنى فى سننه، واكثر فى اخراج طرقه فخرجه من ثمانية وستين وجها من طرق مختلفة و تكلم فى علله.وكذاتكلم على اسناده وعلله المحدث العلامة محمدشمس الحق العظيم ابادى فى التعليق المغنى.
وان شئت التفصيل فراجع سنن الدارقطنى والتعليق المغنى على هامشه. كتاب الصلاة. باب احاديث القهقهة فى الصلاة ج ۱ ص ۱۶۱- ۱۷۵
[3]) الكامل فى ضعفاء الرجال ج ۱ ص ۳۵۳، تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵
[4]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵
[5]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳، الكاشف للذهبى ج ۱ ص ۲۶۷
[6]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳، كتاب الثقات لابن حبان ج ۲ ص ۱۴۲

مدائنى ۱۰۶ هجرى ذكر كړې دې (۱) ابو عمر الضرير وائى چه په ۱۱۱ هجرى كښې وفات شوې دې (۲) اكثر حضراتو اول قول ته صحيح وئيلې دې.
د زهد، تدين، تقوى، اعتزال فتن، تصوف او اخلاق په باب كښې د هغه ډير زيات اقوال او اخبار دى. (۳)

د اثر مذكور تخريج: امام بخارى رحمه الله چه د ابو العاليه كوم اثر دلته تعليقا ذكر كړې دې، ابن ابى حاتم د ربيع بن انس په طريق سره هغه موصولا نقل كړې دې. **ونصه**:

(قال ثنا عصام بن رداد ثنا آدم هو ابن أبى إياس ثنا أبو جعفر هو الرازى عن الربيع عن أبى العالية قال الصابئين فرقة من أهل الكتاب يقرءون الزبور) (٤)

د فرقه صابئين تحقيق: د فرقه ضابئه په باره كښې د اهل علم مختلف رائې دى.
پس بعض حضرات فرمائى چه دا د سيدنا نوح عليه السلام د ترۀ صابئ بن متوشلخ طرف ته منسوب دى او د سيدنا نوح عليه السلام په دين باندې وو. (۵)
يو قول دا دې چه دا د ملائكو عبادت كونكى وو. (۶)
يو قول دا دې چه د ستورو عبادت كونكى وو. (۷)
قاضى بيضاوى فرمائى چه دا د نصارى او مجوسو ترمينځه يو قوم دې. (۸)
قاضى شهاب الدين خفاجى رحمه الله د امام بيضاوى رحمه الله د دې قول په تشريح كښې فرمائى چه د نصارى او د مجوسو ترمينځه د كيدو مطلب دا دې چه د هغوى دين مذكور د دواړو فرقو سره مشابه دې. يا دا مطلب دې چه د هغوى دين او د هغې زمانه د ذكر شوې دواړو دينونو د زمانې ترمينځه واقع دې. (۹)

---

(۱) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵
(۲) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵
(۳) تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳، الكاشف للذهبى ج ۱ ص ۲۶۷، و كتاب الثقات لابن حبان ج ۲ ص ۱٤۲، رقم الترجمة ۱۱۰۸، والاصابة ج ۱ ص ۵۲۸، والانساب للسمعانى ج ۳ ص ۱۱۱، والجرح والتعديل ج ۳ ص ٤۶۱، ٤۶۲، وحلية العلماء لابى نعيم ج ۲ ص ۲۱۷، واخبار اصبهان ج ۱ ص ۳۱٤، والجمع بين رجال الصحيحين لابن القيسرانى ج ۱ ص ۱٤۰، وسير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۰۷، وتذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۶۱، ۶۲
(٤) تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۸
(۵) فتح البارى ج۱ص ٤۵٤،ارشاد السارى ج۱ ص ۵۹٤، تفسير البيضاوى،سورة البقرة الاية:۶۲، ج۲ص ۲۷٤
(۶) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹٤، تفسير البيضاوى ج ۲ ص ۲۷٤
(۷) پورته حواله جات
(۸) پورته حواله جات
(۹) حاشية الشهاب المسماة : عناية القاضى وكفاية الراضى، على تفسير البيضاوى ج ۲ ص ۲۷۵

يو قول د هغوى په باره كښې دا دې چه دا مؤحدين دى، د تاثير نجوم اعتقاد ئې لرلو او د بعض انبياء كرام عليهم السلام د نبوت اعتراف ئې كولو. (١)

ابن مردويه په حسن سند سره د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دى چه ﴿ الصابئون ليس لهم كتاب ﴾(٢) يعنى هغه په هيڅ اسمانى كتاب باندې ايمان نه لرى.

د علامه انور شاه كشميرى رحمه الله تحقيق : علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه ماته د تاريخ نه تحقيقا دا خبره معلومه شوه چه عربو به خپل ځان ته حنفاء او بنى اسرائيل ته به ئې صابئين وئيل اوبنى اسرائيل به ددې برعكس خپل ځان ته حنفاء اوهغوى ته به ئې صابئين وئيل.

امام بيضاوى رحمه الله د هغوى په باره كښې يو قول دا نقل كړې دې چه هغوى به د ستورو عبادت كولو. او دا ئې هم نقل كړې دى چه دا خلق د نبوت منكر وو. علامه شهرستانى رحمه الله تقريبا په پنځوس صفحاتو باندې د هغوى مناظره نقل كړې ده، د هغې نه هم دا معلوميږى چه دا خلق د نبوت منكر وو. (٣)

د حافظ ابن تيميه رحمه الله تسامح : علامه كشميرى رحمه الله فرمائى چه علامه ابن تيميه رحمه الله د صابئين په تحقيق كښې سهو شوې دې هغه هغوى د فلاسفه او اهل كتاب يوه فرقه خيال كوله.

د هغوى مستدل دا آيت كريمه وو : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾(٤) چه په دې آيت كريمه كښې د اهل كتاب او صابئين معامله يو شان بيان كړې شوې ده. او په هغوى كښې د ايمان راوړنكو دپاره د اجر وعده كړې شوې ده څنګه چه د يهودو او نصارو دپاره كړې شوې ده، لهذا دا آيت كريمه دې باره كښې صريح دې چه صابئين اهل كتاب دى، ځكه چه په هغوى كښې د بعض د ايمان دلته ذكر كړې شوې دې.

حافظ ابن تيميه رحمه الله ﴿ مَنْ آمَنَ ﴾ د ماضى په معنى كښې اخستلې دې، چه د هغې نه د ﴿صابئين﴾ ايمان راوړل ثابتيږى.

او د نورو مفسرين كرام په نزد د اولنې ﴿ امنوا ﴾ نه په ماضى كښې ايمان راوړل، يعنى په انبياء سابقين باندې ايمان راوړل مراد دى، او په بل ﴿ مَنْ آمَنَ ﴾ كښې په مستقبل كښې يعنى په رسول الله ﷺ او د هغه په شريعت باندې ايمان راوړل مراد دى. اوس به په دې صورت كښې دا آيت كريمه د صابئين په اهل كتاب كيدو باندې دلالت نه كوى، بلكه د دې مفهوم به دا وى چه د

---

١) حاشية الشهاب على تفسير البيضاوى ج ٢ ص ٢٧٥

٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٤

٣) انظر : الملل والنحل، للامام ابى الفتح محمد بن عبدالكريم الشهرستانى، بحث مقالة اصحاب الروحانيات واجوبة الحنفاء ج ٢ ص ٢٩١ – ٣٤٤، مكتبة عثمانيه

٤) البقرة : ٦٢

اخرت کامیابی د یو معین جماعت سره خاص نه ده. بلکه چه څوك هم په الله پاك او د هغه په رسول ﷺ باندې ایمان راوړی، هغه به نجات بیا مومی، که هغه یهودی وی، یا نصرانی وی. یا بل څوك وی.

او دا په په حقیقت کښې د یهودو او نصاری د هغه ګمان ابطال وی چه د اخرت کامیابی صرف د یهودو او نصارو دپاره ده. لهذا په دې صورت کښې په دا تفصیل بعد الاجمال وی او ما دا ذکر کړه چه زما په نزد دویم ﴿مَنْ اٰمَنَ﴾ استیناف دې او بیا مې دا هم ذکر کړه چه صابئین زما په نزد هغه خلق دی کوم چه د مجاهدات او ریاضیات په ذریعه باندې د عالم د تسخیر اعتقاد لری، څنګه بعض خلق د اعمال په ذریعه جنات مسخر کوی، په خلاف د حنیفیت چه په هغې کښې هر یو څیز تخشع، تذلل، تضرع او اظهار مسکنت وعاجزی ده او دا ټول هر څه صرف د عبودیت د وظیفې ادا کولو دپاره دی په هغې کښې د تسخیر وغیره د نیت هیڅ دخل نه وی. (۱)

د صابئین متعلق د امام ابوبکر الجصاص رحمه الله رائې امام ابوبکر جصاص رحمه الله فرمائی چه صابئینو به د اووه ستورو عبادت کولو او هغوی ته به ئې ﴿ الهة ﴾ ونیلو او د هغې متعلق د هغوی اعتقاد دا وو چه د دې عالم ټول حوادث هم د هغوی په افعال سره واقع کیږی. دا په اصل کښې معطله دی کوم چه د صانع واحد نه منکر دی.

هم د هغوی طرف ته الله پاك سیدنا ابراهیم علیه السلام مبعوث اوفرمائیلو. پس هغه هغوی ته د الله پاك طرف ته دعوت ورکړوس او په مضبوط دلائو سره ئې غهوی په توحید باندې پوهه کړل او په دې طریقه ئې په هغوی باندې حجت پوره کړو چه د هغې جواب د هغوی نه نه شو کیدې. پس هغوی سیدنا ابراهیم علیه السلام په اور کښې واچولو، الله پاك هغه ته نجات ورکړو او د شام طرف ته ئې ورته د هجرت کولو حکم ورکړو، تردې وخته پورې، د بابل، عراق، شام، مصر او روم والا هم په دې عقیده باندې وو. او دا سلسله بیوراسب کوم ته چه عرب الضحاك وائی، تر د اخری ورځو پورې هم په دې باندې روان وو، روستو اهل فارس په هغوی باندې غالب شو د هغې نه روستو د دې مذهب شان وشوکت ختم شو.

د اهل فارس وغیره د ظهور نه مخکښې دا خلق د علم نجوم وغیره ډیر ماهر وو او هغه به ئې استعمالولو، هغوی د اووه ستورو په نوم باندې بتان تراشلې وو، د هغوی عبادت به ئې کولو او د هر یو بت دپاره ئې یو هیکل جوړ کړې وو، او د خپلې عقیدې مطابق به ئې چه د کوم بت نه کوم کار اخستلو د هغې مطابق به ئې اعمال پوره کول او د هغه بت (ستوری) نه به ئې تقرب حاصلولو. مثلاً که څوك به د خیر او ښیګړې طلب ګار وو نو هغوی به په هغه بتانو (ستورو کښې د (مشتری) تقرب د داسې عمل په ذریعه حاصلولو کوم چه به د هغه (مشتری) موافق وو، یعنې دم او تعویذ وغیره.

هم دغه شان به چه چا د چا دپاره د شر، جنګ، مرګ او هلاکت وغیره اراده کوله نو هغه به د ﴿زحل﴾ تقرب د داسې اعمالو په ذریعهٔ حاصلولو کوم چه د هغه موافق وو.

---

(۱) فیض الباری، کتاب التیمم، باب الصعید الطیب وضوء المسلم یکفیه من الماء ج ۱ ص ۵۲۸، ۵۲۹

او که چا به د اسمانی بجلۍ، اور یا طاعون په ذریعه د چا د مرګ اراده کوله نو هغه به بعض حیوانات وغیره ذبح کولو سره د مریخ تقرب حاصلولو.
دا ټول اعمال به په حقیقت کښې د هغه ستورو د تعظیم دپاره کیدل د کومو نه چه به هغوی د خیر یا شر مطلوب کار اخستل غوښتل، پس د هغوی اعتقاد دا وو چه د ذکر شوې امورو د حصول دپاره د ذکر شوې اعمال او قربات نه علاوه د بل څه کار کولو ضرورت نشته، بلکه د مذکوره اعمال نه پس به دا ستوری خپله زمونږ دا ټول کارونه پوره کوی. (١)
امام جصاص رحمه الله بل ځائې کښې فرمائی چه ابو الحسن کرخی رحمه الله فرمائی : صابئین د دین مسیح طرف ته منسوب دی او انجیل به ئې لوستلو.
امام ابوحنیفه رحمه الله به هغوی په اهل کتاب کښې شمارل، او صاحبین فرمائی چه دا اهل کتاب نه دی.
زما (امام جصاص رحمه الله) رائې دا ده چه ابو الحسن کرخی چه د کومو صابئین متعلق ذکر کړې دې هغه خلق د واسط په مضافات کښې د بطائح نومې علاقې اوسیدونکی وو او د کومو صابئینو چه مونږ ذکر کړې دی هغوی به د ستورو عبادت کولو هغه د حران اوسیدونکی وو.
او زما ظن غالب دا دې چه امام ابو حنیفه رحمه الله به د صابئین نه هغه قوم لیدلې وی چا چه به خپل ځان نصاری ښکاره کولو، انجیل به ئې لوستلو او د دین مسیح طرف ته به ئې خپل ځان په تقیه کولو سره منسوب کولو، هم په دې وجه امام صاحب هغوی اهل کتاب اومنل، ګینې اکثر فقهاء کرام د هغوی په باره کښې دا حکم بیان کړې دې چه یا به دوی اسلام قبلوی یا به هغوی قتلولې شی، د هغوی نه به جزیه نه شی قبلولې.
خو د صابئین په باره کښې چه کوم اعتقاد مونږ بیان کړو، د هغوی په باره کښې د ټولو فقهاء کرامو اتفاق دې چه هغه اهل کتاب نه دی، لهذا نه خو به د هغوی ذبیحه خوړلې شی او نه به د هغوی د زنانو سره نکاح کولې شی. (٢)
علامه انور شاه کشمیری رحمه الله بل ځائې کښې فرمائی چه حنیف په حقیقت کښې د سیدنا ابراهیم علیه السلام لقب وو، هم هغه اصل دې او باقی ټول خلق د هغه تابع دی او دا د صابی په مقابله کښې دې. د حنیف معنی ده د ټولو ادیان باطله نه اعراض کولو سره په یو دین حق باندې تلل، یا د ټول اطراف او اړخونو نه صرف نظر کولو سره د دین حق طرف ته تلل. او حنیف د نبوت معترف وی، او صابی د نبوت منکر وی.
حافظ ابن تیمیه رحمه الله په ډیرو ځایونو کښې د صابئینو ذکر کړې دې خو هغه څه شافی بحث نه دې کړې شوې. او چونکه هغه د هغوی په حقیقت باندې پوهه نه شو په دې وجه د آیت کریمه :
﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ

---

(١) احکام القران للجصاص، سورة البقرة، باب السحر وحکم الساحر ج ١ ص ٥٢، ٥٣
(٢) احکام القران للجصاص، سورة المائدة، باب الطهارة والوضوء للصلاة، مطلب فی الکلام علی الصابئة وبیان نحلتهم ج ٢ ص ٤١٣

رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (١) په تفسير كښې هم د هغه نه سهوه واقع شوې ده. او هغه دا خيال اوكړو چه څنګه يهود او نصارى په خپله زمانه كښې په يهوديت او نصرانيت باندې پاتې كيدو سره مومنان وو هم دغه شان صابئين هم په خپله زمانه كښې په صابئيت باندې اوسيدو سره مومنان وو. حال دا چه صابئين بالكل مومنان نه وو، د هغوى نه يوې ډلې خو د فلاسفه په طريقه باندې په اول المبادى باندې ايمان او اعتقاد ساتلو، بلې ډلې په هياكل كښې د ستورو عبادت كولو او دريمې ډلې بتان تراشلو سره د هغې عبادت كولو. علامه آلوسى رحمه الله په روح المعانى كښې او امام جصاص په احكام القران كښې د دې تصريح كړې ده.

اهل علم د صابئين د عقائدو بحث كړې دې، په هغې كښې ابن النديم په الفهرست كښې ښه تحقيق كړې دې. (٢) او د ټولو نه غوره بحث په دې موضوع باندې امام ابوبكر جصاص رحمه الله په

---

(١) البقرة : ٦٢

(٢) اقول : ان ابن النديم فى كتابه 'الفهرست' عرفهم اولا، فذكر معتقداتهم، ثم صلواتهم وصيامهم وذبائحهم، وامور واحكام دينهم مفصلا فقال : ودعوة هؤلاء القوم كلهم واحدة وسنتهم وشرائعهم غير مختلفة جعلوا قبلتهم واحدة بأن صيروها لقطب الشمال فى سفرة العقلاء.... وقالوا ان السماء يتحرك حركة اختيارية وعقلية المفترض عليهم من الصلاة فى كل يوم ثلاث أولها قبل طلوع الشمس بنصف ساعة أو أقل لتنقضى مع طلوع الشمس وهى ثمان ركعات وثلاث سجدات فى كل ركعة الثانية انقضاؤها مع زوال الشمس وهى خمس ركعات وثلاث سجدات فى كل ركعة الثالثة مثل الثانية انقضاؤها عند غروب الشمس وإنما ألزمت هذه الأوقات لمواضع الاوتاد الثلاثة التى هى وتد المشرق ووتد وسط السماء ووتد المغرب.... والمفترض عليهم من الصيام ثلاثون يوما أولها لثمان مضين من اجتماع أذار وتسعة أخر أولها لتسع بقين من اجتماع كانون الأول وسبعة أيام أخر أولها لثمان مضين من شباط وهى أعظمها.... ولهم قربان يتقربون به وانما يذبحون للكواكب.... والذى يذبح للقربان الذكور من البقر والضأن والمعز وسائر ذى الأربع غير الجزور مما ليس له أسنان فى اللحيين جميعا.... والذبيحة عندهم مع قطع الاوداج والحلقوم.... وأكثر ذبائحهم الديوك ولا يؤكل القربان ويحرق ولا يدخل الهياكل ذلك اليوم وللقربان أربعة أوقات فى الشهر.... وأعيادهم عيد يسمى عيد فطر السبعة وفطر الشهر وقيل فطر الثلاثين بيومين وبعدهذا الفطربخمسة أيام وبعد هذاالفطر بثمانية عشر يوما وهو يوم ستة وعشرين من الشهر.... وعليهم الغسل من الجنابة وتغيير الثياب..... وقد نهوا عن أكل الجزور وما لم يذك وكل ما له أسنان فى اللحيين جميعا كالخنزير والكلب والحمار..... ويفرطون فى كراهة الجمل حتى يقولون أن من مشى تحت خطام بعير لم يقض حاجته ذلك..... ويتركون الاختتان..... ولا طلاق الا بحجة بينة عن فاحشة ظاهرة ولا يراجع المطلقة ولا يجمع بين امرأتين ولا يطأهن الا لطلب الولد.

وعندهم أن الثواب والعقاب إنما يلحق الأرواح وليس يؤخر ذلك عندهم إلى أجل معلوم ويقولون إن النبى هو البرىء من المذمومات فى النفس والآفات فى الجسم والكامل فى كل محمود وأن لا يقصر عن الإجابة بصواب كل مسألة..... وقولهم فى الهيولى والعنصر والصورة والعدم والزمان والمكان والحركة كما قال ارسطاطاليس فى سمع الكيان وقولهم فى السماء إنها طبيعة خامسة ليست .....[بقيه برصفحه آئنده...

احكام القران كښې په درې ځايونو كښې كړې دي، په دې موضوع باندې د هغه كلام ښه شافي، انتهائى محقق او مدلل دې.([1])

په مشكلات القران كښې علامه كشميري رحمه الله فرمائى: ﴿ولم اجد تحقيق الصابئين اتقن مما ذكره الجصاص فى احكام القران فى مواضع منه﴾([2])

..بقيه ازگذشته..] من العناصر الأربعة لا تضمحل ولا تفسد ما قال فى كتاب السماء...... وقولهم فى أن الله واحد لا تلحقه صفة ولا يجوز عليه خبر موجب....

ثم ذكر حكاية اخرى فى امرهم فقال : قال أبو يوسف ايشع القطيعى النصرانى فى كتابه فى الكشف عن مذاهب الحرنانيين المعروفين فى عصرنا بالصابة إن المأمون اجتاز فى آخر أيامه بديار مضر يريد بلاد الروم للغزو فتلقاه الناس يدعون له وفيهم جماعة من الحرنانيين وكان زيهم إذ ذاك لبس الاقبية وشعورهم طويلة بوفرات كوفرة قرة جد سنان بن ثابت فأنكر المأمون زيهم وقال لهم من أنتم من الذمة فقالوا نحن الحرنانية فقال أنصارى أنتم قالوا لا قال فيهود أنتم قالوا لا قال فمجوس أنتم قالوا لا. .... فقال لهم فأنتم إذا الزنادقة عبدة الأوثان وأصحاب الرأس فى أيام الرشيد والدى وأنتم حلال دماؤكم لا ذمة لكم فقالوا نحن نؤدى الجزية فقال لهم إنما تؤخذ الجزية ممن خالف الإسلام من أهل الأديان الذين ذكرهم الله عز و جل فى كتابه ولهم كتاب وصالحه المسلمون عن ذلك فأنتم ليس من هؤلاء ولا من هؤلاء فاختاروا الآن أحد أمرين إما ان تنتحلوا دين الإسلام أو دينا من الأديان التى ذكرها الله فى كتابه وإلا قتلتكم عن آخركم فإنى قد أنظرتكم إلى أن أرجع من سفرتى هذه. ..... ورحل المأمون يريد بلد الروم فغيروا زيهم وحلقوا شعورهم وتركوا لبس الاقبية وتنصر كثير منهم ولبسوا زنانير وأسلم منهم طائفة وبقى منهم شرذمة بحالهم وجعلوا يحتالون ويضطربون حتى انتدب لهم شيخ من أهل حران فقيه فقال لهم قد وجدت لكم شيئا تنجون به وتسلمون من القتل.... فقال لهم إذا رجع المأمون من سفره فقولوا له نحن الصابئون فهذا اسم دين قد ذكره الله جل اسمه فى القرآن فانتحلوه فأنتم تنجون به وقضى أن المأمون توفى فى سفرته تلك بالبذندون وانتحلوا هذا الاسم منذ ذلك الوقت لأنه لم يكن بحران ونواحيها قوم يسمون بالصابة فلما اتصل بهم وفاة المأمون ارتد أكثر من كان تنصر منهم ورجع الى الحرنانية، ..... ومن أسلم منهم لم يمكنه الارتداد خوفا من أن يقتل فاقاموا متسترين بالإسلام فكانوا يتزوجون بنساء حرانيات ويجعلون الولد الذكر مسلما والأنثى حرنانية....

وبعد تفصيل احوالهم ومسرد معتقداتهم واعمالهم قال (ابن النديم) فى الخاتمة : وقد كان هارون بن إبراهيم بن حماد بن إسحاق القاضى لما كان يلى بحران واعمالها القضاء وقع اليه كتاب سريانى فيه أمر مذاهبهم وصلواتهم فأحضر رجلا فصيحا بالسريانية والعربية ونقله له بحضرته من غير زيادة ولا نقصان والكتاب موجود كثير بيد الناس واحتسب هارون بن إبراهيم حمله الى أبى الحسن على بن عيسى وفى ذلك الكتاب أمرهم مشروح فلينظر فيه فإنه يغنى عن كثير من الكتب المعمولة فى معناه. اهـ (وانظر للاستزادة (كتاب الفهرست لابن النديم، الفن الاول، من المقالة التاسعة ص ٣٨٣، ٣٨٥، ٣٩١)

[1]) فيض البارى، كتاب الايمان، باب الدين يسر، ج ١ ص ٢٠٣، ٢٠٤

[2]) مشكلات القران، رقم ١٢، تحت الاية ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ﴾ الخ ص ١٦، اداره تاليفات اشرفيه

یعنی امام جصاص چه په احکام القران کښې په مختلف ځایونو کښې د صابئین کوم تحقیق ذکر کړې دې، د هغې نه مضبوط او قوی تحقیق ماته د بل چا په کلام کښې نه دې ملاؤ شوې.
د ذکر شوې تحقیق نه معلومه شوه چه د صابئین متعلق چه امام بخاری رحمه الله د ابوالعالیه کوم قول نقل کړې دې هغه د تحقیق خلاف دې.
امام بخاری رحمه الله په حدیث باب کښې د ذکر شوې صابی او فرقه صابی ترمینځه د فرق بیانولو دپاره دا اثر دلته بیان کړې دې. (۱)

﴿ اصب : امل ﴾ د اصب معنی ده زه به مائل شم. ﴿ اصب ﴾ : بفتح الهمزة، وسكون الصاد وضم الباء، د فعل مضارع واحد متکلم صیغه ده، په اصل کښې ﴿ اصبو ﴾ وو یعنی ناقص واوی دې، د جزم د وجې نه واؤ ساقط شو. دا د سورة یوسف آیت دې ﴿ ﴿ والا تصرف عنی کیدهن اصب الیهن واکن من الجاهلین ﴾ (۲) که تا د هغوی مکر زما نه لرې نه کړو نو زه به هم د هغوی طرف ته مائل شم او کوم خلق چه د جهالت کارونه کوی په هغوی کښې به هم شامل شوم.
﴿ امل ﴾ بفتح الهمزة وکسر المیم وسکون اللام : دا هم د فعل مضارع واحد متکلم صیغه ده، د ﴿مال یمیل ﴾ باب ضرب نه اجوف یائی دې، د مائل کیدو په معنی کښې، په اصل کښې ﴿امیل﴾ وو، د جزم د وجې نه ﴿ یا ﴾ ساقطه شوه، نو ﴿ امل ﴾ شو.
دلته دا اشکال راځی چه امام بخاری رحمه الله لفظ د ﴿ صابی ﴾ د لغت په اعتبار سره دا وضاحت فرمائی چه هر کله په سورة یوسف کښې ﴿ اصب ﴾ راغلې دې او هغه د ﴿ امل ﴾ په معنی کښې دې او ناقص واوی دې، او ﴿ صابی ﴾ خو مهموز اللام دې او د دې معنی هم مختلف ده نو ﴿ اصب ﴾ دلته په څه مناسبت سره ذکر کړې شو؟
د دې جواب دا دې چه امام بخاری رحمه الله د اشتقاق اکبر لحاظ کولو سره دلته د ﴿ اصب ﴾ تفسیر ذکر کړو، چه په اکثر حروفو کښې دا دواړه مشترک دی. (۳)

---

(۱) فیض الباری ج ۱ ص ۴۵۴، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۴، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۴
(۲) یوسف : ۳۳
(۳) الاشتقاق الاکبر : هو ما اتحدت الکلمتان فیه، فی اکثر الحروف مع تناسب فی الباقی ک : الفلق والفلج، بمعنی الشق، و : اله ودله بمعنی تحیر. (معجم النحو والصرف، بحث الاشتقاق، ص ۶۲) کذا فی موسوعة النحو والصرف والاعراب، بحث الاشتقاق ص ۹۱
وقد ذکر العلامة العثمانی فی فضل الباری ان الامام البخاری رحمه الله فسر لفظ ﴿ اصب ﴾ ههنا اعتبارا للاشتقاق الکبیر. انظر : فضل الباری ج ۲ ص ۵۲۲.
ولعله تسامح فی تسمیته بالاشتقاق الکبیر وهو علی ما ذکروه : اتحاد الکلمتین فی حروف الاصول بلا ترتیب، مثل طسم طمس، و اضمحل وامضحل ..... وحذب وجبذ، حمد ومدح. انظر : معجم النحو والصرف ص ۶۲، وموسوعة النحو والصرف والاعراب ص ۹۱ ......[بقیه برصفحه آئنده...

د حديث الباب نه مستنبط څو فوائد او احكام او مسائل : د حديث الباب نه حضرات محدثين كرام د ډيرو فواندو او احكاماتو استنباط كړې دې چه د هغې نه څو دا دى :

① د اكابرينو سره د ادب او احترام سلوك كول، لكه چه سيدنا عمر رضي الله عنه د رسول الله ﷺ د بيدارولو دپاره طريقه اختيار كړه. (١)

② د امور دين نه كه يو امر فوت شى نو په هغې باندې د خفگان اظهار پكار دې. (٢)

③ كه د چا نه د تقصير او تكاسل نه بغير مونځ فوت شى نو په هغه باندې هيڅ باك نشته، څكه چه رسول الله ﷺ په ذكر شوې واقعه كښې د مونځ په فوت كيدو باندې اوفرمائيل ﴿لا ضير﴾ (٣)

④ كه چاته جنابت اورسيږى او اوبه ملاؤ نه شى نو هغه لره تيمم كولو سره مونځ كول پكار دى، څكه چه رسول الله ﷺ هغه صحابى ته، چاته چه د غسل حاجت وو خو اوبه ورته نه وې ملاؤ شوې، چه د كوم د وجې نه هغه مونځ نه وو كړې، اوفرمائيل : ﴿عليك بالصعيد، فإنه يكفيك﴾ (٤)

⑤ عالم لره پكار دى چه كه هغه يومجمل كار وينى نو د هغه تفصيل او وضاحت دې طلب كړى، چه د هغه صحيح راهنمائى اوشى. څكه چه رسول الله ﷺ چه كله هغه سړې اوليدو چا چه مونځ نه وو كړې نو تپوس ئې ترې اوكړو چه ډ مونځ نه كولو سبب څه دې؟ (٥)

⑥ په يو څيز باندې نكير كولو سره نرمى اختيارول پكار دى، څنګه چه رسول الله ﷺ په مونځ كونكى باندې په نرمۍ او شفقت سره نكير اوفرمائيلو

⑦ په دې حديث كښې په جماعت سره د مونځ د ادا كولو ترغيب او تحريض دې. (٦)

بقيه ازگذشته..] وقال العلامة القاضى ابو البقاء فى كلياته : ثم الاشتقاق ان اعتبر فيه الحروف الأصول مع الترتيب وموافقة الفرع الأصل فى المعنى فهو الصغير وان اعتبر فيه الحروف الأصول مع عدم الترتيب فالكبير ويشترط فى كل منهما المناسبة بين المعنيين فى الجملة..... وقال بعضهم يكفى فى الأكبر أن يكون بين الكلمتين تناسب فى اللفظ والمعنى ولا يكفى ذلك فى الكبير بل لا بد من الاشتراک فى حروف الأصول بلا ترتيب. (كليات ابى البقاء، فصل الالف والشين ص ٤٨) والله اعلم

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٤، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠، ٥٩١

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

⑧ دمونځ كونكو په موجودګۍ كښې بغير د عذرنه مونځ ترك كول قابل مذمت او عيب دي.[1]

⑨ د فوت شوي مونځونو قضاء واجب ده، په تاخير سره هغه نه ساقط كيږي او بغير د عذر نه په تاخير كولو كښې ګناه ده.[2]

⑩ كه په يوه علاقه كښې يو سړي په څه فتنه كښې اخته شي نو هغه له د خپل دين د حفاظت دپاره د هغه علاقې نه تلل پكار دي، لكه څنګه چه د رسول الله ﷺ نه مونځ قضاء شو نو رسول الله ﷺ د هغه ځائې نه روان شو، په دې وجه چه هلته شيطان په خلقو كښې فتنه واچوله، او د هغوى نه ئې مونځ قضاء كړو.[3]

⑪ كه يو سړي ته فوت شوې مونځ راياد شي نو هغه له پكار دي چه د هغې د ادا كولو دپاره تيارى اوكړي، مثلا اودس كول، طهارت حاصلول او داسې ځائې لټول چه چرته په اطمينان سره مونځ ادا كړې شي، رسول الله ﷺ ته چه كله مونځ راياد شو نو د هغه ځائې نه ئې كوچ اوكړو، بيائې اودس اوكړو او ټولو صحابه كرام ﷺ هم اودس اوكړو، بيا ئې مونځ اداكړو.[4]

⑫ د قضاء مونځ دپاره هم اذان كول مستحب دي، ځكه چه په مسلم كښې د سيدنا ابو قتاده ﷺ په حديث كښې دي: ﴿ثم اذن بلال بالصلاة﴾[5]

⑬ قضاء مونځ په جماعت سره ادا كول مشروع دي، چه رسول الله ﷺ په ذكر شوې واقعه كښې د جماعت سره مونځ ادا اوفرمائيلو.[6]

⑭ كه د څكلو او طهارت دپاره اوبه ملاؤ نه شي نو اول هغه طلب كول پكار دي.[7]

⑮ كه د اوبو سخت حاجت وى نو چه چرته ملاؤ شي استعمالول پكار دي، روستو دې د هغه مالك ته عوض وركړي، څنګه چه زنانو ته وركړې شو. (كوم چه ظاهرا عوض وو)[8]

⑯ د تندې ماتولو ضرورت هم وي او د طهارت حاصلولو هم، نو تږې به په جنبى باندې مقدم كولې شي.[9]

---

[1] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١
[2] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١
[3] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ٤٥١/١ شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[4] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[5] مسلم رقم: ٦٨١. عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١
[6] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[7] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[8] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[9] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥

⑰ په هبات او اباحات كښې په تعاطى سره معامله كول، چه د جانبين نه معامله منعقد كولو سره يو لفظ استعمال نه كړې شى، دا جائز ده. (١)

⑱ د مشركانو لوښى استعمالول جائز دى ترڅو چه په هغې كښې د نجاست د واقع كيدو يقين پيدا نه شى. (٢)

⑲ د دې قصې نه دا هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په موجودګۍ كښې هم اجتهاد كول جائز دى، ځكه چه د واقعې د سياق نه معلوميږى چه د تيمم حكم هغه ته معلوم وو، خو په آيت تيمم كښې د حدث اصغر نه خو د تيمم كولو صراحت دې، په دې تقدير چه د ملامسه نه مراد جماع نه وى، خو د حديث اصغر په باره كښې آيت كريمه صريح نه دې، نو ممكنه ده چه دې صحابى د جنبى دپاره تيمم كول صحيح نه ګڼړلو، پس په دې باندې عمل كولو سره هغه تيمم اونكړو، حال دا چه هغه دې باره كښې د رسول الله ﷺ نه د تپوس كولو قدرت لرلو. د دې نه معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په موجودګۍ كښې هم اجتهاد كول جائز دى.

خو د دې خبرې هم احتمال دې چه دې صحابى ته د تيمم د مشروعيت بالكل علم هم نه وى، نو په داسې صورت كښې په هغه د فاقد الطهورين په حكم كش وى او ذكر شوې استدلال به صحيح نه وى. بهرحال! دا مسئله (د رسول الله ﷺ په موجودګۍ كښې د اجتهاد جواز) د اهل علم ترمينځه مختلف فيه دې. (٣)

⑳ د فوت شوى مونځ په قضاء كښې تاخير كول جائز دى كه هغه تاخير د تغافل او تكاسل په وجه باندې نه وى، ځكه چه رسول الله ﷺ د بيداريدو او ياد راتلو په وجه باندې فورا قضاء راونړله، بلكه د هغه ځائې نه ئې د كوچ كولو حكم اوفرمائيلو. (٤)

㉑ د كافر او ذمى د عهد او ذمه رعايت كولو سره د هغه د نفس او مال حفاظت كول ضرورى دى، ځنګه چه رسول الله ﷺ هغه زنانه او د هغې قوم ته تحفظ وركړو. (٥)

㉒ د قسم طلب كولو نه بغير هم قسم خوړل جائزدى، ځكه چه حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم هم په دې قصه كښې فرمائى: ﴿ وايم الله! لقد اقلع عنها ... ﴾ (٦)

㉓ كه په مسافر باندې د خوب غلبه راشى نو د هغه دپاره پړاؤ اچول مستحب دى. (٧)

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١، عدة القارى ج ٤ ص ٣٢

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٧

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٨، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٥، تحفة البارى ١/٢٧٥.

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٧

(٧) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٢

⑬ د محتاج او مضطر دپاره د مالك په اجازت سره د هغه څيز استعمالول جائز دی او كه اجازت او رضامندی د مخكښې نه متعين وی، نو بغير د اجازت نه هم جائز دي (١)

⑭ په رسول اللهﷺ باندې به بعض وخت د عام انسانانو په شان خوب راتلو، خو په هغې كښې به پرې ګډوډ خوبونه نه راتلل، ځكه چه د رسول اللهﷺ فرمان دې چه: ﴿ رؤيا الانبياء وحی ﴾ د دې نوم تحقيق شاته تير شو. (٢)

⑮ په امورو كښې دننه به د اعم الاحوال اعتبار كولې شی، ځكه چه كله رسول اللهﷺ آرام فرمائيلو نو صحابه كرام رضي الله عنهم په دې ويره باندې هغه رابيدار نه كړو چه ممكنه ده په رسول اللهﷺ باندې څه وحی نازليږی، حال دا دې چه په رسول اللهﷺ باندې به په خوب كښې كله وحی راتله او ګله به نه راتله، خو حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم د اعم اعتبار كولو سره رسول اللهﷺ رابيدار نه كړو.

لكه چه په نائم باندې د حدث حكم لګولې شی، حال دا چه كله هغه ته د خوب په حالت كښې حدث لاحق كيږی او كله نه، خو د عام حالت په اعتبار سره په هغه باندې د حدث حكم لګولې شی. (٣)

⑯ په ټولو صحابه كرام رضي الله عنهم كښې سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه د دين په معامله كښې د ټولو نه زيات سخت وو. (٤)

⑰ د حديث الباب نه د رسول اللهﷺ يو عظيم الشان معجزه هم معلوميږی چه ټولو صحابه كرام رضي الله عنهم د هغه زنانه د هغه لړو شان اوبو نه اودس هم اوكړو، ښه په مړه ئې اوڅكلې او نورو ته ئې هم وركړې، يو جنبی په هغې سره غسل هم اوكړو او كوم مشكونه چه د هغوی سره موجود وو هغه ټولې ئې ډكې هم كړې، خو د هغې باوجود دواړه مشكونه د رسول اللهﷺ په بركت سره ډكې وې، بلكه د مخكښې نه زياتې ډكې وې، حال دا چه د سلم بن زرير رحمه الله د روايت مطابق د هغه صحابه كرام رضي الله عنهم تعداد څلويښت وو. (٥)

⑱ د دې حديث نه دا هم معلومه شوه چه حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم خاص د هغه زنانه اوبه استعمال نه كړې، بلكه هغوی هغه زائد مقدار استعمال كړو كوم چه دالله پاك د طرف نه خاص انعام وو. او دا چه په استعمال شوې اوبو كښې اګر چه د ظاهر په اعتبار سره د زنانه اوبه ملاؤ شوې وې خو په حقيقت كښې هغه اوبه په هغې كښې نه وې ملاؤ شوې. او دا د رسول اللهﷺ

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٢

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٢، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٤، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٥

(٣) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤، فتح الملهم ج ٤ ص ٤١، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٤، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٧، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣، التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٦

انتهائی عجیب او حیرانونکې معجزه وه. [1]

د حدیث مذکور د ترجمة الباب سره مطابقت : د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت د دې جملې ﴿علیك بالصعید فانه یکفیك﴾ نه بالکل ښکاره دې. [2]

٦ بَاب إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضَ أَوِ الْمَوْتَ أَوْ خَافَ الْعَطَشَ تَيَمَّمَ

یعنی دا باب دې چه په هغې کښې دا بیان شوې دی چه جنبی انسان ته که (په اوبو سره غسل کولو کښې) په خپل ځان باندې د مرض یا د مرګ ویره وی، یا (د اوبو د کمیدو په صورت کښې د تندې ویره وی، نو هغه دې تیمم اوکړی. [3]

﴿باب﴾ دا په تنوین سره دې او مرفوع دې د مبتدا محذوف ﴿هذا﴾ دپاره د خبر کیدو د وجې نه ﴿ای: هذا باب...... الخ﴾ [4]

﴿المرض﴾ : که هغه مرض مهلك وی، یا مهلك نه وی، صرف د هغه د زیاتیدو ویره وی، یا بل څه صورت، مثلاً په ظاهر اندام کښې بدرنګ والې او د بې ډوله کیدو ویره وی، وغیره. [5]

قوله: اوخاف العطش : یعنی اوبه په کم مقدار کښې دی چه که هغه د طهارت دپاره استعمال کړې شی نو د تږې پاتې کیدو ویره ده. او دا خدشه که د خپل ځان په باره کښې وی یا د خپل سفر د ملګری په باره کښې، یا د خپل ځاروی په باره کښې، غرض دا چه هر یو محترم حیوان وی. [6]

د عبارت د ظاهر نه دا متبادر ده چه د تندې د ویرې نه د جواز تیمم حکم د جنبی دپاره دې، ځکه چه په ﴿خاف العطش﴾ کښې ضمیر فاعل په سابق کښې مذکور د ﴿الجنب﴾ طرف ته راجع دې. خو دا حکم د جنبی سره خاص نه دې. بلکه د هر محدث دپاره که هغه ته حدث اصغر لاحق وی یا حدث اکبر، که د هغه سره اوبه په کم مقدار کښې وی او د هغې نه د طهارت ضرورت پوره کیدو په صورت کښې د تږې پاتې کیدو ویره وی نو هغه لره تیمم کول پکار دی. [7]

---

[1] عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ٢ ص ٣٤٣، ٣٤٤، مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ٢ ص ٣٤٣، ٣٤٤

[2] عمدة القاری ج ٤ ص ٢٦

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ٣٣، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤

[4] عمدة القاری ج ٤ ص ٣٣، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤

[5] شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤

[6] عمدة القاری ج ٤ ص ٣٣، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٥

[7] عمدة القاری ج ٤ ص ٣٣، ٣٤

﴿تیمم﴾ دا جواب دې د ﴿اذا﴾ او د ماضي صیغه ده، د اصیلي او د ابن عساکر په روایت کښې ﴿یتیمم﴾ په مضارع سره راغلې ده. مطلب دا دې چه د ذکر شوې درې واړه قسمه خلقو دپاره د اوبو په موجودګۍ کښې هم تیمم کول جائز دی. (١)

د باب د ماقبل ومابعد سره مناسبت : علامه عیني رحمه الله فرمائي چه د دې باب د ماقبل او مابعد سره مناسبت ښکاره دې او هغه دا چه په دې ټولو کښې د تیمم د احکاماتو بیان دې. (٢)

د جنب دپاره د تیمم کولو مسئله : د تیمم للجنب مسئله د حضرات ائمه ترمینځه اتفاقي ده، ائمه اربعه، سفیان ثوری، ابو ثور، اسحاق بن راهویه او ابن المنذر وغیره دا ټول حضرات د جواز قائل دی. (٣)

په صحابه کرامو کښې سیدنا علي رضي الله عنه (٤) سیدنا عبدالله بن عباس (٥) عمرو بن العاص، ابو موسی اشعری او عمار بن یاسر رضي الله عنهم وغیره هم دا مسلك دې. (٦) خو سیدنا عمر (٧)

---

(١) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٥

(٢) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٤

(٣) الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ١٣، ١٤، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧٤، الهدایة، کتاب الطهارة، باب التیمم، ج ١ ص ٤٨، ٤٩، شرح الزیادات، کتاب الطهارة، باب من الصلاة بالتیمم، الفصل الاول ج ١ ص ١٧٠، ١٧١، المغنی لابن قدامة، کتاب الطهارة، تیمم الجنب یخاف ضرر الماء ج ١ ص ١٦١، شرح الزرقانی ج ١ ص ١١٤، المنتقی ج ١ ص ٤٣٤، الام، کتاب الطهارة، باب علة من یجب علیه الغسل والوضوء ج ١ ص ١٨٠

(٤) رواه عنه : عبد الرزاق عن إسرائیل عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی قال إذا اجنبت فاسأل عن الماء جهدک فإن لم تقدر فتیمم وصل فإذا قدرت علی الماء فاغتسل. (مصنف عبدالرزاق، کتاب الطهارة، باب الرجل یعزب عن الماء رقم : ٩٢٤، ج ١ ص ١٨٨)

(٥) حکاه عنه ابن المنذر، فقال : حدثنا محمد بن علی ، ثنا أحمد بن شبیب ، ثنا یزید ، ثنا سعید ، عن قتادة ، عن لاحق بن حمید وهو أبو مجلز ، أن ابن عباس ، کان یتأولها : ولا جنبا إلا عابری سبیل. قال : یحرمها أن لا یقرب الصلاة وهو جنب، إلا وهو مسافر لا یجد الماء فیتیمم ویصلی. (ذکر اثبات التیمم للجنب المسافر الذی لا یجد الماء ج ٢ ص ١٤)

(٦) وذکر ابن قدامة فی المغنی : إباحة التیمم للجنب وهو قول جمهور العلماء منهم علی وابن عباس وعمرو بن العاص وأبو موسی وعمار وبه قال الثوری و مالک و الشافعی و أبو ثور و إسحاق و ابن المنذر و أصحاب الرای ..... (کتاب الطهارة، باب التیمم، تیمم الجنب یخاف ضرر الماء ج ١ ص ١٦١، کذا فی اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧٤)

(٧) اخرج الامام مسلم : من طریق یحیی بن سعید، عن شعبة .... أَنَّ رَجُلاً أَتَى عُمَرَ فَقَالَ إِنِّى أَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدْ مَاءً. فَقَالَ لاَ تُصَلِّ. فَقَالَ عَمَّارٌ.... الخ (کتاب الحیض، باب التیمم، رقم ٨٢١) وقد مر تخریجه کاملا فی باب التیمم هل ینفخ فیهما؟

عبدالله بن مسعود رضي الله عنه (١) او ابراهيم نخعي رحمه الله (٢) د دې نه انکار کوی

د جمهورو دلائل د جمهورو اولنې دليل ايت التيمم دې: ﴿وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ﴾ (٣)

او په احاديث كښې د تيمم للجنب په باره كښې په صحاح ستة كښې پنځه روايات دى

يو د سيدنا عمار بن يار رضي الله عنه روايت او دويم د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه، دا دواړه روايات په صحيحين كښې دى. (٤)

دريم د سيدنا ابوذر غفارى رضي الله عنه دې كوم چه په ابوداؤد، ترمذى او نسائى كښې دې، كوم ته چه دارقطنى او ابن حبان صحيح وئيلې دې. (٥)

څلورم روايت د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه دې، چه تخريج ئې امام محمد، اسحاق بن

---

(١) حكاه عنه: عبد الرزاق عن يحيى بن الأعرج عن الثورى عن أبى إسحاق عن أبى عبيدة عن بن مسعود قال لو اجنبت ولم أجد الماء شهرا ما صليت قال سفيان لا يؤخذ به. (المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء، رقم ٩٢٢) كذا رواه الهيثمى وعزاه الى الطبرانى فى الكبير ثم قال: وابو عبيدة لم يسمع من ابن مسعود. قال سفيان: لا يؤخذ به. (ج ١ ص ٢٦٠)

(٢) حكاه عنه ابن المنذر فقال: وقال النخعى: إذا أجنب الرجل ولم يجد الماء فلا يتيمم ولا يصلى، وإذا وجد الماء اغتسل وصلى الصلوات. (الاوسط، كتاب التيمم ج ٢ ص ١٥)

(٣) المائدة: ٦

(٤) اما حديث عمار بن ياسر رضى الله تعالى عنه، فقد اخرجه البخارى فى باب التيمم هل ينفخ فيهما؟ وفى باب التيمم للوجه والكفين وقد مر تخريجه هناك. حديث عمران بن حصين رضى الله تعالى عنه، اخرجه البخارى كذلك فى الباب السابق، باب الصعيد الطيب وضوء المسلم يكفيه من الماء، وقد مر تخريجه الكامل هناك.

(٥) اخرجه ابوداؤد قال: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْوَاسِطِىُّ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِى قِلاَبَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ بُجْدَانَ عَنْ أَبِى ذَرٍّ قَالَ اجْتَمَعَتْ غُنَيْمَةٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ « يَا أَبَا ذَرٍّ ابْدُ فِيهَا ». فَبَدَوْتُ إِلَى الرَّبَذَةِ فَكَانَتْ تُصِيبُنِى الْجَنَابَةُ فَأَمْكُثُ الْخَمْسَ وَالسِّتَّ فَأَتَيْتُ النَّبِىَّ -صلى الله عليه وسلم..... وفيه: فَقَالَ « الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ إِلَى عَشْرِ سِنِينَ فَإِذَا وَجَدْتَ الْمَاءَ فَأَمِسَّهُ جِلْدَكَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ. (ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ٣٣٢، ٣٣٣)

واخرجه النسائى برقم ٣٢٢، والامام احمد فى مسنده ج ٥ ص ١٥٥، وابن خزيمة فى صحيحه رقم ٢٤٩٢، وابن حبان فى صحيحه برقم (١٣١٠-١٣٠٨) والدارقطنى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة. ج ١ ص ١٨٦، ١٨٧، والترمذى فى ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم (١٢٤) وقال: هذا حديث حسن صحيح، وهو قول عامة الفقهاء. ان الجنب والماء اذا لم يجد الماء تيمما وصليا. وقال الامام الحاكم فى مستدركه فى كتاب الطهارة: هذا حديث صحيح ولم يخرجاه (رقم ٦٢٧/١٨٢) ج ١ ص ٢٨٤

راهويه، ابوداؤد، ابن حبان او حاكم ﷺ كړي دي (١)
پنخم د صاحب شجه روايت دي، كوم چه په ابوداؤد كښې دي (٢)
د سيدنا عمر او سيدنا ابن مسعود رضي الله عنهما د انكار جواب : د سيدنا عمر رضي الله عنه نه چه كوم انكار روايت كړې شوې دې د هغې جواب دا دې چه كومه مناظره د عبدالله بن مسعود او ابو موسى اشعرى رضي الله عنهما ترمينځه شوې ده، چه د هغې بعض حصه شاته تيره شوې ده او په تفصيل سره وړاندې په روايت الباب كښې راروانه ده د هغې نه معلوميږى چه سيدنا عمر رضي الله عنه ته حديث د تيمم بالكل معلوم نه وو.
او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د تيمم للجنب انكار نه كولو بلكه په دې سلسله كښې ئې تساهل خوښ نه ګڼړلو. لكه چه د عبدالله بن مسعود او ابو موسى اشعرى رضي الله عنهما مناظره كومه چه وړاندې راروانه ده په دې باندې دلالت كوى.
او كه بالفرض د هغوى نه انكار منقول كيدل صحيح هم شى، نو بيا هم د ذكر شوى صحيح احاديث په مقابله كښې هغه انكار له هيڅ اعتبار نشته.

---

(١) اخرجه ابوداؤد فقال: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ أَخْبَرَنَا أَبِى قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَيُّوبَ يُحَدِّثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِى حَبِيبٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِى أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ الْمِصْرِىِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِى لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِى غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلاَسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِى الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ « يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ ». فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِى مَنَعَنِى مِنَ الاِغْتِسَالِ وَقُلْتُ إِنِّى سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ (وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا. (كتاب الطهارة، باب اذا خاف الجنب البرد ايتيمم. رقم: ٣٣٤)
واخرجه الحاكم فى مستدركه، كتاب الطهارة، رقم (٦٢٨/ ١٨٣) ج ١ ص ٢٨٥. وابن حبان فى صحيحه، كتاب الطهارة، ذكر الاباحة للجنب اذا خاف التلف على نفسه من البرد الشديد عند الاغتسال...... الخ رقم: ١٣١٢، ٢٤٩١٣. والدارقطنى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم ج ١ ص ١٧٩.
(٢) اخرجه ابوداؤد فقال: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الأَنْطَاكِىُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ خُرَيْقٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ خَرَجْنَا فِى سَفَرٍ فَأَصَابَ رَجُلاً مِنَّا حَجَرٌ فَشَجَّهُ فِى رَأْسِهِ ثُمَّ احْتَلَمَ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ فَقَالَ هَلْ تَجِدُونَ لِى رُخْصَةً فِى التَّيَمُّمِ فَقَالُوا مَا نَجِدُ لَكَ رُخْصَةً وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى الْمَاءِ فَاغْتَسَلَ فَمَاتَ فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- أُخْبِرَ بِذَلِكَ فَقَالَ « قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ أَلاَّ سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِىِّ السُّؤَالُ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيَعْصِرَ ». أَوْ « يَعْصِبَ ». شَكَّ مُوسَى « عَلَى جُرْحِهِ خِرْقَةً ثُمَّ يَمْسَحَ عَلَيْهَا وَيَغْسِلَ سَائِرَ جَسَدِهِ » (كتاب الطهارة، باب فى المجروح يتيمم، رقم ٣٣٦)
واخرجه الدارقطنى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب جواز التيمم لصاحب الجرح مع استعمال الماء وتعصيب الجرح ج ١ ص ١٨٩، ١٩٠. والبيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب المسح على العصائب والجبائر رقم ١٠٧٧، ج ١ ص ٣٤٨

د دې نه علاوه امام ترمذی (۱) او امام عبدالرزاق رحمهما الله (۲) د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه رجوع نقل کړې ده.
او علامه ابن تیمیه رحمه الله لیکلي دی چه د دواړو حضراتو نه رجوع منقول ده. (۳)
اوس ابراهیم نخغی رحمه الله پاتې شو، پس هغه تابعی دې او د تابعی قول د چا په نزد هم حجت نه دې. ابن العربی رحمه الله فرمائی چه د ابن مسعود رضی الله عنه نه انکار نقل کړې شوې وو روستو د نصوص د وجې نه د دې په جواز باندې اجماع منعقد شوه. (۴)
امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د درې مسائلو حکم ذکر کړې دې. (۵)
اوله مسئله : د جنبی د مرض د ویرې نه د تیمم کولو حکم : په دې مسئله کښې داؤد ظاهری رحمه الله د آیت تیمم په اطلاق باندې نظر کولو سره مطلقا د هر مرض د وجې نه د تیمم کولو اجازت ورکړې دې، هم دا د بعض مالکیانو مذهب دې. (۶)
حسن بصری او عطاء بن ابی رباح رحمهما الله فرمائی چه د یو مرض د وجې نه تیمم کول جائز نه دی، ترڅو چه اوبه موجود وی تیمم نه شی کولې. (۷)

---

(۱) قال الامام الترمذی رحمه الله : ویروی عن ابن مسعود أنه کان لا یری التیمم للجنب وإن لم یجد الماء ویروی عنه أنه رجع عن قوله فقال یتیمم إذا لم یجد الماء. (جامع الترمذی، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم للجنبُ اذا لم یجد الماء، رقم : ۱۲۴)

(۲) رواه عبدالرزاق : عن ابن عیینة، عن ابی سنان، عن الضحاک، ان ابن مسعود نزل عن قوله فی الجنب : إن لا یصلی حتی یغتسل ﴾ (المصنف، کتاب الطهارة، باب الرجل یعزب عن الماء رقم ۹۲۳، ج ۱ ص ۱۸۸)

(۳) قال الحافظ ابن تیمیة رحمه الله : وَقَدْ رُوِیَ عَنْ عمرَ وَابْنِ مَسْعود إنْکَار تَیَمُّم الْجنُب وَرُوِیَ عَنْهُمَا الرُّجوع عَنْ ذَلِکَ وَهوَ قَوْلُ أَکْثَر الصَّحَابَة : کَعَلِیٍّ وَعَمَّارٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ وَأبِی ذَرٍّ وَغَیْرِهِمْ. (کتاب الفقه، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۲۱ ص ۱۷۸)

(۴) عارضة الاحوذی ج ۱ ص ۱۹۲

(۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۳

(۶) فقال ابن قدامة فی المغنی : وحکی عن مالک وداؤد اباحة التیمم للمریض مطلقا، لظاهر الایة. (المغنی ج ۱ ص ۱۶۲) کذا فی عمدة القاری ج ۴ ص ۳۳

(۷) فقال ابن المنذر : وکان الحسن یقول فی المجدور تصیبه الجنابة، یسخن له الماء فیغتسل به. ولا بد من الغسل. (الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۱)

واخرج عبدالرزاق : عن ابن جریج، قال : قلت لعطاء، شان المجدور هل له رخصة فی ان لا یتوضاء، وتلوت علیه : وإن کنتم مرضی أو علی سفر وهو ساکت کذلک حتی جئت فإن لم تجدوا ماء قال ذلک إذا لم یجدوا ماء فإن وجدوا ماء فلیتطهروا قال وإن احتلم المجدور وجب علیه الغسل والله لقد احتلمت مرة (عطاء القائل) وأنا مجدور فاغتسلت هی لهم کلهم إذا لم یجدوا الماء یعنی الآیة. (المصنف، کتاب الطهارة، باب اذا لم یجد الماء، رقم ۸۶۴، ج ۱ ص ۱۷۴، کذا فی الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۰، ۲۱

وفی المحلی لابن حزم : وقال عطاء والحسن : المریض لا یتیمم اصلا، ما دام .....[بقیه برصفحه آئنده...

جمهورو په دې مسئله کښې تفصيل کړې دې . فرمائی چه که د مرګ ويره وی، يا د داسې مرض د پيدا کيدو ويره وی چه د مرګ سبب جوړ شی، يا د يو اندام يا د هغه د منفعت د فوت کيدو خطره وی نو تيمم کول جائز دی. (١)

او که د مرض د اوږديدو يا د سختيدو ويره وی نو د امام ابوحنيفه، امام مالك او امام احمد رحمهم الله په نزد تيمم کول جائز دی. (٢)

د شوافع په نزد په داسې صورت کښې درې روايات دی

يو دا چه جائز دې. قولاواحدا. دويم دا چه جائز نه دې. قولاواحدا.

دريم دا چه په دې کښې دوه اقوال دی : يو د جواز او بل د عدم جواز. امام نووی رحمه الله د جواز قول ته راجح وئيلې دې. (٣) ځکه چه امام شافعی رحمه الله د زيادت ثمن د ضرر د وجې نه د تيمم اجازت ورکوی نو د مرض نه بچ کيدو دپاره به خو په طريقه اولی اجازت وی. ځکه چه ضرر بدنی د ضرر مالی نه اشد وی او ضرر مالی زمونږ او د هغوی ترمينځه بالاتفاق مبيح تيمم دې. لهذا که يو سړې ته اوبه صرف په قيمت ملاويږی، نو که د هغه قيمت کم يا مساوی وی نو هغې لره

بقيه ازګذشته..] يجد الماء، ولا يجزيه الا الغسل والوضوء والمجدور وغير المجدور سواء. (كتاب التيمم، رقم المسالة، ٢٢٤، ج ١ ص ٢٤٦)

(١) قال الامام النووى رحمه الله : (الضرب الثانى) مرض يخاف معه من استعمال الماء تلف النفس أو عضو أو حدوث مرض يخاف منه تلف النفس أو عضو أو فوات منفعة عضو فهذا يجوز له التيمم مع وجود الماء بلا خلاف بين أصحابنا الا صاحب الحاوى فانه حكى فى خوف الشلل طريقين... وأصحهما القطع بالجواز كما قاله الجمهور. (المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨٥)

كذا فى الهداية ج ١ ص ٤٨، ٤٩، ورد المختار ج ٢ ص ٧٩، ٨٠. والفتاوى الهندية، كتاب الطهارة، الباب الرابع فى التيمم ج ١ ص ٢٨. وشرح الزرقانى ج ١ ص ١١٥. وحاشية الدسوقى ج ١ ص ١٤٩. ومغنى المحتاج ج ١ ص ٩٣، وكشاف القناع ج ١ ص ١٦٣.

(٢) ففى الهداية للمرغينانى : ولو كان يجد الماء إلا أنه مريض فخاف إن استعمل الماء اشتد مرضه يتيمم لما تلونا. (كتاب الطهارة، باب التيمم ج ١ ص ٧٨، كذا فى البناية ج ١ ص ٥١٦، ٥١٧، ورد المختار ج ٢ ص ٨٠، والاختيار لتعليل المختار ج ١ ص ٢٠، ومجمع الانهار ج ١ ص ٣٨.

وانظر المغنى ج ١ ص ١١٠، والكافى لابن عبد البر ج ١ ص ١٨١، وشرح الزرقانى ج ١ ص ١١٥، والمغنى لابن قدامة ج ١ ص ١٦١، ج ١ ص ١٦١، والكافى لابن قدامة ج ١ ص ٦٥

(٣) قال فى المهذب : وان خاف الزيادة فى المرض وابطاء البرئ قال فى الام لا يتيمم وقال فى القديم والبويطى والاملاء يتيمم إذا خاف الزيادة فمن أصحابنا من قال هما قولان.... ومنهم من قال لا يجوز قولا واحدا.... وحكى أبو على فى الافصاح طريقا آخر انه يتيمم قولا واحدا.

وقال الامام النووى فى المجموع:وحاصله ثلاث طرق الصحيح منها أن فى المسألة قولين أصحهما جواز التيمم ولا اعادة عليه وبه قال أبو حنيفة ومالک وأحمد وداود وأكثر العلماء لظاهر الآية وعموم البلوى والطريق الثانى القطع بالجواز.والثالث القطع بالمنع.(المجموع شرح المهذب ج٢ ص٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٥، ٢٨٦)

اخستلو سره اودس کول پکار دی. او که قیمت نې زیات وی نو د هغه اخستنل او په هغې سره اودس کول لازم نه دی. بلکه د هغه دپاره تیمم کول کافی دی. پس چه د اوبو په قیمت کښې د غبن ضرر د تیمم د جواز سبب دې، نو د مرض زیادت خوبه په طریق اولی د هغې سبب وی (١)
د دې تائید د دې آیت کریمه نه کیږی ﴿ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ ﴾(٢) چه الله پاک په تاسو اسانتیا غواړی او تنګسیا نه غواړی. هم دغه شان د آیت تیمم په اخره کښې فرمائی ﴿ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ ﴾(٣) د دې د ظاهر نه د هر هغه مریض دپاره د تیمم د جواز حکم معلومیږی کوم ته چه د اوبو په استعمال سره حرج او تکلیف لاحق کیږی. او حال دا چه حرج شرعا مدفوع دې قال الله تعالی: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾(٤)
هم د دې خائې نه د دې سوال جواب هم کیږی چه په قران کریم کښې د تیمم د جواز دپاره چه د کومو عذرونو ذکر دې هغه خو مرض او عدم وجدان ماء دې نو په هغه باندې خوف البرد او خوف العدو وغیره اضافه څنګه اوکړې شوه؟
جواب داسې اوشو چه آیات او احادیث د تیمم د جواز دپاره د حرج اعتبار کړې دې او حرج څنګه چه په آیت کریمه کښې مذکور عذرونو کښې موندلې شی په باقی عذرونه کښې هم دغه شان حرج دې یا د هغې نه زیات دې، لهذا د هغه عذرونه د وجې نه به هم ضرور تیمم ته جائز وئیلې شی
د دې نه علاوه د باقی عذرونو په معتبر کیدو باندې احادیث نبویه او اثار صحابه رضی الله عنهم هم دلالت کوی اود روایاتو نه دومره په وضاحت سره ثابت دې چه په دې کښې هیڅ اشتباه نشته (٥)
بله وجه دا ده چه په داسې مرض کښې په مانځه کښې قیام او روژه وغیره ساقطیږی، نو د تیمم اجازت هم کیدل پکار دی چه د دې معامله خو اخف ده. (٦)
او که مرض داسې دې چه نه نې د زیاتیدو ویره ده، نه د اندام د تلو یا د هغه د منفعت د فوت کیدو ویره ده. لکه د سر درد وی، یا داسې تبه وی چه د هغې سبب ګرمی وی. چه په هغې کښې د اوبو استعمال ضرر نه ورکوی نو په هغې کښې د تیمم اجازت نشته.

---

(١) فقال ابن قدامة : ولأنه یجوز له التیمم إذا خاف ذهاب شيء من ماله أو ضررا في نفسه من لص أو سبع أو لم یجد الماء بزیادة علی ثمن مثله کثیرة فلأن یجوز ههنا أولی. (المغنی لابن قدامة ج ١ ص ١٦١). کذا في المجموع ج ٢ ص ٢٨٦. والهدایة. کتاب الطهارة. باب التیمم ج ١ ص ٤٨. والسعایة ج ١ ص ٤٩٥. ٤٩٦

(٢) البقرة : ١٨٥

(٣) المائدة : ٦

(٤) الحج : ٧٨

(٥) السعایة ج ١ ص ٩٦

(٦) قال ابن قدامة : ولان ترک القیام في الصلاة وتاخیر الصیام لا ینحصر في خوف التلف. وکذلک ترک الاستقبال. فکذا ههنا. (المغنی ج ١ ص ١٦١. کذا في المجموع ج ٢ ص ٢٨٦)

ځکه چه د تیمم اجازت د ضرر د دفع کولو دپاره دې او دلته د اوبو په استعمالولو کښې ضرر نشته. ([1]) او ظاهریه چه کوم علی الاطلاق د مرض د وجې نه تیمم ته جائز ونیلې دی او د آیت کریمه اطلاق ئې د دې دپاره دلیل جوړ کړې دې، نو د جمهورو د طرف نه د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه په آیت کریمه کښې د مرض نه مراد دانه، زخم وغیره دې. ([2]) لکه چه د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړې شوې دی. ([3])

دویمه مسئله: د مرګ د ویرې د وجې نه تیمم کول: که د اوبو په استعمالولو سره د مرګ واقع کیدل یقینی وی نو په دې صورت کښې بالاجماع تیمم کول جائز دی، په دې کښې د چا هم اختلاف نشته. ([4])

او که د مرګ ویره وی نو د جمهور علماء کرامو په نزد تیمم کول جائز دی، بلکه بعض علماء کرامو په دې باندې اجماع نقل کړې ده، صرف د عطاء بن ابی رباح او حسن بصری رحمهما الله اختلاف په دې مسئله کښې نقل کړې شوې دې، هغوی فرمائی: ﴿لایجوز الا لعادم الماء﴾ ([5])

قاضی خان په دې مسئله کښې د حدث اصغر او حدث اکبر فرق کړې دې هغه فرمائی

﴿الجنب الصحیح فی المصر اذا خاف الهلاك من الاغتسال یباح له التیمم فی قول ابی حنیفة رحمه الله، والمسافر اذا خاف الهلاك من الاغتسال جاز له التیمم فی قولهم، واما المحدث فی المصر اذا خاف الهلاك من التوضی، اختلفوا فیه علی قول ابی حنیفة رحمه الله، والصحیح انه لایباح له التیمم﴾ ([6])

---

[1]) قال ابن قدامة: فأما المريض أو الجريح الذى لا يخاف الضرر باستعمال الماء مثل من به الصداع والحمى الحارة أو أمكنه استعمال الماء الحاز ولا ضرر عليه فيه لزمه ذلك لأن إباحة التيمم لنفى الضرر ولا ضرر عليه ههنا. (المغنى ج ١ ص ١٦١، ١٦٢، كذا فى المجموع ج ٢ ص ٢٨٤، ٢٨٥)

[2]) المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨٢، ٢٨٣

[3]) نقله عنه الامام البيهقى رحمه الله فى السنن الكبرى. قال: أَخْبَرَنَا أبو حَازِم الْحَافِظُ حَدَّثَنَا أبو أَحْمَدَ الْحَافِظُ أَخْبَرَنَا أبو بَكْر: مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ خُزَيْمَةَ، وَأَخْبَرَنَا أبو بَكْر: أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْحَافِظُ أَخْبَرَنَا أبو إِسْحَاقَ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ خُزَيْمَةَ حَدَّثَنَا يوسف بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جرير عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَفَعَهُ فِى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ) قَالَ: إِذَا كَانَتْ بِالرَّجُلِ الْجِرَاحَةُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ الْقُرُوحُ أَوِ الْجُدَرِيُّ فَيُجْنِبُ فَيَخَافُ إِنِ اغْتَسَلَ أَنْ يَمُوتَ فَلْيَتَيَمَّمْ. (كتاب الطهارة. بَاب الْجَرِيحِ وَالْقَرِيحِ وَالْمَجْدُورِ يَتَيَمَّمُ إِذَا خَافَ التَّلَفَ بِاسْتِعْمَالِ الْمَاءِ أَوْ شِدَّةَ الضَّنَا. رقم ١٠٦٦. ج ١ ص ٣٤٣

[4]) فى الموسوعة الفقهية: اتفق الفقهاء على جواز التيمم للمريض اذا تيقن التلف. (١٤/٢٥٩)

[5]) قال العلامة العينى رحمه الله: إذا خاف الجنب على نفسه الموت يجوز له التيمم بلا خلاف. (عمدة القارى ج ٤ ص ٣٣) وانظر الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ١٩- ٢٠. والحلى لابن حزم. كتاب التيمم. رقم المسالة: (٢٢٤) ج ١ ص ٢٤٦

[6]) الفتاوى الخانية بهامش الفتاوى الهندية. كتاب الطهارة. باب التيمم. فصل فيما يجوز له التيمم ج ١ ص ٥٨، ٥٩. كذا فى البناية ج ١ ص ٥١٨

مطلب دا چه که حدث اکبر دي، نو په سفر او حضر دواړو کښې تيمم کولې شي او که حدث اصغر دې نو په سفر کښې خو کولې شی، خو په حضر کښې د امام ابوحنيفه رحمه الله د قول په بنا کولو کښې د ائمه مذهب اختلاف دې، صحيح دا ده چه په دې صورت کښې تيمم نه شي کولې صاحب هدايه د امام صاحب او صاحبين ترمينځه په حضر کښې اختلاف نقل کړې دې. مطلب دا چه د مرګ د ويرې نه د امام صاحب په نزد تيمم جائز دې، که په سفر کښې وي يا په حضر کښې، او د صاحبين په نزد په حضر کښې جائز نه دې.
صاحبين فرمائي چه په ښهر کښې چونکه د داسې حالت تحقق نادر دې په دې وجه دې له اعتبار نشته. او امام صاحب رحمه الله فرمائي چه عجز بهرحال ثابت دې لهذا دې له به اعتبار ورکولې شي. (۱)

دريمه مسئله : د تندې د وجې نه د تيمم کولو حکم : که اوبه په دومره کم مقدار کښې وي چه په هغې سره طهارت (که په حدث اصغر سره وي يا اکبر سره) د حاصلولو په صورت کښې خپله د تږې پاتې کيدو ويره وي، يا د خپل يو رفيق سفر د تږې پاتې کيدو ويره وي يا يو محترم حيوان مثلا څاروی، د څوکۍ دپاره ساتلې شوې سپې، پيشو او مرغۍ وغيره د تږې پاتې کيدو ويره وي. نو په دې صورت کښې تيمم کول او اوبه د څکلو دپاره استعمالول جائز دي (۲) د امام ابوحنيفه (۳) امام مالک (۴) امام شافعي (۵) امام احمد (۶) ابوثور، اسحاق بن راهويه (۷) او سفيان ثوري (۸) رحمهم الله ... هم دا مسلک دې. هم دا قول د سيدنا علی (۹)

---

۱) الهداية ج ۱ ص ۴۸، ۴۹، والبناية ج ۱ ص ۵۱۸، ۵۱۹

۲) ففی الهداية : وَكَذَا إذَا خَافَ الْعَطَشَ عَلَى نَفْسِه أَوْ رَفِيقِه الْمُخَالِطِ لَه أَوْ آخَرَ مِنْ أَهْلِ الْقَافِلَة أَوْ دَابَّتِه أَوْ كَلْبِه لِمَاشِيَتِه أَوْ صَيْدِه فِي الْحَالِ أَوْ ثَانِي الْحَالِ. (كتاب الطهارة، الباب الرابع في التيمم، الفصل الاول ج ۱ ص ۲۸)

وفی المغنی لابن قدامة : وإن خاف على رفيقه أو رقيقه أو بهائمه فهو كما لو خاف على نفسه لأن حرمة رفيقه كحرمة نفسه والخائف على بهائمه خائف من ضياع مله فأشبه ما لو وجد ماء بينه وبينه لص أو سبع يخافه على بهيمته أو شیء من ماله وان وجد عطشان يخاف تلفه لزمه سقيه ويتيمم. (ج ۱ ص ۱۶۵)

۳) الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۸۶، ۸۷، الفتاوى الهندية ج ۱ ص ۲۸

۴) المدونة الكبرى ج ۱ ص ۴۶

۵) قال الامام الشافعی فی الام:وإذا وَجَدَ الْجُنُبُ مَاءً يَغْسِلُه وهو يَخَافُ الْعَطَشَ فَهوَ كَمَنْ لم يَجِدْ مَاءً وَلَه أَنْ يَغسِلَ النَّجَاسَةَ إنْ أَصَابَتْه عنه وَيَتَيَمَّمَ.(كتاب الطهارة،باب علة من يجب عليه الغسل والوضوء ج۱ ص۱۷۷)

۶) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۵

۷) حكاه عنهما ابن المنذر فی الاوسط ج ۲ ص ۲۹، وابن قدامة فی المغنی ج ۱ ص ۱۶۵

۸) الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۹، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۵

۹) رواه عنه البيهقی فی السنن الكبرى قال : أَخْبَرَنَا أَبو عَبْدِ اللَّه الْحَافِظُ حَدَّثَنَا أَبو الْوَلِيدِ الْفَقِيه حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا أَبو بَكْرٍ يَعْنِي ابْنَ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبو الأَحْوَصِ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ زَاذَانَ.....[بقيه بر صفحه آئنده...

عبدالله بن عباس رضی الله عنهما (١) حسن بصری (٢) عطاء بن ابی رباح (٣) مجاهد (٤) قتاده (٥) طاؤس (٦) او ضحاك (٧) رحمهم الله نه روايت شوي دي

امام ضحاك رحمه الله فرمائی : ﴿إن أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم قالوا : من سافر فكانوا فی أرض يخشون علی أنفسهم العطش، ومعهم ماء يسير، فاستبقوا ماءهم لشفتهم وتيمموا بالصعيد﴾ (٨)

حضرات صحابه كرام رضی الله عنهم فرمائی چه كه څوك د سفر دوران كښې په يو داسې ځائې باندې وی، چرته چه هغه ته د تندې ويره وی او هغوی سره اوبه په لږ مقدار كښې وی، نو هغوی به دا اوبه د څكلو دپاره بچ كوی او په خاورې سره به تيمم كوی

ابن المنذر په دې مسئله باندې اجماع نقل كړې ده. (٩)

..بقيه ازگذشته..| عَنْ عَلِيٍّ قَالَ : إِذَا أَجْنَبَ الرَّجُلُ فِي أَرْضِ فَلَاةٍ وَمَعَهُ مَاءٌ يَسِيرٌ فَلْيُؤْثِرْ نَفْسَهُ بِالْمَاءِ وَلْيَتَيَمَّمْ بِالصَّعِيد.

وعنه : إِذَا أَصَابَتْكَ جَنَابَةٌ فَأَرَدْتَ أَنْ تَتَوَضَّأَ - أَوْ قَالَ تَغْتَسِلَ - وَلَيْسَ مَعَكَ مِنَ الْمَاءِ إِلاَّ مَا تَشْرَبُ وَأَنْتَ تَخَافُ فَتَيَمَّمْ. (كتاب الطهارة، باب الجنب او المحدث يجدُ ماء لغسله وهو يخاف العَطَش فيتيمم، رقم : ١١٠٧، ١١٠٨، ج ١ ص ٣٥٦)

(١) روى عنه الامام البيهقى بسنده عن ابن عباس رضى الله عنهما قال : إِذَا كُنْتَ مسافراً وَأَنْتَ جُنُبٌ . أَوْ أَنْتَ عَلَى غَيْرِ وضُوءٍ فَخِفْتَ إِنْ تَوَضَّأْتَ أَنْ تَموتَ مِنَ الْعَطَشِ ، فَلاَ تُوَضَّأْهُ وَاحْبِسْ لِنَفْسِكَ. (السنن الكبرى ج ١ ص ٣٥٦)

(٢) رواه عنه : عبد الرزاق عن هشام بن حسان عن الحسن قال إذا خشى المسافر على نفسه العطش ومعه ماء تيمم. (المصنف. كتاب الطهارة. باب المسافر. يخاف العطش ومعه ماء رقم (٨٩٧) ج ١ ص ١٨١

(٣) رواه عنه : عبد الرزاق عن بن جريج قال قلت لعطاء رجل معه إداوة من ماء فقط فى سفر فأصابته جنابة أو حانت الصلاة وهو على غير وضوء فخشى إن تطهر بما فى الإداوة الظمأ قال فالله أعذر بالعذر عليه بالتراب. (المصنف رقم ٨٩٦. ج ١ ص ١٨١)

(٤) رواه عنه : عبد الرزاق عن بن مجاهد عن أبيه وعن عطاء قالا إذا خاف العطش ومعه ماء يتيمم ولا يتوضأ. (المصنف رقم ٨٩٩، ج ١ ص ١٨١)

(٥) المصنف للامام عبدالرزاق رقم ٨٩٨. ج ١ ص ١٨١

(٦) السنن الكبرى للبيهقى ج ١ ص ٣٥٦. المصنف لابن ابى شيبة ج ١ ص ١٠٥، الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ٢٨.

(٧) المصنف للامام عبدالرزاق رقم ٨٩٨. ج ١ ص ١٨١. الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ٢٨

(٨) الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ٢٨

قوله : فاستبقوا .... هكذا فى النسخة التى بين ايدينا، اعنى : بالفاء الجزائية، ولعله سهو النسخ والكتابة. فان الجزاء اذاكان ماضيا بدون قد(ظاهرة اومقدرة) لم يجز دخول الفاء عليه. كما تقررذلک فى موضعه. والله اعلم

(٩) ونصه : أجمع كل من أحفظ عنه من أهل العلم على أن المسافر إذا خشى على نفسه العطش ومعه مقدار ما يتطهر به من الماء أنه يبقى ماءه للشرب ويتيمم. الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ٢٨. كذا فى المغنى لابن قدامة ج ١ ص ١٦٥

د ترجمة الباب مقصد

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې : د مرګ د ویرې د وجې نه او د تندې د وجې نه تیمم د ټولو په نزد جائز دې خو که د مرض ویره وی نو په دې کښې د فقهاء کرامو اختلاف دې، امام بخاری رحمه الله دا مختلف فیه مسئله هم د متفق علیه مسئلې سره ملحق کولو باندې فرمائی چه په دې صورت کښې هم تیمم جائز دې. (۱)

د مولانا زکریا صاحب رحمه الله رائې : حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله فرمائی چه د یخنۍ یا د مرض د وجې نه په تیمم کولو کښې په سلف صالحین کښې اختلاف پاتې شوې دې، بالخصوص د سیدنا عمر رضی الله عنه او حسن بصری رحمه الله ترمینځه، امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب سره د دې اختلاف طرف ته اشاره کوی

هم دغه شان په صورت مذکوره کښې تیمم کولوسره د مونځ کولو نه پس د مونځ د اعادې په حکم کښې هم اختلاف دې. پس د احنافو او مالکیانو په نزد اعاده واجب نه ده. د صاحبین په نزد واجب ده. د امام احمد رحمه الله نه دواړه روایتونه دی او د امام شافعی رحمه الله په نزد د حاضر دپاره اعاده واجب ده د مسافر دپاره نه، پس د دې اختلاف طرف ته ئې اشاره اوفرمائیله. (۲)

﴿وَيُذْكَرُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ أَجْنَبَ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فَتَيَمَّمَ وَتَلاَ {وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا} فَذَكَرَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَلَمْ يُعَنِّفْ﴾

بیانولې شی چه سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه ته د یخنۍ په یوه شپه کښې د غسل کولو حاجت راغلو، نو هغه تیمم اوکړو او (د سورة النساء) دا آیت ئې تلاوت کړو : تاسو خپل نفسونه مه قتل کوئ. بیشکه الله پاك په تاسو باندې مهربان دې، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دا قصه بیان کړې شوه نو رسول الله صلی الله علیه وسلم پرې هیڅ ملامته اونکړه

سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه دا مشهور صحابی سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه بن وائل بن هاشم بن سُعَید (بالتصغیر) بن سهم بن عمر قرشی دې، ابو عبدالله او ابو محمد ئې کنیت دې، د سیدنا عبدالله بن العاص پلار دې، د فتح مکه نه څو میاشتې مخکښې ئې په ۸ هجری کښې د سیدنا خالد بن ولید او عثمان بن طلحه رضی الله عنهما په ملګرتیا کښې اسلام قبول کړو او د رسول الله صلی الله علیه وسلم خدمت ته راغلو (۳)

د مور نوم ئې سلمی بنت حریمله وو (۴) د رسول الله صلی الله علیه وسلم او ام المومنین سیده عائشه رضی الله عنها نه

---

(۱) فقال : مراده إلحاق خوف المرض وفیه اختلاف بین الفقهاء بخوف العطش ولا اختلاف فیه. (فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٤)

(۲) الابواب والتراجم ص ۶۸، والکنز المتواری ج ۳ ص ۳۳۷

(۳) وقیل اسلم بین الحدیبیة وخیبر. الاصابة ج ۳ ص ۲، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۷۹، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۲ ص ۵۰۸

(٤) وقیل : النابغة بنت حریملة وقیل : بنت خزیمة، وقیل : سلمی بنت النابغة، سبیة من عنزة (تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۷۹ – ۸۲)

روايت كوى، د هغه نه خپل خوئي عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه، حسن بصرى، قبيصه بن ذؤيب خزاعى، ابو عثمان النهدى، عروه بن الزبير، قيس بن ابى حازم، عمارة بن خزيمه بن ثابت انصارى او محمد بن كعب قرظى رحمهم الله وغيره روايت كوى.
امام بخارى رحمه الله فرمائى چه رسول الله ﷺ هغه په غزوه د ذات السلاسل كښې امير مقرر كړو. اصلاً مكى وو، بيا مدينې منورې ته راغلو، د هغې نه روستو ئې په مصر كښې اقامت اختيار كړو او هم هلته وفات شو. (١)
رسول الله ﷺ هغه د عمان والى جوړ كړې وو، پس د رسول الله ﷺ د وفات پورې په هغې باندې برقرار وو. (٢)
د دې نه روستو د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه په دور خلافت كښې د مصر امارت هغه ته اوسپارلې شو، هغه هم مصر فتح كړو، بيا د سيدنا عثمان رضي الله عنه په دور خلافت كښې هغه په دې امارت باندې څه موده برقرار اوساتلو، د هغې نه روستو ئې هغه معزول كړو او عبدالله بن ابى السرح رضي الله عنه ته ئې امارت وركړو. د سيدنا على او سيدنا معاويه رضي الله عنهما ترمينځه د واقع جنګ صفين پورې دې هم دغه شان بغير د امارت نه وو، په جنګ صفين كښې د سيدنا معاويه رضي الله عنه په جماعت كښې شريك وو او د هغه د طرف نه ئې جنګى امور او انتظامات چلول
چه كله په جنګ صفين كښې د صلح دپاره د طرفين نه حكم مقرر كړې شو نو د سيدنا على رضي الله عنه د طرف نه سيدنا ابو موسى اشعرى او د سيدنا امير معاويه د طرف نه سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنهما وو
بيا د سيدنا امير معاويه رضي الله عنه د طرف نه د مصر طرف ته د تيار كړې شوى لښكر سره وو. روستو د مصر والى شو او هم هلته وفات شو. (٣)
د صحيح او مشهور قول مطابق په ٤٣ هجرى كښې وفات شوې دې، حافظ ابن حجر او ابن عبدالبر رحمهما الله هم دې ته صحيح وئيلې دې (٤) او هم دا ليث بن سعد، مدائنى، يحيى بن بكير، يحيى بن معين، عجلى، ابن البرقى او ابو سعيد بن يونس رحمهم الله په جزم سره ذكر كړې دې. (٥)

---

(١) التاريخ الكبير للبخارى ج ٦، رقم الترجمة ٢٤٧٥، تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٨٠
(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤
(٣) الاصابة ج ٣ ص ٣، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٥١١، ٥١٢
(٤) الاصابة ج ٣ ص ٣، والاستيعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة ج ٢ ص ٥١١، ٥١٢
(٥) انظر تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٨٤
وقال محمد بن المثنى، وهارون بن عبد الله: مات سنة اثنتين وأربعين.
وقال محمد بن عبد الله بن نمير: مات سنة اثنتين وأربعين.
وقال في موضع آخر: سنة ثلاث وأربعين. وكذلك روى عن عمرو بن شعيب.
وقال خليفة بن خياط، وأبو عبيد: مات سنة اثنتين ويقال: سنة ثلاث وأربعين.
وقال الواقدى: مات سنة اثنتين أو ثلاث وأربعين.

......[بقيه برصفحه آئنده...

د وفات په وخت د هغه عمر نوی (۹۰) کاله وو. (۱) د هغه خوئې سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما په هغه جنازه اوکړه.

د هغه فضائل او مناقب ډیر دی، ابن عساکر په تاریخ دمشق کښې ډیر په تفصیل سره د هغه احوال لیکلې دی. (۲)

د هغه نه اووه دیرش (۳۷) احادیث نقل دی چه د هغې نه درې احادیث په بخاری کښې دی. (۳)

قوله: فلم یعنف: دلته مفعول به د معلوم کیدو د وجې نه حذف کړې شوې دې، یعنی رسول الله ﷺ سیدنا عمرو رضی الله عنه په دې فعل باندې ملامت نه کړو. د کشمیهنی په روایت کښې ﴿فلم یعنفه﴾ ضمیر مفعول سره دې.

د آیت کریمه نه د سیدنا عمرو رضی الله عنه د استدلال طریقه دا ده چه د سختې یخنۍ د وجې نه د اوبو استعمال کله د هلاکت سبب جوړ شی او الله پاك د هغه څیز نه منع کړې ده کوم چه د هلاکت سبب جوړیږی.

بیا د رسول الله ﷺ هغه لره نه ملامته کول د رسول الله ﷺ د طرف نه د دې فعل تقریر دې، کوم چه د تیمم للجنب د جواز دلیل دې، هم په دې وجه امام بخاری رحمه الله دلته ذکر کړې دې. (۴)

بقیه ازگذشته..] وقال في موضع آخر (۱): سنة ثلاث وأربعین، وهو ابن سبعین سنة.
وقال غیرهم: مات سنة ثمان وأربعین.
وقال محمد بن سعد (۵)، عن الهیثم بن عدی: مات سنة إحدى وخمسین.
وقال طلحة أبو محمد الكوفی عن أشیاخه: مات سنة ثمان وخمسین فی خلافة معاویة.
وقال البخاری (۱)، عن الحسن بن واقع عن ضمرة بن ربیعة، مات سنة إحدى أو اثنتین وستین فی ولایة یزید. وقیل: سنة ست واربعین، وقیل سنة ثمان واربعین. انظر تهذیب الكمال ج ۲۲ ص ۸۳ – ۸۵ الاصابة ج ۳ ص ۳، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۲ ص ۵۱۲

(۱) ذکره یحیی بن بکیر وابن البرقی، وقال ابن بکیر فی موضع اخر، والواقدی: عاش سبعین سنة. وقال العجلی وهو ابن تسع وتسعین سنة. انظر: الاصابة ج ۳ ص ۳، وتهذیب الكمال ج ۲۲ ص ۸٤

(۲) انظر: تاریخ دمشق ج ۱۳ ص ۲٤۵، فما بعدها

(۳) شرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۲۹، عمدة القاری ج ٤ ص ٤۳، وللاستزادة من احواله انظر: الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٤ ص ۲۵٤، ج ۷ ص ٤۹۳، والاصابة ج ۳ ص ۲، ۳، وتاریخ البخاری الكبیر ج ۷ ص، الترجمة ۲٤۷۵، وتاریخ ابی زرعة الدمشقی ص ۱۷۳، فما بعدها، والجرح والتعدیل ج ۶ الترجمة ۱۳٤۲، وكتاب الكنى والاسماء للدولابی ج ۱ ص ۷۷، والاستیعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة ج ۲ ص ۵۰۸، - ۵۱۵، وكتاب الجمع بین رجال الصحیحین لابن القیسرانی ج ۱ ص ۳۶۲، واسد الغابة ج ٤ ص ۱۱۵، والكامل فی التاریخ ج ۲ ص ۷۲، وسیر اعلام النبلاء ج ۳ ص ۵٤، والكاشف ج ۲، الترجمة ٤۳۳۸، وتهذیب التهذیب ج ۸ ص ۵۶.

(۴) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵٤، عمدة القاری ج ٤ ص ۳٤، وشرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۲۹، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۵، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۵

د تعليق مذكور تخريج امام بخارى رحمه الله چه د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه كوم روايت دلته تعليقا ذكر كړې دې هغه امام ابوداؤد ، امام احمد ، امام حاكم، ابن حبان، بيهقى او دارقطنى رحمهم الله وغيره موصولاً ذكر كړې دې ونصه :

«حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ أَخْبَرَنَا أَبِي قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَيُّوبَ يُحَدِّثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ الْمِصْرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلاَسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ». فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِى مَنَعَنِى مِنَ الاِغْتِسَالِ وَقُلْتُ إِنِّى سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ (وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا» [1]

يعنى : سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنهما فرمائى چه د غزوه ذات السلاسل په يوه يخه شپه كښې ماته احتلام پيښ شو او دا ويره راسره ملګرې شوه چه كه زه غسل اوكړم نو چرته هلاك نه شم. نو ما تيمم كولو سره خپلو ملګرو ته د سحر مونځ وركړو، چه كله مونږ واپس شو نو ملګرو دا قصه رسول الله ﷺ ته بيان كړه، نو رسول الله ﷺ رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل : تا د جنابت په حالت كښې خپلو ملګرو ته مونځ وركړو؟ نو ما ورته د غسل كولو په صورت د هلاكت د ويرې د لاحق كيدو تذكره اوكړه او د آيت كريمه نه مې استدلال كولو سره اوفرمائيل چه الله پاك فرمائى : خپل ځان په هلاكت كښې مه اچوه. بيشكه الله پاك په تاسو باندې رحم كونكې دې. په دې وجه ما د غسل په ځائې تيمم اوكړو، نو رسول الله ﷺ زما جواب اوريدو سره اوخندل او هيڅ ئې هم او نه وئيل

دلته د دې روايت په سياق كښې سندا او متنا په ابوداؤد او مستدرك وغيره كښې اختلاف دې.

«قال الامام البيهقى رحمه الله : ورواه عمرو بن الحارث، عن يزيد بن ابى حبيب، عن عمران، فخالفه فى الاسناد والمتن جميعا» [2]

د اختلاف حاصل دا دې چه د عبدالرحمن بن جبير او عمرو بن العاص رضي الله عنهما ترمينځه د ابو قيس مولى عمرو بن العاص واسطه شته يا نه؟ يحيى بن ايوب هيڅ واسطه نه ذكر كوى او

---

[1] اخرجه ابوداؤد واللفظ له. كتاب الطهارة، باب اذا خاف الجنب البرد ايتيمم؟ رقم ٣٣٤. والامام احمد فى مسنده فى بقية حديث عمرو بن العاص عن النبى ﷺ رقم (١٧٩٦٥) ج ٦ ص ١١١، ١١٢. والحاكم فى مستدركه، فى كتاب الطهارة رقم (٦٢، ١٨٤) ج ١ ص ٢٨٥. وابن حبان فى صحيحه، فى كتاب الطهارة، ذكر الاباحة للجنب اذا خاف التلف على نفسه من البرد الشديد عند الاغتسال ان يصلى بالوضوء او التيمم دون الاغتسال. رقم (١٣١٢) ج ٣ ص ٢٤٩، ٢٥٠. والبيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب التيمم فى السفر اذا خاف الموت او العلة من شدة البرد. رقم ١٠٧٠. ج ١ ص ٣٤٥. والدارقطنى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم ج ١ ص ١٧٨، وانظر : تغليق التعليق ج ٢ ص ١٨٨ – ١٩١.

[2] السنن الكبرى ج ١ ص ٣٤٥

عمرو بن الحارث ئې ذكر كوي ﴿وحديث عمرو اخرجه ابوداؤد، والحاكم وغيرهما﴾([1])
دا خو د سند اختلاف وو، د متن اختلاف دا دې چه د يحيى بن ايوب په طريق كښې (كوم چه مونږ ذكر كړې دې) د تيمم كولو ذكر دې. چه سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه تيمم كولو سره مونځ وركړو. او د عمرو بن الحارث په طريق كښې د تيمم ذكر نشته، په هغې كښې دى ﴿فغسل مغابنه، وتوضاء وضوءه للصلاة، ثم صلى بهم﴾([2]) يعنې هغه استنجاء اوكړه او د مونځ والا اودس كولو سره ئې هغوى ته مونځ وركړو.

قوله: مغابن: د ﴿مَغْبِن﴾ جمع ده، د خولې او خيرو وغيره جمع كيدو ځائې ته وئيلې شى، يعنې د بدن هغه حصې چرته چه د جوړ كيدو د وجې نه خوله او خيرې راجمع شى، لكه ترخونه او اصول فخذين (اغماني) او دلته هم دا اصول فخذين مراد دى.

امام عبدالرزاق په يو بل طريق سره د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه دا روايت ذكر كړې دې په هغې كښې نه د تيمم ذكر شته نه د غسل او نه د وضوء مغابن. ([3])

حافظ ابن حجر رحمه الله په دويم طريق كښې يو بل اختلاف هم ذكر كړې دې چه په دويم طريق كښې د عمرو بن الحارث سره ابن لهيعه هم روايت كوي، اوس د ابن لهيعه نه په روايت كونكو كښې اختلاف دې، پس ابن وهب د ابن لهيعه نه هم دغه شان نقل كړى دى لكه چه په طريق ثانى كښې تير شو. يعنې غسل مغابن او د اودس د ذكر سره، زيد بن الحباب هم د ابن لهيعه نه هم دغه شان نقل كړى دى، خو هغه د ابو قيس مولى عمرو بن العاص په ځائې د ابو فراس يزيد بن رباح مولى عمرو بن العاص ذكر كوى حسن بن موسى او عبدالله بن عبدالحكم وغيره د اول طريق (د يحيى بن ايوب د طريق) په شان د ابو قيس په واسطې سره ذكر كړې دى. وليد بن مسلم ﴿عن ابن لهيعة، عن يزيد بن ابي حبيب، عن عبدالرحمن بن جبير، عن ابي قيس﴾ په مرسل صورت

---

[1]) رواه ابوداود وسنده: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ عَنِ ابْنِ لَهِيعَةَ وَعَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي قَيْسٍ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ ... الخ (كتاب الطهارة، باب اذا خاف الجنبُ البرد ايتيمم؟ رقم: ٣٣٥)
واخرجه الحاكم فى مستدركه، كتاب الطهارة رقم ٦٢٨/١٨٣، ج ١ ص ٢٨٥، وابن حبان فى صحيحه، رقم ١٣١٢، ج ٢ ص ٢٤٩، ٢٥٠، والبيهقى فى السنن الكبرى رقم ١٠٧١، ج ١ ص ٣٤٥، والدارقطنى فى سننه، برقم ١٣، من باب التيمم ج ١ ص ١٧٩

[2]) ابو داؤد رقم: ٣٣٥

[3]) ونصه: أخبرنا عبد الرزاق قال أخبرنا ابن جريج قال أخبرنى إبراهيم بن عبد الرحمن الأنصارى عن أبى أمامة بن سهل بن حنيف وعبد الله بن عمرو بن العاص عن عمرو بن العاص أنه أصابته جنابة وهو أمير الجيش فترك الغسل من أجل آية قال إن اغتسلت مت فصلى بمن معه جنبا فلما قدم على رسول الله صلى الله عليه و سلم عرفه بما فعل وأنبأه بعذره فاقر وسكت. (المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل تصيبه الجنابة فى ارض باردة، رقم ٨٧٨، ج ١ ص ١٧٧)

کښې روايت کړې دې، حافظ صاحب د دې اختلاف د ذکر کولو نه روستو فرمائی چه زما خيال دې چه هم د دې اختلاف د وجې نه امام بخاری رحمه الله دا روايت په صيغه د تمريض سره تعليقا ذکر کړې دې، ځکه چه بعض حضرات د تيمم ذکر کوی او بعض صرف د اودس. او بعض نه تيمم ذکر کړې دې او نه اودس. (۱)

د امام بخاری رحمه الله د صنيع نه معلوميږی چه هغه اولنې، يعنی د تيمم د ذکر والا طريق راجح کړې دې. په دې وجه هغه هم دا روايت دلته تعليقا مختصرا ذکر کړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه هم دا روايت د امام بخاری رحمه الله د مراد او د ترجمة الباب سره زيات مناسب دې، ځکه چه په دې کښې د تيمم ذکر دې او ترجمه هم د هغې نه ثابتيږی او د هغې سند هم قوی دې. (۲)

د امام حاکم رجحان د دويم طريق د ترجيح طرف ته دې، پس هغه د دې حديث د ذکر کولو نه پس فرمائی ﴿هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه والذى عندى أنهما علّلاه بحديث جرير بن حازم عن يحيى بن أيوب عن يزيد بن أبي حبيب﴾ (۳) يعنی دا حديث د شيخينو د شرط مطابق صحيح دې خو هغوی دا نه دې ذکر کړې، او زما خيال دې چه هغوی د جرير بن حازم د حديث د وجې نه دا معلول ګنړلې دې.

د دې نه روستو امام حاکم د جرير بن حازم روايت ذکر کړې دې، کوم چه د امام بخاری رحمه الله په نزد راجح وو د هغې نه روستو فرمائی ﴿حديث جرير بن حازم هذا لا يعلل حديث عمرو بن الحارث الذى وصله بذكر أبي قيس فإن أهل مصر أعرف بحديثهم من أهل البصرة﴾ (۴) يعنی د جرير بن حازم د دې روايت په ذريعه د عمرو بن الحارث روايت ته معلول نه شی وئيلې کيدې. کوم چه د ابو قيس په واسطې سره موصلا ذکر کړې شوې دې، ځکه چه اهل مصر په خپلو احاديثو باندې د اهل بصره نه زيات عالمان دی.

مطلب دا دې چه جرير بن حازم بصری دې او عمرو بن الحارث مصری دې او دا روايت د عمرو بن العاص رضی الله عنه نه روايت دې کوم چه مصری دې او مصريانو ته خپل احاديث د نورو په نسبت زيات معلوم دی، لهذا جرير بن حازم کوم چه بصری دې، د هغه د وجې نه د عمرو بن الحارث روايت ته معلول نه شی وئيلې کيدې

حافظ ابن حجر رحمه الله په تغليق التعليق کښې د امام حاکم رحمه الله د کلام نقل کولو نه پس فرمائی چه د امام حاکم رحمه الله غرض د عمرو بن الحارث د روايت راجح کول دی چه په هغې کښې د ابو قيس

---

(۱) تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۹، ۱۹۰

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۴. تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۱

(۳) المستدرک على الصحيحين ج ۱ ص ۲۸۵

(۴) پورته حواله

واسطه ده او د هغې په راجح کیدو کښې هیڅ شك نشته، ځکه چه دا د ثقه زیادت دې کوم چه مقبول وی.

هم دغه شان د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت د دې دپاره شاهد دې، کوم چه امام عبدالرزاق په المصنف کښې ذکر کړې دې چه په هغې کښې د تیمم ذکر نشته. (۱)

د امام ابوداؤد رحمه الله میلان د امام بخاری رحمه الله د رائې طرف ته معلومیږی ځکه چه هغه د عمرو بن الحارث د روایت ذکر کولو نه پس فرمائی: ﴿وَرُوِيَتْ هَذِهِ الْقِصَّةُ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ حَسَّانَ بْنِ عَطِيَّةَ قَالَ فِيهِ فَتَيَمَّمَ﴾ (۲)

مطلب دا چه د عمرو بن الحارث د ذکر کړې شوې قصې د ظاهر نه دا وهم کیدو چه سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه د تیمم کولو نه بغیر صرف غسل مغابن او اودس کولو سره مونځ اوکړو.

امام ابوداؤد رحمه الله د دې وهم دفع کولو سره اوفرمائیل چه اوزاعی د حسان بن عطیه نه دا قصه نقل کړې ده او په هغې کښې د تیمم ذکر هم دې، یعنی ﴿فغسل مغابنه وتوضاء وضوءه للصلاة﴾ نه پس او د ﴿ثم صلی بهم﴾ نه مخکښې د ﴿وتیمم﴾ اضافه ده. (۳)

د دې نه ملعومه شوه چه د امام بخاری رحمه الله په شان امام ابوداؤد رحمه الله هم د ذکر تیمم والا روایت راجح ګڼړی.

امام بیهقی رحمه الله په دواړو کښې د جمع او تطبیق صورت اختیار کړې دې، فرمائی چه کیدې شی چه عمرو بن العاص رضی الله عنهما اول استنجاء کړې وی، منی ئې زائل کړه، بیا ئې د هغې نه روستو د غسل دپاره تیمم اوکړو او بیا ئې اودس کولو سره مونځ ورکړو. (۴)

امام نووی رحمه الله هم دا د جمع او تطبیق صورت په جزم سره اختیار کړې دې. هغه فرمائی چه امام بیهقی رحمه الله چه د جمع او تطبیق کوم صورت اختیار کړې دې هم هغه متعین دې، ځکه چه کله په دوه روایتونو کښې جمع ممکن وی نو هم هغه اختیارولې شی. (۵)

د دې نه روستو په دې خان پوهه کړئ چه سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم مخکښې دا آیت کریمه تلاوت کړو، لکه چه مونږ تفصیلی روایت ذکر کړې دې، امام بخاری رحمه الله چه دلته مختصر طور کوم روایت ذکر کړې دې د هغې نه دا شبه کیږی چه کیدې شی چه هغه د صحابه کرام رضی الله عنهم د جماعت وړاندې دا آیت کریمه تلاوت کړو، حال دا چه دا صورت نه دې راغلې، امام بخاری رحمه الله چونکه روایت مختصرا ذکر کړې دې په دې وجه دا شبه پیدا شوه او

---

(۱) تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۹۰

(۲) ابوداؤد: رقم ۳۲۵

(۳) بذل المجهود ج ۲ ص ۵۳۲

(۴) فقال: وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ قَدْ فَعَلَ مَا نُقِلَ فِي الرِّوَايَتَيْنِ جَمِيعًا غَسَلَ مَا قَدَرَ عَلَى غَسْلِهِ وَتَيَمَّمَ لِلْبَاقِي. السنن الکبری (ج ۱ ص ۲۴۵)

(۵) المجموع شرح المهذب: ج ۲ ص ۲۸۳

هم په دې وجه يې په صيغه د تمريض سره ذكر كړې دې، ځكه چه امام بخاري رحمه الله چه څنګه په روايت كښې د كلام كيدو د وجې نه د تمريض صيغه استعمالوي هم دغه شان په روايت كښې د اختصار كولو په وخت هم كوي، ځكه چه اختصار روايت د روايت بالمعنى قسم دې او په روايت بالمعنى كښې اختلاف دې. (١)

په روايت كښې د ذكر شوې غزوې مختصر ذكر: دې ته مجازا او توسعا غزوه وئيلې شي، په حقيقت كښې دا غزوه نه ده. بلكه سريه ده. ځكه چه د مشهور قول مطابق غزوه هغې ته وئيلې شي چه په هغې كښې رسول الله ﷺ پخپله شريك شوې وى. او په دې كښې رسول الله ﷺ نه دې شريك شوې خو دا دواړه الفاظ د يو بل په ځائې باندې استعماليږى.

دا سريه د سريه ابن العاص رضي الله عنه په نوم سره مشهوره ده، كومه چه په جمادى الاولى ٨ هجرى كښې ليږلې شوې وه، د سريه امير سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه وو، رسول الله ﷺ هغه د درې سوه مهاجرين او انصار امير جوړولو سره د مشركينو قبائل لخم او جذام وغيره د مقابلې دپاره ليږلې وو. دا مقابله په موضع سلاسل كښې شوې وه، سلاسل د يو كوهې نوم دې، د دې ځائې او د مدينې ترمينځه د لسو ورځو فاصله ده، هم په دې مناسبت ورته غزوه ذات السلاسل وئيلې شى، بعض د دې وجه دا بيان كړې ده چه په دې جنګ كښې مشركانو خپل مينځ كښې يو بل په زنځير سره تړلې وو چه د هغوى نه څوك تختيدلې نه شى، او بعض دا وجه بيانوى چه په دې ميدان كښې د شګو د ډيركو د لرې لرې پورې يوه سلسله وه چه د يو بل سره مربوط وې او د خپو د زنځير په شان په قدم مخكښې كولو كښې ركاوټ وې، په دې وجه هغه ډيركو ته ذات السلاسل «د زنځير والې ډيركى» او په دې مناسبت سره دې جنګ ته غزوه ذات السلاسل وئيلې شى. د دې تفصيل به وړاندې په **كتاب المغازى** كښې راشى.

د روايت مذكوره نه مستنبط څو فوائد ① د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه د دې روايت نه محدثين كرام رحمهم الله د څو احكام او فوائدو استنباط كړې دې، د هغې نه يو دا دې چه د يخنۍ د وجې نه د جنبى دپاره تيمم كول جائز دى. (٢)

② كه په مذكوره صورت كښې تيمم كولو سره مونځ اوكړې نو بيا د هغې اعاده ضرورى نه ده، ځكه چه رسول الله ﷺ د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه د فعل تقرير اوفرمائيلو. هغه ته ئې د اعادې حكم اونكړو. لهذا كوم حضرات چه د وجوب اعاده قائل دى لكه صاحبين او په يو روايت كښې امام احمد او د حاضر په باره كښې د امام شافعى رحمه الله مسلك دې، دا روايت د هغوى خلاف حجت او دليل دې. (٣)

③ كه چاته د اوبو په استعمالولو سره د هلاكت ويره وى نو د هغه دپاره تيمم جائز دې، كه

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٤. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٥

(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩. الدر المنضود ج ١ ص ٤٣٧. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٧

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤

هغه ویرد د یخنئ د وجې نه وی یا د بل څه وجې نه. که د سفر د وجې نه وی یا په حضر کښې وی. که جنبی وی یا محدث وی (۱)

④ متیمم د متوضئین امامت کولې شی. هم دا د امام ابوحنیفه، امام ابویوسف، امام شافعی، احمد بن حنبل، سعید بن المسیب، حسن بصری، ابن شهاب زهری، عطاء بن ابی رباح، سفیان ثوری، اسحاق بن راهویه او ابوثور مسلك دې.
امام مالك رحمه الله دا ناخوښه ګنړی. خو که متیمم امامت اوکړی نو مونځ به ئې صحیح وی امام محمد رحمه الله د دې انکار کوی وقد مرمفصلا.(۲)

⑤ د دې نه دا هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې اجتهاد کول جائز وو. (۳)

⑥ جنبی دپاره تیمم کول جائز دی. (۴)

۱۳۳۸\ ۳۳۹ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ - هُوَ غُنْدَرٌ - عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ (۵) قَالَ قَالَ أَبُو مُوسَى لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ لَا يُصَلِّي. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَوْ رَخَّصْتُ لَهُمْ فِي هَذَا، كَانَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُهُمُ الْبَرْدَ قَالَ هَكَذَا - يَعْنِي تَيَمَّمَ وَصَلَّى - قَالَ قُلْتُ فَأَيْنَ قَوْلُ عَمَّارٍ لِعُمَرَ قَالَ إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَنِعَ بِقَوْلِ عَمَّارٍ.

رجال الحديث

بشر بن خالد دا ابو محمد بشر بن خالد عسکری فرائضی ثم البصری رحمه الله دې. د هغه احوال په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم کښې تیر شوې دی (۶)

قال حدثنا محمد دا ابو عبدالله محمد بن جعفر الهذلی بصری رحمه الله دې. د غندر په لقب سره مشهور دې د هغه احوال هم په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم د لاندې تیر شوې دی (۷)

عن شعبة دا امیر المومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری واسطی رحمه الله دې، د هغه حالات هم په كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده

---

(۱) فتح الباری ج۱ص ۴۵۴.ارشاد الساری ج۱ص ۵۹۵. عمدة القاری ج ۴ ص ۳۴. شرح ابن بطال ج۱ ص۴۷۵

(۲) فتح الباری ج۱ص ۴۵۴.ارشاد الساری ج۱ ص۵۹۵. شرح ابن بطال ج۱ص ۴۷۷.الدر المنضود ج۱ص ۴۳۷

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۴. عمدة القاری ج ۴ ص ۳۴

(۴) شرح ابن بطال ج ۱ ص ۴۷۷

(۵) الحديث. اطرافه فی الحديث الاتی، رقم ۳۴۶، وفی باب التيمم ضربة رقم ۳۴۷. واخرجه مسلم فی صحيحه فی كتاب الطهارة. باب التيمم، رقم ۳۶۸. وابوداؤد فی سننه. فی كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ۳۲۱. والنسائی فی سننه. فی كتاب الطهارة. باب تيمم الجنب، رقم ۳۲۱

(۶) اوګورئ: كشف البارى. كتاب الايمان ج ۲ ص ۲۴۹، ۲۵۰

(۷) اوګورئ: كشف البارى. كتاب الايمان. ج ۲ ص ۲۵۰، ۲۵۱

کښې تیر شوي دی. (١)

سلیمان : دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی دې، کوم چه د اعمش په لقب سره مشهور دې. د هغه احوال په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم کښې تیر شوي دی. (٢)

عن ابی وائل : دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی دې، کوم چه د اعمش په لقب سره مشهور دې. د هغه احوال په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم کښې تیر شوي دی. (٣)

قال ابو موسی : دا مشهور صحابی دې، نوم ئې عبدالله بن قیس ﷺ دې، د هغه ترجمه په کتاب الایمان، باب ای الاسلام افضل کښې ذکر شوې ده. (٤)

لعبد الله بن مسعود : دا مشهور صحابی سیدنا عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبیب هذلی دې، د هغه تذکره په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم کښې بیان شوې ده. (٥)

شرح حدیث : ﴿ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، هُوَغُنْدَرٌ ﴾ د اصیلی په روایت کښې ﴿حدثنا محمد﴾ دې د غندر اضافه پکښې نشته، دا د امام بخاری ﷺ د طرف نه د محمد توضیح او تعریف دې، د هغه شیخ مقوله نه ده، په دې وجه ئې د ﴿هوغندر﴾ تعبیر اختیار کړې دې. (٦)

﴿ عن شعبة ﴾ : د اصیلی په روایت کښې ﴿حدثنا شعبة﴾ او د ابن عساکر په روایت کښې ﴿ اخبرنا شعبة ﴾ دې. (٧)

قوله: إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ لَا يُصَلِّي : که هغه (جنبی) ته اوبه ملاؤ نه شی نو لیا هغه به مونځ نه کوی؟ دا د کریمه روایت دې یعنی ﴿لم یجد﴾ او ﴿لایصلی﴾ دواړه د غائب صیغې دی او ضمیر ﴿جنب﴾ ته راجع دې.

د اصیلی وغیره په روایت کښې د خطاب په صیغې سره دې، یعنی ﴿ اذا لم تجد الماء لا تصلی؟ ﴾ سیدنا ابو موسی اشعری ﷺ سیدنا عبدالله بن مسعود ﷺ ته خطاب کولو سره د هغه نه تپوس کوی چه که تاته جنابت اورسیږی او اوبه درته ملاؤ نه شی نو ته به مونځ نه کوې؟ (٨)

---

(١) اوګورئ : کشف الباری، بدء الوحی، کتاب الایمان ج ١ ص ٦٧٨

(٢) اوګورئ : کشف الباری، کتاب الایمان ج ٢ ص ٢٥١، ٢٥٢

(٣) اوګورئ : کشف الباری، کتاب الایمان، ج ٢ ص ٥٥٩، ٥٦١

(٤) اوګورئ : کشف الباری، کتاب الایمان، ج ١ ص ٦٩٠، ٦٩١

(٥) اوګورئ : کشف الباری، کتاب الایمان ج ٢ ص ٢٥٧، ٢٦١

(٦) فتح الباری ج١ص٤٥٥، شرح الکرمانی ج٣ ص٢٢٩، ارشاد الساری ج١ص٥٩٥، تحفة الباری ج١ص٢٧٥

(٧) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٥، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٥، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٥

(٨) فتح الباری ج١ص٤٥٥، عمدة القاری ج٤ص٣٤، ارشاد الساری ج١ ص ٥٩٥، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٥

د دې تائید د اسماعیلی د روایت نه کیږی، کوم چه هم په دې طریق سره روایت کړې شوې دې او په هغې کښې د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه د دې خطاب او سوال نه پس د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جواب هم منقول دې ﴿نعم! ان لم اجد الماء شهرا لا اصلی﴾ او جی! که ماته تر یوې میاشتې پورې هم اوبه ملاؤ نه شی نو زه به مونځ نه کوم. [1]

قوله: قال عبدالله: د ابن عساکر په روایت کښې د دې نه روستو د ﴿نعم﴾ اضافه ده یعنی ﴿قال عبدالله: نعم... ای نعم لا یصلی﴾ یعنی عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جواب ورکړو او هغه به مونځ نه کوی. [2]

قوله: لَوْ رَخَّصْتُ لَهُمْ فِي هَذَا: ای: فی جواز التیمم للجنب، که تا د جنبی دپاره د تیمم د جواز رخصت ورکړو نو خلق به تساهل کوی. [3]

قوله: كَانَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُهُمُ الْبَرْدَ: نو بیا که د هغوی نه څوك یخنی محسوس کوی.

د حموی په روایت کښې ﴿احدکم﴾ په ضمیر مخاطب سره راغلې دې، یعنی په تاسو کښې که څوك یخنی محسوس کوی نو.... [4]

قوله: قال هکذا: د دې قول اطلاق په فعل باندې کړې شوې دې، یعنی ﴿فعل هکذا﴾ چه هغه لره شان یخنی محسوس کړی نو هغه به داسې کوی. [5]

قوله: یعنی تیمم وصلی: ظاهره ده چه دا د ابو موسی اشعری رضی الله عنه کلام دې او هغه په دې سره د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د کلام ﴿قال هکذا﴾ تفسیر فرمائی. [6]

﴿قَالَ: قُلْتُ فَأَيْنَ قَوْلُ عَمَّارٍ لِعُمَرَ﴾ ابو موسی رضی الله عنه فرمائی چه ما هغه (عبدالله بن مسعود رضی الله عنه) ته اووې چه د سیدنا عمار رضی الله عنه هغه وینا چرته لاړه کومه چه ئې سیدنا عمر رضی الله عنه ته کړې وه؟

د ﴿قال﴾ فاعل سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه دې. سیدنا عمار رضی الله عنه چه سیدنا عمر رضی الله عنه ته کومه خبره کړې وه هغه دا ده: [7]

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٥، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٤

[2]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٥، ارشاد الساری ج ۱ ص ٥٩٥، تحفة الباری ج ۱ ص ٢٧٥

[3]) ارشاد الساری ج ۱ص ٥٩٥، تحفة الباری ج ۱ص ٢٧٥، عمدة القاری ج ٤ص ٣٤، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٩

[4]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٥، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٤

[5]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٥، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٤، ٣٥

[6]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٥، ارشاد الساری ج ۱ ص ٥٩٥، تحفة الباری ج ۱ ص ٢٧٥، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٥، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٩

[7]) ارشاد الساری ج ۱ ص ٥٩٥، تحفة الباری ج ۱ص ٢٧٥، عمدة القاری ج ٤ص ٣٥، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٩

﴿ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِكَفَّيْهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ ﴾ (١)

د دې وضاحت په مخکښې ابواب کښې تير شوې دې.

قوله: قَالَ إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَنِعَ بِقَوْلِ عَمَّارٍ: سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه جواب ورکړو چه زما خيال نه دې چه سيدنا عمر رضي الله عنه د سيدنا عمار رضي الله عنه په قول باندې قناعت کړې وې.

سيدنا عمر رضي الله عنه د سيدنا عمار رضي الله عنه په خبره باندې قناعت په دې وجه اونکړو چه سيدنا عمر رضي الله عنه هم په دې سفر کښې د هغه سره موجود وو او هغه ته دا قصه صحيح طريقې سره ياده نه وه په دې وجه د هغه په دې خبره کښې شك پيدا شو، چه د هغې د وجې نه ئې د سيدنا عمار رضي الله عنه په خبره باندې اطمينان نه وو. (٢)

د سيدنا ابوموسى اشعرى او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنهما ترمينځه چه کومه مناظره شوې وه هغه امام بخارى رحمه الله دلته د امام شعبه رحمه الله په طريق سره مختصرا ذکر کړې ده. د دې باب په وړاندې حديث کښې ئې د عمر بن حفص په طريق سره لږه په تفصيل سره او په وړاندې باب کښې ئې د ابو معاويه په طريق سره تفصيلا ذکر کړې ده او هم هغه د ټولو نه اتم او اکمل دې. (٣)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله ﴿يعنى تيمم وصلى﴾ سره راځى. چه د هغې نه معلوميږى چه جنبى سړې د څه عذر په وجه باندې تيمم کولو سره مونځ کولې شى. (٤)

د حديث دويم طريق

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ سَلَمَةَ(٥) قَالَ كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى أَرَأَيْتَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِذَا أَجْنَبَ فَلَمْ يَجِدْ، مَاءً كَيْفَ يَصْنَعُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَا يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ الْمَاءَ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِقَوْلِ عَمَّارٍ حِينَ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «كَانَ يَكْفِيكَ» قَالَ أَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِذَلِكَ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى فَدَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَّارٍ، كَيْفَ تَصْنَعُ بِهَذِهِ الْآيَةِ

---

(١) صحيح البخارى فى باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم : ٣٣٨

(٢) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٥. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩. ٢٣٠ شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٧

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤

(٥) الحديث. قد تقدم تخريجه فى الحديث السابق

فَمَا دَرَى عَبْدُ اللَّهِ مَا يَقُولُ فَقَالَ إِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا الْأَوْشَكَ إِذَا بَرَدَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَدَعَهُ وَيَتَيَمَّمَ. فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ فَإِنَّمَا كَرِهَ عَبْدُ اللَّهِ لِهَذَا قَالَ نَعَمْ. [۳۴۰، وانظر: ۳۳۱]

رجال الحدیث : د دې حدیث ټول راویان شاته ذکر کړې شو. (۱)

شرح حدیث

د تیمم للجنب په مسئله کښې د سیدنا ابو موسی اشعری او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما ترمینځه مناظره

د ابوموسی اشعری رضی الله عنه استدلال : سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته اووې چه که یو سړې جنب شي او هغه ته اوبه ملاؤ نه شي نو هغه به څه کوی؟ نو عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جواب ورکړو چه ترڅو پورې هغه ته اوبه ملاؤ نه شي هغه به مونځ نه کوی، په دې باندې ابو موسی اشعری رضی الله عنه اووې چه بیا په تاسو د قول عمار رضی الله عنه څه تاویل کوئ؟

ابو موسی اشعری رضی الله عنه چه د قول عمار نه کوم استدلال کړې دې د هغې وضاحت دا دې چه سیدنا عمر او سیدنا عمار رضی الله عنهما دواړه په یو سفر کښې شریك وو او دواړو ته د غسل ضرورت راغلو. اتفاقا هلته اوبه نه وې، سیدنا عمر رضی الله عنه مونځ مؤخر کړو او سیدنا عمار رضی الله عنه په زمکه باندې لوغړیدو (تیمم کولو) سره مونځ اوکړو، (ځکه چه هغه ته دا معلومه نه وه چه په حدث اصغر او اکبر دواړو سره د تیمم طریقه یوه ده) د دې نه روستو چه کله د رسول الله صلی الله علیه وسلم وړاندې دا واقعه پیش کړې شوه نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د سیدنا عمار رضی الله عنه د دې عمل اصلاح اوفرمائیله او د تیمم صحیح طریقه ئې هم بیان کړه، خو دا ئې ورته بیان نه کړه چه د جنابت په حالت کښې د تیمم ممانعت دې، د دې نه سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه د جواز التیمم للجنب باندې استدلال کړې دې.

---

(۱) عمر بن حفص : دا عمر بن حفص بن غیاث نخعی کوفی رحمه الله دې. د هغه احوال په کتاب الغسل، باب المضمضة والاستنشاق کښې ذکر شوې دی.

قال حدثنا ابی : دا حفص بن غیاث بن مطلق دې. د هغه احوال هم په ذکر شوې باب کښې اوګورئ.

حدثنا الاعمش : دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی دې، کوم چه د اعمش په لقب سره مشهور دې. د هغه احوال په کتاب الایمان. باب ظلم دون ظلم کښې تیر شوې دی. (کشف الباری، کتاب الایمان، ج ۲ ص ۲۵۱، ۲۵۲)

سمعت شقیق بن سلمة : دا مشهور تابعی ابووائل شقیق بن سلم اسدی کوفی دې، ددوی تذکره په کتاب الایمان، باب خوف المؤمن من ان یحبط عمله وهو لا یشعر د لاندې تیر شوې دی. (اوګورئ: کشف الباری، کتاب الایمان، ج ۲ ص ۵۵۹، ۵۶۱)

عبد الله : دا مشهور صحابی سیدنا عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبیب هذلی دې، د هغه تذکره په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم کښې بیان شوې ده. (اوګورئ: کشف الباری ج ۲ ص ۲۵۷ - ۲۶۱)

وابی موسی : دا مشهور صحابی دې، نوم ئې عبدالله بن قیس رضی الله عنه دې، د هغه ترجمه په کتاب الایمان، باب ای الاسلام افضل کښې ذکر شوې ده. (اوګورئ: کشف الباری ج ۱ ص ۶۹۰، ۶۹۱)

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جواب : د ابو موسی اشعری رضی الله عنه په دې استدلال باندې سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا جواب ورکړو چه د کومې واقعې نه تاسو استدلال کوئ خپله صاحب واقعه سیدنا عمر رضی الله عنه هم د سیدنا عمار رضی الله عنه په روایت سره مطمئن نه وو، لهذا دا په مونږ باندې څنګه حجت کیدې شی؟

څکه چه د سیدنا عمار رضی الله عنه هغه ته په رایادولو باندې هم سیدنا عمر رضی الله عنه ته دا واقعه صحیح طریقې سره رایاده نه شوه، هم په دې وجه هغه عمار رضی الله عنه ته په جواب کښې فرمائیلې وو ﴿ اتق الله یاعمار ﴾ یعنی د دې حدیث په بیانولو کښې احتیاط کوه، څکه چه زه هم په دې قصه کښې موجود اوم او ماته داسې هیڅ خبره یاده نه ده، په دې باندې سیدنا عمار رضی الله عنه فرمائیلې وو: ﴿ان شئت لما جعل الله علی من حقك، لا احدث به احدا ﴾ که تاسو وایئ نو زه به دا حدیث د چا مخکښې هم نه بیانوم، په دې باندې سیدنا عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چه ﴿ نولیك ما تولیت ﴾[۱] چه مونږ تا د دې د بیانولو نه نۀ منع کوو، خو په خپله ذمه دارئ باندې دا حدیث بیانوه، مونږ د دې واقعې په ذکر کښې مه شاملوه. او کوم څیز چه صحیح ګڼړې هغه بیانوه مونږ ته هیڅ اعتراض نشته، چونکه د سیدنا عمر رضی الله عنه د سیدنا عمار رضی الله عنه په غلطئ باندې یقین نه وو، په دې وجه هغوی دا جواب ورکړو.

بهرحال؛ د دې نه معلومه شوه چه صاحب واقعه سیدنا عمر رضی الله عنه د سیدنا عمار رضی الله عنه د دې روایت نه مطمئن نه وو، په دې وجه سیدنا ابن مسعود رضی الله عنه دا جواب ورکړو چه هر کله هغه خپله مطمئن نه دې نو د دې نه استدلال څنګه کیدې شی؟

د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه دویم استدلال : د دې نه روستو ابو موسی اشعری رضی الله عنه عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته اووې چه د تیمم د آیت کریمه په باره کښې په تاسو څه فرمایئ؟ چه په هغې کښې د ﴿ اَوْلٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ ﴾ نه پس فرمائیلې شوې دی : ﴿فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ مِّنْهُ ﴾[۲] چه د هغې نه د جنبی دپاره د تیمم جواز معلومیږی.

سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چه د ابو موسی اشعری رضی الله عنه د اول استدلال (حدیث عمار رضی الله عنه) کوم جواب کړې وو، د هغې مقصد دا وو چه د هغه د خبرې جواب هم اوشی او د کوم مصلحت د لاندې چه هغه د جواز تیمم نه ممانعت کوی هغه هم ظاهر نه شی، خو چه کله ابوموسی اشعری رضی الله عنه د هغې په جواب کښې ایت تیمم پیش کړو نو اوس ابن مسعود رضی الله عنه دا مصلحت پټ نه کړې شو او صفا طریقې سره ئې د هغې اظهار کولو سره اوفرمائیل : ﴿ اِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِیْ هٰذَا لَاَوْشَكَ اِذَا بَرَدَ عَلٰی اَحَدِهِمُ الْمَاءُ اَنْ یَّدَعَهُ وَیَتَیَمَّمَ ﴾ که مونږ دې باره کښې خلقو ته رخصت ورکړو نو هیڅ بعیده نه ده چه کله خلقو باندې اوبه یخې لګی نو هغوی په غسل پریخودلو سره تیمم کوی.

---

[۱] مسلم، رقم : ۳۶۸، وابوداؤد رقم ۳۲۲

[۲] المائدة : ۶

اوس چه هر کله د تیمم د ممانعت مصلحت ښکاره شو نو سلیمان اعمش د ابو وائل شقیق بن سلمه نه تپوس اوکړو چه ابن مسعود رضی الله عنه هم د دې وجې نه د تیمم د جواز فتوی ورکول نه غوښتل؟ نو ابو وائل رحمه الله د دې تصدیق اوکړو

څو اهم تنبیهات: علامه انور شاه کشمیری رحمه الله دلته په څو اهم خبرو باندې تنبیه فرمائیلې ده: اوله خبره دا ده چه د ابوموسی اشعری او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما ترمینځه د واقع مناظرې چه کوم تفسیر او قصه په دې (د عمر بن حفص) روایت کښې ده هم دا صحیح ده، یعنی د ابن مسعود رضی الله عنه د تیمم جنب په انکار باندې ابو موسی اشعری رضی الله عنه اول خو د قصه عمار وعمر رضی الله عنهما نه استدلال اوکړو، د هغې په جواب ملاویدو باندې نې بیا آیت تیمم پیش کړو، هم دا ترتیب صحیح او برابر دې، او د دې نه مخکښې د امام شعبه رحمه الله روایت دې هغه خو ډیر مختصر دې، وړاندې د ابو معاویه روایت راروان دې د هغې ترتیب صحیح نه دې، په هغې کښې تقدیم او تاخیر دې، یعنی اول پکښې د آیت تیمم نه د استدلال ذکر دې بیا د حدیث عمار رضی الله عنه نه، هم په دې تقدیم او تاخیر سره دا روایت په ابوداؤد او مسلم کښې هم دې.

دویمه خبره دا ده چه د دې مناظرې د سیاق نه دا معلومیږی چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه به د تیمم للجنب نه انکار نه کولو، بلکه د مصلحت د وجې نه به ئې ترې منع کوله او د هغوی په نزد به د سیدنا عمر رضی الله عنه د انکار مصلحت هم په دې وجه باندې وی لکه چه د هغه قول ﴿لو رخصنا لهم فی هذا، لاوشك اذا برد علیهم الماء ان یدعه ویتیمم﴾ او د هغې نه روستو د امام اعمش د شقیق بن سلمه نه دا تپوسل چه ایا ابن مسعود رضی الله عنه هم د دې مصلحت په وجه باندې د جنب دپاره تیمم ناخوښه ګنړلو؟ او د شقیق بن سلمه د دې تصدیق کول، دا ټول په دې باندې په وضاحت سره دلالت کوی چه هغه د جنبی دپاره د تیمم نه انکار نه کولو، بلکه د مصلحت د وجې نه به ئې منع کوله. لهذا د امام ترمذی رحمه الله د هغه طرف ته انکار منسوب کول غلط دی، اګر چه هغه د هغه نه رجوع هم نقل کړې ده. (۱)

دریمه خبره د دې نه دا معلومه شوه چه سیدنا ابو موسی اشعری او ابن مسعود رضی الله عنهما دواړو آیت تیمم ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ د جنب او محدث دپاره عام ګنړلو او په آیت کریمه کښې ئې ﴿ أَوْ لَامَسْتُمُ ﴾ د ﴿ جامعتم ﴾ په معنی اخستلو. یعنی د ملامسه نه مراد ئې جماع اخستله، لکه چه د احنافو مسلك دې، ګینې د دې نه علاوه په آیت کریمه کښې یو لفظ هم داسې نشته چه د هغې نه تیمم للحدیث الاصغر سره تیمم للحدیث الاکبر هم مستفاد وی.

هم دغه شان که د ملامسه نه هغه لمس بالید مراد کولې نو بیا خو آیت تیمم د هغه خلاف حجت نه شو کیدې او هغه د دې په جواب کښې دا ونیلې شو چه په آیت کریمه کښې د مس

---

(۱) فقال الترمذی : ویروی عن ابن مسعود أنه كان لا يرى التيمم للجنب وإن لم يجد الماء ويروى عنه أنه رجع عن قوله فقال يتيمم إذا لم يجد الماء. (جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم : ۱۲۴)

المراة ذكر دي د جنابت نشته، لهذا آيت كريمه لره په دې تقدير باندې اخستل چه په دې كښې د جنابت نه د تيمم كولو حكم ذكر دې، د دې خبرې دليل دې چه د ملامسه نه مراد د هغه په نزد جماع ده. لهذا ابو عمر ابن عبدالبر چه د ابن مسعود رضي الله عنه طرف ته د ملامسه چه كوم تفسير مس المراة منسوب كړې دې، هغه محل تردد وتامل دې. (١)

د صحابه كرام رضي الله عنهم د مذاهب په نقل كولو كښې د غلطئ واقع كيدل : علامه كشميري رحمه الله دلته يو تنبيه بله هم كړې ده چه د صحابه كرام رضي الله عنهم په مذاهب نقل كولو كښې په كثرت سره غلطيانې واقع شوې دى. او په دې كښې چه څومره احتياط كول پكار وو، هغه پكښې نه دې شوې، د دې وجه دا ده چه دا غير مخدوم دى او ټول په ټول متوارث بالعمل نه دى.

دويمه دا چه هغه مذاهب د هغوى د عمل نه هم نه دى اخذ كړې شوې، بلكه د هغوى د اقوالو نه اخذ كړې شوې دى او ظاهره ده چه يو څيز لره د نقل او روايت په ذريعه صحيح ګنړل ډير ګران دى، بلكه د دې صحيح فهم د ممارست نه روستو حاصليږى او ممارست د عمل نه روستو وى، چه د هغې نتيجه به دا وى چه د چا مذهب نقل كولو دپاره د هغه په قول باندې اكتفاء كول صحيح نه دى، بلكه د هغه عمل به هم كتلې شى، څنګه چه دلته د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه طرف ته انكار تيمم منسوب كړې شوې دې صرف د هغه د الفاظو ﴿ لا يصلي حتى يجد الماء ﴾ ته كتلو سره. خو چه كله ته تحقيق اوكړې نو تاته به معلومه شى چه هغه هرګز د تيمم نه انكار نه كوى، بلكه هغه خو د مصلحت په وجه باندې د تيمم كولو نه منع فرمائى.

بيا د دې نه روستو دې ته اوګورئ چه كله انكار تيمم د هغه طرف ته منسوب كړې شو نو اوس په دې باندې دا تفريع هم بيان كړې شوه چه په آيت تيمم كښې د ملامسه نه مراد د هغه په نزد مس المراة دې، نه جماع، ځكه چه د جنبى دپاره خو هغه تيمم صحيح نه ګنړى. (٢) حال دا

---

(١) فيض البارى ج ١ ص ٥٢٩، ٥٣٠

(٢) ومن ذالک ما نقله ابن بطال فى شرحه فقال: أجمعوا أن الجنب يجوز له التيمم ، إلا ما روى عن عمر ، وابن مسعود أنهما لا يجيزان التيمم للجنب ، لقوله تعالى : (وإن كنتم جنبًا فاطهروا) [المائدة : ٦] ، وقوله : (ولا جنبًا إلا عابرى سبيل حتى تغتسلوا) [النساء : ٤٣] ، وقد روى مثل هذا عن ابن عمر ، واختلف فيه عن عليّ ، وخفيت عليهم السنة فى ذلک من رواية عمار ، وعمران ، وإنما استراب عمر عماراً فى ذلک ، لأنه كان حاضراً معه ، فلم يذكر القصة وأنسيها ، فارتاب ، ولم يقنع بقوله ، وكان عمر وابن مسعود لما كان من رأيهما أن الملامسة فى الآية هى ما دون الجماع ، وكان التيمم فى الآية يعقب الملامسة منعا الجنب التيمم ، ورأيا أن التيمم إنما جعل بدلاً من الوضوء ، ولم يجعل بدلاً من الغسل ، فكان من رأى ابن عباس ، وأبى موسى : أن الملامسة فى الآية الجماع ، فأجازا للجنب التيمم ، ألا ترى أن أبا موسى حاجّ ابن مسعود بالآية التى فى سورة النساء ، فإن الملامسة فيها الجماع ، فلم يدفعه ابن مسعود عن ذلک ، ولا قدر أن يخالفه فى تأويله للآية فلجأ إلى قوله أنه لو رخص لهم فى هذا كان أحدهم إذا برد عليه الماء تيمم .... فمن قال : الملامسة الجماع أوجب التيمم بالقرآن ، وهو قول الكوفيين ، ومن قال : الملامسة ما دون الجماع أوجب التيمم للجنب بحديث عمار وعمران ، وهو قول مالک . (شرح ابن بطال : ج ١ ص ٤٧٧، ٤٧٨)

چه دا تول د هغه په لفظ او قول باندې تفريعات دى، حقيقت د دې برعكس دې لكه چه مونږ واضحه كړه

د دې نه روستو فرمائى چه وجاده (د چا د ليكلې شوې خبرې نه د مطلب او مفهوم اخستلو) په حجيت كښې د اختلاف وجه هم زما په نزد هم دا ده، خكه چه وجاده د كتاب نه اخذ كولې شى نه د كلام او خطاب نه. او ظاهره ده چه د كتاب نه د يو مفهوم اخستل هغه د كلام او خطاب نه د اخستلو برابر نه وى، په هغې كښې د غلطۍ امكان زيات دې. په دې وجه زما په نزد كه د كتاب مطالعه هم كما حقه اوكړې شى او په پوره ممارست سره د هغه صحيح مفهوم اخذ كړې شى نو بيا به هغه هم قطعى طور حجت وى. (¹)

قوله: يا ابا عبد الرحمن: دا د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه كنيت دې، په بعض نسخو كښې ﴿ يابا عبدالرحمن ﴾ همزه تخفيفا حذف كړې شوې دې. (²)

قوله: إِذَا أَجْنَبَ فَلَمْ يَجِدْ مَاءً كَيْفَ يَصْنَعُ: د ابن عساكر په روايت كښې ﴿ فلم يجد الماء ﴾ معرف باللام دې، په يو روايت كښې ﴿ اذا اجنبت فلم تجد الماء كيف تصنع ﴾ درې وارو خايونو كښې د خطاب په صيغې سره راغلې دې. او په يو نسخه كښې ﴿ الماء ﴾ لفظ ساقط دې. (³)

د غائب په صيغې سره چه كوم روايت دې هغه د مخاطب د صيغې نه زيات مشهور دې او هم هغه د سياق او سباق زيات مناسب دې، خكه چه د هغې نه روستو د ابن مسعود رضي الله عنه جواب په دې الفاظو كښې دې: ﴿ فَقَالَ عَبْدُ اللهِ لَا يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ الْمَاءَ ﴾ اى: لايصلى الرجل الذى لايجد الماء الى ان يجد الماء. (⁴)

قوله: كَانَ يَكْفِيكَ: اى يكفيك مسح الوجه والكفين. ستا دپاره د مخ او دوارو ورغوو مسح كول كافى وو، دلته متن هم دغه شان مختصر ذكر كړې دې، د وړاندې باب په حديث كښې د دې لړ تفصيل شته. (⁵)

قوله: أَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِذَلِكَ: د مستملى، اصيلى او ابن عساكر په روايت كښې د دې جملې په اخره كښې لفظ د ﴿ منه ﴾ هم راغلې دې او ضمير مجرور د سيدنا عمار رضي الله عنه طرف ته

---

¹) فيض البارى ج ١ ص ٥٣٠

²) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٦، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٠، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥

³) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٦، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥

⁴) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥

⁵) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٦، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٠ فتح البارى ١/٤٥٥

راجع دي: اى: لم يقنع عمر بذلك من عمار[1]

قوله: فَدَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَّارٍ: د (دعنا) معنى ده (اتركنا) مونږ پريږده. دا د امر صيغه ده (يدع) نه، عرب د دې ماضى نه استعمالوى، مطلب د دې جملې دا دې (اقطع نظرك من قول عمار) د سيدنا عمار رضي الله عنه قول پريږده. [2]

قوله: فَمَا دَرَى عَبْدُ اللهِ مَا يَقُولُ: اول (ما) نافيه او دويم استفهاميه دې، مطلب دا دې چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پوهه نه شو چه د خپلې فتوې مطابق د آيت كريمه په توجيه كښې څه اوائى؟ [3]

شارحين فرمائى چه كيدې شى د دې مناظرې په مجلس كښې د وخت گنجائش كم وو، هم په دې وجه ابن مسعود رضي الله عنه د آيت كريمه توجيه بيان نه كړې شوه، گينې هغه وئيلې شو چه په آيت كريمه كښې د (ملامسه) نه مراد (تلاقى البشرتين فيما دون الجماع) دې او تيمم صرف د اودس بدل دې، نه د غسل، لهذا په آيت كريمه كښې د جنبى دپاره د جواز تيمم دليل نشته. [4]

د علامه كشميرى رحمه الله تحقيق مونږ د دې خلاف مخكښې ذكر كړو.

قوله: لَأَوْشَكَ: اى: قرب واسرع: بعض اهل لغت او نحوى حضرات دا وائى چه د (يوشك) نه د ماضى صيغه نه استعماليږى، صرف مضارع ترې مستعمل دې، دلته په حديث كښې د ماضى صيغه استعمال شوې ده، چه په هغې سره د هغوى د رائې ترديد كيږى. [5]

قوله: إِذَا بَرَدَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْمَاءُ: (برد) د راء په فتحې سره د باب نصر نه دې، جوهرى د راء په ضمې سره د باب كرم نه نقل كړې دې، خو د راء په فتحې سره زيات مشهور دې. [6]

دلته دا اشكال راځى چه بحث خو د جنبى د تيمم په باره كښې دې او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د تيمم المتبرد ذكر فرمائى چه كه مونږ هغوى ته رخصت وركړو نو بيا به هر سړې په لږه شان يخنئ محسوس كولو باندې تيمم كوى. په دې دواړو كښې مناسبت او ملازمت څه دې؟

---

[1] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦

[2] ارشادالسارى ج١ص٥٩٦، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، تحفة البارى ٢٧٦١١شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٠

[3] پورته حواله جات

[4] پورته حواله جات

[5] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ١٣٠، شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٣، اكمال اكمال المعلم ج ٢ ص ١٣١

[6] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٠، شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦، تحفة البارى ٢٧٦١١ الصحاح مادة برد : ص ٨٣

شارحينو د دې جواب دا کړې دې چه د اوبو په استعمال باندې قدرت نه کيدل، دا معنى په دواړو کښې مشترك ده او هم دا په دواړو کښې جهت جامعه دې. ځکه چه د اوبو په استعمال باندې عدم قدرت يا خو د فقد الماء د وجې نه وی، يا د تعذر استعمال د وجې نه، لهذا هم د دې مناسبت د وجې نه جواب ورکړې شو. (١)

قوله: فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ فَإِنَّمَا كَرِهَ عَبْدُ اللهِ هٰذَا؟: امام اعمش رحمه الله فرمائى چه ما د شقيق بن سلمه رحمه الله نه تپوس اوکړو چه ايا هم په دې وجه باندې سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د جنبى تيمم کول ناخوښه ګڼړلو چه بيا به هر يخنئ محسوس کولو والاسړې تيمم کوى؟

په بعض نسخو کښې د ﴿ فانما ﴾ په ځائې ﴿ وانما ﴾ په واؤ عاطفه سره راغلې دې، په دې باندې اشکال دا دې چه د قول او مقولې ترمينځه واؤ نه داخليږى، نو بيا د ﴿ فقلت لشقيق، وانما ﴾ څنګه صحيح شو؟

د دې جواب دا دې چه د دې عطف په تولو مقولات مقدره باندې دې، يعنى ﴿ قلت كذا وكذا ويضا ﴾. بهرحال! په مشهور نسخو کښې په فاء عاطفه سره دې، په دې صورت کښې عبارت بالکل صحيح دې، په دې باندې هيڅ اشکال نه راځى. (٢)

د حديث الباب نه مستنبط شو مسائل: ① د دې نه د مناظرې جواز ثابتيږى. (٣)

② په مناظره کښې يو دليل پريخودلو سره د هغې نه زيات واضح دليل او مختلف فيه پريخودلو سره د متفق عليه طرف ته انتقال جائز دې، لکه چه سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه حديث عمار رضي الله عنه پريخودلو سره د آيت تيمم طرف ته انتقال اوفرمائيلو.

او د متناظرين دپاره دا جائز ده چه خپل خصم ته د فورى جواب ورکولو او د هغه د خاموش کولو دپاره هغه د يو دليل نه بل دليل طرف ته انتقال اوکړى، لکه چه سيدنا ابراهيم عليه السلام او نمرود ملعون ترمينځه مناظره اوشوه چه سيدنا ابراهيم عليه السلام چه کله د دليل په طور اوفرمائيل چه ﴿ ربى الذى يحيى ويميت ﴾ نو نمرود په جواب کښې اووې ﴿ انا احيى واميت ﴾ نو د دې نه روستو سيدنا ابراهيم عليه السلام د الله پاك د صفت احياء واماتة نه بحث اونکړو، بلکه هغه ئې پريخودلو او بل دليل طرف ته منتقل شو. ﴿ فَإِنَّ اللهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ ﴾ پس په دې باندې نمرود لاجوابه شو. (٤)

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ١٣٠، ١٣١، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٢، ٤٧٣

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ١٣١

(٣) پورته حواله جات

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ١٣١، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٤٨، التوضيح لابن الملقن ج ٥ ص ٢١٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦، تحفة البارى ٢٧٦/١١ فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥.

④ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث نه د جنبی دپاره جواز تیمم ثابتیږی، بخلاف ما نقل عن عمر وابن مسعود. (۱)

④ ابن بطال وغیره فرمائی چه په دې کښې د ﴿ خائف من البرد ﴾ دپاره د تیمم د جواز ثبوت دې.

⑤ بعض شارحین فرمائی چه د دې قصې نه دا معلومیږی چه د سیدنا عمر او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما رائې دا ده چه په ملامسة البشرتین سره طهارت ختمیږی او دا چه د جنبی دپاره تیمم صحیح نه دې، ځکه چه الله پاك هغوی ته د غسل کولو حکم کړې دې. ﴿ قال الله تعالی: وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ﴾(۲)

د علامه کشمیری رحمه الله تحقیق د دې خلاف دې. وقد ذکرناه

⑦ باب التَّیَمُّمُ ضَرْبَةٌ

په اکثر نسخو کښې هم دغه شان راغلې دی یعنی ﴿ باب ﴾ د تنوین سره خبر دې، د مبتدا محذوف دپاره. او ﴿ ضربة ﴾ مرفوع دې بناء بر خبریت. ﴿ التیمم ﴾ مبتدا دې.

د کشمیهنی په روایت کښې ﴿ باب ﴾ بغیر د تنوین نه دې، مضاف دې د ﴿ التیمم ﴾ طرف ته. او ﴿ضربة ﴾ منصوب دې د حال کیدو د وجې نه، تقدیر به داسې وی: ﴿ هذا باب فی بیان صفة التیمم حال کونه ضربة واحدة ﴾(۳)

علامه قسطلانی رحمه الله په دې صورت باندې دا اشکال ذکر کړې دې چه د مضاف الیه نه د حال واقع کیدو درې صورتونه دی. یو دا چه مضاف د مضاف الیه جزء وی، دویم دا چه د جزء په شان وی، دریم دا چه هغه په حال کښې عمل کوی، دلته په درې واړو صورتونو کښې یو هم نه دې.

د دې جواب نې دا ورکړې دې چه دلته یو بل مضاف مقدر دې ﴿ تقدیره: باب شرح التیمم ﴾ نو باب په اصل کښې مضاف دې د ﴿ شرح ﴾ طرف ته او هغه مضاف دې د ﴿ التیمم ﴾ طرف ته، او شرح عامل دې د ﴿ ضربة ﴾ دپاره، لهذا دا په ﴿ صور ﴾ ثلاثه کښې داخل دې، هم دا د علامه دمامینی رائې ده. (۴)

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٥. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۱

۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۶. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۱

۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۶. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۱. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۷. شرح ابن بطال ۱\٤۷۷

٤) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۷

د ترجمة الباب مقصد : د شاه ولي الله رحمه الله رائي دا ده چه د امام بخارى رحمه الله مقصد په دې ترجمة الباب سره دا ثابتول دى چه په تيمم كښې به يو ضرب لګولې شى، لكه چه د بعض اهل علم مذهب دې، خلافاللجمهور. او جمهور د ضربتين قائل دى او د حديث مذكور توجيه دا كوى چه په دې كښې د جميع تيمم صورت بيانول مقصود نه دې، بلكه د طريقه معروفه طرف ته اشاره كول مقصود دې. (1)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائي : د شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب رحمه الله هم دا رائي ده پس هغه فرمائى چه په تيمم كښې په دوه خايونو كښې د علماء كرامو اختلاف دې، يو په مقدار اليدين كښې او دويم په عدد ضربات كښې. چه په هغې كښې د حنابله مذهب دا دې چه په تيمم كښې به يو ضرب لګولې شى، د امام بخارى رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې پس هغه دوه ترجمې جزما اختيار كړې دى. يو ﴿ باب التيمم للوجه والكفين ﴾ او دويم ﴿ باب التيمم ضربة ﴾ كښې. (2)

٣٤٠ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ (3) قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى لَوْ أَنَّ رَجُلاً أَجْنَبَ، فَلَمْ يَجِدِ الْمَاءَ شَهْرًا، أَمَا كَانَ يَتَيَمَّمُ وَيُصَلِّي. فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ (فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا) فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَوْ رُخِّصَ لَهُمْ فِي هَذَا لأَوْشَكُوا إِذَا بَرَدَ عَلَيْهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَتَيَمَّمُوا الصَّعِيدَ. قُلْتُ وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَا قَالَ نَعَمْ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَاجَةٍ فَأَجْنَبْتُ، فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ، فَتَمَرَّغْتُ فِي الصَّعِيدِ كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا». فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الأَرْضِ ثُمَّ نَفَضَهَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ، أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ أَفَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِقَوْلِ عَمَّارٍ

رجال الحديث

د دې حديث د تولو راويانو تذكره مخكښې ذكر شوې ده. (4)

---

1) شرح تراجم ابواب البخارى ص ٢٠

2) الابواب والتراجم (ص ٦٨) الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٤. هامش لامع الدرارى ج ٢ ص ٣٠٤

3) الحديث، قد تقدم تخريجه فى الباب السابق، باب اذا خاف الجنب على نفسه المرض او الموت، او خاف العطش، تيمم.

4) محمد بن سلام : دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمى البيكندى رحمه الله دې. د هغه ترجمه په كتاب الايمان. باب قول النبى ﷺ : انا اعلمكم بالله، وان المعرفة فعل القلب ... الخ كښې ذكر شوې ده، (اوګورئ : كشف البارى، كتاب الايمان ج ٢ ص ٩٣، ٩٤)

اخبرنا ابو معاويه: دا محمد بن حازم التميمى السعدى الكوفى دې.....[بقيه برصفحه آئنده...

په حديث كښې د ذكر شوې مسئلې وضاحت : مونږ ذكر كړې دى چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب كښې دا بيانول دى چه په تيمم كښې به صرف يو ضرب لګولې شى، پس په دې مسئله كښې د حضرات فقهاء كرام څلور اقوال دى.

امام اوزاعى، احمد بن حنبل، اسحاق بن راهويه، عطاء، مكحول، شعبى، ابن المنذر او ابن خزيمه وغيره فرمائى چه په تيمم كښې به صرف يو ضرب وى.(١)

د امام مالك رحمه الله نه يو روايت هم دغه شان دې. (٢)

دويم قول : امام شافعى، امام ابوحنيفه، سفيان ثورى او په يو روايت كښې امام مالك رحمهم الله فرمائى چه دوه ضربونه دى. (٣)

هم دا د عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله رضي الله عنهم، عبدالله بن المبارك، ابراهيم نخغى او حسن بصرى رحمهم الله رائې ده. (٤)

دريم قول : سعيد بن المسيب او ابن سيرين فرمائى چه درې ضربات دى. «ضربة للوجه، ضربة للكفين وضربة للذراعين»(٥)

بعض حضراتو د ابن سيرين رحمه الله نه نقل كړى دى : «ضربة للوجه وضربة لليدين وضربة لهما»(٦)

څلورم قول : د بعض علماء كرامو دې، چه څلور ضربات به وى : «ضربتان للوجه وضربتان لليدين» ابن بزيزه په شرح الاحكام كښې د دې قول نقل كولو نه پس فرمائى : «وليس له اصل من السنة»(٧)

بقيه ازګذشته..] و د هغه احوال په كتاب العلم، باب الحياء فى العلم كښې ذكر شوې دى. (اوګورئ: كشف البارى، كتاب العلم ج ٤ ص ٦٠٥ – ٦٠٩)

د باقى راويان سليمان اعمش، شقيق بن سلمه، سيدنا عبدالله بن مسعوڈ او ابو موسى اشعرى رضي الله عنهم په باره كښې په مخكښې باب كښې ذكر شوې دې.

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٥، مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، المغنى ج ١ ص ١٥٤الاوسط لابن المنذر ٥٠/١١، ٥١

(٢) اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧١

(٣) مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، والفيض السمائى ج ١ ص ١٥٢

(٤) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٦

(٥) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٦، الفيض السمائى ج ١ ص ١٥٢، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧١، عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، السعايه ٥٠٧/١١

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

(٧) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

د موطاء امام مالك (۱) او االمدونة الكبرى (۲) د ظاهر نه معلومیږي چه امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې د احناف او شوافع سره دې. خو په اوجز المسالك (۳) او شرح الزرقانى (٤) کښې هغه د امام احمد رحمه الله سره ذکر کړې شوې دې.

په ذکر شوې اقوالو کښې اول قول د حنابله او دویم قول د جمهورو زیات مشهور دې.

د حنابله دلیل: د حنابله مشهور دلیل حدیث عمار رضي الله عنه دې، کوم چه امام بخارى رحمه الله په دې باب کښې ذکر کړې دې، د دې نه علاوه په مسلم، ابوداؤد او نسائى کښې هم دې. وفيه:

«فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ نَفَضَهَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ» (۵)

د دې حدیث نه دا معلومیږي چه رسول الله ﷺ په تیمم کښې یو ضرب اولګولو.

د جمهور مستدلات: جمهور چه په هغوى کښې احناف، شوافع او په یو قول کښې امام مالك رحمه الله هم شامل دې، د هغه احادیثو نه استدلال کړې دې، چه په هغې کښې صراحة د ضربتین ذکر دې. په هغې کښې په بعض روایاتو باندې اګر چه څه کلام شته، او بعض روایات پکښې صحیح هم دی. دغه شان مجموعى طور سره هغه قابل احتجاج واستدلال دى.

پس طبرانى او طحاوى کښې د سیدنا اسلع تمیمى رضي الله عنه روایت، په مستدرك حاکم او سنن دارقطنى کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت، په مسند احمد او سنن کبرى کښې د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه روایت، په ابوداؤد او سنن کبرى کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت، په کشف الاستار عن زوائد البزار کښې د سیده عائشه صدیقه رضي الله عنها روایت، په معجم کبیر طبرانى کښې د سیدنا ابو امامه رضي الله عنه روایت، په مسند بزار کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضي الله عنه روایت، په مستدرك حاکم، سنن دارقطنى او سنن کبرى د بیهقى کښې د سیدنا جابر رضي الله عنه روایت، په ابوداؤد، نسائى، ابن ماجه، مسند امام احمد او سنن کبرى د بیهقى کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضي الله عنه روایت او په جامع المسانید کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت نه جمهور

---

(۱) ففيه : وسئل مالك كيف التيمم وأين يبلغ به فقال يضرب ضربة للوجه وضربة لليدين ويمسحهما إلى المرفقين. كتاب الطهارة، باب العمل فى التيمم. رقم ۱۲۰

(۲) وفيه : والتيمم ضربة للوجه وضربة لليدين يضرب الأرض بيديه جميعا ضربة واحدة.... ثم يضرب ضربة أخرى بيديه فيبدأ باليسرى على اليمنى..... عن أبى أمامة الباهلى أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "فى التيمم ضربة للوجه وأخرى للذراعين. (۱/٤۲)

(۳) فقال الشيخ هناك: قلت وفى مختصر الخليل ومختصر عبدالرحمن فى فقه المالكية : جعل الضربة الاولى فريضة، والثانية سنة، فعلم ان الراجح فى مذهب مالك الموافقة مع احمد رحمه الله...اوجز المسالك: ج ۱ ص ۵۷۱

(٤) شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۳

(۵) الحديث، اخرجه البخارى، فى هذا الباب، ومسلم فى كتاب الحيض، باب التيمم رقم ۸۱۹، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۳۲۱، والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب تيمم الجنب، رقم ۳۲۱.

استدلال کوی، د دې ټولو روایاتو او په دې کښې ذکر شوې د بعض متکلم فیه راویانو توثیق او تضعیف حوالې سره د حضرات ائمه کرام تفصیلی کلام مونږ مخکښې ذکر کړې دې.

د ضربتین اثبات د دلیل عقلی نه د دې نه علاوه جمهور فقهاء کرام د آیت تیمم ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ﴾[1] نه هم استدلال کوی، وجه د استدلال ئې دا ده چه په دې آیت کریمه کښې په مخ او دواړو لاسونو باندې د مسح کولو حکم کړې شوې دې او دا خبره معلومه ده چه تیمم د اودس خلیفه دې. او په اودس کښې هم د دې دوه اندامونو د وینځلو حکم دې او هلته په یو اوبو سره د مخ او لاسونو وینځل جائز نه دی. بلکه د دواړو دپاره جدا جدا دوه کرته اوبه اخستل ضروری دی، هم دغه شان به د هغه په نائب تیمم کښې هم یو کرت خاوره اخستلو سره د دوه اندامونو دپاره استعمالول جائز نه وی. بلکه د هر اندام (یعنی مخ او لاسونو) دپاره جدا جدا خاوره اخستل دی، ځکه چه د اصل او خلف حکم یو وی، او دا به هم هغه وخت وی چه کله دوه ضربونه اولګولې شی.[2]

اثار صحابه وتابعین رضي الله عنهم دا خو د هغه احادیثو ذکر وو د کوم نه چه جمهور فقهاء کرام په اثبات ضربتین باندې استدلال کوی، چه په هغې کښې بعض اګر چه ضعیف دی خو د بعض نورو صحیح احادیثو سره په یوځائې کولو باندې د ضعف کمې پوره کیږی. علامه عبدالحئ لکنهوی صاحب رحمه الله په السعایه کښې فرمائی.

﴿ قد وردت احادیث بروایات متعددة تدل صراحة وباطلاقها على الاستيعاب، وبعضها وان كانت ضعيفة، لكنه ينجبر بضم بعضها الى بعض، كما بسطه الزيلعي في نصب الراية ﴾[3] د دې احادیثو نه علاوه ډیر اثار صحابه وتابعین رضي الله عنهم هم د جمهور د موقف تائید کوی. ومن ذلك!

د سیدنا علی رضي الله عنه اثر: ﴿ أن عليا قال في التيمم ضربة في الوجه وضربة في اليدين إلى الرسغين ﴾ رواه عبدالرزاق في مصنفه، عن ابراهيم بن طهمان الخراساني، عن عطاء بن السائب عن ابي البختري ان عليا الخ ﴾[4]

د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر ﴿ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ تَيَمَّمَ بِمِرْبَدِ النَّعَمِ، فَقَالَ: بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِهِمَا عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة في مصنفه، من طريق ابن علية، عن ايوب، عن نافع، عن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما ﴾[5]

---

[1]) المائدة : ٦

[2]) امانی الاحبار ج ٢ ص ١٢٣، ١٢٤، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٦، السعاية ج ١ ص ٥١٥

[3]) السعاية ج ١ ص ٨٧

[4]) مصنف عبدالرزاق ج ١ ص ١٦٧

[5]) المصنف، كتاب الطهارة، باب في التيمم كيف هو؟ رقم ١٦٨٥، ج ٢ ص ١٨٥، ورواه عبدالرزاق عن معمر، عن الزهري، عن سالم، عن ابن عمر مثله، المصنف، كتاب الطهارة، .....[بقيه برصفحه آئنده...

د امام طاؤس رحمه الله اثر : (عَنِ ابْنِ طَاوُس، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ)(١)

د ابن شهاب زهری رحمه الله اثر : (عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ) رواه ابن ابی شیبة(٢)

د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر : (عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَالِمًا عَنِ التَّيَمُّمِ؟ قَالَ: فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ) رواه ابن ابی شیبة من طریق ابن علیه عن ایوب.(٣)

د امام حسن بصری رحمه الله اثر : (سُئِلَ عَنِ التَّيَمُّمِ؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ إِلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ) رواه ابن ابی شیبة(٤)

د ابراهیم نخعی رحمه الله اثر : (عن ابراهيم، قال تضع راحتيك في الصعيد، فتمسح وجهك، ثم تضعهما ثانية، فتنفضهما فتمسح يديك وذراعيك الى المرفقين)(٥)

د جمهورو د طرف نه حنابله ته جواب : امام طحاوی رحمه الله وغیره دا جواب ورکوی چه د سیدنا عمار رضی الله عنه په روایت کښې سخت اضطراب دې، کله کفین، کله کوعین، کله مرفقین. هم دغه شان پکښې مناکب او آباط هم راغلي دي، لهذا د دې نه استدلال صحیح نه دې. (٦) هم په دې وجه امام ترمذی رحمه الله د دې روایت ذکر کولو نه پس فرمائي :

بقیه ازگذشته...] و باب : كيف التيمم من ضربة رقم ٨١٧. ج ١ ص ١٦٦. ورواه الطحاوى فى شرح معانى الاثار من طريق يونس عن على بن معبد عن عبيد الله بن عمر وعن عبدالكريم الجزرى. عن نافع عن ابن عمر. كتاب الطهارة. باب صفة التيمم. كيف هى. رقم ٦٥٤. ج ١ ص ١٤٧. وكذا فى اثار السنن للنيموى. كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ١٨٩. ص ٤٨

(١) رواه ابن ابى شيبة فى مصنفه من طريق ابن مهدى،عن زمعة،عن ابن طاوس عن ابيه برقم ١٦٩٣. ج٢ ص١٨٧

(٢) فى مصنفه من طريق معن بن عيسى، عن ابن ابى ذئب عن الزهرى قال..الخ ... برقم ١٦٩٦. ج ٢ ص ١٨٨

(٣) المصنف رقم ١٦٨٦. ج ٢ ص ١٨٥

(٤) عن طريق بن عليه. عن حبيب بن الشهيد. انه سمع الحسن. سئل عن التيمم؟ رقم ١٦٨٧.

(٥) رواه الامام محمد فى كتاب الاثار. قال : اخبرنى ابو حنيفة قال حدثنا حماد عن ابراهيم فى التيمم قال الخ : وقا ل محمد : وبه ناخذ ونرى مع ذلك ان ينفض يديه فى كل مرة. من قبل ان يمسح وجهه وذراعيه وهو قول ابى حنيفة. (كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ٣١. ص ١٤. كذا فى جامع المسانيد للخوارزمى. الباب الرابع فى الطهارة. الفصل الاول فى كيفية الوضوء والتيمم. رقم ٣٣١. ج ١ ص ٢٧٨

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣. السعاية ج ١ ص ٥١١. ٥١٢

﴿ فضعف بعض اهل العلم حديث عمار عن النبى ﷺ فى التيمم للوجه والكفين، لما روى عنه حديث المناكب والاباط ﴾ (١)

دويم جواب: كوم چه اكثر حضراتو ذكر كړي دي او هم هغه قوى او مضبوطه خبره ده، هغه دا چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول نه وو، بلكه د تيمم معروف طريقې طرف ته اشاره كول وو. (٢) د دې توجيه تائيد خپله د سيدنا عمار رضي الله عنه د روايت نه كيږي، په كوم كښې چه هغه فرمائى چه ماته جنابت رسيدلې وو، نو زه په خاورو كښې اولوغړيدم، بيا مې د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضريدو سره صورت حال بيان كړو، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿ انمايكفيك هكذا ﴾ دا سياق په دې خبره باندې دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ مقصد د معروفې طريقې طرف ته اشاره كول وو او د تمرغ نفى كول وو. هم دغه شان د دې نه دا هم معلومه شوه چه ﴿ انمايكفيك ﴾ كښې حصر حقيقي نه دې، بلكه اضافي دې.

او شاته د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه روايت مونږ د مسند بزار په حوالې سره ذكر كړې دې. چه په هغې كښې د ضربتين تصريح ده، هغه د دې توجيح د ټولو نه قوى مؤيد دې.

د حديث الباب دا الفاظ ﴿ ثم مسح بها ظهر كفه بشماله، او ظهر شماله بكفه ﴾ هم په دې باندې دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول مقصود نه وو، بلكه د طريقه معهوده طرف ته اشاره كول وو، ګينې بيا خو به دا لازم شى چه صرف په ﴿ ظهر احد الكفين ﴾ باندې مسح واجب وى، د جمع الكفين (ظاهر وباطنا) مسح واجب نه وى، او د دې څوك هم قائل نه دى.

وړاندې امام بخارى رحمه الله د يعلى بن عبيد په طريق سره چه كوم زيادت نقل كړې دې د هغې په اخر كښې دى: ومسح وجهه وكفيه واحدة ...

دلته اګر چه د ﴿ واحدة ﴾ تصريح ده، خو ظاهره ده چه د ﴿ ضربة واحدة ﴾ او د ضربتين، تصريح دلته هم نشته، د دې نه متبادر هم دا ده چه د دې مطلب ﴿ مسحة واحدة ﴾ وى، يعنى ﴿ ومسح وجهه وكفيه مسحة واحدة ﴾ د دې مطلب به وى چه خپل مخ او دواړو لاسونو باندې ئې يو كرت مسح اوكړه. حافظ صاحب په فتح البارى كښې د دې هم دا معنى بيان كړې ده. (٣)

ممكن ده چه امام بخارى رحمه الله د ﴿ مسحة واحدة ﴾ نه مراد ﴿ ضربة واحدة ﴾ اخستلې وى، هم په دې وجه ئې دا روايت په باب التيمم ضربة د لاندې ليكلې دې، خو دا خبره مسلم نه ده. ځكه چه په دې كښې دا هم احتمال دې چه د دې نه مراد دا وى چه په وجه او كفين كښې ئې د هر يو مسح يو

---

(١) جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء في التيمم رقم ١٤٤

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، ٣٣، السعاية ج ١ ص ٥١١، شرح النووى ج ٤ ص ٢٨٣

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧

کرت اوکړه، نه دوه یا درې کرته، لهذا اوس خو به د دې نه په حد ضربه باندې استدلال کول صحیح نه وی (۱)

شرح حدیث: قوله: اما کان یتیم ویصلی؟ ایا هغه به تیمم کولو سره مونځ نه کوی؟
دا د کریمه او اصیلی روایت دې، یعنی په ﴿اما﴾ کښې د همزه په اثبات سره، د اکثرو په روایت کښې ﴿ماکان﴾ بغیر د همزه نه دې، په مسلم کښې دی: ﴿کیف یصنع بالصلاة؟ فقال عبدالله: لایتیمم وان لم یجد الماء شهرا﴾ (۲) ونحوه فی ابی داؤد.

بیا د اصیلی او کریمه د روایت مطابق ﴿اما﴾ کښې همزه یا خو زائد ده یا د تقریر دپاره ده. (۳) یا د استفهام دپاره دې.
د تقریر معنی تثبیت ده، یعنی د یو څیز د ثبوت یا عدم علم تاته وی او ته د مخاطب نه دې باره کښې تپوس اوکړې، او حال دا چه د دې سوال مقصد او طلب نه وی، بلکه د مخاطب نه د هغه څیز اعتراف او اقرار کول مقصود وی لکه ﴿اما قلت لی کذا؟﴾ ایا تا ماته داسې نه وو وئیلی؟ مطلب دا دې چه تا ماته داسې وئیلې وو.
په اولنو دوه صورتونو کښې د همزه مدخول به د ﴿لو﴾ جواب وی. د زائد کیدو په صورت کښې خو به په دې وجه جواب جوړیږی چه د هغه کیدل او نه کیدل برابر دی، او د تقریر په صورت کښې به په دې وجه جواب جوړیږی چه د استفهام حقیقی معنی د جواب شرط جوړیدو نه مانع وو، اوس چه کله هغه د استفهام حقیقی په معنی کښې پاتې نه شو، بلکه د تقریر دپاره شو نو هغه مانع ختم شو او هغه به جواب جوړیږی. په دواړو صورتونو کښې د ﴿لو﴾ نه مخکښې به ﴿قول﴾ مقدر وی، لهذا تقدیر به داسې وی: ﴿اتقولون: لوان رجلا اجنب، فلم یجد الماء شهرا، ماکان یتیمم ویصلی فکیف تصنعون بهذه الایة فی سورة المائدة؟﴾
په دواړو صورتونو کښې (یعنی همزه که زائد وی یا د تقریر دپاره وی) ترجمه به داسې وی تاسو دا وایئ چه که یوسړې جنب شی او تر یوې میاشتې پورې اوبه بیا نه مومی. نو ایا هغه تیمم کولو سره مونځ نه شی کولې، نو بیا به د سورة المائده د دې آیت کریمه په باره کښې څه وائې؟
او په دریم صورت کښې (چه کله همزه د استفهام په معنی کښې وی) دا به د ﴿لو﴾ جواب

---

(۱) بذل المجهود: ج ۲ ص ۴۷۸ - ۴۷۹
(۲) مسلم رقم ۳۶۸
(۳) ومعنی التقریر: هو حملک المخاطب علی الاقرار بامر قد استقر عنده ثبوته او نفیه. ویجب ان یلیها الشئ الذی تقرره به. تقول فی التقریر بالفعل: اضربت زید؟ وبالفاعل: انت ضربت زیدا؟ وبالمفعول: ازیدا ضربت؟ کما یجب فی المستفهم عنه. (مغنی اللبیب لابن هشام الانصاری ج ۱ ص ۴۶)

جوړیږي او په دې صورت کښې به قول مقدر وي د ﴿ اماکان ﴾ نه مخکښې، تقدیر به داسې وي.
﴿ لو انا رجلا اجنب، فلم یجد الماء شهرا، یقال فی حقه : اماکان یتیمم ویصلی؟ ﴾
په دې دریم صورت کښې هم دا احتمال دې چه ﴿ فکیف تصنعون الخ ﴾ لره د ﴿ لو ﴾ جواب اومنلې شي (۱)

قوله: فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ: نو تاسو به د سورة مائده په دې آیت څه کوئ؟!

دا د کشمیهنی روایت دې، او د اصیلی په روایت کښې دی ﴿ فکیف تصنعون بهذه فی سورة المائدة ﴾ لفظ د ﴿ الایة ﴾ په هغې کښې ساقط دې. (۲)
د تیمم حکم په سورة المائده آیت نمبر ۶ او په سورة النساء آیت نمبر ۴۳ دواړو کښې دې، خو دلته ئې د سورة مائده تخصیص په دې وجه کړې دی چه هغه د سورة النساء د آیت نه زیات ظاهر او واضح دې، ځکه چه په هغې کښې د اودس حکم اول مستقل راغلو، هم دغه شان هغه د نزول په اعتبار سره د سورة النساء د آیت کریمه نه هم مؤخر دې. (۳)
حافظ صاحب د علامه خطابی رحمه الله وغیره نه نقل کړې دی چه د مناظرې د دې حصې نه معلومه شوه چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په آیت تیمم کښې ﴿ ملامسه ﴾ په جماع باندې محمول کوله، هم دا وجه وه چه هغه د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په استدلال باندې هیڅ رد اونکړو، که داسې نه وې نو هغه دا وئیلې شو چه په آیت کریمه کښې د ملامسه نه مراد ﴿ التقاء البشرتین فیما دون الجماع ﴾ دې او تیمم د اودس بدل جوړ کړې شوې دې، چه د هغې نه د هغه د غسل بدل کیدل نه لازمیږي، خو هغه دا جواب ورنکړو، نو معلومه شوه چه د هغه په نزد هم د ﴿ ملامسه ﴾ نه مراد جماع ده. (۴)
علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا خبره صحیح نه ده، ځکه چه که هغه ملامسه په جماع باندې محمول کولې نو بیا به ئې هم د تیمم اجازت نه ورکولې، نو په دې سره خو صراحة د آیت کریمه مخالفت لازمیږي، او صحیح دا ده چه هغه ملامسه د غیر جماع په تاویل کښې اخستلې ده. (۵)

---

(۱) ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۷، ۵۹۸، تحفة الباري ج ۱ ص ۲۷۷، شرح الکرماني ج ۳ ص ۲۳۲، عمدة القاري ج ٤ ص ۳۶
(۲) فتح الباري ج ۱ ص ۳۵۶، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۸، عمدة القاري ج ٤ ص ۳۶
(۳) فتح الباري ج ۱ ص ۳۵۶، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۸، عمدة القاري ج ٤ ص ۳۶
(۴) فتح الباري ج ۱ ص ۳۵۶، عمدة القاري ج ٤ ص ۳۷
(۵) عمدة القاري ج ٤ ص ۳۷

قوله: قُلْتُ وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَا قَالَ نَعَمْ: په بعض نسخو کښې ﴿فانما﴾ په فاء سره دي، د دوارو توجیه شاته تیره شوې ده.
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د ذکر شوې جملې قائل شقیق بن سلمه دې. (١)
علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله وغیره د دې تردید کړې دې، چه د دې قائل سلیمان الاعمش دې او مقول له شقیق دې، لکه چه د عمر بن حفص په روایت کښې شاته تیر شو. (٢)

قوله: كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ: ﴿تمرغ﴾ د تا په فتحې او د غین په ضمې سره د مضارع صیغه ده، په اصل کښې ﴿تتمرغ﴾ وو، یو تاء تخفیفا جوازا حذف کړې شوه، **کمافی قوله تعالی** ﴿ فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ﴾ په اصل کښې ﴿تتلظی﴾ وو. (٣)
مطلب دا چه زه په خاورو کښې اولوغړیدم په دې خیال سره چه په جنابت کښې څنګه چه پوره بدن ته اوبه رسول ضروری دی، هم دغه شان ورته خاوره رسول هم ضروری دی. (٤)

د ذکر شوې جملې ترکیب: ﴿کما تمرغ الدابة﴾ کاف د تشبیه دپاره دې، ﴿ما﴾ مصدریه دې، روستنۍ جمله د مصدر په تاویل کښې د کاف دپاره مجرور دې، جار مجرور په محل د نصب کښې د اکثر نحویانو په نزد د مفعول مطلق محذوف دپاره صفت دې، هم دې ته ابو البقاء عکبری په "املاء ما من به الرحمن" کښې د ﴿ واذا قیل لهم آمنوا کما آمن الناس ﴾(٥) په ترکیب کښې اختیار کړې دې. (٦)

لهذا په دې صورت کښې په تقدیر داسې وی: ﴿ فتمرغت فی الصعید تمرغا کتمرغ الدابة ﴾
امام سیبویه رحمه الله دا حال منی د مصدر محذوف نه په کوم باندې چه فعل متقدم دلالت کوی، په دې صورت کښې به تقدیر داسې وی: ﴿ فتمرغت علی هذه الحالة ﴾ یعنی زه اولوغړیدم، او هغه لوغړیدل داسې وو.

---

(١) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٢
(٢) فتح الباری ج ١ ص ٣٥٦، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٧، سورة اللیل : ١٤
(٣) فتح الباری ج ١ ص ٣٥٦، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٧، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٢، فتح الملهم ج ٣ ص ١٢٠
(٤) فتح الملهم ج ٣ ص ١٢٠
(٥) البقرة : ١٣
(٦) املاء ما من به الرحمن من وجوه الاعراب والقراءات فی جمیع القران ج ١ ص ١٩، کذا فی اعراب القران الکریم وبیانه، لمحی الدین الدرویش ج ١ ص ٤٩، والاعراب المفصل لکتاب الله المرتل ج ١ ص ٢٠، وقال الامام شهاب الدین الحلبی : واکثر المعربین یجعلون ذلک نعتا لمصدر محذوف. (الدر المصون فی علوم الکتاب المکنون ج ١ ص ١٢١)

د امام سيبويه رحمه الله په نزد د مصدر محذوف دپاره د صفت نه کيدو وجه دا ده چه موصوف لره حذف کولو سره صفت د هغه قائم مقام جوړول په څو مخصوص مقاماتو باندې وى او دا مقام د هغه مقاماتو نه نه دې (١)

قوله: فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا: ستا دپاره داسې کول کافى وو.

سيدنا عمار رضي الله عنه تيمم جنابت په غسل جنابت باندې قياس کړې وو او د قياس تقدير دا وو چه اودس خاص دې دې د څلورو اندامونو سره، چه په هغې کښې پوره بدن نه شى وينځلې کيدې او د هغه بدل تيمم هم خاص دې. او غسل عام دې چه په هغې کښې په پوره بدن باندې اوبه تويول ضرورى دى لهذا بدل به ئې هم عام وى.

د دې نه د جواز اجتهاد وقياس ثبوت ملاويږى. او دا هم چه د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې هم اجتهاد کول جائز دى.

مسئله : د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې د اجتهاد جواز او عدم جواز: په دې مسئله کښې درې اقوال دى. يو دا دې چه د رسول الله ﷺ په موجودګئ او غير موجودګئ دواړو صورتونو کښې اجتهاد کول جائز دى.

دويم قول دا دې چه په دواړو صورتونو کښې جائز نه دې.

دريم دا دې چه په موجودګئ جائز نه دې او په غير موجودګئ کښې جائز دې. اول قول ته علماء کرامو اصح وئيلې دې. (٢)

د ابن حزم ظاهرى رحمه الله د قياس په بطلان باندې استدلال : ابن حزم ظاهرى رحمه الله د دې واقعې نه د قياس په بطلان باندې استدلال کړې دې چه سيدنا عمار رضي الله عنه چه کله تيمم جنابت لره په غسل جنابت باندې قياس کړو، نو رسول الله ﷺ هغه باطل کولو سره اوفرمائيل چه ستا دپاره خو داسې کول کافى وو. (٣)

د جمهور د طرف نه ابن حزم رحمه الله ته جواب : جمهور دا جواب ورکوى چه دلته د قياس په ټولو صورتونو کښې يو خاص صورت ته باطل وئيلې شوې دې، او د قياس د يو صورت په باطل کيدو سره د اصل قياس بطلان په هيڅ صورت کښې نه لازميږى. (٤)

دويم جواب : بعض حضراتو دا جواب ورکړې دې چه ذکر شوې قصه د قياس په بطلان باندې نه بلکه د قياس په صحت باندې دليل دې، ځکه چه د مطلق تيمم په باره کښې سيدنا

---

(١) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧ قال الامام الشهاب الحلبى: وانما احوج السيبويه..الخ.

(٢) اكمال اكمال المعلم للابى ج ٢ ص ١٢٢. مكمل اكمال الاكمال للسنونسى ج ٢ ص ١٢٢

(٣) فقال : قال على : هذا هذا الحديث ابطال القياس. لان عمارا قدر ان المسكوت عنه من التيمم للجنابة حكمه حكم الغسل للجنابة. اذ هو بدل منه. فابطل رسول الله ﷺ ذلك. واعلمه ان لكل شئ حكمه المنصوص عليه فقط. (المحلى بالاثار. كتاب التيمم. كيفية التيمم وصفته ج ١ ص ٣٧٥)

(٤) اكمال اكمال المعلم للابى ج ٢ ص ١٢٢. مكمل اكمال الاكمال ج ٢ ص ١٢٢

عمار رضی الله عنه غسل په اودس باندې قیاس کړې وو، چه څنګه په حدث اصغر کښې د اوبو د نه کیدو په صورت کښې تیمم وی، هم دغه شان به په حدث اکبر کښې هم وی، او په دې (مطلق قیاس) باندې رسول الله ﷺ په هغه باندې انکار او نه فرمائیلوو خو د صفت تیمم په باره کښې اجتهاد او قیاس کولو کښې چه د د هغه نه کومه غلطی اوشوه، رسول الله ﷺ د هغې خبر ورکړو، لهذا دا خپله د قیاس د صحت دلیل دې.

په دې باندې دا اشکال راځی چه په غسل کښې د مطلق تیمم حکم هغه په قیاس کولو سره نه وو اخذ کړې، بلکه هغه خو په آیت کریمه کښې خپله موجود دې؟

د دې جواب دا دې چه هغه قیاس کولو سره په غسل کښې د مطلق تیمم حکم اخذ کړې وو، د آیت کریمه نه ئې نه وو اخذ کړې، ګینې رسول الله ﷺ به ورته په جواب کښې فرمائیلې وو ﴿الم یقل الله تعالی: فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ﴾ چه ایا الله پاك دا نه فرمائی چه د خپل مخ او لاسونو مسح اوکړئ، نو بیا ته په خاورو کښې ولې اولوغړیدې.

خو رسول الله ﷺ ورته دا جواب ورنکړو، د دې نه معلومیږی چه هغه په غسل کښې د تیمم حکم د قیاس نه اخذ کړې وو، نه د آیت کریمه نه. والله اعلم[1]

قوله: فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ: پس رسول الله ﷺ خپل لاس په زمکه باندې یو کرت اووهلو.

هم د دې جملې نه امام بخاری رحمه الله خپله ترجمه اخذ کړې ده چه رسول الله ﷺ په یو ضرب سره د خپل مخ او لاسونو مسح اوکړه.

دلته ﴿بکفه﴾ په افراد سره دې، د اصیلی په روایت کښې ﴿بکفیه﴾ تثنیه سره دې.[2]

﴿ثُمَّ نَفَضَهَا﴾ کوم حضرات چه په کاڼړی او هغه څیزونو باندې د تیمم د جواز قائل دی چه په هغې باندې دوړه وغیره نه وی، هغوی د دې نه هم استدلال کوی چه رسول الله ﷺ په زمکه باندې لاس راښکلو سره اوڅنډلو، که خاوره یا دوړه د تیمم د جواز دپاره شرط وې نو رسول الله ﷺ به خپل لاس نه څنډلې.

خو مانعین دا وائی چه د رسول الله ﷺ لاس څنډل د تخفیف تراب دپاره وو.[3]

د دې مسئلې تفصیلی بحث شاته تیر شوې دې.[4]

قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِهَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ، أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ: بیا رسول الله ﷺ د (ښی) لاس شا په ګس لاس سره، او د ګس لاس شا په ښی لاس سره مسح کړه.

---

[1]) مکمل اکمال الاکمال ج ۲ ص ۱۲۲

[2]) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۷، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۷

[3]) شرح النووی ج ۳ ص ۲۸٤

[4]) انظر : باب الصعید الطیب وضوء المسلم یکفیه من الماء و تحت قوله علیه السلام : علیک بالصعید

د ﴿بها﴾ ضمير د ﴿ ضربة ﴾ طرف ته راجع دې
په ټولو رواياتو کښې دا جمله هم دغه شان په شك په لفظ د ﴿ او ﴾ سره راغلې ده، خو په ابوداؤد کښې د ابو معاويه په طريق سره بغير د شك نه راغلې دي، ونصه.
﴿ ثم ضرب بشماله على يمينه، ويمينه على شماله على الكفين ﴾ (1) قاله الحافظ وغيره. (2)
قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ: بيا ئې په دې سره د خپل مخ مسح اوکړه.
په ﴿بها﴾ کښې د واحد مؤنث ضمير دې کوم چه ﴿ ضربة ﴾ ته راجع دې، هم دا د ابو الوقت او ابن عساكر روايت دې، په بعض رواياتو کښې ﴿ بهما ﴾ د تثنيه په ضمير سره راغلې دې، کوم چه د کفين طرف ته راجع دې. (3)
ابن دقيق العيد فرمائى چه د حديث الباب په دې جمله کښې اختلاف دې، پس په بخارى کښې لفظ د ﴿ ثم ﴾ سره راغلې دې خو د بخارى په متن کښې اختصار دې، په مسلم کښې واؤ سره راغلې دې. ولفظه: ﴿ ثم مسح الشمال على اليمين، وظاهر كفيه، ووجهه ﴾ (4) د اسماعيلى روايت د دې نه هم زيات صريح دې، پس ﴿ هارون الحمال عن ابى معاويه ﴾ په طريق کښې د دې الفاظ دى.
﴿ انما يكفيك ان تضرب بيديك على الارض، ثم تنفضهما، ثم تمسح بيمينك على شمالك وشمالك على يمينك، ثم تمسح على وجهك ﴾ (5)
په حديث الباب کښې ذکر شوى کيفيت تيمم باندې ځو اشکالات: په حديث باب کښې چه د تيمم کوم کيفيت ذکر شوې دې، علامه کرمانى رحمه الله په دې باندې ځو اشکالات ذکر کړې دى.
اول اشکال: دا دې چه دلته د د يو ضرب ذکر دې او په نورو رواياتو کښې د ضربتين ذکر دې، هم په دې وجه امام نووى رحمه الله فرمائى ﴿ الاصح المنصوص ضربتان ﴾
دويم اشکال: د دې روايت نه معلوميږى چه د يو ورغوى په شا باندې مسح کول کافى دى، حال دا چه د دواړو ورغوو په شا باندې مسح کول بالاتفاق واجب دى، په يو باندې د اکتفاء کولو اجازت د چا په نزد هم نشته.
دريم اشکال: دا دې چه کله يو کرت د تلى خاوره د ګس لاس په شا باندې استعمال کړه نو اوس ئې په هغې سره د مخ مسح ځنګه اوکړه، حال دا چه هغه خو مستعمل شوې دى؟

---

(1) ابوداؤد رقم: ٣٢١
(2) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٦. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧
(3) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨
(4) مسلم: رقم ٣٦٨
(5) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

څلورم اشکال : دا دې چه په دې کښې د ذراعین ذکر نشته، او په نورو روایاتو کښې د ذراعین پورې د مسح کولو ذکر دې.

پنځم اشکال: دا دې چه په دې ترتیب کښې رعایت نشته، بلکه مسح الکف په مسح الوجه باندې مقدم کړې شوې ده، حال دا چه ترتیب د دې خلاف دې. (1)

د علامه کرمانی رحمه الله د طرف نه د ذکر شوې اشکالاتو جوابات : د دې نه روستو علامه کرمانی رحمه الله د دې د جواباتو ورکولو کوشش کړې دې.

د اول او دویم اشکال جواب : ئې په عدم تسلیم سره ورکړې دې چه د دې تیمم په یو ضرب سره کیدل مونږ ته تسلیم نه دی، ځکه چه د یو لاس په شا باندې مسح کول بالاجماع جائز نه دی، بلکه په دې باندې اتفاق دې چه په دواړو لاسونو باندې مسح کول واجب دی، لهذا دلته به عبارت مقدر منل ضروری وی یعنی **﴿ ثم ضرب ضربة اخری ومسح بها یدیه ﴾** هم په دې سره بل اشکال هم رفع کیږی چه د یو لاس په مسح باندې اکتفاء کول څنګه جائز شوه.

هم دغه شان د دې دا جواب هم ورکړې کیدې شی چه لفظ د **﴿ او ﴾** کوم چه د فصل دپاره راځی هغه د واؤ په معنی باندې محمول کړې شی کوم چه د جمع دپاره راځی. او په حروف کښې د بعض استعمال د نورو بعض په ځائې توسعا جائز دې.

د دریم اشکال جواب : ئې په دې احتمال سره ورکړو چه خاوره مستعمل شوې نه وی، په دې تقدیر چه د کف نه جنس کف مراد کړې شی، (نه کف واحده) کوم چه کفین ته هم شامل دې، اوس به صورت دا وی چه د ښی لاس په تلی سره ئې د ګس لاس په شا باندې او د ګس لاس په تلی سره ئې د ښی لاس په شا باندې مسح اوکړه، بیا ئې هغه کف مستعمله د کف غیر مستعمله (ګس لاس) پورې اومږلو اوس ئې په دواړو لاسونو سره د خپل مسح اوکړه.

د څلورم اشکال جواب : ئې دا ورکړې دې چه د مسح الذراعین وجوب مونږ ته تسلیم نه دې، هم په دې وجه سره دا ونیلې شی چه د مسح الکفین قول د روایت په اعتبار سره اصح دې، او د مسح الذراعین قول د اصول موافق دې.

د پنځم اشکال جواب : ئې دا ورکړې دې چه د ترتیب رعایت ضروری نه دې، لکه چه د احنافو مسلك دې، په اخر کښې علامه کرمانی رحمه الله فرمائی : **﴿ هذا اخر غایة وسعنا فی تقریره، ولعل عند غیرنا خیرا منه ﴾** چه د دې اشکالاتو په جوابات ورکولو کښې دا زمونږ حد درجه کوشش وو، ممکنه ده چه چا سره د دې نه غوره جواب وی. (2)

علامه قسطلانی او علامه عینی رحمهما الله د علامه کرمانی رحمه الله جواباتو ته په تکلف باندې مبنی ونیلې دی.

---

(1) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۲، ۲۳۳

(2) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۳

د شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله جواب : شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله د اولني او دريم اشكال جواب دا ورکړې دې چه د ضربتين روايت د ضربه واحده معارض دې، لهذا د جمع صورت دا دې چه په اصل کښې ضربتين وواو دلته چه کوم د ضربه واحده ذکر دې، په هغې کښې د تيمم د کيفيت د تعليم ذکر دې د جميع تيمم ذکر نشته، مطلب دا شو چه دوه ضربونه لګولې شوې دی، لهذا په دې تقدير باندې د تراب مستعمل د استعمال جواب هم اوشو.

د دويم اشكال ﴿ الاكتفاء بمسح احد ظهري الكف ﴾ جواب ئې دا ورکړې دې چه په دې خبره باندې اجماع منعقد شوې ده چه د يو لاس د شا په مسح کولو باندې اکتفاء کول صحيح نه دی.

د څلورم اشكال (عدم استيعاب الذراعين) جواب ئې دا ورکړې دې چه تيمم بدل دې د اودس، لهذا انسب هم دا ده چه هغه د استيعاب عضو په معامله کښې هم د اودس په مثل وی، چه څنګه په اودس کښې استيعاب ضروری دې هم دغه شان په تيمم کښې هم وی.

او د پنځم اشكال (عدم ترتيب) جواب ئې دا ورکړې دې چه لفظ د ﴿ ثم ﴾ په حديث مذکور کښې د ترتيب زمانی دپاره نه دې، بلکه د ترتيب فی الاخبار دپاره دې چه راوی اول د دې خبر ورکړو، بيا د دې. او مراد به هم هغه ترتيب وی لکه چه په حديث کښې راغلې دی ﴿ ابداء بما بدا الله به ﴾[1]

د علامه عينی رحمه الله تحقيق : علامه عينی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله جواباتو ته په تکلف باندې مبنی وئيلو سره هغه رد کړې دی او نور جوابات ئې کړې دی پس هغه فرمائی چه :
هر چه د اول اشكال (ضربه واحده) د جواب تعلق دې، نو د علامه کرمانی دا وئيل چه دا مونږ ته تسليم نه دې، صحيح خبره نه ده، ځکه چه هلته د ضرب واحده ذکر دې او رسول الله ﷺ په خپل قول ﴿ انما يكفيك ﴾ سره هغه کافی ګڼړلې دې، لهذا صحيح جواب دا دې چه ﴿ ضربه واحدة ﴾ به په جواز باندې محمول کولې شی او چرته چه د ضربتين ذکر دې هغه دې په کمال باندې محمول کړې شی، دا تطبيق زيات غوره دې، باقی د امام نووی رحمه الله قول ﴿ الاصح المنصوص ضربتان ﴾ د حديث په مقابله کښې نه شی پيش کيدلې، ځکه چه هغه خو هغه مذهب بيان کړې دې.

او هر چه د دويم اشكال تعلق دې، پس د علامه کرمانی د دې متعلق تقدير عبارت ﴿ ثم ضرب ضربة اخرى ومسح بها يديه ﴾ راويستلو ته هيڅ حاجت نشته، ځکه چه اصل فرض په ضربه واحده سره ادا کيږی لکه چه په اودس کښې.

هم دغه شان د جمهورو مذهب دا دې چه يو ضرب د تيمم دپاره کافی دې، هم دا ابن المنذر ذکر کړې دی او هم دا خبره هغه اختيار کړې ده او هم دا د امام بخاری رحمه الله مختار دې، هم په

---

[1] تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۷، ارشاد الساری ۵۹۸/۱۱، ۵۹۹، عمدة القاری ۳۷/۱٤

دې وجه هغه په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې.

ددريم اشکال چه ئې کوم جواب کړې دې د هغې تکلف بالکل ظاهر دې، صحيح جواب دا دې چه په خاوره باندې د مستعمل او غير مستعمل حکم نه لگی، دا حکم د اوبو سره خاص دې.

د څلورم اشکال جواب ئې دا کړې دې چه وجوب مسح الذراعين مونږ ته نه دې تسليم، بيا ئې د دې په تائيد کښې اووې چه مسح الکفين د روايت په اعتبار سره اصح او مسح الذراعين د اصول زيات موافق دې. زما (علامه عينى رحمه الله) رائې دا ده چه په دې صورت کښې خو بيا څلورم اشکال بالکل نه وارديږی، چه هرکله صرف مسح الکفين واجب دې، نو په حديث مذکور کښې خو هم د دې ذکر دې، اوس به د مسح الذراعين په قول سره اشکال څنگه راځى، چه کله د هغې د وجوب نه انکار اوکړې شى.

د پنځم اشکال جواب ئې دا ورکړې دې چه د احنافو د مسلك مطابق ترتيب ضروری نه دې، په دې کښې د مذهب مخالف د قول نه استعانت دې، د دې ضرورت نشته. (۱)

قوله: أَفَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِقَوْلِ عَمَّارٍ: ايا تا او نه کتل چه سيدنا عمر رضی الله عنه د سيدنا عمار رضی الله عنه په خبره باندې قناعت اونکړو.

هم دا د کريمه او اصيلی روايت دې، په بعض رواياتو کښې ﴿ الم تر﴾ بغير د فاء نه دې. (۲)

سيدنا عمر رضی الله عنه د سيدنا عمار رضی الله عنه په خبره باندې قناعت په دې وجه اونکړو چه سيدنا عمار رضی الله عنه ورته وئيلې وو چه هغه (عمر رضی الله عنه) د هغه سره وو، لکه چه وړاندې د يعلى بن عبيد په روايت کښې راروان دى، او سيدنا عمر رضی الله عنه ته هغه قصه نه رايادېدله، هم په دې وجه عمر رضی الله عنه هغه ته فرمائيلې وو، لکه چه د مسلم په روايت کښې د عبدالرحمن بن ابزى په طريق کښې دى: ﴿ اتق الله ياعمار ﴾ نو سيدنا عمار رضی الله عنه جواب ورکړو ﴿ ان شئت لم احدث به ﴾ نو عمر رضی الله عنه د دې په جواب کښې اوفرمائيل: ﴿ نوليك ما توليت ﴾ (۳)

امام نووى رحمه الله وغيره فرمائى چه د ﴿ اتق الله ياعمار ﴾ مطلب دا دې چه څه ته بيانوې چه د هغې په بيانولو کښې د الله پاك نه اوويريږه، کيدې شى ستا نه هيره شوې وى يا تاته اشتباه پيدا شوې وى، ځکه چه زه هم په دې قصه کښې موجود اوم او ماته داسې هيڅ خبره ياده نه ده

د سيدنا عمار رضی الله عنه د دې قول ﴿ ان شئت لم احدث به ﴾ مطلب دا دې چه که ته د دې حديث د بيانولو په نسبت په نه بيانولو کښې مصلحت گنړې نو زه به ستا د رائې سره اتفاق اوکړم، ځکه چه په غير معصيت کښې ستا اطاعت کول په ما باندې واجب دى او ما د دې تبليغ اوکړو او

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

(۲) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٩. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

(۳) مسلم رقم ٨٢١/ ٣٦٨

خپله ذمه مې فارغ کړه، اوس په نه بيانولو کښې ماته هيڅ نقصان نشته، نه په دې سره کتمان علم لازميږي.
او د دې مطلب دا هم کيدې شي چه زه به دا دومره په کثرت سره نه بيانوم چه دا په خلقو کښې مشهور شي، خو کله کله به ئې بيانوم
او د سيدنا عمر رضي الله عنه د جواب ﴿ نوليك ماتوليت ﴾ مطلب دا دې چه ته په خپله ذمه دارئ باندې دا بيانولې شې او د ياد نه راتلو نه دا نه لازميږي چه په واقع او نفس الامر کښې دې هم داسې نه وي شوې، لهذا د دې حديث د بيانولو نه ستا منع کول زما دپاره مناسب نه دي، ته په خپله ذمه دارئ باندې دا بيانولې شې.[1]
په قصه مذکوره کښې په ترتيب استدلال باندې اشکال او د هغې توجيه: سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مخکښې د جواز التيمم للجنب په استدلال کښې دوه څيزونه پيش کړې وو، يو آيت مائده او دويم حديث عمار رضي الله عنه، او مونږ مخکښې ذکر کړل چه د دې مناظرې چه کوم ترتيب د عمر بن حفص په روايت کښې دې هم هغه صحيح دې. دلته چه د ابو معاويه په طريق کښې کوم ترتيب ذکر دې هغه صحيح نه دې، چه هغه اول د آيت کريمه نه استدلال اوکړو. بيا د حديث نه، او چه کله ئې د آيت کريمه نه استدلال اوکړو نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغه خبره تسليم کړه، خو دا عذر ئې اوکړو چه مونږ د مصلحت د وجې نه د جواز فتوى نه ورکوو.
په دې باندې اشکال دا راځي چه کله سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه مخکښې د جواز تيمم جنب اعتراف اوکړو، نو بيا د ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د دې نه پس دوباره استدلال بالحديث ولې اوکړو، د دې خو حاجت پاتې نه شو؟
بل اشکال پرې دا راځي چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د جواز تيمم اعتراف کړې وو، د دې نه روستو چه کله ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د هغه مخکښې حديث عمار رضي الله عنه پيش کړو، نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په دې استدلال باندې نقد ولې اوکړو؟
د دې جواب دا دې چه اول چه کله سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه د جواز تيمم دپاره د آيت مائده نه استدلال اوکړو نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغې اعتراف خو اوکړو خو ورسره ئې دا هم اوفرمائيل چه د جواز فتوى ورکول د مصلحت خلاف دي. بيا د دې نه روستو ابو موسى اشعرى رضي الله عنه حديث عمار پيش کړو، چه د هغې مقصد د جواز تيمم د خلاف مصلحت کيدو ترديد وو، نو اوس په دې باندې عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغه په دليل باندې نقد اوکړو، نو په حقيقت کښې د هغه نقد په اصل جواز باندې نه وو بلکه هغه اعتراف کړې وو، بلکه د مصلحت په انکار باندې وو.

---

[1] شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٥، اكمال اكمال المعلم ج ٢ ص ١٢٤، فتح البارى ج ١ ص٣٥٧، مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ٢ ص ١٢٤، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧، ٣٨

او کوم ترتیب چه د عمر بن حفص په روایت کښې دې، په هغې باندې هیڅ اشکال نشته. [1]

وَزَادَ يَعْلَى عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى فَقَالَ أَبُو مُوسَى أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ فَأَجْنَبْتُ فَتَمَعَّكْتُ بِالصَّعِيدِ، فَأَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرْنَاهُ فَقَالَ «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا». وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ وَاحِدَةً [ر: ٣٣٨]

یعلی د اعمش عن شقیق په طریق سره دا زیادت بیان کړو.

یعلی: دا یعلی بن عبید بن ابی امیه الایادی الحنفی الطنافسی الکوفی رحمه الله دې. ابویوسف ئې کنیت دې، د محمد بن عبید، عمر بن عبید او ابراهیم بن عبید رور دې. [2]

دې د یزید بن کیسان، یحیی بن انصاری، موسی الجهنی، حجاج بن دینار، اسماعیل بن ابی خالد، عبدالرحمن بن زیاد بن انعم الافریقی، محمد بن اسحاق، زکریا بن ابی زائده، سفیان ثوری او سلیمان اعمش نه روایت کوی.

د هغه نه ابراهیم بن یعقوب الجوزجانی، عبدالله بن محمد بن ابی شیبه، عثمان بن محمد بن ابی شیبه، اسحاق بن راهویه، عبدالاعلی بن واصل بن عبدالاعلی، محمد بن اسماعیل بن علیه، محمد بن عبدالله بن نمیر، د هغه رور محمد بن عبید الطنافسی، محمد بن مقاتل المروزی، محمود بن غیلان او هارون بن عبدالله الحمال وغیره روایت کوی. [3]

د سفیان ثوری په ذکر کړې روایت کښې هغه ته بعض «لین» او بعض «ضعیف» وئیلې دې او د باقی شیوخ په روایاتو کښې هغه «ثقه» منلې شوې دې. [4] صالح بن احمد د خپل والد محترم احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کوی: «کان صحیح الحدیث، وکان صالحافی نفسه» [5]

---

[1] تقریر ابو داؤد: ج ۱ ص ٤۲۹، ٤۳۰

[2] تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۸۹، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤٧٦

[3] د شیوخ او تلامه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۲، تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۸۹،۳۹۱، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤٧٦، الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۱

[4] فقال الحافظ المزی: قال عثمان بن سعید الدارمی: عن یحیی بن معین: ضعیف فی سفیان. ثقة فی غیره. (تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱) کذا فی تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳، والجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۲، وخلاصة الخزرجی، ص ٤۳۸، والکاشف ج ۳ ص ۲۸۲

وقال الحافظ ابن حجر رحمه الله: ثقة الا فی حدیث سفیان ففیه لین. (تقریب التهذیب رقم الترجمة: ۷۸۷۳، ج ۲ ص ۳٤۱، وقال الذهبی رحمه الله: وقیل: لم یکن یعلی بالمتقن لما حمل عن سفیان الثوری. (سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤۷۷)

[5] تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱، تقریب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۲، ٤۰۳، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳٤، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤۷۷، الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۱

امام ابو حاتم فرمائی: ﴿صدوق، وهواصبت اولاده فی الحدیث﴾([1])

احمد بن یونس رحمه الله فرمائی ﴿ما رایت احدا یرید بعلمه الله تعالی الا یعلی بن عبید، ما رایت افضل منه﴾([2])

امام ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة، عابد﴾([3])

محمد بن سعد رحمه الله فرمائی: ﴿وکان ثقة، کثیر الحدیث﴾([4])

دارقطنی رحمه الله فرمائی: ﴿بنو عبید کلهم ثقات﴾([5])

ابن عمار موصلی فرمائی: ﴿اولاد عبید کلهم ثبت، واحفظهم یعلی﴾([6])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة﴾([7])

اسحاق بن منصور د یحیی بن معین نه نقل کوی: ﴿ثقة﴾([8])
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. ([9])
دا د کتب سته راوی دې، ([10]) په ۱۱۷ هجری کښې پیدا شوې دې. ([11])
محمد بن عبدالله بن نمیر، امام بخاری، ابوداؤد او ترمذی رحمهم الله وغیره فرمائی چه په ۲۰۹ هجری کښې وفات شوې دې. ([12])

---

[1]) الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۲. تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱. تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳. سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤۷۷. تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳٤

[2]) تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱. تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳. سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤۷۷. تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳٤

[3]) الکاشف رقم الترجمة: ۶۵۰۲، ج ۳ ص ۲۸۲

[4]) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۷. کذا فی تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳

[5]) تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳

[6]) پورته حواله

[7]) تقریب التهذیب رقم الترجمة: ۷۸۷۳، ج ۲ ص ۳٤۱

[8]) تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱. تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳. الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۲
وروی الکوسج عن ابن معین ثقة. (سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤۷۷)
وروی جماعة عن ابن معین: ثقة. (تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳٤)

[9]) کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۵۳، ۶۵٤

[10]) تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲

[11]) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۷، تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲. تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ٤۰۳

[12]) تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲، التاریخ الکبیر للامام البخاری ج ۸ ص ٤۱۹، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳٤، تقریب التهذیب ج ۲ ص ۳٤۱، الکاشف ج ۳ ص ۲۸۲، خلاصة الخزرجی ص ٤۳۸...[بقیه برصفحه آئنده...

قوله : وزاد یعلی : علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دا یا خو د محمد بن سلام د سند د لاندې داخل دې، یا د امام بخاری رحمه الله د طرف نه تعلیق دې، خو ورسره دا احتمال هم دې چه امام بخاری رحمه الله دیعلی نه سماع کړې وی، په دې وجه چه امام بخاری رحمه الله دهغه زمانه موندلې وه (۱) نورو شارحینو دا د امام بخاری رحمه الله د طرف نه تعلیق منلې دې. (۲)

د تعلیق مذکور تخریج : امام بخاری رحمه الله چه د یعلی بن عبید کوم روایت دلته تعلیقاً ذکر کړې دې، امام احمد رحمه الله دا په خپل مسند کښې دا موصولاً ذکر کړې دې. ونصه :

﴿حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ ، عَنْ شَقِيقٍ ، قَالَ : كُنْتُ جَالِسًا مَعَ عَبْدِ اللهِ وَأَبِي مُوسَى ، فَقَالَ أَبُو مُوسَى : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، الرَّجُلُ يُجْنِبُ وَلَا يَجِدُ الْمَاءَ ، أَيُصَلِّي ؟ قَالَ : لَا ، قَالَ : أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ : إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ ، فَأَجْنَبْتُ فَتَمَعَّكْتُ بِالصَّعِيدِ ، فَأَتَيْنَا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَأَخْبَرْنَاهُ ، فَقَالَ : إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا ، وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ وَاحِدَةً ، فَقَالَ : إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَنَعَ بِذَلِكَ ، قَالَ : فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الآيَةِ : {فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا} ؟ قَالَ : إِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا ، كَانَ أَحَدُهُمْ إِذَا وَجَدَ الْمَاءَ الْبَارِدَ ، تَمَسَّحَ بِالصَّعِيدِ. قَالَ الأَعْمَشُ : فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ : فَمَا كَرِهَهُ إِلَّا لِهَذَا﴾ (۳)

هم دغه شان اسماعیلی هم دا په خپل مستخرج کښې ﴿ ابن زیدان، عن احمد بن حازم، عن یعلی، عن الاعمش ﴾ په طریق سره موصولاً ذکر کړې دې. (۴)

قوله : إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ : رسول الله ﷺ زه او ته لیږلي وو

هم دا هغه زیادت دې کوم چه د یعلی بن عبید په طریق کښې دې، هم د دې دپاره امام

...بقیه ازگذشته..! وزاد ابوداود فی شوال. (تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲)
وقال محمد بن سعد : وتوفی بالکوفة یوم الاحد لخمس لیال خلون من شوال. سنة تسع ومائتین فی خلافة المامون. (الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۷)
کذا فی تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲. سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۴۷۷. وکتاب الجمع بین رجال الصحیحین. لابن القیسرانی رقم الترجمة ۲۲۹۲. ج ۲ ص ۵۸۷. وقال ابن حبان : مات سنة تسع ومائتین فی شهر رمضان. وقد قیل : سنة سبع. (کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۵۴) کذا فی تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲. وتهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۴۰۳

(۱) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۳
(۲) انظر : عمدة القاری ج ٤ ص ۳۸. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۷. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۹.
(۳) مسند الامام احمد. تحت مسندات عمار بن یاسر رضی الله عنه رقم ۱۸۵۲٤. ج ۶ ص ۲۶۵. ۲۶۶. وانظر کذلک : تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۹۱
(٤) کذا فی عمدة القاری ج ٤ ص ۳۸. وتغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۹۲

بخاري رحمه الله د يعلى بن عبيد دا روايت دلته تعليقا ذكر كړې دې. هم په دې سره د سيدنا عمر رضي الله عنه د عذر وضاحت كيږي چه هغه وئيلي وو چه زه هم په دې واقعه كښې موجود اوم او دا چه ماته داسې هيڅ خبره ياده نه ده. په دې وجه د هغه نه رجوع هم نقل ده، كومه چه ابن ابى شيبه په منقطع سند سره ذكر كړې ده. (١)

قوله: بعثني انا وانت: په دې تركيب باندې دا اشكال راځي چه ﴿ انا ﴾ ضمير مرفوع دې او دا تاكيد واقع كيږي په ﴿ بعثنى ﴾ كښې چه كوم د ياء متكلم ضمير منصوب دې، نو د ضمير منصوب تاكيد په ضمير مرفوع سره څنګه راوړلې شو، حال دا چه تاكيد تابع دې او د متبوع او تابع په اعراب كښې مطابقت ضروري دې، هم دا حال د ﴿ انت ﴾ هم دې، ځكه چه هغه معطوف دې، په ﴿ انا ﴾ باندې او معطوف د معطوف عليه په حكم كښې وي، لهذا د قاعدې په رڼا كښې ﴿ بعثنى اياى واياك ﴾ كيدل پكار دي.

د دې جواب دا دې چه په ضمائرو كښې تبادله راځي، يو ضمير د بل په ځائې استعماليږي، پس دلته هم ضمير مرفوع د منصوب په ځائې استعمال شوې دې. (٢)

قوله: ومسح وجهه وكفيه واحدة: او د خپل مخ او دواړو لاسونو ئې يو كرت مسح اوكړه. ﴿ واحدة ﴾ صفت دې د موصوف محذوف دپاره، حافظ ابن حجر رحمه الله ﴿ مسحة ﴾ مقدر منلې دې، يعنى ﴿ مسحة واحدة ﴾ نورو شارحينو دا احتمال هم بيان كړې دې چه موصوف مقدر ﴿ ضربة ﴾ وي. يعنى ﴿ ضربة واحدة ﴾ په اول صورت كښې به ئې مطلب دا وي چه د مخ او دواړو لاسونو ئې يو يو كرت مسح اوكړه، په بل صورت كښې به ئې مطلب دا وي چه په يو ضرب سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوكړه.

هم دا دويم تقدير د امام بخاري رحمه الله د غرض موافق او مناسب دې، ځكه چه هغه د ترجمه عنوان ﴿ باب التيمم ضربة ﴾ كيخودلې دې اوهم په دې سره به دامام بخاري رحمه الله ترجمه ثابتيږي. (٣)

علامه كرماني رحمه الله د ﴿ مسحة واحدة ﴾ تقدير ظاهر او متبادر منلې دې او وئيلې ئې دي چه په دې تقدير باندې به تيمم په ضربتين سره وي. او د ﴿ ضربة واحدة ﴾ په تقدير ئې دا اشكال پيش كړې دې چه په دې صورت كښې چه كله د مخ مسح اوشي نو بيا به د هغې نه روستو د كفين مسح څنګه كولې شي، ځكه چه هغه خاوره خو مستعمل شوه؟

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧

(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٣، ٢٣٤، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٨، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٩، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧، تعليقات لامع الدرارى ج ٢ ص ٣١٢

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٨، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٩، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٤، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧

بيا ئې د دې جواب دا کړې دې چه د کومو حضراتو په نزد چه خاوره نه مستعمل کيږي د هغوی د مذهب مطابق خو دا اشکال نه واقع کيږی، او زمونږ د مذهب مطابق (چه خاوره زمونږ په نزد مستعمل کيږی) به د دې توجيه دا وی چه په يو لاس په مخ مسح اوکړی، بيا دې په دويم غير مستعمل لاس سره په مستعمل لاس باندې لږ شان غبار اوڅنډی او د هغې نه روستو دې د لاسونو مسح اوکړی.
يا دې دا صورت اختيار کړی چه په يو لاس سره دې د مخ د مسح کولو نه پس بل لاس لره (د کوم خاوره چه غير مستعمل وی) په هغه باندې اومږی، بيا دې پرې د لاسونو مسح اوکړی. (١)
علامه عينی فرمائی چه دا خبره صحيح نه ده د ﴿ مسحة واحدة ﴾ د تقدير په صورت کښې دلته يو لفظ هم په دې باندې دلالت نه کوی چه تيمم به په ضربتين سره وی. هم دغه شان د تراب په مستعمل کيدو باندې چه کو توجيهات علامه کرمانی رحمه الله پيش کړې دی د هغې نه يو هم د حديث مذکور نه فهم ته نه راځی. (٢)

حديث الباب نه مستنبط څو فوائد

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د دې حديث نه معلومه شوه چه په تيمم کښې ترتيب لره ترک کول هم جائز دی، ځکه چه رسول الله ﷺ اول د دواړو لاسونو مسح اوکړه او بيا د مخ. (٣)
② علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د حديث الباب نه دا هم معلومه شوه چه په تيمم کښې يو ضرب دې. کوم چه د مخ او دواړو لاسونو دپاره دې. (٤)
③ دا هم فرمائی چه د سيدنا عمر، عمار بن ياسر، ابن مسعود او ابو موسی اشعری رضی الله عنهم کومه قصه چه دلته ذکر شوې ده، د دې نه دا معلوميږی چه سيدنا عمر او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما په ملامسة البشرتين سره د انتقاض طهارت قائل وو. (٥)
اقول. دا استنباط په دې خبره باندې بناء دې چه دا دواړه حضرات د تيمم جنب قائل نه وو او په آيت مائده کښې د ملامسه نه ﴿ ملامسة البشرتين فيما دون الجماع ﴾ مراد اخلی، او مخکښې مونږ د علامه کشميری رحمه الله تحقيق ذکر کړې دې کوم چه د دې خلاف دې.
④ علامه خطابی رحمه الله په حديث الباب کښې د ذکر شوې قصې په تناظر کښې د بعض حضراتو دا اشکال ذکر کړې دې چه د سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه دا فرمان چه ﴿ فکيف تصنعون بهذه الاية فی سورة المائدة : فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ او د دې په جواب کښې د سيدنا عبدالله بن

---

(١) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٤
(٢) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨
(٣) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٤
(٤) اعلام الحديث ج ١ ص ٣٤٥
(٥) پورته حواله

مسعود رضي الله عنه دا فرمائیل: ﴿ لو رخص لهم فی هذا لاوشکوا اذا برد علیهم الماء ان یتیمموا الصعید ﴾ بیا د سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه دا فرمائیل: ﴿ فانما کرهتم هذا لذا ﴾ په دې مناظرې سره د آیت تیمم د حکم ابطال لازمیږی ځکه چه که څوك دا آیت کریمه په غیر محل کښې استعمال کړی او د لږې شان یخنۍ د وجې نه غسل پریخودلو سره تیمم کوی نو دا خو د هغه خپل فعل دې، په دې کښې په آیت کښې د ترك کولو څه حاجت او جواز دې؟

بله دا چه که څوك هغه په غیر محل کښې استعمالوی، نو د هغه نه دا خبره هم بعیده نه ده چه هغه بالکلیه طهارت لره ترك کړی، نو که هم په دې وجه د آیت کریمه په مضمون باندې عمل پریخودلې شی، نو بیا به د آیت کریمه موجب او حکم څه باقی پاتې شی؟

هم دغه شان سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه چه کوم په آیت کریمه کښې مذکور رخصت ته باطل وئیلې دې او دا ئې وئیلې دی چه هغه به مونځ نه کوی، د دې نه خو به دا لازمه شی چه د هغه نه مونځ ساقط دې. کوم چه شرعا په مونځ مکلف اود هغې په ادا کولو باندې مامور دې، بیا د دې رخصت د ختمولو څه وجه ده؟

علامه خطابی رحمه الله د دې جواب ورکولو سره فرمائی چه د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا مذهب هرګز نه وو کوم چه د دې قائل او معترض ګمان دې، چه هغه د ملامسه نه جماع مراد اخستله او د مذکوره مصلحت د وجې نه ئې جنبی ته د تیمم اجازت نه ورکولو. بلکه هغه خو د ملامسه داسې تاویل کولو کوم چه د آیت کریمه مناسب هم دې او احوط هم. یعنی ﴿ ملامسة البشرتین فیما دون الجماع ﴾ ځکه چه که هغه ملامسه د جماع په معنې کښې اخستلې وې، نو د دې مفهوم به د جنبی دپاره د تیمم رخصت وې. اوس به په معمولی عذر سره هم خلقو تیمم کولې، چه د هغې د وجې نه به د آیت کریمه حکم او موجب باقی نه پاتې کیدو، په دې وجه هغه د دې نه ملامسة البشرة مراد کړې ده.

هم دغه شان که د دې نه ئې جماع مراد کولې، بیا ئې د دې باوجود هم د تیمم اجازت نه ورکولو. نو دا به د آیت کریمه صریح مخالفت وې، کوم چه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په شان جلیل القدر عالم او فقیه د شان نه ډیره لرې خبره ده.

اقول: ان ما ذکره العلامة المحدث الکشمیری رحمه الله فی تحقیق مذهب عمر وابن مسعود رضی الله عنهما یخالف ما ذکر هنا، وقد نبه العلامة علی تسامح الشراح فی هذا المقام، فتنبه له.

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: په حدیث موصول کښې ﴿ ضرب بکفه ضربة علی الارض ﴾ نه او په تعلیق کښې د ﴿ ومسح وجهه وکفیه واحدة ﴾ نه ترجمة الباب ثابتیږی، که دا د ﴿ ضربة واحدة ﴾ په تاویل کښې واخستلې شی.[1]

★★★★★★★★★★

[1]) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٩، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٤

باب

اختلاف نسخ: په اکثر نسخو کښې دا باب هم دغه شان مجرد یعنی بغیر د څه ترجمې نه دې، او د اصیلي په روایت کښې دا باب بالکل موجود نه دې، لهذا د اصیلي د روایت مطابق چه دلته کوم حدیث دې دا د مخکښې باب د لاندې داخل دې، او د اکثر د روایت مطابق به دا د باب سابق دپاره په منزله د فصل وی او د دې به هیڅ اعراب نه وی، ځکه چه اعراب د ترکیب نه پس راځی او دلته ترکیب نشته. (١)

د ترجمة الباب مقصد

د شاه ولی الله رحمه الله رائې: د شاه ولی الله رحمه الله رائې دا ده چه دا باب غلط دې او دا روایت د مخکښې باب دې، په صحیح نسخو کښې دا باب نشته، او هم دا صحیح ده. (٢)

د عام شارحینو رائې: عام شارحین، علامه کرمانی، حافظ ابن حجر، محقق عینی او علامه قسطلانی رحمهم الله وغیره رائې دا ده چه چونکه د ذکر شوی روایت نه د ضربه واحده ثبوت صراحة نه کیږی، په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا باب ترلې دې. او دلته ئې د ﴿علیك بالصعید﴾ د اطلاق نه استدلال کړې دې، چه په دې کښې د ضربه یا ضربتین تقیید نشته، لهذا اقل متعین دې او هغه ضربه واحده دې. (٣)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله د عام شارحینو د رائې سره اختلاف کوی او فرمائی چه زما په نزد د امام بخاری رحمه الله غرض په دې باب سره د یو اشکال جواب ورکول دی. او هغه اشکال دا دې چه سیدنا عمار رضی الله عنه چه په تیمم کښې کوم تمرغ اختیار کړو نو ایا هغه ته آیت تیمم معلوم وو یا نه؟ که معلوم وو نو بیا ئې تمرغ ولې اوکړو، په هغې کښې خو د تیمم طریقه ذکر ده؟ او که معلوم نه وو نو بیا هغه ته دا خبره د کوم ځائې نه معلومه شوه چه د اوبو د غیر موجودګۍ په صورت کښې خاوره د هغې قائم مقام وی، حال دا چه په خاوره کښې خو ظاهرا نور هم زیات تلویث دې؟ شارحین د دې جواب دا ورکوی چه آیت تیمم اول صرف د ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ پورې نازل شوې وو چه په هغې کښې د تیمم حکم کړې شوې وو، وړاندې چه د تیمم کومه طریقه ذکر ده هغه نه وو نازل شوې. او هم دومره خبره د سیدنا عمار رضی الله عنه په علم کښې وه، هم په دې وجه د هغه نظر دا وو چه چونکه په غسل کښې په پوره بدن باندې اوبه بهیولې شی، لهذا په تیمم کښې به هم دغه شان کولې شی. پس هغه په خاورو کښې اورغړیدو. خو زما په دې جواب باندې اشکال دا دې چه دا خبره خالص د نقل سره تعلق لری، لهذا د دې دپاره د دلیل ضرورت دې او په هیڅ روایت کښې دا نه دی راغلی چه د

---

(١) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٧، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٦٠٠

(٢) شرح تراجم ابواب البخاری ص ٢٠

(٣) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٧، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٦٠٠، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٥

تیمم آیت جدا جدا نازل شوې وی، نه یو مفسر د دې ذکر کړې دې. لهذا زما په نزد د دې جواب دا دې کوم چه امام بخاری رحمه الله ورکوی چه سیدنا عمار رضی الله عنه په روایت کښې صرف «علیك بالصعید» اوریدلې وو او د ټولو صحابه کرام رضی الله عنهم آیت لره اوریدل ضروری نه دی. نو ممکنه ده چه هغه دا آیت کریمه نه وی اوریدلې، او د «علیك بالصعید» په عموم باندې نظر کولوسره ئې تیمم په غسل باندې قیاس کړو او په خاورو کښې اولوغړیدو. (١)

٣٤١: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا عَوْفٌ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ قَالَ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ الْخُزَاعِيُّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَأَى رَجُلاً مُعْتَزِلاً لَمْ يُصَلِّ فِي الْقَوْمِ فَقَالَ «يَا فُلاَنُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْقَوْمِ». فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلاَ مَاءَ. قَالَ «عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ». [ر: ٣٣٧]

رجال الحدیث

د دې حدیث د ټولو راویانو تذکره مخکښې شوې ده. (٢)

شرح حدیث : قوله: يَا فُلاَنُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْقَوْمِ: اې فلانیه! ته څه څیز خلقو سره د مونځ کولو نه منع کړې؟

قوله: يا فلان : دا د هغه سړی د نوم نه کنایه ده. یا خو رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه لره هم دغه شان مخاطب کړو. یا خو رسول الله صلی الله علیه وسلم په نوم سره مخاطب کړو، خو راوی د هیریدو د وجې نه یا د بل څه وجې نه په کنایه سره د هغه ذکر اوکړو. (٣)

---

١) الابواب والتراجم ص ٦٨، الکنز المتواری ج ٣ ص ٣٤١، ٣٤٢

٢) عبدان : دا د هغه لقب دې. نوم ئې عبدالله بن عثمان بن جبله دې. د هغه تذکره په بدء الوحی کښې د پنځم حدیث دلاندې شوې ده (اوګورئ: کشف الباری، بدء الوحی وکتاب الایمان ج ١ ص ٤٦١، ٤٦٢)
اخبرنا عبد الله : دا مشهور امام عبدالله بن المبارك بن واضح الحنظلی المروزی دې د هغه احوال هم په بدء الوحی کښې د پنځم حدیث د لاندې ذکر شوې دی (اوګورئ: کشف الباری، بدء الوحی وکتاب الایمان ج ١ ص ٤٦٢.
اخبرنا عوف : دا ابو سعید یحی بن سعید بن فروخ التمیمی البصری القطان دې. ددوی ترجمه په کتاب الایمان، باب االایمان ان یحب لاخیه ما یحب، کښې ذکر شوې ده. اوګورئ: کشف الباری، کتاب الایمان ج ٢ ص ٣٧٢
عن ابی رجاء:دا عمران بن ملحان عطاردی بصری رحمه الله دې. په خپل کنیت ابو رجاء سره زیات مشهور دې. د هغه تذکره شاته په باب الصعید الطیب وضوء المسلم، یکفیه من الماء د لاندې تیره شوې ده
عمران بن حصین الخزاعی : د صحابی رسول سیدنا عمران بن حصین بن عبید بن خلف خزاعی رضی الله عنه دې. د هغه احوال هم شاته په باب الصعید الطیب وضوء المسلم، یکفیه من الماء کښې ذکر شوې دی.

٣) ارشاد الساری ج ١ ص ٦٠٠، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٨

قوله: ماَمنعك: د ماضی په صیغې سره دې، او د ابن عساکر په روایت کښې ﴿ **مایمنعك** ﴾ د مضارع په صیغې سره راغلې دې. (١)

قوله: ان تصلی مع القوم: دا جمله د ﴿ ان ﴾ ناصبه په ذریعه د مصدر په تاویل کښې ده، بیا د دې په محل اعراب کښې دوه مشهور مذاهب دی، یو دا چه دا په محل د نصب کښې ده، دویمه دا چه په دا په محل د جر کښې ده. په اول صورت کښې دا فعل د ﴿ **منعك** ﴾ دپاره مفعول ثانی دې، په دویم صورت کښې دا د حرف جر دپاره مجرور دې، کوم چه د عبارت نه ساقط کړې شوې دې په اصل کښې داسې وو. ﴿ **مامنعك من ان تصلی فی القوم** ﴾ (٢).

قوله: اصابتنی جنابة ولا ماء: ماته د غسل کولو ضرورت دې او اوبه نشته.

قوله: ولا ماء: مبنی دې په فتحې سره او د دې نه مراد عموم نفی دې. **کماذکرنا** ... گویا هغه د اوبو د غیر موجودگئ بالکل نفی اوکړه د خپل عذر په اظهار کښې. (٣)

دا حدیث د هغه اوږد حدیث یوه مختصر شان ټکړه ده کوم چه په باب ﴿ **الصعید الطیب وضوء المسلم، یکفیه من الماء** ﴾ د لاندې تیر شوې دې. (٤) هم هلته د دې پوره تشریح او ټول مباحث مونږ ذکر کړې دی.

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت : د حدیث مذکور د ترجمة الباب سره په مطابقت کښې دا اشکال دې چه په دې کښې خو د دې خبرې هیڅ تصریح نشته چه په تیمم کښې په یو ضرب لگولې شی، بیا ترجمه څنگه ثابتیږی؟

د دې جواب دا دې چه د اصیلی په روایت کښې ﴿ **علیك بالصعید** ﴾ د اطلاق نه د ترجمې سره مناسبت پیدا کیږی. ځکه چه د اصیلی په روایت کښې دلته اصلا د هیڅ باب ذکر نشته، لهذا دا به د باب سابق د لاندې داخل وی او د باب سابق عنوان ﴿ **التیمم ضربة** ﴾ دې کوم چه د ﴿ **علیك بالصعید** ﴾ د اطلاق او عموم نه ثابتیږی، ځکه چه په دې کښې د ضربه واحده یا ضربتین هیڅ تقیید نشته، لهذا احتمال د دواړو دې او د دې نه بهر حال ضربه واحده متیقن ده. ځکه چه هغه اقل دې. لهذا د دې اطلاق نه د ضرب واحده ثبوت اوشو. (٥)

---

(١) پورته حواله جات

(٢) ارشاد الساری ج ١ ص ٦٠٠

(٣) پورته حواله

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٦٠٠

(٥) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٦٠٠، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٥، شرح تراجم ابواب البخاری ص ٢٠، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٧، الابواب والتراجم ص ٦٨، الکنز المتواری ج ٣ ص ٣٤١

د اکثر په روایت کښې چونکه دلته باب بغیر د ترجمې نه دې نو په دې صورت کښې دا اشکال نه واردیږی، بلکه د ترجمې اطلاق او بغیر د عنوان نه کیدل د دې خبرې طرف ته اشاره کولو دپاره دی چه د دې حدیث د تیمم د یو خاص حکم سره هیڅ اختصاص نشته، بلکه په دې کښې صرف دا بیانول دی چه په تیمم کښې صعید (پاکه خاوره) استعمالول کافی دی. (١)

د احنافو په نزد د تیمم طریقه : د تیمم طریقه دا ده چه په جنس ارض (پاکه خاوره وغیره) باندې به د دواړو لاسونو تلی فراخه کولو سره اووهی او بیا دې شاته بوځی، بیا دې هغه اوچتولو سره داسې اوځنډی چه دواړو تلی دې د لاندې طرف ته مائل کولو سره دواړه ګوتې خپل مینځ کښې اوجنګوی، چه زیاتی خاوره ترې پریوځی، (دواړه تلی د خپل مینځ کښې مږلو سره نه ځنډی چه په دې سره به ضرب باطل شی) او که زیاته خاورې پرې اولګی نو پوکې ورکولو سره دې ترې هغه والوځوی، بیا دې په خپلو دواړو لاسونو سره د خپل پوره مخ د پورته نه لاندې پورې داسې مسح اوکړی چه هیڅ ځائې باقی پاتې نه شی. (که د ویښته برابر ځائې هم په مسح کښې پاتې شو نو تیمم به نه کیږی) (٢) د ګیرې خلال دې هم اوکړی.

بیا دې د مخکښې په شان خپل لاسونه په خاورو باندې اووهی او او دې ځنډی او د ګس لاس درې ګوتې (د شهادت د ګوتې او غټې ګوتې نه علاوه) دې د ښی لاس د غټې ګوتې نه علاوه د څلورو واړو ګوتو په شا باندې کیخودلو سره د څنګلو پورې داسې راکاږی چه د ګس لاس تلې ور پورې هم اولګی (د څنګلو مسح هم اوشی) بیا دې په باقی دواړو ګوتو (غټه او د شهادت ګوته) او د لاس باقی تلې د دننه طرف ته کیخودلو سره د څنګل د طرف نه د لیچې طرف ته راکاږی او د غټې ګوتې مسح دې هم ورسره اوکړی. (د اندام د مسح تمام کیدو نه مخکښې ئې که لاس اوچت کړو نو مسح به باطله شی).

هم دغه شان دې په ښی لاس سره د ګس لاس مسح اوکړی. (٣) بیا دې د ګوتو خلال اوکړی. (٤)

---

(١) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٥

(٢) ففی المحیط البرهانی : ذکر الکرخی رحمه الله فی کتابه: أن استیعاب العضوین بالتیمم واجب فی ظاهر روایة أصحابنا حتی لو ترک المتیمم شیئاً قلیلاً من مواضع التیمم لا یجزئه وهذا ظاهر؛ لأن التیمم قائم مقام الوضوء. ولو ترک المتوض شیئاً قلیلاً من مواضع الوضوء فی الوضوء لا یجزئه کذا هذا. وروی عن محمد رحمه الله فی «النوادر» ما یؤکد هذا القول .... (کتاب الطهارات، الفصل الخامس فی التیمم ج ١ ص ٢٩٦) کذا فی الفتاوی الهندیة، کتاب الطهارة، الباب الرابع فی التیمم، الفصل الاول ج ١ ص ٢٦، وغنیة المتملی، کتاب الطهارة فصل فی التیم الخ ص ٦٣

(٣) قال الامام برهان الدین ابن مازة البخاری : وقال بعض مشایخنا فی کیفیة التیمم: أنه إذا ضرب یدیه علی الأرض فی المرة الثانیة، ونفضها ینبغی أن یضع بطن کفه الیسری علی ظهر کفّه الیمنی ویمسح بثلاثة أصابع یده الیمنی أصغرها ظاهر الید الیسری إلی المرفق ثم یمسح باطنه بالإبهام، والمستحب إلی رؤوس الأصابع. (کتاب الطهارات،الفصل الخامس فی التیمم ج ١ ص٢٩٥) کذا فی عمدة الفقه، کتاب الطهارة ج ١ ص ٢٤٥

(٤) ففی الفتاوی الخانیة بهامش الفتاوی الهندیة : ولم یذکر فی الکتاب تخلیل الاصابع. ولا بد منه لیتم الاستیعاب. (کتاب الطهارة، باب التیمم، فصل فی صورة التیمم ج ١ ص ٥٣)

د لاسونو د مسح کولو بله طریقه دا ده چه د ګس لاس په څلورو ګوتو سره دې د ښی لاس د ګوتو د سرونو نه (شا طرف ته) تر څنګلو پورې مسح اوکړی، بیا دې صرف په تلی سره دننه طرف ته د څنګل نه تر د لیچې پورې مسح اوکړی، بیا دې د ګس لاس د غټې ګوتې په دننه حصې سره د ښی لاس د غټې ګوتې دننه او ظاهری حصه مسح کړی، بیا دې هم په دې طریقه په ښی لاس سره د ګس لاس مسح اوکړی. دواړه طریقې صحیح او احوط دی. (۱)

د تیمم ارکان: د تیمم دوه ارکان دی.

① دوه کرته په خاوره باندې لاس وهل. ② د دواړو اندامونو بالاستیعاب مسح کول. (۲)

د تیمم شرطونه: فقهاء کرامو عام طور شپږ شرطونه ذکر کړې دی.

① نیت کول، ② مسح کول، ③ په درې یا د هغې نه په زیاتو ګوتو سره مسح کول. په یو یا دوه ګوتو سره مسح کول به کافی نه وی، ④ صعید (جنس ارض) سره مسح کول، ⑤ د صعید مطهر کیدل. ⑥ د اوبه نیشت والې، یا د څه وجې نه په استعمال باندې نه قادر کیدل. (۳)

① منافی طهارت، مثلاً د حیض، نفاس او حدث وغیره نه کیدل.

② اوبه لټول، که ظن غالب وی چه نزدې چرته اوبه شته. (۴)

د تیمم سنت: په تیمم کښې اتۀ سنت دی!

---

(۱) ففی الفتاوی الهندیة : قَالَ مَشَایِخُنَا : وَیَمْسَح بِأَرْبَعِ أَصَابِعِ یَدِهِ الْیُسْرَی ظَاهِرَ یَدِهِ الْیُمْنَی مِنْ رءوس الْأَصَابِعِ إلَی الْمِرْفَقَیْنِ ثُمَّ یَمْسَح بِكَفِّهِ الْیُسْرَی بَاطِنَ یَدِهِ الْیُمْنَی إلَی الرُّسْغِ وَیُمِرُّ بَاطِنَ إبْهَامِهِ الْیُسْرَی عَلَی ظَاهِرِ إبْهَامِهِ الْیُمْنَی بِالْیَدِ الْیُسْرَی كَذَلِكَ وَهُوَ الْأَحْوَطُ. (کتاب الطهارة. الباب الرابع فی التیمم. الفصل الثالث فی المتفرقات ج ۱ ص ۳۰) کذاً فی رد المحتار، کتاب الطهارة. باب التیمم ج ۲ ص ۶۶، ۶۷. وبدائع الصنائع. کتاب الطهارة. فصل فی کیفیة التیمم ج ۱ ص ۴۶. وتحفة الفقهاء. کتاب الطهارة. باب التیمم ج ۱ ص ۳۶. وغنیة المتملی. کتاب الطهارة. فصل فی التیمم. ص ۶۳

(۲) غنیة المتملی. کتاب الطهارة. فصل فی التیمم. ص ۶۲، ۶۳. والفتاوی الهندیة. کتاب الطهارة. الباب الرابع فی التیمم. الفصل الاول. ج ۱ ص ۲۶. والدر المختار ج ۲ ص ۶۹

وقال العلامة ابن عابدین تحت قول الشارح : ورکنه شیئان : الضربتان ، والاستیعاب. ما نصه : الذی یظهر لی أن الرکن هو المسح ؛ لأنه حقیقة التیمم کما مر ، والاستیعاب شرط ؛ لأنه مکمل له والشارح عکس ذلک ، ثم رأیت التصریح فی کلامهم بما ذکرته.

وقال العلامة الرافعی فی تقریراته متعقبا کلام ابن عابدین : (قوله : والاستیعاب شرط الخ) فیه انه من تمام الحقیقة. فیکون رکنا لعدم خروجه عنها، وکونه شرطا یقتضی انه خارج مع انه داخل فیها. فعلی هذا الرکن هو المسح المستوعب. وقال ابن الشحنة : فی کون المسح شرطا نظر قوی، بل هو رکن. وما وقع فی کلام بعضهم، من ان الاستیعاب شرط. فالمراد بذلک انه مما لا بد منه. ولعل المؤلف اطلق الشرط بهذا المعنی. کذا نقله السندی عنه. (رد المختار مع تقریرات الرافعی ج ۲ ص ۶۹، ۷۰)

(۳) الدر المختار ج ۲ ص ۷۰. الفتاوی الهندیة ج ۱ ص ۲۶، ۲۷. البحر الرائق ج ۱ ص ۱۵۲

(۴) رد المحتار ج ۲ ص ۷۴. غنیة المتملی ص ۶۴، 65

① دواړه لاسونه په زمكه باندې راښكل، ②، ③ په خاورې وغيره باندې لاس كيخودلو نه پس اقبال او ادبار كول. ④ د دواړو لاسونو څنډل. ⑤ ګوتې فراخه ساتل. ⑥ بسم الله لوستل. ⑦ په ترتيب سره تيمم كول، يعنى اول د مخ او بيا د لاسونو مسح كول. ⑧ موالات. يعنى مسلسل د يو نه پس بل مسح كول. ([1])

بعض په دې د څلورو سنتو اضافه كړې ده؛

① تيامن: د ښى طرف نه شروع كول. ② الضرب على الصعيد: يعنى په جنس ارض باندې صرف وضع (لاسونه كيخودل) نه وى، بلكه هغه اووهلې شى، چه د ګوتو دننه حصې ته هم خاوره او دوړه وغيره داخله شى. ③ د ګيرې خلال كول، ④ په هغه مخصوص كيفيت سره تيمم كول، كوم چه مونږ د تيمم په طريقه كښې بيان كړو. ([2])

د استيعاب مسئله: د مخ او د دواړو لاسونو تر څنګلو پورې بالاستيعاب مسح كول ضرورى دى. هم دا ظاهر الرواية دې او د امام شافعى رحمه الله وغيره هم دا رائې ده، لكه چه امام نووى او زيلعى وغيره ذكر كړې دى، علامه زبيدى فرمائى چه حسن بن زياد د امام صاحب نه روايت كړې دې چه د مخ او لاسونو د اكثر حصې مسح كول كافى دى، دفعاللحرج، خكه چه اكثر د كل قائم مقام دې، د دې روايت تصحيح هم كړې شوې ده، لهذا د دې روايت مطابق به د ګوتو خلال كول او د كړې او ګوتمې وغيره ويستل واجب نه وى، خو ظاهر روايت، صحيح او مفتى به قول دا دې چه استيعاب محل ضرورى دې، چه بدل (يعنى تيمم) اصل (اودس) سره محلق شى او د اصل مخالفت لازم نه شى، خكه چه په اودس كښې استيعاب ضرورى دې

لهذا د ګوتمې ويستل، د ګوتو خلال كول، د سترګو دپاسه او د روځو د لاندې حصې او د مخ او غوږونو ترمينځه حصې مسح كول به ضرورى وى ([3])

مولانا عبدالحئ لكهنوى رحمه الله د استيعاب په مسئله باندې په السعايه كښې ښه بحث او غوره تحقيق كړې دې، پس د دې بحث په شروع كولو كښې فرمائى

﴿ **اقول: قد وردت احاديث بروايات متعددة تدل صراحة او باطلاقها على الاستيعاب، وبعضها وان كانت ضعيفة لكنه ينجبر بضم بعضها الى بعض، كما بسطه الزيلعي في نصب الراية وغيره** ﴾ ([4])

د دې نه روستو په مسئله د استيعاب باندې حديث ابن عمر، حديث جابر. حديث اسلع تميمى، او حديث عائشه رضى الله عنها ذكر كولو او د هغې په صحت او سند باندې تفصيلى كلام كولو

---

[1]) الدر المختار مع رد المحتار ج ٢ ص ٧١ - ٧٣

[2]) رد المحتار ج ٢ ص ٧٤ - ٧٥

[3]) امانى الاحبار، ج ٢ ص ١٣٢. المحيط البرهانى ج ١ ص ٢٩٦. غنية المتملى ص ٦٣. الفتاوى الهندية ج ٢ ص ٢٦. الفتاوى الخانية بهامش الفتاوى الهندية ج ١ ص ٥٣

[4]) السعاية ج ١ ص ٨٧

نه پس اخر کښې فرمائی : ﴿ فهذه الاخبار وامثالها مما سنذكرها في شرح باب التيمم ان شاء الله تعالى تدل على استيعاب الوجه ﴾[1] تفصيل دې هلته اوکتلې شي.

خاتمة الكتاب : په کتاب التيمم کښې ټول اولس احاديث مرفوعه دی، چه د هغې نه لس مکرر دی، او اووۀ روايات خالص (غير مکرر) دی.

بيا په هغه لس مکرر کښې دوه روايات معلق او باقی موصول دی. هم دغه شان په اووۀ غير مکرر روايات کښې يو معلق او باقی ټولو موصول دی.

امام مسلم رحمه الله د دې ټولو رواياتو په تخريج کښې د امام بخاری رحمه الله موافقت کړې دې، سوا د حديث عمرو بن العاص رضي الله عنه کوم چه امام بخاری رحمه الله معلقا ذکر کړې دې.

او په دې کښې موقوف على الصحابه او موقوف على التابعين ټول لس اثار دی، چه د هغې نه درې موصول دی، يعنی د سيدنا عمر بن الخطاب، سيدنا ابو موسى اشعری او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم فتوى.[2]

براعت اختتام : د حافظ ابن حجر رحمه الله په نزد د دې جملې ﴿ عليك بالصعيد فانه يكفيك ﴾ نه په طور د براعت اختتام د ختم کتاب ته اشاره ده، چه که څوک د تدبر او تفهم نه کار واخلي نو څومره چه امام بخاری رحمه الله دلته ذکر کړې دی په هغې کښې د هغه دپاره يقينا کفايت دې.[3]

زمونږ حضرت (شيخ الحديث مولانا زکريا صاحب) رحمه الله فرمائی چه په دې کښې ستا د خاتمې طرف ته اشاره ده چه امام بخاری رحمه الله اوفرمائيل ﴿ عليك بالصعيد ﴾ خاوره لازم اونيسه، دا د دخول قبر طرف ته اشاره ده، مطلب دا چه ته به خاورو ته ځې، لهذا د هغې دپاره تيارى اوکړه.

ع مٹی میں مٹی مل گئی انجام دنیا دیکھ لے

د دنيا انجام ته اوګوره! خاوره به خاورو کښې ملاؤ شوه.

هم دغه شان فرمائی چه دا هم ممکن ده چه براعت د اختتام حديث په دې لفظ ﴿ معتزلا ﴾ کښې وی ځکه چه د دخول قبر حالت هم دغه شان وی چه انسان په قبر کښې د دنيا ومافيها نه معتزل (جدا) شی.[4] خو اول قول زيات واضح دې.

هذا اواخر كتاب الطهارات، طهرنا الله تعالى من دنس الوزار، وادخلنا برحمته في عبادة الصالحين الابرار.

.....

---

[1]) السعاية ج ١ ص ٨٨

[2]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧، ٤٥٨

[3]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٨، كذا فى الابواب والتراجم ص ٦٨، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٤٢

[4]) الابواب والتراجم ص ٦٨، الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٤٢

فهرست مصادر ومراجع

- القرآن الكريم.
- إعراب القرآن الكريم وبيانه، لمحي الدين الدرويش، دار ابن كثير.
- إملاء مامن به الرحمن، لأبي البقاء عبدالله بن الحسين العُكبَري رحمه الله (٦١٦هـ) قديمي كتب خانه.
- الإصابة في تمييز الصحابة، للإمام الحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ) دار الفكر، بيروت.
- الإقناع في فقه الإمام أحمد رحمه الله، للإمام شرف الدين موسى بن أحمد بن الحجاوي رحمه الله (٩٦٠هـ) دار المعرفة، بيروت.
- الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف، للإمام إبي الحسن علي بن سليمان المرداوي الحنبلي رحمه الله (٨٨٥هـ) دار الكتب العلمية.
- أحكام القرآن لأبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بـ «ابن العربي رحمه الله» (٥٤٣هـ) دار الكتب العلمية، بيروت.
- أحكام القرآن، للإمام أبي بكر أحمد بن علي الرازي الجصاص رحمه الله (٣٧٠هـ) دار الكتب العلمية، بيروت.
- أسد الغابة في معرفة الصحابة، لابن الأثير الجزري (٦٣٠هـ) دار الكتب العلمية، بيروت.
- أعلام الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله (٣٨٨هـ) مركز إحياء التراث الإسلامي.
- أنوارُ الباري، إفادات الشيخ الكشميري رحمه الله وغيره، للشيخ السيد أحمد رضا البجنوري رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية.
- أوجز المسالک، للإمام المحدث الشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢هـ) دار القلم، دمشق.
- الاستذكار، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر رحمه الله (٤٦٣هـ)، دار إحياء التراث العربي.

- الاستيعاب في أسماء الأصحاب(بهامش الإصابة)، للإمام الحافظ ابن عبدالبر رحمه الله (٤٦٣ﻫ)، دار الفكر، بيروت.
- الأبواب والتراجم لصحيح البخاري، للشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢ﻫ)، ايج ايم سعيد، كراتشي.
- الأعلام، للشيخ خير الدين الزركلي رحمه الله، دار العلم للملايين، لبنان.
- البحرالرائق، للإمام زين الدين بن إبراهيم المعروف بـ «ابن نجيم» المصري رحمه الله (٩٧٠ﻫ)، دار الكتب العلمية.
- البحرالزخار المعروف بمسند البزار، للإمام أبي بكر أحمد بن عمروالبزار رحمه الله (٢٩٢ﻫ) مؤسسة علوم القرآن.
- البداية والنهاية، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله (٧٧٤ﻫ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- البناية، للإمام المحدث الفقيه محمودبن أحمد، المعروف بـ «بدرالدين العيني رحمه الله» (٨٥٥ﻫ) دار الكتب العلمية.
- التاج والإكليل لمختصر خليل، لأبي عبدالله محمد بن يوسف العبدري رحمه الله (٨٩٧ﻫ)، دار الفكر، بيروت.
- الترغيب والترهيب، للحافظ عبدالعظيم بن عبدالقوي المنذري رحمه الله (٦٥٦ﻫ)، مكتبة المعارف للنشروالتوزيع.
- التفسير الكبير، للإمام محمد بن عمر الملقب بـ «فخرالدين الرازي رحمه الله» (٦٠٤ﻫ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- التوشيع شرح الجامع الصحيح، للإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله (٩١١ﻫ)، مكتبة الرشد.
- التوضيح، لأبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري، المعروف بـ «ابن ملقن رحمه الله» (٨٠٤ﻫ) وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الكويت.
- الجامع لأحكام القرآن، للإمام محمد بن أحمد القرطبي رحمه الله (٦٧١ﻫ)، دار إحياء التراث العربي.

- الجرح والتعديل، للإمام عبدالرحمن بن أبي حاتم الرازي رحمه الله (٣٢٧هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- الحاوي الكبير، للإمام أبي الحسن علي بن محمد الماوردي رحمه الله (٥٤٠هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- الدرالمختار، لعلاء الدين محمد بن علي الحصكفي رحمه الله (١٠٨٨هـ)، دار الثقافة والتراث، دمشق سورية.
- السنن الكبرى، للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- السنن، للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن يزيد العربي، ابن ماجه القزويني رحمه الله (٢٧٣هـ)، دار السلام.
- السيرة الحلبية، للعلامة علي بن برهان الدين الحلبى رحمه الله (١٠٤٤هـ)، المكتبة الإسلامية، بيروت.
- السيرة النبوية،للإمام أبي محمدعبدالملك بن هشام المعافري رحمه الله (٢١٣هـ)، المكتبة العلمية، بيروت،لبنان.
- الشرح الصغير، للإمام أحمد بن محمد العدوي، الشهير بـــ «الدردير رحمه الله» (١٢٠١هـ)، دار الكتب العلمية.
- الشرح الكبير، لشمس الدين عبدالرحمن بن محمد، ابن قدامة المقدسي رحمه الله (٦٨٢هـ)، هجرللطباعة والنشر.
- الشرح الكبير، للإمام أحمد بن محمد العدوي، الشهير بـــ «الدردير رحمه الله» (١٢٠١هـ)، دار الكتب العلمية.
- الشفاء بتعريف حقوق المصطفي، القاضي أبي الفضل عياض اليحصبي رحمه الله (٥٤٤هـ)، دار الكتب العلمية.
- الصحيح، للعلامة ابي بكرمحمد بن إسحاق بن خزيمة السلمي رحمه الله (٣١١هـ)، المكتب الإسلامي، بيروت.
- الطبقات الكبرى، للإمام محمد بن سعد البصري رحمه الله (٢٣٠هـ)، دار صادر، بيروت.

- العرف الشذي، للإمام المحدث محمد أنورشاه الكشميري ثم الهندي رحمه الله (١٢٥٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- العلل الواردة في الأحاديث النبوية، للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر الدار قطني رحمه الله (٣٨٥هـ)، دار طيبة.
- الفائق في غريب الحديث والأثر، للعلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله (٥٣٨هـ)، دار الفكر، بيروت.
- الفتاوي الهندية، للعلامة الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام رحمهم الله، رشيدية، كوئته.
- الفقة الإسلامي وأدلته، للدكتور وهبة الزحيلي، دار الفكر للطباعة والتوزيع والنشر، دمشق.
- القاموس المحيط، لمجدالدين محمد بن يعقوب الفيروز آبادي رحمه الله (٨١٧هـ)، دار الحديث، القاهرة.
- القاموس الوحيد، مولانا وحيدالزمان قاسمى كيرانوى رحمه الله، اداره اسلاميات، لاهور.
- الكاشف عن حقائق السنن، (شرح الطيبي) للعلامة حسن بن محمد الطيبي رحمه الله (٧٤٨هـ)،إدارة القرآن والعلوم.
- الكاشف، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ)، دار القبلة للثقافة الإسلامية، جدة رحمه الله مؤسسة علوم القرآن، جدة.
- الكامل في ضعفاء الرجال، للإمام الحافظ أبي أحمد عبدالله بن عَدي (٣٦٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- الكاشف والبيان، (تفسيرالثعلبي) للإمام أحمد بن محمدالثعلبي رحمه الله (٤٢٧هـ)، دار الكتب العلمية.
- الكنزالمتواري، للشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢هـ)، مؤسسة الخليل الإسلامي، فيصل آباد.
- الكوثر الجاري، للإمام أحمد بن اسماعيل الكُوراني رحمه الله (٨٩٣هـ)، دار إحياء التراث العربي.

- الكوكب الدري، للإمام المحدث الشيخ رشيدأحمد الجنجوهي رحمه الله (١٣٢٣ﻫ)، مطبعة ندوة العلماء، لكنوء.
- المبدع شرح المقنع، للإمام أبي إسحاق إبراهيم بن محمد بن عبدالله الحنبلي رحمه الله (٨٨٤ﻫ)، دار الكتب العلمية.
- المجموع شرح المهذب، للإمام أبي زكريا يحيى بن شرف النووي رحمه الله (٦٧٦ﻫ)، شركة من كبار علماء الأزهر.
- المحلى بالآثار، للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن حزم الأندلسي رحمه الله (٤٥٦ﻫ)، دار الكتب العلمية.
- المدونة الكبرى، لإمام دار الهجرة مالک بن أنس الأصبحي رحمه الله (١٧٩ﻫ)، دار صادر، بيروت.
- المستدرک على الصحيحين، للإمام الحافظ محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري رحمه الله (٤٠٥ﻫ)، دار الكتب العلمية.
- المصنف لعبدالرزاق، للإمام المحدث أبي بكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله (٢١١ﻫ)، دار الكتب العلامية.
- المصنف للإمام ابي بكر عبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله (٢٣٥ﻫ)، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.
- المعجم الكبير، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله (٣٦٠ﻫ)، دار إحياء التراث العربي.
- المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية، الطبعة السادسة: (١٤٢٩ﻫ)، مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، إيران.
- المغني في الضعفاء، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨ﻫ)، دارالكتب العلمية.
- المغنى فى فقه الإمام أحمد رحمه الله، للإمام موفق الدين عبدالله بن أحمد بن قدامة رحمه الله (٦٢٠ﻫ)، دار الفكر.
- المنتقي (شرح مؤطا الإمام مالک)، للقاضي أبي الوليد سليمان بن خلف الباجي رحمه الله (٤٩٤ﻫ)، دار الكتب العلمية.

- المنهاج، شرح النووي على صحيح الإمام مسلم، للإمام النووي رحمه الله (٦٧٦ھ)، دار المعرفة.
- المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، للعلامة أبي العباس أحمد بن محمد القسطلاني رحمه الله (٩٢٣ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت،لبنان.
- الموسوعة الفقهية، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الطبعة الثانية: ١٤٠٤ھ، الكويت.
- المؤطا، للإمام مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله (١٧٩ھ)، دار إحياء التراث العربي.
- النهاية، للإمام مجدالدين المبارك بن محمد، المعروف بـ «ابن الأثير رحمه الله» الجزري (٦٠٦ھ)، دار المعرفة، بيروت.
- النهرالفائق شرح كنزالدقائق، للعلامة عمربن إبراهيم ابن نجم الحنفي رحمه الله (١٠٠٥ھ)، دار الكتب العلمية.
- بدائع الصنائع، للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي رحمه الله (٥٨٧ھ)، دار الكتب العلمية.
- بداية المجتهد، للإمام لقاضي أبي الوليد محمد بن أحمد ابن رشد القرطبي رحمه الله (٥٩٥ھ)، دار الكتب العلمية.
- بذل المجهود، للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنفوري رحمه الله (١٣٤٦ھ)، مركزالشيخ أبي الحسن الندوي.
- بيان القرآن، مولانا اشرف على تھانوی رحمه الله (١٣٦٢ھ)، ادارة تاليفات اشرفيه، ملتان.
- تاج العروس، للإمام اللغوي السيد محمد بن محمد مرتضى الزبيدي رحمه الله (١٢٠٥ھ)، دار الهداية.
- تاريخ التاريخ الكبير، للإمام محمد بن إسماعيل البخاري رحمه الله (٢٥٦ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت لبنان.
- تاريخ الطبري، للإمام أبي جعفرمحمد بن جريرالطبري رحمه الله ٣١٠ھ)، دار الكتب العلمية.
- تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨ھ)، دار الكتب العلمية.

- تبيين الحقائق، للإمام فخرالدين عثمان بن علـي الزيلعـي رحمه الله (٧٤٣هـ)، دار الكتـب العلمية، بيروت.
- تحفة الأشراف، للحافظ جمال الدين أبي الحجاج يوسف المـزّي رحمه الله (٧٤٢هـ)، المكتـب الإسلامي.
- تذكرة الحافظ، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- تغليق التعليق، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، المكتبة الأثرية، باكستان.
- تفسيربيضاوي، للقاضي أبي سعيد عبدالله بن عمر البيضاوي رحمه الله (٦٨٥هـ)، دار الكتـب العلمية.
- تفسير السمرقندي، للإمام الفقيه أبي الليث نصربن محمد السمرقندي رحمه الله (٣٧٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- تفسير الطبري، للإمام أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله (٣١٠هـ)، دار المعرفة.
- تفسيرالقرآن العظيم، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله (٧٧٤هـ)، وحيدي كتب خانه.
- تفسي الكشاف، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخـشري رحمه الله (٥٣٨هـ)، دار الكتب العلمية.
- تفسيرأبي السعود، لقاضي القضاة أبي السعود محمد بن محمـد العمـادي الحنفـي رحمه الله (٩٨٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- تفسيرعثماني، شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمـانى (١٣٦٩هـ)، دار القـرآن، اردو بازار لاهور.
- تقريب التهذيب، للحافظ ابن حجرالعسقلاني رحمه الله (٨٥٢)، دار الرشيد، سوريا، حلب/ دار الكتب العلمية.
- تقريربخارى، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوى رحمه الله (١٤٠٢هـ)، مكتبة الشيخ، كراچى.
- تلخيص الحبير في تخريج أحاديث الرافعي الكبير، للحـافظ ابـن حجرالعـسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- تهذيب الأسماء واللغات، للإمام النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.

- تهذيب التهذيب، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، دار صادر، بيروت.
- تهذيب الكمال، للحافظ جمال الدين أبي الحجاج يوسف المِزّي رحمه الله (٧٤٢هـ)، مؤسسة الرسالة.
- تيسير القاري شرح صحيح البخاري بالفارسية، للشيخ نور الحق المحدث الدهلوي رحمه الله ابن الشيخ عبدالحق المحدث الدهلوي رحمه الله (١٠٧٣هـ)، المكتبة الرشيدية.
- جامع الأصول في أحاديث الرسول، للإمام ابن الأثير الجزري رحمه الله، (٦٠٦هـ)، دار الفكر.
- جامع الترمذي، للإمام المحدث الحافظ محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله (٢٧٩هـ)، دار السلام.
- جامع الدروس العربية، للشيخ مصطفى الغلاييني رحمه الله، (١٣٦٤هـ)، قديمى كتب خانه.
- حاشية الدسوقي، للعلامة محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي رحمه الله (١٢٣٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- حاشية الشهاب على البيضاوي، للشيخ شهاب الدين أحمد بن محمد الخفاجي رحمه الله (١٠٦٩هـ)، دار الكتب العلمية.
- حاشية الصاوي على تفسير جلالين، للعلامة احمد بن محمد الصاوى رحمه الله (١٢٤١هـ)، دارالكتب العلمية.
- حاشية الطحطاوى على مراقي الفلاح، للإمام أحمد بن محمد الطحطاوي رحمه الله (١٢٣١هـ)، قديمى كتب خانه.
- حجة الله البالغة، للإمام الكبير الشاه ولي الله أحمد بن عبدالرحيم دهلوي رحمه الله (١١٧٦هـ)، قديمي كتب خانه.
- حلبي كبير(غنية المتملي في شرح منية المصلي)، للشيخ إبراهيم بن محمد الحلبي رحمه الله (٩٥٦هـ)، سهيل الكيدمي.
- خلاصة تذهيب تهذيب الكمال، للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله (بعد:٩٢٣هـ)، مكتب المطبوعات الإسلامية.
- دلائل النبوة، لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨هـ)، دار الكتب العلمية.

- رد المحتار، للفقية العلام محمد أمين بن عمر، الشهير بـ «ابن عابدين» (١٢٥٢هـ)، دار الثقافة والتراث.
- روح المعاني، للعلامة شهاب الدين السيد محمد الآلوسي (١٢٧٠هـ)، دار الكتب العلمية دار إحياء التراث العربي، بيروت لبنان.
- روضة الطالبين وعمدة المفتين، للإمام النووي (٦٧٦هـ)، المكتب الإسلامي.
- زاد المسير في علم التفسير، للإمام أبي الفرج عبدالرحمن بن علي الجوزي (٥٩٧هـ)، دار الكتب العلمية.
- زاد المعاد، للإمام شمس الدين محمد بن أبي بكر المعرف بـ «ابن القيم الجوزية» (٧٥١هـ)، مؤسسة الرسالة.
- سراج القاري، للشيخ عبدالرحيم مدظله، الجامعة القاسمية دار العلوم زكريا، بالهند.
- سنن الدار قطني، للإمام المحدث علي بن عمر الدار قطني (٣٨٥هـ)، دار نشرالكتب الإسلامية، لاهور.
- سنن النسائي، للإمام الحافظ أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي (٣٠٣هـ)، دار السلام.
- سنن أبي داود، للإمام الحافظ أبي داودسليمان بن الأشعب الأزدي السجستاني (٢٧٥هـ)، دار السلام.
- سيرأعلام النبلاء، للإمام الحافظ الذهبي (٧٤٨هـ)، موسسة الرسالة.
- شرح الزرقاني على المواهب اللدنية، للإمام محمد بن عبدالباقي الزرقاني (١١٢٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح الزرقاني على المؤطا، للإمام محمد بن عبدالباقي الزرقاني (١١٢٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح الكرماني (الكواكب الدراري)، للإمام محمد بن يوسف الكرماني (٧٨٦هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- شرح النووي على صحيح الإمام مسلم، للعلامة النووي (٦٧٦هـ)، دار المعرفة.
- شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري)، للإمام الشاه ولي الله (١١٧٦هـ)، قديمي.

- شرح صحيح البخاري، لأبي الحسن علي بن خلف، ابن بطال القرطبي رحمه الله (٤٤٩هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح معاني الآثار، للإمام أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله (٣٢١هـ)، دار الكتب العلمية.
- شعب الإيمان، للحافظ ابي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨هـ)، مكتبة الرشد، الرياض.
- صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، للإمام محمد بن حبان، ابن أبي حاتم البستي رحمه الله (٣٥٤هـ)، مؤسسة الرسالة.
- صحيح البخاري، للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري رحمه الله (٢٥٦هـ)، دار السلام.
- صحيح إمام مسلم، للإمام أبي الحسن مسلم بن الحجاج النيسابوري رحمه الله (٢٦١هـ)، دار السلام.
- طرح التثريب في شرح التقريب، للحافظ زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله (٨٠٦هـ)، دار إحياء التراث العربي، بيروت، لبنان.
- عارضة الأحوذي، لأبي بكر محمد بن عبدالله، المعروف بـ «ابن العربي المالكي رحمه الله» (٥٤٣هـ)، دار الكتب العلمية.
- عمدة القاري، للعلامة بدرالدين محمود بن أحمد العيني رحمه الله (٨٥٥هـ)، دار الكتب العلمية رحمه الله إدارة الطباعة المنيرية.
- فتح الباري، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، دار المعرفة/ دار الكتب العلمية/ دار السلام.
- فتح الباري، للإمام عبدالرحمن بن أحمد بن رجب الحنبلي رحمه الله (٧٩٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- فتح القدير، للعلامة محمد بن علي بن محمد الشوكاني رحمه الله (١٢٥٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- فتح القدير، للمحقق ابن الهمام، كمال الدين محمد بن عبدالواحد رحمه الله (٦٨١هـ)، المكتبة الرشيدية.

- فتح الملهم شرح صحيح الإمام مسلم، للعلامة شبيرأحمد العثماني رحمه الله (١٣٦٩ھ)، دار القلم.
- فضل البارى، شيخ الاسلام علامه شبيراحمد عثمانى (١٣٦٩ھ)، ادارة العلوم الشرعيه، كراچى.
- فيض الباري، للإمام المحدث الشيخ محمد أنورشاه الكشميري الهندي رحمه الله (١٢٥٢ھ)، المكتبة الرشيدية.
- فيض القديرشرح الجامع الصغير، للعلامة محمدعبدالرؤف المناوي رحمه الله (١٠٣١ھ)، دار المعرفة.
- كتاب الأم، للإمام المطلبي محمد بن إدريس الشافعي رحمه الله (٢٠٤ھ)، دار قتيبة.
- كتاب الثقات، للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله (٣٥٤ھ)، دار الفكر.
- كتاب المبسوط، للإمام شمس الأئمة الفقيه أبي بكر محمد بن أحمد السرخسي رحمه الله (٤٩٠ھ)، دار الكتب العلمية.
- كشاف القناع عن متن الإقناع، للشيخ العلامة منصوربن يونس بن إدريس البهوتي رحمه الله (١٠٥١ھ) دار الفكر.
- كنزالعمال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله (٩٧٥ھ)، دار الكتب العلمية.
- لامع الدراري، للفقيه المحدث الشيخ رشيدأحمد الجنجوهي رحمه الله (١٣٢٣ھ)، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة.
- لسان العرب، للإمام جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الإفريقي رحمه الله (٧١١ھ)، دار إحياء التراث العربي.
- لسان الميزان، للإمام الحافظ ابن حجرالعسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، دار البشائر الإ سلامية،بيروت.
- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (٨٠٧ھ)، دار الفكر، بيروت.

- مجمع بحار الأنوار، للعلامة محمد طاهر الهندي رحمه الله (٩٨٦هـ)، مجلس دائرة المعارف العثمانية، الهند.
- مجموع الفتاوى، للإمام تقي الدين أحمد بن تيمية الحرّاني رحمه الله (٧٢٧هـ)، دارالكتب العلمية.
- مختار الصحاح، للإمام محمد بن أبي بكر بن عبدالقادرالرازي رحمه الله (بعد:٦٦٦هـ)، دار الكتب العلمية.
- مرقاة المفاتيح، للعلامة الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله (١٠١٤هـ)، دار الكتب العلمية.
- مسند أبي داود الطيالسي، للإمام المحدث سليمان بن داود بن الجارود رحمه الله (٢٠٤هـ)، دار الكتب العلمية.
- مسند أبي عوانة، للإمام الجليل أبي عوانة يعقوب بن إسحاق الأسفرائيني رحمه الله (٣١٦هـ)، دار المعرفة، بيروت.
- مسند أبي يعلى، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن المثنى التميمي رحمه الله (٣٠٧هـ)، دار المأمون للتراث، دمشق.
- مسند أحمد، للإمام أبي عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله (٢٤١هـ)، عالم الكتب.
- معارف السنن، للشيخ السيد محمد يوسف بن محمدزكريا الحسيني البنوري رحمه الله (١٣٩٧هـ)، ايج ايم سعيد.
- معالم السنن، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله (٣٨٨هـ)، مطبعة العلمية، حلب.
- معجم البلدان، للامام شهاب الدين أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي رحمه الله (٦٢٦هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- معجم الصحاح، للإمام إسماعيل بن حماد الجوهري رحمه الله (٣٩٣هـ)، دار المعرفة، بيروت،لبنان.
- معرفة الصحابة، للإمام أحمد بن عبدالله المعروف بـ «أبي نعيم الأصبهاني رحمه الله» (٤٣٠هـ)، دار الكتب العلمية.

- منحة الباري (تحفة الباري)، لشيخ الإسلام أبي يحيى زكريا الأنصاري رحمه الله (٩٢٦هـ)، دار الكتب العلمية.
- ميزان الاعتدال في نقدالرجال، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ) دار المعرفة، بيروت.
- نسيم الرياض، للعلامة شهاب الدين أحمد بن محمد الخفاجي رحمه الله (١٠٦٩هـ)، دار الكتب العلمية.
- نصب الراية لأحاديث الهداية، للعلامة جمال الدين عبدالله بن يوسف الزيلعي رحمه الله (٧٦٢هـ)، مؤسسة الريان.
- نهاية المحتاج، للإمام محمد بن أبي العباس الأنصاري الشهير بـ «الشافعي الصغير رحمه الله» (١٠٠٤هـ)، دار الفكر.
- نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار، للشيخ محمد بن علي الشوكاني رحمه الله (١٢٥٥هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- هدي الساري، للحافظ ابن حجرشهاب الدين العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، دار السلام، الرياض.
- إرشاد الساري، للإمام أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمه الله (٩٢٣هـ)، دار الكتب العلمية.
- إعلاء السنن، للمحدث الناقد ظفرأحمد العثماني رحمه الله (١٣٩٤هـ)، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.
- إكمال المعلم بفوائد مسلم، للإمامة أبي الفضل عياض بن موسى اليحصبي رحمه الله (٥٤٤هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- إكمال تهذيب الكمال، للعلامة علاء الدين مغلطاي رحمه الله (٧٦٢هـ)، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر.
- إكمال إكمال المعلم، للإمام أبي عبدالله محمد بن خلفة الابي المالكي رحمه الله (٨٢٧أو٨٢٨هـ)، دار الكتب العلمية.
- اختصار علوم الحديث، للحافظ أبي الفداء اسماعيل بن كثير (٧٧٤هـ)، دار الكتب العلمية.

- اعلام الموقعين، للإمام أبي عبدالله محمد بن أبي بكر رحمه الله، المعروف بـ «ابن قيم الجوزية» (٥٧٥١)، دار الجيل.
- الاختيار لتعليل المختار، للإمام أبي الفضل عبدالله بن محمود الموصلي(٥٦٨٣)، المكتبة الحقانية، بشاور.
- الأذكار النواوية، للإمام محي الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله (٥٦٧٦)، المكتبة الإسلامية.
- الأطول، شرح تلخيص مفتاح العلوم، للعلامة إبراهيم بن محمد بن عربشاه رحمه الله (٥٩٤٣)، دار الكتب العلمية.
- الأنساب، للإمام أبي سعيد عبدالكريم بن محمد السمعاني رحمه الله (٥٥٦٢)، دار الجنان.
- الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف، لأبي بكرمحمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري رحمه الله (٥٣١٨)، دار طيبة.
- البدرالساري إلى فيض الباري،للأستاذ محمد بدر عالم الميرتهي رحمه الله (٥١٣٨٥)، المكتبة الرشيدية.
- التجريد، الموسوعة الفقهية المقارنة، للإمام أحمد بن محمد بن جعفر القدوري رحمه الله (٥٤٢٨)، المكتبة المحمودية.
- التحريرفي أصول الفقه، للإمام العلامة المحقق الكمال بن الهمام رحمه الله (٥٨٦١)، دار الفكر.
- التعليق الحسن على آثار السنن، للعلامة محمد بن علي النيموي رحمه الله (٥١٣٢٢)، المكتبة الإمدادية، ملتان.
- التعليق المغني، للعلامة شمس الحق محمد بن علي العظيم آبادي رحمه الله (٥١٣٢٩)، دار نشر الكتب الإسلامية.
- التقريروالتحبير في علم الأصول، للعلامة المحقق محمد بن محمد، ابن أمير الحاج رحمه الله (٥٨٧٩)، دار الفكر.
- الجوهرالنقي في الردعلى البيهقي، للعلامة علاء الدين بن علي المارديني، الشهير بـ «ابن التر كماني رحمه الله» (٥٩٤٥)، دار الكتب العلمية.
- الحواشي الجديدة على الكافيه، إيج ايم سعيد، كراتشي.

- الدارية في تخريج أحاديث الهداية، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، بهامش الهداية، المكتبة الرحمانية.
- الدر المصون، للإمام شهاب الدين أحمد بن يوسف، السمين الحلبي رحمه الله (٧٥٦ھ)، دار الكتب العلمية.
- الدر المنضود على سنن ابى داود (تقريرابوداودشريف)، مولانا محمد عاقل صاحب مكتبة الشيخ.
- السراج الوهاج على متن المنهاج، للشيخ محمد الزهري الغمراوي، دار الكتب العلمية.
- السعاية، لعلامة الهند أبي الحسنات محمد عبدالحي اللكنوي رحمه الله (١٣٠٤ھ)، سهيل اكيدمى، لاهور.
- العناية، للإمام أكمل الدين محمد بن محمود البابرتي رحمه الله (٧٨٦ھ)، بهامش فتح القدير، المكتبة الرشيدية.
- الفتاوي الخانية، للإمام فخرالدين حسن بن منصور الأوزجندی (٢٩٥ھ)، المكتبة الرشيدية.
- الفتوحات الربانية على الأذكار النواوية، للعلامة محمدبن علان الصديقي رحمه الله (١٠٥٧ھ)، المكتبة الإسلامية.
- الفيض السمائي على سنن النسائي، مجموع إفادات الإمام الرباني الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله (١٣٢٣ھ)، والإمام الشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢ھ)، حققه: مولانا محمد عاقل، مكتبة الشيخ كراتشي.
- الكافية، للإمام العلامة جمال الدين عثمان بن عمرابن الحاجب رحمه الله (٦٤٦ھ)، قديمي كتب خانه.
- الكامل في التاريخ، للإمام أبي الحسن علي بن أبي الكريم، ابن الأثير الجزري(٦٣٠ھ)، دار الكتب العلمية.
- الكفاية في شرح الهداية، لمولانا جلال الدين الخوارزمي الكرلاني رحمه الله، بهامش فتح القدير، المكتبة الرشيدية.
- الكفاية في معرفة أصول علم الرواية، للإمام أبي بكر احمد بن علي الخطيب البغدادي (٤٦٣ھ)، مكتبة ابن عباس.

- المبدع شرح المقنع، لأبي إسحاق إبراهيم بن محمد المقدسي رحمه الله (٨٨٤)، دار عالم الكتب.
- المحيط البرهاني، للإمام برهان الدين محمود بن صدرالشريعة ابن مازة البخاري رحمه الله (٥٦١٦)، المجلس العلمي.
- المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم، للحافظ أبي نعيم الأصفهاني رحمه الله (٥٤٣٠)، دار الكتب العلمية.
- المسند، للإمام أبي بكر عبدالله بن الزبيرالحميدي رحمه الله (٥٢٩١)، ت: الأستاذ حبيب الرحمن الأعظمي، دار الفكر.
- المسند، للإمام محمد بن ادريس الشافعي (٥٢٠٤)، دار الكتب العلمية.
- المطول، للعلامة سعدالدين مسعود بن عمرالتفتازاني رحمه الله (٥٧٦٢)، المكتبة الحبيبية.
- المعجم الأوسط، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله (٥٣٦٠)، دار الكتب العلمية.
- المغني في ضبط أسماء الرجال، للعلامة محمد طاهر بن علي الهندي رحمه الله، (٥٩٨٦)، الرحيم أكادمي.
- الملل والنحل، للإمام أبي الفتح محمد بن عبدالكريم الشهرستاني رحمه الله (٥٥٤٨)، دار الكتب العلمية.
- المنجد في اللغة، للويس معارف، مؤسسة انتشارات دار العلم.
- النحو الوافي، لعباس حسن، دار المعارف بمصر.
- الهداية، لشيخ الإسلام برهان الدين علي بن عبدالجليل المرغيناني (٥٥٩٣)، المكتبة الرحمانية، لاهور.
- الإعراب المفصل لكتاب الله المرتل، بهجت عبدالواحد صالح، دار الفكر للنشر والتوزيع، الأردن.
- الإكمال في رفع الارتياب عن المؤتلف والمختلف في الأسماء والكنى والأنساب، للحافظ أبي نصر علي بن الوزير، ابن ماكولا رحمه الله (٥٤٧٥)، الناشر: محمد أمين دمج، بيروت، لبنان.

- الإيضاح في علوم البلاغة، للعلامة الدين محمد بن عبدالرحمن الخطيب القزويني رحمه الله (٧٣٩هـ)، المكتبة العصرية.
- آثار السنن، للعلامة محمد بن علي النيموي رحمه الله (١٣٢٢هـ)، المكتبة الإمدادية، ملتان.
- أعلام الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمود الخطابي رحمه الله (٣٨٨هـ)، مركز إحياء التراث الإسلامي.
- أماني الأحبار في شرح معاني الآثار، للشيخ محمد يوسف الكاندهلوي رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية.
- أنوار المحمود على سنن أبي داود، تقريرات: شيخ الهند محمود حسن الديوبندي رحمه الله (١٣٣٩هـ)، والعلامة المحدث الكشميري الهندي رحمه الله (١٣٥٢هـ)، والمحدث الكبير خليل أحمد السهارنفوري (١٣٤٦هـ)، والعلامة الشيخ شبير أحمد العثماني رحمه الله (١٣٦٩هـ). جمعها: الشيخ محمد صديق النجيب آبادي، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.
- أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك، للإمام ابن هاشم الأنصاري (٧٦١هـ)، المكتبة العصرية، بيروت.
- تاريخ ابن خلدون، للعلامة عبدالرحمن بن خلدون (٨٠٨هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- تاريخ أبي زرعة، للإمام الحافظ عبدالرحمن بن عمرو بن عبدالله النصري رحمه الله (٢٨١هـ)، دار الكتب العلمية.
- تاريخ دمشق، للإمام الحافظ أبي القاسم علي بن الحسن رحمه الله، المعروف بـ «ابن عساكر» (٥٧١هـ)، دار الفكر.
- تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، للإمام الحافظ السيوطي رحمه الله (٩١١هـ)، المكتبة العلمية، بالمدينة المنورة.
- تعليقات الدكتور بشار عواد معروف على تهذيب الكمال، للحافظ المزي رحمه الله، مؤسسة الرسالة.
- تعليقات شيخ شعيب الأرنؤوط على سير أعلام النبلاء للذهبي، موسسة الرسالة.
- تعليقات لامع الدراري، للشيخ المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢هـ). المكتبة الإمدادية.

- تفسیرالجلالین، للإمام جلال الدین محمد بن أحمد المحلي رحمه الله (٨٦٤ھ)، والإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله (٩١١ھ)، مؤسسة الريان.
- تفسیر الخازن، للإمام علاءالدین علي بن محمد بن إبراهیم الخازن (٧٢٥ھ)، حافظ کتب خانه، کوئٹه.
- تفسیرالضحاک، للإمام الضحاک بن مزاحم البلخي الهلالي رحمه الله (١٠٥ھ)، جمع: الدکتور محمد شکري، دار السلام.
- تفسیر غرائب القرآن، للعلامة الحسن بن محمد النیسابوري رحمه الله (٨٥٠ھ)، بهامش تفسیر الطبري، دار المعرفة.
- تقریرات الرافعي، حاشیة ردالمحتار، للعلامة عبدالقادر بن مصطفی بن عبدالقادر الرافعي رحمه الله، دار الثقافة والتراث.
- تلخیص المستدرک، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨ھ)، دار الکتب العلمیة.
- تلخیص المفتاح، لجلال الدین محمد بن عبدالرحمن الخطیب القزویني رحمه الله (٧٣٩)، مکتبه شرکت علمیه.
- تنویر الأبصار، لشیخ الإسلام محمد بن عبدالله بن أحمد الخطیب التمرتاشي رحمه الله (١٠٠٤ھ)، دار الثقافة والتراث.
- توضیح المشتبه، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله ٧٤٨ھ)، دار الکتب العلمیة.
- تهذیب تاریخ دمشق، للشیخ عبدالقادر بدران (١٣٤٦ھ)، دار المسیرة.
- جامع التحصیل في أحکام المراسیل، للحافظ صلاح الدین أبي سعید بن خلیل العلائي (٧٦١ھ)، عالم الکتب.
- جامع المسانید والسنن، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعیل بن کثیر (٧٧٤ھ)، دار الکتب العلمیة.
- جامع المسانید، للإمام أبي المؤید محمد بن محمود الخوارزمي رحمه الله (٦٦٥ھ)، المکتبة الحنیفة، کوئٹه.
- جمع الجوامع، للإمام جلال الدین عبدالرحمن بن أبي بکر السیوطي رحمه الله (٩١١ھ)، دار الکتب العلمیة.
- حاشیة الشیخ محمد المحدث التهالوي رحمه الله علی النسائي، قدیمي کتب خانه.

- حاشية للإمام الحافظ جلال الدين السيوطي رحمه الله (٩١١هـ)، على النسائي، قديمي كتب خانه.
- حاشية الإمام أبي الحسن محمد بن عبدالهادي السندي رحمه الله (١١٣٨هـ)، على النسائي، قديمي كتب خانه.
- دررالحكام في شرح غرر الأحكام، لمنلاخسروالحنفي رحمه الله (٨٨٥هـ)، ميرمحمد كتب خانه.
- دراية النحو، شرح هدية النحو، قديمي كتب خانه.
- سنن الدارمي، للإمام الحافظ عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي السمرقندي رحمه الله (٢٥٥هـ)، قديمي كتب خانه.
- سنن سعيد بن منصور، للإمام الحافظ سعيد بن منصوربن شعبة الخراساني المكي رحمه الله (٢٢٧هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالک، لبهاء الدين بن عبدالله، ابن عقيل القرشي (٧٦٩هـ)، قديمي.
- شرح الأشموني على الألفية، لأبي الحسن علي بن محمد بن عيسى (٩٠٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح الجامي، لملا عبدالرحمن الجامي رحمه الله (٨٩٨هـ)، المكتبة الرشيدية.
- شرح الرضي على الكافية، لرضي الدين محمد بن الحسن الأستراباذي (٦٨٦هـ)، مكتبة المنار، كولته.
- شرح الزيادات، للفقيه فخرالدين حسن بن منصور، المعروف بـ «قاضي خان» (٥٩٢هـ)، المجلس العلمي.
- شرح جميل الزجاجي، لأبي الحسن علي بن مومن، ابن عصفور الإشبيلي. (٦٦٩هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح شيخ الإسلام على صحيح البخاري، بالفارسية، من أخفاد الشيخ عبدالحق المحدث الدهلوي رحمه الله (١٠٧٣هـ)، هامش تسير القاري، المكتبة الرشيدية.
- شرح عقود رسم المفتي، للعلامة محمد أمين بن عمر، ابن عابدين الشامي رحمه الله (١٣٥٢هـ)، مكتبة البشرى.

- شواهد التوضيح والتصحيح لمشكلات الجامع الصحيح، للإمام جمال الدين محمد بن عبدالله، ابن مالك النحوي (٥٦٧٢)، مطبع أنوار أحمدي، إله آباد.
- عدة السالک إلى تحقيق أوضح المسالک، للشيخ محمد محي الدين عبدالحميد، المكتبة العصرية، بيروت.
- علل الحدث، للإمام الحافظ أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم (٥٣٢٧)، دار ابن حزم.
- عمدة الحفاظ، للشيخ أحمد بن يوسف، المعروف بـ «السمين الحلبي» (٥٧٥٦)، دار الكتب العلمية.
- غاية التحقيق، شرح الكافية، للشيخ صفي بن نصر النحوي مطبع فتح الكريم، بمبئی.
- فتح العزيزشرح الوجيز، للإمام أبي القاسم عبدالكريم بن محمد الرافعي (٥٦٢٣)، شركة من علماء الأزهر.
- فتح المالک بتبويب التمهيد، للإمام يوسف بن عبدالله بن عبدالبر الأندلسي (٥٤٦٣)، دار الكتب العلمية.
- فواتح الرحموت، للعلامة عبدالعلي محمد بن نظام الدين الكنوي (٥١٢٢٥)، دار الكتب العلمية..
- قواعد في علوم الحديث، للعلامة ظفر أحمد العثماني (٥١٣٩٤)، ت: عبدالفتاح أبو غدة، إدارة القرآن.
- كتاب الآثار، برواية الإمام محمد بن الحسن الشيباني (٥١٨٩)، المكتبة الإمدادية، ملتان.
- كتاب الثقات، للإمام الحافظ محمد بن حبان التميمي (٥٣٥٤)، دائرة المعارف العثمانية، بحيدر آباد الدكن.
- كتاب الجمع بين رجال الصحيحين، للإمام الحافظ أبي الفضل محمد بن طاهربن علي المقدسي، يعرف بـ «ابن القيسراني» (٥٥٠٧)، دائرالمعارف النظامية.
- كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفرمحمد بن عمر والعقيلي (٥٣٢٢)، دار صادر.

- كتاب العين، للإمام خليل بن أحمد الفراهيدي البصري رحمه الله (١٧٥هـ)، مؤسسة دار الهجرة.
- كتب الفهرست، لأبي الفرج محمد بن أبي يعقوب الواراق، المعروف بـ «النديم» (٣٨٠هـ)، نوز محمد.
- كتاب الكنى والأسماء للشيخ العلامة أبي بشر محمد بن أحمد بن حماد الدولابي رحمه الله (٣١٠هـ)، المكتبة الآثرية.
- كتاب المجروحين، للإمام الحافظ محمد بن حبان التميمي رحمه الله، (٣٥٤هـ)، دار الصميعي.
- كشف الأستار عن زوائد البزار، للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (٨٠٧هـ)، مؤسسة الرسالة.
- كليات أبي البقاء للعلامة القاضي أبي البقاء أيوب بن السيد شريف موسى رحمه الله (١٠٩٤هـ)، دار الإشاعة العربية.
- لمعات التنقيح، للشيخ الإمام عبدالحق المحدث الدهلوي رحمه الله (١٠٥٢هـ)، مكتبة المعارف العلمية.
- مجمع الأنهر، للفقية عبدالرحمن بن محمدالكليبولي، المدعو بـ «شيخ زاده» (١٠٧٨هـ)، مكتبة المنار.
- مختصر اختلاف العلماء، لأبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله (٣١٤هـ)، دار البشائر الإسلامية.
- مختصر المعاني، للعلامة سعيد الدين مسعود بن عمر التفتازاني رحمه الله (٧٩٢هـ)، قديمي كتب خانه.
- مدارک التنزيل وحقائق التأويل، لأبي البركات عبدالله بن أحمد بن النسفي (٧١٠هـ)، دار ابن كثير.
- مراقي الفلاح، لأبي الإخلاص حسن بن عمار بن علي الشرنبلالي رحمه الله (١٠٦٩هـ)، قديمي كتب خانه.
- مسلم الثبوت، للإمام القاضي محب الله بن عبدالشكور البهاري رحمه الله (١١١٩هـ)، دار الكتب العلمية.

- مسوى مصفى شرح مؤطا، للإمام الشاه ولي الله المحدث الدهلوي رحمه الله (١١٧٦ه)، ميرمحمد كتب خانه.
- مشكلات القرآن، للإمام المحدث العلامة الكشميري الهندي رحمه الله (١٣٥٢ه)، إدارة التاليفات الأشرفية.
- معجم الأدباء للإمام المؤرخ أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي رحمه الله (٦٢٦ه)، مؤسسة المعارف.
- معجم المصطلحات الحديثية، للسيد عبدالماجد الغوري، مكتبة زمزم للطباعة والنشر.
- معجم النحو والصرف، لعبد الغني الدقر، المكتبة المحمودية، كوئته.
- معرفة السنن والآثار، للإمام دبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨ه)، دار الكتب العلمية.
- معرفة أنواع علم الحديث، للإمام أبي عمروعثمان بن عبدالرحمن الشهرزوي رحمه الله (٦٤٣ه)،عباس أحمد الباز.
- مغني اللبيب، للإمام جمال الدين عبدالله بن يوسف بن هشام الأنصاري رحمه الله (٧٦١ه)، قديمي كتب خانه.
- مغني المحتاج،لشمس الدين محمد بن الخطيب الشربيني رحمه الله (٩٧٧ه)،دار الفكر.
- مفتاح العلوم، لأبي يعقوب يوسف بن محمد بن علي السكاكي رحمه الله (٦٢٦ه)، دار الكتب العلمية.
- مقاييس اللغة، لأبي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا (٣٩٥ه)، دار الحديث القاهرة.
- مكمل إكمال الإكمال، للإمام أبي عبدالله محمد بن السنوسي الحسيني رحمه الله (٨٩٥ه)، دار الكتب العلمية.
- منهاج الطالبين وعمدة المفتين، للإمام أبي زكريا النووي رحمه الله (٦٧٦ه)، دار المعروفة.
- موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان، للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (٨٠٧ه)، دار الكتب العلمية.
- مواهب الجليل لشرح مختصر خليل، لأبي عبدالله محمد الطرابلسي الحطاب رحمه الله (٩٥٤ه)، دار عالم الكتب.

- موسوعة النحو والصرف والإعراب، للدكتور إميل بديع يعقوب، المكتبة المحمودية، كوئته.
- موسوعة الرجال الكتب التسعة، للدكتور عبدالغفار سليمان البغدادي والسيد كردي حسن، دار الكتب العلمية.
- نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، ت: نور الدين عتر، الرحيم أكادمي.
- وفيات الأعيان، لأبي العباس أحمد بن محمد، ابن خلكان (٦٨١هـ)، دار صادر.
- هداية النحو، قديمي كتب خانه.

******